ELECTA
Thargumico-Rabbinica;
SIVE,
ANNOTATIONES
IN
GENESIN.

Ex triplici Thargum, seu Chaldaïcâ Paraphrasi, nempe Onkelos, Hierosolymitanâ, & Jonathanis; Item ex R. Salomone, & Aben Ezra, aliisque Hebræorum Commentatoribus excerptæ; una cum [illegible] fidissimè interpretatione. Quibus [illegible] Versio nostra Vulgata, [illegible] Symmachi, & Theodotionis, [illegible] Latina, passim respondens, [illegible] cum Hebræo textu conferatur, [illegible] vel ab eo discrepantia [illegible]

Auctore *Christophoro Cartwrighto* Ebor. [illegible]

LONDINI,

Typis Guil. Dugard: Impensis Sam. Thompson [illegible] Cantabrig. [illegible]

M. DC. XXVIII.

ELECTA

Thargumico-Rabbinica;

SIVE

ANNOTATIONES

IN

GENESIN.

Ex triplici Thargumico Chaldaïca
Paraphrasi, nempe Hierosolymitana
ma & Jonathanis; Onkelosi
Alphæi, aliisque Hebræo-
rum expressæ, una cum emendationibus
multisque insuper locis Quinquaginta
cum Veteribus quibusdam (quorum hactenus Apellis,
Symmachi, & Theodotionis, loca Vulgata
Latina passim exhibuimus, explicuimus vel
cum Hebræo textu contulimus,
vel ab eo diversa
ostendimus.

Auctore Christophoro Cartwrighto
Eboracensi.

LONDINI,
Typis Guil. Du-gard: Impensis Sam. Thorpe
ad Insignia Regis vocati, in Cœmeterio Pau-
li. M. DC. XLVIII.

Almæ MATRI celeberrimæ Academiæ Cantabrigiensi.

NOn sine admiratione quâdam (Alma Mater!) observavit vir multis nominibus illustris, *rara videri vestigia te retrorsum spectantia, cùm infinita à te profecta sint.* Ità sanè res habet; innumeri sunt, qui eruditionem suam Tibi acceptam ferre debent; pauci autem, qui eruditionis suæ monumentis Tibi dedicandis id testatum faciunt. Cùm igitur de *Annotationum* mearum dedicatione non nemo mecum ageret, Tui statim animum meum subiit cogitatio, nec (quod hanc rem attinet) quicquam mihi prius aut antiquius fuit, quàm ut hæ Laborum meorum primitiæ sub Tuo nomine in

Verulam. Sapient. Vet. in Epist. Dedicat. ad Acad. Cantab.

lucem prodirent. Vereor equidem nè arrogantiam quandam, ac inanem mei ostentationem sapere videatur hoc meum erga Te obsequium, quod *Dignitati Tuæ*, (fateor) haudquaquam respondet. Verùm enimverò cùm mecum in animo revolvam Tua in me merita, quàm indulgenter nimirum, ac materno planè affectu per multorum annorum spatium (non minùs certè, credo etiam diutiùs, quàm *Jacob* avunculo suo pro utràque filiâ se in servitutem tradidit) me in gremio Tuo fovisti, non committendum censeo, ut me pudentem potiùs ac verecundum, quàm pium ac gratum pro virili præbere studeam. Quid? quòd cùm adhuc apud Te essem, non solùm Hebræas Musas ab ipso (quod aiunt) limine salutavi, ac in isto studiorum genere licèt exiguos, haud prorsus tamen pœnitendos progressus feci; verumetiam ex *Rabbinorum* aliquot in Sacram Scripturam *Commentationibus* non minimam eorum, quæ nunc publici juris facio, partem excerpsi: ut vel hoc nomine operis hujus dedicatio Tibi potissimùm debita videatur. Ad hæc & illud insuper accedit, quod ad Te compellandam me non parùm impellit, hinc nimirum opportunitatem mihi offerri, quâ

cùm universum rectum Tuorum statum, tristi ac luctuosa hâc tempestate, multò, quàm quæ Sorori Tuæ contigit, fecundiorem, Tibi gratuler, tum istam præcipuè felicitatis Tuæ partem; quòd *Hebraica simul ac aliarum Orientalium Linguarum studium* apud Te viget ac floret; uti ex *Arabicarum literarum Professione*, pluribus quidem abhinc annis, sed tamen ex quo ego à Te discessi institutâ, nec non ex alumnorum Tuorum non ità quidem, imò nuperrimè editis operibus haud obscurè apparet. Magnum procul dubio hoc divinæ in Te benignitatis τεκμήριον etiam optimis temporibus existimari deberet; quantò autem magis ut nunc sunt tempora, cùm id multi moliantur, ut non solùm alii pessum eant, sed etiam, quò monstrosas suas opiniones, ac iniquas agendi rationes commodiùs tueantur, omnis in universum literatura, ac præsertim Linguarum cognitio obruta penitus, & extincta jaceat. Sperandum est honoratissimos Regni Ordines, pro ipsorum in Rempublicam pariter ac Ecclesiam affectu, nefariis istiusmodi conatibus fortiter atque animosè obviam ituros. Et ut spes ista sit confirmatior, illud plurimum facit, quòd non contemnendam pecuniæ summam,

summam, cùm ad splendidiorem Tibi *Bibliotheca* exstruendam, tum ad *Hebraicos*, atque alios id genus libros in usum tuum emendos decreverunt. Deus Optimus Maximus Tibi felicitatem tuam perpetuam esse velit, Te ab omni perversorum dogmatum (quæ licenter nimium nunc dierum grassantur) veneno immunem servet, ac dotibus suis omnigenis indies magis magisque locupleter. Vale.

Tibi in perpetuum

devinctus ac devotus

Christophorus Carvvrightus.

PRÆFATIO

Ad sacras Scripturas intelligendas conducit linguæ Hebraicæ cognitio, ut ii optimè norunt, qui eâ imbuti sunt; inde etiam ex illis nonnulli, qui ejus penitus expertes fuerunt (nominatim Augustinus) agnoverunt eâ in multis sanè nominibus ad hanc rem utilis est hujus linguæ cognitio. Aug. de doct. Christ. lib. 2. cap. 10. & 11.

Primum in rectâ contioque de Interpretibus ac Commentatoribus judicium ferri possit. Ii enim variè sunt, ac plurimùm sæpe inter se differunt, unde fit, ut qui ipsum Hebræum textum non potuere nequit, ele multorum horum sensu fluctuare necesse habeat, nec queat Interpretem vel Commentatorem præ cæteris sequatur, intelligat. Ob hanc potissimùm rationem, quæ Interpretum diversitatem spectat, Hebræa lingua pariter ac Græca cognitionem necessariam censuit Augustinus. Multa in hanc rem dici possent, multisque exemplis ostendere in promptu esset, quàm longè à S. Scriptorum mente aberrârint viri alioquin eruditissimi,

simi, eâ duntaxat de causâ, quòd linguæ illius, in quâ primùm scripta fuere Dei eloquia, ignari fuerunt. Ego autem duntaxat Hieronymi, qui de hac re optimè judicare valuit, verba adferam. *Magnarum* (inquit) *sumptuum, & infinitæ diligentiæ est, exemplaria posse habere omnia: deinde & eos qui habuerint, & Hebræi sermonis ignari sunt multi errabunt, ignorantes quis à multis verior dixerit.* Hieron. Præfat. in Esd. & Neh.

Quod etiam sapientissimo cuidam nuper apud Græcos accidit, ut interdum Scripturæ sensum relinquens, unius cujusque Interpretis sequeretur errorem.

Secundò, Versiones S. Scripturarum cujuscunque demum sunt generis, sive Græcæ, sive Latinæ, sive Vernaculæ, sæpè Librariorum ac Typographorum vel inscitiâ, vel incuriâ sunt depravatæ, nec nisi textûs originalis inspectione possunt corrigi. Ut exemplis aliquot hoc perspicuum reddam. In [illegible] Interpretis versione, 1. Sam. 24. 5. est *Cor*, i.e. *vir*, quod pro Adhuc dubio debet esse *Is*, i.e. *dens*, cum in Hebræo sit יש *Shen*, quod *dentem*, non *virum*, denotat. Sic in eâdem versione, Jos. 10. 1. est *Adonizedec rex Hierusalem*, pro *Adonizedec*; sed *Adonizedec rex Hierusalem*. Similiter in vulgatâ Latinâ versione, Prov. 20. 25. pro *devovere*, non Interpretis, sed Librarii culpâ, est *devolare*. Sic Hab. 3. 9. est *Malitia* pro *Malitiam*. In nostrâ etiam Vernaculâ versione Rom. 9. 29. de Jac. [illegible] pro *Sabaoth* nullus codicum habent *Sabbath*, cum hoc requiem, illud autem exercitus significet. *Tertiò*, Decimo sensus Scripturæ haud usquequaque fideliter ab Interpretibus fit redditus, cùm [illegible] Hebræus sermo eam habet vel emphasin, vel elegantiam, quam aliæ linguæ hanc quamcunque possint assequi. Exempli gratiâ, *Ei* reddi solet *Deus*, Jeho-

va

bova (liceat mihi sic efferre, etiamsi quid doctiores de nomine illo censeant; non ignorem) *Dominus*, neutrum quidem male; nec tamen vis Hebraicarum vocum interpretationibus istis exprimitur, cum *El* proprie *fortem* denotet, *Jehova* autem *eum qui est*, quique aliis, ut sunt, largitur. Quod autem elegantiam ac venustatem sermonis spectat, plurimæ sunt in Hebræo paronomasiæ, quas interpretes versionibus suis non possint exprimere. Gen. 11.3. [illegible] Isai. 5.7. est peculiaris paronomasia, [illegible]. Multæ hujus generis notari possent. Vide, si libet, Genes. 9.27. & 49.8, 16, 19. Jer. 1.11, 12. Amos 8.2. Mic. 1.10, 11, 13, 14, 15.

Quarto, occurrunt sæpe in S. Scriptura nomina personarum, & locorum, quorum ratio ex Hebræa lingua deprompta est, ac propterea nisi ab illis, qui linguæ illius gnari sunt, intelligi non potest. Pauca hujus generis recensebo. Gen. 3.20. Prima mulier vocata est חוה *Eva* (ut vulgo pronuntiatur) quod *omnium viventium mater esset*: nempe חיה & חוה *vivere* significat. Sic Genes. 16.11. puer appellatur *Ishmael*, quod *Deus audierit miseriam matris audivisset*. Illud utique nomen componitur ex שמע *Shama*, audivit, & אל Deus. Ejusmodi insuper multa possent afferri. Vide Genes. 28.17, 19. Et 38.2, 30.

Quinto, in Græco Veteris pariter ac Novi Testamenti textu reperiuntur voces, ac loquendi formulæ, quæ absque Hebraæ linguæ subsidio intelligi nequeunt. 2 Reg. 3. In Græco sic legitur, [illegible], ubi Νααλ plane est Hebraicum נחל, i.e. *torrentem*. Drusius monet Drus. Observat. lib. 6. cap. 22. istic mendose in Græcis Bibliis legi [illegible], at

quam illa Editionem jùs habere deprehendit, haud scio; in Romanâ ego Nondâ inveni, nec alterius lectionis vel à Scholiaste, vel à Nobilio ulla fit mentio. Sic Genes. 25. 16. Græca Biblia habent κατ' ἐπαύλεις, ubi Hebraicè est חצרים de quâ voce vide in Annotat. ad locum 2 Reg. 5. 19. depravatè legitur ἐν ἀγέλαις pro κατ' ἐπαύλεις, quomodo nonnullos libros habere refutatur Scholiastes; atque ità in Bibliis Complutensibus legi notat Nobilius. Similiter Theodotion Ezech. 9. 2. & 3. habet ἀνὴρ ἐνδεδυκὼς ποδήρη, cujus vocabuli significatio apud Græcos frustrà quæritur; est enim Hebraicum בדים Cetoth, nihil quod in Græcam formam mutatur. Idem Interpres Ezech. 9. 4. habet σημεῖον, quod ipsissimum est Hebraicum תו, quod signum indicat. In Novo itidem Testamento multa reperiuntur vocabula, vel pure Hebraica, ut *Hosanna, Halleluia, Sabaoth, &c.* vel Hebraicis multum cognata, nempe Συκάμινα, ut *Rana, Golgotha, Gabbatha, &c.* Quin & à 70. Interpretibus passim, ac Novi Testamenti Scriptoribus Græca vocabula alio interdum sensu, quam apud Græcos, usurpantur, cujus ratio Hebraice intelligentibus patet, aliis non item. Deut. 32. 33. Συκῆς δρακόντων ἰὸς ἄσπιδος, ἀνίατον κέντρον ἐν θυμῷ ὀργῆς βασιλέων. Ps. 58. 5. Συκῆς ἰὸς ἐν ὁμοιώματι ὄφεως, ὡς ἀσπὶς κωφὸς καὶ ἐμφράττουσα τὰ ὦτα αὐτῆς. In hisce locis, ut & alibi in illâ versione Græcâ, Συκῆς non est ἐπὶ, seu *super*, ut perperam Latinè redditur; sed veneni. In Hebræorum more Chema, quod & ἐπὶ, & *super* & *de* significat, ut dixi Sanctii, pro circumstantiis, ei proprie respondet, ideo & in aliorum nonnullorum significationes, ab Interpretibus illis usurpatur. Atque in hanc etiam modum sumitur Sybil. Apoc. 14. 8. ut ad locum illum studiosè observavit Meelnoser,

noster, licet vulgatus *iram*. Beza excandescentiam vertit. Certè Deut. 32. 33. *Semes* in veneni notione reperitur, ubi in Hebræo non tantùm est חמת *Chem*; sed & חרון *Rosh*, quod venenum interdum, iram autem vel excandescentiam nunquam denotat. Similiter *Jnstar*, quod propriè est *gratis*, seu *gratuito*, nonnunquam idem valet quod *frustrà, sine causâ, &c.* Sic usurpatur Psal. 35. 7. & Gal. 2. 21. Ratio est, quod Hebraice חנם *Chinnam* utrumque significat. Præterea in eo etiam interdum *Hebrææ linguæ idiotismum* 70 Interpretes, & post eos Novi Testamenti Scriptores imitantur, *quod fœminino pro neutro utuntur*. Psal. 118. 23. & Matth. 21. 42. παρα κυριου εγενετο αυτη, ubi αυτη est pro τουτο, nempe, quia in Hebræo ita זאת *Zoth* usurpatur. Sic Psal. (juxta Gr. Edit. 26. 8. μιαν ητησαμην, pro ν, quia Hebræum נתן *Achath* est fœmin.

At multi fortè erunt, qui hisce quæ hactenus de Hebrææ linguæ cognitione, ejusq; usu & utilitate dicta sunt, haud gravatè assentient, nec tamen Hebræorum scripta tanti facienda esse concedent. Ità sanè res habet passim penè ab omnibus Judæorum scripta adeò insuper sunt habita, ac si nihil bonæ frugis in se haberent. Quotusquisque ferè est, qui si de Rabbinis mentionem faciat, non de iis ità se sentire offendat, quasi præter commenta ac fabulas frustrà quicquam in eis quæreretur. At nimis profectò iniqua est hæc opinio; ac subit hîc mihi in mentem illud Martialis de Lucano distichon; Lucanum ipsum ità de se loquentem inducit: *Sunt quidam, qui me dicunt non esse Poëtam: Sed qui me vendit, Bibliopola putat.* Ità sanè quicquid alii de Rabbinis sentiant, Bibliopolæ, qui eos vendunt, non ità contemnendos esse authores

sciunt. Si quicquid studii eis impenditur, perditum esset, haud ita, opinor, eveniret, ut eorum libri tam carò venderentur. At, Inquies, res ipsa loquitur, imò clamat, quàm-plurima Rabbinorum commenta adeò stolida esse ac inepta, ut risu, seu potius sibilis excipi mereantur. Ego verò is non sum, qui Rabbinorum in universum patrocinium in me suscipere vel pudim, vel velim. Tit. 1. 14. Novi equidem Apostolum Judæos, tanquam fabulis deditos notasse; et etsi minùs quàm mediocriter in eorum scriptis versatus sim, id tamen facilè perspectum habeo, eos, præterquàm quòd Christo, ac Christianæ religioni ex professo adversentur, non raro insigniter nugari. Multa tamen in eis adeò utilia deprehendo, ut cur laboris in eorum lectione insumpti me pœniteat, haud videam. Certè qui penitus in Hebræorum adyta ingressi sunt, multa inde in apertum protulerunt, quibus sese suaque monumenta eruditis non parùm commendarunt. Quinetiam multi, ad judicium hic ferendum maximè idonei, sententiam de hac re suam exposuerunt, ac data operâ id egerunt, ut Judæorum scripta ab iniquâ plerorumque censurâ vindicarent. Vide inter alios *Galatinum* de Arcanis Catholicæ Veritatis lib. 1. cap. 7. *Buxtorfium* Lex. Talm. in præfatione: *Helvicum* de Chaldaicis Paraphrasibus, cap. 4. Et *Skikardum* in Bechinath Happerushim, pag. 106. &c. Ex hisce auctoribus duo primi speciatim Talmudica scripta, quibus maximè videtur opus esse patrocinio, tuentur: tertius de libris Judaicis indefinitè disserit; quartus denique paulò districtiùs agit, ac notat ingentem differentiam esse inter commentarios illos, quos vocant *Midrashim*, & eos quos appellant

pellant *Perushim*; illos nempe longiùs evagari, ac lectorem fabulosis narrationibus demulcere; hos autem textum pressiùs sequi, singula verba excutere, linguæ idiotismos explicare, parallelas phrases adducere, per illas genuinum contextûs sensum elicere, sæpe multa nulli Christianorum observata (NB.) monere, adeóque bonorum Interpretum officio ὃς ὀπὶ τὸ πολὺ fungi, parcùs extravagari &c. Atque hæc certè ego meâ qualicunque huic literarum generi navatâ operâ, vera esse comperi. In eandem autem sententiam citat Skikardus Munsterum in præfatione Bibliorum à se versorum, & Fagium in præfat. exeget. 4. cap. Gen. & in clausula comment. Kimchi in 10. Psalmos primos à se versorum. Nec me continere profectò possum, quin Fagii verba quædam ab eo citata (neq; enim ista Fagii opera, qui nec Munsteri, mihi sunt ad manum) huc transcribam. *Si ex præcipuis* (inquit) *Hebræorum commentariis tantum quoddam fieret, rejectis Judaicis næniis, atque cavillis, & reservatis, quæ alicujus pensi atque momenti essent, futurum esset, ut plures ad S. linguæ studium animum applicarent, nec facilè S. lingua, quod aliàs formidandum, iterum concideret, penitúsque interiret.* Hæc apud Skikardum Fagius, cujus unius judicium pluris apud me est, quàm omnes omnium Hebræo-mastigum censuræ. Id quidem mihi persuasum habeo, ac sine cujusquam injuriâ dici posse arbitror, paucos admodum reperiri, qui acriorem in Rabbinos sententiam tulerunt, quin id vel ex imperitiâ vel ex immodico erga vulgatam Latinam versionem studio, fortasse ex utroque profectum sit, aut certè censores isti ex seipsis possint refelli. Ribera Jesuita passim in commentariis suis in 12. Prophetas,

phetis, Hebræos carpit ac vellicat, imò quasi fungi essent ac stipites, supercilione subindit; portissimùm autem in Proœmio in Sophoniam suum de eis judicium profert; nullum unquam scilicet Scriptorum genus esse indoctius; nullum ningarum & fabularum appetentius; ab omnium disciplinarum studio abhorrere &c. linguæ ipsius Hebraïcæ proprietatem, & vocabula quàm plurima ignorare: Esse quidem in Hebræis magistris, quæ profint, sed tot esse quæ noceant, ut abjicienda etiam censeat utilia, nè legantur noxia. In hunc modum adeò fidenter de Hebræis pronuntiat, ac si in eorum scriptis esset versatissimus; cùm, quantum ex commentariis ejus colligere possum, nè facillimum quidem Rabbinorum Hebraïcè legere atque intelligere potuerit; ut de ejus erga veterem Latinum Interpretem affectu, quem ubique præ se fert, ac in proœmio totius operis aperte profitetur, nihil dicam. Quid quòd Riberam ex Riberâ licet refellere. Is enim proœm. in Zach. notat Hieronymum (quem ob Hebraïcæ literaturæ peritiam omnibus Scripturæ Expositoribus præferendum censet) in Commentariis Prophetarum, dum historiam exponit, ea maximè nobis tradere, quæ accepit ex Hebræis; & ex Hieronymo locos aliquot affert, qui ad ipsius opinionem refutandam egregiè faciunt, ac propterea huc eos transscribere haud erit alienum. *Testis est mihi Dominus* (inquit Hieron.) *Me omnia, quæ secundum Hebraicam veritatem, vim de proprio sensu loqui, quod arguitur in pseudoprophetis, sed Hebræorum sequi expositionem, à quibus non modico tempore eruditus, debeo meis simplicitèr indicare quæ didici.* Item, *In hoc loco* (inquit) *nostrorum multi multa dixerunt, & inten-* Hieron. in Nah. 2.

Hieron. in Zach. 8. 19.

dissonantia &c. Cogimur igitur ad Hebræos recurrere, & scripturæ veritatem de fonte magis, quàm de rivulis quærere; præsertim cùm non propterea aliqui de Christo ubi irrigari soleant, & veritatem celare malitiosè, sed historiæ ex præcedentibus & sequentibus ordo texatur. Alibi etiam, Semel, inquit, propositi arcanis eruditionis Hebraicæ, & Magistrorum Synagogæ recondituram disciplinam, eam duntaxat, quæ scripturis S. connexuit, latinis auribus prodere. Hæc Hieron. uti eum illic citat Ribera, qui etiam addit Hieronymum aliquando historicam expositionem, quam ipse sequitur, & probat, vocare Judaicam: ut Nah. 2. Hisce Hieronymi locis libet annectere alium à Serario laudatum, ipse Origines (inquit apolog. 1. in Russin.) & Clemens, & Eusebius, atque alii complures, quando de scripturis aliqua disputant, & volunt approbare quod dicunt (N. B.) sic solent scribere, *Referebat mihi Hebræus*; &, *Audivi ex Hebræo*; & *Hebræorum ista sententia est*, &c. & *mox de Origine loquens*, nec dedignatur, inquit, *Hebræam scripturam interpretans, per singula loca quæ Hebræis videantur, inserere*. Sic Hieron. qui etiam passim in Prologis pariter ac commentariis suis, quantum Hebræis deferebat, ostendit. Jo. Morinus (Rabbinis non nimium favens) ex ipsius Hieronymi scriptis colligit, cum quoque Judæorum operâ ac institutione variis temporibus usum esse. Ego unum duntaxat, aut alterum Hieronymi locum adnotabo; nempe illum epist. 65. ubi refert, se *Barrabarum quendam Judæum, quem Nicodemi instar meæ Judæorum noctu venisse ait, magno labore simul ac pretio habuisse præceptorem*. Et illum præfat. in Job, *ubi itidem se Hebræum quendam præceptorem, ob libri ejus intelligentiam non parvis nunc*

mis

Præfat. Pro-pem. in Sophon.

Amama in Antibib.

Serar. de Bibl. lib. 1. cap. 31.

Morin. Exercitat. Bibl. lib. 1. exer. 1. cap. 2. fol. 2.

Ribera Proem. in Sophon.

mitra redimisse refertur. At regerit Ribera, recentiores Hebræos haudquaquam cum eis, qui ætate Hieronymi fuerunt, esse comparandos. At unde id ei constat? Num ille utrosque evolvit, ut de utriusque censuram possit facere? *Renchlinus*, alias *Capnio* appellatus, vir Hebraïce haud paulò peritior Ribera, longè aliam de modernis Hebræis habuit sententiam, qui (uti refert Amama) *præceptori Judæo pro singulis horis singulos aureos persolvit.* Quin & qui vel modicè in Judaïcâ historiâ exercitati sunt, nôrunt inter Judæos *Hebraïcam eruditionem intra sexcentos hosce annis plurimùm elanguisse.* Nec illud prætereundum, Hieronymum ea ipse sæpè ex Hebræis asserre, quæ in posterioribus Rabbinis reperiuntur, ac nonnunquam fabulas ac commenta, quæ ego recitatione haud digna existimarem. Atque hæc Riberæ dicta sufficiant. Fuit etiam quidam Dominicus Garsias, Hebraæ linguæ (ut ferunt) Complutensis Professor, qui in libro, cui titulus, *Propugnacula Christianæ Religionis adversus perfidiam Judæorum*, vehementiùs in Rabbinos insurgit, sed cum eorum solertissimum exquisitorem sese venditet falsè eum fides. Morinus. *Prudenter*, inquit, *ille Lectorem de hâc re monuit. Nemo enim nisi præmonitus ipsius libri lectione in unquam divinâsset.* Nec dubitant etiam doctissimi viri imperitiæ notam inurere Jo. Forstero, Augustano, Theologiæ Doctori, & Hebraicæ linguæ in Academiâ Wittebergensi olim Professori, de quo fusius mihi est dicendum, quòd omnium, quos vidi, acerrimè juncta ac fusissimè in Rabbinos invehatur. Asserit se totam vitam in Hebraæ linguæ studio consumpsisse, ac præceptorem habuisse Capnionem, cujus

Amama in Antibarb.

Morin. Exercit. bibl. lib. 1. exercit. 1. cap. 4.

Forster. in epist. Dictionario præfix.

jus

jus etiam non vulgare de ipso encomium profert: minum igitur ni viri adeò Hebraicis literis penitus imbuti de Hebræis sententia magni sit æstimanda. In ipso autem statim libri titulo Rabbinos vellicat, asserens Dictionarium suum non ex Rabbinorum commentis descriptum: in præfatione verò pleno ore in eos debacchatur: *Fateor* (inquit) *vehementer demiratus sum Nostratium* (ut hæc ipsorum dicam) *socordiam, qui absque ullo judicio commentaria Judæorum, in quibus nulla lux, nulla notitia Dei, nullus spiritus, nulla ullius disciplinæ, seu artis vera ac solida scientia, nulla linguarum, ac ne quidem Hebrææ linguæ ejus cognitio, ampletti maluerint, quàm ut ipsi considerarent voces, ac earum significationes.* Et mox, *quod ad sacræ Scripturæ intelligentiam* (ut jam dixi) *atque etiam linguæ Hebrææ cognitionem attinet, præstiterunt, quod laudem mereatur, omnino nihil. Nam Dictionaria & Commentaria ipsorum plus obscuritatis & erroris in Ecclesiam Christi invexerunt, quam lucis & veritatis.* Deinde immensâ sui fiduciâ inflatus, omnes in universum Judæos, ut cum ipso in arenam descendant, & de Hebrææ linguæ peritia decertent, provocat. *Dicant* (inquit) *mihi universa ipsorum Synagoga, comportatis omnibus suis libris, quid proprie hoc nomen* [illegible] *significet, & quæ sit ipsius etymologia: similiter quæ sit etymologia, & significatio nominis* [illegible] *&c.* Plurima ille alia vocabula recenset, & plus quàm mille themata se commemorare potuisse jactat, quorum genuinam significationem (ipsi scilicet cognitam) nec Dictionaria, nec Commentaria Rabbinorum possint ostendere. Hæc atque alia ejusmodi multa in Rabbinorum vituperium ac contemptum effundit Forsterus, cujus equidem labori, ac existimationi

sioni per me quicquam detractum nolim; tantum tamen ejus fastum, tantamque insolentiam haud ferendam censeo. *Jo. Isaacus* ex Judæo Christianus, injuriam genti suæ, imò veritati illatam, vindicandam judicavit. In Grammaticâ enim sui Forsterum excipit, ac hominem tanquàm ausibus planè imparem fuisse ostendit. Lodum ante aliquot annos, dum aliud agerem, obiter inspexi, nec tamen nunc, cùm librum (hæc ipsa sanè de causâ ab amico comparatum ac missum) habeam, eum invenire possum. Credo hujus libri editionem, quæ quarta esse dicitur, ab eâ, in quam antè incidi, fetu differre, ut nonnulla, quæ in illâ extiterunt, in hâc desiderentur. Quicquid sit, illud scio, me aliquando id, quod dixi, casu reperisse, nunc autem frustrà quærere. Sed ut Isaacum missum faciam, *Wilhel. Skikardus*, Forsteri in Professione Hebraicâ octavus (ut ait) successor, nullo in hominem livore motus (quippe qui de eo candidè ac honorificè loquitur, peritissimum, & Hebraicè alioqui non indoctum appellans) sed ipsâ veritatis vi coactus, nimis iniquum ac præcipitem censorem cum arbitratus est. Postquam dixisset Forsterum in Præfatione illa suâ, totum in Rabbinos fuisse, ac quædam ex eâ citâsset, hæc subjicit: *Quæ vacillanti censurâ suâ multos ab hoc studio abalienavit: ita & ego ipsemet olim illius viri authoritate præoccupatus aliter senserim, Rabbinicisque scriptis, non ex alterâ propriâ cognitione quam nondum possidebam, sed meræ ex vulgari præjudicio iniquior fuerim. Cujus immaturi judicii mei, quod tunc Tabel. 25. meæ instituit. Hebr. præpropere tuli, merito me nunc pudet. Jam enim postquam per Dei gratiam in quotidianâ librorum lectione, inter medias nugas multa quoque*

Skikard. in Bechinath. pag. 107. &c.

NB.

Forster. in Præfat. Bib.

Ab Ezrae verbis, ut exemplum afferrem, quo Forsterum imperitiae rerum peregrinarum & linguarum, ejus gloriationem reprimerem. Sed ecce, nihil me haec follicitantia, Isaacus Forsterum Rabbinorum sic spernit, vel non legisse, vel non intellexisse eos pro offendit, quod Forsterus de voce Selah, quam affirmat R. Davidem ad Psal. 3. docuisse vocem illam nihil significare; id quod verbis R. Davidis Hebraice exactis, falsum esse probat Isaacus. Atque in hoc quidem Forsterum erasse haud dubito, etiamsi planum sectum errantem habeat robur (de quo antea) ait hinc cornu insigne R. Davidis erroris, & mihi etiam, quod dicam, Sela nihil significare. Sed de Septuagintas ad Psal. 3. asserit, R. David dicere affirmative, illum sensum, quem vocem habere, Sela. Quid dicit? Hebraeorum doctissimus, R. David Kimchi, non intellexisse dicitur. Verba autem R. David, quae illud indicare videntur, haec habent: [illegible] quae sic interpretantur, Ego dico, eam vocem significare, ego vero sic interpretanda censeo, Ego dico, eam non esse dictionem sensum significantem, sed signum, ut ego dixi in nostra expositione Psalmi. Ubi R. David ait, Selah non esse partem aliquam sententiae, sed signum, sed desinit, sententiam non esse completam. Sed non ausus in alium sinem, quam ut sentiret illum explanare, nempe ut quando dicit, Selah, esse absolutum. Quomodo enim dicere potuit R. David, Selah nihil significare, quum verbis clarissimis subjungat, Selah significare elevationem [illegible] de illo (Hab. 3. 10.) [illegible] ad ea aggendum, quae illic, ubi legitur Selah, recitando elevandum fuisse. Sed ex eo, quod Forsterus ibi Dictionario suo de hac tota dictione Selah differens, de Aben Ezra refert, illum in hanc

Ri. Kimchi in Psal. 3.

Aben in Hab. 3. num. 13.

Simch. Pariah in Psal. 3.

Vide Appendicem Praefationis.

in Rabbinorum scriptis versatum fuisse, ac præ se tulit, manifestum mihi videtur. Primò notat R. Davidem ad Psal. 3. asserere, Aben Ezram dicere, *Sela* significare נצח, i.e. *veritatem*; postea autem, Mihi, inquit, sententia R. Abraham Ben Ezra maximè omnium probatur, ut à Burgensi loco supra citato (Addit. 3. ad Psal. 46.) & quidem aliter quàm à R. David Kimchi recitatur, quòd dictio סלה non ponatur significativè, sed tantùm ad supplendum modulamen cantûs, sicut copula Vau, & aliæ syllabæ, & voculæ in Psalmis sæpenumero otiosæ sunt, nullaque significandi necessitate, sed tantùm carminis gratiâ ponuntur. Hic Forsterus, qui hoc ipso se in Rabbinis peregrinum fuisse ostendit, quod eos non nisi ex aliorum testimonio citat. Cur non ipse Aben Ezram inspexit, ut ejus sententiam certiùs recitare potuisset; neque enim inopiam libri, opinor, causari potuit, cùm in celebri Academia Professorem Hebræum ageret. Certè vel Forsterus Burgensem (quem mihi nunc non licet consulere) vel Burgensis Aben Ezram haudquaquam intellexit. Tantùm enim abest, ut ista sit sententia Aben Ezræ, ut eam ex professo impugnet. Aben Ezra ad Psal. 3. verba hæc sunt, [illegible] תהלות [illegible] [illegible] סלה [illegible], i.e. *Qui transtulit (librum Psalmorum pro incircumcisis), dixit dictionem Selah nullum habere sensum, (sive nullam significationem) sed tantum melodiæ inservire, &c.* Duo indicat, [illegible] סלה [illegible] כן הוא [illegible] ואמרו הרבה [illegible] i.e. *Illud autem rectum est, ut sensus vocis Sela sit, Ita est, vox vera ac certa.* Similiter Forsterus de voce יקהת asserit R. Salomonem vocem istam à קהה deducere, Vide Appendicem Præfat. De voce יקהת vide ad Gen. 49. 10.

non

non

non radicalem esse statuere possimus. Certè si sic cum Forsteto nominum radices ac etymologias fingere liceat, quidlibet ex quolibet statim orirí poterit, nec video cur non exclamem, *Reddat mihi minam, qui me Hebræam docuit Grammaticam.* Sì paullò diligentiùs Dictionarium Forsteri excutiatur, haud dubito quin plurimis ifiusmodi exemplis ostendi possit, quemadmodum ille, dum Rabbinorum commenta (scilicet) insectatur, sua obtrudit somnia. Sed quàm parvi ejus de Hebræis, eorúmque scriptis faciendum sit judicium, abundè demonstratum arbitror. Certè quid tantâ Rabbinorum insectatione lucratus sit, nescio, nisi quòd Pontificiis nonnullis gratum fecit, qui tamen ipsi, cùm in Rabbinorum scriptis haud paullò essent exercitatiores, ejus usquequaque sententiam probare non potuerunt. *Serarius* deprimit quidem, quantum potest, Hebræorum scripta, atque in hunc finem multa ex Forsteri Præfatione adducit; inter alias autem rationes, cur ità de Rabbinis sentiat, hanc affert, quòd ad eorum, quàm ad Ecclesiæ Catholicæ annalium attendant nostri temporis hæretici libentius et crebrius eorum lacunis tot hactenus novas Bibliorum versiones Latinas & vernaculas, tot & tam insulsas expositionum paludes hauserint ac derivârint. Quòd denique Rabbini unius alicujus vilissimi nomen atque authoritatem, pluris quàm Christiani alicujus doctissimi sanctissimique Patris faciant. Revera hîc ulcus suum aperit Serarius; hinc scilicet illæ lachrymæ, hinc Pontificiorum in Rabbinos odium, quòd eorum ope adjuti Protestantes (quod multi magnique viri etiam inter Pontificios fecerunt) Pagninus,

Serar. de Rabb. lib. 1. cap. 33.

Vatablus, Masius &c.) vulgatæ Versionis errores detegant, ac Pontificiorum dogmata, ex erroneâ istâ versione statuminata, convellant ac dejiciant. Cùm autem Serarius (quod ipsius scripta arguunt) in Hebræorum scriptis non modicè versatus esset, facere non potuit, quin multò æquiorem quàm vel Ribera, vel Forsterus, se iis præberet. Fatetur enim nonnihil bonæ frugis Hebræis scriptoribus inesse, ac eorum lectionem aliquantulum posse prodesse Christianis, id quod exemplis Hieronymi, Lyræ, Burgensis, Mani, Oleastri, ac aliorum astruit. Similiter Morinus, etiamsi id strenuè agat, ut Hebræorum authoritatem elevet, atque ideo etiam non pauca ex Forstero recitet, inquiens, Vide & attende, quid de Rabbinorum ignorantiâ pronunciaverit Forsterus in no studio bene (scilicet) exercitatus; non tamen ausus est Forsteri sententiam in se trahendam suscipere, sed illico subjungit: Longè remissiùs de eorum ignorantiâ censemus esse sentiendum. Utiles enim Grammaticas, utilia Dictionaria composuerunt: utiliter etiam plerunque dictionum Hebraicarum nativæ significationi eruendæ operam suam commodaverunt. Hæc ille. Atque hæc quidem, quæ jam diximus, iniquæ nonnullorum de Hebræorum scriptis censuræ refellendæ possent sufficere. Sed quo evidentiùs pateat, Hebræorum scripta ad Scripturæ intelligentiam non planè nihil, nec parum, sed multùm, imò plurimùm conferre, paulò pressiùs ac distinctiùs est agendum. Hebræorum igitur scripta multis nominibus ad hanc rem usui esse possunt.

Serar. ubi suprà.

Morin. Exercit. Bibl. lib. 1. exer. 6. cap. 3. in fine.

Primò plurima Veteris Testamenti loca, quæ Christum spectant, ex Hebræis nonnulli verè pla-

 néque

néque Christianè interpretantur, ut Judæorum testimonia adversùs ipsos Judæos non rarò proferre liceat. Quemadmodum ad Christianæ fidei dogmata confirmanda Hebræorum monumenta conducant, Ficinus, Porchetus, Galatinus, Morneus, & Grotius luculenter demonstrârunt. Hîc etiam assentientem habemus Serarium, qui de Hebræis loquens, *ex iis*, inquit, *de Christo Domino, de Deo trino & uno, de aliis Christianæ fidei mysteriis, & cerimoniis vera & utilia promi possunt non pauca, ut à Galatino, Genebrardo, & aliis prompta.* Sic ille. Ego ex iis, quæ ipse observavi, loca aliquot annotabo, in quibus vel Chaldæi Paraphrastæ, vel Rabbinorum nonnulli de Christo recte, solidéque sermonem esse intelligunt. De loco Genes. 49. 10. vide Annotat. ad loc. Psalmum secundum R. Salomon, ipse quidem de Davide exponit, non tamen dissimulat veteres de Messiâ exposuisse. ורבותינו דרשו את הענין על מלך המשיח, i.e. *Rabbini nostri mystice exposuerunt sensum de rege Messiâ.* Observatu etiam dignissima sunt ejusdem R. Salomonis verba ad Mic. 5. 2. מסך יצא לי משרוי בן ויוד ומן הוא אומר אבן מאסו הבונים i.e. *Ex te exibit mihi Messiah filius Davidis.* Et sic ille (scil. David. Psal. 118. 22.) dicit, *Lapis quem reprobaverunt ædificantes, &c.* Vides, Lector, hunc Rabbinum, à Christianâ religione utcunque abhorrentem, non solùm illum Michææ locum, verùm etiam istum Davidis de Christo intelligere. Illud tantùm addam (nam infinita hujus generis afferri possent) locum illum ויעמד כשחל (Isai. 53.) (cujus unius lectione se ad fidem Christianam conversum fuisse testatur Jo. Isaacus) à Jonathane Paraphraste Chaldæo de Messiâ exponi; itaque

Serar. ubi suprà.

Isaac. adverſ. Lindan.

à priſcis Hebræorum Doctoribus expoſitum fuiſſe agnoſcit Abrabaneel: imò refert ſe vidiſſe prophetiam iſtam ſic expoſitam à R. Moſe Nachmanide (qui & Gerundenſis appellatur) inter recentiores magni nominis Rabbini. Quin & iſtud Iſai. 52. 12. *Ecce ſervus meus* (ubi Chaldæus habet, ſervus meus Meſſiah) *proſperabitur*; is *exaltabitur, & extolletur, & ſublimis erit valdè*; Abrabaneel fatetur priſcas Hebræorum ſapientes de Meſſiâ in hunc modum interpretatos eſſe, Meſſiam exaltandum ſupra Abrahamum, extollendum ſupra Moſen, ac ipſis denique angelis fore ſublimiorem. Secundò, ad vim ac proprietatem verborum intelligendam Judæi multùm conferunt. *Pellicanus*, in Judæorum ſcriptis egregiè verſatus, de Judæis loquens, ait eos non ſine Dei beneficio & gratiâ per Chalcographorum operas, & novum Dei boniſatis in orbe donum, nobis contigiſſe, ad ſermonis Hebraïci, & verborum vim exactiùs introſpiciendam. Morinus etiam (verbis antea citatis) Hebræos nobis ad hanc rem utiles eſſe agnoſcit; & certè hoc adeò in aperto eſt, ut id inficiari, non mediocris vel imperitiæ, vel impudentiæ meritò habeatur. Illud quidem verum eſt Hebræam linguam, à multis jam ſeculis, Judæis vernaculam eſſe deſiiſſe; cùm tamen omnem in eâ perdiſcendâ operam à teneris (quod aiunt) unguiculis inſumant, ac plurimis ad id adjumentis inſtructi ſint, ejus præ aliis gnaros peritóſque eſſe rationi eſt conſentaneum. Certè nec olim Hieronymus, nec nuper viri in hoc genere eruditiſſimi, Pontificii pariter ac Proteſtantes, niſi Judæorum vitulâ arâſſent, multa Hebrææ linguæ ænigmata tam facilè ac feliciter explicare potuiſſent. Morinus

Abraben. ad Iſa.

Pellican. in Præfat. in Vet. Teſtam.

nus ubi Rabbinis nonnihil tribuit, nè tamen sce- Morin. ubi
næ suæ non satis serviat, addit eorum labores 70. supra.
Interpretum, & S. Hieronymi Translationibus nequaquam præferendos. At si Hieronymo, Judæis præceptoribus uso à 70. Interpretibus non rarò discedere licuit; quidni & aliis interdum ab ipso Hieronymo discedere liceat?

Tertiò, ad ea, quæ Judæorum ritus, consuetudines, ac historiam spectant, cognoscenda, magno sæpe usui sunt Judæorum scripta. Hanc etiam rationem reddit Serarius, quare Rabbinos non planè rejiciendos censeat; *quia* (inquit) *vel ingenii aliquâ bonitate, vel aliquâ majorum traditione afferunt interdum aliquid, quod ad Scripturæ interpretationem; ritûs alicujus in vetere Synagogâ politiâque usurpati, nobis autem jam ignoti, explicationem; ad aliquam denique doctrinæ ubertatem, atque varietatem faciat.* Sic ille; ac res sanè ex Hieronymo, Lyrâ, Burgensi, multísque recentioribus est perquam manifesta. Ego unum duntaxat atque alterum è Novo Testamento loco afferam, qui non nisi ex Hebræorum scriptis latis potest intelligi. 2. Tim. 3. 8. *Jannes* & *Jambres* dicuntur restitisse Mosi; quinam autem isti fuerunt, frustrà alibi quàm in Judæorum libris quæritur. At *Jonathan Paraphrastes* Exod. 7. 11. ubi de Ægyptiorum magis, qui similiter ac Moses miracula facere videbantur, est sermo, *Jannem & Jambrem* nominat. Et Exod. 1. 15. *asserit eos principes Magorum fuisse.* In Talmude etiam horum fit mentio, sed appellantur Jochanne & Mambre, ut ad 2. Tim. 3. 8. notat Tremellius. Utrumque nomen variè apud Hebræos scribi docet Buxtorfius, qui etiam ex Hebræis fusè de Magis hisce differit, multáque de iis co- Serar. ubi supra. Buxtorf. Lex. Talm. col. 943. &c.

gnitu nec injucunda, nec inutilia observat. Similiter expositio loci istius Mat. 15. 5. δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, non aliunde quàm ex Hebræorum monumentis petenda est, ut Lud. Capellus in eruditissimâ de loco isto Diatribâ abundè comprobavit.

Quartò, sæpe in Novo Testamento sententiæ occurrunt, quas inter Judæos proverbiales fuisse ipsorum libri ostendunt: ego paucas aliquot recensebo. Mat. 10. 25. ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. Aben Ezra ad Hos. 1. 2. Hebraicè ità effert, ויו לעבר להיות כרבו, i.e. *satis est servo, ut sit sicut dominus suus.* In Talmude etiam lib. de Benedictionibus cap. 9. Et in lib. Musar. cap. 20. proverbium istud reperiri testatur Drusius. Mat. 7. 2. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. In libro Sanhedrim (referente Drusio) sic aiunt, במדה שאדם מודד בה מודדים לו, i.e. *Quâ mensurâ quis metitur aliis, eâ vicissim ei metientur.* Et in Rabbinorum Commentariis frequens est illud, מדה כנגד מדה, i.e. *Mensura pro mensurâ, seu par pari.* 2 Thessal. 3. 10. εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω. Drusius ex Bereshith Rabba citat, ראוי לא לעי לא נגיס, & ex Ohel Moed מי שאינו מרויח אינו אוכל, i.e. *Quisquis non laborat, non comedit.* De verbis istis ex Bereshith Rabba allatis paullò fusiùs atque accuratiùs agit Buxtorfius in Lexico Talmudico, radice גנס. Matth. 19. 24. *Facilius est camelo per transire foramen acûs, &c.* Drusius ex Gemarâ hæc affert, לא פילא ולישיל בקרסמא דמחטא, i.e. *Non est elephas, qui intret per foramen acûs.* Item istâ, פילא מסתברינא אי מישתיל בקרסמא דמחטא, i.e. *Fiet ut ex Pumbeditha ex, ubi tradu-*

Drus. de Ad. Hebr. dec. 5. adag. 9.

Ibid. dec. 7. adag. 5.

Ibid. decur. 3. adag. 3

Ibid. decur. 1. adag. 3

cunt elephantem per foramen acûs. Addit Druſius, cùm notior vulgo in Judæâ eſſet camelus, ideo fortè camelum elephanti loco à Chriſto eſſe poſitum. Haſce etiam Judæorum ſententias recitat Buxtorfius, ac monet eas proverbialiter uſurpari ad rem impoſſibilem, ſeu incredibilem ſignificandam. Sed & alia etiam huc ſpectantia habet, ac notat Chriſtum hoc proverbium imitatum eſſe, pro פיל *elephanto*, ponendo גמל *camelum*. Buxtorf. Lex. Talm. radice פיל.

Quintò, ad conſervandam Veteris Teſtamenti ſinceritatem Hebræorum opera atque induſtria plurimum præſtat. Helvicus inter alia ad hoc etiam notat neceſſaria eſſe Judæorum ſcripta. Libri (inquit) Judaici ſæpe neceſſarii ſunt ad explicandos ritus, conſuetudines, hiſtorias, genuinam vocabulorum ſignificationem, & omnino literalem textûs Biblici ſenſum inveſtigandum; ad cognoſcendam *integritatem* & integritatem textûs Hebræi. Hæc ille. Nec quiſquam ferè eſt, qui Hebræas Muſas vel à limine (quod aiunt) ſalutavit, quin ei, ſaltem ex famâ & aliorum commendatione, cognita eſt admiranda illa Judæorum Critica, quæ Maſora appellatur, de quâ vir in Hebraicâ literaturâ incomparabilis Jo. Buxtorfius Senior, integrum librum conſcripſit. Morinus, qui de aliis nimium candidè ſolet loqui, hanc tamen laudem Buxtorfio tribuit, eum primum & ſolum Chriſtianorum hactenus hanc Criticam intellexiſſe. Illi Ariâ autem Montano non dubitat aſſentire, eum etiamſi linguæ Hebraicæ valdè peritum, in Maſorethicâ tamen Critica nihil quicquam intellexiſſe, ac nè alphabetarium quidem in hâc re fuiſſe. Non eſt igitur, quòd meam hîc ignorantiam meſatèri pudeat: nonnihil tamen quaſi per tranſen-

Helvic. de Chald. Paraph. cap. 4.

Animadverſ. in Cenſur. Buxtorf. Samarit. pag. 397. & 368. & 370.

nam in Masotâ vidi, nec quid alii peritiores de eâ pronuntiârunt, nescio. Judæorum pariter ac Christianorum Complurium de Masorâ, ejúsque usu ac utilitate testimonia vide, si libet apud Buxtorfium in Tiberiade, seu Commentario Masorethico cap. 20. Ut autem horum Masorethârum (quos vocant) stupendam diligentiam, Lector, aliquantulum perspicias, cogita quid Aben Ezra, de verbo ויעש Exod. 25. 31. agens dicat; Inspexi (inquit) libros, quos explorârunt Sapientes Tiberiadis: Et jurejurando affirmabant quindecim ex Senioribus ipsorum, quòd ter attentè considerabant singulas dictiones, & singula puncta; omne plenum, & omne defectivum: & ecce scriptum fuit Jod in voce ויעשו, etiamsi non ità scriptum inveni in libris Hispanicis, & Gallicis, & Transmarinis. Skikardus (qui etiam de Masorâ fusè tractat) postquam hunc Aben Ezræ locum citâsset, continere se non potuit, quin exclamaret, O incredibilem in minutissimis quoque diligentiam! O singulare numinis beneficium! O mirandum tot exemplarium, per omnes Europæ, Africæ, Asiæque angulos dispersorum, per tot secula ad nos usque propagatorum, ac salutarem harmoniam! Hæc ille, ac in eandem sententiam alia multa, quorum illud non prætermittendum censeo, quòd cùm ex adverso objecisset, multas nihilominùs in Hebraicis Bibliis esse lectionum varietates, respondet, illas Masorâ esse antiquiores, utpote à quâ omnes accuratè notantur. Skikardo alterum duntaxat addam, qui itidem post Buxtorfium scripsit, quique etiamsi Pontificius, tamen adversùs Pontificium Morinum pro Hebraicâ veritate fortiter, ac animosè pugnavit. Is

Aben Ezra ad Exod. 25. 31.

Skikard. in Bechin. pag. 52.

est

est *Simeon de Muis*, qui de Masorâ disputans, eámque contra Morini cavillationes propugnans sic ait, *Porro adeò non errandi occasionem præbet Masora, ut ea potiùs nobis Biblica volumina sarta tecta servârit, æternúmque servatura sit. Licèt enim quibusdam in locis Librariorum vitio depravata fuerit, cuivis tamen istius artis vel mediocriter perito semper in promptu fuit Masoram per Masoram, & ex Masorâ emendare. Quod nè minimus etiam apex de Bibliis Hebraicis periit Masoræ beneficium est. Atque illud non sine causâ à Rabbinis dictum haud injuriâ probant Catholici,* מסורה סיג לתורה, *Masora est sepes Legis.* Simeon de Muis in Comment. exercit. Samarit. pag. 148. & 149.

Sextò atque ultimò, Rabbini ingenii sui bonitate (ut loco verbisque antea memoratis fatetur Serarius) interdum, imò sæpe loca Scripturæ obscura & difficilia non infeliciter explicant. Ac Rabbinos non prorsus obesse nari sse, ex hoc nostro opere facilè perspectum exploratúmque fore spero. Illud insuper dicam, me aliquoties observâsse, Hebræos hosce Magistros in notandis conciliandisque iis Scripturæ locis, quæ inter se pugnare videntur, admodum esse perspicaces. *Manasses Ben Israël*, Judæus hodiernus, librum Latinè edidit, cui titulus est, *Conciliator*, in quo loca Pentateuchi *συνλογικῶς* ex Rabbinorum scriptis conciliare conatur: multa ad hoc non inutilia indè peti possunt, & quædam in Annotationibus nostris ex libro isto sunt relata. Hic autem unicum duntaxat locum in exemplum afferam, nempe illum (qui me aliquamdiu non parùm torsit) Num. 3. 39. ubi dicitur omnes Levitas à Mose numeratos fuisse vicies & bis mille; cùm tamen ex versibus antecedentibus eos tot, & præterea trecentos fuisse appareat. Et quod adhuc difficultatem

tem auget, cùm primogeniti Israëlitæ vicies & bis mille, & ducenti septuaginta tres fuerint, V. 43. tamen V. 40. & 47. dicitur eos numero ducentorum septuaginta trium Levitas excessisse, ac propterea totidem certâ quâdam pecuniæ summâ redimendos, cùm alioqui Levitæ primogenitorum loco Deo essent consecrati. Quemadmodum hæc, quæ mihi prorsus ἀσύμφωνα videbantur, inter se convenire possent, in nonnullis nostrorum commentationibus frustrà quæsivi; ad Rabbinos igitur me recepi, eósque consului; ac statim in R. Salomone pariter ac Aben Ezrâ reperio, cùm dubii hujus notationem, tum ejus non contemnendam solutionem; nempe trecentos Levitarum fuisse primogenitos, ac propterea V. 39. non numerari, quòd cùm ipsi, utpote primogeniti, jam Dei essent, in eorum numero, qui primogenitorum loco Deo erant tribuendi, comprehendi non debuerunt. Ad hunc quoque modum in Gemarâ nodum istum solvi refert Manasses in Concil. in Num. quæst. 3. Atque hæc de Hebræis Hebræorúmque scriptis in genere dixisse sufficiat; speciatim nunc de iis, quorum in Annotationibus passim fit mentio, nonnihil dicam oportet.

Ac primò de Thargumistis, seu Chaldaïcis Paraphrastibus verba faciam. תרגם *Thirgem* Chaldaïcè est μεθερμηνεύειν, seu *interpretari*; & תרגום Thargum est παράφρασις, seu *interpretatio*. Licèt autem hoc nomen Thargum sit generale, tamen (ut notat Helvicus) ad Chaldaïcam Veteris Testamenti Translationem referri solet. Plures fuerunt Thargumistæ, seu ii, qui Chaldaïcè Vetus Testamentum interpretati sunt; ego de eis duntaxat loquar, qui in Annotationibus citantur.

Helvic. de Chald. Paraph. cap. 1.

tur. Primus autem ac præcipuus appellatur אונקלוס *Onkelos*; hunc Judæorum plerique volunt proselytum fuisse, ac Imperatoris Titi sororis filium. Sunt autem qui putant hunc esse Aquilam, qui etiam proselytus fuisse dicitur, & Vetus Testamentum ex Hebræo in Græcum transtulit. Hanc quorundam opinionem refert Fagius Præfat: in Chaldaicam Paraphrasin Pentateuchi à se Latinè versam; atque hanc ejus rationem reddit, quòd sit nonnulla nominum affinitas; sed ista ratio haud magni ponderis videtur. Serarius tamen (de Rabbinis lib. 1. cap. 16.) arbitratur unum eundémque virum fuisse Onkelum hunc Chaldæum Paraphrasten, & Aquilam illum Græcum interpretem; quòd nomina & tempora utriusq; conveniant; item uterq; proselytus, & scriptor non incelebris, & tamen de Onkelo ferè semper in Rabbinorum suorum Catalogo Judæi, de Aquilâ verò aut nihil, aut perparùm, sed contrà, nomina satis sunt diversa Onkelos & Aquila, seu Hebraicè עקילס *Akilas*; nec tempora satis conveniunt, si Onkelos Titi temporibus (quanquam Skikardus eum multò putat antiquiorem) vixerit, Aquila autem (quod de eo perhibent) Adriani. Utrumque autem fuisse proselytum, ac scriptorem non incelebrem, non obstat quò minùs diversi fuerint. Nec mirum est raram apud Judæos Aquilæ mentionem esse factam, cùm non adeò meminisse solent, nisi eorum, qui Hebraicè vel Chaldaicè scripserunt. Addit Serarius, nonnullos ex Hebræis pariter ac Christianis ità sentire, atque eam videri Patrum vetustiorum sententiam, qui Aquilæ sæpe meminerunt, alterius autem distincti Onkeli nunquam. At nec istud quicquam valet; apparet

Vide præter alios, Buxtorf. Biblioth. Rabbin. Helvic. de Chald. Paraph. Skikard. Bechin.

Skikard. in Bechin. p. 25.

apparet enim Hieronymum (qui tamen inter Patres in Hebræorum scriptis erat versatissimus) hunc Paraphrasten ignorâsse, quippe qui Paraphrasis ejus nullam unquam mentionem facit. Unde Ribera etiam Jonathanem (qui Chaldaicè Prophetas transtulit, & Onkelo antiquior fuisse perhibetur) Hieronymo recentiorem fuisse existimat, quanquam ratio ista ad hoc astruendum haud satis valeat. De Bereshith autem Rabba, id est, Commentario quodam antiquo in Genesin, quem citat Serarius, eum deceptum fuisse autoritate Gerhardi Veltuici ostendit Helvicus, ac contrarium ex Bereshith Rabba probari à R. Davide in libro Zemach fol. 41. Quisquis autem fuit iste Onkelos (quem eundem cum Aquilâ fuisse, cur existimemus haud video) ejus Paraphrasis, quæ tantùm in Pentateuchum habetur, à Judæis juxtà & Christianis magni æstimatur. Imò multi ferunt Judæos eam tanti facere, ut parem ei ac Hebræo textui autoritatem tribuant. Ità Helvicus de Chald. Paraph. cap. 4. Et in epist. dedicat. testatur Lyram & Burgensem idem de Judæis asserere. Similiter Galatinus de Arcanis Catholicæ Veritatis, lib. 1. cap. 3. Et ex eo Fagius Præfat. in Chald. Paraph. At certè Rabbini in Commentariis suis Chaldæum Paraphrasten sæpè deserunt, ac longè alio sensu Scripturam exponunt, uti notat Serarius de Rabb. lib. 1. cap. 33. nec differi loco citato potuit Helvicus. Vide etiam Buxtorf. de Antiq. Punct. lib. 1. cap. 10. pag. 136. De Onkelo satis: proximus ei erit ille *anonymus*, cujus *Paraphrasis* vocatur *Hierosolymitana*, vel ab urbe unde prodiit, vel à linguâ in quâ est conscripta, uti conjicit Skikardus. Non est autem hæc Paraphrasis

Ribera in Abd. num. 110.

Helvic. de Chald. Paraph. cap. 2.

Skikard. Bechin. pag. 35.

phrasis continua, & integra, sed interrupta & mutila. Planè apparet (utì meritò censuit Helvicus) fragmentum esse integræ cujuspiam versionis, cùm sæpe in versiculi medio deficiat, aut postremam tantùm particulam versûs interpretetur; nec verisimile sit, autorem ità mutilatè versum interpretari voluisse. Nec adeò verbis sensuíque textûs Hebræi astricta est hæc Paraphrasis, ut illa Onkeli, sed sæpe est liberior, nec rarò commentis, fabulísque Judaicis referta, utì & illa, quæ dicitur Jonathanis, de quâ jam agendum. Helvic. de Chald. Paraph. cap. 2.

De Jonathane autem Paraphrasi quæstio est inter eruditos agitata, utrum *Jonathan* iste, qui Paraphasin in Prophetas scripsit, quíque Christo antiquior fuisse dicitur, (etiamsi nonnulli eundem cum Theodotione Græco Veteris Testamenti Interprete faciunt, quod Jonathan & Theodotion idem significent, nempe Dei donum; quod leviusculum videtur) idem sit cum illo, qui hujus Paraphrasis in Pentateuchum, quæ non ità pridem sub nomine Jonathanis prodiit, autor fuit. Ità sensisse videtur Galatinus de Arcan. lib. 1. ca. 3. Et Serarius de Rabb. lib. 1. cap. 16. istámque opinionem tuetur ac propugnat Helvicus de Chald. Paraphr. ca. 4. Skikardus etiam in Bechin. pag. 31. testatur Judæos ità sentire; & quæstionem in utramque partem diu multúmque ventilatam tandem in medio relinquit. Ego verò non possum non concedere in sententiam Buxtorfii qui in Abbreviaturis רי"ו & יב"ע censet hanc in Pentateuchum Paraphrasin falsò tribui Jonathani, nempe ei, qui Prophetas interpretatus est. Ac præterquam quòd alia sunt, quæ hoc suadent, quibus utcunque respondere conantur Helvicus & Skikardus, Cum Buxtorfio etiam quod hanc rem spectat, sentit Lud. Capellus de Antiq. Punctor. lib. 2. cap. 3.

Skikardus, illud planè, ut ità sentiam, cogit, quòd Exod. 26. 9. Jonathan iste suppositicius meminit sex סדרי מתניתא, i.e. partium Talmudicarum, quæ ducentis annis post Christum natum primùm factæ feruntur. Nam quod Skikardus respondet, Talmudicas Traditiones verò Jonathane esse vetustiores, ac à Servatore nostro aliquoties reprehensas, ac propterea haud mirandum si Talmudicarum Traditionum à Jonathane mentio fiat; hoc planè nihil esse videtur; Non enim earum traditionum, quæ in Talmude continentur, mentionem facit hic Paraphrastes loco citato, sed partium Talmudicarum, earum nempe partium, in quas liber iste, qui dicitur Talmud, dividitur; ut omnino necesse sit, eam non modò traditionibus Talmudicis, sed & ipso Talmude (quem tamen ducentis penè post Christum annis primo conflatum concedit Skikardus) fuisse posteriorem. Cujuscunque autem tandem authoritatis & antiquitatis sit hæc paraphrasis, rectè omnes Skikardus eam nobis plurimùm profuturam, cùm aliis nominibus, tum eò quòd (ut iste notat) loca quædam, quæ alii aliò detorquent, de Messia exponit. Hanc autem sub Jonathanis nomine in Pentateuchum Paraphrasin nuper admodum vulgò innotuisse apparet. Galatinus ejus mentionem faciens, atque initium ejus recitans, ait rarissimam esse, seque unicè (NB.) vidisse. Eliæ Levitæ, etiamsi Judæo, planè ignota fuit, nisi quòd alicubi ejus mentionem factam viderit, uti notant Helvicus, Skikardus, & Serarius. Fagius ac Mercerus Hierosolymitanæ Paraphrasis sæpè meminerunt; at de hâc, quæ dicitur Jonathanis, altum est apud eos silentium; nisi quòd Mercerus ad Gen. 3. 21.

Galatin. de Arcan. lib. 1. cap. 3.

ex

ex Recanati (seu R. Menahem Recanatensi) hujus paraphrasis mentionem facit, sed ità, ut eam apud nos non extare asserat. Id duntaxat de hâc paraphrasi addam, eam (quod ab Helvico etiam & Skikando notatum) cum Hierosolymitanâ ità sæpe convenire, ut eadem penè cum illa verba habeat. Haud sanè autem intelligo quid Drusius, vir Hebraicè doctissimus, sibi voluit, cùm sic scripserit. Locus iste [Eliæ, Levitæ] me confirmat in eâ sententiâ, in quâ olim fui, & adhuc sum, videlicet, Targum illud, quòd Jonathæ attribuitur esse Targum Hierosolymitanum. Nam in Jonatha hîc habetur eadem vox (קהנא) quam Elias citat ex Hierosolymitanâ. Sic ille, at ut magna sit inter hasce Paraphrases similitudo, non adeò tamen sunt similes, ut per omnia conveniant; sed, sæpe inter se differant. In ipso quidem initio differunt; Nam Hierosolymitana Paraphrasis pro בראשית habet בחכמתא i. e. *in sapientiâ*, at Paraphrasis Jonathanis, באולפנא i. e. *in principio*, præterea Targum Jonathanis est integrum, cùm Targum Hierosolymitanum non sit nisi fragmentum.

Drus. ad dificil. loca Num. c. 25.

De Chaldaicis Paraphrasibus earumque autoribus quod instituto meo sufficiat dixi; jam de Rabbinis istis, ex quorum commentariis Annotationes præcipuè sunt collectæ, nempe R. Salomone & Aben Ezra, aliquid est dicendum.

R. Salomon cognomento *Jarchi* (abbreviatè רשי *Rascbi*, seu *Rasi*) ratione Gallus fuisse dicitur, ac duodecimo post Christum seculo floruisse. In utrumvis tum vetus testamentum commentatus est, & quantum scio, antiquissimus est eorum, qui simplicem ac literalem sensum secuti sunt, Judæi cum reliquis omnibus expositoribus antehonum, nisi

testatur

Buxtorf. Abbrev. in פרשנדתא.

testatur Buxtorfius, atque κατ' ἐξοχὴν eum appellant פרשנדתא, i. e. *interpretem legis*. Est autem sæpe obscurus, ac Talmudica commentariis suis non rarò admiscet. Hinc fit, ut fabulis etiam commentisque Judaicis nimium indulgeat, unde nostris se minùs gratum reddidit. Pellicanus gravi eum censurâ notat, asserens eum Talmudicis fabulis infectum & juratum Canonicos libros non tam declarâsse, quàm contaminâsse. Ego eum haud excusandum, mitiori tamen Censurâ dignum arbitror. multa siquidem habet utilia, id quod ex Annotationibus, spero, facilè constabit. Munsterus præfat. in Biblia (referente Sklkardo) asserit multa esse apud Hieronymum in Commentariis, quæ à Judæis se didicisse testatur, quæ & ipse in R. Salomone invenit: atque id etiam ego nonnunquam observavi.

Pellican. Præfat. in Vet. Testam.

Sklkard. de Bechin. pag. 111. & 113.

Vide Aben Ezram in 1. Comment. in 12. Prophetas.

De *Aben Ezra* autem, est & is magni nominis inter Hebræos, Hispanus fuit, & R. Salomonis non multò junior. Nomen ejus fuit Abraham; pater ejus dictus est Meir, avus Ezra; unde ab avo vocari solet Aben Ezra, seu filius Ezræ. Quamvis autem (inquit Sklkardus) Judæi hunc Ezram Jarchæo postponant, tanti tamen faciunt nihilominus, ut κατ' ἐξοχὴν denominent חכם *sapientem*, sicut nos Philosophum pro Aristotele, & pro Virgilio Poëtam nominamus absolutè. Sic ille; Ego non memini legere sic absolutè appellatum, sed R. David de eo loquens, solet sapientis titulo eum insignire, in hunc modum, חכם אברהם בן עזרא ז"ל i.e. Sapiens ille R. Abraham filius Ezræ. Sic ad Hoc Nostri eum ut eruditum pariter ac sobrium interpretem magni æstimant (ad Psal. 8. & 87. 6.) ac eo nomine R. Salomoni

Sklk. ibid. pag. 175.

lomoni præferendum censent, quòd nihil ferè Judaicarum ineptiarum Expositionibus suis admixtum habeat. R. Abraham Aben Ezra (inquit Pellicanus) astrologiæ philosophiæque Peripateticæ studiosus, & Hebraïcæ Grammaticæ non indiligens exactor: is prudens Judaïcas fabulas vel contemnens, vel dissimulans, brevitate verborum multa non asspernanda, ut Judæus tamen, commentatus est. Similiter Skikardus, cùm dixisset R. Salomonem omnibus à Judæis præponi, At, inquit, si me arbitro res ista disceptaretur, palmam ego deferrem sequenti Aben Ezræ, quia non tantùm magis perspicuus est, methodicus, & in stylo multo elegantior, scripturæque idiotismorum tenax, sed etiam prudentior, cautior, & nugarum parcior, &c.

Pellican. ubi supra.

Skik. Bechin. pag. 172.

Sunt & alii ex Rabbinis, quorum in Annotationibus fit mentio; sed quia vel rariùs, vel ex aliorum duntaxat fide memorantur, de eis dicere supersedeo. Ab Hebræis igitur ad Hebraïzantes me confero; ac primùm hîc se offert *Hieronymus* de quo nonnihil est dicendum; nam major est ejus celebritas, quàm ut de eo multa dicere sit necesse. Is omnium confessione cùm in omni literarum genere, tum Hebraïcè fuit eruditissimus: atque eò sanè est celebrior, quòd inter antiquos Ecclesiæ Doctores vix quisquam præter eum Hebraïcæ linguæ cognitione imbutus fuit. Pellicanus de priscis illis Doctoribus loquens, ait se haud scire, an quisquam sermonem Hebraïcum probè calluit D. Hieronymo excepto. Et Cunæus, vir Hebraïcâ literaturâ valde instructus, postquam Origenem cum Hieronymo conjunxisset, ac dixisset, illos solos ex Veteribus Hebraïcè intel-

Pellican. ubi supra.

Cunæus de Repub. Judaic. lib. 1. cap. ult.

intellexisse, statim subjungit, se nimium fermè dixisse, innuens hanc laudem non nisi Hieronymo duntaxat tribuendam. Certè Origenem contrà ætatem, gentisque suæ naturam Hebræam linguam edidicisse, testatur ipse Hieronymus; nec facilè fieri potuit, ut decantata ista Hexapla absque nonnullâ Hebrææ linguæ cognitione conficeret: sed fortè adeò tenui hujus linguæ cognitione imbutus fuit, ut præ Hieronymo nullus habeatur. Ut sit, magna Hieronymi laus est, quòd ab orbe condito primus, & per multa deinceps sæcula solus fuit, qui Biblia ex Hebræo in Latinum vertere aggressus est; quod tamen plurimum, ut usu venire solet, invidiæ ei conciliâsse, ejus apologiæ, epistolæ, ac præfationes apertè indicant. Ipse Augustinus, etiamsi, pectoris candidissimi cùm esset, Hieronymum appellat hominem doctissimum, & omnium trium linguarum peritum; quin & ejus tam literatum laborem Judæos fassos veracem esse testetur, nimio tamen ergà 70 Interpretes studio abreptus, de ejus labore admodum jejunè sensisse videtur. Hieronymi etiam inter alios, seu potiùs præ aliis, industriæ debemus, quòd multa veterum Græcorum Interpretum, nempe Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis, quorum versiones temporum injuriâ perierunt, fragmenta, quorum sæpe non exiguus est usus, adhuc supersint. Ejus traditiones, vel (ut etiam appellantur) Quæstiones Hebraïcæ in Genesin (quæ in Annotationibus sæpe citantur) nonnullæ quidem nimium insipidæ, sed plura tamen valdè idonea, & utilia in se continent. Hoc ipso sanè nomine Hieronymum laudat Pellicanus, quòd cùm alia multa utilissima protulit, tum Judæorum

Hieron. lib. de viris illustr.

Augustin. de civit. Dei, lib. 18. c. 43.

Pellicanus, ubi supra.

dæorum Traditiones prodidit, quas etiamnum bonâ ex parte vulgo Judæorum persuasas esse, ipsorum commentaria, & interpretatio Chaldaïca ostendunt. De Hieronymo satis. Huic (longo licèt intervallo) proximus est *Lyra*, seu *Lyranus*, vel *Nicolaüs de Lyra*, ex Judæo Christianus. Cl. Buxtorfius Junior, paternæ eruditionis ex asse hæres, ut de eo meritò censet Constantinus L'empereur, libro nuperrimè edito asserit Lyram, cùm Judæus esset, dictum fuisse R. Salomonem Levitam, idque observâsse Abrabanecelem in Isai. 34. fol. 54. col. 4. Non equidem ausim me tali tantóque viro opponere, id tantùm dicam, me inspecto hâc ipsâ de causâ Abrabanecele, hoc (quæ mea forsan est imperitia) non posse perspicere. Lyræ quidem istic mentionem facit Abarbinel, Nicolaüm (ניקולאוס) eum appellans, atque ait eum fuisse inter Christianos המפרש והמורה *Interpretem seu Expositorem magnum, sive celebrem*; quin & aliquot ejus expositiones, quas usui suo inservire existimavit, commemorat. Quod autem mox sequitur, שמו לפנים שלמה הלוי, i. e. *Nomen ejus antea fuit Salomon Levita*, quantum mihi judicare licet, non de Lyrâ sed de ejus æmulo Burgensi dicitur, qui & ipse ex Judaismo ad Christianam fidem conversus est, ac in Lyram Animadversiones (ità enim plerunque sunt, licèt ipse appellet Additiones) quasdam conscripsit. Postquam de Lyrâ locutus fuisset *Abrabaneel* de *Burgensi*, qui in expositionibus istis ab Abrabanecle citatis, ut alibi passim, se Lyræ opponit, mentionem facit, ac dicit eum fuisse Judæum, ac religionem Judaïcam in regno Hispaniæ deseruisse, cùm antea Salomon Levita vocaretur.

Buxtorf de Abbrev. Punctor. p. 135.

Hæc de Burgensi dicta esse, ea, quæ deinde sequuntur, verba mihi manifestum reddere videntur, ועשה אויר כך שר וגרול בין הנוצרים * אגסטן בורגונשיש, i.e. Et *factus est postea princeps*, & *magnus inter Christianos, Episcopus Burgensis*. De isto, non de Lyrâ, arbitror Abrabancelem dixisse, eum antea (nempe cùm in Judaïsmo esset) Salomonem Levitam fuisse appellatum. Quod autem Lyram spectat, Pellicanus (ubi suprà) non modicè eum laudat; nec non Serarius (de Rabbinis lib. 1. cap. 33.) asserit eum multò, quàm quibusdam videtur, meliorem esse auctorem, atque ex Rabbinis emolumenti non parùm Ecclesiæ attulisse. Atque huic quidem ego facilè assentior, etiamsi ubique ferè R. Salomonis vestigiis insistit, unde à nonnullis R. Salomonis simius appellatur; nec rarò etiam in iis, quæ nimiùm sunt inepta, se illius sequacem præbeat.

* Sic in codice habetur, cùm debeat potiùs esse רוזגן, i.e. *ignavi*, ut est filius Thisbite, in Buxtorfii Lexico Talmudico apparet.

De Lyrâ satis, nec de Burgensi plura dicam, cui ex adverso occurrit in Lyræ defensionem quidam *Matthæus Doring*, vir in Theologicis quidem (quantum hactenus judicare valeo) non indoctus, Hebraicè autem nihil quicquam intelligens; unde ad illiusmodi, quam suscepit, provinciam minimè fuit idoneus, ac eruditis interdum risum movit. Nonnihil asperiùs de eo alicubi in Annotationibus scripsi, sed si cum eo conferatur, quod de eo scripsit Amama in censurâ suâ ad Exod. 2. 11. & ab Amamâ istic citatus Steuchus, haud ita asperum, opinor, videbitur.

Ad *Porchetum*, cujus etiam aliquoties Annotationes meminerunt, transeo. Anno demum 1520. prodiit ejus liber ab Augustino Nebiensi Episcopo editus, qui inscribitur *Victoria adversùs Judæos*, omnigenâ

omnigenâ eruditione Hebraïcâ refertissimus. Ipse Nebiensis, vir Hebraïcè doctissimus, ait se non semel demiratum esse, quomodo homo Christianus, Christianis natus parentibus, sed & Genuæ, quâ in urbe ob religionis reverentiam Judæis interdicitur habitatione, potuerit omnia lustrâsse, quæ apud Hebræos habentur, quando penè infinita recensentur.

Sed quantum Porcheto, cujus liber diu ἀνεύρετος, atque hodie etiam est rarissimus, debeatur, ex Galatino, cujus liber de Arcanis Catholicæ Veritatis est notissimus, abundè liquebit. Buxtorfius ait *Galatinum* cujusdam Martini Ramundi (authoris nondum editi) compilatorem fuisse; quod & alii nonnulli de Galatino censent; at si Porchetum vidissent, aliter haud dubiè existimâssent. Mihi certè, qui Porchetum evolvi, ac cum Galatino non prorsus segniter contuli, haud ambiguum est, Galatinum Porcheti, qui Ramundo isti multa se debere ingenuè agnoscit, scrinia compilâsse. Hâc de causâ Galatinum aliquoties in Annotationibus perstringo. Neque enim non stomachari subinde potui, cùm viderem hominem alteri penè omnia surripere, nec ejus tamen unquam mentionem facere. Mea sanè hæc est sententia, cuique curæ esse oportere, nè (quod ait Horatius) ——*moveat cornicula risum,*

Furtivis nudata coloribus.——

Buxtorf. in Præf. Lex. Talmud.

Imò plurimum mihi semper arrisit illud Plinii Senioris, *Est benignum, ut arbitror, & plenum ingenui pudoris, fateri per quos profeceris.* Item illud, quod statim addit, *Obnoxii* profectò *animi, & infelicis ingenii est, deprehendi in furto malle, quàm mutuum reddere, cùm præsertim sors fiat ex usurâ.* Quòd

Plin. in Præfat. Nat. hist.

si quis Galatinum (cujus eruditioni atque operi ego, si quis alius, faveo) durius à me exceptum existimet, videat velim ac perpendat quid de eo scribit Morinus; *Quæcunque* (inquit) *habet Galatinus toto libro suo, à Porcheto Carthusiano desumpsit, nec Porcheti vel de nomine mentionem facit. Plagium sanè portentosum, & cui vix simile unquam factum est. Nam Galatini liber nihil aliud est, quàm Porcheti exscriptio, ipsissimis Porcheti verbis, atque etiam Hebræorum textuum translationibus conservatis; hoc si excipias, quòd elegantiæ causâ quædam verba & verborum constructiones immutantur. Est enim Porcheti phrasis Galatinianâ multò simplicior. Deinde alius est ordo Galatini, & minutiùs distinctus; ideo ex uno Porcheti capite duo vel tria capita componit, & variè digerit, in quæ dialogicâ sermocinatione nlium paullò colorem induxit, &c.* Et mox, *Verba Galatini legisti, Lector, non Porcheti retulimus.* Non id tantùm semel deprehendimus, *sed toties quoties periclitati sumus, mirati sabendimus, sed toties quoties periclitati sumus, mirati sabinè Galatinum Porcheto recondita Judæorum historia nihil superaddere, præter frequentia testimonia ex libello* ויכוח גלי *Gale Razzia, quem librum Judæi omnes ignorant.* ——*Citat præterea pauca quædam ex R. Simeone filio Jochai, hoc est, ex Libro Zohar; non est enim autor ille tam tractabilis, quàm illius Gale Razeia, &c. Nonnulla alia* μυκτηριώδη *Porcheti sententiis interserit Galatinus, sed ubi Porcheti dictata supergreditur Galatinus, Galatinum deserunt autores Hebræi, qui sententiam confirment, paræmiæque Hebraïcis animadversionibus hoc Scipione subducto sæpe imitatur.* Hæc Morinus, quem paullò fusiùs recitare libuit, ne quis me Galatino iniquiorem fuisse censeat: nec Morini tamen authoritate fretus Galatino notam inuli, sed quòd Galatini cum Porcheto collationis

Morin. exer. cit. Bibl. li. 1. exerc. 1. cap. 2.

latione fuisse compèri. Post Galatinum sequitur Fagius, quem omnes Hebraicè mediocriter docti, ἐξηγητὴν fuisse intelligunt. Adscribam duntaxat testimonium, quod ei Elias Levita, Judæus sui temporis doctissimus, perhibuit. Is cùm alia in laudem Pauli Fagii dixisset, hæc addit; ובאמת ראוי הוא שבני קסי יקראו עליו כמו שאנו קוראין על רבינו משה בן מימון ממשה עד משה לא קם כמשה בן יאסרו עליו ממאולש עד מאולש לא קם כפאולש i.e. *Et verè dignus est, quem prædicent populares ejus, quemadmodum nos prædicamus Magistrum nostrum Mosen filium Majemonis, nempe quòd à Mose usque ad Mosen non surrexit sicut Moses* (ille Maimonides;) *ità dicant illi, à Paulo ad Paulum non surrexisse sicut Paulus* (ille Fagius.) Cùm alia ejus opera eruditis admodum probantur, tum præcipuè ejus *Annotationes in Targum Onkeli in Pentateuchum*, quod Latinè reddidit. Liber est comparatu haud facilis, sed auro contrà non carus: ego ei adjunctum habeo & alterum Fagii opus, cujus in Præfatione pariter ac in Annotationibus in Targum nonnunquam meminit, nempe, *Collationem præcipuarum quarundam Translationum cum Hebraico textu libri Geneseos*; sed & primi capitis, ac penè secundi libri Exodi. Ibi autem, nescio quo casu, liber desinit, quousque ulterius Collatio ista processit, non habeo dicere. Neque enim alibi usquam, quàm in Codice meo, opus istud vidi, nec de eo plenam alicubi apud Scriptores, quamvis diligenter quæsiverim, mentionem factam invenire potui. Gesnerus quidem in Bibliothecâ suâ, & (ni fallor) Melchior Adamus in vitâ Fagii Collationis in Genesin meminerunt; de Collatione autem in Exodum (cujus

Elias in Præfatione prosaicâ libri Thisbi à Fagio Latinitate donati.

ego partem aliquam, licèt perquàm exiguam habeo) prorsus silent. *Gualterius* (cujus etiam nomen in Annotationibus interdum occurrit) istiusmodi Collationem in Genesin conscripsit, sed pleraque ex Fagio desumpsit, nec ipse Rabbinos, quorum tamen expositiones crebrò affert, intellexisse videtur: nam interdum nimis crassè hallucinatur, uti liquidò demonstravi.

Præter hosce jam commemoratos complures etiam sunt alii, ex quorum lucubrationibus Annotationes hasce locupletare studui; *Mercerus*, *Drusius*, *Amama*, atque alii; de quibus singulis si vel tantillum dicerem, in nimiam profectò molem cresceret Præfatio; sentio me jam longiùs quàm cogitabam, progressum, & vereor nè prolixitate meâ Lectori sim tædio.

Cùm autem Græcæ 70 Interpretum versionis, & vulgatæ Latinæ sæpe in Annotationibus mentionem faciam, de eis nonnulla sunt dicenda. Et quod 70 *Interpretes* attinet, etiam summam ac planè divinam autoritatem eis conciliare nititur Morinus; omnes tamen eruditi, sive ex Pontificiis, sive ex Protestantibus, de istius versionis ab Hebræo textu aberratione sæpissime conquerun-

Morin. in exercit. Bibl. passim. Et in Præfat. Græc. Bibl. edit. Rom.

tur; quin & ipsius Hieronymi in scriptis suis ea passim est querela. Plurima proculdubiò injuriâ temporum, ac librariorum incuriâ in Translationem istam menda irrepserunt; sed & ipsorum Interpretum multa pariter sunt errata. Ac mirandum sanè est, hominem Hebraicè doctum, qualis fuit Morinus (nam Augustino allisque veteribus, viris quidem illis eximiis, sed Hebraicæ tamen literaturæ prorsus expertibus venia est danda) adeò otio ac ingenio suo abuti voluisse, ut istius

Translationis

Translationis hyperaspistem ageret. Facilè quidem me sibi suffragantem habet Helvicus, Græcam versionem, etiamsi innumeris locis fœdè aberret à veritate Hebraicâ, tamen non esse repudiandam, aut detestandam, quia in multis Hebræa rectè interpretatur, & ab Apostolis quoque propterea rejecta non fuit. Imò nonnunquam versio ista, etiam cùm ab Hebræâ veritate aberrat, in Novo Testamento citata habetur, nec tamen propterea, nè in iis quidem ipsis locis, ab errore immunis censenda est: atque ad hoc demonstrandum egregiam operam navavit Bootius unà cum Taylero nostrate, libello hâc de re adversùs Morinum edito; ad quem scio Morinum more suo, caninâ scilicet eloquentiâ (pugnacem stylum libri approbatores appellant) respondisse; sed non propterea levius de isto opere sentiendum est. Præterea quod hanc rem attinet, observatu dignissimum arbitror, quod idem Bootius in alio libro scribit; De loco Isai. 53. 8. ejúsque Græcâ versione agens, sic inquit; *Quod autem* Act. 8. 33. *iisdem verbis hic locus allegatur, id haud satis firmum est pro eorum (70 Interpretum) erratis patrocinium; quum Spiritus Sancti scopus ibi fuerit, non tam singula Hebraici textûs verba repræsentare, quàm sensum ex totâ periochâ exsurgentem ad præsens negotium accommodare; ad quod accurata singularum vocum pensiculatio haud usque adeò est necessaria; ideóque imperfectior etiam versio in tali casu allegantis scopo inservire potest; quâde re totâ alim in peculiari super ipsâ tractatu, ante aliquot annos edito, copiosè à nobis actum fuit.* Hæc ille, dictum intendens ad libellum anteà memoratum, quem in Præfatione libri indicat non nisi exiguam quandam partem fuisse ejus operis, quod

Helvic. de Chald. Paraph. cap. 4.

Boot. in Animadvers. lib. 1. cap. 10. §. 1.

adversùs

adversùs Morini Exercitationes in Samaritanum Pentateuchum elaboraverat, etiamsi id nondum edidit. Quàm vellem integrum istum librum in lucem prodire, ac publici juris fieri? Nam istiusmodi libris jam editis sui specimen exhibuit Bootius, ut omnia summa de eo meritò mihi pollicerì audeam: nec quicquam ferè in hoc genere est, quod impensiùs cupiam, quàm ut Morinus, vir ille quidem eruditus, sed qui eruditione suâ ad intolerandam Hebræi textûs injuriam ac ignominiam nefariè est abusus, plenè solidéque refutetur. Multum quidem adversùs eum præstitit ex Pontificiis *Simeon de Muis*, multum ex nostris Hollingerus (quorum utriusque in Annotationibus fit mentio) sed & adhuc quod præstari possit atque debeat, multum restat: nam Morini Exercitationes Biblicas, quæ plurimum in se venenì habent, nemo, quod sciam, attigit. Audio *Jo. Croium*, virum eximiè doctum, ut ex Observationibus ejus in Novum Fœdus apparet (etiamsi Heinsio se nimis iniquum præbeat) contra Morinum scripsisse, sed quod scripsit nondum evulgâsse. Haud profectò æquum est istiusmodi lucubrationes adeò utiles ac necessarias, quò minùs lucem aspiciant, supprimere; imò hoc plurimùm dolendum censeo, hac præsertim tempestate, qui tot inanes & fumivenduli libelli, imò planè pestiferi, ac pernicioſi, passim volitent. Si hæc quæ scripsi in doctissimorum illorum virorum (Bootii ac Croii) manus venerint (nam & adhuc in vivis eos esse arbitror, utque diutissimè sint opto) & nonnihil apud eos valuerint, ut ingenii ac eruditionis suæ monumenta in publicum emittere velint, erit certè quod mihi, imò Ecclesiæ Christi,

sti, gratulari possim atque debeam. Sed ut unde digressus sum redeam, cùm vulgata Latina versio à LXX Interpretum versione sæpissimè dissidear, ac cum Hebræo textu consentiat, causam dicere non possunt Pontificii, quin Græcam istam Translationem à veritate deviam esse fateantur. De LXX Interpretibus non parùm honorificè interdum loquitur Ribera; ad Habac. 3. num. 9. asserit negari non posse, nec debere, eos in multis Christi mysteriis valdè illustratos fuisse à spiritu S. ipse tamen ut vulgatæ versioni adhæreat, 70 interpretes non rarò cogitur deserere, idque interdum ubi de Christi mysteriis agitur. Zach. 12.10. vulgatus Interpres rectè habet, *Et conspicient ad me quem confixerunt*; 70 autem longè alio sensu, καὶ ἐπιβλέψονται πρὸς με ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο, legentes scilicet in Hebræo דקרו Rakedu pro דקרו Dakeru (istic propter pausam Dakaru) ob similitudinem literarum ו & ר, Ribera ad hunc locum notat, eum unum ex iis esse, quibus Hieronymus de defensoribus LXX. Interpretum triumphat, & irrefragabilem Evangelistæ autoritatem (vide Joan. 19.37. & Apoc. 1. 7.) ab Hebræo textu adversùs Græcam versionem stare. Scio Morinum nullum non movere lapidem, ut LXX Interpretibus hîc, ut alibi se patronum præbeat. Sed revera quicquid molitur, Sisyphi saxum volvit, multum sudat, nec proficit hilum. Imò etiamsi in omnes sese formas vertat, nunquam tamen efficiet, ut interpretes isti hîc (ut alibi non rarò) manifesti erroris non sint convicti. Nam quod dicit, apud Hebræos istic duplicem fuisse lectionem; si ità esset, quid indè lucri faceret? Ità siquidem lectio, quam sequuti sunt

Vide Morin. Bibl. Exercit. exerc. 3. c. 5.

sunt LXX Interpretes, si vera sit illa quam secutus est vulgatus interpres, imò Evangelista Joannes, falsa sit necesse est; nam certè cùm adeò inter se discrepantes sint istæ lectiones, ambæ veræ esse non possunt. Morinus quidem id agit, ut Translationem Græcam ac Latinam, utcunque inter se dissentiant, utramque tamen veram ac authenticam esse probet; nec dubitat asserere duas diversas lectiones, quanquam certum sit alterutram tantùm esse naturâ suâ divinam, ambas tamen authenticas Ecclesiam pronuntiare posse; quin & Scribarum errores & czcutientias (ipsius utor vocabulis) adeò sæpe felices esse, ut textûs non depravationes, sed illustrationes sint habendæ. Ad hujusmodi monstrosas opinionum absurditates se Morinus adigit, nè vel Græcam Versionem, cui suâ sponte est devotus, vel vulgatam Latinam, cui ex autoritate Synodi Tridentinæ est obstrictus, à veritate usquam aberrâsse concedat. De isto Zachariæ loco agens præter ista superiùs memorata addit apud 70 Interpretes variam fuisse lectionem, Hieronymum autem parùm iis æquum, lectionem, quæ ab Hebræo dissentiebat, avidè arripuisse, alterius non meminisse. At quis non hîc existimabit Morinum parùm æquum esse Hieronymo? Numquid verisimile est, Hieronymo vel scientiam, vel candorem ità defuisse, ut vel aliter 70 Interpretes reddidisse, si ità esset, ignoraret; vel si sciret, dissimularet? Græcus quidem Scholiastes, & ex eo Nobilius, notat in nonnullis codicibus fuisse, εἰς ἐν ἐξαπέστειλε, ac in nonnullis hanc simul & alteram translationem fuisse conjunctam. At cui hîc non statim in animum subibit, verba ista εἰς ἐν ἐξαπέστειλε (quæ genuina

Morin. Ibid. exercit. 6, cap. 12.

nuina est Hebræi textûs interpretatio) ex aliorum Græcorum Interpretum (quos ità transtuliſſe Græca itidem Scholia teſtantur) verſione margini verſionis 70 Interpretum primò fuiſſe adſcripta, ac deinde (ut fieri ſolet) in ipſum textum deveniſſe? Nec quiquam in defenſionem 70 Interpretum facit, quòd (ut obſervat Morinus) Cyprianus & Tertullianus locum iſtum Zachariæ citantes, habent *in quem transfixerunt, vel quem pupugerunt.* Nam cùm aliorum Græcorum verſiones haberent, eáſque iſtic cum autoritate Novi Teſtamenti melius congruere viderent, idque in re tanti momenti, non mirum eſt, ſi relictis 70 interpretibus illos ſequi maluerint. Id etiam alibi, ubi minùs oportuit, fecit Tertullianus; nam cùm Ezech. 9. 4. LXX habeant σημεῖον, id eſt ſignum, Tertullianus miſsâ iſtâ interpretatione (quæ tamen vera eſt ac genuina) Theodotionî adhæret, qui (ut antea notatum) ipſum Hebræum nomen Θαῦ in verſione ſuâ reliquit; atque hinc, opinor, factum eſt, ut iſte Scripturæ locus tam alieno ſenſu acciperetur; de quo plura dicere nunc non vacat. Tertul. adverſ. Marcion. lib. 3. cap. 22.

De Vulgatâ autem Latinâ Verſione, cujus ea ſit, inter eruditos haud ſatis conſtat. Illud quidem in confeſſo eſt, Hieronymum Vetus Teſtamentum Latinè vertiſſe, utrùm autem vulgata verſio Hieronymi ſit, nonnulli dubitant. Cl. Rivetus ait vix quenquam eſſe, qui neget Hieronymum vulgatæ verſionis in Pentateuchum fuiſſe autorem. At cùm interdum etiam in Pentateucho (quod in Annotationibus eſt animadverſum) Hieronymus & vulgatæ verſionis autor à ſe invicem diſſentiant, hinc improbabili planè argumento Rivet. in Genes. exercit. 144.

mento, Hieronymum istius versionis non fuisse autorem, colligi videtur. Apud Riberam hæc ratio parùm valet; existimat enim Hieronymum in expositionibus haud rarò à Translatione sua recedere; ac multa loca se observâsse ait, quæ Hieronymus melius transtulit, quàm exposuit. Et facilè quidem fieri potuit, ut Hieronymus postquam Scripturam, prout tum oportere judicavit, transtulisset, aliter interdum in Commentariis eam transferendam censeret. Nihil enim est vulgarius, quàm ut unius ejusdémque hominis, licèt alioquin eruditissimi, variis temporibus varia sit sententia. Quod autem Ribera hoc ad autoritatem vulgatæ versioni conciliandam facere existimat, vehementer ab eo dissentio. Dixi, inquit, Hieronymum ipsum melius quædam interdum transtulisse, quàm exposuisse; ex quo valdè Translationis nostræ præstantia cognoscitur. At, inquam, hæc mira videtur ratiocinatio, ideo versionem aliquam præstantiorem esse habendam, quòd autori suo minùs placuit. Hinc ego potiùs solidissimè evinci posse arbitror, versionem istam haud tantæ autoritatis esse debere, quin eam ad examen revocare, & quandoque corrigere ac emendare liceat; quod à multis viris eruditis, iisque Pontificiis factum novimus. Novi quid in adversum dicat Ribera, nempe Ecclesiam per tot secula vulgatam versionem non fuisse approbaturam, nisi fuisset inculpata. At quem, quæso, ista movebit ratio, qui non ignorat vim quenquam in Ecclesiâ vel ante, vel à multis seculis post Hieronymum, qui quicquam Hebraicè intellexit, fuisse? Præterea si ea valeret ratio, pro LXX. Interpretum versione adversùs Vulgatam Latinam esset

Ribera ad Hag. 2. num. 71. & ad Hos. 11. num. 25.

Ribera ad Abdiam vis. 14.

esse valida. Nam ante Hieronymi ætatem Græca LXX Interpretum versio, vel Latina ejus Translatio, diuexat. in Ecclesia obtinuit; quod tamen Hieronymum quò minùs ex Hebræo in Latinum transferendi laborem susciperet, non detinuit. Sed nec ipsum Riberam hoc detinuit, quò minùs LXX Interpretum versionem, ut Vulgatæ Latinæ se præberet sequacem, desereret. Ut autem de Vulgatæ Versionis autore quod sentio dicam; haud dubitandum puto, Versionem istam totius Veteris Testamenti (exceptis Psalmis, quos è Græco conversos nemo non videt: Hieronymus autem & istum Scripturæ librum juxta Hebraicam veritatem transtulit, ac inter opera ejus ista extat Translatio) esse Hieronymi; nec tanto viro eam indignam judico, etiamsi in alia potiùs omnia emendum censeam, quàm ut Δόκιμος, nec erróri obnoxia habeatur. Σφάλματα hujusce Versionis plura sunt, ac apertiora quàm ut vel negari vel defendi possint: id quod multi demonstrárunt, ac præ aliis Gl. Vic Sixtinus Amama in libro quem, inscripsit, *Censura Vulgatæ Versionis*, &c. Sed & in Annotationibus hisce id passim ostenditur. At quomodo alius quispiam præter Hieronymum versionis hujus autor existimari possit, non video; cùm Hieronymus istiusmodi versionem elaborásse dicatur, sed quisquam præterea per longum sæculorum decursum provinciæ isti idoneus repertus fuerit. Cùm igitur nonnulli eruditi viri hanc versionem non esse Hieronymi existimárint, id fortè fortùm volunt, ab Hieronymo, qualis jam edita, non esse profectam, sed Interpolatam esse, ac immutatam, quâ ratione etiam Græcam versionem

Vide Riberam ad Hoſ. 9. num. 19. Et ad Jon. 3. num. 11. &c.

quam

quam habemus, 70 Interpretum non esse vix id quod dubitemus. Quod LXX Interpretes, sive Interpretationem, quæ illorum nomen hodie gerit, attinet; constat doctissimorum virorum hanc esse sententiam, frustrà tam speciosò nomine adeò corruptam, & manifestè infinitis in locis depravatam interpretationem ornari. Buxtorf. de Antiq. Punct. lib. 1. cap. 9. pag. 220. vide ibid. plura.

Atque hactenus de Hebræâ linguâ, Hebræisque Scriptoribus, quin & de Hebræis antibus aliquot, item de LXX Interpretum versione, & vulgatâ Latinâ, pro instituti mei ratione, differui. Erunt fortasse qui mirabuntur aliorum etiam versiones ac expositiones à me non esse commemoratas; illi autem hoc responsum velim, me alios eruditi Interpretes ac commentatores fortè commemorare voluisse, si licuisset; multos autem de industria prætermisisse, non quod eos insuper habendos putem, sed nè aliàs in immensum opus cresceret, & quòd ea duntaxat, quæ non ubivis obvia, perscrutari ac persequi mihi fuit propositum. Id præcipuè in animo habui, ut Hebræorum interpretationes, ac glossas, quæ vel amplectendæ, vel non asserendæ videbantur, afferrem. In eum finem dedissem fortè conatûs sum, etiamsi nonnunquam ex R. Salomone, & aliis quædam inepciora, ut eorum saltem specimen Lectori exhiberem, deprompserim. Sed & multa fortè utilia, à me prætermissa, in aliis Chaldaicis Paraphrasibus, & Rabbinicorum commentariis, quos scrutatus sum, observari possunt. De Paraphrasi, quæ dicitur Jonathanis, id nondum censeo, dimidiam plùs minùs operis partem absolvisse, antequam ejus

mihi

mihi facta esset copia; unde quædam, prout licuit, in margine, quædam in Appendice Annotationum ex eâ addita reperiuntur. Ipsorum Paraphrastarum ac Rabbinorum verba Chaldaïcè ac Hebraïcè sæpe adduxi, sæpius (opinor) eorum duntaxat sensum Latinè reddidi. Verebar enim ne liber Chaldaïcis Hebraïcisque sententiis esset refertus, nè Typographum labore, emptorem sumptu nimis oneraret; facere tamen non potui, quin multa Chaldaïcè ac Hebraïcè afferrem; *primò*, ut citationis fides meliùs certiúsque constaret: *deinde*, ut si alicubi fortè ab autoris mente aberrarem (quod viris etiam doctissimis interdum accidit) ex ipsius autoris verbis statim posset corrigi. Ipsa *denique* autoris citati verba nonnunquam elegantiora visa sunt, quàm ut Latinè tantùm reddita adscribi deberent. Nè te diutiùs, Lector, in vestibulo detineam, id scias velim, me, quod pro curtâ meâ librorum supellectile potui, præstitisse; mira siquidem in Borealibus hisce nostris Angliæ partibus Hebraïcorum Scriptorum est inopia, quibus si fuissem instructior, imò si vel unius Abrabanelis (quem mirificè laudat vir Laudatissimus Constantinus L'Empereur, asserens plura ex eo, quàm ex omnibus Hebræorum Doctoribus addisci posse) Commentarium in Legem habuissem, locupletiores hæ Annotationes esse potuissent. Si hæc, quæ nunc exhibeo, non ingrata fore perspexero, ut ulteriùs adhuc in hoc stadio decurram, Deo Optimo Maximo vitam ac valetudinem largiente, mihi animos addet.

Constant. L'Emp. in Middoth cap 5. fect. 4.

APPENDIX.

IN Præfatione, pag. 9. narratur quemadmodum Forsterus ex Burgensis Additione tertiâ ad Psal. 46. Aben Ezræ de voce *Selah* sententiam recitet, cum revera Aben Ezra plane contrarium de voce istâ se sensisse ostendat. Ipso autem Burgensi postea inspecto, non nisi unam duntaxat ad Psal. 46 additionem, nec de *Selah* ullam omnino mentionem factam invenio. Ibidem etiam de R. Davidis verbis ad Psal. 3. hanc ipsam dictionem spectantibus nonnihil differitur, cumque monuissem non solùm Riberam & Forsterum, sed & alios Hebraicarum literarum callentiores, ità R. Davidem intellexisse, ac si *Selah* nihil significare assereret, me haudquaquam cum eis sentire professus sum. Addo jam ipsum Fagium ista R. Davidis de *Selah* verba, סלה ענין איננה ità interpretari, non est dictio significativa, prout me * amicus de hâc re consultus certiorem fecit: nec tamen à priori meâ sententiâ divellor, nempe verbis istis id R. Davidem velle, *Selah* non esse dictionem sententiæ, quemadmodum in Præfatione exposui. Atque hanc esse R. Davidis mentem, præter ea quæ superiùs dicta sunt, clarissimè patet ex eo, quod de hâc dictione idem Rabbinus scribit in commentario ad Psal. 7. Verba ejus ità habent, סלה שלח פרשיות שהיא והרמת הקול בניגון ויאין לה שעם בעניין שהיא בו, i.e. *Dictionem autem* Selah *exposui (nempe ad Psal. 3.) denotare elevationem vocis in modulatione, nec est ei sensus in sententiâ in quâ est.* Hîc observandum primò, R. Davidem non simpliciter dicere *Selah* sensum

* D. Leigh, qui *Critica Sacra*, ut & alia industriæ ac eruditionis suæ monumenta edidit.

sensum non habere, seu nihil penitus significare; nam e contra hîc pariter ac ad Psal. 3. aperte dicit, *Selah* vocis elevationem denotare, quod certè non est nihil; id tantùm dicit, *Selah* non habere sensum in sententiâ istâ, in quâ est, hoc est, sententiæ istius in quâ ponitur, non esse partem, nec ad sententiæ sensum perficiendum esse positam. Deinde in hisce Kimchii verbis vocabulum עניין apertissimè significat * sententiam, non significationem; neque enim ista, ואין לזה מעניין בענין שהוא בו ullo modo exponi possunt, nec est ei sensus in significatione in quâ est, quemadmodum illa ad Psal. 3. אינגה סלה עניין à Fagio ac aliis exponuntur, non est dictio significationis, seu significativa; Fagius quidem hæc ità interpretari fertur, neque significat rem per se subsistentem, quæ interpretatio quomodo verbis conveniat, fateor me nescire: omnino eo, quo dixi, modo sunt exponenda, nec est ei sensus, vel, nec habet sensum in sententiâ, in quâ est. Ac similiter quod dicit ad Psal. 3. *Selah* non esse סלה עניין, exponi debet, non esse dictionem sententiæ, prout exposui.

* Ità usurpatur vocabulum עניין ab Eliâ Levitâ lib. de Accentibus, עול ומשקולין ועניין, i.e. *ob protractionem sententiæ.* Vide Buxtorf. de antiq. Punct. pag. 240. & 241.

Præmo-

Præmonitio ad Lectorem.

CVm longo terrarum spatio, sesquicentum certè millibus passuum à prælo dissitus essem, fieri non potuit, ut quò minùs mendis Typographicis nimiùm frequenter inquinatum hoc opus prodiret, medicam manum in tempore adhiberem. Quod igitur in me situm, quódque proximum fuit, præstiti; schedis nempe mihi subinde transmissis, errata notavi, atque vel calamo (si commodè fieri posset) emendarentur, vel tibi ob oculos posita essent, & quemadmodum corrigi debeant, ostenderentur, monui, atque (ut spero) effeci. Sicubi igitur inter legendum hæsitaveris, ad calcem libri te conferas, ubi de verâ loci lectione, ni fallor, certior fies. Si alicubi forsan voto ac exspectationi tuæ haud satisfactum fuerit, tui candoris erit, quod minùs rectè habet, ignoscere, & acuminis, quod deest, supplere. Vale, ac studium meum æqui bonique consule.

Annota-

ANNOTATIONES IN GENESIN.

In CAPUT I.

IN *principio*, בראשית.] R. Sal. ait simplicem & literalem sensum esse, quod cum primùm creärentur cœlum & terra, terra erat informis & vacua &c. Nec scopum Scripturæ esse, indicare ordinem creätionis, scil. ista primò fuisse creäta; tunc enim dicendum fuisse בראשונה: asserit enim vocem ראשית nunquam in Scripturâ inveniri nisi in regimine; ac propterea בראשית ברא hîc esse quasi בראשית בהבוא, i.e. *in principio creändi*. Et simile huic esse illud Hos. 1. 2. תחלת דבר יהוה בהושע, ubi itidem תחלת est in regimine, & דבר præteritum; q. d. תחלת דבורו של הקבה בהושע, i.e. *principio locutionis Domini, vel cùm primùm loqueretur Dominus per Hoseam*, dixit &c. Similiter Aben Ezra, etiamsi eos qui dicunt ראשית semper esse in regimine, oblitos esse dicat ejus, quod alicubi legitur, viz. Deut. 33. 21. ויראה ראשית לו, tamen existimat hîc esse in regimine; nec mirum esse, quòd proximè sequatur verbum præteritum; ità enim esse Hos. 1. 1. (verba sunt antea citata) & Isa. 49. 1. קדמות הנה הוה, ubi קדמות *civitas*, est in regimine, sequente verbo præterito הנה *habitavit*.

Ver. 1.

suvit. At rara admodum est illiusmodi constructio, nec ad eam hîc confugere ulla nos cogit necessitas, cùm ראשונה & extra regimen, & in regimine eandem planè formam habeat; ac etiamsi alibi plerunque in Scripturâ, ac fortasse semper in regimine invenîatur, id tamen haud obstat quo minùs hîc absolutè usurpetur, ut ferè omnes accipiunt, ut sensus sit, Deum cùm primùm aliquid creâret, creâsse cœlum & terram. In hunc modum Kimchi in Rad. exponere testatur Fagius in Collatione translationum, בתחלה ברא אלהים את השמים ואת הארץ ואחר כך יצאו מהם Lee *In principio creâvit Deus cœlum & terram, ac deinde ea, quæ ex illis prodierunt.* Id vult, Deum primùm omnium cœlum ac terram ex nihilo creâsse, dein reliqua ex illis tanquam ex præjacente materiâ.

In principio.] Hieronymus Tradit. in Gen. ait plerosque (inter quos, nominat Tertullianum & Hilarium) existimâsse in Hebræo haberi, *In filio*, quod falsum esse ipsius rei veritatem comprobat asserit. In Hebræo enim non esse בבן Beben, *i.e. in filio*, sed בראשית Bereshith, quod Septuag. Symachus & Theodotion transtulerunt, *in principio*; Aquila autem, *in capitulo*, (ראש, unde ראשית caput significat.) Magis itaque secundùm sensum, quàm secundùm verbi translationem de Christo accipi posse ait, qui tam in ipsâ fronte Geneseos, quæ caput Librorum omnium est, quàm in principio Joannis Evangelistæ, cœli ac terræ conditor appellatur. Unde & in Psalterio de seipso dicere, *In capite libri scriptum est de me*, i.e. *in principio Geneseos.* Atqui, ut certissimum est, omnia Filium unà cum Patre creâsse, ità frustrà procul dubio

sunt,

sunt, qui id ex hâc voce Bereshith, *i.e. in principio*, comprobatum eunt: licèt Targum Hierosolymitanum pro, In principio hîc habeat בחוכמה *In sapientiâ*. Buxtorf. in Lexico Syro-Chaldaico, in radice ראש asserit Targum Jonathanis, & Targum Hierosolymitanum pro בראשית habere בחוכמא, *i.e. in principio*; at in Targum Jonathanis inveniō מן קדם, *i.e. à principio*, in Targum autem Hierosolymitano בחוכמא, *i.e. In sapientiâ*; atque ità legit Fagius in Collat. Porchetus contra Judæos parte 2. cap. 3. asserit principium in hoc loco esse Dei genitam sapientiam; & citat Prov. 8. 22. *Dominus possedit me principium* (Hebraïcè reshith) *viæ suæ*. Sic ille legit, cùm potiùs legendum sit principio, vel *in* principio, ut *reshith* sit pro *bereshith*. Sic omnes (quos scio) interpretantur, & ipse Porchetus eo ipso capite legit, *Dominus possedit me ab initio viarum suarum*. *Galatinus de Arcan. li. 3. c. 3.* Porchetum sequitur, seu potiùs transscribit.

ברא *creâvit.*] Aben Ezra ait plerosque interpretes in eâ esse sententiâ, quòd hoc verbum significat מאין ויש *producere rem ex nihilo* (in hanc sententiam Fagius citat Nachmanidem & Kimchi) asserit autem eos haud meminisse illud Ver. 21. ויברא אלהים את התנינם Et *creâvit Deus* cete. Et illud, Ver. 27. ויברא אלהים את האדם, *i.e.* Et *creâvit Deus* hominem. Quin & tenebræ, quæ non sunt nisi privatio lucis, à Deo creâtæ dicī, Isa. 45. 7. Fagius in Collat. notat duplicem hujus verbi usum esse in Scripturâ. Primò enim significare *ex puro nihilo producere*; atque ità hoc in loco accipere doctores Hebræorum. Secundò, usurpari etiam hoc verbum, ubi aliquid non ex mero nihilo, sed *ex præjacente materiâ*, sed quod magnum, eximium, præclarum, & novum quid- Ver. 1.

dam sit, quòdque singulari Dei virtute ac potentia in lucem proferatur. Atque hinc esse, quòd Scriptura hoc verbo utitur, ubi cetorum, & hominis condition proponit. Atque etiam Numen, ubi de hujus terræ, & absorptione Dathan & Abiram agitur. Sic Messeras ad hoc ait verbum significare ex præjacente materiâ creare, novare insigne aliquid, & novum, ac artificiosè fa-

cere. Septuag. hic pro נברא habent ἐποίησεν, fecit. Istud puto posse observari, hoc verbum Bara nusquam in Scripturâ nisi de Deo usurpari. Vide plura ad Cap. 2. Ver. 3. Elohim.] Est nomen pluralis numeri, nam singulare est אלוה. Aben Ezra ait, honoris gratiâ, plurale pro singulari usurpari, cùm de magnate aliquo fit sermo; ut Isa. 19. 4. וּמָשַׁל אֲדוֹנִים Dominus (al. verbum Domini) durus. Burgensis ait Aben Ezram velle significari pluralitate virtutum seu potentiarum à Deo procedentium. Sed ego istud in eo non invenio. Idem Burgensis (ut & alii plurimi) ex hac constructione nominis pluralis Elohim cum verbo singulari Bara, existimat pluralitatem Personarum intelligi: sed hoc aliis, quibus me potius accedere fateor, haud firmum videtur, propterea quòd alibi in Scripturâ, ubi de Deo sermo non habetur, eadem constructio reperiatur. Vide Statum Sensûm Biblioth. 8. lib. 7. annotat. 11. Nomen Elohim quandoque Angelis tribuitur, Psal. 8. 7. Quandoque hominibus, sub authoritate ac potestate præditis, Exod. 22. 28.

Ver. 2. Terra autem erat inanis.] Alii infirmis & vacua. Septuag. ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, invisibilis, & incomposita. Aquila, κένωμα καὶ οὐθένεια, inanitas & nihil. Symmachus, ἀφανὲς καὶ ἀδιάκριτον, ineptum & indiscretum

quiddam. Theodotion, *vanè & sine causâ & nihil*. Posuerunt autem (inquit Nobilius) Aquila & Theod. dictione *תהו*, & *בהו*, non tam propriè *nihil*, quàm absentiam unitatis, & compositionis significare. Chald. תוהא ובוהא, *desolatio & vacua*. R. Salom. vult תוהו significare *stupendam quandam desolationem*, à תמה *stupere*. in linguâ Chaldaicâ; בוהו autem *inanitatem & desolationem*. Fullerus Miscell. lib. 3. cap. 3. de voce Tohu cum R. Salomone idem planè sentit; *Bohu* autem significare rem pudendam, à בוש, unde בושת quod Chaldaïcè *erubescere*, & *pudere* denotat. Ut igitur sit, terram, hoc primam illam molem indigestam (quam antiqui chaos vocârunt) initio fuisse *tohu & bohu*, i.e. rem stupendam & pudendam, non simpliciter, sed respectu admirabilis ordinis, & pulcritudinis sequentis, absolutâ demum rerum omnium creatione. Aben Ezra subscribit Chaldæo Paraphrastæ, & ait *Bohu fratrem esse Tohu*, i.e. idem cum illo significare: atque idem etiam sentit Mercerus. Alibi etiam hæc vocabula in Scripturâ conjungunntur, ut Isa. 34. 11. & Jerem. 4. 23. quibus in locis horrenda vastitas & desolatio vocabulis istis designatur. Jonathan & Hierosol. Paraphrastes, desolata à filiis hominum, & vacua omni bestiâ.

Et tenebræ erant super faciem תהום *abyssi.*] Dausius in Præter. ad Apoc. p. 1. ait תהום tria denotare, scil. *aquæ molem terræ pervisam*. Gen. 1. 2. *Aquas maris*, quæ in altum Jon. 2. 5. *Fundum maris*. Psal. 106. 9. Isa. 63. 13. Mercerus ad Amos 7. 4. ait Gen. 1. 2. *Tehom* significare indigestam illam rerum omnium molem, cœli, terræ, & aquarum; quum aliàs aquarum tantùm confusam molem significet. At ad hunc locum ait significare *Tehom*, & ipsam aquarum voraginem, ac profunditatem immen- Ver. 2.

sum; & locum illius voraginis. Hic autem pro loco sumit, nè hoc idem sit cum eo quod sequitur, עילות תהומות. At ego in hoc nullum video periculum; & ipse fatetur utrumque eodem penè recidere. Arbitror Tehom non nisi duplici alio modo, prout hîc notavit Mercerus, usurpari; hoc autem in loco pro aquarum voragine accipi, quæ propria est vocis significatio; quemadmodum mare & fluvius primò ac propriè aquas denotant, licèt metonymicè etiam pro loco aquarum, seu alveo usurpentur. Quòd autem hîc cum aquis alia erunt permixta, id ex accidenti fuit, nec novam aliquam vocis acceptionem arguit.

רוח אלהים *Et Spiritus Domini.*] Sic Vulg. & Septuag. καὶ πνεῦμα θεοῦ. Targ. Hierosolym. * Et spiritus misericordiarum à facie Dominii. רוח autem & *ventum* significat, atque ità Onkelos hîc accepisse videtur, ורוחא מן קדם יי מטשבא על, i.e. *Et ventus à conspectu Domini flabat super faciem aquarum.* Fagius etiam testatur plerosque ex Hebræis hîc ventum intelligere, qui ejus ob vehementiam, quæ aquarum motum agitavit, cum quòd à Deo in eum finem missus esset, Ventus Dei hîc appelletur. Ità quidem Abenezra vocari *Merab Elohim, ventum Dei*, עבור שיהיה רוח אלהים נושב ושולח בעליות המים, i.e. *propterea quòd missus esset voluntate Dei ad exiccandas aquas.* R. Salom interpretatur רוח ה' i.e. *Spiritum viæ*, & *verbum seu mandatum ejus.* Hunc locum ad ventum retulisse multos Græcos & Latinos Expositores testatur Senensis, Bibl. S. lib. 5. annotat. 7. Eorum autem sententiam sequendam arbitror, qui de Spiritu sancto intelligendum censent.

* Et sic Targum Jonath.

מרחפת *Movebatur, vel incubabat, &c.*] Septuag. ἐπεφέρετο, *ferebatur super, &c.* Et sic vulg. Chald. משׁבא *flabat.* Et similiter Aben Ezra, משבת R. Nathan in Concordantiis ait verbum רחף *motionem ac agitationem* significare. Fagius ex sententiâ R. Salomonis ait denotare ejusmodi motionem, qualis est columbæ, cùm ovis ad excludendum pullos incubat. R. Salom. more suo concisè loquitur, כיונה המרחפת על ונסן, i.e. *sicut columba, quæ incubat nido*; vel, *quæ movet se super nidum.* Respexisse videtur ad illud Deut. 32. 11. ubi tamen de aquilâ sermo habetur, & Deuter. ירחף על גוזליו, *agitabit se super pullos suos.* Movendi ac agitandi significationem istic habere videtur. Hieron. Tradit. in Gen. exponit, incubabat, sive confovebat, in similitudinem volucris, ova calore animantia. Ex quo (inquit) intelligimus non de spiritu mundi dici, ut nonnulli interpretantur, sed de Spiritu sancto, qui & ipse vivificator omnium à principio dicitur: si autem vivificator, consequenter & conditor; quòd si conditor, & Deus. Grotius in annot. in lib. 1. de verit. relig. Christ. ait hanc votem propriè incubitum columbæ super ova significare. At quare columbæ potiùs quàm alterius avis, non intelligo. Sed nec incubitum magis quàm motionem & agitationem significare videtur, ut colligere licet ex Jer. 23. 9. רחפו commota sunt omnia ossa mea. Et ex Deut. 32. 11. Ex his locis Mercerus colligit & agitationem, & incubitum verbo hoc denotari. Eorum certè uno non nisi agitatio, altero autem etiam fortè incubitus significatur.

a Sic omnes tres Paraphrastæ.

Et dixit Deus, Sit lux, & fuit lux.] Longinus (referente Chamier. tom. 1. lib. 11. cap. 2.) ubi γένεσθω φῶς, Ver. 3.

i. e. de sublimi dicendi genere, hunc locum in exemplum istius dicendi generis affert, & indicat Mosen hisce verbis Dei potentiam egregiè expo-
fuisse, quippe qui verbo solùm quidlibet efficere
potuit. [illegible] (inquit) [illegible]

Jonathan, יהי נהורא ויהי נהורא Et statim fuit lux. ἔφως ἐγένετο, καὶ ἐγένετο φῶς. Dictum factum.

Et *fuit lux.*] Manasses Ben Israël in Conciliatore, quæstura refert quosdam ex Rabbinis, per lucem hîc *angelos* intelligere. Atque ità etiam ex nostris nonnulli existimârunt; sed eos omnis sentire arbitror, qui non Angelorum, sed rerum duntaxat visibilium creationem à Mose memoratam censent. Vide Aquin. part. 1. qu. 67. art. 4. Nonnulli ex Rabbinis, ut ibid. etiam testatur Manasses, volunt lucem hanc fuisse lucem Solis, ac Solem ideò dici quarto die creatum, vel quia hunc virtutem suam exercuit in planitas, vel quòd prius per aëra in gyrum processit, ac quarto demum die in sphærâ suâ fixus fuit. Mihi autem simplicitati Scripturæ accommodatius videtur, Lucem primo die creatam, à luce Solis, qui quarto die factus est, fuisse diversam. Fullerus Miscell. lib. 1. cap. 6. probat sententiam Zanchii, nempe lucem primi diei fuisse nubeculam quandam lucidam, quæ motu suo circulari ab Oriente in Occidentem diem noctémque confecit: ex quâ postmodum condensatâ & perfectâ corpus solare immediatè formatum fuit. Fateor equidem hoc probabilius videri, quàm quod Junius (ut ibi refert Fullerus) opinatur, nimirum lucem hanc ab igne elementari, in suâ sede locato, profectam esse. Argumentum au-

tem

tem fuit erit, quo probat lucem primi diei eandem esse cum luce Solis, quia scil. dies non alia est lux, quàm quæ primo die condita fuit; lux autem illa, quæ die quarto corpora cœlestia mundum perfuderunt, dies est; hoc, inquam, argumentum, ait modum videtur infirmum. Id enim pro concesso sumit, quod probandum erat, diem nempe non aliam esse lucem, quàm quæ primo die fuit condita.

Factúmque est vespere & mane dies unus.] Loquitur (inquit Lyra) de die naturali, qui est 24. horarum, & complectitur diem & noctem: & ideo dicit, factúmque est vespere, &c. In vespere enim completur dies artificialis, qui est prima pars diei naturalis, & in mane diei sequentis completur nox, quæ est secunda pars diei naturalis. Et ideo præponit vespere ipsi mane, ut ostendat completionem diei naturalis, exprimendo terminos diei artificialis, & noctis, quæ sunt partes integrantes diem naturalem. Similia habet Ambrosius Hexam. lib. 1. cap. 10. ubi eos redarguit, qui existimant noctem diem præcessisse. Certum autem est ex Levit. 23. 32. & ex eo quod tribus diebus totidémque noctibus in sepulcro Christus fuisse dicitur posterioribus seculis Judæos à vesperâ diem incepisse. Utcúnque verò ita ex hoc loco ab exordio mundi fuisse intelligatur in medio relinquo.

Ver. 5. Aben Ezra notat vesperam dici à עָרַב misceri, quòd in eâ formæ rerum misceantur seu confundantur. Mane autem vocari à בֹּקֶר quærere, quòd tunc inter formas quærere seu discernere & distinguere liceat.

Diei unus.] I. e. *primus*. Nachmanides (teste Fagio) ait, *unum*, non *primum* vocatum, quòd adhuc nullus dies secundus extiterit, cujus respectu dicatur primus. At ipsi nihil in se habet solidi; unum id in Scripturâ dicitur *primum ante quod nihil*: primogenitus dicitur ante quem nullus est genitus, etiamsi forte fit unigenitus, ut notant Expositores

res ad Matth. 1 ult. Illud igitur quod à plurimis observatur, rectum est, scil. numerum cardinalem pro ordinali poni. Sic Matth. 16.2. & 28.1. Luc. 24.1. Joan. 20.1. Act. 20.7. & 1 Cor. 16.2. Ex hoc Hebraismo ria pro primo usurpatur.

Ver. 6. *Sit* רקיע *firmamentum.*] Sic vulg. Septuag. στερέωμα. Nomen autem Hebræum, ut notat Aben Ezra, significat מרקד נשוי, id est, rem extensam; Recentiores vertunt *expansum*. Fagius ait cœlum sic appellari, ab expansione illâ, quâ super terram porrectum est. Ad vim hujus vocabuli respicitur Psal. 104.2. & Isai. 40.22. Mercerus putat Septuag. ubi Hebraice Rakia, Græcam στερέωμα opposuisse, ut ostenderent, cœlum etsi rarum sit & expansum, stabile tamen & firmum esse suâ substantiâ, scil. verbo & jussu Domini. Fullerus Miscel. 1. cap. 6. post alias aliquas rationes excogitatas, quare Septuag. sic verterint, nihil aptius, aut quod vero propius absit, existimat, quàm eos ad Syriacam linguam respexisse, in quâ רקע perspicuè denotat *extendere*, i.e. *premere, comprimere, constipare, cudere*, ut Luc. 6.38. pro *mensuram* eleganter dicitur. Quin & hanc primariam verbi Hebræi significationem esse autumat, ex quâ altera illa extendendi ac dilatandi fluxerit. Etenim quæ extenduntur & dilatantur, urgente præsertim vi plerumque extendi & dilatari; quemadmodum cernitur in ductilibus laminis æris, argenti, auri. Atque huc applicari posse putat illud Ezech. 6.11. & 25.6. ורקע ברגל, quod verè propriéque declarare videtur *premere (terram) pede*. Kimchi *percutere* exponit; pressio autem est quasi continuata percussio. Quin & ex Chrysostomo in Psal. 136. notat Grzecum quendam Interpretem vertisse רקיע ὁρίσαντα, *quia* autem

autem dicit non temerariam quamvis & evanidam compressionem esse, sed accuratam & stabilem. Et citat Aristotelem, Meteor. l. 4. cap. 9. τὸν ἀὴρ definientem esse ἐν τοῖς στερεοῖς μόνον ὑγρὸν τὸν πνεῦμα, illa duntaxat pressilia, quæ firmam & constantem obtinent compressionem. Hæc aliásque in hanc sententiam vir iste eruditissimus istic de hoc verbo habet; quæ si Amama & ipse vir doctissimus cognita, vel saltem cogitata habuisset, haud opinor, in Censurâ suâ dixisset, nec in voce Hebræâ, nec in themate, *expansi* Ꝙ. seu firmamenti ullum vestigium, vel volam apparere. Probabilia certè mihi videntur, quæ scribit Fullerus, etiamsi interim fatear verbum רקיע plerumque in Scripturâ extensionem denotare.

Et divisit aquas, quæ sub firmamento, ab aquis מעל לרקיע *quæ desuper firmamentum.*] R. Salomo notat non dici מעל רקיע super firmamentum, sed מעל הרקיע (sic in Editione b Buxtorfii legitur, fortè pro מעל לרקיע, prout in textu habetur) desuper firmamentum. Rationem hanc assignat, מפני שהם תלויים באויר, i.e. *Propterea quòd aquæ ipsæ in aëre pendent.* Id vult (ut ejus mentem explicat Fagius) aquas esse supra firmamentum, eásque id non attingere, sed virtute divinâ pendulas esse. Paulò antè dixerat, מאמר רצונו שהוא תלוי ועומד מכח מאמרו, i.e. *Ecce didicisti, aquas ipsas verbo seu mandato Regis (Dei) esse pendulas.* Ver. 7.

b Ità etiam Editio Venet. in octavo habet.

Dies secundus.] De opere hujus diei non dictum, quemadmodum de operibus aliorum dierum, Deum vidisse bonum esse: de opere autem tertii diei bis istud dicitur. Rationem hujus R. Salomo hanc reddit, quòd usque ad diem tertium opus aquarum, Ver. 8.

quarum, quod die secundo fuit inchoatum, non erat perfectum; die autem tertio non solùm opus aquarum perficiebatur, verùm etiam aliud opus inchoatum pariter ac perfectum fuit. Maimonides in More Nebochim, parte 2. cap. 30. hujus rationis meminit, eamque probat; sed & alias addit, quæ minùs commode videntur Hieron. adversùs Jovin. hoc adversùs nuptias (quibus in libro isto est iniquior) torquere. Cùm Scriptura, inquit, in primo, & tertio, & quarto, & quinto, & sexto die, expletis operibus singulorum dixerit, Et vidit Deus quia bonum est, in secundo die hoc omnino subtraxit, nobis intelligendum relinquens, non esse bonum duplicem numerum, qui ab unione dividat, & præfiguret fœdera nuptiarum. Hanc Hieronymi rationem meritò improbat Lyra, eique rationem à R. Salomone reddit, quicquid in adversum dicat Burgensis, longè præferendam judicat. Illud autem notandum Septuag. etiam de secundo die hæc verba habere, [illegible] : nec à Scholiaste, vel à Nobilio quicquam ad ista verba est annotatum.

Ver. 9. *Et dixit Deus, congregentur aquæ.*] Aben Ezra exponit per *unum, id est, consistentiam, vel congregentur.* Septuag. συναχθήτω congregetur, scil. *aqua.* Aquila & Symm. *συστήτω, vocat, subsistat.* Fagius notat veteres Hebræos deducere יקוו *lineâ, regulâ, amussi, perpendiculo*, q.d. Congregentur ad unum certum locum, tanquam ad amussim & perpendiculum. Fullerus, Misc. lib. 3. cap. 4. notat יקוה significare *lineam, seu filum*, quod ex eo lino, cannabe, cæteris que ejusmodi inter se contextis, implicatis, atque collectis: unde & verbum יקוה basi injuriâ collectionem seu congregationem significare [illegible] censeri.

censeri. Addit autem, cum non perperdidit lumen vel amussim, i. lineam rectam denotet, non inepte notionem rectitudinis recti motûs obtinere; rectus autem motus cuiuslibet brevissimus, ideóque ad incitandam celeritatem aptissimus, hoc verbo nimirum obscurè intelligi, quàm promptè & alacriter obtemperârint aquæ mandato creatoris, & rectâ atque & celerrimè disseliisse omnes in alveos suos.

Et fuit sic.] In Edit. Rom. ex Septuag. hæc sunt addita, ὁ συνάγων τὰ ὕδατα τὰ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τοὺς συναγωγοὺς αὐτῶν (forte pro συναγωγὰς) καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. Et congregatio aquæ, quæ sub cœlo, in congregationes suas, & apparuit arida. Sed ista omnia sunt additicia, & Basilius (uti monet Nobilius) refutatur in Græcis exemplaribus accuratis obelo notata, præ cæteris Græcis Interpretibus allata fuisse non. Ibid.

Et congregationis aquarum vocavit Maria.] Lyra notat Hebraico sermone quamlibet magnam quantumcunque congregationem notari (Mare; unde in Evangelio frequenter memoratur *mare Tiberiadis*, & *mare Galilææ*, cùm tamen non esset nisi lacus) ac proinde interdum appellari stagnum (Genesareth. Vide Matth. 8. 23. ad conferendum cum Luc. 8. 23. Ver. 10.

Proferat terra herbam virentem, & faciens semen, & lignum pomiferum faciens fructum.] Ver. 11.

In Hebræo non est copulativa particula, uti nec in Chaldæo tamen (ut notat Fagius) sæpè subaudiri. Septuag. βοτάνην χόρτου, herbam graminis. Vulg. herbam virentem. Fagius autem existimat Scripturam hîc non plura tantùm rem, sed duas distinctas res innuere. Ac notat Hebræos inter דֶּשֶׁא & עֵשֶׂב sic distinguere, ut דֶּשֶׁא significet herbam tenerusculam, עֵשֶׂב verò grandiusculam, cùm ea jam succrevit magnitudinem, & seminifera est. Quin & עֵשֶׂב dicere generale esse nomen ad omnia gramina,

mina, & herbas; עשב verò speciale nomen. Mercerus ex R. Salomo notat ראשית primam quasi investituram terræ denotare, cum primùm viror vestiri incipit, & ex eâ nescio quid tenellum, quod adhuc vix agnoscas quid, aut quod genus herbæ sit, aut fruticis, vel arboris, prodire. Unde (inquit R. Salom.) non dicitur ראשית עולה grave tale, sed עשב עולה *herba* ista. Vernaculè exponit *herbâsse*, cùm primùm ille viror à terrâ prodiens, nondum certò quid sit agnoscitur.

Ver. 14. vide Jer. 10. 2. *Et erunt* לאתות *in signa.*] An hoc quicquam faciat pro Astrologiâ Judiciariâ, vide Sixtum Senens. Bibl. S. lib. 5. annotat. 15. & 81. & lib. 6. annot. 16. לזמנים *Et in solemnitates.*] Vox *Moadim* pro festis solemnibus usurpatur. Unde R. Salom. ait hoc futurum respicere, atque ideò dictum esse, quòd posteà de festis istiusmodi Israëlitæ erant præcepta accepturi; quæ festa juxta ortum Lunæ (מולדות ותלבנות) essent computanda. Sed *Moad* generalius est, & quodvis statum tempus denotat à יעד *statuit*, aut locum certum constituere. Unde & Moadim de locis usurpatur, Psal. 74. 8.

Ver. 16. *Et fecit Deus* את שני המאורות הגדולים *duo magna luminaria.*] Aben Ezra non ineptè notat, hæc luminaria non vocari *magna*, גדולים מזרחים, גדולים מן עולי זרחים, i. e. ratione corporalis ipsorum quantitatis, sed *rationis luminis* ipsorum; ità enim Lunam quâvis stellâ esse majorem, magis scil. nobis luminosam apparere, idque propterea quòd terræ sit propinquior.

Ver. 20. תוצאנה *Producant copiosè.*] Verbum יצא (ut notat Fagius) non simpliciter *producere* significat, sed *copiosè producere.* עוף שיהיה תוצאתו מרובה inquit Kimchi in Rad. i. e. *Sharats copiosam productionem*

productionem denotat. Hoc verbum usurpatur Exod. 1. 7. ubi de copiosa Israelitarum in Ægypto multiplicatione agitur.

שרץ *Reptile.*] Nomen Latinum reptile Mercerus notat arctius esse Hebraico Sheretz, quod in universum omnia, quæ sese trahunt, in quocunque tandem versentur elemento, complectitur. Sic R. Salom. ait, *Sheretz significare omne vivens, quod non altius supra terram attollitur.* Addit istiusmodi, *inter volatilia esse muscas; inter reptilia immunda,* (בשקצים) *formicas*; & *scarabæum* (וחפושיות) & *vermes*; & *inter alias creaturas* (ורמשים) *mustelam, & murem, & limacem,* & similia: ac denique omnes pisces.

ועוף יעופף *Et volatile volet, &c.*] Chald. ועיפתא & volucrem, quæ volat. Fagius vertit, & avis volitet, videtur legisse יעופר, ex lectione autem ista יעופר (quam exhibet Io Editione sua Buxtorfius) apparet Chaldæum hunc locum sic intellexisse, ac si aves etiam ex aquis essent creatæ; quasi in Hebræo subaudiretur אשר (quæ) יעוף יעופף, & volucrem, quæ volabit. Sic Septuag. καὶ πετεινὰ πετόμενα, &c. Et vulg. Et volatile super terram, &c. Vide ad cap. 2. 19.

Et creavit Deus את התנינם &c.] R. Salom. exponit תנינים גדולים, i.e. pisces magnos, qui sunt in mari. Eodem etiam modo interpretatur Nachmanides, teste Fagio, qui etiam refert Kimchi duo genera facere Thanninim; unum terrestre, de genere serpentum; alterum marinum, ingentes scil. pisces, qui aliquo modo similes sunt serpentibus, sive draconibus. Septuag. τὰ κήτη τὰ μεγάλα. Vulg. *Cete grandia.* Mercerus notat *Thinzi* nomen ad Hebræum *Thannin* accedere, ac Plinium

c Ita etiam habet Editio Veneta in quarto. Jonathan etiam similiter.

Ver. 21. Vertit, ועוכא דטיירין i.e. Et volucrem, quæ volet.

um tradere immensæ magnitudinis esse Thynnos, qui etiam balænas superent. Exod. 7. atque etiam alibi תנין pro serpente vel dracone usurpatur. Et Dausius in Prætor. ad Apoc. 12. 3. affirit Arabice draconem Thennin vocari.

Ver. 22. פרו ורבו *Fructificate & crescite.* Ista imperativa (ut notat Aben Ezra) habent vim futurorum: idem valent, quod תפרו ותרבו, i.e. *fructificabis & crescetis*, ut Deut. 32. 50. ומות בהר, & *morieris in monte*, i.e. & *morieris*. Sic Virgilius,

Nec te marmoreum pro tempore fecimus, at tu
Dum fœtura gregem supplevérit, aurea esto.

Ver. 24. *Producat terra* תוצא הארץ נפש חיה *animam viventem.* Hoc generale esse, & ea, quæ sequuntur, sub se complecti, recte notatur ab Aben Ezra, scil. חיה bestiam, jumentum; quod ea denotat animalia, quæ inter homines vivunt, atque eorum usui inserviunt. רמש reptile, quod parva animalia, quæ super terram ambulant, significat. Et חיתו ארץ bestiam terræ (est patagogicum) quo nomine tenè intelliguntur animalia illa, quæ in agris vivunt, ubi nulla est hominum habitatio. Sic ille distinguit. Mercerus ait inter Hebræos de discrimine inter חיה & בהמה non satis convenire; maximè autem eorum sententiam probat, qui בהמה animans domesticum & cicur, quod cum homine versatur, intelligunt; חיה autem ferum, seu agreste animal, quod ab hominibus consortio remotum est. Monet autem sæpè generale nomen esse בהמה sicut & חיה, ubi sola ponuntur. Genebrardus etiam in Psal. 148. 10. ait *Behemah* bestias domesticas, & cicures; *Chaijah* autem feras propriè comprehendere. Septuagint. illud ver-

tunt

tunt *allegoriæ*. Vulg. jumenta; hoc autem illi *Sueta*, Vulg. bestias.

נַעֲשֶׂה אָדָם *Faciamus hominem.*] Aben Ezra refert quendam dixisse נעשׂי hîc esse participium in Niphal, *factus*; & quæ sequuntur, *in imagine nostrâ, juxtâ similitudinem nostram*, esse verba Mosis: hanc expositionem meritò solidam & insensatam appellat. Idem refert Haggeam (R. Saadiam) dicere נעשׂנו faciamus, hîc numeri pluralis esse, quòd sic reges loqui soleant. Ipse autem vult Deum hîc *Angelos alloqui; quod cur cuiquam arrideat, non intelligo. Illud interim rectè observat, hanc locutionem esse לכבוד ראשון, i.e. *in honorem hominis*, q.d. Nos ipsos in faciendo homine occupemus, & non aquam, aut terram, ut in reliquorum animalium productione. Dicentis (inquit Manasseh Ben Israël in Conciliatore, quæst. 6. in Gen.) plerunque id, quod majoris momenti videtur, majori quoque studio & deliberatione nos aggredi: ideóque Scripturam in creatione hominis, peculiari modo loqui in plurali, *faciamus*; quod verbum videtur imperantis sibi ipsi, & ad suscipiendum ac faciendum aliquid incitantis. Idem refert LXX transtulisse, *faciam hominem*: at in Edit. Rom. est ποιησωμεν, nec alterius lectionis ulla fit mentio. Porchetus contra Jud. part. 2. cap. 50. refert in Midras Coheleth scriptum esse, *Deus S. & Benedictus, & domus judicii ejus fecerunt Adam.* Hoc autem ipse Porchetus ità interpretatur, Deus S. & Benedictus est Pater, & domus judicii ejus, Filius & Spiritus S. Ibid. cap. 13. testatur in Bereshith Rabba scriptum esse quod R. Ammai dixit, Deum dicendo, Faciamus hominem, iniisse consilium cum corde suo. Mysterium Tri-

* Sic Jonathan, Et dixit Dominus Angelis qui ministrant coram ipso, qui creati fuerunt die secundo creationis mundi, Faciamus hominem, &c.

nitatis hîc minni censent plurimi, quod Mercero atque aliis, eruditis pariter ac orthodoxis, haud placet. Nec mihi sanè hujusmodi locis ad impugnandum adversarium inniti, sat tutum videtur. Illud interim observo, alibi aliquoties in Scripturâ plurale de Deo usurpari cùm de eo tanquam hominis conditore fit sermo. Eccles. 12.1. *Memento Creatoris tui*; Hebraicè est, בוראיך, i.e. *Creatorum tuorum*. Et Job. 35.10. Ubi est *Deus factor meus?* Hebr. est עושי, i.e. *Factores mei*.

Ver. 27. *Marem & fœminam creavit eos.*] Manasses in Concil. qu. 8. in Gen. refert ex Hebræis quosdam ità interpretari, quòd mulier non *actu*, sed *potentiâ* creata fit cum homine, *viz. in costâ illâ*, ex quâ postea Deus Evam formavit. Alios autem existimare Adamum & Evam primò fuisse concorpores, & corpus hoc vocatum Adam, quæ vox marem & fœminam simul denotat. Illud igitur, *Et sumpsit Deus unam ex costis ejus*, juxta hanc opinionem vertendum ait, *unum ex lateribus ejus*, quia vox אחת etiam latus significat, Exod. 26.20. ac sensum esse, Deum dissecuisse illud corpus, & unum ab altero divisisse. Pro hac opinione citat R. Salom. & Aben Ezram. Et quidem Aben Ezra ità sensisse videtur; ait enim האדם נברא בתחלה בשני פרצופין, i.e. *Homo creatus fuit initio duabus personis*. Et והוא נברא זכר ונקבה, i.e. *Et creatus fuit mas & fœmina*. R. Salom. autem etiamsi hujus commenti mentionem faciat, asserit tamen simplicem Scripturæ sensum esse, amboo, nempe Adamum & Evam, die sexto fuisse creatos, quemadmodum autem creati fuerunt, non hoc in loco, sed alibi explicari. Mercerus ad cap. 2.18 ex voce illâ לבדו, i.e. *solus*, opinionem istam de duabus personis

personis refellit; at ego eam nè refutatione quidem dignam censeo: & tamen (si Deo placet) etiam inter nostros reperti sunt, quibus hoc commentum placet, ut apparet ex Mercero, itémque ex Senensi Bibl. S. lib. 5. cap. 45.

In CAP. II.

ET *omnis exercitus eorum*, וכל־צבאם Chald. וכל חילותהון, quod idem sonat solem, lunam, stellas, herbas, arbores, animantia, cœli & terræ exercitum (inquit Fagius) vocat Scriptura, quòd in eis mirabilem suam potentiam atque sapientiam Deus ostendit. LXX. καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Vulg. *Et omnis ornatus eorum.* Et verum quidem est cœlum ac terram rebus istis antea commemoratis ornatu esse; vox tamen צבא sæpe alibi in Scripturâ pro exercitu, nusquam autem (quod sciam) pro ornatu usurpatur. Camero (ut est in Myroth. ad Luc. 2. 13.) ait צבא primò quicquid ordinis rationem habet, significare, atque ità de tempore certo ac constituto dici. Et Graserus, exercit. 1. in Dan. ait, propriè ordinem, sive dispositam seriem indicare, earum sive rerum, sive temporum, quæ sub uno genere comprehenduntur. Et Exercit. 4. ait hanc, quâ eam exercitum interpretamur, non esse hujus vocis proprium versionem, sed eam, quam Exercit. 1. tradiderat, nempe earum rerum, quæ sub uno aliquo genere comprehenduntur, ordinem sive distributas species hâc voce significari. Cujusmodi rerum creatarum species sive ordines cùm infiniti sint, Deum Opt. Max. peculiari majestatis & omnipotentiæ suæ

Ver. 1. Psal. 33. 6. Verbo Domini cœli facti sunt, & spiritu oris ejus כל צבאם *omnis exercitus eorum.* Sic. Aquila, πᾶσα ἡ στρατιὰ αὐτῶν. LXX. διακόσμησις. Vulg. virtus. Syr. אתקנבתהון *ornatus.*

indicatione יהוה צבאות, *Dominum sierierum*, sive, ut vulgò, *exercituum* vocari. Addit hanc propriam significationem multas translationes habere, atque inter alias hanc, quâ radix hæc de officiis Templi, déque iis usurpatur, qui illius munia per certas & dispositas vices obeunt. 1 Sam. 2. 22. Numer. 4. 3. Ego verò cùm videam vocem hanc plerunque de exercitu dici, rariùs autem pro tempore constituto usurpari, in Merceri (ad Job. 7. 1.) sententiam potiùs eo, nempe צבא propriè exercitum & militiam significare; deinde sumi pro ipso militiæ tempore, quanto tempore quis meretur, & stipendia percipit; & denique generaliter pro statu & præfixo temporis spatio; & præscripto termino accipi. Illud addo, ideo hanc vocem de officiis Templi usurpatam videri, quòd opera illic navata quasi sacra quædam fuit militia. Ità Timotheus speciali quadam ratione, utpote ad ministerium Evangelii ascitus, miles Christi ab Apostolo appellatur. 2 Tim. 2. 3.

Ver. 2. וַיְכַל *Et consummavit, vel consummaverat Deus in die septimo, &c.*] R. Salom. refert, R. Simeonem dicere, *homines, propterea quòd tempora & momenta non norunt, necesse habere addere de profano ad sacrum*; Deum autem cùm tempora ac momenta exactè cognita habeat, in eo ipso die (בְּיוֹם, eo ipso momento, quo Sabbathum intravit, uti interpretatur Fagius) opus suum perfeciſſe. Aben Ezra ait, quorundam sententiam esse (eam autem insulsam vocat) dies fuisse creatos, ac tum demum cùm septimus dies creatus esset, opus creationis fuisse perfectum. Addit alios velle ב in בשבעי idem valere quod קודם, i.e. antè, prout sumi existimant Deuteron. 25. 4. ubi dicitur, *Non obturabis os bovi,*

bovi, בישן. Et Exod. 12. 15. ביום הראשון, *cessare facietis fermentum, &c.* Sed quid, inquit, his opus est? Opus consummatum non est opus (scil. quod jam fit.) Sensus est, non fecit opus, scil. in die septimo. LXX ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, in die sexto. Porchetus, parte 2. cap. 16. & Galatinus, l. 11. cap. 10. referunt in Bereshith Ketanna scriptum esse, hunc esse unum ex iis locis, quos LXX mutaverunt. Pro die sextâ (inquit Hieron. tradit. in Gen.) in Hebræo diem septimam habet. Arctabimus igitur Judæos, qui de otio Sabbati gloriantur, quòd jam hunc in principio Sabbatum dissolutum sit, dum Deus operatur in Sabbato, complens opera sua in eo, & benedicens ipsi diei, quia in illo universa compleverit. Hæc ille, in quibus (salvâ tanti viri reverentiâ) vix quicquam ὑγιὲς. Certum enim est, Deum sex diebus omnia creâsse, nec quicquam die septimo fecisse, sed ab opere creationis quievisse. Quod ad sensum attinet, LXX (utut minimè hîc excusandi) haud errârunt. Nam (ut notavit Amama in Genes.) hæ propositiones idem sonant, Compleverat (ità ipse post Mercerum, Drusium atque alios ויכל non immeritò exponendum arbitratur) Deus die septimo omne opus suum; &, Complevit Deus die sexto omne opus suum. Si enim compleverat die septimo, quando complevit nisi die sexto? Vide, si libet, Manassen Concil. quæst. 13. in Gen. Et Senensem Bibl. S. lib. 5. annotat. 23.

Et benedixit diei septimo, & sanctificavit illum.] Ver. 3. R. Salom. vult hoc per Prolepsin seu anticipationem dictum esse. * Benedixit (inquit) ei in Manna, quæ reliquis diebus ità descendit, ut uni- * Jonathan, Et benedixit Dominus diei septimo præ omnibus diebus septimanæ.

cuique esset Omer; die autem sexto (in honorem scil. diei septimi) panis fuit duplicatus. Sanctificavit etiam eum in Manna, quæ (die septimo) omnino non descendit. R. Saadia (referente Aben Ezra) ait benedictionem & sanctificationem hujus diei redire ad eos qui eum observant; ipsos nempe benedictos ac sanctos fore. Fagius etiam illud Hebræorum citat, חשבת ניחוח להבין מעשה אלהיהם ולהגות בתורה, i.e. Sabbatum ideo datum fuit, ut homines intelligerent opera Dei, & in Lege meditarentur.

Ver. 3. אשר ברא אלהים לעשות *Quod creavit Deus ut faceret.*] Fagius in Chald. Par. hîc facere interpretatur absolvere, & certo usui suo deputare. Assert faciendi verbum Hebræis תקון הדבר והשלמתו, i.e. ordinationem, dispositionem, adoptationem atque perfectionem rei denotare. Ac notat Hebræos inter hæc tria ברא creare, יצר formare, & עשה facere, sic distinguere, ut *creare* sit à non esse ad esse aliquid producere; *formare*, enti creato formam sive figuram inducere: *facere*, perficere, absolvere, & ad certum usum aptare. Isai. 43. 7. hæc tria verba simul reperiuntur. Mercerus etiam similia habet ad cap. 1. ver. 1.

Ver. 4. אלה תולדות *Hæ sunt generationes, &c.*] Porchetus, parte 1. cap. 18. ex Veelle Shemoth Rabba (i.e. commentario antiquo in Exodum) ostendit Hebræos observare vocem Toledoth (i.e. generationes) semper defectivè scribi, scil. sine Vau, תולדות, excepto hoc loco, & Ruth. 4. 18. Hîc autem plenè scribi, quia Deus creavit seculum futurum, & non fuit angelus mortis in seculo. Postquam autem Adam peccâsset, diminutè scribi: quia verò Christus ex Phares ortus est, per quem mors

mors deſtructa eſt, ideo ubi de generationibus Phares agitur, plenè ſcribi. Eandem obſervationem ex Hebræis etiam habent Fagius & Mercerus. De Galatino vix attinet dicere, cùm omnia Porcheti, tanquam ſua, accipiat, niſi quòd (de Arcan. lib. 6. c. 11.) idem etiam in Midras Ruth obſervari teſtatur. LXX autem hîc habent, οὗτος ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, Hic eſt liber generationis cœli & terræ.

In die quo יהוה אלהים *Dominus Deus fecit, &c.*] Aben Ezra ad ver. 15. obſervat hîc primum nomen hoc glorioſum & terribile (השם הנכבד והנורא ſic appellat nomen Jehova) uſurpari: atque addit verba antiquorum Rabbinorum admodum eſſe pretioſa, נקרא שם מלא על עולם מלא, i.e. nomen plenum, ſeu perfectum, legitur de mundo pleno, ſeu perfecto. De hoc nomine יהוה multi multa dixerunt, imò integri libri ac tractatus de eo ſcripti ſunt. Quod de Carthagine Salluſtius, id ego de hoc nomine, *Præſtat tacere, quàm pauca dicere.* Galatinum primum omnium hoc nomen pronuntiaſſe Jehova, aſſerit Druſius; quod an verum ſit, neſcio; illud ſcio, Porchetum (à quo omnia mutuatur, ſeu potiùs ſuffuratur Galatinus) interdum Jehova (fortè lectio mendoſa eſt pro Jehovah) interdum autem Jehovah ſcribere.

ואד יעלה *Aſcendebat autem vapor, &c.*] LXX. Ver. 6.
πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν, *fons autem aſcendebat.* Et ſic Vulg. At אד propriè vaporem, non fontem denotat. Chald. וענגא הוה סלק, Et nubes (ſive nubecula) aſcendebat, &c. Fagius notat Paraphraſten poſteriori uſum pro priori; nubem enim ex terræ vaporibus gigni. Aben Ezra ait ſenſum eſſe, vaporem vi aſtrorum aſcendiſſe è terrâ, ac hu-

mum irrigâſſe. Refert autem R. Saadiam contrario ſenſu expoſuiſſe, ולא אד יעלה, i.e. neque vapor aſcendebat (vel aſcenderat, &c.) repetitâ ſcil. לא לו *non*, negativâ particulâ, quæ ver. 5. reperitur. Atque hanc expoſitionem (uti Fagius & Mercerus teſtantur) Kimchi in R. ad reliquis præferendam judicat. Novum autem non eſt, neque inſolens particulam לא, i.e. *Non*, ſic ſubintelligi, ut videre licet Prov. 30. 3. & Pſal. 35. 19.

Ver. 7. ויצר *Et formavit, &c.*] Mercerus ait Hebræos velle hoc verbum cum gemino Jod hîc ſcribi, ad ſignificandam duplicem hominis formationem, terreſtrem, & cœleſtem; corporis, & animæ: infrà * autem cum unico Jod ſcribi, ויצר, ubi de reliquorum animalium formatione agitur, quòd non ad vitam immortalem, ſed ſimpliciter ad hanc vitam ſint efformata. Reſpexit, opinor, ad gloſſam R. Salomonis, qui duplici Jod in verbo ויצר innui putat duplicem hominis formationem, ſcil. יצירה לעולם הזה, i.e. *formationem ad vitam hujus ſeculi*; Et יצירה לתחיית המתים, i.e. *formationem ad vitam in reſurrectione mortuorum*; cujus reſurrectionis cum reliqua animantia non ſunt capacia, ideo de eorum formatione duplex Jod non adhiberi.

Scil. v. 19.

ויפח באפיו נשמת חיים *Et flavit in nares ejus flatum vitæ.*] Vulg. *Et inſpiravit in faciem ejus ſpiraculum vitæ.* De verbis hiſce, vide Senenſem Bibl. S. Annotat. 27, 28, 29, 30, 31, 32. Quod autem ſpectat vocem נשמה, Aben-Ezra ad cap. 7. v. 22. exiſtimat non niſi de homine uſurpari; atque ait multos exiſtimare ſic dictam eſſe hominis animam, quòd ſit מן השמים à cœlo. Fagius in Chald. Par. ait hanc ſententiam ſibi multùm placere.

a Aben Ezra etiam ad Eccleſ. 7. 4. ait Neſhema eſſe animam homini peculiarem.

cere. At locus iste, cap. 7. v. 22 quem ad hominem duntaxat referre frustrà (ut mihi videtur) conatur Aben Ezra, contrarium arguit, nempe Neshama generaliter de omni animante usurpari; quod & sensit Mercerus.

Et plantaverat Dominus Deus גַּן *hortum in Eden.*] LXX παράδεισον ἐν ἐδὲμ. Symmachus (teste Hieronymo in Tradit.) transtulit, *Paradisum florentem.* Vulg. *Paradisum voluptatis.* At quò minùs ità exponi debeat, obstat litera Beth in בְּעֵדֶן, ut notat Fagius in Collat. atque etiam Amama in Cens. Quin & locum proprium hîc significari, patet ex cap. 4. 16. Ipsi autem LXX infrà v. 15. & cap. 3. 24. interpretati sunt voluptatem. עֵדֶן enim Hebraicè voluptatem significat, atque inde Græcum ἐδὲμ ortum videtur; hîc autem loci nomen esse haud dubium est, licèt à voluptate sic dictum fuisse, sit verisimile. Mercerus notat usque ad Ezechiëlis tempora fuisse in Oriente loci nomen עֵדֶן Eden, non procul ab Haran, id est, Chanis, urbe Assyriæ: per sex autem puncta scribi, cùm est loci, qui extaret, nomen, cùm pro horto, Eden semper quinque punctis scribatur. Vide, si placet, Senensem Bibl. S. lib. 5. annotat. 34. &c. Ver. 8.

קֶדְמָה *Ab Oriente.*] Sic LXX κατ' ἀνατολάς. Vulg. autem, *à principio.* Et sic Aquila, ἀπ' ἀρχῆς. Sym. ἐν πρώτοις. Theodot. ἐν πρώτοις. Ex quo (inquit Hieron. in Tradit.) manifestissimè comprobatur, quòd priusquam cœlum & terram Deus faceret, Paradisum antè condiderat, sicut & legitur in Hebræo, Plantaverat autem Deus Paradisum in Eden à principio. Sic [b] Hieron. in quo excusando (inquit Amama in Cens.) frustrà sunt Senenses & Mercerus; nec ipse Steuchus aliâ ratione

[b] Et similiter Jonathan in suâ Paraphrasi.

quivit

quivit excusare, quàm afferendo Hieronymum non semper in eâ opinione perstitisse. Chaldæus habet מלקדמין, quod Fagius vertit, antea in annotat. autem ait, vocem ambiguam esse ad tempus & ad locum, i.e. plagam Orientalem. At haud puto קדמין sinquam Orientem denotare, sed tantùm principium, unde pro בראשית. Chald. מקדמין, nec aliam hujus vocis significationem notat in Lexico suo Syro-Chaldaico Buxtorfius. Hic autem מקדם, uti etiam cap. 3 v. ult. pro ab Oriente poni haud dubitandum videtur, atque ità interpretantur R. Salom. & Aben Ezra, qui etiam notant id quod hîc de plantatione hujus horti dicitur, jam antea fuisse factum, scil. ante hominis creationem, atque hoc forsan solummodò voluerunt, qui מקדם transtulerunt à principio, excepto Hieronymo, qui mentem suam aliter explicavit.

Ver. 9. Vide Aug. de Civit. Dei, lib. 14. ca. 17.

Et arborem scientiæ boni & mali.] Dicit (inquit Lyra) Josephus, quòd fructus illius arboris habebat virtutem accelerandi & acuendi usum rationis: sed hoc est falsum; quia ad hoc non se extendit virtus corporalis. Et ideo dicunt Doctores Catholici, quòd dictum est lignum scientiæ boni & mali *ex eventu consequenti*, quia per esum illius ligni homo experimentaliter cognovit quanta esset distantia inter bonum obedientiæ, & malum inobedientiæ.

Ver. 11. *Pishon.*] R. Salom. ait hunc esse Nilum, atque sic appellari à פשה Pasha, *expandi*, vel *diffusum esse*, propterea quòd aquæ ejus affendant super terram Ægypti, eamque irrigent. Addit autem dedici posse à משתה Pishte, *i.e. lino*, quod producit, & citat illud Isai. 19. ועבדו עבדי משתים. *Et confundentur*

fundentur qui operantur linum. R. Saadia etiam (teſte Aben Ezra) ait Piſhon eſſe fluvium Ægypti. Alii Gangem eſſe volunt, Indiæ flumen; hoc autem multis refellit Mercerus.

גיחון *Gihon.*] Aben Ezra notat hunc fluvium fuiſſe prope terram Iſraël, ut apparet ex 1 Reg. 1. 33. Moſchopulus vult Gihon eſſe Nilum; Γιὰν ὄνομα ποταμοῦ, ὃς ἐστὶ Νεῖλος λέγεται. R. Salom. deducit à גוח, *cornu petere*, quòd magno impetu ſonitúque fluat. Ver. 13.

חדקל *Hiddekel.*] Aben Ezra ait interpretum ſententiam eſſe, hunc alterum eſſe fluvium, qui una cum Euphrate tranſit per Bagdad. R. Salom. ait ſic dictum, quòd ejus aquæ ſint חדות וקלין, i.e. acidæ & celeres. LXX. Τίγρις. Vulg. Tigris. Ver. 14.

פרת הוא *id eſt Pherath, ſeu Euphrates.*] Fagius & Mercerus putant ex הוא פרת hu Pherath ab antiquis factum eſſe nomen Euphrates.

ויצו יהוה אלהים על האדם *Et præcepit Dominus Deus homini.*] Aben Ezra aſſerit verbum צוה cum על conſtructum, negativum præceptum denotare. Ver. 16.

ומעץ *De arbore autem &c.* לא תאכל ממנו *non comedes ex eâ.*] Hic ממנו ex eâ, redundare videtur; ſed (ut notat Aben Ezra) vel ad ſenſum magis perſpicuè declarandum additur, vel emphaſin habet, ut ſit ſenſus, ne minimum quidem ex eâ arbore eſſe comedendum. Ver. 17.

מות תמות *moriendo morieris.*] LXX. in plurali θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, *morte moriemini.* Hieron. in Trad. præfert interpretationem Symmachi, θνητὸν ἔσῃ, *mortalis eris.* Eadem phraſis uſurpatur 1 Regum 2. 37. Atque ex iſto loco hunc exponit Gerundenſis, uti teſtatur Buxtorfius in Appendice ad Diſſertat.

Dissertat. 2. ubi etiam citat R. Bechai sic explicantem, *Intentio horum verborum non est, quòd eo ipso die, quo comederit, sit moriturus, sed quòd filius* (i.e. * *reus*) *mortis sit futurus.* Nam ex sententiâ Rabbinorum nostrorum, Nisi peccâsset Adam, non fuisset moriturus in æternum, sed perpetuò mansisset vivus, sicut Angeli ministeriales. Vide Senensem Bibl. S. lib. 5. Annotat. 43 & 52.

Jonathan, חתו חויב קטול eris reus mortis: adverb. interfectionis.

Ver. 18. * *Faciam ei auxilium* כְּנֶגְדּוֹ *ipsi conveniens.*] Ad verb. *tanquam coram ipso.* LXX κατ' ἀντὸν. Vulg. simile sibi. ª Chald. נקבליה, qnod sit penès eum, ut vertit Fagius; qui refert Kimchi in Rad. breviter atque eleganter explicare in hunc modum, שיהיה לפניו ולעומתו תמיד לשרתו, i.e. ut sit coram eo, & penès eum semper ad ministrandum ei. Mercerus similiter exponit; Quòd sit eam vir habiturus velut coram se, è regione sui, paratam sibi ad omnia, ad totam vitæ communionem prestò, ut se alterum. Mentem locutionis (inquit Drusius Hebr. quæst. 59.) capio, sed in Latinum transferre conanti hæret aqua. Hoc vult, faciam auxilium, quod ex adverso ei respondeat; βοήθειαν ἢ ἀντιστοῖχον ἀντῷ. Sic Aristoteles dixit τῶν διαλεκτικῶν ἀντιστρόφους τῇ ῥητορικῇ. R. Salom. argutatur, וכזה עזר לא יהיה כנגדו להלחם, i.e. Si justus fuerit, erit ei auxilium; si non fuerit justus, erit ei ex adverso, ut cum eo pugnet.

* LXX συστοιχον. Et vulg. faciamus.
ª Sic LXX. Ver. 20. ὅμοιον ἀντῷ.

Ver. 19. *Et omnem volucrem cæli.*] Hoc repugnare videtur ei, quod Deut. cap. 4. 26. R. Salom. hæc ità conciliat, ut dicat volucres factas fuisse מן הרקק, i.e. *ex luto, sive ex terrâ aquâ mixtâ.* Manasses Concil. quæst. 5. in Gen. refert alios etiam Rabbinos hæc loca similiter in concordiam redigere, ac inter alios citat Aben Ezram, in quo, quod ad hanc rem attinet,

attinet, nihil invenio. Testatur autem Manasses nonnullos sentire, aves non nisi ex terrâ fuisse productas; nec repugnare locum cap. 1. 26. cùm ibi non dicatur, & *avem quæ volet*; sed, & *avis volet*. Alios autem contendere, aves duntaxat ex aquâ perveniisse, ac hunc locum sic interpretari. Et formavit Dominus Deus è terrâ omnia animalia campi; & præterea formavit omnes aves cœli; ut hoc referatur non ad formationem è terrâ, sed ad nudam Dei creationem. Mihi sanè ex capite 1. 20. 21. constare videtur, volucres ex aquis fuisse procreatas, atque ideo vel hanc ultimam expositionem, vel illam R. Salomonis amplectendam censuerim.

Adamo autem non invenit, &c.] i.e. sibi ipsi non invenit, ut exponit Aben Ezra, qui alienum putat hoc ad Deum referre; ac notat morem linguæ sanctæ esse, ut quis de seipso, tanquam de aliâ aliquâ personâ, loquatur. Citat illud 1 Sam. 12. 11. Et misit Dominus Jerubbaal, & Bedan, & Jephtha, & Samuel, inquit ipse Samuel. Similis etiam est locutio Gen. 4. 23. Ver. 20.

Immisitque Dominus Deus תַּרְדֵּמָה *soporem.*] Sic Vulg. LXX ἔκστασιν. Aquil. κάλαρρεσιν. Sym. ῥᾳθυμίαν. i.e. *gravem & profundum somnum*, ut interpretatur Hieron. in Tradit. ubi notat hoc ipsum verbum in Jonæ stertentis somno positum esse. Aben Ezra monet תרדמה plus esse quàm שינה, & שינה plus quàm נמנומה, cùm tamen omnia hæc tria vocabula pro somno usurpentur. Ver. 21.

וַיִּבֶן *Et fecit, seu formavit, vel fabricavit, &c.*] Ad verb. *Et ædificavit.* Sic Vulg. & LXX ᾠκοδόμησε. R. Salom. ait hoc verbum usurpari de formatione mulieris, quòd mulier instar ædificii facto sit latior Ver. 22.

tior deorsum, & angustior sursum, nempe ut fœtum melius in se contineat. Similia habet Lyra, qui R. Salomonem libenter sequi solet. Simplicissimum est, ut ædificare hîc idem sit quod facere; ut pro וַיִּבֶן, i.e. ædificavit, 1 Paralip. 17.10. est וַיַּעַשׂ, i.e. faciet, 2 Sam. 7.11.

Ver. 23. לְזֹאת יִקָּרֵא *Hæc vocabitur.*] Sic Vulg. & alii. Potest autem exponi, propterea vocabitur; sic Aben Ezra, לְזֹאת יִקָּרֵא propter hoc.

כִּי מֵאִישׁ לֻקְחָה זֹּאת *Mulier, quia de viro sumpta est.*] Ex istâ Paranomasiâ, quæ est in Hebræo, R. Salom. colligit linguam Hebræam omnium esse antiquissimam. Hieron. in Tradit. refert Symmachum etymologiam etiam in Græco voluisse custodire, ἀπὸ ἀνδρὸς ἐλήφθη, ἐξ ἀνδρὸς ἐλήφθη ἔλεγεν, Quod (inquit) nos Latinè dicere possumus, *Hæc vocabitur virago, quia ex viro sumpta est.* Et sic vulg. Lyra notat *viraginem* non quamvis mulierem denotare, sed *mulierem viriliter agentem*, atque ideo melius verti posse, *Hæc vocabitur Vira*, si id Latinis sermo pateretur. At *vira* (quod Lyra videtur ignorâsse) Latinum est, etiamsi obsoletum, ut viri docti ex Festo annotarunt. Addit Hieron. Theodotionem aliam etymologiam suspicatum esse, dicentem, *Hæc vocabitur assumptio, quia ex viro sumpta est.* Potest enim (inquit) illa מאת secundum varietatem accentûs, & assumptio intelligi. Id vult, opinor, Hieron. מאת posse deduci à נשא assumere; at textus Hebræus planè indicat deductum esse ab איש, ut frustrà sint, qui aliunde etymologiam petant.

Ver. 24. *Et erunt* לְבָשָׂר אֶחָד *in carnem unam, vel caro una.*] R. Salom. exponit hoc esse ratione sobolis, quæ ab utroque parente provenit, & in quâ caro utriusque

utriusque coalescit. Hanc expositionem tanquam alienam rejicit Aben Ezra, nec tamen meliorem ipse affert. Vide 1 Cor. 6. 16.

Et non imbuerunt, seu confusi sunt.] R. Salom. ait eos adhuc ignaros fuisse pudoris, nec expertos esse quid interfit inter bonum & malum. Etiamsi enim Adam scientiâ præditus esset, quâ animalibus nomina imposuit, à pravâ tamen concupiscentiâ immunem fuisse, usque dum de arbore vetitâ comedisset: inde autem in eum pravam concupiscentiam intrâsse, ac quid inter bonum & malum discriminis sit, expertum esse. Ver. 25.

In CAPUT III.

Serpens autem, &c. (והנחש) Aben Ezra ait, nonnullos dicere, mulierem calluisse sermonem animalium (לשון הרוחות) atque illud, & dixit serpens, ità interpretari, quòd serpens innuendo (ברמיזה) locutus sit. Alios autem refert per serpentem intelligere Satanam; quos refelli putat ex iis quæ sequuntur, ubi de pœnâ serpenti inflictâ agitur. Asserit denique sibi videri, verba ut sonant, esse intelligenda, ac serpentem primitus loquendi facultate fuisse præditum, atque erecto corpore incessisse. Satanam autem in serpente locutum esse, haud dubium est; 2 Corin. 11. 3. cum Apoc. 12. 9. & 20. 2. Ver. 1.

Callidior omnis, &c.] Pulcrè & eleganter R. Salom. ערמתו גדולתו והיתה, h. e. *pro callidi-tate, ac eminentiâ ejus, fuit ruina ejus*; ut callidus præ omni bestiâ, ità & præ omni bestiâ maledictus.

Alludit

Alludit ad illud Ver. 14. LXX. *περιφερῆ & ταπεινόν*, &c. Hieron. in Tradit. refert Aquilam & Theodotionem interpretatos esse *παρύφρονα*, h.e. *nequam & versipellem*. Magis itaque (inquit ex hoc verbo (scil. ערום *arum*) calliditas & versutia, quàm sapientia demonstratur. Lyra ait hanc calliditatem principaliter referendam esse ad dæmonem, qui in serpente apparebat; ad serpentem autem non referri, nisi in quantum calliditate dæmonis agebatur; sicut lingua hominis alicujus dicitur erudita, quia prudenter movetur ab intellectu. At cùm constet serpentem naturali quâdam calliditate præ aliis bestiis præditum esse, (unde illud, *Estote prudentes ut serpentes*) hoc potiùs ad serpentem ipsum est referendum, ut intelligatur quare diabolus serpentem potiùs quàm aliam bestiam, ut sibi ad fallendam mulierem organum esset, adhibuerit.

Vide 2 Cor. 11. 3. Jonathan, ערומים לבישו sapiens in malum.

Jonathan, ודקישטאה ראמר Num verum est, quòd dixit, &c.

Imò verò אף כי, Aben Ezra interpretatur, כל ודומה quantò magis? atque ait hinc constare, serpentem alia quædam mulieri antea dixisse. Fagius refert Kimchi in Rad. fuisse explicasse, nempe serpentem cum muliere colloquentem hujusmodi verba fecisse; *Certè vos Deus odio habet, etiamsi præstantiores sitis reliquis creaturis, eò quòd non contulit in vos talem ac talem dignitatem: & quanto magis, quando vobis dixit, ne comedatis, &c.* Asserit Kimchi aliter exponi non posse, quia כי semper aliquid addit præcedentibus; ac notat morem Scripturæ esse, comprehendere finem verborum, unde intelligatur eorum principium, ut Jos. 2. ubi exploratores dicunt כי נתן יהוה; *Nam dedit Dominus, &c.* Non enim convenire ait, ut hoc sit sermonis initium, quia dictio כי reddit rationem

ejus

ejus quod antea dictum est. LXX τί ὅτι. Vulg. Cur? Verùm (inquit Fagius in Collat.) tu noveris אף כי Hebræis potiùs asseverantis esse, per amplificationem, quàm interrogantis. Chald. בקושטא ארו אמר, Verúmne est quòd dixit, &c. Atque ità Capnio (uti testatur Fagius) in Rudimentis suis interpretatus est.

Nec eam tangetis.] R. Salom. ait mulierem Dei mandato aliquid addidisse. Et similiter Ab. Ezra. Quin & Lyra, Illud (inquit) addit mulier de suo. Non enim Deus prohibuerat ligni *tactum*, sed tantùm *gustum*. Aben Ezra ait uxorem Manoæ etiam aliquid addidisse, nempe istud, usque ad diem mortis ejus, Jud. 13. 7. At vel utriusque non est eadem ratio, vel Eva, quod ad sensum præcepti attinet, nihil addidit. Nec sanè video cur Evæ verba non ità exponantur, ut non simpliciter tactus arboris, sed tactus ad comedendum prohibitus dicatur. Ver. 3.

פֶּן תְּמֻתוּן *Ne moriamini.*] Fagius exponit, *Ne fortè, &c.* atque ait mulierem, ut antea addidit, ità hîc detraxisse, in dubium scilicet revocando quod Deus apertè ac diserte dixerat, cap. 2. 17. Similiter Lyra, *Apponit* (inquit) *de suo, fortè*, quod est *adverbium dubitandi, cùm tamen Deus assertivè præcepisset.* At certè פן non semper dubitationem indicat, ut videre est Psal. 2. 12. & 50. 22. LXX ἵνα μὴ ἀποθάνῃ, ut non (vel nè) moriamini. Vulg. nè forte.

כֵּאלֹהִים *Sicut Dii.*] Chald. כרברבין *sicut magnates, vel principes.* Aben Ezra כמלאכים *sicut angeli.* R. Salom. melius de Deo Opt. Max. interpretatur, ac innuit serpentem hîc Deum invidiæ accusare, proverbiale illud afferens (ad quod ser- Ver. 5.

Jonathan, כמלאכין כרברבין sicut angeli, principes.

pentem alluſiſſe putat) כל אומן שונא את בני אומנותו, i.e. *Omnis artifex odit eos, qui ejuſdem ſunt artificii.* Iſtud etiam adagium habet Jonathan in ſuo Targum.

Ver. 7. *Et amborum oculi aperti ſunt.*] R. Salom. monet de oculis mentis, non corporis intelligendum eſſe. Similiter Auguſtinus de Civit. Dei, lib. 4. cap. 17. *Aperti ſunt* (inquit) *oculi amborum, non ad videndum; nam & antea videbant; ſed ad diſcernendum inter bonum, quod amiſerant, & malum, in quod ceciderant.*

Et conſuebant עָלֶה וְתְאֵנָה *folia ficulnea.*] Hinc R. Salom. ait eos ex arbore ficu comediſſe. Et Ab. Ezra ait multos opinari arborem ſcientiæ fuiſſe ficum, eò quòd dicuntur folia ficûs conſuiſſe. Ipſe autem exiſtimat duas iſtas arbores, ſcil. ſcientiæ boni & mali, & vitæ, nuſquam terrarum eſſe, nec fuiſſe, niſi duntaxat in horto Eden: id quod ego libentius ſenſerim.

Ver. 8. לרוח היום *Ad ventum diei.*] LXX τὸ δειλινὸν, ad veſperam. Hieron. in Tradit. ait pleroſque Latinos codices habuiſſe, *poſt meridiem*, quia τὸ δειλινὸν ad verbum transferre non liceat. Addit Aquilam tranſtuliſſe, ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἡμέρας, *in vento diei.* Sym. διὰ πνεύματος ἡμέρας, *per ſpiritum diei*, Theodot. ἐν τῷ πνεύματι τοῦ καθ' ἑσπέραν τῆς ἡμέρας, ut (inquit Hieron.) meridiano calore tranſacto, refrigerium auræ ſpirantis oſtenderet. Chald. לנחת יומא, *ad* * *quietem diei*, i.e. (ut explicat Fagius) *ad veſperam*, cùm æſtus ſolis ac diei quieſcere, ac remittere incipiat. Fagius ait hoc non caruiſſe myſterio, adumbratum ſiquidem fuiſſe adventum Chriſti, qui factus eſt ſub veſperam mundi. Idem in Collat. ait, ad ventum diei, eſſe ſub veſperam, quando dies inclinatur, atque ventus ſeſe

* Ita etiam Jonathan & Hieroſolymitanus לרחוקנא דיומא in robore diei. Eadem verba habet cap. 18. 1. ubi in Hebræo eſt, לרוח היום i.e. circa eſtum diei.

sase attollere solet. Omnino de loco hoc consulendus est Fullerus Miscel. lib. 3. cap. 5. ubi copiosè pariter ac eruditè eum tractat, ac tandem asserit verissimillimum sibi videri ל hîc non tam denotare *tempus*, quàm motum ad locum, sicuti sæpe solet; vel consilium esse moventis, ut hoc modo reddantur verba illa, ambulantis ad ventum, vel, ventum versùs illius diei; vel, ad auram, scil. captandam; hoc est, ad loca idonea, in quibus aura spectetur. Nam ut Filius Dei (inquit) primis patrum temporibus humanâ formâ apparuit, ità *adventus* hæc ei attribuuntur.

Ubi es?] Certum est, Deum hac interrogatione usum esse, non quòd ignoraret ubinam Adam esset, sed לכנס עמו ברורים (ut loquitur R. Salom.) i.e. *Ut in colloquium cum eo intraret*; ut esset מתורגמן ודיבורים (ut exponit Aben Ezra) i.e. *sermonis introductio*. Eâdem etiam de causâ Cain, ubinam esset frater ejus Abel, interrogavit. Ver. 9.

Quis indicavit tibi te nudum esse?] i.e. ut non inscitè explicat R. Salom. *Unde istud tibi evenit, ut nuditatem tuam pudendam esse intelligas?* Ver. 11.

Mulier quam dedisti עמדי mecum, seu, ut esset mecum, &c.] R. Salom. hîc Adami ingratitudinem notat; כאן כפר בטובה, i.e. *hic* (inquit) *negat beneficium, quod in ipsum collatum fuit.* Ipsi sanè Deo, quod mulierem ipsi dederat, casum suum attribuere videtur. Id innuit Aben Ezra, qui sic explicat, אשה נתת עמדי, i.e. *tu dedisti eam, quæ dedit mihi.* Asserit autem עמדי idem esse quod עמי, i.e. mecum; non tamen inveniri infertum nisi cum affixo primæ personæ singularis numeri. At Mercerus mavult ד esse de radice, ut scil. sit a עמד stare, ac majorem vim habeat quàm עמי, Ver. 12.

nempe ut significet adjunctam ut adstaret, & perpetuam præstaret viro operam, prout suprà dictum fuit עזר כנגדו. Sic Vulg. quam dedisti mihi sociam. At LXX ἣν ἔδωκας μετ' ἐμοῦ, quam dedisti mecum. Et Chald. עמי mecum.

Ver. 14. *Super ventrem tuum ambulabis.*] Vel super pectus tuum. עַל גְּחֹנְךָ, LXX ἐπὶ τῷ στήθει σου καὶ τὴν κοιλίαν, &c. Super pectus tuum, & ventrem, &c. Hieron. in Tradit. ait LXX addidisse ventrem, ac in Hebræo pectus tantùm habere. R. Salom. Hinc colligit, *pedes, quos antea Serpens habuit, fuisse excisos.* * Aben Ezra (ut suprà ad ver. 1. notatum) *existimat Serpentem antea erecto corpore ambulâsse.*

Vide Vocationem ad Capt. R. Eliezer, pag. 165.

* Idem fecit Josephus.

Ver. 15. הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ *Ipse tibi caput conteret, &c.*] LXX αὐτὸς σου τηρήσει κεφαλήν, &c. ipse servabit caput tuum, &c. Melius (inquit Hieron. in Tradit.) habet in Hebræo, ipse conteret caput tuum, &c. Quia & nostri gressus præpediuntur à colubro, & Dominus conteret Satanam sub pedibus nostris velociter. Hæc Hieron. unde manifestum est eum vulgatæ versionis, quæ hic habet ipsa, non esse authorem. Notandum autem in Complutensi Editione (uti monet Nobilius) pro τηρήσει & τηρήσ (quæ potius verterem *observabit, & observabis*) esse τηρήσει conteret, & τηρήσεις conteres: quam lectionem magis esse genuinam nullus dubito. Mercerus testatur veteres Hebræos hunc locum de Messiâ intelligere, & Satanâ, quem etiam הנחש הקדמוני, i.e. serpentem illum antiquum (prout appellatur Apocal. 12. 9. & 20. 2.) vocant: quin & Targum Hieros. aperte hoc loco Christi * meminisse.

* Ejusdem etiam & Jonathan meminit.

Ver. 16. *Et ad virum tuum erit* תְּשׁוּקָתְךָ *desiderium tuum.*] Sic Chald. תיאבותיך appetitus tuus. Gualterius in

in Collatione suâ vertit, *Conversio tua*. Legit enim תשובתך à שוב converti, cùm legendum sit תאותך à תאה desideravit. Ità Fagius legit, & Buxtorfius, ut videre esse in ejus Lexico Syro-Chaldaico, in radice תאה. Eodem etiam modo R. Salom. qui Chaldæum plerunque sequitur, exponit תשוקתך per תאותך, i.e. desiderium tuum; & ad coïtum hîc restringit, quod haud placet. Hunc enim mulieris ad virum appetitum generaliorem esse, ac ad alia etiam se extendere arbitror. Aben Ezra autem interpretatur משעבדך, i.e. *subjectio, seu obedientia tua*; ac sensum esse vult, mulierem in viri potestate esse, ut ejus voluntati pareat. Hanc expositionem firmat id quod sequitur, והוא ימשל בך, *& ille dominabitur tibi*. Sic Vulg. *sub viri potestate eris*. LXX ἡ ἀποστροφή σου, conversio tua. Hieron. in Tradit. refert Aquilam societatem, Symmachum autem appetitum vel impetum transtulisse. Ità etiam interpretatur Kimchi in Rad. teste Fullero, Miscel. lib. 3. cap. 15. ubi præfert interpretationem LXX, Ad virum tuum erit ἡ ἀποστροφή σου, recursus tuus, vel, apud virum tuum erit tibi receptus, aut perfugium, q.d. Quoniam naturâ vas infirmius es, &c. ubique verò, non tam adjutore indigebis, quàm authore ducéque; maximè verò quoties malum aliquod urgebit, aut ullum tibi peccatum imminebit, tum omnino necesse habebis fidem ejus implorare, ad ejus opem confugere, ut in ipsius tutelâ ac præsidio lateas. Cant. 7. 10. hoc vocabulum usurpatur, ועלי תשוקתו, Et erga me est appetitus ejus: sic vulgò exponunt, at Fullerus Christi erga Ecclesiam curam istic vult denotari. שוק enim, unde תשוקה, idem vult significare quod שקק, scil. huc illuc

discurrere; quia verò discursus iste aut validioris ad infirmiorem est, aut contrà, quorum illud auxilii afferendi cura efficere solet, hoc auxilii implorandi desiderium cogit; hinc משוקה modò curam, modò receptum, aut recursum significare. Hæc ille, atque alia (ut loco citato videre est) eruditè (ut solet) de hac voce annotat. Infrà etiam occurrit, cap. 4.7.

Ver. 17. *Maledicta est terra* בַּעֲבוּרֶךָ *propter te.*] LXX ἐν τοῖς ἔργοις σου. Vulg. *in opere tuo.* Videntur legisse ד pro ר, uti censet Fagius in Collat. & post eum Gualterius; etiamsi (ut notat Amama in Cens. non עבודה sed עבורה) pro opere usurpetur. Hieron. in Tradit. de translatione ע LXX loquens ait, opera hîc non ruris colendi, ut plerique putant, sed peccata significare; ut in Hebræo (inquit) habetur, & Aquila non discordat, dicens, Maledicta humus propter te. Addit Theodotionem vertere, in transgressione tuâ. Quasi nimirum esset, בעבירתך, utcunque sit, deduxit à עבר *transgredi.* Chaldæus planè cum Hebræo consentit, בגינך, i.e. *propter te.*

Ver. 20. *Et vocavit Adam nomen uxoris suæ* חַוָּה *Evam.*] à חוה idem significante quod היה, *vivere*, ut חוה idem quod היה, *esse.* Vau enim & Jod, ut notat Aben Ezra, מתחלפים, i.e. *inter se permutantur.* Ac, ut idem etiam monet, ideo hoc nomen cum Vau potiùs quàm cum Jod legitur, quòd aliàs discrimen non esset inter illud, & חיה quod *vitam*, atque *animal* significat. Baal Turim hîc, ut solet, ineptum se præbet, deducens חוה à חוה, prout (Chaldaicè præsertim) significat, *indicare, nuntiare*, &c. ac mulierem à loquacitate, ad quam proclivis est, sic dictam vult; illud vulgi differium

rium afferens, קבין שיתה ירדו לעולם ו׳ חשעה נטלו נשים, i. e. *Decem cabi* (mensuræ sic dictæ) *sermonis descenderunt in mundum, novem abstulerunt mulieres.* LXX ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, Ζωή, i.e. *Et vocavit Adam nomen uxoris suæ, Vita.* At cap. 4. 1. Ἀδὰμ δὲ ἔγνω Εὔαν, *Adam cognovit Evam.* Lyra aït Evam in Hebræo sonare vitam, pœnalitatibus tamen subjectam. At ut rectè monet Burgensis, vitam sonat simpliciter, nec quòd pœnalitati sit subjecta, vel non subjecta, connotat.

Sicut unus ex nobis.] Aben Ezra aït sermonem esse ad * Angelos. At optima est (ut rectè Gualterius) nostrorum Theologorum sententia, asserentium ironiam esse; q.d. Quàm bellè consecutus est Adam divinitatem inobedientiâ suâ quæsitam? Quàm egregiè scil. similis factus est Deo? Ver. 22. * Atque ità Jonathan.

וישלחהו *& ejecit eum.*] Aben Ezra asserit verbum שלח, i.e. *mittere*, sequente מן, ut hoc in loco, semper sumi לגנאי, i.e. in contemptum, seu in deteriorem partem, atque ejectionem seu expulsionem denotare; nec ut insignis quidam Doctor Hispanus censuit, honoris gratiâ verbum istud hîc usurpari. Tunc enim honorem reliquæ terræ majorem fore honore horti Eden. Quòd si quis objiciat, Quare statim dicitur, ויגרש את האדם, Et expulit hominem, si ויגרשהו idem sit quod וישלחהו, respondet, sensum esse, Deum postquam expulisset hominem, collocâsse Cherubinos istos, de quibus fit mentio. Certè illud ויגרש את האדם apertè indicat וישלחהו idem valere quod ויגרשהו, tantum est, ut quicquam indè in contrarium possit colligi; nec ullam præ se fert probabilitatem, Ver. 23.

babilitatem, verbum וישלחהו quicquam honorificum hîc sonare.

Ver. 24. *Et ejecit Adam, & collocavit, &c.*] LXX καὶ ἐξέβαλε τὸν Ἀδὰμ, καὶ κατῴκισεν ἀντὸν, &c. Et ejecit Adam, & habitare fecit eum è regione Paradisi voluptatis, & constituit Cherubim, &c. At (ut bene monet Hieron. in Tradit.) alius multò sensus est in Hebræo, nempe Dominum ejecisse Adam, & collocâsse ad Orientem horti Eden Cherubim, &c. ad custodiendum scil. hortum, nè quis posset intrare. Vide Senensem Bibl. S. lib. 5. annotat. 56. וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת הַכְּרֻבִים *Et collocavit* (ad verb. & habitare fecit) *ab Oriente horti Eden Cherubim, &c.*] Fagius ex Hebræis notat Cherubim sic dictos, quòd formam puerorum sive adolescentium præ se ferrent. Literam enim Caph notam esse similitudinis, & רביא Rabia (Chaldaicè) puerum sive adolescentem significare. De Cherubinis hîsce vide Senensem Bibl. S. lib. 5. annotat. 57. & 58.

In CAP. IV.

Ver. 1. *POssedi, vel acquisivi virum à Domino* קָנִיתִי אִישׁ אֶת יְהוָה.] Ut אֶת fit pro מֵאֵת, ut Mic. 3. 8. veruntamen ego *repletus sum robore* וְאֶת רוּחַ יְהוָה *à Spiritu Domini.* LXX διὰ τοῦ Θεοῦ, *per Deum.* Et sic Vulg. ubi in margine est, Dominum. Chald. מִן קֳדָם יְיָ *à conspectu Domini*, i.e. (ut Fagius explicat) *Dei gratiâ & favore.* In quibusdam autem exemplaribus Chaldaicis legi dicitur, מִן קֳדָם יְיָ *cum Domino*, atque ità habere Complutensem editionem

tionem. Atque ità Gerundensem exponere refert Fagius in *Collat. ut sit sensus, *Filius iste erit mihi possessio Dei, ut cùm nos moriamur, ipse loco nostri colat creatorem suum.* Ipse autem Fagius (quem & Gualeperius, ut ferè solet, sequitur) mavult sensum esse, *Acquisivi virum Dominum*; quasi existimâsset Eva, hunc esse semen illud promissum, cap. 3. 15. At hæc expositio Mercero contorta videtur; & Drusius asserit, si ista esset sensus, dicendum fuisse, קניתי את איש יהוה, R. Salom. hic sumit את pro עם, i.e. *cum*, ut quandoque sumitur; q.d. Deus per se solus me virúmque meum creâvit; at in hoc homine producendo nos cum illo conjuncti sumus. Prima expositio, quam Mercerus, Drusius atque alii secuti sunt, mihi omnium videtur simplicissima. * It in Chald. Paraph.

Et afferebat Cain, &c.] Aben Ezra ait cum attulisse munera sua ad locum משכנע לתפלתו; i.e. quem sibi ad orationem constituit: ac eorum sententiam improbat (quæ tamen haud minùs videtur verisimilis) qui aiunt Cain ad patrem oblationem suam attulisse. Ver. 3.

ויפן *Et respexit.*] R. Salom. exponit ויפן & *convertit faciem suam*, scil. ad aspiciendum. Atque ait ignem descendisse, ac sacrificium consumpsisse. Similiter Aben Ezra exponit per קבל, i.e. acceptavit, acceptum habuit; & ait forsan ignem descendisse, ac in cinerem redegisse oblationem Abel, non autem oblationem Cain. Atque hoc quidem valdè est verisimile. Unde (inquit Hieron. in Tradit.) scire poterat Cain, quòd fratris ejus munera suscepisset Deus, & *sua repudiâsset*, nisi illa interpretatio vera esset, quam Theodotion posuit, *Et inflammavit Dominus super Abel, & super* Ver. 4.

sacrificium

sacrificium ejus; super Cain verò, & super sacrificium ejus non inflammavit? Ignem autem ad sacrificium devorandum solitum venire de cœlo, & in dedicatione Templi sub Solomone legimus, & quando Elias in monte Carmelo construxit altare.

Ver. 7. הֲלֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ *Nónne si bene egeris, acceptatio* (tui erit)? *Et, si non bene egeris, peccatum ad ostium cubat?* LXX οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες; ἡσύχασον, i.e. *Nónne si rectè offeras, non rectè autem dividas, peccâsti? quiesce.* At hæc à Deo longè ab Hebraïcorum verborum sententiâ recedunt, ut Chamierus (tom. 3. lib. 3. cap. 14.) non immeritò dicat, ea neque cœlum, neque terram, quod aiunt, attingere. Senensis etiam Biblioth. S. lib. 5. annotat. 65. dicit, LXX hîc omnia perturbâsse, & à veritate Hebraïci contextûs vehementer deviâsse. Ità & Seleucus (referente Chamiero) fatetur horum nihil in Hebraïco esse, & Sibyllâ indigere. Quin & Hieron. in Tradit. notat nunc multò alium in Hebræo sensum esse, nempe hunc; *Nónne si bene egeris, dimittetur tibi? Et, si non bene egeris, ante fores peccatum tuum sedebit?* Quod autem (inquit) dicit, hoc est, Quare iraſceris, & invidiæ in fratrem livore cruciatus, vultum dimittis in terram? Nónne si bene feceris, dimittetur tibi omne delictum tuum? Sive ut Theodotion ait, acceptabile erit, id est, munus tuum suscipiam, ut susceptum fratris tui? quòd si malè egeris, illico peccatum ante vestibulum tuum sedebit, & tali janitore comitaberis? Chaldæus in hunc sensum reddidit, Nónne si emendaveris opera tua, remittetur tibi? & si non emendaveris opera tua, in diem judicii peccatum tuum reservatur? Tunc

futurum

futurum est, ut ultio de te sumatur, si non resipueris; at si resipueris, remittetur tibi. R. Salom. Chaldæo astipulatur, inquiens כתרגומו פירושו, i.e. prout interpretatus est Chaldæus Paraphrastes, ità est ejus expositio. [a] Aben Ezra ait, Interpretes hîc exponere שאת, remissionem peccati, sibi autem videri *de elevatione vultus* (שאת פנים) esse intelligendum; quia præcessit, ונפלו פניו, & *cecidit vultus ejus*. Sensum igitur ait esse, *Si bene feceris, attolles faciem tuam*, prout dicitur Job. 11. 15. כי אז תשא פניך ממום *attolles faciem tuam absque maculâ*. Aben Ezræ consentit Mercerus, cui & ego assentiendum arbitror.

ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו *Et ad te erit appetitus, vel subjectio ejus, & tu dominaberis ei.* R. Salom. istud ad peccatum refert, quasi sensus esset, in hominis potestate esse concupiscentiam suam frænare, eique dominari. In eundem etiam sensum exponit Aben Ezra, referens nonnullos ad Abelem referre. Sic & Hieron. in Tradit. Verùm (inquit) quia *liberi arbitrii es, moneo ut non tibi peccatum, sed tu peccato domineris.* [b] Quin & ipse Mercerus mavult sensum esse, *ad te est appetitus peccati*, q.d. tui vincendi desiderio tenetur; nil aliud cupit, quàm te in suam sententiam pertrahere: sed tuum est illi dominari, non sinere te ab eo vinci. Id tamen sollicitè cavet Mercerus, nè locus hic ad libertatem arbitrii astruendam quicquam faciat, adducens illud Augustini, *Da, Domine, quod jubes, & jube quod vis*; & monens hoc intelligendum esse, ut passim alia jubentur in Scripturâ. Quod autem quidam hanc expositionem redarguere conantur ex eo, quòd תשאת est femininî generis, affixum

a Jonathan, Nonne, si bona feceris opera tua, remittetur tibi peccatum tuum? & si non bona feceris opera tua in hoc mundo, ad diem judicii magni peccatum tuum reservatur, & ad ostium cordis tui peccatum cubat?

b Et in manu tuâ posui potestatem in concupiscentiam malam, & penès te erit desiderium ejus, & tu dominaberis ei, sive ut justus fis, sive ut pecces. In eundem etiam sensum, iisdémque penè verbis Hierosolymitanus Paraphrastes.

assixum autem in ותשוקתו, & in בו masculini; id facilè refellit, quia ותשוקה hîc conjungitur cum דובץ quod itidem est masculinum. Atque hoc quidem ità se habet; magis tamen mihi arridet, ut ad Abelem pronomina referantur, quemadmodum ex Hebræis nonnullos, & inter nostros Chrysostomum interpretari testatur Mercerus; ut sensus sit, *non esse quod in fratrem exardescat, aut ei invideat, quippe quem sibi subjectum habeat, & cui jure primogenituræ dominetur.* Cur hanc expositionem frigidam putaret Mercerus, & à sensu totius loci alienam, causam non video. Quod enim objicit, hoc potiùs Cain in fratrem animaturum fuisse, ac odium ejus accensurum; ità quidem ejus vitio ac pravitate fieri potuit; at si rectè rem putâsset, animum potiùs ejus placare debuit. Etiamsi igitur Merceri expositionem admitti posse non negaverim, alteram tamen potiorem senserim, ut nimirum appetitus seu subjectio Abelis ad Cain hîc significetur, quemadmodum cap. 3. 16. mulieris ad virum appetitus seu subjectio eâdem phrasi denotatur.

Ver. 8. וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־הֶבֶל *Et dixit Cain ad Abel, &c.* Vel, Et locutus est Cain cum Abel, &c. ut אמר *dicere*, hîc idem valeat cum דבר *loqui*. Glassius in Philolog. S. lib. 1. tract. 1. monet sic usurpari Psal. 4. 5. (al. 4.) & 139. 20. R. Salom. ait Cain cum fratre suo *objurgatoriè collocutum esse*, ut occasionem ejus occidendi caperet. At fortè placidè ac amicè collocutus cum eo est, quò minùs Abel sibi ab illo meueret. Aben Ezra existimat Cain fratri suo omnes illas increpationes, quibus ipsum Deus increpaverat, recitâsse. Idem etiam sentit Hieron. in Tradit. ubi superfluum ait esse, quod in Samaritanorum,

tanorum, & nostro volumine habetur, Transeamus in campum. Ità quidem LXX διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον, & Vulg. Egrediamur foras: quæ superflue addita esse etiam Senensis asserit, Biblioth. S. lib. 5. annotat. 66. Ubi etiam refert Origenem dicere, ista in arcanis Hebræorum scriptis haberi. Intellexit fortè Origenes Samaritanum codicem, in quo ista reperiuntur, sed (quicquid in adversum contendat Morinus) superflue, ut rectè censuit Hieronymus. Targum quidem *Hierosolymitanum & ista verba, & benè longum colloquium inter Cain & Abel habitum recensèt, ut videre est apud Fagium in Chald. Par. At Onkelos, autor istius Paraphraseos, quæ maximè est in pretio, Hebræo planè consentit.

* Targum Jonathanis hæc etiam fusiùs persequitur quàm Hierosolymitanum.

Ubi est Abel frater tuus?] Non inconcinnum est quòd hîc habet R. Salom. scil. Deum placidâ hac sermonis introductione uti, ut Cain peccati sui confitendi ansam arriperet. Ver. 9.

קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים *Vox sanguinis fratris tui clamat, &c.*] Ad verb. *sanguinum.* Et, [a] *clamant*; nam צֹעֲקִים numero convenit cum דְּמֵי. R. Salom. vult plurale, sanguinum, usurpari, ut tum de sanguine ipsius Abel, tum de sanguine seminis ejus (nempe quod habiturus erat) intelligatur. Chaldæus, ut notat Aben Ezra, interpretatur de filiis, quos Abel genituros erat, si vixisset. קל דם זרעין ונגיחין דלמפק מן אחוך, i.e. *Vox sanguinis seminis (ad verb. seminum) seu posterorum, qui egressuri erant ex fratre tuo, &c.* Addit autem R. Sal. & aliam expositionem, nempe quod Cain fratrem suum multis vulneribus affecit, nesciens quodnam ex iis esset lethiferum. Ver. 11.

[a] Quasi unaquæque gutta sanguinis clamaret.

נָע וָנָד *Profugus & vagus, &c.*] Aben Ezra refert quosdam Ver. 12.

quosdam exponere נע per מקונן, i.e. *lugens, lamentans*; ipse autem putat נע & נד esse *synonyma*. Ita etiam R. Salom. cujus hæc est glossa, אין לך רשות לדור במקומם אחר, i.e. Non licebit tibi in uno aliquo loco habitare. Similiter Chald. מטולטל ונגלי יהוד, i.e. *vagus & exsul erit*, &c. Vulg. *vagus & profugus*, &c. LXX εἶσαι ἐν τῇ γῇ, *gemens & tremens*. Senensis Biblioth. S. lib. 5 annotat. 65. ait eos verba Hebræa parùm consonè vertisse; atque hinc ortam apud Græcos Expositores opinionem, Cain post interfectum fratrem fuum, nunquam à lacrymis ac gemitibus cessâsse, sed perpetuò corporis tremore fuisse excruciatum; dissolutâ compage membrorum, ob commissum fratricidium. Græca Scholia, notante Hebræum, ac Sym. habere, σεισθήσῃ & ἐν τρόμῳ, *tremor, ut idem & in tremo*, jactatus, & nusquam consistens, id est, non manens in eodem loco.

Ver. 13. גדול עוני מנשוא *Major est iniquitas mea, quàm ut remittatur.* Vel, *Major est pœna mea, quàm ut ferre possim.* Nam עון licèt propriè iniquitatem, interdum tamen iniquitatis pœnam denotat. Et נשא vel condonare, vel ferre significat. Hoc posteriori modo exponit Aben Ezra, גדול לא אוכל לסבלו, i.e. *Hæc pœna magna est, non possum eam tolerare.* Alii autem, ut ipse refert, priorem sensum sequuntur. Sic Chald. סגי ורבי מלמשבק, i.e. *Majus est peccatum meum, quàm ut remitti possit.* Et LXX μείζων ἡ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναί μοι, *Majus est crimen meum, quàm ut remissionem obtineam.* Vulg. Major est iniquitas mea, quàm ut veniam merear. Verbum *mereri* apud priscos Ecclesiæ Doctores *pro obtinere* ponitur, unde illud, Felix culpa, quæ talem meruit redemptorem.

מפניך אסתר *à facie tuâ abscondar.*] Chaldæus interrogativè videtur accepisse, quippe qui negativè reddit, ומן קדמך לית אפשר לאשתרא Et *à conspectu tuo fieri non potest ut abscondar*; *vel impossibile est abscondi.* Aben Ezra intelligit de loco, ubi Deus vim potentiámque suam exhibet, etiamsi aliàs omnia loca ejus gloriâ sint repleta. Sunt qui per faciem Dei hîc intelligunt Ecclesiam; quod Mercerus non probat, asserens hunc dicendum fuisse מלפניך. Hæc ratio mihi minùs valida videtur, (vide ad Ver. 16.) assentior tamen Mercero sic exponenti, *à facie tuâ*, id est, *à favore tuo & præsidio.* Sic enim vox facies usurpatur alibi, tum Prov. 29. 26. Ver. 14.

לכן *Propterea quicunque occiderit Cain.*] LXX οὐχ ἵνα, *Non ità.* Vulg. Nequaquam ità fiet. Videntur legisse לא כן, i. e. *Non sic.* Chald. בכן. Fagius vertit, *imò.* at Buxtorfius, *propterea, ideirco*; quod cum Hebræo congruit. Mercerus testatur Hieronymum in quâdam ad Damasum epistolâ legere, *ideo.* Ver. 15.

שבעתים יקם *Septies sive septuplex de eo ultio sumetur.*] שבעתים pro *septies* usurpatur Psal. 12. v. 6. Et pro *septuplici*, Isai. 30. 26. LXX ἑπτὰ ἐκδικήσεις ἐκδικήσω, *septem vindictas exsolvet.* Hieron. in Tradit. refert Aquilam interpretatum esse, *septempliciter.* Sym. *septimum.* Theodot. per hebdomadam. Vulg. *septuplum* punietur. Chald. לשבעא דרין יתפרע מניה, *in septem generationes vindicta de eo sumetur.* R. Salom. ista verba, Propterea quicunque occiderit Cain, ità accipit, ac si aliquid subaudiatur, nempe, fic vel fiet punitio: deinde id quod sequitur, ità exponit, ac si sensus sit, non nisi septimâ demum generatione futurum, ut de Ver. 15.

Cain

Cain vindicta sumatur, tunc enim à Lamech esse occidendum. Forcasse id etiam voluit Chaldæus. Ità certè & Aben Ezra ait sensum esse, *Deum iram suam in Cain ad septimam usque generationem dilaturum.* At Scriptura, nisi ei vim inferre libeat, apertè loquitur de pœnâ, non ipsi Cain, sed ei, qui Cain interfecerit, infligendâ. Ego igitur cum Fagio simplicissimam hujus loci sententiam esse arbitror, quòd *multiplex gravissimáque pœna hîc significetur, quam daturus sit, qui Cain occiderit.* Ità Kimchi in Rad. (ut refert Fagius) נקמות רבות וקשה ממני שיהרוג את , i.e. *Vindictas multas (vindictam gravissimam) sumet (Deus) de eo, qui illum (scil. Cain) occiderit.*

Ver. 15. Jonathan, Deus fignavit Deus in facie Cain literam de nomine magno & glorioso.

Et posuit Deus in Cain signum.] Aben Ezra ait quosdam dicere, signum hoc fuisse cornu; alios velle, Deum in corde ejus robur posuisse, ac metum ei ademisse. Ipse autem putat Deum signo aliquo fidem ei fecisse, eámque confirmâsse. Fagius refert nonnullos opinari hoc signum fuisse literam (quia אות signum, etiam pro literâ apud Rabbinos usurpatur) in fronte Cain positam. Ipse autem iis potissimùm astipulatur, qui membrorum tremorem fuisse sentiunt. Lyra cùm de horribili membrorum tremore, tum de signo in facie posito exponit. Sed cùm Scriptura sileat, nobis divinare haud tutum existimo.

Ver. 16. *Et exiit Cain* וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי *a facie, vel conspectu Domini.*] i.e. ab eo loco, ubi Dominus ei apparuit, ut exponit Mercerus; qui notat Satanam etiam Job. 1. dici exiisse מִלִּפְנֵי יְהוָה, cum acceptâ facultate affligendi Job, exiit ad hoc exequendum. Monet etiam aliud esse מִלִּפְנֵי, aliud מִפְּנֵי יְהוָה. Nam מִפְּנֵי יְהוָה egredi non potuisse, at מִלִּפְנֵי potuisse.

tuisse. Atque in huno quidem modum Kimchi ad Jon. 1. 3. (ubi Jonas dicitur fugisse, מלפני יהוה) distinguit inter מלפני & מפני. Sed vereor, nè hæc subtilia magis quàm solida videantur. Si enim quis abscondi queat מפני יהוה, ut vidimus Ver. 14. quidni etiam & מפני יהוה possit quis egredi, vel fugere?

נוד בארץ *in terrâ Nod.*] LXX in terrâ Naid. Hieron. in Tradit. ait Nod interpretari *commotus, i.e. fluctuans, & instabilis, ac sedis incertæ.* Non est igitur (inquit) terra Naid, ut vulgus nostrorum putat, sed expletur sententia Dei, quòd huc atque illuc vagus & profugus oberraverit. Sic vulg. habitavitque profugus in terrâ. Chald. נאפקא וזלי, *in terrâ exul & vagus.* R. Salom. exponit, in terrâ, ubi omnes exules vagantur. Mercero simplicius videtur Nod loci nomen esse, sed qui ab ejus vagatione, quòd in eo oberraverit, sic dictus sit. Et intelligit Cain per illam terram vagatum, non certo loco constitisse. Eadem videtur sententia Aben Ezræ, qui ait terram istam dictam Nod, בעבור שהוה נע ונד, i.e. propterea quod (in eâ Cain) vagus fuit ac profugus. At huic vagationi nonnihil repugnare videtur id quod Ver. 17. de urbe à Cain ædificatâ dicitur, nisi fortè dicendum sit, Cain uxorem ac liberos illic collocâsse, ipsum autem ibi non constitisse, sed huc illuc oberrâsse. Heb. ויהי בונה Et fuit ædificatus. Unde nonnulli colligunt eum ædificare quidem cepisse, sed opus ad exitum non perduxisse.

Duas uxores.] R. Salom. ait homines istius seculi solitos habere duas uxores, unam ad procreandos liberos, & alteram לרוחשמיש, i.e. ad coitum, vel voluptatem; ei autem quæ coitûs duntaxat Ver. 19.

tiæ gratiâ habebatur, propinatum fuisse poculum in eum finem, ut sterilesceret, atque instar sponsæ ornatam fuisse, & delicatè vixisse; cùm interea altera in squalore ac luctu instar viduæ esset. In hanc sententiam accipe illud Jobæ 24. 21. Sed ea illius loci expositio nimium videtur aliena.

Ver. 23. a Vel, in vulnus meum. b Et in livorem meum.

כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבּוּרָתִי *Nam occidi* (vel occidam) *virum in* a *vulnere meo, & puerum* (seu adolescentem) *in* b *livore meo.* Locus est valdè obscurus, & cui parùm lucis Hebræi afferunt. Onkelos per interrogationem dictum putavit, ut qui per negationem explicat, הֲלָא גַבְרָא קְטַלִית ? Non occidi virum, ut propter eum ego portem peccata; nec adolescentem perdidi, ut propter eum deleatur semen meum. Sic & R. Sal. interrogativè accipit, ac sic exponit, Num occidi virum dati operæ (seu præsumptuosè, כַּוָּנָה) ità ut vulnus istud meum meritò dicatur? Num ità occidi puerum, ut plaga ista mea meritò dici debeat? Hæc Rabbinus ille autumat Lamech dixisse uxoribus suis, ad eas placandas, cùm scilicet ab eo alienatæ essent, propterea quòd primò Cain, deinde Tubal-Cain utrumque tamen per errorem interfecerat. Lyra fabulam Rabbinicam, quam hic immit R. Sal. planius plenìusque narrat, ea autem fic se habet. Lamech cæcutiens ductorem habuit puerum Tubal-Cain, eumque more suo in quorum venandi gratia exiliret, Cain inter feras latentem monstrante puero, qui bestiam fuisse putabat, sagitta trajecit; cognito autem errore puerum, quo anchore cæcum istam perperavere, interfecit. Et hoc est (inquit Lyra) quod dicitur, *Occidi virum* i.e. *Cain, in vulnus meum* i.e. *per vulnus à me illatum*; Et *adolescentulum*, *sc. me dirigentem*;

c Eodem modo & Jonathan interpretatur.

gentem; in livorem meum, i. per livorem à me inflictum; quia non occiderat eum vulneratione, vel gladio, sed per ictus graves sine effusione sanguinis, qui faciunt carnem nigrescere sub cute. Sic Lyra. At Burgensis mavult sequi Gerundensem, qui (ut etiam Faglus in Collat. refert) existimat uxores Lamech ab ipso se separâsse, quòd primus invenisset instrumenta bellica, gladios, lanceas, &c. Inde enim eas recepisse, ne propterea à Deo puniretur, quòd occasionem ad cædes & homicidia præbuisset. Quod metu ut illas liberaret Lamech, hoc pacto se excusasse ait quòd tesi arthorum usum primus invenerit, minime tamen ob id puniendus sit, cum neminem occiderit, sicut Cain fecerit. At unde, quæso, colligitur Lamech instrumenta bellica primum invenisse? Id sanè de Tubal-Cain potius innuit Scriptura, atque illud ei attribuere Hebræos testatur Lyra ad Vers. 22. Quod enim Burgensis ait Lamech filios suos instruxisse in artibus mechanicis, frivolum est, cum Scriptura non ipsi Lamech, sed filiis ejus istarum artium inventionem attribuat. At Sagius his potissimum astipulatur, qui existimat Lamech revera homicidam fuisse, suâque sponte hoc uxoribus confiteri, conscientiâ ipsius eum ad id impellente: illis autem verbis, Si Cain vindicabitur septuplum, Lamech septuagies & septies, putat Lamech magnitudinem pœnæ patrem se posse, qui longè major, quàm cui avus suus Cain, obnoxius sit, significare voluisse. At hæc parùm videntur quadrare; neque enim ad indicandam gravitatem pœnæ, quam sustineret Cain, sed ad metum ejus auferendum dicit Dominus, Quicunque occiderit Cain, punietur septuplum. Melius igitur hic

Gualterius, De peccato (inquit) ut apparet, adeò non dolet (Lamech) ut impunitatem sibi exemplo Cain videatur promittere. Sic enim videtur ratiocinari, Si Deus prohibuit occidere Cain fratricidam, quantò minùs me permittit occidi, qui unum & alterum ex communi hominum multitudine interfeci, non fratrem, agnatum, aut alium sanguine mihi junctum? Oliand. Omnes autem hæ expositiones (exceptâ illâ Chaldæi Paraphrastis, & Gerundensis) pro concesso sumunt Lamech homicidium perpetrâsse; at Aben Ezra alio sensu verba Lamech interpretatur, ut nimirum gloriabundus dicat, non quid fecerit, sed quid facere possit, ac si provocatus fuerit, facturus sit. Sic enim exponit, quasi dicat Lamech, Si quis grandi ætate (איש טרוא גרול) me vulnerare vellet, aut adolescens quispiam mihi plagam infligere, ego tunc eum occidam (scil. etiam plagâ a vulnere affectus.) והרגתי in præterito positum ait pro אהרוג in futuro. Atque hæc quidem expositio mihi omnium maximè videtur verisimilis. Quâ autem occasione in hæc verba erupit Lamech, incertum est. Aben Ezra ait uxores Lamech metuisse nè si filios ei parerent, interficerentur, aut (subitò) morerentur, quòd septima à Cain esset generatio; ideóque Lamech eos hoc modo allocutum, ut bono animo essent; se enim septimum esse à Cain, nec tamen de se ità metuendum. Sed hoc nullo alio fundamento nititur, quàm perversâ expositione illorum verborum, Quicunque occiderit Cain, &c. Ver. 15.

Ver. 26. * Vel, cœpere in nomine Domini. אז הוחל לקרא בשם יהוה *Tunc cœperunt* (ad verb. cœptum est) **invocare nomen Domini.* Aben Ezra ait, משמעם שנתולד לחושלי, i.e. Sensus est,

Sensus est, quòd *tunc cœperunt orare* (scil. publicè conventus ad colendum Deum agere.) Atque addit, si de profanatione nominis Domini (ut alii interpretantur, quia חלל unde והחל eâ etiam significatione usurpatur) hîc sermo esset, tunc * nomen, non verbum cum והחל fuisse conjungendum. In significatione autem profanandi accepisse videtur Chaldæus, qui sic habet, בכן בזיוהו והלו בני אנשא מלצלאות בשמא דיי tunc in diebus ejus profanabant filii hominum, nè orarent in nomine Domini. Fagius vertit, inceperunt ut non orarent, &c. Et in Collat. inceperunt non amplius orare, &c. Asserit tamen Chaldæum hîc והחל pro profanare accepisse. Monet autem in Edit. Complut. aliter legi, scil. שריאו בני אנשא לצלאות, i.e. *cœperunt filii hominum orare.* Quod cum expositione Aben Ezræ planè convenit. R. Salom. profanationem nominis divini hîc significari intellexit; sic enim commentatur, אז והחל לקרוא את שמות תארים ואת שמות העשבים בשמו של הקב"ה לעשותו עץ, i.e. *Tunc cœperunt vocare nomina hominum, & nomina herbarum, nomine Dei benedicti, ut ipsos idola facerent.* Eodem etiam modo exponit hunc locum Kimchi in Rad. uti citat Fagius in Collat. LXX ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι, &c. *Hic speravit invocare, &c.* Quasi והחל esset à יחל, *sperare, considere.* Sed & pro אז *tunc*, videntur legisse וז *iste.* Et sic Vulg. *Iste cœpit invocare &c.* Aquil. οὗτος ἠρξάτο τῷ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου. Hieron. in Tradit. *Tunc initium fuit invocandi nomen Domini.* Licèt (inquit) plerique Hebræorum aliud arbitrentur, quòd tunc primùm in nomine Domini, &c in similitudine ejus fabricata sint idola.

* Jonathan, quòd in diebus ejus cœperunt errare, & fecerunt sibi idola, & appellârunt idola sua nomine verbi Domini, *i.e.* nomine Domini. Verbum & hîm Domini pro Domino usurpare solet.

Amama in Cens. ait, se non posse non amplecti eam interpretationem, quam secuti sunt Theodoretus, Aquila, Gallus, Angli in novæ suæ versionis margine, Piscator, Bertramus, Lucubrat. Franek. cap. 1. & alii, qui hæc est, *Tunc cœptum est denominari de nomine Domini*; q.d. Tunc dissectum est, & quasi divisum abiit genus humanum in duas partes, quarum una, piorum scil. appellata fuit de nomine Dei, ut cum cap. 6. vocantur בני האלהים, filii Dei; altera impiorum, scil. de nomine Adam. Sic (inquit) est perfectè, sicut dicimus, *Vocari nomen alicujus super aliquem*, Isai. 4. 1. Et *vocari nomen alicujus in aliquo*, Gen. 48. 16. Et *vocare super aliquem in nomine alicujus*, Psal. 49. 12. *pro denominari, vel denominare aliquid de nomine alicujus.* Sic etiam vocare, & vocari sequente ב in aliquo; Isai. 48. 1. & 47. 7. & 65. 1. Hæc vir ille eruditissimus, atque ita, quam amplectitur expositionem commodissimam esse censeo.

In CAPUT V.

Ver. 3: ET *vixit Adam 130 annos &c.*] LXX 230 annos. Sciendum (inquit Hieron. in Traditionibus) quòd usque ad diluvium, ubi in nostris codicibus, ducentorum, & quod excurrit, annorum genuisse quis dicitur, in Hebræo habeat centum annos, & reliquos qui sequuntur.

Ver. 4. 800 *anni.*] LXX 700 anni. Quia (inquit Hieron.) in ducentis erraverat, consequenter hîc potuit septingentos, cùm in Hebræo hîc habeat octingentos, & supra centum. Senensis Biblioth. S. lib. 3. annotat. 68. ait Septuaginta Interpretes, cùm

cum multis in locis corrupti deprehendantur, in hoc potissimum capite mendosos esse, ac à veritate nimiùm supputatione contextûs Hebraici recessisse. Augustinus de Civ. Dei lib. 15. cap. 10, 11, 12, 13. de hâc inter Hebræos Græcósque codices in supputatione annorum, quibus prisci illi patres vixerunt, differentiâ, prolixè disputat; ac etiamsi magnâ ergà LXX. Interpretes reverentiâ affectus, tandem tamen concludit (utinàm id sobriè seriòque cogitasset Morinus) ei potiùs linguæ credendum, unde ei in aliam per interpretes facta translatio.

וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים *Et ambulavit Enoch cum Deo.* Et sic Ver. 24. Chal. וְדָחַל חֲנוֹךְ מִן־קֳדָם יְיָ, i.e. *in timore Domini.* Et sic cap. 6. ver. 9. LXX εὐηρέστησε τῷ Θεῷ, placuit Deo. Atque ità Apostolus ad Hebr. 11. 5. Sic cap. 6. 9. et alibi passim LXX, pro *ambulare cum Deo*, habent *placere Deo.* Jonathan & Hierosolymitanus, Et *coluit* Enoch *in veritate coram Domino.* Ver. 22.

* Vel, *cultum exhibuit.*

וְאֵינֶנּוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים *Et non erat, quia sumpsit eum Deus.* Chald. וְלֵית הוּא אֶלָּהֵין אֲרֵי אַעְדִּי יְיָ יָתֵיהּ מִן־עָלְמָא; *Et non erat, quia non mori eum fecit Deus.* Hoc bene convenit cum eo quod dicitur Heb. 11. *translatus, scil. eum fuisse, ut non videret mortem.* At contrario sensu exponit Aben Ezra, *sumpsit eum Deus*, i.e. *mortuus est.* Ut 1 Reg. 19. 4. *Sume quæso animam meam.* Et Ezech. 24. 16. *Ecce ego sumo à te desiderium oculorum tuorum.* Ità etiam R. Salom. de morte interpretatur, atque ait Enoch justum quidem fuisse, sed mentis instabilis, ac ad impiè agendum propensæ (וְלִבּוֹ נוֹטֶה לְהִשְׁתַּנּוֹת) ac propterea Deum celeriter, ac præmaturâ morte eum abstulisse. Jonathan. *Et ecce non fuit cum habitatoribus terræ, quia subtrahtus fuit, & assendit* Ver. 24.

Vide librum Sapient. cap. 4. 11.

ascendit in firmamentum verbo Domini; מעלה
על רקיע ad verb. *verbo eorum Domini.*

Ver. 25. *Et Methusela vixit 187 annis, & genuit Lamech;*
26. *& Methusela vixit postquam genuit Lamech 782 an-*
27. *nis &c. Et fuerunt omnes dies Methusele 969 anni.*]
LXX. Et vixit Methusela annos 167, & genuit
Vide Aug. de Civit. Dei, lib. 15. ca. 13. Lamech. Et vixit Methusela postquam genuit Lamech annos 802. &c. Famosa quæstio (inquit Hieron. in Tradit.) & disputatione omnium Ecclesiarum ventilata, quòd juxta diligentem supputationem, quatuordecim annos post diluvium Mathusela vixisse referatur. —— Restat ergò, ut quomodo in plerisque, ità & in hoc sit error in numero; siquidem & in Hebræis, & Samaritanorum libris ità scriptum reperi, *Et vixit Mathusela 187 annis, &c.* Atque ità fit, ut nongentesimo sexagesimo nono anno vitæ suæ Mathusela mortuus sit, eo anno, quo cœpit esse diluvium. Vide ad cap. 7. 4. Nota autem Hieronymum hic asserere annos Mathuselæ in Hebræis, & Samaritanorum libris eodem planè modo se habuisse. At Morinus, Exercit. 4. cap. 10. specimen exhibet Samaritani codicis, ubi Mathusela vixisse dicitur 67 annis antequam genuit Lamech, & postea annis 653. Scaliger autem (uti refert Simeon de Muis in Censurâ Exercitationum Morini in Pentateuchum Samaritanum) affirmat in Samaritico exemplari, quod habebat, esse annos 77 nempe quos vixit Methusela, quando genuit Lamech. Hoc sanè plurimum facit adversùs sinceritatem istius codicis Samaritani, de quo tantopere gloriatur Morinus. Quis enim (ut rectè Muisius) hinc non colligat, aliud fuisse exemplar Samaritanum Hieronymi, aliud Morini, aliud Scaligeri?

Et

Et vocavit nomen ejus נח *Noah, inquiens,* זה Ver. 29.
ינחמנו *, iste consolabitur nos.*] Noah is à נוח, i.e. *quiescere; Consolatio autem est requies à mœrore animi*, ut hîc notat Aben Ezra, qui insuper monet Hebræos vocum significationes potiùs quàm voces spectare; ac proinde alibi Jerubbaal & Jerubbosheth (quia scil. Baal fuit Bosheth, i.e. res pudenda) promiscuè usurpari. Lyra ait in Hebræo esse, *iste quietabit nos.* At certè fallitur; nam ינחמנו non est à נוח *quiescere*, sed à נחם *consolari.* Asserit insuper Lyra Hebræos dicere, quòd hoc non dicitur propriè propter reparationem seculi post diluvium, sed * quia ante tempus Noë homines multùm laborabant in agriculturâ, quia propriis manibus terram colebant, ipse autem invenit artem arandi, in quâ plus laborant animalia, quàm homines. Burgensis ait, istam Hebræorum expositionem fundamentum in literâ non habere. Quod enim dicitur cap. 9. 20. Et Noë incepit esse agricola, de plantatione vineæ post diluvium dicitur. At verba quæ hîc subjuncta sunt, expositionem istam probabilem reddunt.

LXX. Ipse requiescere nos faciet, ab operibus nostris, &c.

* Similiter exponit R. Salom.

Sem, Ham, & Japheth.] R. Salom. ex Bereshith Rabba asserit *Japheth fuisse primogenitum, sed primo loco retensori Sem, quòd justus esset, & ab eo descenderet Abraham.* Vide, si libet Manassen, Concil. qu. 20. in Gen. Vide etiam ad cap. 10. 21.

In CAPUT VI.

Et viderunt filii Dei filias hominum, &c.] Chald. בני רברבנא *, Filii * magnatum* sive *principum.* Eo enim sensu vox Hebræa *Elohim* quandoque sumitur Ver. 2.

* Ita sic Jonathan.

mitur. Sic R. Salom. בני רשוים, i.e. *Filii principum & judicum.* Hieron. etiam testatur Symmachum transtulisse, *Filii potentum*: Aquilam autem, *Filii deorum*, deos intelligentem sanctos sive angelos. R. Salom. etiam refert exponi de angelis, qui se cum mulieribus commiscebant. Portentosa sanè expositio, etiamsi eam secutus sit Josephus, Antiq. l. 1. cap. 4. & Lactant. lib. 2. cap. 15. eámque tueri conetur Burgensis cùm Lyra eam meritò explosisset. LXX οἱ ἄγγελοι τῦ θεῦ, &c. Ità nunc eorum versio habet; at Senensis Biblioth. Silib. 5, Annotat. 70. asserit in vetustiori editione esse οἱ ἄρχοντες τῦ θεῦ, atque inde quosdam, ut Lactantium, putasse significari bonos angelos, qui cum primùm cum mulieribus peccârunt; & ob id ex cœlo lapsi sunt: alios autem, angelos apostatas, sive dæmones statim ab orbe condito de cœlo dejectos, qui coëuntes cum fœminis gigantes genuerint; sic Eusebium existimâsse. Aben Ezra *Filios judicum* intelligit, refert autem quosdam hîc nomine *Elohim* pro sacrosancto Dei nomine accipere, & *per filios Dei* intelligere *sanctos*; alios verò *filios Dei* interpretari *de posteris Seth*, & *filias hominum de posteris Cain.* Hæc sanè expositio germana ac genuina videtur, nec multùm à precedente diversa; nisi fortè prior illa expositio de verè sanctis intelligatur, quemadmodum intellexisse videtur Kimchi, qui (referente Fagio in Collat.) filios Dei exponit חסידים i.e. *Sanctos, quia Deus eos diligit sicut pater diligit filium.* At ex textu apparet hosce Dei filios professione potiùs quàm reipsâ sanctos fuisse. Vide Aug. de Civit. Dei lib. 15. cap. 23.

Ver. 3. לא ידון רוחי באדם *Non disceptabit Spiritus meus.*] R. Salom.

R. Salom. optimè videtur exponere לא ירעם וידיב רוחי עלי בשביל האדם i.e. *Non tumultuabitur & contemnet Spiritus meus in me propter hominem.* Et mox, *Ecce Spiritus meus disceptat intra me, utrum perdam, an parcam; non erit hæc disceptatio in Spiritu meo in perpetuum, &c.* Fullerus, (Misc. lib. 5. cap. 5.) aut doctores omnes hanc sententiam à R. Salomone expressam amplecti. Chal. לא יתקיים נשמא דרוח קדמי לעלם דרא, *Non stabilietur mala hæc generatio coram me in æternum.* Sensum potiùs quam verba expressit. LXX οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου, &c. Vulg. *Non permanebit Spiritus meus in homine, &c.* Amama in Cens. probat conjecturam Gomari, scil. LXX & Vulg. legisse דור pro דין. Fullerus autem putat eos legisse דין, sed interpretatos esse à voce Syriacâ דנא, *durare, perdurare, perseverare.* At cùm Aben Ezra referat nonnullos deducere דין à נדן vagina (corpus enim quasi animæ vagina est) *Non vaginabit spiritus meus in hominem, &c.* fortasse LXX & Vulg. huc respexerunt; id quod existimat Fagius in Collat. Sed si radix esset נדן debuit esse דין cum daghes, non דין quod procul dubio est à דון *judicare, disceptare, contendere.* Præterea anima hominis, quam Deus corpori indidit, nomine Spiritûs Dei haud commodè hîc intelligitur. Nec enim (ut observat Fullerus) ità loqui solent scripturæ; nusquam enim * anima hominis vocatur spiritus Dei. Quin (ut idem argumentatur) sensus ipse inanis videtur, *Non permanebit spiritus meus* i.e. *anima humana perpetuò in homine.* Ab ipso enim pene initio, simul ac peccavit Adam decretum fuit nè permaneret. Ad hoc tamen responderi posset, hîsce verbis significari, omnes in universum

* At vide Job 27. 3.

sum homines simul esse perituros. Hieron. in Tradit. legit, *Non judicabit* * *Spiritus meus istos homines in sempiternum, &c. Hoc est* (inquit) *quia fragilis est in homine conditio*, non eos ad æternos servabo cruciatus, sed hîc illis restituam quod merentur. Ergo non *severitatem*, ut in nostris codicibus legitur, sed *clementiam Dei* sonat, dum peccator hîc pro suo scelere visitatur. Unde & iratus Deus loquitur ad quosdam, Non visitabo filias vestras cum fuerint fornicatæ, &c. Recte vidit דין significare *judicabit*, in reliquis autem à vero loci sensu aberravit.

* Symmachus etiam, ὁ πνεῦμά μου τοῦτο τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν αἰῶνα.

Ver. 3. Et *erunt* (vel, sed erunt) *dies ejus* 120 *anni*.] Josephus Antiq. lib. 1. cap. 4. hoc ità intelligit, ac si vita hominis jam ad 120 annos esset contracta. Sed verum loci sensum vidit Chaldæus, qui sic reddit; Spatium dabitur eis 120 annorum, si resipiscent. Et R. Salom. qui sic exponit; Usque ad 120 annos iram meam in eos differam, & si non resipiscant, inducam in eos diluvium. Eodémque modo explicat Aben Ezra, rejectâ alterâ expositione, nempe 120 annos hominibus in vitæ terminum esse constitutos, quia Sem 600 annos vixit, atque alii longè ultra 120 annorum spatium vitam produxerint. Ità igitur hoc intelligendum putat, quemadmodum istud, Adhuc 40 dies, & Ninive destruetur. Quod si quis objiciat ex quo Noah gignere cœpit, non nisi centum annos fuisse ad diluvium; R. Salom. respondet, hoc viginti antea annis à Deo dictum fuisse; in Lege (seu scriptura) non esse מוקדם ומאוחר, prius & posterius, i.e. ordinem temporis in Scripturâ non semper observari: non eo semper ordine res, quo gestæ fuerunt, in Scripturâ commemorari.

Vide Aug. de Civit. Dei, lib. 15. c. 14.

Simili-

Similia etiam habet Aben Ezra. Atque hoc multò magis mihi arridet, quàm quod habet Hieron. in Tradit. ubi cùm rectè exposuisset illud, sed erunt dies ejus 120 anni, hoc est (inquit) habebunt 120 annos ad agendum pœnitentiam. Non igitur humana vita, ut multi errant, in 120 annos contracta est, sed generationi illi 120 anni ad pœnitentiam dati sunt, siquidem invenimus, quòd post diluvium Abraham vixerit annos 175. & cæteri amplius ducentis & trecentis annis: Cùm inquam, sic rectè exposuisset, addit, Quia verò pœnitentiam agere contempserint, noluit Deus tempus expectare decretum, sed viginti annorum spatiis amputatis induxit diluvium anno centesimo agendæ pœnitentiæ destinato.

Et erant הַנְּפִלִים *i.e. gigantes in terrâ.*] LXX *Gigantes.* Vulg. *Gigantes.* Chal. גִּבָּרַיָּא *& fortes, robusti.* Fagius reddit gigantes. R. Sal. ait eos sic dictos, nempe *Nephilim* (à נָפַל) *cadere*, quòd & ipsi ceciderint, & mundi etiam casum attulerint. Melius Aben Ezra, *Dicuntur Nephilim, quia cadet cor ejus, qui eos videt, adeò altitudinem staturæ eorum admirabitur.* Inepte Burgensis *Nephilim* exponit *de Dæmonibus, qui de cœlo ceciderunt*, & de hominibus gigantæis, quos dæmones ipsi procreârunt. Aquila interpretatus est, οἱ ἐπιπίπτοντες, *qui irruunt, violenti.* Prius interpretamentum vocis etymologiam, posterius sensum duntaxat respicit. Symmac. οἱ βιαιοπαθεῖς, *violenti, incurabiles, violenti.* Sic in Græcis Scholiis habetur; at Hieron. in Tradit. Hebræum Nephilim vertens *cadentes*, addit Symmachum interpretatum esse violentos, nec alterius interpretationis ullam facit mentionem. Ver. 4. *Vide Num. 13. 33. ubi vox Nephilim bis usurpatur.*

כָּל־יֵצֶר מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ *Et omne figmentum cogitationum* Ver. 5.

tionum cordis ejus, &c.] LXX. [illegible] *cogitationes malas omni tempore habens. Et unusquisque cogitat in corde suo studiose super maligna omnibus diebus.* Vulg. *Et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore.* Hebræa sunt יֵצֶר מַחְשְׁבוֹת. Nam (ut notat Amama in Cens.) plus est dicere figmentum cogitationum cordis, quàm cogitationes simpliciter. Vox enim יֵצֶר ipsas etiam incompletas cogitationes videtur includere. Textus itaque Hebræus (inquit Junius Animadv. l. in Bellarm.) exponit habitum & conditionem cordis humani in se; vulgatus autem actum, & affectionem ejus ad incertum finem; ex quo si boni aliquid in eo esse possit. Fagius in Chald. Paraph. notat vocabulum יֵצֶר (Chaldaicè יְצִירָא) propriè significare fictionem, sive figmentum, à יָצַר fingere & formare. Et Jetser vocem esse convenientissimam, quâ pravitas humani cordis significetur. Sicut enim (inquit) figulus ex impurissimo luto varii generis ollas effingit, viri & cor humanum, mirabilis artifex ac figulus est, quod nunquam non mirabiles ollas, seu cogitationes impuras, ac fragiles fingit, formatque, hoc est, vanissimas quasque usque cogitat, & meditatur; ita ut pravitas, malitia ac qualitas cordis humani apertissimè hâc voce significetur. Monet autem Hebræos vocabulum Jetser in utramque partem usurpari, bonam enim cordis affectionem יֵצֶר טוֹב, malam verò יֵצֶר רָע nuncupare.

Ver. 6. וַיִּנָּחֶם יְהוָה *Et pœnituit Dominum, &c.*] Recte Aben Ezra, דִּבְּרָה תּוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, *Lex loquitur linguâ hominum, seu more humano, ubi vanulos* de Deo loquitur. Qui enim perdit ac destituit id quod fecerat; eum facti pœnitere videtur.

tur. Sic Manasses Conell. qu. 23. in Gen. Quando Deus (inquit) pœnitentia duci dicitur, accipiendum est de effectu, quatenus hominem, quem creaverat, diluvio sustulit. LXX ἐνεθυμήθη ὁ Θεὸς, cogitavit Deus. Sic Augustinus legit, de Civit. Dei, lib. 15. cap. 24. Procopius (ut notat Scholiastes) ait μεταμέλειαν hîc idem esse quod μεταθέσεως, commutationis sui, seu (ut vertit Nobilius) *initolunt.* Et ἐνθύμησιν, *cogitationem, vertem suscepit cogitationem.* Idem Procopius, ἐνεθυμήθη, τὸ ἐβουλεύσατο LXX. Interpretibus, ἢ ἀντὶ τοῦ, ἐβουλεύσατο ἀφανίσαι αὐτοὺς ἐκ τῆς γῆς, μεταμεληθῆναι ἔφασκε, ἀντὶ τοῦ, μετανοήσαντος. Nobilius Latinè sic reddit; Hebraicum habet, *considerauit, vel attendit, hoc loco duntaxat. Alibi verò sichbi habet* μεταμεληθῆναι *pœnitui*, significat μετανοῆσαι, *revocavit se.* At ut Procopius non rectè interpretatur verbum Hebraicum נחם, cùm dicit hîc significare ἐνθυμεῖσθαι, vel βουλεύεσθαι; ità nec rectè mihi videtur Nobilius interpretari Procopium, qui non id, opinor, vult, alibi si occurrat μεταμεληθῆναι significare μετανοῆσαι, (sed verbum Hebraicum נחם alibi semper præterquam hoc in loco significare μεταμεληθῆναι, i.e. pœnituit; vel * παρακληθῆναι, i.e. consolationem accepit; id enim significat μετανοῆσαι non autem (ut Nobilius vertit) revocavit se. Ac verum est verbum נחם in Niphal, ubicunque reperitur, ne hoc quidem loco excepto, significare vel pœnitere, vel consolationem accipere. Aquila hîc interpretatur μεταμεληθῆναι, Vulg. pœnitet. Symmachus, ἀνέστησε αὐτὸν, *erexit eum.* Theodotion, ἐνεθυμήθη, *Non pœnitet me.* LXX ἐνεθυμήθη, *cogitavi*, ut Ver. 8. At Græca Scholia tenantur antiquos codices habere, μεταμεληθῆναι, *pœnitet me*; alios autem codices habere, ἐνεθυμήθη, *cogitavit*; atque ità Augustinum, Originem, & Philonem legere.

* Ut in Procopio legatur, μεταμεληθῆναι, ἢ παρακληθῆναι.

Ver. 7.

legere. Nobilius autem refert interpretem Origenis homil. 2. habere *pœnitet me*; Philonem verò in libro, Quod Deus sit immutabilis, *ἀμεταμέλητον, iratus sum*; atque ità Augustin. de Civit. Dei, lib. 15. cap. 24. Et Ambros. lib. de Noë, cap. 4.

מחה *Perdam.*] Ad verb. *delebo*. R. Salom. ait hoc verbum usurpari, quòd cùm pulvis esset, supervenientibus aquis deletus fuerit.

Ver. 9. Aben Ezra sic distinguit inter תמים *Justus*, & תמים *integer*, ut illud ad opera externa, hoc ad interiorem animi affectum referatur.

תמים *Et perfectus.*] Sic Vulg. Mercerus ait non significare perfectum, sed *integrum*, *sincerum*, *non fucatum*. Atque hoc quidem verum est, si vox perfectus rigidè sumatur; sed non video, quare non meliore ac molliore sensu usurpetur, æquè ac Græcum τέλειος, quo hic utuntur LXX. ut & ipse Apostolus, Philip. 3. 15. LXX autem cap. 17. 1. pro Thamim habent *ἄμωμος, inculpatus*; quæ vox etiam de Sanctis in N. Test. usurpatur, Luc. 1. 6. Philip. 2. 15. Vide Augustin. de Civit. Dei, lib. 15. cap. 26.

In generationibus suis.] Aben Ezra monet dici in plurali, quia Noah tum antè, tum post diluvium vixerit. R. Salom. ait, quosdam hoc ità intelligere, ac si dictum sit in laudem Noæ, nempe ut sensus sit, etiamsi inter nequissimos viveret, tamen justum fuisse ac integrum; quantò magis, si inter justos vixisset? Alios autem existimare hoc positum in ejus vituperium (וגו' נח) esse dictum, quasi dicatur Noam pro ratione quidem seculi in quo vixit, fuisse justum; ac si seculo Abrahami vixisset, pro justo non fuisse habendum. Deteriorem hanc expositionem sequi videtur Hieron. in Tradit. Signanter (inquit) ait, *in generationibus suis*, ut ostenderet non juxta justitiam consummatam, sed juxta generationis suæ eum justum fuisse justitiam.

Et

Et corrupta erat terra coram Deo.] Aben Ezra ait quosdam illud, *coram Deo*, exponere, *aperte, palam*; alios autem è contrà, *occultè, clanculum*, ità ut nemo præter Deum nequitiam eorum cognosceret. Ipse priori sententiæ accedit, ac existimat hoc ad exaggerandam illorum hominum nequitiam dici, idque more humano. Servum enim, qui in ipsius domini conspectu, omni ejus metu ac reverentiâ excussâ, peccatum perpetrat, pro scelleratissimo haberi. Hanc ejus expositionem veriorem esse non dubito; dicitur enim terram repletam fuisse violentiâ, ac proinde de occultâ impietate hic locus intelligi non potest. Ver. 11.

קֵץ כָּל בָּשָׂר *Finis omnis carnis, &c.*] Vel, ut vulg. universæ carnis. LXX πάντων ἀνθρώπων, *tempus omnis hominis*. Melius Aquin. יוֹם. Et Sym. πέρας, finis. Sed & caro ad hominem non rectè restringitur, cum diluvio alia præter hominem animantia perierint. Ver. 13.

Nam terra repleta est חָמָס *i.e. violentiâ, seu rapinâ.*] לֹא נִתְּנוּ הָעָם אֶלָּא עַל הַגָּזֵל inquit R. Salom, i.e. Non consignatum fuit decretum judicii eorum (decretum de eorum perditione) nisi ob rapinam.

Perdam eos & terrâ.] הַמַּשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ Ut אֶת sit pro מֵאֵת, vide ad cap. 4. 1. Sic R. Salom. exponit מִן הָאָרֶץ, i.e. à terrâ. Hæc expositio confirmatur ex cap. 7. 4. At Chald. עִמָּהּ; cum terrâ, ut cap. 7. 22, 24. אֵת pro עִם, cum usurpatur. Sic vulg. cum terrâ. LXX eodem sensu, καὶ ἐγὼ διαφθερῶ αὐτοὺς καὶ τὴν γῆν, *disperdo ipsos & terram.* Atque ità Aben Ezra existimat מַשְׁחִיתָם אֹתָם עִם הָאָרֶץ esse repetendum, Perdam eos, & perdam

terram. Per fulsedinem aquarum diluvii, ipsam terram pejoratam esse dicit Lyra. Et *Lutherus* (teste Gualtperio) *existimat ante diluvium tenuissima olera præstantiora fuisse quam hodiè sint pretiosissima nostra aromata.* Lyra etiam refert Hebræos dicere, tres palmos de superficie terræ per aquas fuisse tabefactos, & in aquam conversos. Mercerus autem non immeritò dicit Hebræos in hoc nugari, ac simplicissimum esse ut את per מן exponatur, è terrâ.

Vers. 14. *Fac tibi arcam.*] Quare, inquit R. Salom. occupavit Deus Noam in hoc opere? Ut homines istius seculi videntes eum ità per 120 annos occupatum, quærerent ab eo quid sibi vellet, atque audientes Deum diluvium allaturum, indè forsan ad resipiscentiam adducerentur. Mercerus observat nomen תבה Theba, quod hîc arca exponitur, non usurpari nisi ubi de diluvio agitur, & Exod. 2. ubi arcæ, in quâ servatus fuit Moses, fit mentio. Videri itaque ait aliud fuisse ab ארון Aron (quod pro arcâ, quæ fuit in Tabernaculo, & Templo, usurpatur) à Rabbinis tamen usurpari ad arcam in genere significandam.

Ex lignis Gopher.] LXX ἐκ ξύλων τετραγώνων, *de lignis quadratis.* Vulg. *levigatis.* Hieron. in Tradit. bituminatis. Chald. דיאעין דקדרום, *ex lignis cedrinis.* Sic Græca Scholia in versionem ע LXX ἐκ ξύλων ἀσήπτων, ὅ ἐστιν κεδρίνων, *ex lignis imputribilibus, vel cedrinis.* Fullero (Miscel. lib. 4. c. 5.) hæc interpretatio non displicet, magis tamen ei placet, ut cypressus intelligatur, cùm ob materiæ firmitatem ac præstantiam, tum multò magis propter manifestam nominis similitudinem. Etenim omissâ termi-

terminatione adventitiâ, quid aliud (inquit) est Cuperi aut Cuper, quàm Hebræum Gopher? Nam mutationem G in C, ph in p, o in u, nihil moror. Gualtperius in eorum maximè propendet sententiam, qui * Gopher pinum interpretantur, præsertim verò de eâ specie, quæ *larix* appellatur. Hanc interpretationem, quæ Munsteri est, spernendam non esse dicit Fullerus, observans ex Avenario pinum Germanicè vocari Kopfer, quod proximè accedit ad Hebræum Gopher. Aben Ezra generaliter tantùm exponit, afferens Gopher esse nomen ligni levis, quod super aquas fluitat. Eodémque planè modo Kimchi, uti refert Fullerus. Quid sibi R. Salom. velit, nescio, qui ait lignum hoc vocari Gopher, à גופרית Gophrith, i.e. *sulphure*, שנגזר עליהם לכחות בו, i.e. *quod Deus eos sulphure delere decreverat.*

* Cùm גפרית Gophrith figura sit sulphur, non est improbabile, per Gopher intelligi Terebinthum, cujus fructus est sulphuratus, & lignum incorruptum, teste Theophrasto de hist. plant. lib. 3. c. 15. Jonathan & Hierosolymitanus cum Onkelo consentiunt.

קנים תעשה את התבה *Nidos facies arcam.*] Sic LXX νοσσιὰς ποιήσεις τῇ κιβωτῷ. Scholiastes notat nonnullos codices habere, καλὰ τῇ κιβωτῷ: sed altera lectio exactè respondet Hebræo, quod intelligitur (inquit Augustinus à Nobilio citatus) ut ipsa arca nidi essent. Scholion quoddam Græcum sic explicat, τὰς εἰς νοσσοτροφίαν ἐπιτηδείους χώρους κιβωτίους, diversoria (seu loca quædam) apta ad pullorum nutritionem. Sed loca ista nec tantùm avibus, nec ad nutriendos pullos fuerunt destinata. Rectiùs R. Salom. ait varia loca variis animalibus fuisse assignata. Aben Ezra ait singulas animantium species, marem ac fœminam, nidos peculiares habuisse, ac per se solas ab aliis seiunctas fuisse. Sed id haud videtur verisimile. Vulg. *mansiunculas in arcâ facies.*

צהר תעשה לתבה *fenestram facies arcæ.*] LXX Ver. 16.

consummabis cubitis desuper, colligens facies arcam. Quod ab Hebræo nimium discordat. Pro eo (inquit Hieron. in Tradit.) quod est, Colligens facies arcam, in Hebræo habet, Meridianum (צהר significat *meridiem*) facies arcæ; quod manifestius interpretatus est Symmachus; dicens, *Fenestra*, hoc est, *dilucidum facies arcæ*, volens intelligi fenestram. Sic Vulg. fenestram, &c. Et R. Salom. ait nonnullos interpretari צוהר, i.e. *fenestram*: alios autem lapidem pretiosum, qui illis lucem præberet. Aben Ezra exponit עזר esse מקום שיכנס מסנו הזוהר, i.e. *locum, qua lumen ingrediatur.* Cap. 8. 6. Noah dicitur aperuisse הזוהר, i.e. *fenestram arcæ*, quam fecerat. Dubium non est, quin צוהר, & חלון, & חיר עזר idem sint. תחתיים שניים ושלשים תעשה *Cum intersititiis inferioribus, mediis & tertiis facies, scil. arcam.*] LXX. & Chald. cum Hebræo conveniunt; an item vulg. dubitari potest. Fagius in Collat. ista tantùm verba refert, Cœnacula & tristega facies in eâ; atque ait sic redditum esse, ac si arca duo tantùm habitacula habuerit. At videtur vulgatam versionem minùs advertisse, quæ sic habet, deorsum, cœnacula, & tristega facies in eâ. Voce, opinor, *deorsum* exprimit Hebræum תחתיים. Ly deorsum (inquit Lyra) conjungitur cum literâ sequenti. Animadvertit igitur in Censurâ vulgatæ versionis, hunc locum præternitendum censuit.

Ver. 19. שנים מכל *Bina ex omni genere, &c.*] i.e. ut recte R. Sal. bina ad minimum, scil. masculum & fœminam.

Ver. 20. *Venient ad te.*] Scil. suâ sponte; ut non necesse haberet Noah quærendo sese fatigare. Sic Aben Ezra. Vide ad cap. 7. 9. Jon. Intrabunt ad te per manum

¶ Margarita quædam fulgentia erat in arcâ, quæ lucem præbebat omnibus creaturis, instar lucernæ, vigil splendentis, quia dicitur, Lucem facies in Genes. Pirke Eliezer, cap. 22.

manum angeli, qui ea capiet, & introducet ad te, ut in vitâ conserventur.

Et sume tibi de omni cibo, &c.] רוחי רוחי (inquit Aben Ezra) i.e. errantes spiritu, stulti interrogant, quid tunc omnes volucres comedebant, omnésque bestiæ, nominatim Leo, qui carnibus vesci solet. Sed hæc quæstio (inquit) nulla est. Ubi enim deest caro, comedent herbam, & fructus arborum, quando esuriunt. Vide Aug. de Civit. Dei, lib. 15. cap. ult. Ver. 21.

In CAP. VII.

Ex omni bestiâ mundâ.] Quæ postea, inquit R. Salom. futura erat munda Israëlitis. Sed ista animalium in *munda*, & *immunda* distinctio ante Legem fuit, cap. 8. 20. Ver. 2.

Accipies tibi שבעה שבעה *septenas.*] Nempe ut ex iis sacrificia offerret, cum ex arcâ exiret. Sic R. Salom. Ab. Ezra exponit *bis septem*, scil. *septem mares*, & *septem fœminas*. Sed *septem septem*, non geminationis, sed *distributionis causâ* dictum arbitror. Ut hoc ipso capite, Ver. 9. שנים שנים bina. Sic cap. 32. 16. עדר עדר, *gregem gregem*, i.e. unumquemque gregem. Sic Mar. 6. 40. בחבורות חבורות *per areolas*, i.e. *per areolas*. Vide ibid. Ver. 39. & Ver. 7.

Et ex volucribus cœli septenas.] R. Salom. exponit de volucribus mundis; atque ait, id quod indefinitè dicitur, scil. de volucribus, intelligendum ex eo quod explicatè dicitur, scil. de bestiis. Ver. 3.

Adhuc enim septem dies, &c.] R. Sal. ex dictione עוד *adhuc*, vel amplius, colligit hos septem dies Ver. 4.

temporì præfinito, ſcil. 120 annis, fuiſſe additos. Atque ait ſeptem hiſce diebus eos mortem Mathuſhelæ defleviſſe; in ejus nempe honorem Deum tot diebus diluvium diſtuliſſe. Computa (inquit) annos Mathuſhelæ, & invenies eos ſexcenteſimo anno vitæ Noæ (eo ſcil. anno, quo venit diluvium) fuiſſe completos. Sed (quid rum poſtea? Num aliunde conſtat ſeptem diebus à morte Mathuſhelæ veniſſe diluvium? Et ſi id conſtaret, num inde ſequeretur ſeptem iſtos dies ad lugendum Mathuſhelam annis 120 fuiſſe additos? Ab. Ezra ait 7 iſtis diebus ultro ad Noam veniſſe omnium generum animalia.

Vult ſeptem iſtis diebus Deum eorum pœnitentiam expectaſſe. At Ver. 10. ait, ſeptem iſtos dies fuiſſe poſt ſeptem Mathuſhelæ.

כָּל־קָיוּם יֶצֶר *Omnem viventem ſubſtantiam.*] Aben Ezra ait vocem קיום non niſi in hâc ſectione inveniri, & ſignificatu ſuo comprehendere omne vivens ſuper terram. LXX πᾶν τὸ ἀνάστημα, quod vertunt, omnem ſuſcitationem. Sed Nobilius putat Auguſtinum, cujus eſt iſta verſio, legiſſe ἀνάστασιν. Notat autem Ambroſium legere, omnem reſurrectionem; quaſi eſſet ἐξανάστασιν & ſic legit Gualterius. Ego arbitror ἀνάστημα, vel ἐξανάστημα veriorem eſſe lectionem, ac voce iſtâ ſignificari (uti explicat Nobilius) quod exſurgit, atque extat ſuper terram. Omnino LXX acceperunt Hebræum קיום quaſi eſſet à קום ſurgere vel ſtare; at Jod potiùs radicale eſſe videtur. Jonathan hîc, & Ver. 23. vertit גויה, i.e. corpus, ſeu ſubſtantiam.

Ver. 9. *Venerunt ad Noam.*] מאליהון, inquit R. Salom. i.e. *ex ſeipſis, ſuâ ſponte.* Vide ad cap. 6. 20. Et vide Aug. de Civit. Dei, lib. 15. cap. ult.

Ver. 11. *Fontes abyſſi magnæ.*] מטר עבר מטרו, i.e. *menſura pro menſurâ, par pari*; Peccârunt magnâ malitiâ,

litiâ, (cap. 6. 5.) & puniti sunt magnâ abyssо. R. Salom.

Et fenestræ cœli aperiebantur.] Heb. אֲרֻבּוֹת Aq. & Sym. αἱ θυρίδες, *fenestræ.* LXX. αἱ καταῤῥάκται, Vulg. *cataractæ*, i.e. (inquit Lyra) fenestræ. At aliud cataractæ, aliud fenestræ. Addit Lyra, sermonem esse metaphoricum, nec de cœlo stellato, sed de cœlo aëreo, ubi generantur nubes & pluvia, esse intelligendum. Similiter Aben Ezra monet hoc dictum esse כלשון בני אדם ומשפטם, i.e. juxta linguam & consuetudinem hominum, i.e. metaphoricè. Onkelos, כין. Jonath. & Hierosol. חדרי, i.e. fenestræ.

Et pluvia erat super terram 40 diebus, & 40 noctibus.] Aben Ezra ait, omnia ità fuisse confusa, ut non posset discerni inter diem & noctem; ac propterea dici cap. 8. ver. ult. diem ac noctem non amplius cessaturam: sed post cessationem aquarum, Noam ex divinâ revelatione intellexisse 40 dies, totidémque noctes præteriisse. Brevius dici potest, hoc, ut alia, Mosi à Deo fuisse revelatum. Ver. 12.

וַיִּסְגֹּר יְהוָה בַּעֲדוֹ *Et clausit Dominus circa eum.*] Vel pro eo. LXX. καὶ ἐνέκλεισε κύριος ὁ θεὸς τὸν κιβωτὸν ἔξωθεν αὐτῆς. Vulg. *Et inclusit eum Dominus deforis.* At בעדו, ut notat Fagius, non significat ἔξωθεν, vel *foris*, sed *circa eum, pro eo* &c. Noë (inquit Lyra) intra arcam existens, non potuit ostium extra bituminare; & ideo Dominus supplevit quod homo non potuit. Unde & Hebraica litera habet, Et clausit Dominus pro eo. Chald. ואגין יי במימרה עלוהי, i.e. *Et protexit Dominus verbo suo super eum.* Fagius ait, eum sensum magis quam verba reddidisse. Fortè oculum intentum habuit ad illud Psal. 3. 3. Tu autem Domine מגן בעדי, i.e. *scutum, vel protectio circa me,* Ver. 16.

vel pro me. R. Saloni. exponit בעדי primò per עלי, i.e. *super eum*; deinde per כנגדו, i.e. *ante eum, vel pro eo.* Atque asserit בעד in Scripturâ semper usurpari pro כנגד, ante, vel pro. At Jos. 8. ועבעד השלוך יפלו *Et super gladium* (vel jaculum, telum missile, à שלח mittere) *cadent*; בעד idem valet quod על, i.e *super*; ut ipse R. Salom. ibi interpretatur; & similiter Kimchi, qui etiam citat hunc Geneseos locum, indicans hîc eâ significatione usurpari. Ezech. 22. 30. בעד הארץ pro terrâ.

Ver. 22. *Quicquid* נשמת רוח חיים *flatum spiritûs vitæ habebat.*] Vide ad cap. 2. 7.

Ex omni quod erat בחרבה, i.e. *in arido.*] i.e. in terrâ, ut habet vulg. יבשים ולא דגים שבמים inquit R. Salom. i.e. non autem pisces, qui erant in mari. Similiter Mercerus, ut scias, inquit, diluvio non fuisse extinctos pisces. Quod autem addit Mercerus, quicquid Hebræi velint, quasi Hebræorum opinio esset, etiam pisces diluvio periisse, quosnam Hebræos intelligat, nescio. Lyra, qui Hebræos vel sequi solet, vel citare, pisces non fuisse delectos asserit.

Ver. 24. *Et aquæ prævaluerunt super terram 150 diebus.*] R. Salom. putat istos 150 dies numerandos esse à fine descensûs pluviarum, uti notat Lyra; Et sic ex ejus sententiâ, ab initio inundationis usque ad inchoationem decrementi aquarum, fuerunt 190 dies. Et quod dicitur cap. 8. 3: *Et cæperunt minui post 150 dies*, exponit à fine descensûs pluviarum, scil. postquam aquæ super terram prævaluissent. At ex vers. 11. hujus cap. collato cum vers. 4. cap. 8. apparet hosce 150 dies ab initio descensûs pluviæ esse numerandos.

In

In CAPUT VIII.

Et clausi sunt fontes, &c.] In nonnullis exemplaribus & LXX est ἀνακαλύφθησαν *revelati sunt.* Sic legit Hieron. Pro revelatis fontibus (inquit in Tradit.) clausos & obturatos omnes Interpretes transtulerunt. In Hebræo est וַיִּסָּכְרוּ quod Aben Ezra exponit per וַיִּסָּגְרוּ, i.e. *Et clausi sunt.* Targ. Jonathæ וְאִסְתְּגַרוּ. R. Sal. notat antea dictum, omnes fontes fuisse apertos, hîc autem non dici, omnes fuisse clausos, propterea quòd nonnulli ex iis ad usum mundi relicti fuerint, quemadmodum aquæ calidæ Tiberiadis, & ejusmodi. Ver. 2.

Et defecerunt aquæ.] i.e. וַיַּחְסְרוּ הַמַּיִם לַחְסוֹר, *inceperunt deficere*, ut explicat R. Salom. Sic vulg. *cœperunt minui.* Ver. 3.

Post 150 dies.] Vide ad cap. 7. 24.

Die decimo septimo.] LXX ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι. Vulg. *Vicesimo septimo.* Videntur legisse בשבעה עשרים, ut notat Mercerus. Seu potiùs בשבעה ועשרים, ut ver. 14. Neque credere par est (inquit Sixtus Senensis Bibl. S. lib. 3. annotat. 82.) Hebræos codices esse corruptos, quando is numerus consentit cum 150 diebus, quibus terras labefactavit diluvium, & Chaldaica idem attestatur. Amama etiam in Cens. testatur Steuchum, atque alios ex Pontificiis ingenuè fateri, esse errorem. Josephus autem eundem errat errorem, Antiq. l. 1. c. 4. Ver. 4.

Super montes Ararat.] LXX ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν *Γορδυαίων*, Jonathan, Super montes Kidron

על טוורי קרדו forte debet esse קרדון compare montem Kardinie, & montem Armenie.

Chald.

Chald. *super montes Kardu.* Vulg. *super montes Armeniæ.* Hanc interpretationem non alienam censet Gualtperius, quia Isai. 37. ult. LXX pro terrâ Ararat habent ἀρμενίαν. Asserit etiam Chaldæum Jer. 51. 27. ubi in Hebræo, Græco & Latino retinetur vox Ararat, exponere, Annuntiate contra illam regnis terræ Kardu, exercitui Armeniæ & Hadeb. Ergò (inquit) ex consensu Chaldæi Paraphrastis, LXX & Latinæ vulgatæ, Ararat non aliam quàm Armeniæ regionem designat. Hæc porrò cùm duplex sit, major viz. & minor, dubium non est, quin in citatis Scripturæ testimoniis ea intelligatur, quæ Assyriæ & Mesopotamiæ sit vicinior, Armenia, inquam major, Caspio mari juncta. Hæc Gualtperius. De Chaldæo autem hallucinatus esse videtur. Is enim Jer. 51. 27. pro Ararat habet קרדו *Kardu*, pro Minni autem והורמני, vel ut in commentario Kimchii scribitur והורמנו, quâ voce fortasse denotatur Armenia. Gualtperius perperam videtur existimasse Kardu & Hurmeni à Chaldæo pro eodem fuisse posita. De Ararat autem, Josephus etiam Antiq. l. 1. c. 4. eam Armeniam interpretatur. Vide Fullerum Miscell. lib. 1. cap. 4. ubi fusè, ac eruditè (ut solet) de regione Ararat, & loco, in quo Arca requievit, differit.

Ver. 7. יָצוֹא וָשׁוֹב וָשׁוֹב *Et exiit exeundo & redeundo.*] LXX καὶ ἐξελθὼν ἐξεπορεύετο. Vulg. *qui egrediebatur, & non revertebatur.* Augustinus, Chisamensis Episcopus (uti refert Senensis Biblioth. S. lib. 5. annotat. 83.) Fecit, inquit, hic error, ut fabulosissimas quæstiones huc invexerint expositores; quæren-

Hieron. in Tradit. De Corvo (inquit) aliter dicitur. *Et egressus est, exiens & non revertens, &c.* At hoc idem est cum eo quod habent LXX & Vulg. Ergò ut redè censet Pagius in Collat. *Non* est expungendum. Idque etiam ex Lyra in hunc locum apparet.

tes,

tes, quo loco abfuerit Corvus per tot dies extra Arcam, & ubi refederit, cùm aquæ ficcatæ nondum essent, & an reversus sit Corvus ad Noë in Arcam post aquarum exsiccationem; quia Moses, juxta depravatam Scripturam dicit, *Et non reversus est, donec exsiccarentur aquæ.* Subtrahenda est igitur tam à nostris, quàm Græcis codicibus negatio, & juxta Hebraicam veritatem, & Josephi interpretationem, legendum est *Corvum rediisse in Arcam.* Aloysius autem (ut est ibid. apud Senensem) ait, locum non malè versum, ut quidam arbitrantur. Nam cùm dicitur, *Corvus egressus est egrediendo & redeundo, donec exsiccarentur aquæ super terram,* includi hanc negativam, quòd postquam ficcatæ sunt aquæ, non revertebatur: ità quòd primo egressu circa Arcam volitabat, ac si regredi vellet, donec ficcarentur aquæ; indè perfectè egressus non est reversus, sicut (inquit) nostra sonat litera cum Græcâ, & Josepho. At quid hæc sibi velint, haud scio. Non enim dicitur in versione 70 LXX, & vulgatâ Latinâ, Corvum non rediisse postquam ficcatæ sunt aquæ, sed *donec siccarentur aquæ,* cùm Aloysio ipso fatente in Hebræo pariter ac Chaldæo planè contrarium habeatur. De Josepho autem, quod dicit eum cum LXX & Vulg. consentire, mirum videtur, cùm Josephus Antiq. lib. 1. cap. 4. apertè dicat, Corvum ad Noë esse reversum. Amama in Cens. citat Christophorum à Sacrobosco Jesuitam, asserentem esse codices Latinos magnæ authoritatis, qui sine negatione legant, ut in Hebræis habetur. Ejus autem quod in Hebræo dicitur, Exiit exeundo & redeundo, sensus (ut exponit Amama) est, ultro citróque volitavit circa Arcam, vel indesinenter

ibat

ibat & redibat, sive ad Arcam, sive in Arcam.

Ver. 9. *Columbæ autem non invenit, &c.*] Jam antè apparuerant cacumina montium, sed ex diutina morâ aquarum super terram, terra non erat desiccata adhuc, sed erat quasi lutum, in quo non libenter quiescit columba. Lyra.

Ver. 11. *Et ecce* עֲלֵה זַיִת טָרָף *folium olivæ decerptum, &c.*] עלה זית Vulg. portans ramum olivæ virentibus foliis. Hunc locum intactum reliquit Ananias, ut notat Senensis Biblioth. S. lib. 5. annotat. 84. Hebraica veritas *olivæ folium*, neque siccum, neque virens fuisse indicat. LXX φύλλον ἐλαίας τερπνόν, &c. Chrysostomi Interpretes (ut monet Senensis) vocabuli טרף ambiguitate deceptus, vertit, *habens folium olivæ siccum, &c.* In Edit. Rom. Latinè vertitur, habens *folium olivæ, festucam, &c.* Refert autem Nobilius Ambrosium טרף interpretari *ramum*, Augustinum verò, *surculum*. Et Senensis asserit Aben Ezram dicere idem esse folium olivæ, & Taraph, i.e. ramum. Sed Ab. Ezra tantùm dicit, זיא, i.e. esse qui dicant; ipsius autem sententia est, טרף idem esse quod טרוף, i.e. *raptum, decerptum*. Ità interpretatum esse Chaldæum, idque rectiùs quàm LXX notat ipse Senensis.

Nch. 8. 15. Ramum olivæ significat.

Ver. 14. וישרצו בארץ *Et copiosè procrearent in terrâ.*] Non autem in Arcâ, inquit R. Salom qui hinc colligit non solùm homines, verumetiam reliqua animalia, dum in Arcâ erant, à coitu abstinuisse. Mercerus ad cap. 7. 2. de hominibus hoc sentit, de reliquis autem animantibus minùs putat probabile. De verbo *Sharats* vide suprà ad cap. 1. 20.

Ver. 19. למשפחותיהם *Juxta familias ipsorum.*] Sic ad verb. fonat; rectè exponit Aben Ezra כמשפחתם, i.e. *secundùm speciem suam*. Refert autem nonnullos dicere,

dicere, animalia in Arcâ peperisse, & non promiscuè ac confusè, sed per suas quæque familias exiisse, nec hoc putat improbabile.

Et odoratus est Dominus אֶת־רֵיחַ הַנִּיחֹחַ *odorem quietis.*] LXX *ἐσμὴν εὐωδίας, odorem suavitatis.* Græca ista phrasis ab Apostolo usurpatur Ephes. 5.2. & Philip. 4.18. Chaldæus sensum non infeliciter expressit, וקביל יי ברעוא ית קרבנהי, i.e. * Et suscepit Dominus cum favore oblationem ejus. Similiter Aben Ezra, חלולה חלילה, i.e. *Absit, Absit* (inquit) *ut Deus odoretur, sed sensus est, quod susceperit holocaustum, & quod id rectum fuit in conspectu ejus, quemadmodum homo bonum odoratur odorem, eóque delectatur.* Ver. 21.

* sic etiam exponitur in Targum Jonathæ.

Figmentum (יֵצֶר) *cordis humani malum est à pueritiâ ejus.*] LXX *τὰ ἐνθυμήματα*. Vulg. *ab adolescentiâ.* At נער etiam *puerum*, & נעוריהם *pueritiam* denotat R. Salom. (ut notat Amama in Cens.) ad vocis originationem respiciens, sic explicat, משגגיך לצאת נפשו אמו, i.e. *ex quo excussus est egrediendo (vel ut egrediatur) ex visceribus matris suæ*, Chald. מטעירה *à pravitate suâ.* Vel ut Fagius vertit, *ab infantiâ suâ* De voce יצר vide supra ad ca. 6.5.

Vox נער de Mose usurpatur, cùm esset infans. Exod. 2.6.

קור *Frigus.*] LXX *ψῦχος*. Vulg. *frigus.* Mercerus ad Prov. 20.4. ait קור propriè esse *hyemem.* Sic Aben Ezra ad Exod. 12.1. ubi quatuor anni tempora sic recenset, קור וחום וקיץ וחורף (eodem planè ordine, quo hîc voces istæ occurrunt) per *Kor* intelligere videtur *hyemem*, per *Hom æstatem*, per *Kajits* ver, & per *Horeph* autumnum. R. Salom. ait קור קשה מחורף, i.e. *Kor* graviorem esse quàm *Horeph*; unde apparet eum vel per *Kor* intelligere *hyemem*, per *Horeph* autem aliud aliquod tempus minùs frigidum; vel Ver. 22.

Kor

Kor accipere pro asperiore parte hyemis, & *Horeph* pro parte ejus mitiore. Atque hæc quidem ejus videtur sententia. Nam de *Horeph* loquens ait, esse *tempus, quo seritur hordeum, & legumen,* הזרעים לזרוע שהוא זמן, i.e. *quæ apta sunt citò naturescere*; atque id tempus esse dimidium mensis *Sebat*, & *Adar*, & dimidium *Nisan*, h.e. *à medio Januarii ad medium Martii*. Hinc apparet eum accipere *Horeph* pro posteriore parte hyemis, quæ solet esse mitior; ac consequenter *Kor* pro parte hyemis priore, quæ solet esse asperior.

וְיוֹם *Et æstus.*] LXX καῦμα. Vulg. *& æstus.* R. Salom. ait *Hom* esse חום יום חמשה, i.e. *finem dierum solis* (posteriorem partem æstatis) nempe dimidium mensis Ab (Julii) & Elul (*Augusti*) & dimidium Tisri (Septembris) quod tempus ait semper esse calidius.

וְיוֹם *Et æstus.*] LXX θέρος. Vulg. *æstus.* Mercerus putat ver denotare. Et sic Aben Ezra ut notatum ad vocem קור. R. Salom. ait esse tempus, quo ficus colliguntur ac exsiccantur; atque ideo ficus ipsas appellari *Kaijts*.

וְקַיִץ *Et hyems.*] Sic vulg. At LXX καὶ ἦρ, *& ver.* Mercerus ad Prov. 20. 4. ait Hebræos sumere pro autumno. Ità ab Aben Ezra sumi videri, notatum antea ad dictionem *Kor*. At idem Mercerus ad Amos. 3. 15. asserit hyemem dictam esse קוץ, quòd tum deformentur & dehonestentur arbores, herbæ, & campi, quæ æstivo tempore florebant. קיטה enim probrum est. Ob hanc etiam causam ait Hebræos existimare tempus * juventutis eodem nomine appellari, quòd ea vitiis & probris sit maximè obnoxia. R. Salom. de hâc voce sententia exposita est suprà ad vocem *Kor*.

* Job. 29. 4. קוץ pro juventute usurpatur.

In

In CAPUT IX.

Super omne quod movebitur (in) terrâ עַל־כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה Ver. 2.
הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ.] Vel, *super terram.* LXX. ἐπὶ πάντα τὰ κτήνη καὶ ἐπὶ πᾶσαν γῆν. Vulg. *Cum universis quæ moventur super terram.* Sic Aben Ezra ait הָאֲדָמָה esse pro עַל הָאֲדָמָה, i.e. super terram. Addit autem ità exponi posse, ut terra sit פּוֹעֶלֶת, i.e. agens; atque ità exponit Mercerus, sumendo רוֹמֵשׂ transitivè, uti שֹׁרֵץ, verbum cognatæ significationis, sumitur cap. 1. 20. *Elegantèr* (inquit) *meo judicio, terrâ dicuntur movere animantia, ut aquâ pisces scaturire.* Vicina enim verba sunt רמשׂ & שׁרץ, illud in aquis, hoc tam in aquis, quàm in terrâ. Quòd si sensus esset, quod calcat terram, vel movetur super terram, ait tunc dicendum potiùs fuisse רוֹמֵשׂ quàm הָרֹמֵשׂ, quod cùm femininum sit, ad הָאֲדָמָה tanquam nominativum suum, referri videtur. Ego verò alteram expositionem magis probo, quod *movetur super terram*; nam ut exponatur, quod terra movet, duriusculum videtur. Generis autem enallagen apud Hebræos haud infrequentem esse, nemo nescit.

כָּל־רֶמֶשׂ *Omne quod movetur.*] Sic Vulg. melius quàm LXX. πᾶν ἑρπετὸν. Nam ut rectè Ab. Ezra, *remeś* hîc comprehendit feras, & pecudes, & volucres, & pisces.

Erit vobis in cibum.] Ecce (inquit Aben Ezra) *omnia ad esum sunt concessa.* Sic R. Salom. hîc notat Adamo non nisi herbam fuisse concessam, nunc autem Noæ ac filiis ejus liberam quodlibet comedendi potestatem à Deo factam. Lyra ait, Ver. 3. Vide ad cap. 6. 13.

tunc

tunc Deum concessisse homini piscibus ac carnibus vesci duplici ratione: 1. quia terra diluvio facta est deterior, unde olera non adeò nutritiva sint ac antea. 2. quia natura hominis facta est fragilior, ac lautiori propterea victu opus habeat. Alii autem existimant etiam ante diluvium homines carnibus vesci solitos. Et rationibus sanè haud contemnendis hæc opinio nititur. 1. Quia aliàs in immensum multiplicatæ fuissent bestiæ, atque adeò totum terrarum orbem repleviſſent. 2. Homines ante diluvium libidinibus admodum dediti fuerunt, ut constat ex cap. 6. ac propterea verisimile est eos non contentos fuisse oleribus, sed lautiùs victitâsse. 3. Christus docet homines istius seculi genio indulsisse; Mat. 29. 38.

Ver. 4. * Jonathan, Verumtamen carnem, quæ avulsa est ab animali vivo, quamdiu anima ejus est in eo, vel quæ avulsa est ab animali occiso, priusquam spiritus ejus penitus exierit, non comedetis.

אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ, * *Verumtamen carnem cum anima, seu vitâ ejus, sanguine (scil.) ejus, non comedetis.* R. Salom. ait Deum hic prohibuisse eos comedere אבר מן החי, i.e. *membrum de animante vivo*; q. d. Quamdiu anima seu vita ejus est in sanguine ejus, non comedetis carnem. Magis quadrare videtur expositio Aben Ezræ; quæ sic habet; *Verumtamen carnem cum vitâ ipsius quæ est sanguis ipsius* (בשר עם נפשו דמו) *non comedetis.* Ac citat illud Deuteron. 12. 23. לא תאכל הנפש עם הבשר, i.e. *quemadmodum dicitur, Non comedes vitam cum carne.* Fagius in Gallæ (quem Gualtperius hic, ut penè ubique sequitur) videtur parùm advertisse verba Aben Ezræ, dum sic vertit, *Quasi dicat, non comedas animam cum carne.* Non enim est כלומר, i.e. quasi dicat, sed כמוהם, i.e. juxta sensum, nempe istorum verborum (Deut. 12. 23.) *Non comedes, &c.* Locus sanè est ad hunc illustrandum apprimè idoneus; in-

teger

teger siquidem versus sic habet, Hoc solùm diligenter caveas, nè sanguinem comedas; sanguis enim anima est; & animam cum carne non comedes. LXX πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς ὃ φάγεσθε, *Verumtamen carnem in* (vel cum) *sanguine animæ non comedetis.* Quasi Hebraïcè esset, אך בשר בדם נפש לא תאכלו.

Verumtamen sanguinem vestrum, &c.] R. Salom. videtur de interfectore suiipsius duntaxat intelligere, ושופך דמכם עצמו, i.e. *qui effundit sanguinem suum.*; at de cujusvis hominis interfectione procul dubio est intelligendum. Aben Ezra sic παραφράζει, *Dedi vobis potestatem effundendi sanguinis cujusvis animalis*; at *sanguinis vestri, vitarum scil. vestrarum, qui homines estis, effundendi potestatem non dedi, sed requiram eum.* Ver. 5.

מיד כל חיה אדרשנו *De manu omnis bestiæ requiram eum.*] Aben Ezra sic exponit. Si qua bestia hominem interfecerit, ea ab aliâ bestiâ, Deo ità procurante, interficietur. At Deus potiùs homini legem statuit de interficiendâ bestiâ istâ, à qua homo fuerit interfectus. Vide Exod. 21. 28.

ומיד האדם מיד איש אחיו *Et de manu hominis, de manu fratris cujusque, &c.*] LXX obscuriùs, ἐκ χειρὸς αἵματος ἀδελφῶν, *de manu hominis fratris.* Monet autem Nobilius in Græcis libris hîc esse aliquas varietates. Vulg. Et de manu hominis, de manu viri, & de manu fratris ejus requiram animam hominis. Chald. מיד גבר רישור יח רמא ראחוהי, i.e. *De manu viri qui effundit sanguinem fratris sui, i.e. alterius cujusquam.* Et sic Targum Jonath.

Qui effundit sanguinem hominis, בָּאָדָם, i.e. *per hominem sanguis ejus effundetur.*] Chald. בסהדין Ver. 6.

על פי עדים ירצח רצח, i.e. *per testes* (re testibus comprobatâ) *ex mandato seu sententiâ Judicum sanguis ejus effundetur.* R. Salom. eodem, opinor, sensu, sed brevius & obscurius; אם יש עדים ורצחתם אותם, i.e. *Si sunt testes, vos eum interficite.* Aben Ezra ait illud, באדם *per hominem*, intelligendum esse, *per testes.* Vel, in oculis hominum. Vel (ut ב sit pro בעבור) *propter hominem*, eum nempe, cujus sanguis effusus est. Fagius in Chald. Par. citat hanc totius loci Hebræorum expositionem. Dicit Lex, *Qui fundit sanguinem hominis, per hominem sanguis ejus fundetur.* Hoc intelligitur de eo, qui per seipsum occidit quempiam, & non per alium ad hoc subornatum. *Verumtamen sanguinem animarum vestrarum requiram.* Intelligitur de eo, qui seipsum occidit. *De manu omnis animantis requiram eum.* Istud dicitur de eo, qui proximum suum bestiæ dilaniandum objicit. *De manu hominis, de manu* * *viri fratris sui requiram animam hominis*; Id de eo dicitur, qui conducit alios ad occidendum proximum suum. Sed hæc expositio à vero loci sensu procul dubio est aliena. Targum Jonathæ sic habet, *Qui effudit sanguinem humanum coram testibus, Judices eum damnant eum ad mortem; qui vero effundit absque testibus, Dominus mundi ultionem sumet de eo in die judicii magni.* LXX ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, *Qui effundit sanguinem hominis, pro sanguine ejus effundetur.* Locus videtur corruptus, atque ità fortè est restituendus, ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, *Qui effundit sanguinem hominis, pro homine sanguis ejus effundetur.* Fagius & Gualterius in Collationibus suis sic legunt, ὁ ἐκχέων αἷμα

* Sic Fagius vertit וְאֶת אִישׁ אָחִיו׃

αἷμα ἀνθρώπου αὐτὸ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, τὸ γὰρ τῶ ἐκχυθήσει), *Qui effundit sanguinem hominis pro sanguine hominis, ejus (quoque) sanguis effundetur.* At in Edit. Rom. verba ità se habent ut citavi, nec variæ lectionis ulla fit mentio. Vulg. *Quicunque effuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis illius.* Prorsus omisit illud בְּאָדָם *per hominem*, vel *propter hominem*, quod non imperitò reprehensum est ab Amamâ, qui notat Theologos nostros ostendere Magistratûs officium autoritatémque hisce verbis sanciri. Utrùm autem Gualterio hîc prorsus assentiendum sit, haud satis scio. Ante diluvium, inquit, non permittebatur homicidam interimere, ejúsque sanguinem fundere. Quâ de causâ pius Adamus excommunicare quidem filium Cainum potuit; interimere ipsum, aut etiam mandare alii, ut interimeretur, non potuit. Hoc enim jus sibi soli reservârat Jehova. At verò nunc post diluvium potestatem hanc etiam cum homine communicat. Sic ille; At exemplum illud de Cain allatum, rem conficere non valet. Specialis enim ratio fuit, cur in ipso statim mundi exordio fratricida non interimeretur; at ad diluvium usque vel magistratum non fuisse à Deo constitutum, vel ad homicidas capitali supplicio afficiendos gladio non fuisse armatum, minùs videtur verisimile.

Et stabiliam fœdus meum vobiscum, &c.] Aben Ezra monet ob hoc fœdus dictum esse Isai. 54. 9. Quemadmodum juravi aquas Noæ amplius terram non inundaturas, &c. Hoc sanè multò magis rationi est consentaneum, quàm quod putat R. Salom. nempe illud Prophetæ respicere ad Gen. 8. 21. ubi bis dicit Dominus, לֹא אֹסִיף עוֹד, *non addam* (scil. terram perdere. *Non inveniuntur* (inquit) *de hâc re* ullib

Ver. 11.

juramentum, nisi hoc quod (Deus) verba sua geminaverit; id autem est juramentum. Quasi verò omnis verborum geminatio esset quoddam juramentum. At in fœdere rectè intelligi potest juramentum cum juramento fœdus stabiliri soleat, unde Chaldæis una eadémque vox, scil. קיים & *fœdus* & *juramentum* significat.

Ver. 12. *Hoc est signum fœderis, &c.*] *Iris* (inquit Lyra) *est signum magis ad placitum, scil. ex ordinatione divinâ, &c. Ante diluvium non fuit in signum hujus, licèt apparuerit, quia tale pactum vel fœdus non erat adhuc institutum; sed pacto facto Deus instituit apparitionem iridis, sive ipsam iridem de novo in signum hujus pacti vel fœderis, licèt iris sit res naturalis, & ante diluvium fuerit. Sicut aliquando contingit in humanis, quòd lapis magnus, qui diu stetit in aliquo loco immobilis, de novo statuitur in signum alicujus distinctionis, utpote hereditatum, vel regnorum.* Hæc Lyra. Aben Ezra ad Ver. 13. ait nunc primùm arcum in nubibus fuisse positum, ac improbat opinionem Saadiæ, qui eum ab initio factum existimavit. At opinio Saadiæ videtur verisimilior arcum nempe antea fuisse in nubibus, cùm naturalem sui causam habeat, etiamsi nunc demum in eum finem constitutus sit, ut fœderis signum esset.

Ver. 18. *Cham autem est pater Canaan.*] R. Sal. putat ideo istud hic dici, quia statim narratur, quemadmodum ob transgressionem Cham, Canaan, cujus antea nulla facta est mentio, fuit maledictus. Aben Ezra ait hinc disci, ambos fuisse malos, ac secundum opera patrum fecisse filios, nempe Cananæos. Mentionem autem fieri Canaan, non Chusi (qui etiam filius fuit Cham) quòd male-

dictus

dictus futurus erat Canaan. Quin & hanc sectionem scriptam asserit, ut indicaretur Cananæos esse maledictos, ac eorum etiam filias jam indè à diebus Noæ. Inde Abrahamum noluisse filium suum uxorem habere de filiabus Cananæorum: atque ità etiam Rebeccam filias Heth aversatam esse. Quod siquis (inquit) interroget, Quid peccârunt filii Heth? Quare non aperit oculos suos? Nam & Hittæi, & Amorræi ac reliqui, fuerunt filii Canaan.

אִישׁ הָאֲדָמָה *agricola.*] Ad verb. *vir terræ.* Chald. גבר פלח בארעא, i.e. * *vir colens terram* Aben Ezra, יודע עבודת האדמה, i.e. *peritus agriculturæ*: atque addit hanc magnam esse sapientiam. R. Solom. exponit, אדונין הארעא, i.e. *dominus terræ.* Sed id à loci sensu est alienum. Ver. 20. Ità etiam Jonathan.

Et plantavit vineam.] Non vitem, ut vulgò putatur, (inquit Mercerus) Noë primus plantavit, sed vineam. Sic Ramban & Kimchi in Rad. & alii Hebræi sentiunt ex ratione *vocum. Vini ergo usum inveniisse Noë non dubitârim, etsi potuerit aliquis ante diluvium vini usus esse, non ità tamen studiosè elaboratus ex plantatione multarum vitium simul, quæ est vinea. Hinc & Janum Berosus & alii cognominatum putant, à יין (Jajin) vino, voce non abludente. * גֶּפֶן est vitis, at כֶּרֶם vinea; quæ vox hîc usurpatur.

Et Cham pater Canaan vidit nuditatem patris sui.] R. Sal. testatur nonnullos dicere, Canaan vidisse, ac patri suo indicâsse; atque ideo Canaan memorari, nec non fuisse maledictum. Ver. 22.

וּפְנֵיהֶם אֲחֹרַנִּית *& facies eorum retrorsum erant.*] R. Sal. notat hoc denuò narrari, ejusque hanc causam assignat, ad indicandum nempe quòd cùm ad patrem suum appropinquabant, ac ad Ver. 23.

eum sese convertere necesse habebant, ut eum tegerent, iterum facies suas retrovertebant.

Ver. 24. בנו הקטן *Filius ejus minor.*] Ad verb. *parvus.* R. Sal. hic paryum interpretatur מתעב ומתמעט, i. e. *abominabilem & contemptibilem.* Ut Obad. ver. 2. *Ecce posui te* קטן *parvum inter gentes*, i. e. בזוי, *contemptibilem*; ut hic non ad ætatem, sed ad conditionem Chami referatur. Sed id minus videtur probabile. Aben Ezra per filium ejus minorem, intelligit Canaan, referens pronomen ad Cham, cujus, uti etiam filii ejus Canaan, antea facta est mentio. At nimis certè remotum est nomen Chami, ut ad eum pronomen referatur; ideòque hæc Aben Ezræ interpretatio merito mira visa est Mercero. Quod autem Mercerus asserit, Aben Ezram dicere, Cham audisse, ac magis etiam subsannasse ipsum Noë, id ego quidem in Aben Ezrâ non reperio; uti nec illud quod refert Gualterius, qui ait Aben Ezram opinari, Noëchum primò per Canaan fuisse retectum. Verba Aben Ezræ Latinè reddita hæc sunt. Scriptura non explicat quid factum sit; is autem qui fecit, fuit Canaan. Sic autem res se habuit; Cham vidit (sc. patrem suum nudum jacentem) nec operuit eum, uti fratres ejus fecerunt, sed rem judicavit, audivitque Canaan, sed quid fecit, nescimus. Hæc Aben Ezra, quæ ab illis, quæ de eo referunt Mercerus & Gualterius, multùm sunt diversa.

Ver. 25. *Maledictus Canaan.*] Filii maledictio in patrem redundat. —*Non dubito filium ejusdem cum patre ingenii fuisse, & ipsum quoque, ut patrem, irrisisse Noë.* Mercer. Hoc longè sanius est, quàm quod nonnulli (ut refert Aben Ezra) dixerunt, scil.

scil. Noë non filio, sed nepoti suo maledixisse, propterea quòd Deus filiis ipsius benedixerat.

עֶבֶד עֲבָדִים *Servus servorum*] Aben Ezra ait sensum esse, עבד כאחד העבדים, i.e. *servus sicut unus servorum*; q.d. unus erit ex servis, unus ex iis qui servituti sunt subjecti. Sic קדש קדשים quòd Levit. 10.12.17. & alibi occurrit, i.e. *sanctum sanctiorum*, exponit *unum ex sanctis*. Quòd si dictum esset, עבד העבדים tunc ait sensum fore, עבד לעבדים, i.e. *servus servis*, ut eis nempe, qui ipsi sunt servi, servus esset. Et sic ubi dicitur בקדש הקדשים, i.e. *in sancto sanctorum*, ut Exod. 36.34. id *quod maximè, & præ aliis sanctum* fuit, significare existimat. At non videtur sive additio, sive omissio literæ istius ה, etiamsi suam habeat emphasin, istiusmodi in hac loquendi formâ discrimen facere. Plerique (ut notat Fagius in Collat.) sic exponunt, ut Canaan etiam *inter servos servus* esse debeat, hoc est, *servilissimus servus*; & ut Hebræi dicunt, עבד העולם, i.e. *servus mundi*, ut quisquis in eum incidat, pro servo abutatur. Ut servus servorum, ejusmodi locutio sit, quales illæ sunt, *Canticum Canticorum, Rex regum, Dominus dominantium*, &c. quibus excellentia denotatur.

Benedictus sit Dominus Deus Sem.] Observa (inquit Mercer.) non benedicere ipsi Sem, sed Domino Deo Sem, quasi Deum agnoscat hujus probitatis filii sui autorem. At procul dubio cum Noë Dominum vocat Deum Sem, eique benedicit, non ad hanc probitatem Sem (quam nempe in reverentiâ suâ erga patrem ostendit, quæ ei cum Japhet fuit communis) duntaxat respexit, sed id in animo habuit, posteros Sem peculiarem Ver. 26.

Dei populum esse futuros. Atque hæc magna fuit benedictio ipsius Sem, quòd Dominus summè benedictus, ipsius peculiari quodam modo Deus esset. Vide Psal. 144. 15.

Ver. 27. יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת *Dilatet Deus Japheth.*] In Hebræo elegans est paronomasia, quæ in versione consp̃ici non potest. Alii autem interpretantur, *Persuadeat Deus Japheth.* Nam פתה significat etiam *pellicere, persuadere.* Hîc autem Rabbini exponunt יפת per ירחיב, i.e. *dilatet.* Similiter Chaldæus; & LXX πλατύναι ὁ θεὸς τῷ ἰάφεθ. Et vulg. *Dilatet Deus Japheth.* Et Hieron. in tradit. *De Sem* (inquit) *Hebræi, de Japhet populus gentium nascitur. Quia igitur lata est multitudo credentium, à latitudine, quæ Japhet dicitur, latitudo nomen accepit.* Hanc etiam expositionem sequitur Mercerus. Sic Fullerus Miscell. lib. 2. cap. 4. ubi fatetur sensum istum, *Alliciet Deus Japhetum, ut habitet in tentoriis Semi,* esse eruditum ac pium; existimat tamen tutius & commodius esse vulgatæ versioni adhærescere. Nam illam alliciendi seu persuadendi significationem in Hiphil esse insolentem. Deinde פתה cùm allicere denotat, accusativum ubique postulare, expresso, aut saltem subaudito לו, ejusdem signo; at hîc dativum adjunctum habere, uti constat ex ל vulgari illius indicio. Eandem nempe & significationem, & constructionem obtinere cum verbo הרחיב, ut Gen. 26. 22. הרחיב לנו פתח לנו, *Dilatavit Jehova nobis*; idque perspicuè & accuratè observâsse LXX. transferentes, πλατύναι ὁ θεὸς τῷ ἰάφεθ, *Dilatet Deus* (non Japhethum, sed) *Japhetho*, ut subintelligatur habitandi locum; q. d. *amplissimam regionem Japheto largietur Deus.* Sic autem verba esse intelligenda, rem

Jonathan, Pulcrum faciet Dominus terminum Japheti; & proselyti erunt filii ejus, & habitabunt in schola seu collegio בנוי שא Shem.

rem ipsam docere; orbis namque terrarum longè maximam partem Japheto fuisse assignatam. Hunc locum à Fagio in Collatione suâ prætermissum fuisse, mirum videtur.

Et habitet in tabernaculis Sem] Nonnulli hoc referunt * ad Japhet, ut sit pars benedictionis ejus. Alii autem sic interpretantur, & *habitabit* (est enim futuri temporis (וישכן) nempe Deus, *in tabernaculis Sem.* Sic Chald. וישרי שכינתיה במשכנוהי דשם, i.e. *& habitabit divinitas ejus in tabernaculo Sem.* Similiter exponit Aben Ezra; nec abludit R. Sal. cujus hæc est glossa, *habitabit divinitas ejus in Israële.* Mercerus etiam mavult ad Deum referre, ut hæc sit præcipua Semi benedictio, quòd in ejus posteritate Deus sit domicilium habiturus. Sic Fullerus (loco suprà citato) ait non injuriâ תה (וישכן) referri à Chaldæo Paraphraste non ad Japhetum, sed ad Deum; & exponit de Christo, qui ex Israëlitis Semi posteris carnem assumpsit, & inter eos (uti dicitur Joan. 1. 14.) ἐσκήνωσε, *habitavit.* Verbum Græcum quod usurpatur ab Hebræo, quod hîc occurrit, σκηνόω, nempe à שכן Shachan, ortum videtur. Pia quidem & speciosa expositio; illud autem & Canaan erit servus ejus, arguit potiùs ad Japhet esse referendum.

* Id exponere videtur Hieron. De nobis (inquit in Tradit.) pro phetatur, qui in eruditione & scientiâ Scripturarum, ejecto Israël vertimus.

In CAPUT X.

Thogarma.] LXX transpositis literis Θόργαμα. Ver. 3.

Is cœpit esse גבר *potens in terrâ.*] LXX γίγας. Ver. 8. R. Sal. sic exponit, Is cœpit totum mundum ad rebel-

rebellionem incitare. Innuere videtur eum dictum Nimrod מֶרֶד *Marad*, quod rebellare significat.

Ver. 9. גִּבֹּר צַיִד *Potens venator.*] R. Sal. allegoricè interpretatur, ut sensus sit, eum verborum aucupio hominum animos inescasse, eosque ad rebellandum contra Deum pellexisse. Mercerus exponit, *Potens venatione*, asserens צַיִד non esse Toaz, tunc enim futurum fuisse cum camets; sed substantivum, ut בַּיִת, idque docere Kimchi in Rad. & ibidem Eliam.

Vide Aug. de Civit. Dei lib. 16. cap. 4.

Coram Domino] Aben Ezra ait eum extruxisse altaria, & feras, quas venando ceperat, Deo in sacrificium obtulisse. Melius R. Salom. פרוחין קדם יי, i.e. *fudit Dominum in faciem* (palam, aperte) *ad iram provocare.* LXX ἐναντίον κυρίου, quod nonnulli vertunt contra Dominum; alii, coram Domino, quod rectius puto. Nam LXX non raro utuntur voce illa ἐναντίον pro coram, vel ante; atque id plane significat vox Hebræa לִפְנֵי, non autem contra.

Augustinus de Civit. Dei lib. 16. cap. 4. ambiguitate vocis ἐναντίον alios deceptos dicit, qui vertunt coram, cùm ipse potiùs vertens contra, sit deceptus.

לָכֵן יֵאָמַר *Propterea dicitur, vel dici solet.*] Ad verb. *dicitur.* Aben Ezra ait, id fuisse proverbium in dictis Mosis. R. Salom. ait de quovis homine impudenter, & perfricta fronte (עזות מצחים) impiè agente, & qui scienter ac datâ operâ in dominum suum rebellat, hoc dici solitum, *sicut Nimrod potens venator coram Domino*: q.d. Is est instar Nimrod, qui erat potens, &c.

Ver. 11. וְאֵת רְחֹבוֹת עִיר *Et Rehoboth urbem.*] Vel, *& plateas urbis.* Priori modo LXX, posteriori vulg. Et Hieron. in Tradit. Non putemus, inquit, duas esse urbes, sed quia *Rehoboth* plateæ interpretantur, ità legendum est, Et ædificavit Nineven, & plateas civitatis. At cujus civitatis? Si dixeris, Ninives;

Nineven, quid novi dicitur? Si enim ipsam civitatem, plateas certè civitatis ædificavit. Altera igitur interpretatio simplicior videtur, ut nimirum aliquibus, Rehoboth appellata, ab eo ædificata narretur.

Et est civitas magna.] R. Sal. hoc ad Ninivem refert, quia dicitur Jon. 3. 3. *Et Ninive erat magna civitas Dei.* Ab. Ezra etiam hoc maximè probat, etiamsi ut ad Resen vel Calach referatur, non putet alienum. Verborum series simplicissimum esse arguit, ut ad Resen referatur. Ver. 12.

פ *Mizraim genuit Ludim &c.*] Aben Ezra existimat hæc esse nomina provinciarum, ac in unaquaque provinciâ fuisse familiam, propterea nomina ista omnia esse pluralia. Atque ad hoc confirmandum, validum argumentum petit posse ait ex illis verbis, משם יצאו פלשתים, *Unde egressi sunt (Philistæi)* nam משם locum denotare. Ver. 13.

ואת *Et Naphtuchim.*] LXX. secundo loco post Ludim ponunt, καὶ τὸν Νεφθολείμ. Sic scribitur in Edit. Rom. λ mendosè à librario insertum videtur. Vulg. suo loco atque ordine habet, *Nephthalon.*

כסלחים *Casluhim.*] LXX. τὸν Χασμωνείμ, cum ω pro υ, & ν pro χ. Vulg. *Chasluim.* Ver. 14.

כפתרים *Caphtorim.*] Sic vulg. LXX. Καφθορείμ, cum θ pro τ.

עד בא *Usque ad Lasha.*] Vulg. usque Lasa. LXX. ἕως Λασά, cum σ pro λ. Ver. 19.

לפלג נולדו בניו אבר *Patri omnium filiorum Eber.*] Vel omnium filiorum transitûs. Sic R. Salom. hîc accipit אבר Eber, non pro nomine proprio, sed appellative, ut sensus sit, Senu fuisse patrem omnium, qui fuerant trans fluvium, scil. Euphraten. Ver. 21.

Hujus

Hujus expositionis meminit Lyra, qui tamen mavult ab Heber dictos Hebræos. Hoc mihi rectius videtur, etiamsi alii, inter quos Burgensis, aliter censeant. Mercerus etiam hic Eber pro nomine proprio accipit; & cap. 14. Abraham Hebræum dictum putat, non quòd Euphraten trajecerat, sed quòd ab Heber descenderet. Quin & alios ante Abraham ab Heber descendentes Hebræos dictos existimat, etiamsi in Scripturâ neminem ante eum sic appellatum legamus. Estius in argumentum epistolæ ad Hebræos, ait Theodoretum quæst. 60. in Genes. & Burgensem addit. 2. super Matth. non ineptè argumentari; Si denominentur Hebræi ab Heber, non solùm eos, qui ex Abraham descenderint, oportebat sic appellatos esse, verùm etiam cæteros ab Heber originem ducentes, quamcunque terram incolerent, ac nominatim etiam posteros Nahor, & Aràn, qui in Chaldæâ remanserunt, eâdem linguâ utentes, quam unà cum fratre Abrham à suis progenitoribus acceperant. Atqui (inquit) eos appellare Hebræos, à Scripturâ alienum est. Addit rationem quare Abraham cum suâ posteritate dictus est Hebræus, reddi Jos. 24. *Trans fluvium habitaverunt patres vestri; Tulit ergò patrem vestrum Abraham, &c.* Ad argumentum illud Theodoreti & Burgensis quod attinet, non ego quidem id ineptum dixerim; ipse autem Estius ibidem infirmum esse indicat. Putat enim tempore Jacobi nomen Hebræorum ultra ejus familiam fuisse extensum; (quidni & de tempore Abrahami idem existimari possit, cùm Scriptura æquè de utroque, quod hanc rem spectat, sileat) temporis autem successu appellationem simul ac linguam apud solos filios Israël remansisse. Quod autem

Heber, à quo Hebræi. Hieron. in Trad. ad v. 25. cap. hujus.

autem affertur ex Jos. 24. ostendit id quidem Abraham trans fluvium in Canaan venisse; at ideo dictum fuisse Hebræum non ostendit. Quòd locum hunc, quem præ manibus habemus, spectat, ad eum illustrandum plurimùm facere mihi videtur illud Num. 24. 24. וְעִנּוּ אַשּׁוּר וְעִנּוּ עֵבֶר, i.e. *Et affligent Assur, & affligent Eber.* R. Salom. etiam istic עבר appellativè sumit; sic enim exponit, וְעִנּוּ אוֹתָם שֶׁבְּעֵבֶר הַנָּהָר, i.e. *Et affligent eos, qui sunt trans fluvium.* Atque ità intellexisse videtur Chaldæus; & Fagius ait de Hebræis dictum intelligi, qui etiam propterea Hebræi sunt vocati, quòd Abraham pater eorum ex ulterioribus locis Euphratis venerit. At dura prorsus, & coacta mihi videtur ista expositio, cùm hæc planè sit mollissima & simplicissima, ut quemadmodum ibi Assur est nomen proprium, & pro Assiriis ponitur, sic & Eber itidem pro nomine proprio, & ad Hebræos ab ipso descendentes, ut Assirii ab Assur, significandos positum accipiatur.

אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל *Fratri Japhet majoris.*] Vel, *majori.* Dubitari enim potest, utrùm ad Sem, an ad Japhet referatur. LXX ἀδελφοῦ ἰάφεθ τοῦ μείζονος. At vulg. fratre Japhet majore. Et August. de Civit. Dei, lib. 16. c. 3. fratri Japhet majori. Ibi etiam disertè ait Sem fuisse maximum filiorum Noæ. Lyra ait hoc, *Majore* (ut habet vulg.) referri ad Sem, qui major fuit aliis fratribus dignitate: Hebræos autem legere, *Majoris*, & tunc referri ad Japhet, qui secundùm eos fuit primogenitus. R. Salom. suam hîc ignorantiam fatetur; אֲנִי לֹא יָדַעְתִּי אִם יֶפֶת הַגָּדוֹל אִם שֵׁם, i.e. *Ego nescio utrum Japhet sit major, an Sem.* Notat autem Noë gignere cœpisse, cùm annorum esset 500.

R. Salom. notat Sem hîc vocari fratrem Japhet, quòd illi duo patrem suum honorabant, hîc autem eum ignominiâ afficiebat. Sic Ab. Ezra ait hîc significari Japhet fuisse bonum.

Gen.

Gen. 5. ult. Anno deinde Noë sexcentesimo venisse diluvium, Gen. 6. 7. Hinc constare filium ejus maximum tum fuisse centenarium. At Sem non nisi biennio post diluvium ad centesimum vitæ suæ annum perveniſſe; Gen. 11. 10. Ab. Ezra hoc argumento probat Sem fuisse juniorem Japheto, atque ait Scripturam honoris gratiâ Sem ante Japhet nominare, etiamsi hîc illo esset senior. Refert autem nonnullos existimare Sem fuisse primogenitum, ac propterea primo loco recenseri. Ac ad ea, quæ in adversum afferentur, respondere, cùm natus esset Sem, paucos tantùm dies anni quingentesimi Noæ præteriisse; Unum siquidem anni diem pro anno computari: veniente etiam diluvio Noam 599 annos, ac aliquot dies natum fuisse, nec Sem tunc annum nonagesimum nonum egressum esse: cùm autem genuit Arphaxad, fuisse centum annorum, ac aliquot mensium. Illud denique quod dicitur, Semi biennio post diluvium fuisse centenarium, ità intelligendum esse, ut annus secundus jam inchoatus fuerit, computatione factâ ab initio diluvii. Hæc Aben Ezra non videtur improbare; asserit enim istiusmodi computationes multas in libris Regum inveniri. At mihi haud multùm placent. Nam præterquam quòd nimia hîc se prodit anxietas, non videntur omnia bellè inter se convenire. Si enim alias ubi libuerit, dies aliquot pro anno numerari velint, cur menses istos, quos centesimo Semi anno, cùm Arphaxad genuit, adjiciunt, pro nihilo duxerint, haud intelligo. Ut igitur Scriptura simpliciter minimèque coactè intelligatur, dicendum videtur Japhet fuisse primogenitum; id quod ex Scripturæ ratione, & tem-

Gen. 25. 9. Isaac honoris gratiâ præponitur Ismaëli, sic etiam Jacob Esavo, Jos. 24. 4.

temporum supputatione certiùs putavit Mercerus. Jonathan, אחוי רופת רבא בהרולחא ריו, i.e. *Fratri Japhet, magni (seu majoris) in timore Domini.*

Et Aiam.] LXX addunt καὶ καϊνάν, & Cainan. Ver.22.

Et Arphaxad genuit Shelah.] LXX καὶ ἀρφαξὰδ ἐγέννησε τὸν καϊνᾶν, καὶ καϊνᾶν ἐγέννησε τὸν σαλά. Atque ità habetur Luc. 3. 36. Cur Lucas 70 interpretes sequeretur, ratio esse potest quòd eorum interpretatio tunc maximè esset in usu: quid autem LXX ipsi secuti sunt, aut quare Cainan de suo addiderunt, divinare nequeo. 1. Paral. 1. 17. in versione שם LXX Cainan omittitur. Sic enim habet: υἱοὶ σὴμ, αἰλὰμ, καὶ ἀσσὼρ, καὶ ἀρφαξὰδ, σαλᾶ, ἑβὲρ, &c. Sed locus est mutilus & depravatus, diversæque lectiones à Scholiaste & Nobilio recensentur. Ver.24.

Nomen unius erat פֶּלֶג *Peleg, quia in diebus ejus terra* נִפְלְגָה *divisa est.*] i.e. ut explicat R. Sal. *confusæ sunt linguæ, atque homines divisi dispersique fuerunt super terrâ.* Idem R. Sal. ait hinc constare Ebeo fuisse prophetam, propterea quòd ab eventu futuro nomen filio suo imposuit. Vult enim (id quod etiam in Hebræorum Chronico, quod vocant Seder Olam, affirmatur) quòd in fine dierum Peleg facta sit divisio. Si enim (inquit) dixeris eam in dierum ejus initio accidisse, hoc in contrarium est, quòd Joktan frater Pelegi minor multas ante divisionem istam familias procreaverat. Quòd si quis dixerit, medio tempore vitæ Peleg terram fuisse divisam, objicit Scripturam non indefinitè, sed explicatè seu determinatè rem narrare. (לא בא הכתוב לפחות אלא לפרש) At hæc ratio, quantum mihi videtur æquè probat, Ver.25.

bat, divisionem non fuisse factam in fine vitæ Peleg, cum Scriptura nihilo magis hoc, quàm alterum disertè enuntiet. Ad id etiam, quod contra eos objicitur, qui in initio vitæ Peleg divisionem factam sentiunt, respondere potest, omnes istas familias à Joktan non fuisse procreatas ante divisionem terræ, etiamsi eas Moses recenseat antequam divisionem istam commemoret. Hieron. in Tradit. cum R. Salomone consentit; *Heber*, inquit, à quo Hebræi, vaticinio quodam filio suo *Phaleg* nomen imposuit, qui interpretatur *divisio*, ab eo, *quòd in diebus ejus lingua in Babylone divisæ sunt*. Vide, si libet Buxtorf. dissertat. 2. thes. 57 &c. ubi de tempore, quo facta est confusio linguarum, atque utrùm sub nativitate, an sub mediâ ætate, an verò sub morte Peleg accidit, copiosè disputat, ac varias Judæorum pariter ac Christianorum opiniones recenset. Illud non prætereundum R. Salomonem ad 1 Par. 1. 19. aliter quàm ad hunc locum interpretari verba ista, quia in diebus ejus divisa est terra, nempe ut sensus sit, vitam hominum tunc fuisse divisam & dimidiatam. Cùm enim tempore Arphaxad ultra quadringentos annos vixerint, tempore Peleg non multùm ducentos excessisse. Manasses Concil. qu. 32. in Gen. refert etiam Aben Ezram alicubi ità interpretari. At prior interpretatio haud dubiè germana est, uti ex historiâ quæ statim capite 11. narratur, satis est perspicuum.

Ver. 26. חַצַרְמָוֶת *Hatsarmaveth.*] LXX τὸν σαρμάθ. Procul dubio debet esse ἀσαρμάθ. uti vulg. *Asarmoth.*

In

In CAP. XI.

Labii unius שָׂפָה אֶחָת.] *Labium* pro *sermone* hîc usurpatur, uti etiam Zeph. 3. 9. Linguam istam, quæ universo hominum generi tunc communis fuit, R. Salom. ait esse לשון הקודש linguam sanctam, seu Hebræam. * Aben Ezra id confirmat ex nominibus Adam, Eva, Cain, Seth, Peleg. Istorum enim nominum ratio non nisi in linguâ Hebræâ fundatur. Ver. 1.

* Ità etiam Targ. Hierosol. & Targ. Jonathæ. Vide Buxtorfii Dissertationem de Antiquitate linguæ Hebraïcæ.

Et eorundem verborum וּדְבָרִים אֲחָדִים.] Aben Ezra ait hoc additum esse propterea quòd nunc dierum in omni linguâ sunt verba, quæ ab omnibus, qui linguâ istâ loquuntur, non intelliguntur; tunc autem iisdem planè verbis docti indocti-que pariter utebantur.

Et fuit cùm proficiscerentur בְּנָסְעָם *ab Oriente.*] Fullerus Miscell. lib. 1. cap. 4. hunc locum fusè edisserit. Partem illam Armeniæ majoris, unde profecti sunt, asserit à campo Babylonico rectà ad Septentriones vergere; ac proinde מִקֶּדֶם potiùs quàm מִקֶּרֶם, i.e. à Septentrione potiùs quàm ab Oriente eos profectos esse censendos. Hunc nodum ut solvat, ait primò dici posse ab oriente, intelligendum esse respectu Judeæ, aut potiùs deserti ubi Moses hanc historiam conscripsit. Cùm autem hoc minùs placeat, ex Strabone notat omnia circa Armeniam esse montosa atque aspera, atque ideo priscos illos mortales facilliorem habuisse descensum in partes Mediæ proximas, atque indè tandem per Assyriæ latè patentes campos ad Tigridos ripam pertendisse probabile esse; sic au- Ver. 2.

tem iter illud majore sui parte, eâque præcipuâ, ab Oriente verissimè factum judicari. Præterea monet קדם exponi posse, Orientem versus; ut Gen. 13. 11. Denique asserit commodè verti posse Ἀπὸ ἀρχῆς, ut Aquila reddidit Gen. 2. 8. Et Hieron. à principio. Atque ità hoc in loco Chaldæus, מקדמותא initio: ut eodem sensu usurpatur, quo Syronum קדם קדמיתא olim, vel ab initio. Ità Syrum Paraphrasten notat transtulisse ἀπ' ἀρχῆς, 1 Joan. 2. 23. Atque ità etiam transtulit, 1 Joan. 3. 11.

Vers. 3. הָבָה *Age, vel Agite.*] עצמכם, i.e. *Parate vos ipsos*; ut explicat R. Salom. qui asserit hoc vocabulum ubique significare *se parare*, atque accingere ad aliquid agendum. Atque eadem etiam scribit ad Exod. 1. 10. Aben Ezra notat hanc vocem, *Huba* tum singulariter, tum pluraliter, ac masculinè pariter ac fœminine usurpari; radicem autem esse יהב Jahab, i.e. *dedit*.

Ver. 4. וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמָיִם *Cujus fastigium ad cælum pertingat.*] Adverb. *Et caput ejus in cælo (scilicet.)* Hyperbolica locutio, qualis est (uti hîc notat Aben Ezra) ista Deut. 1. 28. *Urbes sunt magnæ, ac munitæ usque ad cælum.*

פֶּן נָפוּץ *Ne dispergamur.*] LXX πρὸ τοῦ διασκορπισθῆναι ἡμᾶς, antequam dispergamur. Vulg. antequam dividamur. In Hebræo (inquit Lyra) dicitur, *Ut non dispergamur super faciem universæ terræ*, i.e. *nè diluvium superveniens dispergat cadavera nostra super faciem terræ, sicut fecit de prædecessoribus nostris.*

Ver. 5. *Et descendit Dominus, &c.*] Juxta modum, quo loqui solent homines (inquit Aben Ezra) dicit Scriptura (de Deo) *Et descendit*. R. Tanchuma (uti

(uti refert R. Salom.) ait, *Deum hîc dixi descendisse ad videndum, &c. ut doceantur Judices, ne præpropere, causâ nondum cognitâ, reum condemnent.* Istam expositionem sequitur Lyra. Chald. וְאִתְגְּלִי לְאִתְּרָעָא * Et revelavit se (vel apparuit) Dominus ad puniendum. Similiter exponit R. Moses in More part. 1. cap. 26. Vide ad cap. 18. 21. * Ità etiam Jonathan.

וְזֶה לָעָשׂוֹת *Quod cogitaverunt facere.*] Mercerus ait יזם idem esse quod זמם nec significare solùm *cogitare*, sed *moliri, machinari, temere & audacter suscipere*, quod vulgò dicunt *præsumere*. Ver. 6.

הָבָה נֵרְדָה *Age, descendamus.*] Pulcrè ac eleganter R. Salom. *Mensura pro mensurâ. Illi dixerunt, Age, ædificemus; ac ille eandem vicissim mensuram exhibet, atque ait, Age, descendamus.* Lyra ad Mercerus Hebræos secuti putant hoc à Deo Angelis dictum; quod nihil haud probatur; ἀναγκαιοτάτῳ potiùs dictum senserim. Ver. 7. Jonathan, Dixit Dominus septem angelis, qui stant coram eo, Venite &c.

וְלֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ *Ut non intelligant.*] Ad verb. *audiant.* Et sic LXX ἵνα μὴ ἀκούσωσι. Et Vulg. ut non audiant. *Audire* autem ponitur pro *intelligere*, uti 1 Corinth. 14. 2. R. Salom. ait, *Unum posuisse lateres, alterum autem attulisse lutum; atque inde illum in hunc impetum fecisse, ejusque cerebrum dispersisse.* Similia habet Lyra ad ver. 8. Jonathan etiam ver. sequente ait eos se invicem occidisse.

Sic dispersit eos Dominus.] Cùm illi dissentirent, *Age, ædificemus, &c. ne dispergamur.* Ità (ut appositè admodum id hîc citat R. Salom.) impletum est illud Prov. 10. 24. Quod impius timet, id ei veniet. Ver. 8.

Et vixit Arphaxad, &c.] Hîc etiam, uti suprà cap. 5. in annorum supputatione LXX ab Hebræo textu plurimùm variant. Ver. 12.

Ver. 16. *Et Heber vixit 34 annos, & genuit Peleg.*] An Peleg Heberi primogenitus fuerit, dubitat disputátque Buxtorfius Dissert. 2. thes. 75. at cur aliter sentiamus, nulla videtur satis idonea ratio.

Ver. 26. *Et Terachus vixit 70 annos, & genuit Abramum, &c.*] Utrùm Abram Terachi primogenitus fuerit, multis discutit Buxtorfius Dissert. 2. thes. 67. &c. Quin & non fuisse primogenitum, sed honoris ac dignitatis tantùm causâ primò recenseri, utì Sem inter filios Noachi multi, non improbabilibus nixi argumentis, existimant. Vide ad ver. 29. & ver. 32. Et ad cap. 12. 4.

Ver. 28. *In Ur Chaldæorum.*] LXX. ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων, in regione Chaldæorum. Vide, si libet, Fuller. Misc. lib. 2. cap. 10. Hieron. in Tradit. reddit ex Hebræo, in igne Chaldæorum. Tradunt autem (inquit) Hebræi ex hac occasione istiusmodi fabulam; quòd Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus de idololatriæ igne profugerit. Et hoc esse quod nunc dicitur, Mortuus est Aran, &c. in igne Chaldæorum; quòd videlicet ignem nolens ignorare, igne consumptus sit. Hujusmodi * fabulam ex Midrash Agada refert hîc R. Salom. nempe Abrahamum à Nimrod, non quòd ignem adorare noluerit (ut dicit Hieron.) sed quòd simulacra ejus consciderit (עַל שִׁכְּחוּת אֶת צְלָמָיו) in fornacem fuisse conjectum, indéque Dei ope liberatum: Haranem autem eò conjectum periisse. Addit Menahemum exponere אוּר Ur, בִּקְעָה, i.e. *Vallem*; atque eo sensu accipi Isai. 24. 15. בָּאוּרִים כַּבְּרוּ יְהוָה, Aben Ezra putat Mosen appellare locum illum Ur Chaldæorum, quòd ipsius tempore ità vulgò vocaretur:

* In eundem etiam modum fabulatur Jonathan.

tempore

tempore autem Abrahami alio nomine fuisse appellatum, cùm Chaldæi (Hebraicè Chasdim) ex Nahor fratre Abrahami (cujus filius fuit Chesed, Genes. 22.) orti fuerint. Vide infrà ad cap. 15. 7.

Et obiit Haran וימת הרן *coram Teracho patre suo.*] Ad verb. *super, vel contra faciem, &c.* h.e. *vivente adhuc & præsente patre suo*; ut interpretatur Pagnus in Chald. Paraph. Atque addit, similem locutionem, ex Hebræorum sententiâ, esse illam in Decalogo, *Non erunt tibi dii alieni* על פני *coram me*, h.e. *me vivente, & præsente.* q.d. Quamdiu ego vivo, & non morior. Ità refert Kimchi explicare in Rad. LXX ἐνώπιον Θάρρα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ *coram Tharra, &c.* Vulg. *ante Thare, &c.* Quod est ambiguum. Potest enim vel ità intelligi, in conspectu ipsius Thare, vel, antequam Thare moreretur. Atque ità Lyra, Ipso, inquit, adhuc vivente; quia alii filii Thare post patrem mortui sunt. At על פני non tam prioritatem (ut ità loquar) temporis, quàm præsentiam, & conspectum denotat.

Et patris Jischæ.] R. Sal. ait Jischan esse * Saram, atque appellatam esse יסכה qui מוסרה contemplabatur per Spiritum S. Et quia omnes מוסרה contemplabantur ejus pulcritudinem. Similia ex Talmude citat Buxtorfius Dissertat. 2. thes. 33. Aben Ezra etiam testatur hanc veterum esse opinionem, nimirùm Jischam esse Saram. Asserit autem uxorem Nahoris hîc memorari, ut indicetur genealogia Rebeccæ, & Rachelis, & Leæ. Hieron. in Tradit. eorum sententiam sequitur, qui Jischam & Saram eandem faciunt, atque ait non-dum inter patruos, & fratrum filias nuptias fuisse prohibitas, quæ in primis hominibus etiam inter fratres & sorores iniæ sunt. Lyra ait secundùm

Ver. 29.

* Ità etiam sentit Joseph. Ant. q. lib. 1. cap. 7. Et Augustin. de Civit. Dei, lib. 16. c. 19. Targum Jonathæ hîc post nomen Jischa addit. היא שרי ea est Sarai.

Hebræos, & omnes alios Expositores, Saram uxorem Abrahami fuisse filiam Haran; atque inde argumentatur Abrahamum fuisse natu minimum ex filiis Thare, etiamsi propter ipsius dignitatem primò nominetur. At Aben Ezra argumentum in contrarium non ineptè petit ex ver. 31. ubi Sarai vocatur nurus Terachi. Si enim filius fuisset Haran, dicendum potius esset & Sarai filiam filii ipsius, quemadmodum dicitur, Et Lot filium Haran filii ipsius. Quicquid sit, miror Burgensem, non contentum eo quod Lyra post Hieronymum dixit, Abrahamum scil. accepisse in uxorem fratris sui filiam, quia tunc temporis talis gradus non erat prohibitus, addere, in Lege veteri nusquam fuisse prohibitum. Nam Levit. 18. 14. ejusmodi conjugium disertè prohibetur.

Ver. 31. *Et accepit Thare, &c.*] Aben Ezra existimat hoc accidisse postquam Dominus Abrahæ dixisset, *Exi è terrâ tuâ, &c.* cap. 12. 1. quia dicitur, Ut iret ad terram Canaan. Cùm autem Thare Haran venisset, putat eum loci amore captum ibi consedisse, ac mortuum esse.

Ver. 32. *Et obiit Thare in Haran.*] R. Salom. ait hoc accidisse plus quàm sexaginta annis ex quo Abraham egressus ex Haran in terram Canaan venisset. Id quod sic probat: Abraham fuit 75 annorum, cùm ex Haran egrederetur; Gen. 12. 4. Thare autem 70 annorum fuit, cùm natus est Abraham Gen. 11. 26. Hinc conficitur Thare tunc cum Abraham ex Haran discessit, fuisse annorum 145. Adhuc igitur multi ex annis ejus restabant; vixit enim annos 205. Ait autem Scripturam ideo prius commemorare mortem Thare, quàm discessum Abrahami, nè alioqui res omnibus esset aperta, ac dicerent

dicerent Abrahamum patrem suum despexisse, cùm eum senem reliquerit, atque aliò abierit. Addit etiam Thare propterea dici mortuum, quia *impii etiam dum vivunt, dicuntur mortui*, ut contrà *justi, etiam cùm mortui sunt, dicuntur vivi*. Sed dictum R. Salomonis (inquit Lyra ad cap. 12. 1.) procedit ex suppositione, quòd Abram esset primogenitus ipsius Thare, quod improbatum est. Vide plura ad cap. 12. 4.

In CAPUT XII.

ET *dixit*, יאמר *vel dixerat Dominus Abramo*, Ver. 1.
&c.] Aben Ezra ait hoc dictum fuisse Abrahamo, cùm adhuc esset in Ur Chaldæorum; atque ideo ei Dominum id tunc præcepisse, quòd sciret futurum ut Thare, postquam egressus esset, ut iret in terram Canaan, in Haran habitaret: Thare autem non obiisse nisi post sexaginta annos ex quo Abraham ex Haran è domo patris sui exierit. Mercerus idem sentit, ac vertendum vult, Et dixerat. R. Salom. putat hoc Abrahamo dictum fuisse, cùm esset in Haran; ac vult sensum esse, ut adhuc longiùs à terrâ suâ, atque etiam è domo patris sui discederet. Lyra ait post mortem Thare dictum esse Abrahamo, *Egredere*, &c. ac similiter exponit illud, *Egredere de terrâ tuâ*, i.e. *longiùs recede ab ea*. vide cap. 15. 7. &c. 11.

לך לך *Vade.*] Ad verb. *vade tibi*, R. Salom. exponit לרוחתך ולטובתך, i.e. *ob utilitatem ac commoditatem tuam*. Ut illudrùm illud לך i.e. *tibi*, emphasin habeat, nec ad sermonis dumtaxat ornatum atque elegantiam faciat. Sic Lyra, Litera

(inquit) Hebræa sic habent, *Vade tibi*, &c. ac si diceret, *pro mihi gratè vade longiùs à terrâ tuâ.*

Ver. 3. *Et in te benedicte erunt omnes familiæ terræ.*] R. Salom. ait simplicem ac literalem sensum esse, futurum, ut quis filio suo dicat, *Sis sicut Abraham.* Id vult, Abrahamum adeò fuisse benedictum, ut qui alteri bene precaretur, cum Abrahamo similem fore optaret. Atque ità phrasin istam semper in Scripturâ usurpari asserit; idque confirmat ex Gen. 48. 20. At etiamsi istic, atque etiam alibi fortasse phrasis ista ità usurpetur, hujus tamen loci certiorem interpretem, ipsum nempe Apostolum, habemus, Gal. 3. 8. Hic igitur, in te, idem valet quod, *in semine tuo*, cap. 22. 18.

Ver. 4. *Erat autem Abram 75 annorum*, &c.] Hieron. in Tradit. ait indissolubilem hinc nasci quæstionem. Si enim (inquit) Thare pater Abrahæ, cùm adhuc esset in regione Chaldæorum, 70 annorum genuit Abraham; & postea in Charran ducentesimo quinto ætatis suæ anno mortuus est; quomodo nunc post mortem Thare, Abraham egiens de Charran, 75 annorum fuisse memoratur, cùm à nativitate Abrahæ usque ad mortem patris ejus, 135 anni fuisse deprehendantur? Hanc quæstionem sibi infeliciter solvit. Vera est igitur (inquit) illa Hebræorum traditio, quam * supra diximus, quòd egressus sit Thare cum filiis suis de igne Chaldæorum, & quòd Abraham Babylonio vallatus incendio, quia illud adorare nolebat, Dei sit auxilio liberatus; & ex illo tempore ei dies vitæ, & tempus reputetur ætatis, ex quo confessus est Dominum, spernens idola Chaldæorum. Hoc frigidum, & à simplicitate Scripturæ alienissimum meritò censet Merctrius. Simeon de Muis (in censurâ

Vide ad cap. 11. 28.

siurâ exercitationum Morini in Pentateuchum Samaritanum, pag. 88. &c.) ait hanc quæstionem semper sibi visam inextricabilem; nodum autem non incommodè videri expedire, qui volunt Abrahamum non expectatâ patris morte, ex Haran solvisse. Nam quòd mors Tharæ ante Abrahami ex Haran discessum narretur, prolepsin esse sacris literis familiarem. Ad id autem quod objicitur ex Act. 7. 4. responderi, non ità intelligendum esse Stephanum, quasi dicat, postquam mortuus esset Thare, ex Haran primùm à Deo eductum Abrahamum, sed translatum tum demum, & collocatum in regione Cananæorum tanquam colonum, qui ante patris mortem magis ibi peregrinatus est, quàm habitavit. Eos, qui in hunc modum respondent, nisi ait verbo Græco μετῳκισε, quod propriè significat, colonum fecit, unde μετοικεσια, i. e. colonia. Si hi (inquit) non explent animum, ecce tibi, qui Abrahamum negant fuisse Tharæ primogenitum (neque enim id evincitur ex Gen. 11. 26. sed natu minimum, ac Tharæ quidem, natum anno ætatis 130. Addit paullò post, Verùm nescio, quid sit divinare, si hoc non est, præsertim cùm Abraham primus fratrum in genealogiæ contextu, & aliàs Genes. 11. non semel recensentur. Hæc ille; at certè recensionis istius ordo ad hoc refellendum non videtur sufficere. Sanè (inquit Mercerus) si cum Hebræis, & aliis nostrorum diximus, Abrahamum non expectatâ morte patris è Carris solvisse, postquam illic aliquamdiu sedisset, anno scil. ætatis 75. nihil alienum à discursu Scripturæ Veteris Testamenti dicetur. Si quis velit Stephanum ità accipere, quasi intelligat profectum quidem, è Carris Abraham ante mortem

patris,

patris, sed non nisi post ejus mortem, cùm jam diu illic egisset, ejus verum inquilinum factum, in certo loco fedes fixerit, quia antè è loco in locum migrabat, nec usquam subsistebat, non admotum reperiebat, propter illud *adhuc*. Ita defendi posset Abrahamum esse primogenitum. Sed nostra sententia potior videtur; ut Abraham non sit primogenitus, &c. Ludovicus de Dieu ad Act. 7. monet verbum è Luca usurpatum non esse *ad literam*, sed *declarativum*, atque his verbis, *declarativo modo*, ex *Tua vide recentiores*, &c. putat non simul totam Canaan universam, sed specialiter determinari eam partem quæ tribui Judæ cesserat, in qua Judæi, quos alloquebatur Stephanus, tum habitabant; adeoque habitationem Abrahami in Mambre, & quidem postquam empto ibi prope Hebron in medio tribus Judæ agro, firmam sedem ibi fecit, quod non nisi mortuo patre contigisse ex historia colligit. Consule autorem ipsum, nam dignus est qui totus perlegatur. Vide etiam, si libet, Manassen in Concil. quæst. 35. *in Gen.* Illud autem non prætereundum, Morinum in Pent. Samarit. *exercit. 2. cap. 1.* asserere in exemplari Samaritico sic legi, & *fuerunt dies Thare 145. &c.* Unde Multus loco supra citato, Verùm (inquit) quid causæ est, quòd Hieronymus ad solvendam indissolubilem, quam vocat, quæstionem, Samaritanum exemplar, quòd habebat in manibus, non consuluerit, ac nullam ejus faltem, ut aliàs interdum solet, mentionem fecerit. Non alia fuit causa ejus potest, quàm illud Samaritanum exemplar nihil fecerit, &c. Mihi autem alia causa videtur verisimilior, nempe in exemplari illo Samaritico, quo usus est Hieronymus, non illam fuisse lectionem,

quam

* Expeditissima nodi solutio videtur, Abrahamum non fuisse primogenitum, nec sacatis, sed dignitatis ratione primo loco inter Thare filios recenseri.

quam nobis exhibet Morinus; alioqui enim cur non video, cur Hieronymus hic perinde ac alibi differentiam inter exemplar illud ac textum Hebraeum non notaret.

ונפש אשר עשו בחרן] *Et animas quas acquisiverant.* Ad verb. *Et animam* (singulare pro plurali) *quam fecerant.* Aben Ezra exponit de servis domi natis. Monet autem עשה *fecerunt*, posse idem esse quod קנה *acquisierunt*, ut Deuteron. 17. ומן המעט יעשה, *de pauciori acquisivit*, vel *comparavit* ubi Saadias, *et ex hasce, addit* nonnullos interpretari ait, quos instituerant, ad incultu Dei erudirent. Atque ita R. Salom. qui ait, Abrahamum virum proselytos, Sarram mulieres proselytas fecisse. Interea tamen fatetur, supplicem fuisse, servos & ancillas, quos comparaverant. Chaldeus sensum quem sequitur, ita exponit: ונפשתא דמהוו בהון עבדין ואמהן, i.e. *Et animas, quas subjugaverant Lege.* Targ. Hierosol. ונפשתא דמהוו שתעבדין, i.e. *Et animas proselytarum.* Similiter Targ. Jonathan: *Et animas, quas proselytas fecerant in Haran.* Mercerus hoc durum putat, ac supplicia esse, nunc pro nunciis, et nunc *familiâ* exponere.

עד אלון מורה] *Usque ad locum Sichem.* Aben Ezra ait sic appellari per anticipationem; neque enim tempore Abrahami fuisse Sechem. Atque etiamsi postea tempore Jacobi de Sechem legamus, id haud obstat, quò minùs etiam Abrahami tempore, vel autem quispiam ita appellaretur, cujus nomine etiam locus esse insignis. Ver. 6.

עד מקום שכם עד אלון מורה] *Usque ad planitiem Morè.* Vel, *usque ad querum Morè.* Aben Ezra ait אלון idem esse quod אלה, & voces hasce arbores significare. Nonnullos autem refert exponere אלון per שרה,

יהוה, i.e. *agrum, seu campum*. Chald. מישרא, i.e. *planitiem*. Hagius in Collac. ait omnes Hebræos, excepto Aben Ezra, *Elon planitiem* interpretari. Ac monet Hebraïs אלה potius quàm אלון *quercum* significare. LXX. exponunt δρῦς, *quercum*. Vulg. *convallem*.

More.] Aben Ezra refert quosdam existimare *More* eundem esse qui alibi vocatur *Mamre*, qui cum Abrahamo fœderatus fuit; addit autem fuisse alium fuisse, ac Elon More fuisse locum sic appellatum. LXX. & Vulg. appellativè acceperunt, ac à more haud satis congruè dedicisse videntur; ὑψηλὸν sic illi vertêrunt; hic, *illustrem*. In Bibliis Græcis scholion quoddam sic habet, ἄλλη δρῦς μαμβρῆ· cum diversa (inquit Amama in Cens.) loca esse evidenter ostenderit Meriderius. Mamre enim ille fuit confœderatus Abrahæ, locisque ille non procul situs ab Hebron; at qui hic memoratur, non procul à Jordane fuit juxta Sichem.

Et Cananæus tunc erat in terrâ.] R. Salom. ait terram istam in portione Semi fuisse, cùm Noë universam terram inter filios suos divideret; idque ex eo probat, quòd Melchisedec (quem Semi esse volunt Hebræi) rex Salem fuit. Cananæum autem ait terram istam posteris Semi eripuisse, atque Abrahæ Dominium dixisse Abrahamo, se semini ejus terram istam daturum; facturum nempe ut terra ista ad ejus posteros, qui ex semine Semi erant, reverteretur. Ab Ezra ait, fortasse Cananæum terram istam alteri eripuisse, vel mysterium aliquod hic subesse, de quo qui sapit, non temere pronuntiet.

* Targ. Jon. & Cananæus tunc erant in terrâ, quòd nondum venerat tempus, quo filii Israël eam hæreditarent. Vide Act. 7. 5. & Heb. 11. 8, 9.

Ver. 8. *Ab Oriente.*] LXX κατὰ θάλασσαν, *juxta mare*. קדם proprie significat *mare*, sed hic, ut alibi passim

passim, pro *Occidente* ponitur, quia mare magnum, hoc Mediterraneum Judææ erat ad Occidentem.

Ad Meridiem.] LXX εἰς τὸ νότον, *in deserto.* Hieron. in Tradit. notat hîc ac sæpe alibi *pro deserto* in Hebræo esse *austrum.* Aquilà νότον, i.e. Sym. εἰς νότον, *ad austrum.* Ver. 9.

Et erat fames in terrâ.] וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ, Ver. 10. i.e. *in istâ terrâ solummodo,* inquit R. Salom. qui ait hoc fuisse ad tentandum Abrahamum, num Domino se morigerum præberet, qui eum in terram Canaan venire fecerat, unde jam (urgente scil. fame) illico est migrandum.

הִנֵּה נָא *Ecce nunc.*] LXX & Vulg. hæc verba prorsus omittunt. Aben Ezra ait נא idem significare quod עתה, i.e. *nunc.* Sic Chaldæus vertit נען *nunc.* Et similiter ver. 13. ubi LXX omittunt; Vulg. *obsecro te.* Atque ità Chaldæus, cap. 19. 18. בבעו, i.e. *quæso, obsecro.* Et R. Salom. ibi ait esse לשון בקשה, i.e. *precandi particulam.* Videtur pro ratione loci modò hoc, modò illo sensu usurpari. Ver. 11. נא cap. 32. ver. 3. non potest exponi, quæso; etiamsi R. Salom. etiam ibi, aut inepte admodum, interpretetur. Vide in Addendis ad cap. 17. 3.

Novi te pulcram esse.] Aben Ezra ait in terrâ unde Sara est oriunda, alias fuisse æquè pulcras, in Ægypto autem, ac terrâ australi nullam ei parem fuisse; pro diversitate enim aëris diversas esse formas. Similiter R. Salom. ait homines inter quos Abraham & Sara tunc versati sunt, fuisse atros ac deformes, & Æthiopibus similes, inter quos rara esset mulier formosa.

וְאֶקְּחֶהָ אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה *Et accepi eam mihi in uxorem.*] Similiter Chaldæus, וְאֵרֵירִינַהּ יְתִיר לִי לְאִנְתּוּ, quod idem sonat. Et LXX καὶ ἀρούμην αὐτὴν ἐμαυτῷ, &c. At vulg. ut *tollerem eam mihi in uxorem.* Quod ità accipi potest, quasi eam in uxorem non accepisset. Aben Ezra non malè exponit, ut sen- Ver. 19.

sus

sua sit, cum accepisset illam in eum finem, ut sibi uxor esset, ἀφορμὴν eam concumberet, Dominum autem plagis eos affligendo, inhibuisse eum ne illam contingeret.

Ver. 20. וישלחוה *Et dimiserunt eum.*] Verbum שלח, *mittere, dimittere, emittere*, suprà cap. 3. 23. idem valet ac ejicere; hîc autem significat לוויה עכבור, ut monet Aben Ezra, hic *deductionem honorificam*. Ità etiam usurpari notat cap. 18. 16. Et Abraham ibat cum eis לשלחתם, *ad deducendum eos*. Sic Chaldæus, וסדרו יתיה *Et deduxerunt eum*. Cui interpretationi subscribit R. Saloni.

In CAPUT XIII.

Ver. 2. * LXX *ditissimus*. Vulg. *dives*. Chald. תקיף *fortis*, i. e. *dives*. Ita יקר *robur, fortitudo*, pro divitiis usurpatur. Ubi hîc כבד *divitiæ*, ità cap. 31. 1. כבוד *divitias* significat.

Et Abraham erat * *opulentus, &c.*] Heb. כָּבֵד, i. e. *onustus, gravis*. Indè כָּבוֹד *gloria*, ut ex adverso קַל *ignominia*, à קַל *levis*, uti hîc notat Aben Ezra. Hieronymus hîc paullò est argutior; In Hebraico (inquit in Tradit.) veritate scribitur Abram *gravis valdè*, hoc est, βαρὺς σφόδρα. Ægypti enim pondere gravabatur, & licèt videantur esse divitiæ pecoris, auri & argenti; tamen si Ægyptiæ sunt, viro sancto graves sunt. Nota autem Hieronymum hîc à vulgatâ versione discedere, quæ habet in possessione auri & argenti; quod merito reprehendit Amama in Cens. cum in Hebræo sit, בְּמִקְנֶה בְּכֶסֶף וּבְזָהָב, i. e. *in pecore, in argento, & in auro*. Vocabulum מקנה est possessionem quandoque denotare, hîc tamen pro possessione aliquâ ab argento & auro diversâ sumatur necesse est, quia præfocum est vocabulis sequentibus. Aliàs enim diceretur, בְּמִקְנֶה מִקְנֶה, LXX cum Hebræo consen-

constantiam, ὑπόστασιν, καὶ οὐσίαν, καὶ χρῆσιν. Et Chald. בבעירא ובמשלמא, i.e. *jumenta, argento & auro.* מקנה plerunque pro pecore usurpatur, & ut Gen. 46. 32. אנשי מקנה הוו *viri pecoris sunt.* Vulg. *viri habentes alentarum gregum.* Sic Exod. 12. 38. Et alibi.

Et profectus est Abram למסעיו *per, vel junctæ profectiones suas.*] LXX ὅθεν ἦλθε, *unde venerat.* Vulg. *per iter, quo venerat.* Videtur id in animo habuisse, quod hîc dicit R. Salom. nempe Abrahamum ex Ægypto revertentem, iisdem usum esse diversoriis, quibus cùm è Canaan in Ægyptum proficiscebatur, usus est. Atque addit eum didicisse moremterræ, שלא ישנה ארחם מאכסניא שלו, i.e. *nè quis mutet hospitia sua.* Ver. 3.

מנגב *Ab Austro.*] Vulg. *à Meridie.* LXX ἐκ τοῦ νότου, *in desertum.* Hîc præterquam quòd (ut alibi sæpe; vide ad cap. 12. 9.) desertum pro austro ponunt, מן ità interpretantur, ac si motum ad locum denotaret, uti aliquando quidem sumitur, sed perquàm rarò; propriè enim motum à loco significat, atque ità hîc sumendum esse apparet ex cap. 12. 9, 10.

ולא נשא אותם הארץ *Et non tulit eos terra.*] i.e. מרעה הארץ, *pascuum terræ*, ut exponit R. Salom. qui ait ideo in masculino esse נשא *tulit*, ארץ *terra* in fœmininum. Ver. 6.

ויהי ריב *Et fuit contentio, &c.*] LXX μάχη, *pugna.* Sic μάχεσθαι, *pugnare*, pro *contendere, litigare* usurpatur 2 Tim. 2. 24. Joan. 6. 52. Et μάχη pro *contentione*, 2 Tim. 2. 23. R. Sal.* ait hoc indè accidisse, quòd pastores Lot cùm improbi essent, & in alienis agris pecora sua pascerent, ab Abrahami pastoribus increpabantur. Verisimile est de commo- Ver. 7.

Vide infrà ad cap. 26. ver. 20.

* Similia habet Targ. Jonathe, & Targ. Hierosol.

commoditate pascuorum eos inter se contendisse, uti cùm ex ver. præcedenti, tum ex sequentibus colligitur.

Ver. 11. קדמה *Orientem versus.*] LXX ἀπὸ ἀνατολῶν, *ab Oriente.* Sic Vulg. Drusius in Pentateuch. cap. 30. notat מן aliquando valere *ad, versus*, nec aliter hoc in loco exponi posse, quia Sodoma in Oriente terræ Canaan sita erat, 1 Sam. 14. 5. מצפון vulgatus vertit, *ad Aquilonem*; & מנגב *ad Meridiem.* Vide ad cap. 11. 2.

Ver. 13. *Ac peccatores* ליהוה *Domino.*] Vulg. *coram Domino.* LXX παρὰ τὸν κύριον τὸν Θεόν. Hieron. in Traditaït hoc à LXX Interpretibus superfluè esse additum, quia Sodomorum coloni apud homines mali & peccatores erant: ille autem dicitur in conspectu Dei peccator, qui potest apud homines justus videri. At ליהוה hîc positum videtur (uti observat Mercerus) pro לפני יהוה, i. e. *coram Domino, seu in conspectu Domini.* Atque hoc additum videtur ad exaggerandam Sodomæorum impietatem; q. d. Omnem penitùs Dei timorem excusserunt. R. Salom. sic exponit, ידעים רבונם ומתגרים לסרור בו, i. e. *Sciebant dominum suum, & de industriâ in eum rebellabant.* Vide ad cap. 10. 9. Potest exponi, *Domino*, i. e. *in Dominum*; ut Psal. 51. 4. לך *tibi peccavi*, i. e. *in te.*

רעים וחטאים *Mali & peccatores.*] Aben Ezra illud רעים, *mali*, de eorum inhumanitate interpretatur; atque ait Ezechielem hoc exposuisse, cùm dicit, eos manum pauperis ac egeni non confirmâsse. Ezech. 16. 49. R. Salom. ait eos fuisse רעים בגופם וחטאים בממונם, *corporibus suis malos, ac divitiis peccatores.* Chaldæus prius ad divitias, posterius ad corpora refert. ביישין בממוגהון

בגיותהן וחיין בעשרותהן, i.e. * *Malè divitiis suis, & peccatores corporibus suis.* Fagius ait sensum esse, eos etiamsi abundarent divitiis, pauperes tamen non sublevâsse, sed fastuosos fuisse, ac crapulæ luxuíque deditos; dein corpora etiam sua fœdo ac impuro coïtu contaminâsse.

* Similiter Jonathan, qui etiam addit eos fuisse idololatras.

In CAPUT XIV.

IN *diebus Amraphel* בִּימֵי אַמְרָפֶל.] LXX ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Ἀμαρφάλ, *in regno Amarphal.* Jonathan & R. Salom. dicunt hunc esse Nimrod, sed rationem vel nullam, vel ineptam afferunt. Ver. 1.

וְתִדְעָל *Et Tidal.*] LXX Θαργαλ. Legerunt ר pro ד. Ex reliquis etiam nominibus quædam sunt depravata.

גּוֹיִם מֶלֶךְ *Rex gentium.*] Chald. מלכא דעממין *rex populorum.* R. Salom. ait locum fuisse dictum *Gojim*, propterea quòd ex multis nationibus homines ibi congregati fuerunt, ac super se regem constituerunt, cui nomen erat Tidal. Aben Ezra putat accipi posse vel pro provinciâ sic dictâ, vel appellativè pro gentibus, quarum nomina non sunt expressa; intelligi autem alias gentes præter Shinaaræos, reliquáque gentes hîc recensitas. Lyra ait, *Tidal appellari regem gentium, quia in regno suo erant homines congregati ex diversis nationibus.* Fullerus Miscell. lib. 2. cap. 4. ait Symmachum doctissimè appositissimèque reddidisse videri βασιλέως Σκυθῶν, ut vox גוים *gentium* significat *populum Scythicum*, maximâ varietate gentium multitudine, Abrahami etiam ætate, abundantem. Id quidem Græca scholia testantur Symmachum red-

reddidisse ver. 9. at hoc in loco ferunt Symmachum pro Ellasar habere Σωθάν. Lyræ expositio maxime videtur verisimilis.

Ver. 3. Jonath. & Hierosol. in planitie horum, עמקיא

In valle Siddim.] Chald. במישר דקליא, *in planitie agrorum.* Quasi שדים esset plurale, à שדה *ager*; at tunc esset שדים potius quàm שדים. à שדה autem etiam deducit R. Salom. qui ait vallem sic appellatam, quòd ibi essent שדות רבות, i.e. *multi agri, vel multa arva.* Potior videtur sententia Aben Ezræ, qui שדים deducit à שיד, quod calcem seu bitumen significat: hoc congruere videtur cum eo, quod sequitur ver. 10. LXX ἐπὶ τὴν φάραγγα τὴν ἁλυκήν, *ad vallem salsam.* Ità fortè ex posteriori parte versùs exposuerunt. Hieron. in Traditi. *in valle salinarum.* Et refert Aquilam vertisse ἐπὶ τὰ ἐλατὰ ἄλσεα, Theodotionem ἐπὶ ἐλάτων, *amæna nemora* significantes. Aquila autem (ut monet Nobilius) fortè *regionem campestrem* significare voluit. Vulg. *in vallem sylvestrem.*

Ver. 5. בזוזים *In Ham.*] Chald. בזמזמיא *in Hemtha*, Vulg. *cum eis.* Quasi esset עמם. Similiter LXX ἐμὰ ἐν Ζοζόμ. Hunc errorem corrigit Hieron. in Traditi. sed non sine errore. Ait enim mediam literam esse ז, non מ, cùm contrà sit מ, non ז.

Ver. 6. עד אל פארן *Usque ad Elparan.*] LXX ἕως τῆς τερεβίνθου τῆς Φαράν, *Usque ad terebinthum Pharan.* Scholiastes habet, ἕως τῆς ἄλσους τῆς Ἰάβ, i.e. *quercum. Hæc ulmus erat Jobi.* Quæ quid sibi velint, nescio. Vulg. *Usque ad campestria Pharan.* Similiter Chald. עד מישר פארן, i.e. *usque ad planitiem Paran.* R. Salom approbat hanc interpretationem, sed asserit vocem אל non quamvis planitiem significare, sed planitiem *Paran* sic dictam esse; atque ità *planitiem Mamre* dictam esse, ac

ac *planitiem Jordanis* בקעה ; & *planitiem Sbittim* שוה ; & *planitiem Gad* עמק, quæ omnia à Chaldæo notat reddi per מישרא, i.e. *planitiem.*

אל עין משפט *Ad En Mishpat.*] i.e. *ad fontem* (sive *oculum*, nam עין utrumque significat) *judicii.* R. Salom. ait locum per anticipationem hic sic appellari, propterea scil. quòd Moses & Aaron postea judicandi essent ob istum fontem; nimirum quòd in negotio istius fontis Deum non sanctificabant, prout legitur Num. 20. 7. &c. Chaldæus, ut idem notat, simpliciter interpretatur locum ubi homines istius provinciæ ad judicium conveniebant. לשישר מדינא, i.e. *ad planitiem divisionis judicii*; seu (ut Fagius vertit) ubi dirimebantur lites judicio. LXX ἐπὶ τὸ ὕδωρ τὸ κρίσεως, *ad fontem judicii.* Per anticipationem (inquit Hieron. in Tradit.) dicitur, quòd postea sic vocatum est. Significat autem locum apud petram, qui fons judicii nominatur, quia ibi Deus populum judicavit.

Ver. 7. Jonath. ad locum ubi distributum fuit judicium Mosis Prophetæ ob fontem aquarum contentionis.

Omnem regionem Amalek.] Nondum (ut notat R. Salom.) natus erat Amalek (ab Esau enim descendit, Gen. 36. 12.) sed per anticipationem sic à Mose vocatur.

בארות בארות חמר *Puteos puteos bituminis.*] Sic vulg. Ad verb. * *puteos puteos bituminis.* R. Salom. similiter explicat, בארות בארות חמר שהיה, i.e. *putei multi erant ibi.* Addit terram inde ad faciendum cementum fuisse desumptam. Gualterius ait בארות significare *puteum purum*, in quo scaturiat aqua clara & limpida; atque differre à גוב, i.e. *cisterna*, seu *fossa*, in quâ non semper est aqua, sed tantùm tempore pluviali, aut alio occasione. At si putei istiusmodi aquâ fuerunt repleti, quomodo in

Ver. 10. * Sic Exod. 2. 14. acervos acervos. Mar. 6. 40. areolæ areolæ.

eis reges potuerunt conservari? Quod enim dicitur, eos illic incidisse, id (ut notat Aben Ezra) suâ sponte fecerunt, quò melius evaderent. Vivos certè atque incolumes indè evasisse, apparet ex ver. 17. & 21. Qui, ceciderunt, interpretantur, occisi fuerunt, ii per reges Sodomæ & Gomorrhæ eorum copias intelligant oportet, quod mihi minùs probatur.

Ver. 11. אֵת כָּל רְכוּשׁ סְדֹם *Omnes opes Sodomæ.*] LXX πᾶν ἵππον πᾶσαν, &c. *omnem equitatum, &c.* Legerunt רֶכֶשׁ pro רְכוּשׁ. Mercerus ait Hebræos nomine Rechuth propriè bona mobilia intelligere, ut pecus, aurum, &c. quæ convasari, & comportari possunt. Notat etiam vernaculum *richesse* esse Hebræo affine.

Ver. 13. *Et nunciavit Abramo* הָעִבְרִי *Hebræo.*] R. Salom. ait Abramum sic dictum, שבא מעבר הנהר, i.e. *quod è regione transfluvialis venisset.* Idem sensisse videntur LXX, qui vertunt Ἀβραμ τῷ περάτῃ, *Abramo transitori.* Similiter Aqu. περάτῃ. Et Hieron. in Tradit. ait עברי esse transitorem. Symm. τῷ ἐξαλα, *Hebræo.* Acacius (ut in Græcis scholiis notatur) ὁ ἀπὸ τοῦ περαιτέρω τοῦ Ἀβραμ, λέγω δὲ τοῦ Ἕβερ, ἐθνικὸν ὄνομα ἐφιλοδόξει ἐπὶ θεῖον αὖθις τὸν Ἀβραμ τὸν ἐξαλα, Ἀβραμ τὸν περάτην. ἑρμηνεύεται γὰρ περάτης ἐφιλοδόξει), i.e. *Gentile nomen ductum ab atavo Abrahami, nempe ab Heber, positum est, sed interpretatione redditum; nimirum pro Abramo Hebræo, Abramo transitori. Nam Hebræus, si interpretetur, est transitor.* Verum quidem est, עָבַר significare *transire*, & עֵבֶר *trans*, vel *transitum*; at עִבְרִי videtur esse patronymicum à nomine proprio עֵבֶר *Eber*: Indè עִבְרִי *Ebræus*, ab *Eber* oriundus, ut à יְהוּדָה *Juda*, יְהוּדִי *Judæus*, à *Juda* oriundus.

dus. Atque ipse Acacius hoc asserit, *Abrahamum* ab *Heber* dictum esse *Hebræum*; id quod mihi maximè videtur verisimile. Vide suprà ad cap. 10. 21.

חניכיו *Servos suos, quos instituerat.*] חנך significat *initiare, dedicare, imbuere, instituere.* Inde חנוך *initiatus, imbutus, &c.* Aben Ezra hîc exponit de iis, quos Abraham in arte * militari instituerat. R. Salom de piâ & religiosâ institutione interpretatur. Atque ità quidem Abrahamum servos suos instituisse constat ex Gen. 18. 19. alterâ tamen expositio huic loco aptior videtur. Ver. 14. * Sic Jonathan, חניכיך לקטלא quos ad prælium instituit.

Trecentos & octodecim.] Rabbini (ut refert R. Salom.) aiunt solum fuisse Eliezer, ex cujus nominis literis arte quâdam Cabalisticâ, quam vocant Gematriam, efficiunt istum numerum, nempe 318. Sed Aben Ezra id meritò improbat, asserens Scripturam istiusmodi Gematriâ non uti; ac quemlibet ità ratione posse quidlibet effingere. Scripturam igitur, ut sonat, esse intelligendam. Mercerus refert Euchetium dicere, numerum 318. accommodari ad Tau Græcam literam, figuram crucis, & Iota, & Theta (sed legendum monet Eta) literas nominis Jesu, quæ simul conficiunt numerum 318. Sed meritò addit hæc esse curiosiora. Hanc curiositatem quibusdam ex Patribus arrisisse notat Cl. Seldenus noster (de Decimis cap. 11.) ac citat Prudentium (in præfat. ad Ὑμνοποιίαν) dicentem nos beatos fore, *Si quid trecenis, bis novenis additis, Possint, figurâ noverimus mysticâ.* Ver. 15.

חובה *Usque ad Hobam.*] R. Salom. ait nullum locum fuisse dictum *Hoba*, verùm *Dan* (cujus fit mentio ver. 14.) ità appellari ob idololatriam,

quæ illic postea perpetrata fuit. Nota יחד & ויאמר Chaldaicè *peractum* ac *factum* significare.

Ver. 17. *In vallem Shave.*] Seu *vallem planam, æquabilem*, uti vox שוה appellativè sumpta significat. Ità Chald. לסישור, *in vallem planam*. Sic & R. Salom. qui ait sic dictam, quòd in ea nec arbores essent, nec quicquam, in quod quis impingeret. LXX. εἰς τὸν κοιλάδα τῆς σαυέ. At ver. 5. est σαυέ, atque ità etiam hic legit Gualterus. Vulgatus *valle Save*.

Ea est vallis regis.] Chald. אתרא דיסא דמלכא, i.e. *locum studii regii, seu regii exercitii*, ubi rex se exercere atque oblectare solebat. Sic R. Salom. שהוא מיוחד למלך לשחוק בו, i.e. *propria ac peculiaris erat regi ut in eâ se oblectaret*. LXX. ἥτις ἐστὶν ἡ κοιλὰς τῶν βασιλέων, *hic erat campus regum*. Sic Edit. Rom. nec ulla lectionis varietas notatur. Miror igitur unde Gualterus legerit, τῶν δὲ κοιλὰς βασιλέως Μελχισεδέκ.

Ver. 18. *Et Melchisedec, &c.*] R. Salomon ait, nonnullis * Jonathan & Hierosolymitanus dicunt, Melchisedec esse Sem filium Noë, regem Jerusalem. Melchisedec esse *Sem filium Noë. Eam esse Hebræorum sententiam refertur Hieron. in Tradit. At Abenezra hebræus eam haud probat, sed ait, Melchisedec sic appellatum, quòd regnaret in loco justitiæ. *Melchisedec*, si interpreteris, est *rex justitiæ*. Hebr. 7. 2. Vide insuper de Melchisedec Hieron. epist. 126. ad Evagrium. Sententiam Bibl. S. lib. 5. Annotat. 90. & 91. Broughtonum nostrum in tractatu, qui inscribitur Melchisedec. Cunæum de republ. Hebr. lib. 3. cap. 3. ubi opinionem jam olim, idque meritissimè, ut mihi videtur, explosam, renovare, ac confirmare conatur. Vide etiam

etiam Molinæum in Vate, lib. 4. cap. 11. &c.

Rex Salem.] i.e. *pacis*, uti interpretatur Apostolus Hebr. 7. 2. de Melchisedec loquens non tam quoad literam, quàm quoad mysterium. Chald. מלכא ירושלם *rex Jerusalem.* Sic Aben Ezra ait *Salem* esse *Jerusalem*, idque probat ex Psal. 76. 2. idem etiam habet ad Eccles. 1. 1. ubi ait regem Jerusalem vocari * *Adonisedec*, propterea quòd dominus esset loci justitiæ. Josephus etiam hîc per Salem intelligit Jerusalem; atque ità omnes uno ore Hebræi, & ex nostris plerique, ut testatur Mercerus, qui tamen alium locum fuisse existimat, nempe *Salim*, cujus fit mentio Joan. 3. 23. uti etiam Hieron. epist. 126. Sed altera sententia longè probabilior videtur.

* Vide Jos. 10. 1.

והוא כהן *Et erat sacerdos, &c.*] LXX ἦν γὰρ ἱερεύς, *erat autem sacerdos.* Vulg. *erat enim sacerdos*; quod Mercerus, Anama & alii non immeritò reprehendunt, cùm in Hebræo non reddatur ratio ejus quod præcessit, sed tantùm fit narrationis institutæ continuatio. Ex hâc tamen depravatâ versione potissimùm evenit, ut hinc Pontificii pro sacrificio Missæ se argumentari posse existimaverint. Miror Lyram, hominem Hebraïce doctum, & qui ex Hebraïca veritate vulgatam versionem sæpissimè corrigit, hîc versione illâ uti, ac dicere, hinc patere, quòd causa pro qua *protulit panem, & vinum*, fuit ad offerendum sacrificium. Cur hîc divertus abit à suo R. Salomone, quem ubique fere, interdum etiam cùm minimè oportet sequitur? כך עשיתי לרוגזי מלחמה inquit R. Salom. i.e. *Sic feci iis, qui bello sunt defessi.* Sic ille ad verba ista, והוציא לחם ויין i.e. *protulit panem & vinum.* Vide Judic. 8. 5. * Refert quidem Midrash Agadi

* Jonathan, ואפיק ליה לחם וחמר i.e. *Et protulit ei* (filii Abrahamo) *panem & vinum.*

velle nimis hîc sacrificia ac libamina, quæ filji Abrahami essent ibi oblaturi. At præterquam quod in istis Midrashim atque Agadoth, i.e. *expositionibus*, quas sic vocant, plerunque ἀσυλλογίστως dicitur panem & vinum à Melchisedec in sacrificium ac libamen fuisse oblata, sed tantùm sacrificia ac libamina, quæ postea offerenda erant, eis fuisse quodammodo adumbrata. Josephus Antiq. lib. 1. cap. 11. ait Melchisedec militem Abrahami hospitaliter habuisse, nec quicquam eis ad victum defuisse passum, similque ipsum adhibitum mensæ meritis laudibus extulisse. LXX (ut notat Mercerus) hîc habent ἐξήνεγκε, *protulit*, non προσήνεγκεν, *obtulit*. Vulg. *proferens*. Amama ait olim lectum fuisse, *obtulit*.

Ver. 19. *Benedictus sit Abram à Deo altissimo,* קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ *possessore cæli & terræ.*] LXX ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, *qui creavit cœlum & terram*. Et sic vulg. Similiter R. Salom. ait קונה hîc idem esse quod עושה, i.e. *faciore*; ex eo enim quod Deus fecit cœlum & terram, ea ipsius esse, ac ab ipso possideri. Non igitur librarii error esse videtur (ut nonnulli existimant) Prov. 8. 22. ubi pro קָנָנִי, i.e. *possedit me*, LXX habent, ἔκτισέ με, i.e. *creavit me*. Sunt qui putant legendum ἔκτισε: ac præterquam quod alibi (ut videmus) LXX קנה per κτίζω reddiderunt, miror viros eruditos non observasse ἔκτισε in usu non esse, sed dicendum ἐκτήσατο, prout Aquila transtulisse dicitur. Interpretationem quidem אל LXX istic non probo, imò valdè incommodam censeo, sed tamen corruptam ac depravatam esse non existimo.

Ver. 20. אֲשֶׁר מָגַן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ *Qui tradidit hostes tuos in manum tuam.*] Chald. דְּ מְסַר *qui tradidit*. Sic LXX

ὃς

ס׳ תרגלדנא. R. Salom. אשר חסנוך, *qui concluſit.* Aben Ezra, qui נתן *dedit.* Similiter ad Hoſ. 11.8. אתנך *tradam te*, ait idem eſſe cum אתנך *dabo te*, quod iſtic præceſſit. Mercerus ait hoc verbum סגן plus eſſe quàm נתן *dare*, ac ſignificare prorſus *tradere in poteſtatem alicujus, & transferre pleno jure.* Vulg. quo protegente hoſtes in manibus tuis ſunt. Reſperxit procul-dubio ad nomen מגן quod *ſcutum* ſeu *clypeum* ſignificat; at in nomine iſto מ eſt ſervile, in hoc autem verbo eſt radicale.

לשון ידי נשבעתי Ver. 22. Vide Dan. 12.7. Apoc. 10.5. *Extendi manum meam, &c.* inquit R. Salom. i.e. Phraſis iſta, *Elevare manum, juramentum denotat.* Idem notat Aben Ezra, qui citat illud Deut. 32.40. כי אשא אל שמים ידי, i.e. *Elevo enim manum meam ad cœlum, &c.* Chald. *Levavi manus meas per orationem, &c.* Obſerva (inquit Gualterius) Chaldæum Paraphraſten *juramentum, orationem appellare.* At fortè non juramentum, ſed ſimpliciter orationem hic manûs elevatione intellexit Chaldæus. Jonath. autem habet, *Levavi manûs meas per juramentum, &c.*

In CAPUT XV.

בְּמַרְאָה. *In viſione.*] Chald. בנבואה *in prophetiâ.* Aben Ezra, במראות הנבואה *in viſione prophetica.* Fagius notat prophetiam ex Hebræorum ſententiâ eſſe, cum exhibitæ ſunt viſiones, per quas Deus rerum arcanarum ſuos conſcios facit; Spiritum S. autem eſſe revelationem, quæ ſit ſine ſpectaculis, ut in Davide ac aliis, quos autores Hagiographorum faciunt. Ver. 1.

שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד. *Merces tua copioſa valdè.*] Mercerus

certus ait egregium esse sensum, ut repetatur יהוה, i.e. ego; Hebræa tamen scriptura potius esse accipienda. Atque ita LXX ὁ θεός σου πολὺς ἔσται μισθός σου, merces tua multa erit valde.

Ver. 2. אדני יהוה Domine Deus. LXX δέσποτα κύριε. Et sic ver. 8. videntur legisse יהוה non cum punctis אלהים, prout legi solet, quando conjungitur cum אדני, sed cum punctis ipsius אדני, ut alias solet legi. At vulg. Domine Deus. Nomen אדני Adonai, cum camets sine Dagesh (nisi forte ob accentum) non nisi Deo tribuitur. Deducitur ab אדן, quod basin significat. Inde אדון & אדני Dominus, quod Dominus sit sicut sue communitatis columen & basis, inquit Waltherus ad Psal. 110. 1. ubi notat etiam similiter Græcis regem dici βασιλέα, quasi βάσιν τῆς ἀρχῆς, & κύριον Dominum, derivari à κύειν, voce non tam autoritatem & potestatem, quam firmamentum significante.

Jonath. בר מרנסן filius cibationis domûs mea. וְדַמֶּשֶׂק בֶּן מֶשֶׁק בֵּיתִי Et dispensator domûs meæ.] Ad verb. Et filius dispensationis, vel procurationis domûs meæ. Chald. ועבד מרנסנא דין די בביתי, i.e. Et filius gubernator iste, qui est in domo meâ. Sic Fagius vertit, & in Annotat. ait ad verbum esse, filius gubernationis, seu cibationis iste, &c. Nam מרנם & gubernationem & cibationem denotare. Malim, filius cibatoris seu gubernatoris hujus, qui est in domo meâ. Nam מרנם non tam abstractum, quàm concretum, quod vocant, significat. Vide Buxtorf. in Lexico Syro-Chaldaico. R. Salom. sequitur Chaldæum exponit משקה בית רבוני על פיו יהיה, i.e. cujus mandato tota domus mea cibatur. Aben Ezra deducit משק à משק discurrere, atque ait vocem בן filius, esse repetendam, ut sensus sit, Et iste filius discursationis domûs meæ (iste qui in domo meâ huc illuc discur-

discurrit) est iste filius Damasci (i.e. iste Damascenus) Eliezer. LXX. ὁ υἱὸς Μασὲκ ἡ οἰκογενής μου, *filius autem Maseck vernacula mea.* Quasi מְשֶׁק *Mesek* esset proprium nomen. Hieron. in Tradit. refert Aquilam transtulisse, ὁ υἱὸς τῆς κτήσεώς μου οὗτος, *filius potum dantis domui meæ.* Theodotionem verò, ὁ υἱὸς τῆς ἐπισκοπῆς μου, *filius ejus, qui super domum meam est.* Quod autem dicit (inquit Hieron.) hoc est, *Ego sine liberis moriar, & filius procuratoris mei, vel ædificii, qui universa dispensat, & distribuit cibaria familiæ meæ, vocatusque Damascus Eliezer, hic meus heres erit.* Potiùs Eliezer interpretatum *Deus meus adjutor*; ab hoc ajunt Damascum conditam, & hunc cognatam. Hæc Hieron. R. David Kimchi (ut notat Fullerus Miscel. lib. 3. cap. 15.) deduxit מְשֶׁק à שׁוּק vel שׁוּק *discurrere*, ut בֶּן מְשֶׁק *filius discursus, vel stationis domus meæ*; h.e. *is, qui sæpius discurrens omnes domus meæ partes perlustrat*, ut cui totius familiæ cura & solicitudo incumbat; vel is, ad quem recurrit, aut continenter adit familiæ meæ quilibet, vizcrationes ei reddituras, aut res ab eo necessarias petiturus, aut ex illius autoritate aliud quidvis facturus. Fagius in Collat. refert Josephum Kimchi deducere מְשֶׁק à עָזַב *relinquere*, ut בֶּן מְשֶׁק sic filius relictionis; quod בֶּן מְשֶׁק בֵּיתִי, i.e. *filius in cujus manu relinquam omnia, quæ mihi sunt.* Mercerus ait Hebræos & hodie appellare procuratorem seu dispensatorem domus בֶּן מְשֶׁק תְּבוּאַת, à שׁוּק *discurrere*, quod hic illuc circumcurrat negotiorum causa; eâ formâ quâ בֶּן מְשֶׁק à מָשַׁק formatur. Monet autem Hebræos istos, qui exponunt בֶּן מְשֶׁק *filium relictionis*, à מָשַׁק, quod in Sophonia *relinquere* putant significare,

ficare, non (ut quidam recentiorum perperam existimant) intelligere eum, cui omnia sua inopiâ hæredis, relinquere cogeretur Abraham, sed eum in cujus manu omnia sua relinquit, qui omnia agenda permisit.

Ver. 6. וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה *Et imputavit id ei in justitiam.*] R. Salom. ברוך הוא שחשב לאברהם זכות וצדקה שיהיו מאמינין בו ולדורותיו עד העתיד לבא, i.e. *Deus benedictus imputavit hoc Abrahamo in meritum & in justitiam, propter fidem, quâ in eum credidit.*

Ver. 7. *Qui eduxi te ex Ur Chaldæorum.*] Ab Ezra aitthinc probari, illud Gen. 12. 1. Vade è terrâ tuâ, dictum fuisse Abrahamo, cùm in Ur, non cùm in Haran esset. LXX hic, ut suprà, Ur χασδαιων, i.e. *regionem versùs.* Manasses Concil. qu. 40. in Gen. ait verisimile esse, Ur Chaldæorum fuisse civitatem regionis Aram Naharaim (seu Mesopotamiæ) cui nomen inditum à Chesed filio Nahor. Quamvis enim Chesed per id tempus nondum natus fuerat, Scripturam tamen per anticipationem jam à principio hoc nomen ei tribuere, quemadmodum Gen. 11. 4. Hiddekel dicitur labi ad Orientem Assyriam versùs, quamvis Assyria hunc illo nomine haud nota esset. Vide ibid. plura. Vide etiam suprà ad cap. 11. 28.

Ver. 8. *Unde sciam, &c.*] Ramban (ut refert Mercerus) non vult signum ab Abrahamo postulari, quod hic signi nomen non exprimatur, sed tantùm velle edoceri plenè de hujus promissionis veritate, ut vere ac certò sciat se eam possessurum. Sed hoc eòdem recidere videtur, ac si signum postularet; quod ipsum non semper incredulitatem arguere rectè asserit Mercerus, idque exemplo Gedeonis ac Ezechiæ astruit.

Ver. 9. *Sume tibi juvencam* עגלה משולשת *triennem.*] Sic exponit

nit Aben Ezra, עגלה שלש שנים, i.e. *filiam trium annorum.* Refert autem alios existimare tres juvencas, & tres capras, &c. intelligi. Atque ita Chaldæus, & R. Salom. Mercerus ad annorum numerum mavult referri. Sic LXX δάμαλιν τριετῆ, &c. *juvencam triennem, &c.* Et vulg. *vaccam triennem, &c.* Et sic etiam Jonathan interpretatur.

ותור *Et pullum columbæ.*] Sic Chald. ותור ובר יונה, *& filium columbæ.* Similiter R. Salom. & Ab. Ezra, בן יונה. Notat etiam Aben Ezra, pecudes atque aves duntaxat hîc memoratas pro sacrificiis offerri potuisse. Mercerus ait תור pullum avis cujuscunque significare; at cùm ex avibus duæ tantùm in sacrificium offerri jubeantur, turtur & columba, nisi in speciali quodam casu passer pro leproso; hinc disci תור hîc esse *pullum columbæ.* LXX καὶ περιστερᾶν. Vulg. *columbam.* At תור non simpliciter columbam, sed pullum columbæ, sive alterius cujuspiam avis significat. Deut. 32. 11. pro pullo aquilæ usurpatur.

Et divisit ea in medio.] R. Sal. notat morem fuisse, Ver. 10. ut qui fœdus feriebant, dividerent bestiam, atque inter partes ejus divisas transirent. Vide Jer. 34. 18.

וישב אתם *Et insufflaminabat eas.*] *Flatu dissipabat, seu abigebat.* à נשב *flare, diffiare.* LXX καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς, *& sedit cum eis.* Putârunt scil. וישב esse à ישב *sedere*, ac legerunt וַיֵּשֶׁב, Hieron. in Tradit. corrigit, & ex Hebræo vertit, *abigebat.* Sic Aquila, ἀπεδίωκεν. Theodoretus (teste Nobilio) ἐξέλαυνεν, expellebat. Ver. 11.

ותרדמה *Et sopor cecidit, &c.*] In Hebræo (inquit Lyra) habetur extasis, quæ non propriè somnum significat, sed magis raptum. At etiamsi Græcè, hîc, ut alibi pro תרדמה fit ὕπνωσις, vox tamen Ver. 12.

Hebræa

Hebræa sonuum, quinque profundum denotat; ut notatum autem ad cap. 2. 21. Pro extasi (inquit Hieron. in Traditt.) in Thardema, id est, *sopore* legitur, quam suprà vertimus in soporem.

Et ecce horror, tenebræ magnæ, &c.] ורגז לגדולות ותשעה של גדולות inquit R. Salom. i.e. *Invasit afflictiones ac tenebras exilium.* Videtur intelligere non solùm de Ægyptiacâ captivitate, verùm etiam de aliis.

Ver. 13. *Quadringentis annis.*] R. Salom. ait à nativitate Isaac usque ad egressum Israëlitarum ex Ægypto fuisse 400 annos, eósque sic computat. Isaac 60 annorum, cùm natus est Jacob, Jacob autem 130 annorum, cùm in Ægyptum descendit; hinc sunt anni 190. In Ægypto autem ait eos fuisse 210 annis, juxta numerum literarum in verbo ויגר, quo usus est Jacob Gen. 42. 2. ut prædixisse videtur Patriarcha (inquit Manasses Concil. qu. 41. in Gen.) spatium, quo in servitute Ægyptiacâ posteri ejus futuri essent. Sed hoc admodum leve est, ac frivolum, ut ex isto verbo numerus annorum, quibus in Ægypto servierunt Israëlitæ, colligatur. Probat autem non ineptè R. Salom. Israëlitas non potuisse 400 annis esse in Ægypto, cùm *Cohath* ex iis fuerit, qui in Ægyptum descenderunt; Nam si omnes anni *Cohath*, usque *Amram*, & 80 anni Mosis numeraveris, non erunt nisi * 350. Ex iis autem necesse erit subtrahere annos illos, quos vixit *Cohath* postquam natus est *Amram*; item eos, quos vixit *Amram* ex quo natus est *Moses*. Aben Ezra ad Exod. 12. 40. ait 400 *annis* non referri ad ויגר, & *affligent*, sed ad מגורי בניו *peregrinum erit semen tuum*. Sic Manasses (loco citato) ait *tres* istos hîc describi, *peregrina-*

* Vide Exod. 6. 18. & 20.

grinationis; Peregrinum erit semen tuum. 2. *servitii*, Et facient eos servire. 3. *afflictionis*, Et affligent eos. *Statum peregrinationis* ait incipere à Patriarchis, qui semper peregrinati sunt in terris alienis. Psal. 105. 12. Gen. 37. 1. *Servitium Israëlitas pertulisse in Ægypto* post mortem 12 Patriarcharum. Exod. 1. 9. *Statum durae afflictionis* initium capere ab eo tempore, quo Pharaoh recens natos Hebræorum infantes flumine mergi jussit. His præmissis (inquit) facilis est solutio; quia à die, quo natus est Isaac, principium seminis Abrahami, cui dixit debemus supputationem 400 annorum, quos Scriptura dicit, *Sciendo scies, quòd peregrinum erit semen tuum, &c.* Martyr. etiam asserit à nato Isaac ad exitum ex Ægypto exactè annos 400 inveniri. At fateor me istud adhuc non invenire, nisi Israëlitas 210 annis in Ægypto fuisse (quod quomodo probari possit, non video) pro concesso sumatur. Exod. 12. 40. dicitur Israëlitas egressos esse ex Ægypto post 430 annos; Manasses ait addendos esse 30 annos ab eo tempore, quo in Canaan Abrahamo hoc testimonium revelatum est, cùm septuagesimum annum ageret. Quando autem Scriptura dicit Abrahamum septuagesimo quinto ætatis anno ex Haran egressum esse, ait Abrahamum jam in Canaan degentem, iterato Haran petiisse, ibique annis quinque moratum esse; hic autem de secundo exitu agi, nempe ubi Abraham dicitur 75 annorum fuisse cùm ex Haran egressus est. At Abrahamum iterato Haran petiisse nullo (quod sciam) fundamento dicitur. Probabilius igitur est quod Aben Ezra (ipso etiam Manasse referente) dicit, nempe 400 annos à nativitate Isaaci initium sumere; & 430 ab illo tempore,

tempore, quo Abraham reliquit patriam suam, Ur Chaldæorum, quod accidit 30 annis ante natum Isaacum: ut nimirum patriâ suâ septuagenarius excederet, deinde cum patre suo annis quinque in Haran moraretur; anno denique septuagesimo quinto inde in terram Canaan transiret. Quamvis autem Scriptura de revelatione Abrahamo factâ postea loquatur, putat tamen antea factam, cùm Abraham in Ur Chaldæorum esset; neque enim Scripturam semper ordinem temporis observare.

Ver. 15. *Tu autem ibis ad patres tuos, &c.*] Hinc R. Salom. colligit Thare pœnitentiam egisse. Sed ratio est infirma. *Ex æquo* enim (ut dicit Hieron.) *boni & mali dicuntur ad patres suos venire, cùm moriuntur.*

Ver. 16. דור רביעי ישובו הנה *Generatione autem quartâ revertentur.*] Aben Ezra multos Interpretes in exponendo vocabulo דור esse perplexos; ipse autem putat significare spatium, quo quis in hâc vitâ peregrinatur, quod aliquando longius, aliquando brevius est. Sic igitur se rem habuisse ait; Goliath peregrinatus est in Ægypto, & Amram, & Moses ac Aaron; ipsorum autem filii in terram Canaan redierunt. R. Salom etiam ait tres generationes in Ægypto exulâsse, quartam verò in terram Canaan rediisse. Jacobum siquidem in Ægyptum migrâsse, atque ibi posteros ejus ad tertiam usque generationem remansisse, nempe Judam, Pharez & Hezron; *Caleb autem Hezronis filium ex iis fuisse qui terram Canaan ingressi sunt. At de Caleb filio Jephunnæ res certa est, unde autem constet Caleb filium Ezron terram Canaan ingressum esse, nondum video.

* Ità etiam generationes fuisse numerant Mercerus.

Nondum enim completa est iniquitas Amorrhæorum.] Verba

Verba R. Salomonis sunt notatu digna; אין הק"בה נפרע מאומה עד שתתמלא מאתוה, i.e. *Deus benedictus non exercet vindictam in gentem, usquedum mensura ejus impleta fuerit.* Vide infrà ad cap. 18. 20.

Kinæos & Kenizæos, &c.] R. Salom. notat decem gentes hîc recenseri, Israëlitis autem non nisi septem fuisse datas. Addit tres illas, Kinæos, Kenizæos & Kadmonæos esse Edomæos, Moabitas & Ammonitas, eorúmque terras Israëlitas progressu temporis esse possessuros; עתידים להיות ירושה לערוך, atque huc applicat id quod legitur Isai. 11. 14. *Rephaïm* autem interpretatur terram Og; opinor quia *Rephaïm* gigantes, ex quorum numero fuit Og, solet significare. Aben Ezra ait Kinæos, Kenizæos & Kadmonæos fuisse ex filiis Canaan, ac binomines fuisse. LXX undecim populos numerant; addunt enim καὶ ἐνναῖος, & Hevæos, quorum in Hebræo hîc nulla mentio. Mercerus putat *Rephaïm* hîc peculiarem esse populum, nec (ut nonnulli existimant) eosdem cum Hevæis; quin & se minimè dubitare ait, Cinæos & Cenezæos, & Cadmonæos à Josuâ fuisse subactos, aut deinceps, etsi nusquam illorum fiat mentio, quia septem subactis isti subacti erant. Ex septem igitur nationibus, quarum terras alibi in Scripturâ Israëlitæ dicuntur possedisse, ex Mercerî sententiâ tantùm sex hîc sunt positæ: Nam Rephaïm, Cinæos, Cenezæos & Cadmonæos, quatuor hasce gentes, ab illis septem diversas esse judicat. Ver. 19. &c.

In CAP. XVI.

Ver. 2. FOrtasse ædificabor ex eâ] אִוָּבֶנֶה מִמֶּנָּה i.e. filium habebo. בֵּן Ben, filius, à Banu, ædificare, quia, הַבֵּן הוּא הַמְיֻסָּד וְהָאָב כְּמוֹ הַיְסוֹד בְּנִין ut loquitur Aben Ezra, i.e. filius est instar ædificii, & pater quasi fundamenti rationem habet. R. Salom. aït, hinc disci, eum qui non habet liberos, non esse ædificatum, sed diruptum & destructum. Diligenter nota (inquit Hieron. in Tradit.) quòd procreatio filiorum in Hebræo, ædificatio scripta est. Legitur enim ibi, Ingredere ad ancillam meam, si quo modo ædificer ex eâ. Et vide, nè fortè hoc sit, quod in Exodo dicitur, Benedixit Deus obstetricibus, & ædificaverunt sibi domos.

Vide ad cap. 30. 1.

Ver. 3. Et dedit eam viro suo in uxorem.] Ergò (inquit Mercerus) vera uxor fuit legitima Abrahami Hagar, &c. Addit פִּילַגְשִׁים, i.e. concubinas, etiam uxores fuisse legitimas, sed quæ sine dote & contractu matrimoniali, ut volunt Hebræi, ducerentur; & licèt ancillæ essent concubinæ, haud tamen ideo * liberas factas fuisse, sed in potestate dominarum permansisse. Josephus Antiq. lib. 1. cap. 11. aït Saram Dei monitu ancillam Abrahæ in uxorem dedisse; Sed Deum illud eam monuisse non narrat Scriptura, nec videtur verisimile; sed ex Hagaris adversùs Saram insolentiâ, ac Saræ adversùs eam querelâ ac indignatione, videtur potiùs privato consilio id fecisse, ac propterea (ut notat Mercerus) temeritatis pœnas luisse. Vide si placet, Senensem Bibl. S. lib. 5. annot. 94.

* Malè igitur Jonathan dixit, Hagar à Sarâ fuisse manumissam. Vide ver. 4. & 8. & 9.

חִמְשִׁי

חמסי עליך *Injuria mea super te.*] LXX ἀδικοῦμαι, pro, *injuriam ex te accipio.* Vulg. *Iniquè agis contra me.* Chald. עוקבן דילך הוא, i.e. *Judicium mihi tecum est*, i.e. (ut Fagius explicat,) Habeo cujus causâ tecum judicio contendam, te accusem, te te conqueram. R. Salom. non inepte exponit, שתדון בעונשי, i.e. *Tu audis contemptum meum, ac taces.* Jonathan, סני עובדי סני, i.e. *Omnis injuria mea ex te est. Sperabam enim fore, ut tu causam meam ageres.* Hieros. *Judicium meum & injuria mea in manum tuam sunt tradita*, h. e. in te situm est, & ad te spectat injuriam mihi illatam ulcisci. Id etiam fortè voluit Onkelos. Ver. 5.

In deserto super fontem in via Sur.] Gualterius ait LXX hoc totum omisisse, at in Edit. Rom. hoc totum habetur. Ver. 7.

הרה *Ecce gravida es.*] LXX ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἔχεις, *Ecce tu in utero habes.* Vulg. *Ecce concepisti.* Lyra ait in Hebræo esse, *Ecce concipies*; idem enim verbum esse, quod habetur Judic. 13. de uxore Manoæ; ac propterea Hebræos dicere, quòd Agar passa sit abortum, in pœnam contemptus dominæ suæ, postea autem cum Angelo ad dominam redire jubenti assensa fuerit, fœtum in utero exinde à Domino fuisse vivificatum, atque illam vivificationem conceptionem hic vocari. Hoc, ut alia plerique, ex R. Salomone videtur hausisse, cujus hæc est glossa, הרה פעמים, i.e. *Postea quam, vel, Quotiescunque revertetur, concipies*; quemadmodum uxori Manoæ eodem verbo dictum fuit, *Ecce concipies.* At mihi commentum hand placet. Natus vox *Hara*, quæ hic usurpatur, non est verbum, nec ullum ex se connotat, sed est verbale, ac gravidam de- Ver. 11.

nonne. Et quemadmodum interdum conceptionem futuram significat, ut Isai. 7.14. & Judic. 13.7. ita etiam interdum conceptionem præteritam, ut Gen. 38.25. & in hoc loco. Merito igitur hic Lyræ adversatur Burgensis, nequicquam contranitente Matthia Doring, Lyræ hyperaspiste, homine Hebraicæ literaturæ prorsus imperito, ac propterea illi, quam suscepit, provinciæ minus idoneo.

Ver. 12. פרא אדם *Onager homo.*] i.e. *ferus homo.* Habitabit in desertis, ac bestias venabitur uti exponit R. Salom. Ab. Ezra ait sensum esse, Ismaelem fore inter homines liberum, sui juris, extraneum ei non dominaturum. Addit autem sibi placere, ut sensus sit, eum fore inter homines quasi onagrum; omnes nempe vi suâ superaturum, tandem autem manus omnium in ipsum esse convertendas; atque ità in Daniele expositum esse, eum esse bestiam quartam. LXX. ἄγριος ἄνθρωπος, *rusticus homo.* Pro rustico (inquit Hieron. in Tradit.) Scriptum est in Hebræo פרא *pherz*, quod interpretatur *onager.* Significat autem semen ejus habitaturum in eremo, id est, Saracenos vagos incertosque scribens, qui universas gentes, quibus desertum ex latere jungitur, incursant, & impugnantur ab omnibus. Chald. *Et ipse erit rebellis inter homines; ipse indigebit omnibus*, atque etiam omnes filii hominum indigebunt ei. Notat autem Paginus pro פרוח *rebellis*, quædam exemplaria habere עירוד *onager*; quin & ipsum פרוח posse exponi onagrum, atque eo sensu usurpari פרוא Jobi 6.5. Addit illud, *Ipse indigebit, &c.* (Chald. עתיד) in hunc modum legi posse, *Ipse negotium faceſſet omnibus, atque etiam omnes alii homines ipſi*

Jonathan. Erit similis עירוד onagro inter filios hominum.

ipsi facessem negotium. Mercerus ad Job 39. 5. refert nonnullos velle פרא generale nomen esse, & inde nomen Latinum *fera* sumptum; ipse autem existimat peculiare ferae nomen esse, & asinum sylvestre denotare; non tamen alienum videri, nomen Latinum ex hoc ductum, quod inter feras haec sit maxime indomita. Et ad hunc locum ait, ab Hebraeo פרא Latinum *fera* dictum videri. Ribera ad Hos. 13. 15. vult onagrum vocari פרא, quia est animal solitarium, & divisum ab aliis. Hoc autem ideo dicit, quia verbum פרה illic usurpatum in Hiphil הפריה: LXX & Vulg. dividere interpretantur, at alii aliter exponunt.

Vers. 12.

ועל פני כל אחיו ישכן׃ *Et coram omnibus fratribus suis habitabit.* Aben Ezra ait per fratres Ismaëlis intelligi filios Keturae, eosque cum in Lege, tum in libro Judicum vocari Ismaelitas. R. Sal. asserit sensum esse, semen ejus fore numerosum. Mercerus hanc expositionem sequitur, ad insuper addens, hac locutione significari, Ismaëlem nihil fratres suos formidaturum, sed intrepide coram illis actorum, eisque in faciem reluctaturum. Eugubin. in Chald. Par. & in Collat. ait quosdam ita intelligere, quasi Ismael ut agrestis & ferus, cum fratribus tamen suis pacifice hic victurus. Hoc autem ei minus probatur, quod nihil sit in textu, quod Ismaëlis humanitatem commendet. Eorum igitur sententiam potius sequitur, qui volunt tantam Ismaëlis feritatem significari, ut eam etiam in quoslibet fratres suos sit declaraturus. Addit illud על פני כל אחיו seu (ut Chaldaeus habet) על פתח כל, *super faciem*, vel *in faciem* posse vel contrariete tem denotare; q.d. è regione, seu contra omnes fratres suos habitabit, tam potens erit, tamque nume-

numerosum semen ejus, ut nemo possit illud numerare: vel præsentiam significare, scil. præsentibus, videntibus, ac viventibus omnibus fratribus suis, cum quietem suam fortiter captaturum. In qua significatione pariter illa, usurpatur cap. 17. 8. Qualiterlibet autem in deteriorem partem accipi, ut sensus sit, fimaelem fratres suos omnes potentia, imperio, tyrannide longe superaturum; nec non & adversus eosdem perpetuam immanitatem ex omni latere declaraturum. Sed haud scio an hæc interpretatio verbis conveniat, Mercedi expositioni quæ illis melius quadrare existimo.

Ver. 12.

Ver. 13. וַתֵּרֶא הַגַּם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי׃ *Num etiam hic respexi post eum, qui me videt?* R. Salom. sic: cum admiratione hoc dictum, atque sic exponit: Num putavi fore, ut etiam hic in locis desertis viderem miraculum Dei, postquam eos vidissem in domo Abrahami, ubi Angelos videre sum solita? Ita interpretatur videtur, ac si esset infinitivum cum articulo, cum tit pro his participium. Mercerus similiter exponit, neque alteremphasin ehe in his verbis, כִּי גַם, i.e. *etiam hic.* Aben Ezra alt sensum esse. Nunquid etiam hic vidi Angelum Domini, postquam Dominus vidit afflictionem meam? Nam ille me semper videt. At justa hanc expositionem nulla admirationis causa apparet. Chald. וַאֲמַרַת הַגַּם הָכָא חֲזֵית בָּתַר דְּאִתְגְּלִי שְׁכִינְתָּא דַיְיָ לְמֶחֱמֵי לִי׃ *Etiam hic vidi videre postquam revelata est mihi.* Sensum (inquit Pagnus) est, ut Hebræi exponunt, Non tantum Saræ dominæ meæ per Angelos respexit Deus, ut consolandum præbuit Dominæ, sed & mihi ancillæ, & id quidem in deserto. LXX καὶ γὰρ

[1] Hieronym. *Ecce primum mihi ostendit opportunitatem patiendi. Sancta Scriptura, inquit, Ioseph, Ecce tradidit te Dominus potestati Domini tui vigilanti.*

ὐφθην ἔναν ὀφθέντος μοι, Nam, & coram vidi eum, qui apparuit mihi. Legunt sine interrogatione, & pro הראיתי hîc, habent ὐφθην coram. Vulg. assertivè legit, *Profectò hîc vidi posteriora videntis me*; & pro מאחרי *post*, legisse videtur מראי *posteriora*, uti Exod. 33. 23. legitur מראי *posteriora mea*. Fagius in Collat. ait, vulgatam versionem hîc sibi maximè probari, quod in Scripturis ii, quibus aliquâ formâ aliquando Deus apparuit, posteriora Dei vidisse dicuntur. Et citat illud Exod. 33. 23. discrimen autem inter מראי quod hîc habetur, & פני quod Exod. 33. 23. occurrit, prorsus (quod mirror) dissimulat.

In CAPUT XVII.

DEus omnipotent שדי .] Aben Ezra interpretatur *Shaddai* שקיף, i.e. *validum, potentem*. Ut Ezek. 10. 5. בקול שדי. Addit multos deducere à שדד, *vastare, perdere*; ac velle *Deum ità appellari, quòd omnia superet, omnibusque prævaleat*. R. Salom. putat compositum ex אשר (pro quo ponitur ש, ut Eccles. 4. 2. שכבר) quod, & די, sufficit. Sibi enim explicat, אני הוא שיש די בעולמי, i.e. *Ego is sum qui Deitate meâ omnibus sufficiam*. R. Moses in More part. 1. cap. 63. etiam deducit à *Dai* sufficiens, & ש pro Asher, *qui*; atque ait hoc nomen significare, *qui sufficiens est*, ac *Deum ità appellari, quòd sibi sufficiat, neque quo quo modo habeat existentiâ aliunde aliquid trahit, aut ut ab alio conservetur; sed existentia Dei sibi ipsi sola sufficiat*. Assentior autem potius R. Salomoni, hoc nomine significari, *Deum non solùm sibi, sed & aliis omnibus* Ver. 1.

omnibus sufficere. Drusius in Genes. cap. 43. refert, nonnullos deducere à שד, *mammam*, quasi *mammosus, quod omnes alat ac nutriat.* Ipse autem putat veriorem originationem esse à ש & די, *qui sufficit, sufficiens*, ut Plato vocat *Deum ἐκανὸν θεὸν*, atque huc referendum esse interpretamentum ἱκανός. Mercero magis placet, ut sit à שדד, *vastare, qui omnia possit subvertere*: utrumque autem etymon insigne esse asserit. Hieron. in Ezech. 10. (non ut Drusius habet, Ezech. 1.) didit Aquilam, Symmachum & Theodotionem interpretari ἱκανὸν, quod fortem potentemque interpretatur. Et epist. 136. ait Aquilam *Shaddai* interpretari ἀλκιβὲ, quod (inquit) *nos robustum, & sufficientem ad omnia perpetranda accipere possumus.* Porchetus contra Judæos, part. 1. cap. 101. ait *Shaddai* nusquam apud Hebræos nisi de Deo dictum reperiri. Hoc etiam confirmat Buxtorfius in dissertatione de nominibus Dei, sect. 49. Drusius (ubi suprà) ait non semper esse Dei epitheton, sed aliquando (si Hebræis credendum) esse nomen profanum; ut Job 22. 25. Ezech. 1. 24. (citat etiam, sed mendosè, Isai. 13.) Sed de his (inquit) locis Grammatici certant, & adhuc sub judice lis est.

Ambula coram me.] LXX εὐαρέστει ἐμοὶ, *place in conspectu meo.* Vide cap. 5. 22. Chald. פלח, *servi, seu cole coram me.* Similiter R. Salom qui insuper addit דבקות בשמי, i.e. *adhærete cultui meo.*

Ver. 5. * Nomen Abraham compositum videtur ex Ab. i.e. pater, & rah, i.e. magnus, & hamon, i.e. multitudo.

Nec amplius nomen tuum vocabitur * *Abram.*] Hieron. in Traditt. refert Hebræos dicere, quod ex nomine suo Deus, quod apud illos tetragrammaton est, יה literam Abrahæ & Sarræ addiderit. Di-

cebatur

cebatur enim (inquit) primùm Abram, quod interpretatur *pater excelsus*; & postea vocatus est, אברהם Abrahim, quod transfertur *pater multarum*, nam quod sequitur, *gentium*, non habebat in nomine, sed subauditur. Pugnetus contra Judæos, part. 2. cap. 12. ex tractatu Talmudico de Primitiis hæc citat: *In principio fuit pater Aram, & ideo vocatus est Abram; similiter verò pater totius seculi, & nomen ejus fuit Abraham.* Eadem habet Galatinus de Arcan. lib. 5. cap. 13. & lib. 9. cap. 12.

[illegible] *Circumcidatur.*] Est infinitivum; unde R. Salom. & Aben Ezra dicunt esse pro [illegible] *ut circumcidatur.* Sic Chald. [illegible] quod idem valet. Sed quidni potius dicamus esse [illegible] (ut loquuntur Hebræi) i.e. phrasim concisam, pro [illegible] i.e. *circumcidendo circumcidibitur*, quæ plenè exponuntur, ver. 13. Ver. 10.

Et præputiatus masculus, &c.] R. Salom. notat hinc discrimen, circumcisionem in ea, corporis parte positam fuisse, quæ matrem a femina distinguit. Ver. 14.

Excindetur anima illa, &c.] R. Salom. de arbitrate, ac præmaturâ morte interpretatur. Aben Ezra sic exponit: Si fuerit filius præputii, & non circumciderit carnem præputii sui, excindendus est. Nam quod præcipitur de puero infante, ad patrem spectat. Quòd si pater ejus eum non circumcidat, ipse circumcidet, alias in potestate sua fuerit. Excidunt autem manu Dei (ידי יי ad verbum *per manus Dei*) infligitur. Addit nonnulli perperam existimare, puerum, si incircumcisus moriatur, non habere partem in futuro seculo. LXX. καὶ ἀπερίτμητος ἄρσην, ὃς ἂν [illegible] ἐξολο-

ipsa octavo?) hoc: Et immundus cujus masculus, qui non circumciditur carne præputii sui die octavo, exterminabitur, &c. Illud de die octavo de suo addiderunt. Nec poterat (inquit Lyra) ultra octo dies (circumcisio) differri; alioquin puer pueri, vel ejus mater, si pater esset mortuus, morte debebat puniri; (de morte æterna exponit Doring) ipse etiam puer veniens ad ætatem adultam, si negligeret circumcisionem, puniendus erat morte. Vide August. de Civit Dei, lib. 16. cap. 27. ubi versione 70. interpretum deceptus, in hujus loci interpretatione parum commode se expedit.

Ver. 15. *Non amplius vocabis nomen ejus Sarai, sed Sarah erit nomen ejus.*] Sarai (inquit Fl. Salomo.) sonat; *domina mea*, & non aliorum; at *Sarah*, seu dominæ simpliciter: erit nomen ejus; namque omnium erit domina. Similiter Hieron. in Traditt. *Causa* (inquit) *nominandi ejusmodi fuit, quod uxor diceba-tur* * *principis mei*; *nihil tantum domus materfamilias*; *ipsa vero dicitur absolute princeps*, id est, *regina*. Sequitur enim, Dabo tibi ex eâ filium, & benedicam ei, & erit in gentes, & reges populorum erunt ex eo. Addit quosdam pessime suspicari, antè eam lepram fuisse, qua Uzziam rex Judæ percussus est, 2. Paralip. 26. 19. Zacharias dicitur, quæ in nostris linguis videtur aliquam habere similitudinem, in Hebræo autem penitus diversa. LXX. [illegible] Quasi mutato nominis in additione literæ consistentia, quod à veritate longè est alienum.

* At. Sarai potius fortè, princeps mei.

Ver. 16. *Benedicam ei, & filium dabo ex eâ.*] Sic Chald. [illegible] At LXX [illegible] Et Vulgatus ab. Quod ad sensum attinet, perinde esse videtur, sive ad matrem, an ad filium referatur; nec adeò momen-

momentosum esse, quod dicit Fagius, observari promissionem, quam Deus hic Ecclesiæ suæ promittit, cujus typum gerit Sara. Hunc igitur locum, quanquam sensum suum haud dignum, prætermisit Amama.

Et risit.] Chald. וחדי, i.e. *& lætatus est.* R. Salom. hanc expositionem probat, atque addit *Abrahami risum ex fide, Saræ autem, ex incredulitate provenisse*; ac propterea Saram reprehensam fuisse, non autem Abrahamum. Jonathas & Hieronymus utrumque *admiratus est.* Ver. 17.

Num centenario nascetur filius?] Ad verbum, *filio centum annorum.* Sic libellum Sara vocatum *filia 90 annorum*, vide *Abhagnaria.* Ita passim phrasis ista usurpatur. Lyra recte notat, *Abrahamum hoc dixisse non dubitando, sed divinum beneficium admirando.* R. Salom. notat, *propterea Sarulæ hominem, qui negaret annorum filios procreasse*; at tetigit Abrahamum hominem vetulum adeo fuisse decrepitum, ut centenario genere esset pro miraculo. Ver. 17.

Et Ismaele, dixit.] Sic hoc (inquit Lyra) dicunt Hebræi, & verum videtur, quod (Ismael similis vitæ fuam in bono; quia de hoc Abraham rogavit Deum (Sic intercessit illo [illegible] *Vivam Ismael coram te*, id est, faciens voluntatem & beneplacitum tuum.) Vide ad cap. [illegible] *in isto ipso die.*] Sic vel 26. Non dubium est, Abrahamum Dei mandatum exequi, ut hoc Aben Ezra. Nec inepte idem hinc colligit, servos Abrahami, qui cum multi essent, omnesque ex ipso die circumcisi, non ab eo fuisse coactos, sed volentes, lubentesque id Dei mandatum peragendum festinasse. R. Salom. hic argut- Ver. 20.

ut

ut solet, ait, *Abrahamum id die, non nocte scripsse*; minimum non meruisse sibi à genibus & descriptoribus; neve adversarii ejus dicerent, se, si vidissent, haud permissuros fuisse, ut illud Dei præceptum observaret.

In CAPUT XVIII.

Ver. 1. *Cumque sederet in ostio tabernaculi.*] Ut videret (inquit R. Sal.) si quis præteriret, utque præteuntem in domum suam reciperet.

Ver. 2. *Et ecce tres viri stabant.*] Pagnus ait nostros hinc Trinitatis mysterium collegisse. Mercerus notat nostros hoc nomine ab Aben Ezrâ perstringi; Verba Aben Ezræ sunt subobscura, nempe hæc, [illegible] quidam dixerunt (Mercerus ait Aben Ezram scripsisse [illegible] *Le dixerunt ex-amussim, spiritus*) in postremâ autem editione Venetâ sic temperatum esse [illegible] ità in editione illa habet Buxtorfius; nisi quod verborum ordo immutatus) [illegible] *tres divini* (de quibus hic sermo habetur) *esse Deum, qui est unus, & unus, quia se invicem non sunt divisi.* Hoscè scilicet Aben Ezra ex eo, quod scriptum est *tres viros*, nempe duos angelos (duos scil. ex hisce tribus) Sodomam venisse. Sanè (inquit Mercerus) nostros opotuit in Trinitate hinc colligendâ cautiores esse, ne se ità adversariis deridendos exhiberent. Itâsanè res habet; Satius est istiusmodi argumenta missa facere, quæ adversarios non tam ad veritatem amplectendam, quàm ad eam explodendam incitare sunt idonea. Mercerus notat

Abrahamum

Abrahamum initio nè angelos quidem esse intellexisse. Heb. 13, 2. atque ideo nimis inconsideratè dictum vulgò fuisse, quòd Abraham tres viderit, unum adorârit; quasi veritatem in Trinitate agnoverit; adorandi enim verbum hîc ad salutationem externam esse referendum. At ipse Mercerus ad ver. 2. quasi animo fluctuans, ait etsi Trinitatem hîc non agnoverit Abraham, haud tamen alienum videri, eam hîc quodammodo significatam toto progressu, cùm modò unus, modò plures dicantur. Ego verò non video, quomodo ad probandum Trinitatem hîc significari, hoc quicquam faciat. Quum enim tres fuerint, interdum de omnibus, interdum de uno aliquo, fortè inter eos præcipuo, absque ullâ mysterii cujuspiam significatione, sermo fieri potuit. Aben Ezra ait unum ex hisce angelis venisse ad annuntiandum, Saram filium habituram, duos autem Sodomam profectos, unum ad perdendam Sodomam, alterum ad liberandum Lot. R. Salom. de duobus primis consentit; tertium autem ait venisse ad sanandum Abrahamum, quem adhuc vult ægrum fuisse ex circumcisione; quod pro Rabbinico commento meritò habeatur. Singulos autem Angelos * singulis officiis esse deputatos, nec unum duplicem obire legationem, ex hoc loco probat, quia cùm aliàs dicitur in plurali, comederunt, & dixerunt, quando de annuntiatione agitur, dicitur in singulari, & dixit, *Revertendo revertar, &c.* Sic de eversione Sodomæ, *Non possum facere quicquam, &c.* Sed hæc parùm firma sunt; nam in plurali dicunt, *Non evertemus hunc locum, &c.* cap. 19. 13. Rectius igitur ex nostris nonnulli aiunt, *unum ex hisce fuisse ipsum*

* Idem etiam dicunt Jonathan & Hierosolymitanus, qui tamen in horum officiis distribuendis cum Aben Ezrâ consentiunt.

ipsum DOMINUM, *duos autem Angelos ministeriales.*

Ver. 2. וַיַּרְא *Et vidit.*] Bis dicitur Abraham vidisse; R. Salom. ait, *prius* וירא *simpliciter, ut sonat,* במשמעו, *esse accipiendum; posterius autem esse* וירא, i.e. *de intentione animi et consideratione intelligendum.*

Ver. 3. אֲדֹנָי *Domine.*] Chald. יי, sic nomen tetragrammaton, יהוה, contractè scribi solet, in Chaldaicâ paraphrasi. R. Salom. ait Abrahamum eos omnes vocâsse *Adonim*, i.e. *dominos*; et autem qui inter illos erat præcipuus, dixisse, *Ne nunc* (vel, Nè quaso) *præteras*; eoque subsistente reliquos subsitisse; atque hoc sensu vocem Adonai esse profanam, i.e. de creaturis hic usurpari. Addit autem & aliam esse expositionem, juxta quam nomen Adonai hic est sacrum, i.e. Deo tribuitur; Abrahamum scil. ad Deum esse locutum, ut eum moraretur (quasi Deus cum Abrahamo fuisset ante horum trium apparitionem; id colligit ex v. 1. quem ità intelligit, ac si diversa apparitio illic narretur ab eâ, de quâ ver. 2. agitur; quod à simplicitate Scripturæ nimis est remotum) donec curreret, ac ad se reciperet viatores illos, quos viderat. Etiamsi autem antea dictum fuit, Abrahamum cucurrisse, hunc tamen sermonem prius vult habitum fuisse, prout Scriptura sæpe solet alio ordine res narrare, quàm quo gestæ sunt. Sed ut id verum est, ità huic loco non rectè applicatur. Merito maximè probatur, Abrahamum hic unumquempiam ex tribus allocutum, quem omnium maximum animadvertit. Sed quum Adonai cum carnet, quemadmodum hic scribitur, non nisi de Deo dicatur (nisi fortè ob accentum, quod

hîc

hîc locum non videtur habere) gravis admodum oritur quæstio, quomodo Abraham quenquam ex istis tribui ità compellare potuit; cùm ut ex sequentibus elucescit, eos omnes adhuc pro hominibus habuerit. Hanc difficultatem, quæ mihi vix superabilis videtur, omnes quotquot vidi Expositores prorsùs dissimulant. Junius autem eam declinâsse videtur, quippè qui in plurali vertit, Domini mei. Ac fieri quidem potest, ut ob accentum pathach mutetur in camets, ac præterquam quòd Chaldæus habeat יי, LXX κύριε, vulg. *Domine* (ut Vernaculâ nostræ versionis præteruitam) quæ sequuntur, arguunt vocem esse singularem, i.e. singulariter de uno aliquo usurpari. *Si inveni gratiam in oculis tuis, nè quæso præteras à servo tuo*; omnia in singulari sunt posita; ac prò ptерea Adonai singulare esse, i.e. Dominum, non Dominos significare necesse est. Quod enim Junius ità interpretatur, ac si Abraham primò voce Adonai omnes simul compellâsset, deinde singuli dixîsset, Si inveni gratiam in oculis tuis, &c. adeò videtur violentum, ut mihi non si culpiam arrisserit. Quid igitur? Fateor mihi aquam (quod aiunt) hærere, nec quid dicam occurrere, nisi hoc fortè dici possit, Mosen ità hîc Abrahamum loquentem introducere, quia etiamsi non jam statim ab initio, posteà tamen ex colloquio intellexit unum aliquem ex istis esse Jehovam.

עַל כִּי עַל *Nam propterea, &c.*] R. Salom. sic exponit, Nam hoc à vobis peto, quandoquidem in honorem meum ad me divertistis. Asserit enim vocem istam, עַל כִּי, semper in Scripturâ idem valere quod עַל אֲשֶׁר, i.e. *propterea quòd, quandoquidem, quia.* Sic & Aben Ezra ait עַל כִּי עברתם Ver. 5. Vide cap. 19. ver. 8.

עבורתם juxta antiquos exponendum esse, ועבורתם, i.e. *quandoquidem divertistis.* Certè voces istæ כי על כן Gen. 33. 10. commodissimè vertuntur, pour cas Junius vertit, *quandoquidem.* Atque ità etiam Gen. 38. 26. Hosce locos, atque etiam alium, quem invenire non possum, citat R. Salom. cujus interpretationi usus Scripturæ suffragari videtur, etiamsi ad verbum על כן sic posset exponi, *Nam propter sic*, quod non inepte reddi posse videtur, *Nam propterea.*

Ver. 8. Et *tulit* ויקח חמאה וחלב *butyrum & lac.*] R. Salom. per חמאה videtur intelligere florem lactis, quem nos vocamus Cream. Sic enim interpretatur, שומן חלב שקולטין מעל פני, i.e. *pinguedinem lactis, quæ in superficie ejus colligitur.* Ità ista verba (Latina intelligo) habet Shindlerus in Pentagl. sed unde habuit, non meminit. Et tamen חמאה exponit butyrum, quod certè ab istâ lactis pinguedine aliud est, etiamsi ex eâ conficiatur.

Ibid. *Et comedebant.*] vide ad cap. 19. 3. *Et ipse stabat juxta eos.*] Chald. *Et ipse ministrabat eis.* Polcrè (inquit Gualeperius) & hospitalitatem & officium humile in Abrahamo simul commendat, quando & hospitem excipientem, & ministrum ipsum introducit. Chrysostomus (eodem referente) exclamat, *O magnitudinem hospitalitatis! O humilitatis excellentiam! O mentem oppido pium! Adstabat centenarius comedentibus illis.* Adstitit Patriarcha quasi famulus, summum honorem sum existimans, quòd præsentibus ministraret, & solaretur itineris eorum laborem.

Ver. 9. *Et dixerunt* ויאמרו אליו.] Literæ ו & א punctis super se positis habent. R. Simeon filius Eliezer (ut refert R. Salom.) hanc tradit regulam, *Ubicunque scriptio amplior est punctatione, quærenda est expositio scriptionis;*

nè; hîc autem punctatio amplior est scriptione, atque ideo quærenda est expositio punctationis. Innui igitur volunt, Angelos interrogâsse Saram, אי אברהם, i.e. *Ubi est Abraham?* At hoc nimis est Cabalisticum, & planè ineptum. Quorsum enim de Abrahamo quærerent, ubinam esset, cum ipsis adstaret?

בעת חיה *Secundùm tempus vitæ.*] Chald. בעדן Ver. 10.
דאתון קיימין, i.e. *secundùm tempus, quo vos* (eritis) [a] *vivi, seu incolumes.* Ad eundem ferè modum R. Salom. בעת הזאת לשנה תהיה, i.e. *secundùm hoc tempus anni futuri.* Et paucis interpositis, בעת הזאת חיה שתהיה לכם שתחיו כלכם שלמים וקיימים, i.e. *secundùm tempus hoc, quo vita erit vobis, quo vos omnes sani & incolumes eritis.* Similiter Aben Ezra, nisi quòd ad Saram duntaxat referat, בעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה, i.e. *juxta tempus hoc in anno sequenti, cùm Sara erit viva.* Videtur nomen חיה non substantivè, sed adjectivè accepisse. LXX κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ὡς ὥρας, *in tempore hoc, in horæ.* Sic in Edit. Rom. Hieron. in Tradit. legitur, *in tempore hoc, & in horâ.* Et pro horâ ait, vitam legi in Hebræo, atque ità explicat. *Revertar ad te in tempore vitæ*, quasi dixerit, si vixero, si fuerit vita comitata. Ἀναστροφὴν hoc, ut alia, dictum esse asserit. Fagius in Collat. eorum maximè probat sententiam, qui hoc ad sensum referunt, ut dicat Angelus, se rursus ad futurum postquam ille in lucem editus fuerit. Et notat hanc phrasin, isto sensu usurpari 2 Reg. 4. ubi Propheta Elizæus mulieri Sunamitidi dicit, *Tempore isto juxta tempus vitæ tu amplexaberis filium*; i.e. ut Hebræi exponunt, Post certum tempus, quo fœtus in utero tuo vivificabitur,

[a] Similiter Hierosolymitanus, Jonathan, *Anno futuro, & vos (eritis) incolumes.*

[b] Rom. 9. 9. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, quasi sensus sit, cùm tempus hoc revixerit, i.e. cùm anno sequenti redierit: atque ità nonnulli exponunt. Vide cap. 17. 21.

bitur, & ad justum membrorum robur pervenerit, atque eùm in lucem editus fuerit, tu amplexaberis filium. Et mox sequitur, *Et concepit mulier, & peperit filium in tempore illo, juxta tempus vitæ, sicut prædixerat ei Elisha.* Similiter Gualterius, Juxta tempus vitæ, i.e. secundùm morem, quo solet infans vivificari in utero, & nasci, ità vivificabitur, & nascetur Isaac quoque.

והוא אחריו *Et illud* (scil. *ostium*) *erat post eum, scil. angelum.*] Sic R. Salom. והוא אחריו היה פתח ומלאך, i.e. *ostium erat post angelum.* Et Fagius, Ostium angelo loquenti ad tergum erat. Ait hoc Scripturam referre, ut videas Angelum non ignorâsse quòd Sara riserit, etiamsi à tergo ejus steterit, nec eam ridentem viderit. LXX videntur legisse והוא אחריו, i.e. *& illo erat post eum*; ad Saram enim referunt, Σάρρα δὲ ἤκουεν πρὸς τῇ θύρᾳ τῆς σκηνῆς ὄπισθεν αὐτοῦ, i.e. *Sara autem audivit ad ostium tabernaculi, cùm esset post eum.*

Ver. 12. אחרי בלתי היתה לי עדנה *Postquam consenui, erùne mihi voluptas?*] LXX à verbis longè discedunt, ὅτι οὐκ ἔστι μοι γέγονε ἕως τοῦ νῦν, *nondùm mihi factum est usque nunc.* Hieron. in Tradit. notat multò aliter legi in Hebræo, scil. *Posteaquam attrita sum, facta est mihi voluptas?* Ea autem est Aquilæ interpretatio; μετὰ τὸ κατατετρῖφθαί με ἐγένετό μοι τρυφερία; Symmachus sic transtulit, μετὰ τὸ παλαιωθῆναί με ἐγένετό μοι τρυφή; i.e. interprete Hieronymo, *Postquam vetustate consenui, facta est mihi adolescentia?* Similiter Chaldæus, אחר ורסיבות חויו לי עולמי, i.e. *postquam senui (ad canitiem perveni) erit mihi juventus?* Jonathan, *Postquam consenui, erit mihi conceptus?* Hierosolymitanus, *Postquam consenui, fierine potest, ut revertar*

verian ad illas juventutis, ac fœcunditatis conceptus?

Ver. 14. * Ita & Jonathan interpretatur.

הֲיִפָּלֵא מֵיְהוָה דָּבָר *Num à Domino quicquam abscondetur?* Sic Chald. יִתְכַּסֵּי מִנֵּי, *num * occultabitur?* Hanc interpretationem probat R. Salom. sic tamen, ut sensus sit, nihil esse quod Deus non possit efficere. Ità (inquit) est, quemadmodum Chaldæus interpretatus est, *Num occultabitur?* Nunquid ulla res divisa, ac separata, atque occultata erit à me, ut eam efficere non possim? Sic Aben Ezra, יִתְעַלֵּם, i.e. *num absconditur?* Addit nonnullos interpretari, *Non est quicquam,* נִפְלָא, i.e. *mirabile in oculis Domini, ut efficiat.* Asserit autem præpositionem מִן in מֵיְהוָה obstare quo minus ità exponatur. Mercerus Chaldæi expositionem frigidiusculam censet, atque sic R. Salomonem utramque expositionem conjunxisse, quòd vicina sint נִפְלָא in Niphal *mirum, arduum esse,* & נִפְרָא *abscondi,* quòd *quæ ardua sunt, & mira, sint à naturâ, & à nobis aliena, recta, & occulta.* At נִפְרָא separari potius significat, quàm abscondi; atque eandem significationem נִפְלָא tribuit R. Salom. ad Deuteron. 17. 8. כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָּבָר לַמִּשְׁפָּט, i.e. *verbum* נִפְלָא *semper significat separationem ac divisionem.* Sic Chaldæus ibi pro יִפָּלֵא habet יִתְפְּרֵישׁ, i.e. *Quando separabitur?* Sed & alteram abscondendi notionem tanquam affinem adjungit R. Salom. מִשְׁתַּמְּרִין בְּנֵי אָדָם, i.e. *quandoquidem res separatæ & absconditæ sunt à nobis.* Sic & hoc in loco נִפְרָא *divisum,* & נִסְתָּרוֹת *absconditum,* tanquam Synonyma usurpat. LXX. sensum ecclesiæ expresserunt, μὴ ἀδύνατόν τι παρὰ τῷ Θεῷ ῥῆμα; *Num impossibile erit Deo quicquam?* Vide Luc. 1. 37. Ex nota ῥῆμα, *verbum,* illic pro re usurpari, procul hic usurpant LXX., quia נִפְלָא

דבר *Dabar*, quod propriè *verbum* significat, eo sensu adhibetur.

Ver. 16. ויפנו משם האנשים ויבטו על פני סדם *Et asserexerunt versus Sodomam.*] R. Salom. ait verbum שקף semper in Scripturâ usurpari in malum, præterquam Deut. 26. 15. *Tantum* (inquit) *malet eleemosyna pauperiorum sustentatio, in bonam veritatem in misericordiam.* Ut hoc meliùs intelligatur, inspice locum Deut. 26. 12. —15.

Ver. 19. כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו *Novi eum, propterea quòd præcipiet filiis suis, &c.*] *Novi*, i. e. *dilexi*, uti exponit R. Salom. ידעתיו, i. e. verbum *noscere* ait hîc ac *diligere*; nec posse exponi, *Novi eum quòd præcipiet, &c.* obstare enim dictionem למען, i. e. *propterea*. Chaldæus autem ità interpretatus est, גלי קדמי, i. e. *manifestum est coram me*. Fagius in Collat. Hebræa sic vertit, Hoc quoque scio, quòd præceperus sit filiis suis, &c. In Annotationibus autem ait, Chaldæum, LXX. & Vulgatum haud satis expressisse vim verbi Hebraici ידעתיו, eò quòd neglexerunt affixum pronominale, *eum*; ad verbum enim sonare, *Novi eum, quòd præceperit sit, &c.* q. d. *Novi eum virum pium ac justum esse, qui præceperit sit, &c.* Addit nonnullos transitivè exponere, *Notum faciam ei, ut præcipiat, &c.* Certè למען אשר significat, *Ut, patius, quàm, quòd*; an ut ידע significet *notum facere*, durissimum videtur, etiamsi à nonnullis ità exponatur cap. 22. 12. Propriissimè autem למען valet, *eò quòd*, vel *propterea, quòd*; atque ideo omnibus expensis, expositionem R. Salomonis sequendam arbitror. Mercerus Chaldæi interpretationem nimis jejunam putat; sed & ipsius expositio mihi videtur nimis aliena, nimirum ut sensus sit, Primùm scio eum in se justum esse; item

Jonath. Revelata est coram me voluntas, quippe qui præcipiat, &c.

item in justitiâ suos institutum, ut post se pergant &c.

Clamor Sodomæ & Gomorrha multus.] Ver. 20.
R. Salom. aït יָרַב aliis semper habere accentum in ultimâ, & significare rem crescere, ac indies majorem fieri; hîc autem in penultimâ, atque indicare, clamorem Sodomæ & Gomorrhæ ad magnitudinem suam crevisse, ad summum perveniſſe. Vide suprà ad cap. 15. v. 16.

Descendam nunc & videbo, &c.] Ver. 21.
R. Salom. aït, Judices hîc instituit, ut הַדִּינִין ad. i. causas capitales deducant absque summâ circumspectione. Vide suprà ad cap. 11. 5. Similiter Lyra. *Ut docentur* (inquit) *Judices non festinanter agere, donec diligenter inquisiverint.* Chaldæus רְעוּתָא revelabo me nunca. * Sic Onkelos, Jonath. & Hieroſolymitanus.

Abraham autem stabat adhuc coram Domino.] Ver. 22.
R. Salom. aït scribendum fuisse, Dominus adhuc stabat coram Abrahamo, cùm ex superioribus appareat non Abrahamum ad Dominum, sed Dominum ad Abrahamum venisse; hîc igitur esse תִּקּוּן סוֹפְרִים i. correctionem Scribarum ac Rabbinos sic verba immutasse. Ac rectè Aben Esra . . . i. e. Non opus est nobis correctione Scribarum; id est, non opus est illum modi correctionem fingere. Nam satis apte verba inter se conveniunt, idque confirmat ex cap. 19. 27. *De Tikkun Sopherim*, seu correctione Scribarum, hæc loca quibus dam Scriptura, quæ à Scribis correcta fuisse dicuntur, quasi minus commodè à Mose & Prophetis scripta fuissent, alii aliter sentiunt. Vide Pocockium contra Porchetum part. 2. cap. 15. Galatinum (in quo Pocockius omnia, nec aliud ferè quicquam) de Arcan. lib. 1. cap. 8. Senensem Bibliothec. S. lib. 2. §. *Stylus mendax Scribarum*, & lib.

& lib. 8. hac, 2. Genebrardum Ling. Rabb. sub lit. ר, Mercerum ad hunc locum; & ad Job. 7. 20. & ad Job. 23. 5. Drusium ad Gen. cap. 50. Et ad Num. cap. 27. Præcipue autem Glassium Philol. S. lib. 1. tract. 1. pag. 39. &c. ubi notat Bellarminum ipsum (de verbo Dei I. 2. cap. 9.) eos refellare, qui correctiones hasce (quas vocant) Scribarum, Sacri textus corruptiones esse existimant. Citat etiam Marinum Brix. in Præfat. Arcæ Noæ sic scribentem, Judæi de his aliam sententiam habentes, id totum rident. Nam illis ratum & firmum est, Scripturam S. à Prophetis, ut nunc habetur, descriptam, nunquam immutatam fuisse, nec deinde immutandam, &c. Et in Addendis refert Buxtorfium literis ad ipsum de hac re datis inter alias, scripsisse sententiam suam exposuisse, nempe *Sopherim*, seu Scribas bonæ fuisse fidei, solos autores, Mosen & Prophetas, sibi nunquam aliter scripserint, quàm hodie scriptum legitur. At Sapientes Hebræorum recentiores animadvertentes inconvenientiam quandam in illis locis, scripsisse, aliter stare autores loqui debuisse, & secundum cohærentiam propositi textus sic vel sic scribere, sed pro eo mutasse se scribere, & id sic efferre, ut hodie in textu est. Hinc Aben Ezram ad aliquot loca ridere solitum, dicentem, אולי תקון, i. e. nulli dubium quin opus fuisset dicere, nihil esse, quod narrati sit Scriptor peccatum, autorem debuisse aliter id loqui, vel scribere. Hæc est summa sententiæ Buxtorfii, viri Hebraice longe eruditissimi, qui profecto hic rem acu tetigit. Atque idem etiam esse sententiam Hebræorum ad hunc locum refert Mercerus. Chald. עבד, i. e. *servivit in oratione coram Domino.* Abraham autem adhuc

huc quærebat misericordiam pro Lot, & serviebat in oratione coram Domino.

הַלְאָה לָךְ *Absit à te, ut juxta hanc rem facies.*] De voce הַלְאָה vide Fullerum Misc. l. 2. c. 2. ubi multa eruditè observata invenies. Ver. 25.

אֲדֹנָי אַל נָא יִחַר לְאַדֹנָי וַאֲדַבְּרָה *Ne quæso iratescat Dominus meus, & loquar.*] LXX μὴ ὀργισθῇς, δέομαι λαλήσω, *nunquid Domine, si loquar?* Valdè (ut notat Hieron.) obscurè, & imperfectè. Sic etiam ver. 32. Ver. 30.

In CAPUT XIX.

סוּרוּ נָא אֶל בֵּית עַבְדְּכֶם *Divertite nunc, vel quæso, in domum servi vestri.*] Mercerus notat סור cum מן esse recedere, at cum אל *divertere in locum aliquem.* Illud moneo priorem illam hujus verbi acceptionem esse multo usitatiorem. Vide ad ver. 9. Ver. 2.

Et dixerunt, Minimè.] R. Salom. notat eos Abrahamo dixisse, *Sic facies.* Hinc dicit, repulsam posse dari inferiori, non autem superiori. Id, opinor, sibi vult, cùm dicit, מכאן משמרין לקטן ואין משמרין לגדול. Ad hæc verba respexisse videtur Burgensis, cùm sic scripserit, *Notandum quod Angeli invitati ab Abraham ad primam invitationem acquieverunt; invitati tamen à Lot non acquieverunt nisi ad magnam instantiam, & quasi compulsum.* Ex quo dicunt quidam Hebræorum, & videtur rationabile, quòd ex hoc datur doctrina hominibus, ut cùm invitantur à viris magnæ autoritatis, non debent se retrahere, sed acquiescere statim propter eorum reverentiam, sicut Angeli Abrahæ. Cùm autem invitantur ab hominibus vilioris, seu modicæ autoritatis, non debent statim

decipere invitationem, sed aliqualiter se retrahere, nè videantur leves, sicut Angeli fecerunt cum Lot. Hæc Burgensis, quæ cùm à R. Salomone desumpta videantur, mirum est à Lyrâ fuisse prætermissa.

Ver. 3. * Et sic Jonathan, uti etiam cap. 18. 8. *Et comederunt.*] Targum Hierosol. (ut notat Fagius) habet, * *Et videbantur, ac si ederent & biberent.* Ad vide Aug. de Civit. Dei, l. 13. cap. 22.

Ver. 6. *Et exiit ad eos Lot* פתחה *ad ostium,* וידלת, *& januam clausit post se.*] Mercerus notat discrimen esse inter פתח & דלת, nam פתח *ostium* (à פתח *aperire*) esse ipsam concavitatem, ubi sunt valvæ, aut fores? at דלת esse *januam*, quæ volvitur, & aperitur, vel clauditur. Hæc autem ex R. Salomone desumsit; qui eodem prorsus modo inter hæc vocabula distinguit.

Ver. 8. *Nam propterea venerunt, &c.*] R. Salom. ut supra, ità etiam hic exponit על כן per על אשר, i. e. *eò quod, vel propterea quod.* Vide ad cap. 18. 5. LXX διὰ τοῦτο, *propter quod, vel eò quod.* Vulg. *quia.*

Ver. 9. *Recede hinc.*] Ad verb. *appropinqua ulteriùs.* Sed (ut notat Mercerus) sic interdum נגש usurpatur pro *in alteram partem appropinquare*, i. e. *longiùs recedere*: ut ver. 2. סורו *divertite*, *recedite à loco vestro ad me* ואלי semper elongationem significat, *ultra, ulteriùs.* LXX ἀπόστηθι ἐκεῖ, *abscede illuc.* Vulg. *recede illuc.* Chald. קריב לדלתא. Fagius vertit, *Secede illuc.* Ad verbum sonat, *appropinqua ad ulteriorem partem.*

Ver. 11. *Percusserunt cæcitate.*] Ad verb. *cæcitatibus.* Aben Ezra aït vocem Hebræam significare מושש מעין וחולב, i. e. *tenebras oculorum & mentis.* Notat idem vocabulum usurpari 2 Reg. 6. 18. LXX ἐν ἀορασίᾳ. Augustinus (citante Nobilio)

bilio) ait Græcum ἀποφορίαν non tam cæcitatem significare, quàm, si ita loqui liceat, *evidentiam*, quæ faciat non videri, non omnia, sed quod non opus est. Chald. סנורית, Fagius vertit, *cæcitate*. Mercerus ait vocem istam Chaldaicam significare radios, seu irradiationes, cùm quis immodicâ luce offundatur, ut ejus oculis quasi radii objiciantur, qui oculorum aciem præpediant. סניר est *purus, clarus*; hinc per antiphrasin סנורית cæcitatem significare dicit Buxtorfius in Lexico Syro-Chaldaico.

Et filios tuos.] R. Salom. exponit de filiis filiarum ejus, quæ nuptæ erant. Asserit enim ad v. 14. Lot duas filias in urbe nuptas habuisse. Ver. 12.

לוקחי בנותיו, *Qui accipiebant, vel accepturi erant filias ipsius.*] R. Salom. intelligit eos, quibus filiæ Lot, quæ adhuc domi cum ipso erant, desponsatæ fuerunt. Et tamen לוקחי generos ipsius, intelligit eos, quibus aliæ filiæ Lot nuptæ fuerunt; cum textu non patiatur, ut alii per לוקחי, alii autem per לוקחות בנותיו significentur. Melius igitur Aben Ezra, qui totum interpretatur de iis, quibus aliæ filiæ Lot in urbe matrimonio junctæ fuerant. Istiusmodi autem filiæ habuisse Lot, probat ex voce נמצאת v. 15. *quæ inventæ sunt.* Indè nimirum apparet, Lot alias habuisse filias præter eas, quas domi habuit. Id hinc non malè colligi censet Fagius in Collat. Hieron. in Tradit. interpretatur, qui * *acceperant filias ejus*; atque existimare videtur Lot non alias habuisse filias, nisi illas, quæ domi erant, nondum matrimonio copulatas. At LXX οἱ εἰληφότες τὰς θυγατέρας αὐτοῦ, *qui acceperant filias ejus.* Porchetus contra Judæos, part. 2. cap. 16. refert in Bereshith Ver. 14.

* Sic Vulg.

rehith Rabba ad illud cap. 18. vers. 2. *Forte inveniuntur ibi decem*; sic scriptum esse; *Quare decem?* Quia *existimabat ibi decem esse, nempe Lot & uxorem, item quatuor filias totidemque generos ipsius.* Juxta istam expositionem non duas solùm filias habuit Lot, quæ domi erant, sed etiam aliis duas in urbe conjugatas. Quin & ista expositio supponit eas, quæ apud patrem erant, viris saltem fuisse desponsatas. Mercerus probabilius esse putat, Lot præter duas istas filias, quæ domi erant, alias etiam duas in urbe maritis junctas habuisse: eas autem, quas domi habuit, minimè fuisse desponsatas; neque enim vel Lot eas in stuprum fuisse oblaturum; nec sponsos earum passuros, ut absque ipsis urbe excederent. At neutra ratio videtur satis valida. Potuit enim Lot existimare, satius esse eas etiamsi desponsatas in stuprum offerre, quàm permittere, ut majus malum perpetraretur. Et cùm filias suas adhuc secum domi haberet, eas sponsis nescientibus, aut nondum satis maturè intervenientibus secum potuit abducere.

Ver. 16. Jonathan, וְאִתְמַהְמָהַּ *Et cunctabatur.* Vel, *& obstupescebat.* Nam אתמה utrumque denotat.

Et cunctabatur.] R. Salom. putat Lot de opibus suis secum auferendis fuisse solicitum, atque ea de causa ad egrediendum fuisse tardum. Probabilius videtur (quod optimatus est Aben Ezra) eum tactu fuisse attonitum, ac viribus ad fugiendum caruisse. Sic intellexisse videntur LXX, qui in plurali habent, *ἐταράχθησαν, turbati sunt.* Prior autem modo Scholiastes, qui legit ויתמהמהו, *profectionis ordinabat.* Aquila ad verbum vertit, *ἐθαυμάτωσεν, admiratus est.* Et Chald. תמה, quod tam cunctari valet. Eodem sensu usurpatur verbum Hebræum Psal. 119. 60.

Ver. 18. *Non Domine.*] Aben Ezra ait, Adonai hic esse

profanum,

profanum à creatura tribui, etiamsi sit cum cametz; id enim esse ob accentum in fine versûs. At R. Salom. testatur Rabbinos dicere, *sanctum esse*, i.e. de Deo dici, propterea quòd sequitur ver. 19. ad conservandam animam seu vitam meam; potestatem enim vitæ ac necis non nisi ad Deum pertinere. Sed levicula est ista ratio; Angeli enim, atque etiam homines Dei permissu vitam vel auferre, vel conservare poterunt. Chaldæus tamen habet יי, quod nomen creaturæ non communicatur.

[illegible] *Benignitatem tuam.*] LXX. τὸ ἔλεός σου, *misericordiam tuam*. Vulg. *misericordiam tuam*. Sic etiam alibi verentur nomen Dei, ut cap. 20. 13. & cap. 21. 23. & cap. 24. 27. Ver. 19.

Nónne parva est? Et anima mea vivet.] LXX. de suo addunt ἐκεῖ τὰ, propter te. R. Salom. ait simplicem ac literalem sensum esse, *Nonne urbs ista parvula est, paucique in eâ habitant? Non est quòd te pigeat eam intactam illasque relinquere; unde fiet, ut anima mea vivat*, id est, *ut vita mea in eâ conservetur*. Ver. 20.

[illegible] *Accepi personam tuam.*] Verbum נשא Ver. 21. non significat etiam *tollere, elevare*, unde fortè reddiderunt, ἐθαύμασά σε ἐπὶ προσώπου, *admiratus sum personam tuam*. Atque inde in epistolâ Judæ v. 16. θαυμάζοντες πρόσωπα. Ver. 24.

Et Dominus pluit, etc. à Domino, etc.] Ab Ezrâ aït esse variam figuram, i.e. *sermonis elegantiam*, ac sensum esse, *Dominum pluisse*, i.e. *à Domino*. Ità etiam R. Salom. notat Scripturam sæpe loqui tollere; ut Gen. 4. 23. *Vivere Lamech*, hic pro in Et Esth. 8. *Scribitur ad Judæos, etc. in nomine regis, hoc in nomine meo*. Manasses Concil. qu. 44. in Genes. mavult aliorum quorundam sententiam sequi, qui volunt per primum nomen Domini designari Angelum,

gelum, quasi Legatus usurpet nomen ejus, à quo missus est. Et tetragrammaton aliis rebus præter Deum attribui asserit; Exod. 13.21. & 14.19. Num. 10.35. At nec ejus expositionem probo, nec loca ab eo citata ad rem faciunt.

Ver. 26. וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו *Et respexit uxor ejus post eum.*] Ad verbi *de post eum.* Sensus est, Lot præcepisse, ac uxorem ejus eum secutam respexisse. Fagius in Collat. refert Kimchi in Radic. sic interpretari, אשתו שהיתה מאחריו הביטה אחריו, i.e. *uxor ejus quæ ei erat à tergo, post se respexit.* Illud מאחריו Aben Ezra exponit לדעת מאחריו, i.e. *post Lot.* Atque ità R. Sal. Jonathan, quâ ratione fretus, nescio, מבעוד של אבא, *post angelum.*

Et facta est נְצִיב מֶלַח *statua salis.*] Aben Ezra ait *eam combustam esse sulphure, quod salem secum commixtum habuit.* Ad hoc confirmandum citat Deut. 29.23. ubi *sulphuris* simul ac *salis* fit mentio. Targum Hierosol. ait, uxorem Lot fuisse ex filiabus Sodomæ, ac respexisse ut videret quidnam eveniet domui patris sui, atque ità factam עמודא דמלחא, i.e. *columnam salis, duraturam usque ad resurrectionem mortuorum.* Insulsa est R. Salomonis glossa, nec micam salis in se habet, מאחר ומאחר נתבעה ולקוח, i.e. *Sale percavit, & sale punita est.* Cùm Lot salem hospitibus apponendum peteret, ea (scil.) præbere noluit. Innuit autem uxorem Lot Sodomæorum mores imitatam fuisse inhospitalem. Hujus commenti * meminit etiam Jyta, qui quicquid à R. Salomone dicitur, raro prætermittit.

* Idem etiam in Targum Jonath. habetur.

Ver. 29. *In quibus Lot habitavit.*] i.e. *in quarum una habitavit,* ut exponit Aben Ezra, qui notat similem esse locutionem Judic. 12.7.

Nec

Nec vir est, &c.] R. Salom. ait, eas putâsse totam ubique mundum fuisse destructum, quemadmodum fuerat tempore diluvii. Hieron. in Tradit. etiam *refert nonnullos pro earum excusatione dixisse, eas, eò quòd putaverant genus humanum defecisse, ideò cum patre concubuisse.* Lyra hanc opinionem amplectitur, atque ait, eas piam intentionem habuisse, scil. conservationem generis humani, licèt malo modo ad hoc vellent venire, scil. per incestum cum patre, quod semper fuit illicitum & detestabile. Ver. 31.

ובקומה * *Nec cùm surgeret.*] Est punctum super ו, ut notat Masora. Notat etiam & R. Salom. qui innui putat, Lot sensisse cùm filia major surrexerit, nec tamen à bibendo vino proximâ nocte abstinuisse. At certè verba è contrà significant, Lot non sensisse nec cùm filia ipsius cubaret, nec cùm surgeret. Hieron. in Tradit. istius etiam punctationis meminit, atque eam innuere existimat, incredibile esse, & quod rerum natura non capiat, coire quempiam nescientem. Mercerus non dubitat, quin facti atrocitas hâc punctatione sit notata. Contra Hieronymum tamen notat, non dici, Lot non sensisse quando cum illâ congrederetur (id enim fieri non potuisse, quantumvis ebrius esset) sed non sensisse, nec quando cubuit, nec quando surrexit: putâsse igitur forsan se cum uxore rem habere, atque eam mortuam esse, oblitum fuisse. Idem etiam ab Hebræis dictum refert Lyra. Ver. 33. * Ad verb. *Et cùm surgeret, scil. nunquam.*

Et vocavit nomen ejus מואב *Moab.*] q.d. מואב *Moab*, i. e. *à patre scil. genitus*, ut notat Aben Ezra. Jonath. vocavit nomen ejus *Moab*, *quia ex patre suo conceperat.* Ità etiam R. Salom. qui *insuper mulie-* Ver. 37.

tis

tis impudentiam observat; flagitium enim suum prædicat, ac de eo videtur gloriari. LXX post, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωάβ, addunt, vel potius in eorum versione additur, λέγουσα, ἐκ τοῦ πατρός μου *dicens, ex patre meo.* Sed istud à Hieronymo in Traditt. non refertur, & scholion quoddam fuisse, æque margine in textum irrepsisse videntur.

Usque ad hunc diem.] Ab. Ezra ait sensum esse, *alienam gentem cum eis non fuisse permixtam.* Vel, in hunc usque diem rem esse notam.

Ver. 38. Jonath. Et vocavit nomen ejus * Filius populi mei, quia filius patris ipsius erat.

Et vocavit nomen ejus בֶּן עַמִּי *Ben ammi.*] i.e. *Filius populi mei.* Mercerus ait fieri potuisse, ut pro בֶּן עַמִּי *Ben ammi* brevitatis causâ יָעַן *Ammon* sit dictus, quo nomine totus populus deinceps vocabatur. LXX καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἀμμών, λέγουσα, υἱὸς γένους μου, *Et vocavit nomen ejus Ammon, dicens, Filius generis mei.* Hieron. in Tradit. *Ammon*, inquit, cujus quasi causa nominis redditur, *Filius generis mei*, sive ut melius dicitur in Hebræo, *Filius populi mei*, sic derivatur, ut ex parte sensus nominis, & ex parte ipse sit sermo. יָעַן *Ammi* enim, à quo dicti sunt *Ammonitæ*, vocatur *populus meus.*

In CAPUT XX.

Ver. 2. *ET dixit Abraham* אֶל שָׂרָה *de Sara.*] אֶל significare solet *ad*, hic autem, ut R. Salom. & Aben Ezra monent, pro עַל, i.e. *de*, vel *super*, (prout *super* usurpatur in illo Virgilii,

Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.)

Soror mea est.] LXX addunt, ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν, ὅτι γυνή μού ἐστι, μήποτε ἀποκτείνωσιν αὐτὸν οἱ ἄν-

δρες

ἀρχὴς τῆς πόλεως Μ' σόρλω. Istud autem glossema esse videtur. Nihil istiusmodi in Hebræo, utnec in Chaldæo, vel vulg. reperitur.

Misit ergò Abimelech, &c.] Lyra refert Hebræos dicere, quòd usque ad finem vitæ Saræ remansit in ea teneritudo carnis, & vivacitas coloris; atque hoc ex eo putat probabile, quòd eam jam nonagenaria esset, nec tamen eam concupivit.

גּוֹי גַּם־צַדִּיק תַּהֲרֹג *Num gentem, etiam justam, vel eámque justam occides?*] Verborum emphasin non videntur animadvertere, certè non exprimere qui vertunt, *Num etiam gentem justam occides?* Ita enim orationem suam instituit Abimelech, ut gradatim assendat; *qd: Num gentem, totam gentem occides? Num etiam & eam gentem quæ justa est?* Abo Ezra redarguit, quendam, appellans eum sommistorem, quòd גּוֹי *gentem*, hîc interpretabatur אִישׁ, i.e. *virum*. Apparet certè ex ver. 7. Deum constituisse Abimeleco se non solùm ipsum, sed & populum ipsius perditurum, nisi Sarah Abrahamo redderet. LXX ἐπὶ ἀγνοοῦντι καὶ δίκαιον ἀπολεῖς. Vulg. *Num gentem ignorantem & justam interficies?*

Ver. 4.

וְגַם אָנֹכִי חָשַׂכְתִּי אֹתְךָ *Et cohibui etiam ego.*] LXX καὶ ἐφεισάμην σου, *& peperci tibi.*

Ver. 6.

Nam Propheta est.] Atque ideò (inquit R. Salom.) novit te eam non tetigisse, & pro te orabit. Hoc Mercero arguitus videtur; ac simplex sanè sensus esse videtur, preces Abrahami ideo plus ponderis habituras, quòd Prophetæ essent. Lyra, ut solet, R. Salomonem sequitur.

Ver. 7.

כִּי אָמַרְתִּי *Quoniam dixi.*] Vulg. *Cogitavi mecum.* *Dicere* apud Hebræos sæpe ponitur pro *cogitare*. Psal. 39. 1. אָמַרְתִּי *dixi, custodiam vias meas, &c.*

Ver. 11.

id

id est, ותשברו בלבי, *cogitavi mecum in animo*, ut exponit Kimchi. Sic Jer. 18.10. est אמרתי *dixi*, pro חשבתי *cogitavi*, uti habetur ver. 8. Interdum plenius exprimitur, *dicere in corde*, Psal. 14.1. Genes. 8.21.

יראת אלהים *Timor Dei.*] LXX Θεοσέβεια, *Dei cultus, pietas erga Deum.* Isto vocabulo utitur Apostolus 1 Tim. 2.10.

Ver. 12. *Veruntamen certè soror mea est, &c.*] R. Salom. (quippe qui putat Ischam, de quâ cap. 11.29. esse Saram) ait Saram vocari filiam Thare, quia בני בנים הם כבנים, i.e. *filii filiorum sunt quasi filii.* Unde Abraham vocavit Lot fratrem suum, cap. 13.8. Aben Ezra existimare videtur Abrahamum officioso quodam mendacio usum esse, quod viro sancto non est temere imputandum. Verba ejus hæc sunt, הנכם נעני שרתה אבימלך ברוחו כפי צורך השעה, i.e. *videtur mihi*, quòd (Abraham) *repulit Abimelec iis modi verbis, quæ necessitas temporis postulavit.* At non minùs verè, quàm eleganter Tertullianus, *Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi.*

Filia patris mei, sed non, &c.] R. Sal. ait Haran (cujus filiam putat Saram) non eandem cum Abrahamo matrem habuisse.

Ver. 13. כאשר התעו אותי אלהים *Quum me errare fecit Deus.*] *Potest quis errare & in viâ pedum, & in viâ morum*, ut alicubi distinguit Augustinus. De prioris generis errore hîc sermo est, ut monet Aben Ezra, אין זו הטעות בלב, i.e. *Non est hic sermo de errore cordis.* Elias Levita hoc discrimen ponit inter טעה & תעה, quorum utrumque exponitur *errare*, quòd טעה non nisi de *errore cordis*, nec תעה nisi de *errore corporis* dicatur. At certum est

חטאה etiam interdum errorem cordis denotare. Isai. 63. 17. *Domine* תרענו מדרכיך, i.e. *quare errare nos fecisti à viis tuis?* Et Psal. 95. 11. disertè legitur, תעי לבב, *i.e. errantes corde.* Chaldæus hîc ità videtur accepisse, quippe qui in hunc modum vertit, *Et fuit cùm erraverunt populi post opera manuum suarum, Dominus me ad timorem suum adduxit.* Sententiâ quidem (ut notat Gualtperius) proba est, à textu tamen remotior. LXX ὅτε ἐξήγαγέ με ὁ θεὸς, &c. *quando eduxit me Deus, &c.* Similiter vulg. Sed (ut notat Fagius) non satisfaciunt Hebræo הרחיקו, quod non simpliciter educere significat, sed sic ut nescias quò pergas, quò divertas. Sic & Aben Ezra hinc colligit Abrahamum huc illuc Dei jussu profectum esse, nec quò iret intellexisse. Hoc magnum fidei Abrahami argumentum fuisse docet Apostolus Hebr. 11. 8. Atque eo sensu hoc verbum usurpatur Gen. 37. 15. Quòd autem אלהים de Deo vero dictum hîc cum verbo plurali הרחיקו conjungitur, R. Salomon ait, mirandum non esse; sic enim sæpe nomen istud, cum plurali construi. Atque hoc multis exemplis demonstrat; ut אלהים & הלכו אלהים, חיים & אלהים קדושים. Gualtperius ait pro הרחיקו אלהים Trinitatis mysterium insinuari. Ego id infirmum judico.

Jonath. Et fuit, cùm quasiverunt labores idolorum me in errorem traxere, &c.

Et accepit Abimelec oves, &c.] LXX καὶ ἔλαβε δὲ Ἀβιμέλεχ ἀπὸ Ἀβραὰμ πρόβατα, καὶ βόας, καὶ παῖδας, καὶ δούλας, καὶ ἔδωκε, &c. At in Hebræo textu, cum quo consentiunt Chald. & Vulg. de mille didrachmis hîc nulla mentio. Ex ver. 16. huc istud videtur irrepsisse. Ver. 14.

Ecce dedi אלף כסף *mille argenteos.*] LXX ἰδοὺ δέδωκα χιλίας δραχμὰς ἀργυρίου, *mille didrachmas.* Chald. אלפא מלעין דכסף, Ver. 16.

* Sic etiam Jonathan & Hierosolymitanus.

כסף, i.e. *mille** *ficles argenti.* Josephus Antiq. lib. 3. cap. 9. ait, *siclum esse nummum apud Hebræos, quales sunt tetradrachmi Attici.* Loquitur autem de ficlo sacro, qui duplo major erat vulgari. Vide infrà ad cap. 24. 22. & 37. 28.

הוא לך כסות עינים *Is est tibi tegmen oculorum.*] Nempe Abraham; *Is tibi præstabit, nè quis oculos in te* (scil. concupiscendi causâ) *conjiciat.* Sic exponit Aben Ezra; R. Salom. illud הוא refert ad dona, quæ Abimelec dederat Abrahamo; sic enim הנה נתתי, *Ecce hunc tibi honorem habui; dedi opes fratris tui, et quem fratrem tuum esse dixisti.* Ecce opes & honor iste erunt tibi tegumentum oculorum. Per *tegumentum autem oculorum* intelligit *defensionem pudicitiæ Saræ*, nè quis eam tanquam stupratam despiceret. Chaldæus videtur etiam non de Abrahamo, sed de donis Abrahamo datis interpretari; הוא ליך כסות ויקר וישלחון * ורכיזין, i.e. *ipsum est tibi velamen honoris, ed quòd misi, & tuli te.* Quin & *velamen oculorum* interpretatur *velamen honoris*, seu honorificum & pretiosum, in quod oculi hominum facilè se conjicium. Sic Pagnin. in Collat. refert ex Hebræis nonnullos per velamen oculorum intelligere vestem pretiosam, quam omnes appetunt. Ego (inquit Mercerus) הוא generaliter sumo, *Hoc, quicquid in hâc re accidit, signum erit certissimum tuæ pudicitiæ, &c.* Mihi prima expositio, quæ est Aben Ezræ, æquè probabilis, ac ulla alia videtur, nempe *Abrahamum Saræ pro velamine oculorum esse, eam ejus præsidio tutam, ac quasi velamine tectam, nè quis ejus pulchritudine inflammatus in eam quicquam temere auderet; ut non necesse haberet eam dissimulare, sed palàm ac apertè pro uxore suo*

* Deesse videtur ו copulativa; & in edit. Veneta legitur ורכיזין & accepi.

ſuo poſſet, ac deberet agnoſcere. LXX τοῦτο ἔσαι σοι εἰς τιμὴν τῶν προσώπων σου, *Hoc tibi erunt in honorem (in edit. Rom. vertitur, in pretium) faciei tuæ.*

אשר אתה לה *Omnibus qui (vel, quæ) tecum ſunt.*] Aben Ezra refert ad mulieres, quæ cum Sara erant, ancillas nempe maritis junctas; ut ſenſus ſit, Abrahamum etiam iis eſſe oſperimentum oculorum, id eſt, eis præſtare, nè quis laſcivos ac impudicos oculos in eas conjiciat. Sic autem ſubintelligenda eſt copula ו, ut לכל ſit pro ולכל *omnibus.* R. Salom. de omnibus universim, qui cum Sara erant, intelligit, hoc ſenſu; *Dona iſta Abrahamo data operiem oculos eorum, nè ſe deſpiciant, quod forte feciſſent, ſi te vacuam dimiſſiſſem, &c.*

LXX καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτῆς, *& omnibus, quæ tecum ſunt.*

ונכחת *Et tum omnibus, & reprehenſa fuit.*] R. Salom. ונכחת exponit, ונראת לכל בני עולם, i.e. *Et tum omnibus qui in mundum venient.* Ut ſenſus ſit, dona, quæ Abimelec dedit Abrahamo, defenſionem eſſe pudicitiæ Saræ, non ſolum apud comites ejus, verùm etiam apud omnes. Illud autem תוכחות, ſic interpretatur, *Erit tibi apertio oris* (תוכחות *fermonis fiducia*) *ut liberè loquaris*, ac res haſce quæ ignotæ non ſunt, palàm prædices. Vocem תוכחות, quæ vulgò vertitur *increpatio*, aſſerit ſemper ſignificare ברור ודברים, i.e. *rerum manifeſtationem, vel explicationem verborum, παῤῥησίαν, libertatem loquendi.* Idem etiam annotat ad cap. 24. 44. Videtur autem ità accipere נכחת ac ſi ſecundæ eſſet perſonæ, quod contra Grammaticam eſſe notavit Mercerus. Melior igitur videtur expoſitio Aben Ezræ, nempe hæc non eſſe verba Abimelec, ſed Moſis, hoc ſenſu, ועם כל זו נוכחת שרה, i.e. *Et tum biſce omnibus reprehenſa fuit Sara*, nè ſcil. *deinceps maritum ſuum*

M 2 *diſſimu-*

dissimularet, eumque fratrem esse diceret. Monet autem נכרות in נבדות redundare, ut sæpe aliàs, v.g. Gen. 22.4. Die tertio וישא elevavit Abraham oculos suos. Ad verb. *Et elevavit.* Illud ונכרות (inquit Mercerus) alterutro modo exposuerim, vel cum Aben Ezrâ, vel potiùs cum Rasi, sed tertiâ, non secundâ personâ, ut res fert Grammatica, à quâ non est temere discedendum. LXX ὡς ἐλάθοντο, *& omnia verè dicito.* Acceperunt נכרות in secundâ personâ, & deduxisse videntur à נבד quod *rectum* significat; sed Nun potiùs est servile, & radix נכר in Niphal נוכח *increpari.* Vulg. *Et quocunque perrexeris mementote deprehensam.* Fagius in Collat. hanc vulgatam versionem reliquis præfert, ac ad veritatem Hebraicam proximè omnium accedere arbitratur. Ego Aben Ezræ expositionem præferendam censeo; nam verbum נכרות & tertiæ personæ est, (licèt sine punctis æquè in secundâ possit accipi) & *reprehendi* potiùs quàm *deprehendi* significat. Chald. ועל כל מה דאמרת אתוכחת, i.e. *Et in omni eo quod locuta es, verax inventa es.* Sic Faglus vertit; atque ità etiam Gualterius, qui tamen refert in Complutensi esse, *Et super omnia, quæ dixisti, esto reprehensa.*

In CAP. XXI.

Ver. 6. Jonathan, יחמון עלי *mirabitur super me.*

RIdebit mecum ליצחק לי.] Ad verb. *mihi.* R. Salom. exponit ישמח עלי, i.e. *gaudebit propter me.* Similiter Chald. יחדו לי *gaudebit mihi*, i.e. *meâ causâ.* Fagius vertit, *congratulabitur mihi.* Sic LXX συγχαρήσεταί μοι, *gratulabitur mihi.* In Edit. Rom. vertitur, *congaudebit mihi.*

מִי מִלַּל לְאַבְרָהָם *Quis dixisset Abrahamo, &c.*] Ver. 7.
LXX τίς ἀναγγελεῖ τῷ Ἀβραάμ; *Quis annuntiabit Abrahamo?* At verbum מלל non est futurum, sed præteritum, ac plusquam perfecti hîc vim habet. Vulgatus longiùs ab Hebræo aberrat, *Quis auditurus crederet Abraham, quòd Sara, &c.* Cùm hîc de Abrahamo non tanquam aliis rem narrante, sed tanquam ab aliis eam audiente, idque cùm adhuc res futura esset, sit sermo. Miror Amamam hunc locum in Censurâ suâ prætermisisse. Chaldæus, מהימן דאמר לאברהם וקיים, i.e. *Fidelis est, qui dixit Abrahamo, & confirmavit, nempe quòd Sara lactaret filios.* Eodem modo intellexisse videtur, quo R. Salom. qui ait vocem esse *laudationis* ac *veneronationis*, (לשון שבח והשיבות) ut sensus sit, ראו מי הוא ומה הוא גויל שומר הבטחה ומבטיח ועושה, i.e. *Videte quis seu qualis quantúsque hic sit, qui servat promissionem, & quod pollicitus est, præstat.* Simplex verborum sensus is est, quem primò expressi. Sic Fagius in Collat. *Quis unquam dixisset Abrahamo fore, ut in illius senectute parerem filios, atque lactarem?* q.d. non fuisset illi facilè habita fides.

Jonathan. *Quàm fidelis est nuncius (מבשרא) qui nuntiavit Abrahamo, & dixit, Futurum est, ut Sarah filios lactet.*

In eundem etiam sensum Hierosolymitanus.

וְהֵינִיקָה בָּנִים שָׂרָה *Sara lactabit filios.*] i.e. *filium*; plurale pro singulari; ut cap. 46. 23. R. Sal. hîc (ut alibi non rarò) nugatur, asserens ideo plurale hîc usurpari, quòd cùm mulieres non crederent Saram peperisse, filios suos ei adduxerunt, eáque omnes lactavit.

* Ver. 9. Hierosolymitanus. *Et vidit Sarah filium Hagar, &c. fa-ctum opprobrii, &c. illudentem cultui suo male, quia fieri non debebat, ludentem cultu paternum.* Jonath. מגרך לפולחנא נוכראה דגרית לה מן קדם יי, *illudentem cultui exterorum, & incantationi ſc. Domino.* Aut verba sunt transposita, aut quid velit, nescio. Certè ver. 11. aperte dicit, *Ismaelem fuisse idolatram.*

dentem, vel irridentem.] LXX τρεζόντα. Vulg. *ludentem.* Malim *illudentem*, ut cap. 37. 15. יתעתע vulg. *in illudendo.* R. Sal. ait, *Ismaelem cum Isaaco de hereditate contendisse, dicentem, Ego sum primogenitus, & duplex portio ad me pertinet.* Fagius notat hanc expositionem stabiliri ex verbis Sarræ, versu sequente. Atque idem etiam notat Hieron. in Traditt. ubi & aliam Hebræorum interpretationem commemorat, nempe Ismaëlem idola ludo fecisse, prout verbum istud צחק, i.e. *ludere usurpatur* Exod. 32. 6. Atque istam quidem expositionem ex isto loco stabilitam habet R. Salom. Quin & aliam, nempe Ismaëlem scortatorem fuisse; quo sensu verbum צחק usurpari notat Gen. 39. 17. Atque etiam aliam, nimirum Ismaëlem fuisse homicidam; ità enim hoc verbum usurpari 2 Sam. 2. 14. Lyra ait dictionem Hebraïcam (quæ perperam scribitur *Mesſabet*, pro *Metſabec*) æquivocam esse, & significare *ludentem, idolotrantem, occidentem*, & *cœuntem*, vel *lascivientem*: & citat locos istos Scripturæ à R. Salomone citatos. At Burgensis meritò hîc se opponit, atque asserit, dictionem istam duntaxat significare, *ridentem*, vel *irridentem*, vel *gaudentem*, vel *ludentem*. Etiamsi enim interdum usurpetur, ubi de idololatriâ, vel occisione, vel lasciviâ agitur, non tamen indè sequitur vocem istam vel idololatriam, vel occisionem, vel lasciviam propriè significare. Omnibus enim istis locis significationem suam retinet, ac vel *lusum*, vel *irrisionem* denotat. Addit Burgensis hunc locum recèns ab aliis Hebræis, quàm à R. Salomone exponi, iis nempe, qui dicunt, quòd Ismael, cùm videret Abrahamum adeò tantum convivium ablactato

lactato Isaaco celebrâsse, irrisit, innuens, se nihilominus, ut natu majorem, hæredem fore. Sed hoc à primâ R. Salomonis expositione non differt. Quòd autem Doring, se tanquam anserem inter olores interponens, contendit idololatriam, non irrisionem hîc intelligi, quòd ob solam irrisionem mater cum filio nunquam fuisset ejecta; mirum est eum non animadvertisse locum Apostoli à Lyrâ citatum, nempe Galat. 4. 29, 30. Unde apparet Ismaëlem unà cum matre ejectum fuisse, non quòd idololatra esset, sed quòd Isaacum persequeretur. Quin & indè perperam colligit Ismaëlem vitæ Isaaci insidiatum esse, ac eum occidere quæsisse, cùm vox Hebræa hîc usurpata (ad hunc autem locum certum est Apostolum respexisse) non occisionem, sed irrisionem denotet. Unde rectè à nonnullis observatur, *irrisionem esse quandam persecutionem*, uti etiam videre est Heb. 11. 36.

Et posuit super humerum ejus; & puerum, &c.] Ver. 14. LXX καὶ ἐπέθηκεν ἐπὶ τὸν ὦμον αὐτῆς τὸ παιδίον, *Et imposuit super humerum ejus puerum.* In edit. Rom. Latina versio habet, *& puerum*; at in Græco deest καί. Nobilius notat Hieronymum, Augustinum, Scholion insertum Theodoreti quæstionibus, docere subaudiendum non *imposuit*, sed *dedit*. Hieron. in Tradit. colligit Ismaëlem octodecim nunc annorum fuisse, aut amplius, nec convenire jam adolescenti matris se cervicibus. Rectè igitur illi, qui verba ista, *Et posuit super humerum ejus*, parenthesi includunt, nè puerum etiam humero ejus impositum existimemus. Notat autem Hieron. ex Hebræis, linguæ idioma esse, quòd omnis *filius* ad comparationem parentum *infans* vocetur & parvulus. Nec miremur (inquit) barbaram lin-

quam habere proprietates suas, cùm hodiéque Romæ omnes filii vocentur infantes.

Ver. 16. כִּמְטַוֵּחַ קֶשֶׁת *Circiter jactum sagittæ.*] Ad verb. *arcus.* LXX ὡσεὶ τόξου βολήν. Vulg. *quantum potest arcus jacere.* Notam similitudinis כ omisit. Aben Ezra ait notum esse significare כמשלינו ורוץ, i.e. *quasi jactum sagittæ.* R. Salom asserit in linguâ Talmudicâ (בלשון משנה) significare ירויח רוץ, i.e. *jactum sagittæ:* ו autem interpositum esse, ut in נקבו & נקבי. Quin & exponit, כשתי טווחי, i.e. *quasi duos jactus*; quia scil. מטווחי formam habent pluralem. Mercerus singulare esse mavult, & י pro ו positum; quod duriusculum videtur. Malim igitur plurale esse, sed singulariter accipi, quasi jactibus, i.e. (ut quosdam interpretari refert Mercerus) uno jactuum arcûs. Videtur autem sententia R. Jonæ, cujus meminit Mercerus, quámque Kimchium in Michol sequi ait, maximè probabilis, nempe מטווחי esse Benoni, à verbo טווח pro טוח, ac exponendum esse, *quasi facientes arcum*, i.e. *quantum qui arcu sagittam ejaculantur, elongare à se possunt sagittam.* Vel sic fortè exponi potest, quantum sagittarii à scopo, ad quem collimant, se dum jaculantur, elongare solent.

Ver. 20. *Et fuit* לְרֵה קַשָּׁת *sagittarius.*] Sic LXX τοξότης. Quod Mercero valdè probatur. Vulg. *juvenis sagittarius.* Mercerus putat ità redditum, quòd Chaldaïcè רבו vel רביא *puerum* significet. Sed fortè Interprès iste cum Græcis utrumque vocabulum Hebræum unicâ dictione *sagittarius* expressit, & illud, *juvenis*, ut sensus esset apertior, de suo addidit. Nonnulli (teste Mercero) exponunt רובה *magistrum*; alii, *multum*; quia nempe רב ità usurpatur.

patur. Aben Ezra aït hîc eâdem ſignificatione u-ſurpari, quâ Jerem. 50. 29. convocate contra Babel רוכים, i.e. *jaculatores*: etiamſi ibi ſit ex רבב & רובה hîc à רבה. Sic R. Sal. exponit רובה קשת per יודה ויורים בקשת, i.e. *qui jaculatur ſagittas arcu.* רובה *jaculator*, ut notat Mercerus, generalius eſt, atque ideo per קשת *ſagittarius* arctatur. q.d. *fuit peritus jaculandi arcu*, i.e. *ſagittarius*. Sunt qui ו, & ſubintelligant ante קשת, *jaculator & ſagittarius*. Hoc mihi concinnum videtur, etiamſi Mercerus per appoſitionem dictum velit.

Et Abimelec & Phicol.] LXX addunt, καὶ Ὀχοζὰθ ὁ νυμφαγωγὸς αὐτοῦ, *& Hochozath pronubus ejus.* Hieron. in Tradit. notat excepto Abimelec & Phicol, tertium nomen, quòd hîc legitur, in Hebræo non haberi. Infrà etiam ver. 32. eadem verba à LXX ſunt addita. Ex cap. 26. 26. huc videntur irrepſiſſe. Ver. 22.

Quem vi abſtuleran.] Sic vulg. & reſtè. LXX dilutiùs, ὃν ἀφείλοντο, *quos* (ſcil. puteos) *abſtuleran.* Vim verbi Hebræi non expreſſerunt. Nam גזל eſt per vim, & violenter auferre. Coch in Sanhedrin cap. 1. refert in Bereſhith Rabba ad hunc locum גזלן definiri eum, qui בפרהסיא, i.e. *palàm alteri quid eripit.* Ver. 25.

Ideo vocavit locum iſtum בְּאֵר שָׁבַע *Beer Sheba, nam ibi* נִשְׁבְּעוּ *jurabant uterque eorum.*] Hieron. in Tradit. ait duplici de cauſâ locum ſic fuiſſe appellatum; nempe vel ob iſtas ſeptem agnas. Nam שבע *Sheba* ſeptem ſignificat: vel quòd ibi juraverint; quia & juramentum ſimiliter שבע *Sheba* (in Hieronymo *Sabee*) appellatur. Vide ad cap. 26. 33. LXX vertunt φρέαρ ὁρκισμοῦ, *puteum juramenti.* Sic cap. 22. 19. τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου. Jonathan, Ideo vocavit Ver. 31.

vocavit puteum istum, שבע באר *puteum septem agnorum*, propterea quòd ibi utrique eorum jurabant. Versu autem 33. Et plantavit horum, אשל בבאר שבע, *in puteo septem agnorum*. Indè apparet eum locum puteo vicinum intelligere.

In CAPUT XXII.

Ver. 1. *Deus tentavit Abrahamum.*] Aben Ezra ait nonnullos velle נסה esse pro נשא, i.e. *sustulit, elevavit.* Atque ità quidem accepisse videtur Symmachus, qui vertit ἐδόξασε, *glorificavit.* Sed hoc meritò improbat Aben Ezra, quum tota *Parascha*, sive *sectio* (uti observat) planè arguat verbum נסה simpliciter ut sonat esse accipiendum, nempe pro *tentare.* Sic LXX ἐπείρασε. Vulg. *tentavit.* Vide Hebr. 11. 17. R. Saadia non malè notat verbum *tentare* hîc eam vim habere, ut sensus sit, Deum sic egisse cum Abrahamo, ut justitiam ejus non sibi, sed hominibus notam faceret. Hoc frustrà impugnat Aben Ezra, asserens quòd cùm ligatus esset Isaac, nè servi quidem Abrahæ adfuerint. Ratio ista nullius est ponderis, eámque rejicit & refellit Manasses Concil. qu. 46. in Gen. Vide Augustin. de Civit. Dei, lib. 16. cap. 32.

Tentavit Abrahamum.] Hebræi (ut refert Fagius) aiunt Abrahamum decies à Deo fuisse tentatum. 1. Cùm evocatus erat è patriâ. 2. Cùm ob famem cogebatur in Ægyptum migrare. 3. Cùm Sara ei auferebatur, ac in aulam Pharaonis abducta erat. 4. Cùm adversùs quatuor reges, à quibus Lot captus fuit, ei erat dimicandum. 5. Cùm

ancillam

ancillam suam in matrimonium sumebat, eò quòd frustrà videbatur prolem ex Sarâ expectare. 6. Cùm jam senex circumcidebatur. 7. Cùm Sara iterum ab Abimelec abrepta erat. 8. Cùm Hagar, postquam ex eo concepisset, duriter à Sarâ tractata aufugiebat. 9. Cùm ablegabat Ismaëlem. 10. Cùm Isaacum immolare præcipiebatur.

קַח נָא אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ אֶת יִצְחָק Ver. 2.

Accipe nunc filium tuum, unigenitum tuum, quem diligis, Isaacum.] In Hebræo verba mirè sunt emphatica. Nam quò magis tentaretur Abraham, Deus gradatim progreditur, q. d. *Accipe filium tuum*; imò *accipe unigenitum tuum, quem diligis*; imò *accipe Isaacum*. R. Salom. hanc gradationem ac progressum sermonis observat, atque in hunc locum sic commentatur. *Accipe nunc filium*; Dicit ei (scil. Abraham) Mihi duo sunt filii. Dicit igitur ei Deus, *unigenitum tuum*. Dicit Abraham, uterque matri suæ est unigenitus. Dicit Deus, *eum quem diligis*. Dicit Abraham, utrumque diligo. Dicit Deus, *Isaacum*. Addit autem, Deum ideo hac gradatione usum esse, nec statim ab initio Isaacum nominâsse, nè eum subitò confunderet, ùtque mandatum ei gratum & acceptum redderet (וּבְדֵי לְחַבֵּב עָלָיו אֶת הַמְצְוָה) & ut ob singulas præcepti partes eum remuneraretur. וּלְיַתֵּן לוֹ שָׂכָר עַל כָּל דָּבָר וְדָבָר.

אֶת יְחִידְךָ *Unigenitum tuum.*] LXX τὸν ἀγαπητόν, *dilectum*. Sic ver. 12. & 16. LXX. reddunt יָחִיד ἀγαπητόν. Mercerus putat eos fortè pro יָחִיד legisse יָרִיד, vel (quod potiùs videtur) unicum carum intellexisse, uti esse solet. Vide Zach. 12. 10. Drusius in Præter. ad Joan. 1. 14. ait יָחִיד quandoque pro dilecto poni; & citat Prov. 4. 3. Ad

quem

quem locum Mercerus, *unicus* (inquit) pro *dilecto* in Scripturâ passim.

* Ità etiam Jonathan.

Ad terram הַמֹּרִיָּה *Moriæ.*] Chald. * לְאַרְעָא מְפוּלְחָנָא, i.e. *ad terram cultûs.* Quasi מוריה esset à יראה *timere*, unde מורא *timor.* Ità Chaldæum sensisse putat Mercerus. R. Salom. innuere videtur Chaldæum respexisse ad vocem מור, i.e. *myrrham.* Onkelos (inquit) sic interpretatur, quasi ità vocaretur ob cultum suffitûs, in quo erat myrrha, & nardum, & alia aromata. Fagius existimat Paraphrastem cùm ad vocem מור, tum ad יראה respexisse. R. Salom. ait Jerusalem hîc intelligi, ac citat illud 2 Paral. 3. 1. Ac refert veteres Rabbinos ideo locum sic dictum velle, מפני שמשם והוראה יוצאה לישראל, i.e. *Propterea quòd doctrina inde egressura esset ad Israëlem.* Quasi scil. מוריה esset à ירה, quod in Hiphil est *docere.* Burgensis existimat istam interpretationem maximè probabilem. Ineptè autem asserit vocem Hebræam posse legi Maria, atque ideo non inconvenienter dici posse, quòd mons iste intitularetur à B. Virgine. LXX εἰς τὴν γῆν τὴν ὑψηλήν, *in terram excelsam.* Aqu. τὴν κατασκοπὴν, *lucidam*, vel *conspicuam.* Symmac. τῆς ὁπτασίας, *visionis.* Sic vulg. Hi omnes videntur deduxisse vocem מוריה à ראה *videre.* Hieron. in Tradit. ait Hebræo, dicere hunc montem esse, in quo postea Templum conditum est in aream Ornæ Jebusæi; Et citat etiam illud 2 Paral. 3. 1. Atque addit Moria interpretari *illuminans* & *lucens*, quia ibi est *Debir*, hoc est, *oraculum Dei*, & Lex, & Spiritus S. qui docet homines veritatem, & inspirat prophetias. Fagius in Collat. ait inter omnes ferè Judæos convenire, locum hunc eum esse, in quo Cain, Abel & Noah sacrificia obtulerunt;

ubi

ubi & Solomonicum Templum exstructum fuit. Fullerus Miscel. lib. 2. cap. 14. vult מוריה compositum esse ex participio passivo Hiphil מֹרְאָה & nomine Dei יה, atque idem valere quod Φανερωθεὶς Θεὸς, vel κύριος, *Deus, vel Dominus conspicuus factus*; ut sit testimonium non Templi ibi exstruendi, sed Domini nostri Jesu Christi in carne illic potissimum patefaciendi. Ibidem refert Kimchium asserere terram Moriæ esse universam terram Israël, ac sic dictam מוריה ארץ יראה אורה ששבן ברה והרבה, *quòd esset terra irrigua, vel quòd omnibus copiis circumflueret, postquam in eâ habitavit gloria illa Dei.* Hanc autem nominis rationem falsam ac ineptam vocat Fullerus, atque asserit מוריה non à רוה *irrigari, abundare*, sed à ראה *videre, conspicere, derivari.* Quin & terram Israëliticam, antequam in eâ essent gloriæ Dei symbola, affluentem fuisse lacte & melle observat. Tractum etiam Hierosolymitanum (qui propriè in Scripturâ dicitur terra Moriæ) siccum fuisse, & sterilem, uti Hieronymus oculatus testis confirmat in Isa. 40.

Super unum ex montibus.] Aben Ezra ait montem illum intelligi, ubi Templum fuit exstructum, nempe montem Moriæ, uti appellatur 2 Paral. 3. 1. Atque addit ibi fuisse aream Araunæ, nec fuisse montem excelsum.

והעלהו *Et offeras eum.*] Ad verbum, *fac eum ascendere.* R. Salom. notat non dici שיזבחנו, i. e. *macta eum*, quòd Deus eum mactari noluerit; sed tantùm ut in montem ascenderet, ac in sacrificium pararetur, & deinde descenderet. Sed hoc argutius est. Nam והעלהו procul dubio respicit altare, non montem. Sic passim usurpatur de victimis, quæ super altare elevatæ, ac oblatæ erant.

Præterea

Præterea cum sequatur עולה i.e. *in holocaustum*, idem planè est, ac si Deus Abrahamo filium macture sustulisset.

Ver. 3. *Et surrexit mane.*] השכים inquit R. Sal. i.e. *accinxit se ad præceptum, scil. obsequendum.* Promptum paratúmque ad obsequendum Deo se præbuit Abrahamus.

Ver. 4. *Die tertio, &c.*] R. Salomo notat Deum non ante diem tertium ostendisse Abrahamo locum, ubi filium immolaret; ut eò magis Abrahami obedientia esset exploratæ, nec locus esset suspitioni, Abrahamum subitò ac præpropere fuisse abreptum, alioqui haud factum, si rem paulò diutius secum in animo cogitasset. LXX. illa verba, die tertio, cum præcedentibus conjungunt, sic: ΚΑΙ ΕΙΔΕΝ ΤΟΝ ΤΟΠΟΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ, ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· καὶ ἐγένετο τῇ τρίτῃ, *Et vidit locum Dei, ut dixerat ei Deus, & factum est die tertio.* Atque hoc sanè videtur convenientius, quia sequitur וישא אברהם את עיניו, *Et elevavit Abraham oculos suos.* Alias enim ו, & redundare videtur. Vide ad cap. 20. 16. Vulgatus autem cum sequentibus connectit, *Die autem tertio, elevatis oculis, &c.* Et Chaldæus etiam hisce verbis novum verbum inchoat, prout in Hebræo legitur. Dici sanè potest transpositionem esse verborum, nempe וישא אברהם את עיניו ביום השלישי ויראם את המקום מרחוק, i.e. *Et elevavit, vel Elevavit autem Abraham oculos suos die tertio, &c.* Sic nullus erit pleonasmus.

Ver. 5. *Et reverentur.*] R. Salom. ait Abrahamum prophetasse fore, ut ambo redirent. Aben Ezra aït eum sic locutum esse, ne servi ante reditum suum discederent, & ne illæ se immolandum sentiens, effugeret. At quidni hic sit synecdoche, ut

Matth.

Matth. 26. 8. & 27. 44. Ità tamen de industriâ locutus videtur Abraham, nè quid acturus esset, vel ferius, vel ipsi adhuc Isaaco innotesceret. Quod nonnulli Hebræorum, teste Aben Ezrâ, putant Abrahamum, cùm sic loqueretur, in animo habuisse, Isaaci ossa secum reportare; ineptum est. Qui enim id fieri potuit, Isaaco (quòd futurum putavit Abraham) in holocaustum oblato, ac in cineres combusto? Lyra R. Salomonem sequitur, sed ejus expositionem planiùs, plenèque explicat. Hoc (inquit) prophetice dixit, non tamen advertens quid diceret. Non enim intelligebat, quòd Isaac reverteretur cum eo. Et ideo non fuit ei prophetia propriè & perfectè dicta, ad quam requiritur intelligentia, sed largè dicta; quia Spiritu S. movente sic protulit, ut significaret id, quod futurum erat.

Et accepit וַיִּקַּח אֶת הַמַּאֲכֶלֶת *cultrum.*] R. Solom. exponit מַטְבֵּחַ, i.e. *cultrum*, vel *gladium*. Est nomen deductum à verbo אָכַל, i.e. *comedere*, שֶׁהוּא אוֹכֵל אֶת וּמְבַשֵּׁר שֶׁאוֹכֵל אֶת הַבְּשָׂרִים, *quia comedit seu consumit carnes*; quemadmodum dicitur Deut. 32. 42. *Gladius meus devorabit carnes.* Ver. 6. Ver. 13.

Illum nominis rationem reddit R. Salom. Iterum hanc, מַאֲכִילָה, i.e. *quod carnes præparet, ut esui sint idoneæ.*

Atque ibant ambo יַחְדָּו *simul.*] R. Sal. ità interpretatur, ac si יַחַד significaret *similiter, sive eundem modum.* Abraham (inquit) qui novit se ideo profecisse, ut filium suum macta ret, non tantùs libens lætúsque ibat, quàm Isaac, qui rei penitus ignarus erat. Nescio autem an usquam eam vim habeat vox יַחַד, quam hîc ei arguit mens suo attributa R. Sal. Ego certè non aliter hîc sumi arbitror, quàm Jonath. *Ibant utrique eorum corde perfecto simul.* Hierosol. בלב שלם *corde quieto, seu tranquillo.*

quàm ver. 19. Ubi nihil aliud quàm *unà, simul*, significare manifestum est.

Ver. 11. *Abrahæ, Abrahæ.*] R. Sal. ait, *amoris indicium esse hanc nominis ingeminationem.* Melius Aben Ezra, qui *festinationis caussâ factam* dicit.

Ver. 12. *Nunc enim novi,* &c.] R. Saadia (ut refert Aben Ezra ad ver. 1.) interpretatur יָדַעְתִּי, i.e. *novi*, per הוֹדַעְתִּי, i.e. *notum feci.* Sic Lyra, *Nunc cognovi*, i.e. *alios cognoscere feci.* Similiter R. Moses in More parte 3. cap. 24. *Nunc scio*, &c. q. d. ex hâc actione, propter quam ab omnibus Deum timens vocitaberis, cognoscent omnes, quantus in te sit timor Dei, & quousque pertingat. Ego verò cum Burgensi & Mercero malim hoc, ut alia passim in Scripturâ, ἀνθρωποπαθῶς dictum esse. וְלֹא חָשַׂכְתָּ *quia*, vel *quandoquidem non cohibuisti*, &c.] Vau hîc non tam copulativa est quàm causalis, ut Isai. 64. 5. *tu excandescisti*, וַנֶּחֱטָא, i. e. *quia nos peccavimus.* At Chald. וְלָא קַנְעַתְּ & *non detinuisti.* LXX. καὶ *non ignovisti*, & *non pepercisti.* Et sic Vulg.

Ver. 13. *Et ecce aries* אַחַר *post.*] Scil. *ipsum Abrahamum.* Vulg. *post tergum.* Hieron. in Tradit. Et ecce *aries post tergum ejus tentatus*, &c. LXX. καὶ ἰδοὺ κριὸς εἷς, &c. *Et ecce aries unus*, &c. Pro אַחַר *achar*, post, legerunt אֶחָד *ehad*, unus. Chald. *Et levavit Abraham oculos suos* וְאִסְתַּכִּל בָּתַר, i.e. *post illa, & vidit, & ecce aries*, &c. *Post illa*, i.e. *postquam ad immolandum filium se accinxerat, utque Angelus è cœlo eum inhibuerat.* Sic R. Sal. mente Chaldæi explicat, eodémque modo locum ipse interpretatur. At istam expositionem improbat Aben Ezra, quòd sic is esset sensus, dicendum erat, אַחֲרֵי זֹאת, vel אַחֲרֵי שֶׁזֹּאת, ipse igitur sic interpretatur, אַחַר שֶׁנֶּאֱחַז בְּסִבַּךְ בְּקַרְנָיו

בְּקַרְנָיו i. e. *postquam cornibus in perplexitate veprium apprehensus est, scil. aries.* Vel quia נֶאֱחַז est cum camets, (nempe Benoni, seu participium) hoc modo; אַחֲרֵי הֵאָחֲזוֹ נֶאֱחָז, i. e. *postquam esset apprehensus.* Mihi prima expositio videtur simplicissima, ut nimirum אַחַר fit pro אַחֲרֵי *post ipsum.*

Onkelos אֲחִיד בְּאִלָנָא *apprehensus in arbore.* Jonathan, אָחִיר בְּרֵישׁוּתָא דְּאִלְנָא *apprehensus in perplexitate arboris.* Vid. Buxtorf. in Lexico Syro-Chald. in radice דרשׁ.

נֶאֱחַז בְּסְבַךְ בְּקַרְנָיו *cornibus suis apprehensus in perplexitate veprium.*] LXX κατειχόμενον ἐν φυτῷ Σαβὲκ ἓν κριὸν, *qui tenebatur in virgulto Sabec cornibus.* Nomen סְבַךְ quod *perplexionem* significat, tanquam loci alicujus, vel animalis, vel plantæ proprium nomen esset, reliquerunt, inquit Senensis Bib. S. lib. 5. Annot. 103. Hieron. in Traditi. refert Eusebium Emisenum ridiculè scripsisse, *Sabec* esse hircum, qui rectis cornibus, & ad carpendas arboris frondes sublimis attollitur. Nec multò melius in Græcis Scholiis dicitur, ὅτι τὸ Σαβὲκ ἐστὶ σχοῖνος, *quod Sabec significet ericetum*, vel *subletum.* Rectè Aquila בְּסְבַךְ transtulit συγκλῳ, vel, ut Hieron. habet, *synclo condenso.* Nos (inquit Hieron.) *vepretum* possumus dicere, vel *spinetum*, & ut verbi vim interpretemur, *condensa*, & *inter se implexa virgulta.* Addit Symmachum in eandem sententiam transtulisse, *in rete.* Vulg. *inter vepres hærentem cornibus.*

Et vocavit Abraham nomen loci istius יְהוָה יִרְאֶה Ver. 14. *Dominus videbit*; *quemadmodum hodie dicitur, vel dici solet,* בְּהַר יְהוָה יֵרָאֶה ad verbi dicetur, *in Monte Dominus vel Deus videbitur.*] Chaldæus hic reddit, *Et coluit, & erauit Abraham ibi in loco isto*; dixit, coram Domino hic erunt colentes generationes. Ideo dicetur in die illo, *In monte illo Abraham coram Domino coluit*, seu *cultum exhibuit.* Hanc expositionem

nem approbat R. Salom. משושי כחרגומו, i.e. Simplex (inquit) loci sensus is est, quem expressit Chaldæus Paraphrastes; fore scil. ut Dominus eligat, ac prospiciat sibi hunc locum, in quo majestatis suæ præsentiam residere faciat, utque in eo oblationes sibi offerantur. Non incongruè hunc locum explicat Hieron. in Tradit. Hoc autem (inquit) apud Hebræos exivit in proverbium, ut si quando in angustiâ constituti sunt, & Domini optant auxilio sublevari, dicant, *In monte Dominus videbit*: hoc est, *sicut Abrahæ misertus est, miserebitur & nostri.* Nota autem Hieronymum legisse *videri* secundo loco יראה *videbit*. Sic vulg. cùm in Hebræo sit, יראה *videbitur*. Atque ità LXX ὑπὲρ τοῦ ὄρους ὤφθη. Antea autem vocavit nomen filius, κύριος εἶδεν. Fullerus Misc. lib. 2. c. 14. aït prius membrum, nempe יהוה יראה *Dominus videbit*, de Deo Patre exponendum, qui Filium in mundum misit, ad pretium redemptionis nostræ persolvendum; posterius verò, בהר יהוה יראה *in monte Dominus videbitur*, scil. *Dominus*, sic explicat; *In monte suo se videndum, seu conspiciendum exhibebit Jehova.* Et de Filio Dei Christo dictum accipit. Hanc illustrem prophetiam Incarnationis eos nimirum obscurâsse ait, qui exposuerunt verbum יראה *providebitur*. Mercerus existimat germanum loci sensum esse, fore ut Deus in illo monte conspiceretur ob Templum illic construendum, & quia Christus etiam illic tandem in carne apparuit. Similiter Burgensis, Hebraïca (inquit veritas habet, *Dominus videbitur*; per quod propriè intelligitur, quòd verus Dei Filius ibi fuit immolatus, quod immolatio Isaac præcipuè figurabat.

Peperit

Peperit Milcha.] Aben Ezra ait, hæc narrari in eum finem, ut genealogia Rebeccæ recensetur. Similiter R. Salom. ad ea verba, ver. 23. Bethuel etiam genuit Rebeccam, ait, omnes hasce genealogias non nisi ob istum versum esse conscriptas. Sic & Lyra. Propter istam (inquit, scil. Rebeccam) quæ conjungenda erat ipsi Isaac, descripta est ista genealogia. Ver. 20.

Huz primogenitum ejus.] De cujus stirpe (inquit Hieron. in Tradit.) Job descendit, sicut scriptum est in exordio voluminis ejus, Vir fuit in terrâ Huz, nomine Job. Malè igitur quidam existimant Job de genere esse Esau; siquidem illud quod in fine libri ipsius habetur, eò quòd de Syro sermone translatus est, Et quartus sit ab Esau; & reliqua, in Hebræis voluminibus non habentur. Hæc Hieron. Ver. 21.

וְאֶת־חֶפֶד *Et Chesed.*] Ab eo orti sunt כשדים, i.e. Chaldæi, ut scribit R. Saadia in Dan. 2. Hebræi scribunt כשדים dictos, quòd fecerint opera sua מכוח שדים, i.e. *virtute dæmonum.* Buxtorfius in Gram. Chald. pag. 322. Ver. 22.

In CAPUT XXIII.

IN *Kiriath-Arba* קרית ארבע.] h.e. *si interpretaris, in urbe quatuor,* si ארבע appellativè sumatur; vel, *in urbe Arba, viri sic dicti.* R. Salom. ait, *urbem sic dictam ob quatuor Anakim, qui in eâ fuerant,* scil. Ahiman, Shishai, & Thalmai, unà cum patre ipsorum. Vide Jos. 15. 14. Vel, *ob quatuor conjugum paria ibi sepulta,* nempe Adamum & Evam, Abrahamum & Saram, Isaacum & Rebeccam, Jacobum Ver. 2.

bum & Leam. Hoc Lyræ melius dictum videtur; at ego Aben Ezram potiùs sequi velim, qui ait, *Arba esse nomen proprium cujusdam, qui inter Anakim præcelleba.* Vide Jos. 15. 13. & 14. 15. Mercerus non immeritò asserit istic rationem nominis apertè poni, scil. à domino vel conditore Arba qui illic dicitur, אדם גדול בענקים, i.e. *vir magnus inter Anakim*, & sæpe dicitur, pater Arak. LXX ἐν πόλει Ἀρβόκ, *in civitate Arboc.* Hieron. in Tradit. ait istud Arboc corruptum esse, & legendum Arbee, hoc est, quatuor, quia (inquit) Abraham, & Isaac, & Jacob conditus est, & ipse princeps humani generis Adam, ut in Jesu libro apertius demonstrabitur. Sic ille, respiciens ad Jos. 14. ubi in vulg. sic legitur, Adam maximus inter Enacim ibi situs est. At certè locus iste ad Adam principem humani generis nihil pertinet. Nam Adam ibi est appellativum, & hominem significat, sensusque loci est, *Arbam fuisse hominem magnum inter Anakim.* Nec eo loco (inquit Mercerus) de Adamo primo homine intelligendum, sicut plerique tam veterum, quàm recentiorum intellexerunt; multò minùs de Abraham, qui non fuit ex Anakim. Itaque ut *Adrianopolis*, & *Constantinopolis*, sic *Kiriath Arba*, quasi *Civitas Arba.* Quod autem de Abrahamo dicit, apparet ex Aben Ezra nonnullos per Arbam hic intellexisse Abrahamum, quos ea ipsa ratione, quâ hîc utitur Mercerus, refellit Aben Ezra.

Et ut eam defleret. In Hebræo hic litera Caph solito minor est. Masora notat Caph hîc, nec aliàs usquam, parvum esse. Baal Turim ridiculè hinc colligit, Abrahamum nonnisi modicè defleviſſe Saram, eò quòd vetula esset. קטנה

קשנה שלא בכח אלא מעט לפי שוקנה וישוח

Et surrexit Abraham מעל פני מתו *à conspectu, vel à facie mortui sui.*] Ver. 3.
רשו לנוע inquit Aben Ezra, i.e. vox illa מת *corpus* (scil. *exanime*) denotat. LXX ἀπὸ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ, *à mortuo suo.* Vulg. *ab officio funeris.* Bellarminus de Purgat. lib. 1. cap. 15. orationes & jejunia pro animâ Sarræ defunctæ putat posse intelligi per illud, cujus hîc fit mentio, officium; cùm (ut rectè notat Amama in Genes.) in textu Hebræo officii nec vola, nec vestigium extet.

נשיא אלהים *Princeps Dei.*] LXX βασιλεὺς θεὸς, Ver. 6.
* Et sic Jonathan.
rex à Deo. Chald. רבן קדם יי, i.e. *magnus coram Deo.* Vide ad cap. 30. 8.

Speluncam מכפלה *Machpela.*] LXX τὸ σπήλαιον Ver. 9.
τὸ διπλοῦν, *speluncam duplicem.* Sic vulg. כפל est *duplicare.* Aben Ezra putat speluncam sic dictam, quòd esset מערה בתוך מערה, i.e. *spelunca intra speluncam.* R. Salom. ait fuisse בנין בנוי על בנוי, i.e. *domum* (omne autem receptaculum Hebræi domum vocant) *& in summitate ejus cœnaculum.* Vel quòd spelunca ità disposita erat, ut duo cadavera ibi sepelirii potuerint, מערה בתוך מערה. Atque hoc Fagio maximè probatur. Ad R. Salomonem procul-dubio respexit Lyra, quem tamen haud scio an rectè intellexit. Dicitur (inquit) ista spelunca fuisse *duplex*, quia secundùm aliquos ibi erat duplex ædificatio, una inferior, & alia superior; sicut in capellâ Regis Parisiis. Secundùm alios dicitur *duplex*, quia licèt esset in eâdem æqualitate, tamen in unâ pondiantur viri, & in aliâ uxores. Sic ille. At fortè cùm ex mente R. Salomonis, tum ex ipsâ rei veritate, viri & uxores non fuerunt seorsim ac distinctis in locis speluncæ positi, sed

singula conjugum paria separatim fuerunt collocata. Mercerus putat speluncam sic dictam, quòd esset spelunca intra, vel supra speluncam: aut quòd sinuosa fuerit, & multa foramina & sinus habuerit, ubi multa cadavera possent sepeliri. Duplicitatem sonare capacitatem, & sinuositatem putat. Ex versu autem 17. & 19. videtur *Machpela* fuisse nomen loci, ubi spelunca ista sita erat. Id volunt Tremell. & Jun. idémque inde colligit Drusius in difficiliora loca Gen. cap. 60.

Ver. 11. לֹא אֲדֹנִי *Minimè Domine.*] i.e. ut explicat R. Salom. לֹא תִקְנֶה אוֹתוֹ בִּדְמֵי מְחִירוֹ *Non acquires eam pretio.* LXX μὴ οὕτως, γένοιτο Κύριε, *apud me esto Domine.* Videtur לִי *mihi*, pro לֹא *non*, legisse. Vulg. *Nequaquam ita fiet Domine mi.*

Ver. 15. אֲדֹנִי שְׁמַעֵנִי *Domine mi, audi me.*] Sic vulg. Et similiter Chald. At LXX ἀκουσόμεθα γάρ, *Nequaquam Domine; audivimus enim.* Quod ab Hebræo longè discrepat.

Ver. 16. Et appendit Abraham לְאֶפְרֹן *Ephroni.*] R. Salom. notat hîc ו deesse in nomine עֶפְרוֹן, quod aliàs scribi solet עֶפְרוֹן. Defectivè hîc scribi ait, propterea quòd Ephron hîc sordidè ac turpiter se gesserit, multa quidem pollicitus, sed nihil præstans, quinimo ingentes siclos ab Abrahamo accipiens. Hæc non dignatus essem referre, nisi quòd videam Hieronymum in Traditt. hujus commenti Judaici meminisse, idque (ut videtur) non sine applausu. In Hebræo (inquit) primum nomen ejus scribitur Ephron, secundum Ephran (sic ille legit, iisdem nempe literis, sed aliis punctis.) Postquam enim pretio victus est, ut sepulcrum venderet argento, licèt cogente Abraham, Vau littera, quæ apud illos pro o legitur, ablata de ejus nomine est, & pro

& pro Ephron appellatus est Ephran; significante Scripturâ eum non fuisse consummatæ perfectæque virtutis, qui potuerit memorias vendere mortuorum. Sciant igitur qui sepulcra venditant, & non coguntur ut accipiant pretium, sed à nolentibus quoque extorquent immutari nomen suum, & perire quid de merito eorum, cùm etiam ille reprehendatur occultè qui invitus acceperit. Hæc Hieronymus, cui adeò observatiuncula ista placuisse meritò miratur Mercerus, cùm Hebræas voces aliquando plenè, aliquando autem defectivè scribi, satis sit unitatum.

400 *sicles argenti* כסף עבר לסחר *transeuntis mercatori, vel apud mercatorem.*] Chald. דמסחקבי, בסחורתא בכל מדינתא, i.e. *quod recipitur pro mercimoniis in omni provinciâ.* R. Salom. refert ad שקל *sicles* (ad verb. *siclum*; singulare pro plurali) & intelligit hic significari *ingentes sicles*, quos vocant קנטרין, i.e. *centenarios*, quales ubivis terrarum recipi possint, cùm tamen aliquibus in locis ejusmodi ingentes sicli in usu habeantur. Egò verò non de magnitudine sicli, sed de probitate argenti dictum arbitror. Et sic exponit Aben Ezra, עובר למוקד, *quod transit ad mercatorem*, שלא יקח כי אם כסף נבחר, i.e. *qui non accipiet nisi argentum probum.* Jonathan, 400 sicles argenti probi, qui transeunt (עבירין) in quâvis mensâ numulariâ, & in quâvis negotiatione acquiuntur. In eundem etiam modum Hierosolymitanus.

In CAPUT XXIV.

Ver. 2.

Pone nunc manum tuam sub femore meo.] R. Salom. putat cerimoniam istam, scil. ponendi manum sub femore, ob * circumcisionem fuisse usurpatam. Aben Ezra potius existimat moris nunc fuisse, ut qui manum suam sub femore alterius poneret, illo signo se ei subditum, ac sub potestate ejus esse declararet. Asserit etiam morem istum adhuc in usu esse apud Indos, וכן היום. Hoc Mercerus ità probat, ut interim Abrahamum ad circumcisionem respexisse existimet. Baal Turim more suo Cabbalistico notat verba שים נא ידך, i.e. nunc manum tuam, eundem numerum efficere cum voce ברית, quæ circumcisionem significat: atque indè (egregio scil. argumento) colligit, Abrahamum servum suum adegisse, ut per circumcisionem juraret. Si præter subjectionis possessionem mysterii aliquid in istâ cerimoniâ latuerit, non malè ad Christum, qui ex femore Abrahæ profecturus erat, referetur. Traduut Hebræi (inquit Hieron. in Tradit.) quòd in sanctificatione ejus, hoc est, in circumcisione juraverit. Nos autem dicimus, *jurâsse eum in semine Abrahæ, hoc est, in Christo, qui ex illo nasciturus erat, &c.*

* Jonathan etiam ad circumcisionem respectum fuisse existimat. *Pone nunc manum tuam in abscisione circumcisionis meæ.*

בְּעוֹרְתִּי
מִילוּלִי
Hierosolym.
sub femore fœderis mei
קַיָּמוֹ

Et juravit.] Aben Ezra ait, verbum וישבע cum accentu in penultimâ, ut hoc in loco, *observationem seu cautionem* significare; at cum accentu in ultimâ, ut Isai. 7. 4. *quiescendi significationem* habere, à שְׁקָטִים, i.e. *fæcibus, quæ in fundo quiescunt.*

Ne

Ut angelum suum mittat.] שלח, *vel mittat.* Aben Ezra vult esse precationem, non prophetiam, quia sequitur, quòd *si mulier secum venire noluerit, &c.* LXX ἀποστελῇ. Vulg. *mittet.* Vide Annotationes Jun. Ver. 7.

Et omnia bona domini sui habebat in manu * *sua.*] R. Salom. putat sensum esse, cum secum portasse schedulam, in quâ expressum erat, Abrahamum omnia bona sua Isaaco dedisse, ut hâc ratione Rebeccam facilius impetraret. Atque isto quidem argumento in eum finem usus videtur servus, v. 36. Hic autem aliud agitur, nempe hunc Abrahami servum omnia heri sui bona in potestate sua habuisse, ideòque facile potuisse tot camelos, ac quæcunque vellet, sibi ad iter accipere. Hîc causalis est; *Et omnia bona*, i. e. *Namque omnia bona, &c.* Sunt qui existimant sensum esse, quòd secum tulit ex optimis ac pretiosissimis Abrahami opibus, quas Rebeccæ aliisque dono daret. In hunc sensum LXX καὶ ἀπὸ παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἐν χερσὶν αὐτοῦ, *Et de omnibus bonis domini sui secum.* Et vulg. *Ex omnibus bonis ejus portans secum.* Sed alteram expositionem genuinam arbitror. Ver. 10.

* Jonath. & Hieros. *& omnia excellentia thesauri.*

ומנעמים בידו (ומנעמין בידוי) *dominus sui erat in manu ejus.*

Da mihi potandum.] Verbum הגמיאי est minùs usitatum. R. Salom. ait, absorbendi significationem habere גמיעה. Ver. 45, pro הגמיאיני est השקיני, i. e. *fac me potare*; vel, *da mihi potandum.* Sic Mercerus & alii accipiunt Job. 39. וגמא *absorbebit*, quòd *Tanaï celeritate ac impetu currit equus, ut verrâ quâsi absorbere videatur.* Sed istiusmodi alii aliter exponunt. Ver. 17.

Onkelos. אשקיני *Da mihi potandum.* Jonath. אשקיתני *fac mihi gustare.*

Et accepit vir iste נזם זהב *ornamentum aureum.*] LXX ἐνώτια χρυσᾶ, *inaures aureas.* Sic vulg. Amama notat, *Nezem* non tantùm significare *inaurem*, sed Ver. 22.

sed etiam *ornamentum narium*, vel *frontale*, quod fronti alligatum ad nares usque dependebat: ut Prov. 11. 22 *Nezem aureum in nare porci.* Ubi LXX περιστερεὰ χρυσῆ, ἐν ῥύγχει. Vulg. *Circulus aureus, in naribus suis.* Ezech. 16. 12. *Posui nezem super os tuum*, ubi Symmachus, ἐνώτιον. Sic in hoc cap. v. 47. *Posui nezem super nasum ejus.*

Jonathan. דרקמונא מחקלוה *drachma (vertit) pondus ejus.*

בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ *Dimidium sicli erat pondus ejus.*] Chald. מחקלא משקלוה, i.e. *siclus erat pondus ejus*, vel (ut Fagius vertit) *cujus pondus siclum valebat.* At בֶּקַע (ut notat Aben Ezra) est מחצי משקל, i.e. *dimidium sicli*; a בָּקַע *findere, dividere*, quasi *siclus in medio fissus, seu divisus.* LXX ἀνὰ δραχμὴν ὅλου, *singularum drachmarum ponderis.* Sic vertitur in Edit. Rom. Amama in Censurâ vertit *ponderis drachmæ.* Vertendum censeo, quarum singula pondus drachmæ habebant. Nam LXX in plurali dixerant, ἑκάστου, *singulorum*, & ἀνὰ vim istiusmodi habet, ut videre est Matth. 20. 9. Et in Medicorum libris ac præscriptis frequenter in hoc sensu particula ista usurpatur. Nobilius refert Ambrosium ità legere, nempe *singularum drachmarum ponderis*; unum autem vetustum Græcum codicem habere δραχμῆς ὅλου. Sic Hieron. in Tradit. legit *didrachmon pondus ejus.* Addit autem בקע, quod hic pro *didrachmo* scribitur, *semjunctam* esse, שקל, qui Latino sermone *siclus* corruptè appellatur unciæ pondus habere. Apparet igitur ex Hieronymi sententiâ בקע esse *sicli dimidium.* Vulg. *appendentes duos sicles.* Quasi בקע *siclum* valeret, quum præter derivationem vocis ex Exod. 38. 26. constet significare dimidium sicli, ut notat Amama in Cens. ubi ad confirmandam illam LXX interpretationem, ἀνὰ δραχμὴν ὅλου, affert illud

Hesychii

Hesychii σικλος) ὁ σικλος δυο δραχμαις ἀττικαις, i.e. *siclus valet duas drachmas Atticas.* Hoc de communi siclo intelligendum monet; sacrum enim duplo fuisse majorem, de quo Joseph. Antiq. lib. 3. cap. 10. σικλος λεγεται δραχμαις τεσσαραι, *siclus continet drachmas quatuor.* Hallucinatur igitur Gualterius, cùm ait LXX Interpretes hîc hallucinari in eo quòd vertunt dimidium sicli drachmam; siclum enim (teste Hieronymo in Ezech. 4.) statuerem esse, quem Græci τετραδραχμον vocant, &c. Non animadvertit Hieronymum, ut etiam Josephum (quem pariter citat) de siclo sacro loqui, LXX autem de communi. Gualterius autem hîc (ut ferè ubique) fecutus est Fagium, qui eundem erravit erroremu Lyra vulgatum Interpretem cum Hebræo textu conciliare conatur, dicens in Hebræo quidem haberi, protulit inaurem auream, cujus pondus erat medietas sicli, prout Exod. 39. vox ista נזם usurpatur: posse tamen dici, quòd in Exodo sermo est de siclo sanctuarii, quem vulgari duplo majorem fuisse ferunt, etiamsi de ponderibus nihil sit certum. Cùm autem Hebræus textus habeat *inaurem* in singulari, intelligi etiam alteram fuisse ei respondentem; non enim solere unam aurem ornari absque altera; utramque verò inaurem æqualis fuisse ponderis. In hunc modum Lyra vulgatam versionem tueri nititur. At si quidlibet pro arbitrio divinare liceat, nulla unquam adeo absurda erit interpretatio, quin defendi queat. Ea pro concessis sumsit Lyra, quæ vel falsa sunt, vel dubia. Primò enim supponit hîc in Hebræo textu siclum sacrum intelligi, cùm (ut notat Amama) docti Interpretes existiment siclum istum non ante sanctuarium (unde

(unde vocatur fichus sanctuarii) extitisse. Altera ejus hypothesis est *Nezem*, non nisi inaurem significare, quòd ex supradictis falsum esse deprehenditur. Tertiò quod dicit anam aurem non soleri ornari absque altera, ipsâ experientiâ satis refutatur.

Ver. 23. Et *dixit*, vel *Dixerat enim, Filia cujus es tu?*] R. Salom. putat servum sic puellam interrogâsse, postquam ei dona dedisset; fretum scil. pietate Abrahami, ne confusum; quòd Deus iter suum secundâsset, priùs puellæ munera dedisse, quàm intelligeret utrùm ex cognatione Abrahami esset nèene. At multò verisimilius est quod dicit Aben Ezra, nempe מאסר לה כי ואמר hic valere, כבר אמר לה קודם שתרד ליה: i.e. Et, vel, *Etenim jam dixerat ei, antequam ei quicquam dedisset.* Vide ver. 47.

Ver. 25. מספוא *Paludum.*] R. Salom. ait *Mispo* significare *omnem cibum earum*, veluti *paleam & hordeum.* Aben Ezra similiter asserit significare cibum jumentorum, & generale nomen esse, complectique sub se hordeum.

Ver. 28. *Et narravit domui matris suæ.*] R. Salom. hîc *mulieres solitas fuisse gynæcium*, seu *domum quandam peculiarem sibi habere, ubi operi intenta erant; ac filiam nemini nisi matri suæ rem nunciasse.* Vide infrà ad ver. 50.

Ver. 29. *Et cucurrit.*] R. Salom. putat Labanem ideò cucurrisse, quòd avarus esset, ac enim ut ver. 30. dicitur, vidit inaurem auream, & armillas, &c. oculum animumque suum in divitiis defixum haberet. At etiamsi ex historiâ Labanis cum avarum fuisse appareat; hoc tamen ejus humanitati tribuendum senserim.

Atque

Atque ei dedit omnia quæ habet.] R. Salom. commento suo (de quo suprà ad ver. 10.) indulgens, addit, ושטר הזכות בידו, i. e. *Et schedula, seu instrumentum donationis est in manu meâ.* At hoc est textui addere, ac supra id, quod scriptum est, velle sapere. Ver. 36.

Ac interrogavi eam, &c. & posui monile, &c.] R. Salom. ait servum priùs ornamenta dedisse, deinde interrogâsse, cujus esset filia? Hîc autem de industriâ ordinem mutare, nè cum verbis suis experirent, dicentes, Quomodo ei ista dedisti, cùm nondum scires quænam esset. Sed hoc frigidum est. Vide suprà ad ver. 23. Ver. 47.

Et posui אפה על *monile super nasum ejus.*] Vel, *super faciem ejus.* Nam אף, *nasum, & faciem* significat. LXX paullò laxiùs interpretatur, καὶ περιέθηκα αὐτῇ τὰ ἐνώτια, *& circumposui ei inaures.* Vide ad v. 22.

Si benignitatem, חסד, *& veritatem,* אמת, *exhibebitis domino meo.*] Aben Ezra notat hoc discrimen inter hæc duo vocabula esse, quòd חסד denotat *rem minimè debitam*; אמת autem *alterius confirmationem.* Vide ad cap. 32. 10. Ver. 49.

Respondit autem Laban & Bethuel.] R. Salom. ait Ver. 50. *Labanem impium fuisse, ac ante patrem loqui præpêrâsse.* Aben Ezra (ad ver. 55. ubi mater Rebeccæ, & frater respondisse dicuntur, de patre autem non fit mentio) ait, *Labanem patrem suum fortè sapientiâ ac honore excelluisse, atque ideo hoc in loco ei præpositum esse.* Lyra ad ver. 28. notat Josephum existimare Bethuelem jam fuisse defunctum. Et si hîc locus objiciatur, respondet dici posse, *hunc Bethuelem non patrem fuisse Labanis, sed fratrem, atque idèo Labani postponi, eò quòd esset junior.* Ad hunc autem

versum

versum ait, supposito quòd Bethuel iste fuit pater Rebeccæ, post Labanem eum nominari, quòd etiamsi primò in matrimonium Rebeccæ cum Isaaco consenserat, postea tamen pœnitentiâ ductus illud impedire voluit. Id colligit ex ver. 55. ubi dicitur, *fratrem ac matrem Rebeccæ respondisse*, nullâ patris mentione factâ. Hinc R. Salomonem secutus, colligit Bethuelem nuptias impedire conatum, ac propterea ab Angelo morte fuisse percussum. Sed nimis solenne est R. Salomoni quidlibet commiscendi ansam undecunque captare. De Bethuele autem, quum in toto hoc negotio rarò admodum memoretur, sed semper ferè, eo prætermisso, de fratre, ac matre Rebeccæ fit sermo, *Verisimile est, eum jam ætate provectum, rerum suarum curam filio ac uxori demandâsse.*

Ver. 54. וילינו *Et pernoctaverunt.*] R. Salom. asserit hoc verbum semper in Scripturâ denotare לינת לילה אחת, i.e. *commorationem unius noctis.* At quemadmodum hoc defendi possit, nescio. Nam proculdubio interdum generaliùs usurpatur; ut Zach. 5. 4. Isai. 1. 21. Psal. 49. 12.

Ver. 55. *Maneat puella nobiscum* עמנו הנער *annum, vel decem scil. menses.*] Ad verb. *dies*, vel *decem.* R. Salom. autem per ימים *dies*, hîc intelligit שנה *annum*, ubi vox ista usurpatur Levit. 25. 29. & per עשור *decem*, intelligit חדשים, i.e. *decem menses.* Ac probat ימים hîc non posse accipi simpliciter pro diebus, quia non solemnis ità aliquid petere, ut si id non impetremus, amplius petamus. Hoc autem procedit ex hypothesi per decem, totidem menses significari, quod incertum est; ut & illud quod dicit R. Salom. decem mensium spatium dari solitum virgini, quo se ornamentis suis instrueret,

instrueret, ac ad nuptias pararet. Chald. עידן or עדנין או עסרא ירחין, i.e. *ad tempus aliquod, vel saltem* * *decem mensibus.* Fagius ait in Hebræo esse, *Maneat nobiscum puella dies vel decem*, h.e. per *annum, vel saltem decem menses*, si non potest plus impetrari. *Diem* enim *pro anno* apud Hebræos sæpè accipi, quòd *annus* sit *veluti orbis ac circulus dierum.* LXX ἡμέρας ὡσεὶ δέκα, *dies quasi decem.* Vulg. *saltem decem dies.*

Jonathan. יומו שרא דורא או עשר ירחין *dictus annus, vel decem menses.*

Et interrogabimus os ejus.] Chald. *& audiemus quid illa dicit.* R. Salom. notat hinc discì, mulierem non nisi ex consensu suo dandam esse marito. Ver. 57.

מכאן שאין ממשיאין האשה אלא מרעותה.

וְאֶת־מֵנִיקָתָהּ *Et nutricem ejus.*] Aquila & Symmachus, & Vulg. & Chald. cum Hebræo consentiunt. At LXX καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς, *& substantiam ejus.* Hieron. in Tradit. monet in Hebræo esse, *& nutricem ejus. Decens* quippe (inquit) erat, ut *ad nuptias absque parentibus virgo proficiscens, nutricis solatio foveretur.* Ver. 59.

Et exiit Isaac לשוח *ad orandum.*] Sic Chald. לצלאה בחקלא, i.e. *ad orandum in agro.* Ità etiam R. Salom. ait hoc verbum *orationem* denotare; לשון תפלה, idque probat ex Psal. 102. in titulo, ישפוך שיחו, i.e. *effundet meditationem suam.* Aben Ezra exponit ללכת בין השיחים, i.e. *ad ambulandum inter arbores.* LXX ἀδολεσχῆσαι, quod in Edit. Rom. vertitur, *exerceri.* Hieron. in Tradit. vertit, *ut exerceretur.* Mercerus vertit, *ad confabulandum*; & putat sensum esse, Isaacum exiisse, ut luderet, & honestâ deambulatione animum reficeret. LXX verbo ἀδολεσχεῖν in bonam partem accipiunt, cùm apud Græcos aliter soleat usurpari. ἡ δὲ ἀδολεσχία (inquit Theophrastus in Charact.) Ver. 63. Jonathan. לצלאה באנפי נרא *ad orandum in agro.* Ad verb. *in facie agri.*

vat.) ὅτι μὲν συνηγμένος λόγος ἐστὶν ἐκ πολλῶν βραχέων, i.e. interprete Casaubono, *Oratio congeratoria est narratio, quæ ex sermonibus longis constat, & inconsideratis.* Hieron. ait in Hebræo esse, ut loqueretur, & Isaacum ad orationem exiisse. Sym. λαλῆσαι, *loqui.* Aquila, ὁμιλῆσαι, *colloqui*, nempe (ut explicant Græca Scholia) vel *cum Deo*, quod est *orare*; vel *cum seipso*, quod est *meditari*. Faglius in Collat. asserit vocem Hebræam significare *submissâ voce loqui*, & *murmurare, ut orantes vel meditantes, vel apud nos de re aliquâ minantes facimus.* Addit sibi eorum sententiam probari, qui pro *orare* accipiunt; atque ità Kimchium in Rad. interpretari.

Ver. 64. וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל *Et cecidit de camelo.*] hic. *Descendit sua sponte*, ut interpretatur Aben Ezra, וירד מ. Qui etiam rectè monet versum sequentem, sensu esse priorem; priùs nempe Rebeccam conspecto Isaaco, interrogâsse quis esset, ac deinde cùm intellexisset Isaacum esse, de camelo descendisse.

Ver. 65. וַתִּקַּח הַצָּעִיף *Et accepit velum.*] LXX Θέριζον. *Theristrum* autem (inquit Hieron. in Tradit.) *pallium dicitur, genus etiam nunc Arabici vestimenti, quo mulieres provinciæ illius velantur.* Idem Hieron. in Isai. 3. ait Θέριζος dici ab eo, quòd ἐν θέρει, hoc est, *in æstate, & caumate corpora protegant fœminarum.* Chaldæus vertit וּרְדִיתָא *peplum.* Eadem vox habetur infrà cap. 38. 14. ubi LXX similiter habent Θέριζον, ac certum est, *velum*, quo facies obtegitur, ibi significari, nec aliud de hoc loco est sentiendum. Rectissimè notat Selden. (de Jure Nat. & Gent. lib. 5. cap. 9.) *hujus usum non duraxat ad æstivos calores mitigandos, sed etiam, pudoris causâ, tam à meretricibus,*

rentibus, quam à sponsis, & matronis fuisse adhibitam. Quin & ex Aruch adducit testimonium R. Nathan asserentis צעיף idem esse quod רדיד; scil. *velum tenue, quo fœminarum capita obtegebantur.* Jonathan hic per רדידא interpretatur; atque ita etiam Paraphrastes Hierosolymitanus.

In CAPUT XXV.

Ver. 1. Jonathan & Hierosolym. dicunt. *Keturam esse Hagar, quæ erat Abrahamo fuit,* קטורא inquit Jonath. *ligata.* Hierosol. habet אתי ראי quod idem valet, sed cum nomine Keturæ istiusmodi in sono convenientium non habet.

Ver. 3. * Jonathan & Hierosol. *Mercatores, & artifices, & capitanei eorum.*

ET *nomen ejus Ketura.*] Hierón. in Tradit. refert Hebræos dicere *Keturam*, mutato nomine, esse *Agar*, quæ *Sarâ mortuâ, de concubinâ transierit in uxorem.* Atque ità quidem R. Salom. sed frivolis ac ineptis rationibus id astruere conatur; nempe Hagar dictam esse Keturam, quòd opera ejus pulcra & pretiosa essent, קשורין, i.e. *instar suffitus*; ושקשרין פורתה, i.e. *& quod charus ipsius fuerit*; hoc est, *nemini conjuncta fuit, ex quo ab Abrahamo discessit.* Sanctis Aben Ezra, אענות והגר, i.e. *Ea non est Hagar*, cùm ver. 6. de filiis Concubinarum Abrahami fiat mentio. Vide ibid.

Medan.] LXX Μαδιάμ. Sic in Edit. Rom. at Hieron. legit, *Madan.*

Assurim, & Letusim, & Leummim.] R. Salom * ait, *hæc esse nomina captivum nationum*; ac fatetur se nescire quomodo Chaldæi interpretatio cum verbis Scripturæ conveniat, qui sic reddit, *Et filii Dedan fuerunt in captivis, & in tabernaculis, & in pastibus*; uti vertit Pagnus, secutus (ut ait) authorem editionis Complutensis. Aben Ezra ait ex nonnullorum sententiâ אשורים *Assurim* esse quasi אשישרים, i.e. *recta incedentes, quod essent viarum periti.* Ex לטושים *Letusim*, esse *peculatores*, à lan-

ginquo. (לשש est *acuere*, & לשושים *acuti*) Quasi hæc nomina essent appellativa, non propria; sic sententiam eorum intellexit Aben Ezra, qui è contrà asserit sibi videri omnia hæc nomina esse propria, nec ullum ex iis esse appellativum. Fortè autores istius opinionis non aliud voluerunt, quàm nationes quasdam, ex Dedan oriundas, sic fuisse appellatas, quòd res nominibus istis significatæ eis congruerent.

Ver. 6. וּלְבְנֵי הַפִּלַגְשִׁים *Et filiis concubinarum.*] R. Sal. ait defectivè scribi פלגשים scil. sine Jod (at in editione Buxtorfii * plenè scribitur, הפילגשים) quòd non esset nisi una concubina, scil. *Hagar*, quæ *eadem erat cum Ketura*. Vide suprà ad ver. 1. Lyra hunc, ut solet, secutus, ait vel plurale poni pro singulari; vel Hagar in plurali vocari concubinas, quia bis Abrahæ fuit conjuncta; ac propterea in libris Hebraicis correctioribus vocem istam, quæ concubinas significat, hîc diminutè scribi, quia non erat nisi una concubina. Quàm frigida ac inepta hæc sint, quis non videat? Non enim novum aut insolens est *voces Hebræas modò plenè, modò defectivè scribi*. Quod ad discrimen inter concubinam & uxorem attinet, R. Salomon sic expromit, נשים בכתובה פלגשים בלא כתובה, i.e. *uxores sunt cum scripto (instrumento dotali,) concubinæ sine scripto*. Fagius refert Hebræos dicere concubinam esse פלגשת לאדם למשכבו בלא כתובה ובלא קדושין, i.e. *ancillam alicui in concubitum absque scripto & sponsalibus* (Fagius vertit, & subarratione ac legitimis cærimoniis) *additam*. Buxtorfius in Grum. Chald. pag. 312. ex Hebræis hæc citat, פלגשים ואפי׳ פלגשים אמר רב נשים בכתובה ובקדושין פלגשין בלא כתובה ובלא

* Sic etiam in edit. Venetâ in octavo.

ובלא קדושין, i.e. *Quid sunt uxores? & quid concubinæ? Uxores sunt cum instrumento dotali, & sponsalibus; concubinæ sine utroque.* Mercerus ad cap. 22. ver. 24. notat Hebræos velle concubinam dici פילגש quasi פלג אשה, *dimidium uxoris.* Sic & Seldenus de Jure Nat. lib. 5. cap. 7. refert Eliam in Notis ad Radices Kimchii commentum hoc habere de nominis פלגש originatione, & veluti uxorem dimidiatam eam inde facere. Lyra autem rectè observat *in Scripturâ uxorem* quandoque *vocari concubinam.* Vide Jud. 19. 2, 3, 4.

בשיבה טובה *In senectute bonâ.*] Seu potius *canitie*; ut Aquila & Sym. transtulerunt, ἐν πολιᾷ καλῇ. LXX. ἐν γήρᾳ καλῷ. Vulg. *in senectute bonâ.* Sed שיבה plus est quàm זקנה, i.e. *senectus*, nempe *canities*, seu *extrema senectus.* In Pirke Aboth cap. 5. inter hæc vocabula sic distinguitur, בן שלשים לזקנה בן שבעים לשיבה, i.e. *Filius 60 annorum (pervenit) ad Zekana seu senectutem; filius 70 annorum ad Seba seu canitiem.* Ver. 8.

Et collectus est ad populum suum.] Modus iste loquendi (inquit Fagius) Hebræis nihil aliud vult, quàm *mortuus est*, quemadmodum & majores sui alii post alios. Ver. 9.

Et sepeliebant eum Isaac & Ismaël.] R. Sal. hinc colligit Ismaëlem pœnitentiam egisse: atque hanc esse putat senectutem illam bonam Abrahamiti, de quâ ver. 8. & cap. 15. 15. Vide suprà ad cap. 17. 20. Jonathan ver. 9. ait, Ismaëlem egisse pœnitentiam. Vide infrà ad ver. 17.

ומשמע ודומה ומשא *Et Misma, & Duma, & Massa.*] Hæc sunt nomina propria, quorum primum deducitur à שמע, i.e. *audire*, secundum à דמה, i.e. *silere*, tertium à נשא, i.e. *ferre.* Unde Ver. 14.

Hebræi (uti Fagius pariter ac Mercerus testantur) his nominibus proverbialiter utuntur, significantes *multa esse audienda, tacenda, & ferenda.* Vide Jac. 1. 19. Jonathan non eadem habet nomina, sed alia ejusdem significationis; וצטיחא ומרוקא ורוגזא. Buxtorf. in Lexico Syro-Chald. monet legendum עיזיחא vel מציחא, h.e. *auditionem, silentium,* & *tolerantiam.* Ità interpretatur, ac si essent appellativa.

Ver. 16. בדותיהם וטירותיהם *Per castella & oppida eorum.*] Sic vulg. LXX ἐν τοῖς ἐπαύλεσιν αὐτῶν, καὶ ἐν τοῖς ἐπαυλίσιν αὐτῶν, *in tabernaculis eorum, & in mansionibus eorum.* חצרים Interprete R. Salomone, sunt כרכים שאין להם חומה; i.e. *oppida, quæ muris non sunt cincta.* Huic interpretationi subscribit Masius ad Jos. 13. 23. Imò ipse Moses (uti etiam notat Masius ad Jos. 15. 27.) ità hanc vocem exponit Levit. 25. 31. Quod alteram vocem spectat, nempe טירות, Aben Ezra exponit per ארמונים, i.e. *palatia*; at non videtur hoc in loco sumptuosa ædificia denotare, sed istiusmodi, quæ Græci vocant ἐπαύλεις, loca veluti nocturnæ duntaxat quietis, vitandæque cœli injuriæ gratiâ, pro hominibus & pecudibus comparata. Sic Græcam dictionem ἐπαύλεις explicat Masius ad Jos. 13. 23. ubi tamen Hebræum חצרים illas ἐπαύλεις significare vult, cùm hîc LXX Hebræum טירות voce istâ interpretentur. Sed hoc fortè leviculum est, cùm חצרים & טירות tanquam לשון συνωνύμων conjungi videantur. Quanquam id inter ea discriminis esse existimârim, ut טירות *ædificia singula,* חצרים autem *simul juncta,* vel *oppida quæ ex variis ædificiis constant,* significet.

Ver. 17. ויגוע *Et expiravit.*] R. Salom. ait, לשון גוויעה

נגעה אלא בגיקים, i.e. *Num usurpatur hoc verbum* gavang *nisi de justis.* Ut hinc etiam opinionem suam de * Ismaëlis resipiscentia stabilitum eat. At verbum istud usurpatur de iis, qui diluvio perierunt, nec de hominibus dumtaxat, verùm etiam de aliis animantibus, ut videre est cap. 7. 21. Aben Ezra putat hoc verbum *mortem facilem ac subitaneam, qualem Augustus sibi ac amicis* (teste Suetonio) *optare solebat, ac vocare* εὐθανασίαν, *significare.* Drusius in Gen. cap. 13 1. citat etiam in hanc sententiam autore libri Ohel Moed, & Gerundensem. Mercerus hîc vacillare videtur; nam ad cap. 49. 33. גוע (inquit) suprà diximus, *mortem facilem & suavem absque lento cruciatu significare.* At ad hoc caput, ver. 8. refert quidem Hebræos sic verbum istud exponere, ipse autem putat generale esse, ac idem significare quod Latinis, *animam efflare.* Id quod locus iste Gen. 7. 21. mihi prorsus persuadet. Vide infrà ad cap. 49. 33.

* Jonathan, ודוד בחיובא ואתנזר *Et revertus est per pœnitentiam, & sublatus est.* Vide ad v. 9.

ויפל על פני כל אחיו *Coram omnibus fratribus suis cecidit.* Scil. מלכו או מזלו, i.e. *potentia, vel sors ejus*, ut exponit Aben Ezra. Addit autem sensum esse posse, plerosque ex filiis Ismaëlis profectos esse de loco in locum. Ità ait usurpari verbum נפל Jer. 37. 13. Denique ait, Scripturam fortè id velle, Ismaëlem mortuum esse viventibus adhuc fratribus ejus, postea quam cecidisset, seu delapsus esset; nos enim causam mortis ejus nescire. R. Salom. exponit נפל *cecidit*, per שכן *habitavit.* Ità verbum istud usurpari notat Judic. 7. 12. Quin & observat hîc verbum נפל usurpari, suprà autem cap. 16. 12. verbum שכן (idem enim utroque in loco dici existimat) atque hinc argutè colligit, Ismaëlem post mortem Abrahami minùs prosperè

Ver. 18.

egisse. Chald. שרא habitavit. LXX κατῴκησεν. Ità etiam Mercerus exponit, improbans vulgatum Interpretem, qui habet, obiit. At Fagio in Collat. illa interpretatio maximè probatur. Amama in Censur. ait hîc esse complementum oraculi, quod habetur cap. 16. 12. Et quemadmodum Jud. 7. 12. dicitur, Omnes filii Kedem (Orientis) בני קדם בעמק, i.e. *ruebant in valle*, h.e. longè, latèque diffusi jacebant; ità & hîc accipiendum esse, *Cecidit coram fratribus suis*, i.e. *coram iis, in conspectu eorum (longè) latèque habitavit*. Similiter Lyra asserit hoc respondere ei quod dictum est cap. 16. 12. Quod & mihi maximè videtur verisimile.

Ver. 20. *Ex Padan Aram.*] R. Salom. ait *Aram* sic vocari, quòd duplex esset, scil. *Aram Naharaim*, & *Aram Soba*. *Padan* enim significare (nimirum Chaldaicè) שדה, i.e. *par, bonum*. Addit nonnullos exponere *Padan Aram*, agrum Aram; in linguâ enim Ismaëlitidâ (seu Arabicâ) *Padan* agrum significare. Atque ità exponit Aben Ezra.

Ver. 21. ויעתר לו *Et supplicavit, &c.*] R. Salom. bene notat vim verbi עתר nempe eo significari Isaacum frequenti ferventique oratione usum esse; ויעתר לו, *i.e. multùm atque instanter erat in oratione.*

לנכח אשתו *Pro uxore suâ.*] Sic vulg. & LXX κατὰ πρόσωπον γυναικὸς αὐτοῦ. Potest exponi, coram uxore suâ; vel, è regione uxoris suæ. Chald. לקבל אנתתיה. Fagius vertit pro uxore suâ; sed in Annotat. ait posse legi, è regione uxoris; vel præsente uxore, quo ardentius atque efficaciùs orare innuatur. Ità in Collat. refert Kimchium testari nonnullos exponere; ipsum autem Kimchium interpretari, לעומת אשתו כלומר בעבורה,

בעבורה, i.e. *propter uxorem.* Sic Fagius vertit, atque id quidem significat בעבורה; at לעומת sonat Latinè, *è regione uxoris suæ*; unde mirror quomodo Kimchi addere potuerit, כלומר בעבורה, i.e. *quasi dicat, propter eam*; cùm hoc ab illo sit diversum. R. Salom. vult sensum esse, *Isaacum in uno angulo, Rebeccam in alio angulo ex adverso orâsse.* Mercer. hanc expositionem haud incommodam esse judicat, eámque (ut ferè omnia R. Salomonis) sequitur Lyra. Ego verò malim exponere vel *pro uxore*, vel *præsente uxore*, ut sensus sit, Isaacum ibi cum uxore Domino supplicâsse. Cap. 30. 38. לנכח רעהן est *è regione ovium*, vel, *coram ovibus.*

ויתרוצצו *Et collidebantur, &c.*] Vel, *collidebant se*, ut Fagius vertit ex Chald. ודחקין. Hieron. in Tradit. *movebantur.* LXX ἐσκίρτων, *exsultabant*; sic Ambrosium lib. de Isaac, cap. 4. Augustinum autem quæst. 72. Et de Civit. Dei, lib. 16. cap. 35. *gestiebant*, interpretari notat Nobilius. Hieron. vertit, *ludebant*, sive *calcitrabant.* Verbo σύγχυσιν utitur Lucas de Joanne Baptista, cap. 1. 44. LXX autem (ut notat Mercerus) videntur deduxisse verbum ויתרוצצו à רוץ *currere*, quum potiùs sit à רצץ *confringere.* Sic Aquilam transtulisse testis est Hieron. *confringebantur*; Symmachum verò συνεπλέκοντο, i.e. (inquit Hieron.) *in similitudinem navis in superficie ferebantur.* Ver. 22. Jonath. *Et prævalebant se pueri in uteribus, & sicut vires prævalebant.*

Et dixit, אם כן למה זה אנכי *Si sic, quare istud ego?*] Concisa est, atque ideo etiam obscura sententia: Aben Ezra ait Rebeccam interrogâsse mulieres, quæ peperierant, an ejusmodi quicquam ipsis accidisset, eásque respondisse, Nequaquam; illam igitur dixisse, אם כן למה זה אנכי בחריון ומסגרת משונה, i.e. *Si ità*

ita res habet, atque ita usu venire solet, quare mihi in conceptione mea mutatus est? R. Salom autem sic exponit, אמר נתן שעה העבור למה זה אנכי מיתאוה ומתפללת על הכיון, i.e. *Sic tantus est cruciatus in impregnatione, quare ego eam concupivi, atque ut concepérem etiam oravi?* Similiter vulg. *Si mihi sic futurum erat, quid necesse fuit concipere?* In eundem etiam sensum LXX. videntur transtulisse, εἰ οὕτως μέλλει γίνεσθαι, ἵνα τί ταῦτα; *Si sic futurum est, ut quid mihi hæc?*

* Ita etiam Jonathan & Hierosolymitanus interpretantur.

Atque ivit וַתֵּלֶךְ לִדְרוֹשׁ אֶת יְהוָה *ad quærendum, seu consulendum Dominum.* Chald. מן קדם יי, i.e. *ad quærendam doctrinam à facie Domini.* R. Salom. ait eam iviſſe לבית מדרש של שם, i.e. *ad ſcholam Shemi.* Atque ità etiam Targum * Hieroſolymitanum. Lyra refert Hebræos dicere, Rebeccam ſe contuliſſe ad Melchiſedecum, quem voluit eſſe Shemum, atque ad Heberum, qui habebat ſpiritum prophetiæ. Utrumque autem, nempe & Shemum & Heberum, tunc in vivis fuiſſe, ex annorum, quibus vixerunt, computatione oſtendit Burgenſis ait quoſdam ex Hebræis (quibus ipſe potiùs adſtipulatur) dicere, Rebeccam non iviſſe ad aliquem Propheram, ſed ad orationem ſe contuliſſe. Ac notat verbum, quod in Hebræo hîc habetur, idem eſſe cum eo, quod in Pſal. uſurpatur, ubi dicitur, *Exquiſivi Dominum*, &c. nec ſignificare *conſultationem* tantùm, ſed etiam *orationem*. Sanè *orationem* hoc in loco intelligi valdè videtur veriſimile; quanquam & illud etiam ſignificari poteſt, Rebeccam per prophetam aliquem Dominum conſuluiſſe.

* Et Targum Jonathan.

Ver. 23. *Et dixit ei Dominus.*] Dominus revelavit Shemo, Shem autem Rebeccæ. Sic R. Sal. Aben

Ezra

Ezra ait Deum responsum dedisse Rebeccæ per Prophetam, vel per ipsum Abrahamum; neque enim eum obiisse antequam filii Rebeccæ quindecim essent annorum.

Et ecce תומים *gemelli in utero ejus.*] תומים hîc defectivè scribitur sine א pro תאומים, at ubi Thamaris historia narratur, plenè scribitur. R. Sal. hanc discriminis hujus rationem reddit, quòd ambo ex Thamare nati, justi essent; hîc autem unus justus, alter autem impius. Sed mysterium aliquod hic quærere, Cabbalisticum, & arguum potiùs quàm solidum videtur. Ver. 24.

Et primus exiit rubicundus] *Id* (inquit R. Sal.) *innuebat eum Sanguinolentum fore.* שיהיה שותת דמים Ver. 25.

Et vocavit nomen ejus עשו Esau] R. Sal. ait eum sic appellatum עשוי מעשה כבר שנים רבות i. e. *quòd esset* * *perfectus & completus, ac si multorum fuisset annorum.* עשו quasi עשוי i. e. *factus, perfectus.*

* Jonathan ait eum crinitum, & barbam & dentes habuisse.

Erat autem Esau איש יודע ציד *Vir peritus Venandi.*] Aben Ezra putat hîc innui, eum fuisse dolosum: quòd feræ dolis plerunque capi soleant. E contrario notat Jacobum dici תם i. e. *sincerum, simplicem, minimèque fucatum.* Ver. 27.

איש שדה *Vir agri.*] Chald. גבר נפיק לחקלא i. e. *Vir egrediens in agrum*; vel (ut Fagius vertit) *oberrans in agris.* LXX. ἄγροικος, *agrestis.* Vulg: *bonus agricola.* An agricola est איש אדמה i. e. ad Verb: *Vir terræ*, cap. 9. 20. Sensum hîc est, Esavum alio vitæ genere usum esse, quàm Jacobum; non, uti fecit Jacob, domi se continuisse; sed ad venandas feras in agris oberrâsse.

איש תם *Vir simplex, seu integer.*] כלבו בן פיו i. e.

i. e. *sicut cor ejus, ità os ejus.* Sic explicat R. Sal: *Non erat ei aliud in ore, aliud in corde.*

Addit R. Sal. תם i. e. *Qui non est acutus seu ingeniosus ad fallendum, versutus, versipellis, is vocatur Tham seu simplex.* ישב אהלים *habitans* (sive sedens, i. e. manens) *in tentoriis.* Sensus est, eum domi se continuisse, quietam vitam egisse, nec in agris huc illuc, uti solebat Esau, oberrâsse. LXX. ἀνὴρ ἁπλοῦς, habitans domum. Chald: משכן בית אולפנא i. e. *Minister domûs doctrinæ.* Id vult (uti explicat mentem ejus Fagius) eum scholas Doctorum, qui tum populum docebant, frequentâsse, ac legi divinæ pietatique operam dedisse. Huc respexit R. Salomon, cujus hæc est glossa, אוהלי שם ואוהלי עבר i. e. *in Tabernaculo Shemi, & Tabernaculo Heberi,* Jonathan etiam ait eum scholam Heberi frequentâsse, atque ibi doctrinam à conspectu Domini quæsiviſſe.

Ver. 28. כי ציד בפיו *Quia venatio* (ferina venatione capta) *in ore ejus.*] Chaldæus rectè interpretatur, דארי מצידיה ואכיל i. e. *quia ex venatione ejus comedebat,* nempe Isaac. Sic R. Sal. ad Isaacum refert; addit autem nonnullos de ore ipsius Esau intelligere, ut sensus sit, Esavum verbis suis patrem ventrum esse ac deceptisse. Sed hoc alienum est, licèt eò in paraphrasi suâ respexerit Jonathan.

Ver. 30. הלעיטני נא *Pasce me.*] *Aben Ezra exponit,* האכילני i. e. *fac me comedere, da mihi comedendum.* Ac notat hoc verbum non amplius in Scriptura reperiri. R. Sal: innuit hoc verbum hîc usurpari ad voracitatem Esavi denotandam. Sic enim πυκροφάγος, אפרוח פרשתון הרבה

Onkelos אשעיקני
Jonathan. אאשעים ידי
fac me gustare frequenter.

הרבה בהמה i. e. *aperiam os meum, & effunde in illud copiosè.* Ac notat apud Doctores hoc verbum de camelo usurpari; sic enim eos dicere, אין אוכלין ארז ותבשל אבל קלעים אוכלין i. e. *Non sugimus camelum, sed copiosè eum edimus.*

Ad hanc R. Salomonis glossam Amama non dubitat Cajetanum respexisse, quum vertit, *fac me multum comedere*; ac insuper addidit, vocem Hebræam significare *ferinum quoddam comedere grosso bolo.* Mercerus existimat significare *cibare, quacunque tandem ratione fiat.* At cum ubi in Scriptura non occurrat, ex usu Doctorum ejus significatio petenda videtur.

כיום הזה *Vende juxta hunc diem.*] R. Sal: sic exponit, *Juxta hunc diem, qui clarus est, sic tu clarè venditione mihi vende.* Potest etiam (ut notat Pagius) exponi, *Juxta hunc diem, i. e. hodie, jamjam in præsenti tempore, absque ullâ dilatione.* Sic Hiskuni, Interpres Hebræus, (teste Amama) exponit, מיד i. e. *Statim, è vestigio, jamjam, sine ullâ morâ.* LXX. σήμερον, *hodie,* Vulgatus plane omittit. Ver. 31.

Primogenituram meam.] Ut nimirum opum paternarum duplicem portionem acciperet. Sic Aben Ezra, qui insuper ait ex nonnullorum opinione primogenito semper à juniore honorem habere solitum, ut coram eo stet, ejque tanquam filius patri ministret. R. Sal: asserit Sacerdotale officium ad primogenitum pertinuisse, atque ideò Jacobum haud æquum existimâsse, ut impius, qualis erat Esau, isto officio fungeretur. Lyra refert Hebræos dicere, quod cibus iste, de quo hic agitur, non fuit pretium emptionis primogenituræ, sed ultra pretium datur à Jacob per modum curialis consuetudinis; quia in translatione rei notabilis,

notabilis, recipiens ultra pretium, vinum sive convivium exhibere solet. Hoc commentum Lyræ haud displicet, qui existimat id in textu fundamentum habere. Mihi autem contrà videtur, nec video quomodo cum verbis Apostoli, Heb. 12. 16. possit consistere. Quod enim Lyra respondet dici posse, *propter* ibi non notare pretii quantitatem, sed solum causam Motivam, planè violentum est, quippe quòd nec cum historiâ rei gestæ, nec cum propriâ maximèque usitatâ significatione præpositionis ἀντὶ, quâ utitur Apostolus, convenit. Ex historiâ constat Esaum primò à Jacobo edulium petiisse, Jacobum autem non nisi eâ conditione, ut jus primogeniti acciperet, dare voluisse, nec dedisse, antequam interposito jurejurando, Esau jus istud ipsi vendiderat; nulla denique alterius pretii, præter edulium ob jus istud persoluti, fit mentio. De præpositione autem ἀντὶ, etiamsi nonnunquam idem valeat quod διὰ *propter*, & causam moventem denotet, propriè tamen significat *pro*, vel *vice*, vel *loco*; atque ità hic accipi oportet, cum dicitur ἀντὶ βρώσεως, &c. quia de permutatione agitur. Vide Bezam in Annotat. ad Joan. 1. 16.

Ver. 32. Jonathan, *Ecce ego vado ad moriendum, nec futurum est ut vivam in altero seculo, &c.* Sic ver. 29. dicit. *Esau negâsse vitam seculi futuri.* Vide notam sequentem.

Ecce ego vado ad moriendum. Seu *ad mortem.* Aben Ezra vult sensum esse, quod Esau cogitabat se quotidie expositum esse periculis, à feris nimirum, dum eas venabatur, potuisse interfici, atque ante patrem mori. Mercerus de mortali hominis conditione cum locutum putat; at præsens quoddam, vel saltem peculiare aliquod mortis periculum innui videtur. Lyra ait, Esavum adeò lassum ex agro venisse, ut timeret mori, ac propterea jus primogeniti minoris æstimâsse,

Id

Id fortè voluit vulgatus, qui interpretatur, *En morior.* Fieri potuit, ut hæc omnia Eſau ſecum in animo cogitaret, nempe pro communi hominis conditione ſe mortalem eſſe; quin & ex vitæ ſuæ inſtituto morti adhuc magis obnoxium; ac denique ex præſenti inedia deficere, ac quaſi jam jam moriturum.

Et contempſit Eſau primogenituram.] R. Salomo aït, Scripturam hîc Eſavi impietatem notare, שביזוי עבודה של מקום, i.e. *quod cultum Dei contempſerit.* Hoc ideo dicit, quòd exiſtimet (quæ multorum eſt opinio, nec probabilitate caret) primogenitos olim fuiſſe ſacerdotes. Mercerus aït, primogenituram hæreditatem cœleſtem adumbrâſſe. In hanc ſententiam Targum * Hieroſol. *Abiit & contempſit Eſau primogenituram, & floccipendit partem futuri ſeculi, negavitque reſurrectionem mortuorum.* Certè Hebr. 12. 16. Eſau hoc nomine, quòd tam vili vendidit primogenituram, vocatur βέβηλος, i.e. *profanus.* Aben Ezra hîc, quod aliàs ſanè non ſolet, valdè ineptit. Aſſerit enim ideo Eſavum primogenituram contempſiſſe, בעבור שיראה שאין לאביו עושר, i.e. *quòd viderit patri ſuo non eſſe divitias.* Ità enim exiſtimat, Iſaacum in ſenectute ſuâ fuiſſe pauperem, ac propterea ex venatione Eſavi fuiſſe ſuſtentatum; quin & iſtâ de cauſâ Jacobum pretioſas veſtes non habuiſſe, ac ſolum ſine comitatu in longinquam abiiſſe regionem, ibique duram ac gravem ſervîſſe ſervitutem. Sed hæ nugæ ſunt, ut rectè meritóque notavit Mercerus.

* sic & Jonathan, *Et contempſit Eſau primogenituram ſuam, & partem ſeculi futuri.*

In

In CAP. XXVI.

Ver. 4. *Omnes terras hasce* כָּל־הָאֲרָצוֹת הָאֵל.] Baal Turim Cabbalisticè (ut solet) notat vocem וארצות defectivè scribi sine ו, cúmque litera ista in numeris sex denotet, hoc ideo factum vult, quòd Deus posteris Isaaci terras istas daturus esset post sex generationes, nempe Isaacum ipsum, Jacobum, Levi, Kohathum, Amramum, & Mosen. Sed in hujusmodi observationibus nihil solidi reperitur.

Ver. 5. מִשְׁמַרְתִּי *Observationem meam, mandata mea.*] Vulg. *Præcepta & mandata mea.* Lyra ait, *ea esse, quæ sunt de dictamine rationis rectæ, & servanda etiamsi nulla lex esset posita*; ut reddere depositum, & similia. At vox משמרת à שמר *servare, vel observare*, generale esse videtur, ut hîc notat Aben Ezra, ac comprehendere quicquid à Deo observandum præcipitur. Æquè latè patere etiam videtur nomen מצוה à צוה *mandare*. Kimchi in Psal. 119. in initio, docet dictionem מקוימיך (quæ hîc non habetur, sed in isto Psalmo alibíque in Scripturâ frequens est, & præcepta exponitur) ea denotare *præcepta, quæ sunt de dictamine rationis*, quæque in corde hominis naturaliter sunt posita, quasi מפקדין, i.e. *depositum*.

חֻקֹּתַי וְתוֹרֹתָי *cerimonias meas, seu statuta mea, & leges meas.*] Lyra ait, חקות cerimonias, seu statuta, ea esse, quæ pertinent ad modum colendi Dei; & תורות leges esse ista, quæ non obligant, nisi quia sunt à Deo, vel homine instituta, vel præcepta. At hanc esse vim vocis חקות docet hîc R. Salomon,

lomon, à quo mirum est Lyram dissentire. Asserit enim R. Salom. חקותי significare istiusmodi mandata, de quibus ratio reddi non potest, nisi quòd regi servis suis visum sit ista præcipere. In exemplum affert mandatum de carne porcinâ, item de veste ex lanâ & lino confectâ. Cum R. Salomone consentit Kimchi in Psal. 119. Ubi statim ab initio vocem חקיכם sic explicat, הם המצות שלא נגלה טעמם, i.e. *Vox ista ejusmodi denotat mandata, quorum ratio non est in aperto.* Quod autem spectat vocem תורה, quæ exponitur *lex*, eam Kimchi ibidem ità interpretatur, היא תכונת המצות הזאת שנעשות, i.e. *Est ordinatio seu dispositio mandatorum, seu eorum, quæ mandata sunt, ostendens quemadmodum fieri debeant.* Ut תורת החטאת, i.e. *Lex sacrificii pro peccato*; תורת האשם, i.e. *lex sacrificii pro delicto.*

Et ecce *Isaac* מצחק *ludens*, &c.] In Hebræo est paronomasia, יצחק מצחק. Isaac nomen habuit à צחק, quod est *ridere*, vel *ludere*. Lusum honestum, qualis esse inter conjuges solet, in quo nihil est obscœni, aut lasciviæ (ut Hebræi salaciores putant) intelligo, inquit Mercerus. Perstringit, opinor, R. Salomonem, qui ait Abimelechum vidisse Isaacum משחק, i.e. utentem cubili suo, seu cum uxore suâ coëuntem. Lyra primò eodem modo exponit quo R. Salomon; postea autem addit, aliàs dicere, quòd Abimelech vidit Isaacum amplexantem vel osculantem Rebeccam, quod non faciebant viri nisi cum uxoribus propriis. Atque hoc posteriori modo exponendum esse non immeritò censet Burgensis, Scholiastes autem Græcus R. Salomonis sensum secutus videtur; Nam ad versionem LXX Interpretum, quæ sic Ver. 8. Ver. 12.

sic habet, καὶ τὸν Ἰοακὰκ παίζοντα μετὰ Ῥεβέκκας, &c. hanc apponit notam, ἀσχημόνως φησὶ, i.e. *verecundè seu honestè dicitur.* Innuere videtur rem fuisse obscœnam, etiamsi verbis haud obscœnis non sit expressa.

Ver. 10. פֶּן־שָׁכַב אַחַד הָעָם אֶת־אִשְׁתֶּךָ *Propemodum concubuisset unus ex populo cum uxore tuâ.*] R. Salom. exponit, המיוחד בעם הוא ומלך, i.e. *is qui unicus est in populo, nempe* * *rex.* Sic Chald. חד ורמיוחד בעמא, i.e. *unus, qui unus est in populo.* Fagius reddit, *unus ex populo*; in Annotationibus autem ait ad verbum esse qui *unicus est in populo*, q.d. *Ego, qui primas teneo in populo.* In priori versione omittit vocem ורמיוחד, i.e. qui *unicus* est; in posteriori vocem חד, i.e. *unus.* Verba autem Hebræa simpliciter sonant, *unus è populo*; ut interpretatio ista Chaldæi, & R. Salomonis minùs simplex videatur. LXX τῖς ἐκ τῶν γόνες μου, *quidam ex genere meo.* Optimè vulg. *quispiam de populo.*

* Sic Jocathan, rex qui unicus est in populo. Hieros. lym. unus absconsus.

Et induxisses super nos אָשָׁם *reatum.*] Chald. חובא, i.e. *reatum*, vel *peccatum.* LXX ἄγνοιαν, *ignorantiam.* Peccata vocantur ἀγνοήματα, Hebr. 9. 7. & qui peccant, ἀγνοοῦντες, Hebr. 5. 2. Camero notat ἄγνοιαν apud LXX idem esse quod אשם & אשמות, istâsque voces etiam significare *atrox scelus*, essèque id ipsum, quod פשע, quod *prævaricationem* & *rebellionem* denotat. Aquila & Symmachus hîc habent ἀλλομελλημα, i.e. *delictum.* Vulg. *grande peccatum.*

Ver. 12. *In terrâ istâ* ... *in anno isto.*] R. Salom. putat ista signanter dici; q.d. Etiamsi nec terra ista comparanda esset cum terrâ Israeliticâ, nec annus iste cum aliis annis, quippe quòd isto anno fames fuit. Similiter Lyra, quod ad posteriora verba attinet;

attinet; Ad ostendendum (inquit) quod fuit ex speciali dono Dei, quia ille annus non fuit fertilis; ad quod denotandum signanter dicitur, *in ipso anno*. Sic ille. At etiamsi anno illo fames esset in terrâ Cannaan, consequens tamen non est etiam fuisse in terrâ Philistæorum, neque enim tunc, opinor, vitandæ famis gratiâ se eò Isaac conferre voluisset.

מְאָה שְׁעָרִים *Centuplum.*] Ad verb. *centum mensuras*. LXX ἑκατοστεύσαντα ποιῶν, *centuplicans hordeum*, ut in Edit. Rom. habetur. Hieron. in Tradit. habet, *centuplum hordei*. At non שְׁעָרִים, sed שְׂעֹרִים est hordeum. Hieronymus igitur præfert interpretationem Aquilæ, ἑκατὸν ἑκατοντάδος, i.e. (ut Hieron. interpretatur) *centuplum æstimatum*. Chald. עַל חַד מְאָה בִּשְׁעָרוֹהִי, i.e. *pro uno centum plus quàm æstimaverat*, uti vertit Fagius. Ad verbum videtur sonare, *pro uno centum in mensuris suis*; eodémque modo exponit Jonathan. Vulg. *centuplum*.

וַיְבָרְכֵהוּ יְהוָה *Et familiæ plurimum.*] Sic Vulg. Et sic Fagius vertit Chaldaica, וְעִבְדָּא סַגִּי & *familia multa*. Quin & Aben Ezra exponit, עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת, i.e. *servos & ancillas*. Cùm autem verbum עָבַד & *servire* significat, & *colere* terram, עֲבוֹדָה etiam exponi potest *cultura*. Sic R. Salom. מְעוּבָּדֶת חֹבֶת, i.e. *agrum multum*. Et LXX γεώργια πολλά, *agricolationes multæ*; sic in Edit. Rom. Latinè vertitur. Mercerus etiam hic mavult cultura hoc loco Hebraïcâ denotari. Et similiter ad Job 1.3. ubi eadem verba habentur. Quin & utrobique citat Kimchium exponentem מְאוּמָה, i.e. *terræ proventus*, vel *reditus*, qui scil. *ex terræ cultura proveniunt*. Quanquam cultura à proventu

Ver. 14. * Ità habet Editio Basiliensis; at Veneta in octavo habet וְעֻבְדָא סַגִּי & *servitus multa*, i.e. *servi multi*; atque ità etiam in Targum Jonathanis habetur.

ventu diversa esse videtur. Utraque autem expositio eòdem penè recidit.

Ver. 17. בְּנַחַל *In valle.*] Hieron in Tradit. *torrentem vertit.* Neque enim (inquit) Isaac postquam magnificatus est, in valle habitare potuit; habitavit autem in torrente, de quo scriptum est, *De torrente in via bibet.* Et mox, *Nunquam enim in valle invenitur puteus aquæ vivæ.* Hoc ille; quæ quid sibi velint, haud facile est intelligere. Masius ad Jos. 13. 8. notat נחל esse locum in alvei speciem depressiorem, sive aquis coopertus sit, sive humore careat. Vulg. (ut etiam notat Masius) torrentem interpretatur, LXX autem φάραγγος, i.e. *vallem.*

Ver. 20. וַיָּרִיבוּ *Et contendebant.*] LXX μαχέσασθαι, *pugnabant.* Scholiastes explicat, διαπλέκοντο, *disceptabant.* Ipsi LXX ver. 21. pro וַיָּרִיבוּ habent καὶ ἐμάχοντο, quod idem valet. Vide suprà ad cap. 13. 7.

Ver. 26. וַאֲחֻזַּת מֵרֵעֵהוּ *Et Ahuzzath (unus) ex amicis ejus.*] Chaldæus sumit אחוזת appellativè, וּמִכִּתַּת מֵרֵעֵהוּ, i.e. (ut Fagius vertit) *cum comitivâ amicorum suorum.* Chaldæum sequitur R. Salom. & ait, אחוזת hîc significare *cœtum vel multitudinem hominum inter se cœmtium.* Nec mirandum sit esse non אחוזת, sed אחוזת in formâ regiminis, etiamsi vox sequens non sit in genitivo; alibi enim in Scripturâ ità reperiri. Similiter Hieron. in Tradit. exponit *collegium amicorum ejus*; & non tam hominem significari ait, quàm amicorum turbam, quæ cum rege venerat. LXX καὶ ὁ νυμφαγωγὸς αὐτοῦ, *& Obuzath pronubus ejus.* Quam interpretationem non immeritò miram censent Fagius & Gualterius.

Ver. 28. *Sit nunc juramentum* בֵּינֵינוּ *inter nos;*

nos; inter nos, & inter te.] Chald. *Confirmetur nunc juramentum, quod fuit inter patres nostros, inter nos & inter te.* Similiter R. Salom. *Sit nunc juramentum, quod fuit inter nos à diebus patris tui, sit* (inquam) *etiam nunc inter nos, & inter te.* LXX. γενέσθω ἀγάπη ἀνὰ μέσον ἡμῶν, καὶ ἀνὰ μέσον σου, *sit imprecatio inter nos, & inter te.* Vulg. *Sit juramentum inter nos.* Particulam נא, quam Chaldæus interpretatur עכשיו, i.e. *nunc*, omiserunt, & semel tantùm posuerunt, *inter nos*, cùm in Hebræo bis sit positum; idque vel eo sensu, quo Chaldæus & R. Salom. exposuerunt, vel ob emphasin, *inter nos, inter nos* (inquam) *& inter te.*

Et vocavit eum (nempe puteum) שבע *Sheba.*] Ver. 33.
שבע הוא עד היום inquit R. Salom. i.e. *propter fœdus*, scil. inter eos initum. Videtur שבועה hîc idem valere quod שבועת, i.e. *juramentum*, quo nimirum in fœdere ineundo se invicem obstrinxerunt. Sic Gen. 21. 31. dicitur nomen loci illius fuisse שבע באר *Beer Sheba*, propterea quòd ibi נשבעו, i.e. *jurabant alter alteri*; licèt etiam ibi dicatur Abraham dedisse septem (Hebr. שבע) *agnos Abimelecho.* LXX καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸ ὅρκον, & *vocavit eum, Juramentum.* Hieron. in Tradit. secutus Aquilam & Symmachum, vertit שבעה *saturitas*, & *Beer Sheba* interpretatur, *puteus saturitatis.* Sic vulg. unde appellavit eum *Abundantiam.* Licèt enim (inquit Hieron.) suprà ex verbo juramenti, sive ex septenario ovium numero, quod *Sabe* dicitur, asseruimus *Beersabe* appellatum; tamen nunc ex eo, quòd aqua inventa est, Isaac ad nomen civitatis alludens, declinavit paululum literam, & pro frùdulo Hebræorum *Sin*, à quo Sabe incipitur, Græcum Sigma, id est, Hebræum Samech posuit,

fuit, &c. Hinc (ut notavit Drusius) apparet Hieronymum post Aquilam & Symmachum, legisse שְׁבָעָה non שִׁבְעָה, uti nunc legitur, atque etiam legerunt LXX. Illud etiam notandum Hieronymum vocare literam ש cum puncto ad sinistram, *Samech*, quia eundem planè sonum habent ש *Sin*, & ס, *Samech*. Nisi fortè dicendum sit Hieronymum legisse non שִׁבְעָה, sed סִבְעָה, quod tamen nescio quomodo dici possit, cum שָׂבַע, non autem סָבַע saturitatem significet. Propterea non video quomodo defendi queat, quod Ludovicus Capellus in eruditâ suâ Diatribâ de arcano punctationis revelato, lib. 1. cap. 15. asserit, Hieronymum literæ ש unum tantùm sonum assignare, non geminum; Nam hic ipse Hieronymi locus, quem ibi citat Capellus, contrarium mihi videtur evincere, cùm Hieronymus etiamsi ש, etiam cùm punctum ad dextram habet, *Sin* appellet, tamen stridulum habere sonum asserat, qualem nimirum non habet in dictione שָׂבַע pro saturitate usurpatâ, quando scil. cum puncto ad sinistram posito legitur. Quod autem hunc locum spectat, Mercerus ait Abrahamum *Beersheham* à juramento, non a septem agnis appellâsse, ac Isaacum consono nomine puteum vocâsse שִׁבְעָה, ac LXX. Interpretes rectè vertisse ὅρκον, licèt eos Hieronymus reprehenderit. Hieronymum hîc sequitur Senensis Bibl. S. lib. 5. annotat. 106. Ego autem Mercero assentior, Drusius existimat LXX, qui ὅρκον verterunt, aliis punctis seu vocalibus legisse, nempe שְׁבוּעָה. At ex Gen. 21. 31. cùm hoc loco collato videtur שִׁבְעָה & שְׁבוּעָה æquè ac שְׁבוּעָה juramentum denotare, licèt שְׁבוּעָה frequentiùs eo sensu usurpari soleat. Hieronymus minùs constans fuisse videtur.

videtur. Nam libro de locis Hebraicis ait, באר שבע *Beersabee* interpretari puteum juramenti, eò quòd ibi Abraham & Isaac fœdus cum Abimelech sociaverunt jurantes. Respexit procul dubio ad locum Gen. 21. 31. & ad hunc locum.

Propterea nomen urbis istius est Beersheba, &c. Ibid.
Aben Ezra ait urbem istam ob duas causas ità fuisse appellatam; vel hanc aliam fuisse urbem (nempe ab illâ, de quâ fit mentio cap. 21.) sed parùm probabile videtur hanc ab alterâ fuisse diversam. Existimârim potiùs Isaacum renovato cum Abimelecho fœdere, etiam nomen loci renovâsse, vel de novo confirmâsse; id quod Hieron. de locis Hebr. sensisse videtur. Sic Lyra, Priùs (inquit) ei nomen impositum, sed tunc fuit iterum de novo confirmatum. Addit Lyra, *Beer* Hebraicè idem esse quod *puteus*; *Sabee* autem significare *septem*, & *juramentum*, & * *satietatem*, & ex tribus istis significationibus locum vocatum fuisse *Beersabee*; primò scil. *propter septem agnas*, quas ibi statuit Abraham, ut habetur cap. 21. Deinde *propter juramentum*, quod factum est ibi inter ipsum & Abimelech. Denique *propter hoc*, quòd *Isaac vocavit illum puteum, Abundantiæ*, ut hîc habetur. At miror Lyram non animadvertisse in Hebræo hîc esse שבעה quod vel *septem*, vel (fortè) *juramentum* significat, non autem שבעת quod *abundantiam* designat. Sed nec Burgensis in Additionibus suis de discrimine inter ista vocabula quicquam annotavit. Manasses in Concil. quæst. 45. in Gen. ait Aben Ezram dicere, huic loco *Beersheba* nomen diversâ ob causas impositum; ab Abrahamo quidem propter pactum cum Abimelecho regi juramentum; ab Isaaco autem, quia septimus hic locus fuerit, in quo aquas

* Mendosè nonnulli codices legunt, *societatem*.

reperisset. At sententiâ Aben Ezræ ab eo interpolata videtur; ego enim illa in Aben Ezrâ non invenio. Addit Manasses R. Obadiam Sphornum rectè observâsse, primo loco cum *camets* scribi שָׁבַע *Saba*, atque ità tantùm jus-jurandum denotare; secundo autem loco cum *segol* שֶׁבַע, i.e. *septem*; ac propterea duplicem nominis caussam innui, scil. juramentum, & numerum septenarium; atque ità Isaacum idem illi loco vocabulum, sed aliam ob caussam indidisse. At hæc tihili esse videntur. Nam scribitur quidem Genes. 21. 31. uti etiam ver. 32. & 33. cum *camets*, id autem non nisi ob accentum Athnac, ut fieri solet, accidit; aliàs enim scriberetur cum *segol*, ut hoc in loco scribitur. Deinde si ibi est *Saba*, juramentum, hîc *Seba*, septem, certè non idem utrobique vocabulum, nec quoad sonum, nec quoad sensum, habetur. Quod autem Aben Ezra dicit fortè hanc *Beersheban* aliam fuisse ab eâ, de quâ Gen. 21. agitur, Manasses putat probari posse ex Jos. 19. 2. ubi *Beersheba* & *Sheba* tanquam duæ diversæ urbes recensentur. At indè duplicem fuisse Beershebam haud probatur. Idem refert R. Aramam ità hunc locum interpretari, Et vocavit eum *Sibha*, ideóque nomen civitatis est *Beersheba*, i.e. Isaacus vocavit eum locum *Sibha*, & eum ob caussam nomen ejus est Beersheba; Dicere vult, propter juramentum ab Abimelecho locum hunc *Sibha* nuncupatum, qui propter similem caussam, viz. juramentum Abrahami, appellatus est *Beersheba*. Sic ut ex illius sententiâ *Sibha* & *Beersheba*, diversa nomina, idem notent. Addit in hâc optione etiam Abrabanelem, & Hiskuni fuisse. Acuta sanè videtur expositio, sed haud scio an etiam solida. Minùs profectò videtur verisimile,

mile, ista verba, עַל כֵּן, i.e. *ideo*, vel *propterea* nomen civitatis est *Beerseba*, hoc in loco ad historiam suprà cap. 21. commemoratam, ac non potiùs ad ea, quæ hîc narrantur, referri. Ipse autem Manasses putat eidem puteo idem vocabulum ab Abrahamo & Isaaco fuisse impositum; sed cum Abraham Abimelecho juratasset, nomen illud civitatis periisse; at quando cum eodem Abimelecho amicitiam iniisset Isaac, confirmatum ab eo vetus nomen permansisse. Atque hoc quidem non est improbabile, nec fortasse vi suâ caret, quod ad id confirmandum affert, nempe hoc in loco, non autem illo Gen. 21. dici, ideo nomen loci (vel urbis, Hebr. הָעִיר) est Beerseba ad hanc usque diem, nimirum quia ab illo tempore locus iste nomen id retinuit. Postremò addit, dici quoque posse, Abrahamum soli loco & tractui, in quo puteum reperit, nomen hoc dedisse, Isaacum autem urbi. Quin & hoc ex Scripturæ verbis elicit, quia de Abrahamo dicitur, vocavit מקום, i.e. *locum*, at de Isaaco, vocavit עיר, i.e. *urbem*. Atque hoc quidem probabilitate destitui non videtur.

Ver. 35. Et fuerunt מרת רוח *amaritudo spiritûs Isaac & Rebeccæ.*] LXX. καὶ ἦσαν ἐρίζουσι τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῇ Ῥεβέκκᾳ, *& erant rixantes Isaaco & Rebeccæ.* Chald. *Et erant* * *rebelles ac inobedientes verbo Isaaci & Rebeccæ.* Videtur deduxisse מרות à מרה *rebellare, inobedientem esse*, cùm potiùs sit à מרר *amarum esse, exacerbare*, &c. R. Sal. eò opinor, respexit, dicens eos idololatriâ ac impietate suâ Isaacum & Rebeccam dolore affecisse.

* Similiter etiam Jonathan & Hierosol.

In CAPUT XXVII.

Ver. 3. PHaretram tuam תלין] Sic vulg. & LXX τὴν φαρέτραν. Aben Ezra etiam primò interpretatur, והאשפה התלויה שמה, i.e. *pharetram pendentem*, (תלה à תלו *pendere*) *in quâ sint sagittæ*. Addit autem gladium posse exponi. Atque ita exponit Chald. סייפך, i.e. *gladium tuum*. Et R. Salom. דורבך שדרך לתלות, i.e. *gladium tuum, qui suspendi solet*. Fullerus lib. 1. cap. 27. multis contendit תלי gladium potiùs quàm pharetram esse exponendum. Mihi altera expositio æquè congrua videtur, eámque sequitur Targum, quod Jonathæ adscribitur, ביתך גיתך, *domum sagittæ tuæ*, i.e. *pharetram tuam*. Drusius in difficil. loca Gen. cap. 21. putat תלי hîc potiùs *gladium* significare, quàm *pharetram*; 1. quia inter arma censetur: 2. quia pharetra sub arcu comprehenditur. At ad ista facile est respondere. Nam 1. כלי quod hîc usurpatur, non solùm *arma* propriè dicta, sed & *quodvis instrumentum* denotat. 2. Etiamsi sub arcu pharetra possit comprehendi, id tamen haud obstat quò minùs utriusque simul fieri possit mentio. Mercerus existimat pharetram potiùs hîc significari, quòd *gladius*, seu *venabulum*, aut *telum* (quod quondam Latinè ductum velle aiunt ab Hebræo *Teli*) liceat ad venandum necessarium, potest tamen in generali voce armorum contineri. Sed nec ista ratio satis solida videtur: Cùm enim primò dixisset, *Accipe nunc* כליך *arma*, *vel instrumenta tua*, speciatim addit, atque explicat quænam

quænam arma seu instrumenta acciperet, תליך וקשתך *gladium tuum* (vel *pharetram tuam*) & *arcum tuum*. Utraque sanè expositio cùm vocis proprietati, tum loci circumstantiæ satis convenit.

Duos hædos, &c.] Targ. Jonathæ, חד לשומא וחד לשום קרבן חגא, i.e. *unum propter Paschα, & unum propter oblationem festi.* R. Eliezer cap. 32. & ex eo R. Salom. dicunt unum fuisse pro Paschate, alterum autem ad parandum Isaaco cupedias. Vorstius in Animadversionibus ad capitula R. Eliezer notat Rabbinos somniare non paucos ritus inter Patriarchas viguisse, qui postmodum lege scriptâ sunt confignati; atque inter eos annumerare festum Paschatis. At cùm festum istud in memoriam liberationis ex Ægypto institutum fuit, tempore Isaaci celebratum fuisse quis adeò ineptus est ut credat? Ver. 9. Jonathan, ver. 1. & 7. dicit istum diem fuisse decimum quintum mensis Nisan, ac nocte istâ cœlites (עלאי) Deum laudâsse, ac thesaurós roris (benedictionis cœlestis) fuisse apertos. Sed hæc commenta sunt Judaica.

כמתעתע *Sicut impostor.*] LXX ὡς κατατρέχων, *quasi spernens.* Aquila, κατατραυματίζων, *irridens.* Symmachus, κατοκνολόγων, *illudens.* מתעתע est à radice תעה *errare*, in Piel & Hiphil *decipere.* Duplicantur hîc duæ primæ radicales, tertiâ penitus omissâ. Hujusmodi autem literarum geminatio (ut notat Kimchi ad Psal. 3. 2.) significationem vocis solet intendere. Aben Ezra notat literas hîc geminari, sed nimis dilutè videtur vim vocis exprimere, cùm ità interpretatur, כאיש שמתעה אחר, i.e. *sicut vir, qui decipit alterum.* Vox hîc usurpata indicat Jacobum metuisse, nè pro insigni impostore haberetur, qui ipsum patrem, idque in re tantâ falleret non erubesceret. Ver. 12.

Super me maledictio tua mi fili.] Chald. *Mihi dictum est per prophetiam, quòd non venient in te maledictiones, mi fili.* Aben Ezra, *Nè metuas fore ut maledicat;* Ver. 13.

dicat; quod si maledixerit, maledictio ejus erit super me, non super te. Jonathan, *Si benedictionibus benedixerit tibi, super te, & filios tuos venient; sin maledictionibus tibi maledixerit, super me, & super animam meam venient.* R. Saadias (referente Aben Ezra) sic explicat, עלי לוסטר קללתך, i.e. *in me est maledictionem tuam depellere.* Expositio Aben Ezræ genuina videtur.

Ver. 19. *Ego sum Esau primogenitus tuus.* J. R. Salom. hæc ità interpretari conatur, ut Jacobum à mendacio liberet. Vult nimirum vocabulum אנכי ego, seorsim per se sumi hoc sensu, אנכי הבא לך, i.e. *Ego sum, qui tibi affero*, scil. edulium. Deinde verba illa, עשו בכורך *Esau primogenitus tuus*, sic exponit, עשו הוא בכורך, i.e. *Et Esau est primogenitus tuus.* Quod autem sequitur, *feci quemadmodum mihi dixisti*, in hunc modum interpretatur, עשיתי כאשר דברת אשר דברת לי, i.e. *feci multa, quæ mihi dixisti.* Lyra refellit asserit R. Salomonem hîc sensum corrumpere, sed & ipse frustrà nititur Jacobum à mendacio excusare, dicens Jacobum fuisse Esavum officio & dignitate, quantum ad jus primogenituræ. Sanè si Jacob tantùm dixisset, Ego sum primogenitus, excusari forsan potuisset, at cùm dixerit, Ego sum Esau, frustrà quæritur excusatio, quod & ipse Lyra tandem fatetur. Aben Ezra existimasse videtur non illicitum esse quandoque, לצורך שעה, i.e. *ob præsentem necessitatem*, mentiri; atque affert cùm aliorum, tum ipsius Davidis exemplum, 1 Sam. 21. 2. Sed in eadem sententiâ fuisse Origenem, atque alios ex antiquis Ecclesiæ doctoribus, refert Senensis Bibl. S. lib. 5. annotat. 107. Istam autem opinionem duobus libris, nempe *de mendacio*, & *contra mendacium*, egregiè

gide refutavit Augustinus, atque omne mendacium illicitum esse luculenter demonstravit.

Vox est vox Jacobi, &c.] Mercerus refert Hebræos hæc verba proverbii loco usurpare, ubi cujuspiam sermo facile non respondet. Ver. 22.

וַיִּשַּׁק לוֹ *Et osculatus est eum.*] Aben Ezra ait verbum נשק *osculari*, constructum cum *Lamed*, vel hoc in loco, significare *osculum manûs*, aut *buccæ*, aut *colli*; at *sine Lamed*, *osculum oris*. Quanti valeat hæc assertio, haud possum dicere. Ver. 27.

כֹּה יַעֲשֶׂה יְהוָה לְאַחֶיךָ *Sic dominus fratribus tuis.*] LXX legerunt לאחיו τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, *fratri suo*. Vulg. in plur. *fratrum tuorum*. Ver. 29.

Et incurvent se tibi בְּנֵי אִמֶּךָ *filii matris tuæ.*] LXX οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου, *filii patris tui*. Chaldæus & Vulgatus Latinus Hebræo consentiunt. R. Salom. notat Jacobum, cùm benedixerit Judæ (cap. 49.) dixisse, *filii patris tui*, propterea quòd plures uxores habuerit; hic autem Isaacum, qui non nisi unam habuit uxorem, dixisse, *filii matris tuæ*.

Etiam benedictus erit.] Hoc additum est (ut non malè notat R. Salom.) nè quis existimaret Jacobum non nisi circumventum ac deceptum a Jacobo ei benedixisse. Ut huic suspicioni obviam iret, jam sciens ne prudens ei benedicit, seu benedictionem antea datam confirmat. Ver. 33.

Frater tuus venit בְּמִרְמָה *dolosè.*] LXX μετὰ δόλου, *cum dolo*. Aquilla, ἐν ἀπάτῃ, *insidiis*. Symmac. ἐν ἐνέδρᾳ, *cum impostura*. Vulg. *fraudulenter*. Aben Ezra, מרוב, *i.e. quòd verum non fuit locutus*. At Chaldæus in bonam partem accipit, בחכמתא *in sapientiâ*. Et similiter R. Sal. מרמה. Et Targum Jonathæ, מרמזין, unde Lyra, Hebræi Ver. 35.

bzal (inquit) dicunt, *providenter*, quia dictio Hebraica, quæ est ibi, est æquivoca, & aliquando accipitur pro dolo, & aliquando accipitur pro prudentiâ, seu bonâ cautelâ; & sic debet hic accipi. Burgensis ex adverso asserit dictionem Hebraicam non nisi dolum ac fraudem significare; fraudem tamen quandoque abusivè in bonam partem accipi. Et citat illud 2 Corin. 12. *Cùm essem astutus, dolo vos cepi.* Sed locus iste perperam intelligitur; neque enim δόλῳ ibi loquitur Apostolus, sed οἰκονομίᾳ, ac objectioni occurrit, ut locum penitiùs intuenti facilè patebit; quanquam in istius loci expositione alios etiam præter Burgensem hallucinatos esse non ignorem. Quod autem præsentem locum attinet, non video quare vox Hebræa *Mirma* aliter quàm de fraude propriè dictâ intelligi debeat. Quòd enim objicit Lyra, Isaacum jam sciviſſe, quòd divinâ voluntate atque ordinatione Jacob benedictionem obtinuerat, tanti non est, ut propterea Jacobi factum fraudulentum dici non possit. Etiamsi enim Deo ordinante ac disponente factum sit, ut benedictio in Jacobum esset collata, hoc tamen Jacobum haudquaquam excusat, qui (ut ipse Lyra tandem agnovit) patrem mendacio aggressus est, ut eo decepto benedictionem auferret. Augustinus de Civit. Dei, lib. 16. cap. 37. putat dolum Jacobi non fuisse fraudulentum, sed in eo nescio quod mysterium esse, propterea quòd suprà dictum fuerat de Jacobo, eum fuisse hominem *simplicem*, ἄδολον, ut LXX vertunt; i.e. *minimè astutum, seu fucatum.* At *ainé birundo* (quod aiunt) *non facit ver*; esto Jacob à fraudibus fuerit alienus, id tamen non impedit, quin hic à matre (quæ & ipsa pro-

ba

ba piáque fuit) pellectus fraudulenter se gessit.

וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמָיִם Nonne Ver. 36.
(vel verè, rectè, meritò) vocavit (seu vocatum est) nomen ejus Jacob? (i.e. supplantator) Supplantavit enim me jam duabus vicibus.] Chald. Rectè vocatum est nomen ejus Jacob; * astutè enim egit mecum jam duabus vicibus. Targum Jonathæ: Verè vocatum est nomen ejus Jacob, nam עקר בי mentitus est in me bisse duabus vicibus. LXX. δικαίως κέκληται τὸ ὄνομα αὐτῷ Ἰακώβ. ἐπτέρνικέ γάρ με ἤδη δεύτερον τοῦτο. Justè vocatum est nomen ejus Jacob; nam ecce me hâc secundâ vice supplantavit. יעקב Jacob nomen habuit à עקב calcaneo, quia nempe fratrem suum, dum in utero fuit, calcaneo apprehendit; Esau autem hîc nomen deducit à עקב, quod supplantare significat. Jacob (inquit Hieron. in Tradit.) supplantator interpretatur. Ab eo igitur quòd fratrem arte deceperit, alludit ad nomen, qui ideo Jacob antè vocatus est, quod in ortu plantam fratris apprehenderat.

Ecce eum tibi dominum constitui.] LXX. ἰδοὺ κύριον Ver. 37.
σοῦ, &c. Quasi pro הִנֵּה ecce, legissent הֲבֵה fit. Vulgatus particulam illam prorsus omisit, dominum tuum illum constitui. R. Salomon arguè in hæc verba commentatur, nempe Isaacum dixisse Esavo, Quid tibi proderit benedictio? Si opes acquiveris, illius erunt. *Ecce enim tibi dominum constitui*; הִנֵּה שִׂמְתִּיו לְךָ לַעֲבָדִים וְכָל אַחֵיו נָתַתִּי לוֹ לַעֲבָדִים וְדָגָן וְתִירוֹשׁ סְמַכְתִּיו i.e. *Et quod acquirit servus, acquirit dominus ejus*; vel, *acquisivi domino suo.*

וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ *Et erit cùm dominatus fueris,* Ver. 40.
&c.] *Signat* (inquit Hieron.) *quòd Idumæi servituti sint Judæis, & tempus esse venturum, quando de*

collo

collo jugum servitutis abjiciant, extrinsecumque imperio contradicant. R. Salom. hîc verbum ירד inquiritandi significatione accipit, עניני הורה, prout accipitur Psal. 55. a. תשורי ירדי, sic autem exponit, Quasi dicat, Cùm transgressi fuerint Israelitæ legem, tunc tibi liberum erit תעזוב quærere de benedictionibus, quas abstulit, & *confringes jugum ejus*, &c. Kimchi in Rad. (ut est apud Fagium in Collat.) in eundem sensum interpretatur, sed ירד accipit pro *dominari*, תתשלט, i.e. *cùm dominabere*, quasi dicat, *cùm venerit tempus dominii tui, quo Israelitæ transgredientur legem, & excutiens à se jugum præceptorum, tum rumpes jugum à collo tuo.* Quo sensu verbum ירד accipit Chaldæus, haud liquet; ejus interpretatio sic habet, *Et erit cùm filii ejus* (scil. Jacobi) *transgressi fuerint verba legis, tum excuties jugum ejus à collo tuo.* Similiter exponit Targum Hierosol. & Targum Jonathæ. LXX (ut notavit Fagius) videntur derivâsse ירד à ירד *descendere.* ἔσται ὁ ἡνίκα ἂν καθέλῃς, καὶ ἐκλύσῃς τὸν ζυγὸν αὐτοῦ, *Erit autem quando deponas & detrahas jugum ejus.* Hieron. in Tradit. ait sententiam juxta LXX videri pendere, nec esse completam. Sed sensus, opinor, est, Erit autem tempus, quando deponet, &c. atque ità sententia satis est completa. Mercerus Kimchii expositionem probat, ut nimirum ירד hîc pro *dominari* sumatur; atque ista expositio mihi etiam pro cæteris amplectenda videtur. Ea enim significatione alibi plurimùmque verbum ירד usurpatur, ut videre est Jer. 2. 31. Hos. 11. 12.

Ver. 42. *Et nuntiata sunt Rebeccæ, &c.*] R. Salom. ait Rebeccæ divinitus fuisse revelatum quid Esau in corde suo cogitaret. Probabilius est quod opinatur

Aben

Aben Ezra, nempe Esavum aliquem ex amicis consilium suum communicasse, atque inde tandem rem Rebeccæ innotuisse.

תתנחם לך *Consolatur se de te.*] LXX ἀπειλεῖ σοι. Vulg. *minatur tibi.* Nescio an legerint **מתנחם**, nam **נחם** est *rugire, fremere.* Chald. **מסתפי** *insidiatur tibi.* Et sic etiam Targum Jonathæ.

ימים אחדים *Dies unos.*] Sic adverbium sonat. Vulg. *dies paucos.* LXX *quibusdam tuis, dies aliquos,* vel aliquot. Hoc alteri præfert Drusius. At Chald. **יומין זעירין**, *dies paucos.* **אחד**, *unus,* pro *aliquis, quidam,* usurpatur Judic. 13. 2. Aben Ezra exponit **שנים מעטים**, i. e. *annos paucos.* At, ut notat Drusius, **יום** interdum aliquot, nunquam autem anpos significat. Melius igitur (ait) Hiskuni exponit, *aliquot annos.* At locus Genes. 29. 20. Ubi eadem verba occurrunt, aliquis verissimè exponi, *dies paucos.*

Ver. 44.

In CAPUT XXVIII.

ET auscultavit Jacob patri suo ויישמע יעקב אל אביו Ver. 7. **ויילך פדנה.**] Hoc (ut notat R. Salom.) cum præcedentibus sic cohæret; *Et vidit Esau, quod Isaac benedixisset Jacobo, & misisset eum in Padan Aram, &c. Et quod Jacob auscultavisset patri suo, &c.* Similiter vulg. *Quodque obediens Jacob parentibus suis isset in Syriam.*

Sororem Nebaioth.] Aben Ezra ait, Nebaioth Ver. 9. honorationem fuisse omnibus fratribus suis (atque ideo ejus hic præcipuè mentionem fieri), vel forsitan plures fuisse uxores, atque hanc, quam duxit Esau, Nebaioth etiam ex matre fuisse sororem.

rem. R. Salom. (ad cap. 36. v. 3.) aït verba ista esse addita, quòd Esau post mortem Ismaëlis eam duxerit. Secunda Aben Ezræ conjectura maximè videtur probabilis; eâ siquidem ratione Thamar speciatim appellatur soror Absalom, 2 Sam. 13. 4.

Ver. 11. וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם *Et venit ad certum quendam locum.* Chald. וְעָרַע בְּאַתְרָא *Et incidit in quendam locum.* LXX. καὶ ἀπήντησε τόπῳ, *& occurrit loco.* Vulg. *Cumque venisset ad quendam locum.* Eâ significatione usurpatur verbum פגע Jos. 16. 7. uti observat R. Salom. qui tamen refert antiquiores Rabbinos hîc יפגע in significatione supplicandi accepisse, prout hoc verbum usurpatur Jer. 17. 16. Aben Ezra asserit יפגע non posse hîc ità exponi, propterea quòd vox מקום nunquam in Scripturâ pro Deo sumitur, licet apud Rabbinos eo sensu interdum sumatur. Gentes, id quod proximè sequitur, וילן שם *& pernoctavit illic*, clarè indicat מקום hîc (ut solet) *locum* significare; sed eo non obstante יפגע exponi posse *Et supplicavit.* Atque ità exponitur in Targum Jonathæ, וצלי באתר בי מקדשא, i.e. *Et oravit in loco domûs sanctuarii.* Sed altera expositio est simplicior, imò absque dubio est genuina.

Ver. 12. *Et ecce scala, &c.*] R. Jeschua (uti refert Aben Ezra) dixit scalam hanc significasse id, per quod oratio Jacobi ascendebat in cœlum, & salus ejus descendebat è cœlo. Hoc bellè congruit cum eo, quòd nostri dicunt scalam istam pingere personam Christi, ac beneficia Christi significare. Sic Chytræus ad loc. Nos itaque cum Fagio in Chald. Paraph.) *per scalam illam rectè Christum intelligimus, cujus divinitas conjuncta erat humanitati, descendique*

ad

ad nos; per quem & ascendimus ad Deum Patrem. Addit Hebræos dicere Jacobum vidisse Angelos descendentes & ascendentes, quòd cuique provinciæ sui deputati sint angeli: ascendisse ergò angelos, quibus cura terræ Canaan, unde Jacob deduxerant, commissa erat; descendisse verò, quibus cura Mesopotamiæ, quam ingressurus erat Jacob, demandaretur. Videtur respexisse ad glossam R. Salomonis, quæ sic habet; מלאכים שליוהו בארץ אין יוצאין לחוצה לארץ ועלו לקוץ וירדו מלאכי חוצה לארץ לליוותו, i.e. *Angeli, qui deduxerunt eum in terrâ (Canaan) non egrediuntur extra terram; propterea ascenderunt in cælum, & descenderunt angeli regionis extra terram, ut eum deducerent.*

Et posuit eum (scil. lapidem) מצבה statuam.] LXX. Ver. 18. καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην, *Et statuit illum, titulum, vel cippum, vel columnam.* Vulg. *Et erexit in titulum.* A verbo יצב *stare*, in Hiphil הציב *statuere, collocare*, est nomen מצבה *statua*, ut vulgatus interdum vertit, licèt sæpius habeat *titulum*. Cl. Seldenus noster (de Jure Nat. lib. 2. cap. 6.) bene monet, dum מצבה *statua* vertitur, non id, quod vulgò statua denotat, id est, figuram humanam significare; quodvis enim monumentum, quod constitutum ac erectum est, denotare. Deut. 16. 22. *Non eriges tibi* מצבה *statuam*, id est, qualecunque opus, ideo constitutum, erectúmque (ultrò scilicet, & absque Dei mandato) ut conventus publicus ad sacra illic peragenda qualiacunque, etiam verò Deo, fierent; ut ex Magistrorum sententia ibidem explicat vir eruditissimus, qui etiam citat illud Maimonidis, מצבה שאסורה בתורה היא בעין שתקבלם עבודה זרה ואפילו לשם

משכם שכן חוא דרך עיר, i.e. *Statua, quæ in Lege prohibetur, erat opus ideo constructum, ut publicum ad id conventus fieret*; idque etiamsi ad Deum colendum fieret. Nam mos iste obtinuit apud idololatras.

Ver. 19. ואולם לוז שם העיר לראשנה *Veruntamen Luz erat nomen urbis antea.*] LXX καὶ ὠλαμλὲζ ἦν ὄνομα τῇ πόλει ἐκείνῃ πρότερον, *Et Ulam Luz erat, &c.* Ridiculè (inquit Hieron. in Tradit.) quidam verbum Hebraïcum *Ulam*, nomen esse urbis putarunt, cùm *Ulam* interpretetur *prius*. Ordo itaque iste est lectionis; Et vocavit nomen loci istius *Bethel*, & priùs *Luza* vocabulum erat civitatis. Antiquæ omnes Scripturæ verbo *Ulam*, sive *Elem*, plenæ sunt; quod nihil aliud signat nisi antè, aut priùs; vel vestibulum sive superliminare, vel postes. Hæc Hieron. quem mirum est interpretari Ulam, antè, priùs, cùm significet *veruntamen*, vel utique. Chald. ברם, & vox לראשונה in fine versûs, ea est, quæ significet antè, priùs, ut in Annotationibus suis ad Græca Biblia rectè monuit Nobilius. Lyra ait urbem, de quâ hîc agitur, juxta omnium doctorum sententiam, esse Hierusalem, eámque plura nomina habuisse, quæ hisce versibus continentur,

Solyma, Luza, Bethel, Hierosolyma, Jebus, Elia,
Urbs sacra, Hierusalem dicitur atque Salem.

Addit Melchisedec primò eam fundâsse, ac vocâsse *Salem*; deinde eam habitâsse Jebusæos, atque appellâsse *Jebus*; postea autem nomine ex duobus istis compositio dictam *Hierusalem* pro *Hiebusalem*, literâ b in r mutatâ. At Hebræos aliam rationem assignare hujus nominis Hierusalem; primò nempe dictam esse *Salem* à Melchisedec, deinde

Hiere

Hiere (seu *Jireh*) i.e. videbit, ab Abrahamo, Genes. 22. Et ex istis factum esse *Hieruſalem*, e in u mutatâ. At si *Bethel*, quæ hîc memoratur, eadem est urbs cum eâ, quæ in aliis Scripturæ locis nomine isto nuncupatur, ab urbe Hieruſalem diversam esse necesse est.

Et hic lapis, &c.] R. Salom. hîc demum Jacobi votum inchoari, reliqua autem omnia, quæ præcedunt, etiam ista, *Et erit Dominus mihi Deus*, tanquam conditiones ab eo requisitas, posita esse existimat. q.d. Si sic Deus mihi fecerit, si ista mihi præstiterit, tunc ego etiam hoc faciam, etiam hic lapis, &c. Sed rectiùs videtur votum inchoare ab iis verbis, & (vel, tunc) *Dominus erit mihi Deus, &c.* Quod non ità intelligi debet, ac si nollet Dominum sibi Deum habere, nisi conditiones istas præstaret, sed cùm non dubitaret quin Dominus juxta promissiones suas ista faceret, se voto sio ad gratitudinem exhibendam obstringere voluit. Ver. 22.

Erit domus Dei.] Chald. *Erit super quo cultum instituam coram Domino.* Huic expositioni suffragatur R. Salom atque addit Jacobum cùm redierit ex Padan Aram, hoc præstitisse. Targum Jonathæ sic habet, *Et lapis iste, quem posui statuam, erit ordinatus* (seu dispositus, סמוריא) *in domo sanctuarii Domini, & incolæ* (ודיא) *super eo cultum exhibebunt nomini Domini, &c.*

Et omnium, quæ mihi dederis, decimas tibi dabo.] Intelligit Jacob se in honorem Dei daturum ei, ad quem spectaret accipere. Sic exponit Aben Ezra, qui innuit, nonnullos hisce verbis significari existimâsse, Levi Domino pro decimis fuisse datum. Sed istam expositionem minimè simplicem ac literalem, sed vagam ac mysticam (ודרוש)

meritò censet; Neque enim in Lege præceptum fuisse, ut quis filiorum decimas daret, sed pecorum ac frugum.

In CAP. XXIX.

Ver. 1. ET *sustulit pedes suos Jacob, &c.*] Phrasis ista indicat Jacobum alacri animo celeríque pede profectum esse. Sic Targum Jonathæ, ונטל יעקב בקלילותא רגלוי לטיולא, i.e. *Et sustulit Jacob celeriter pedes suos ut ambularet.* R. Salom. refert in Bereshith Rabba (i.e. antiquo quodam commentario in Genesin) in hunc modum exponi, כשנתבשר בשורה טובה והובטח בשמירה נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת, i.e. *Postquam lætion nuntium accepisset, & de conservatione sui confirmatus esset, sustulit cor ejus pedes ipsius, factúsque est celer ad proficiscendum.*

Ver. 6. הֲשָׁלוֹם לוֹ *Num pax est ei?*] i.e. *Num prosperè agit? Pacis* enim nomine ad commodum prosperitate designandum uti solent Hebræi. Vide Gen. 43.26,27. & 2 Reg. 4.26. LXX ὑγιαίνει; *Num valet?* Vulg. *Salvúsne est?*

Et ecce Rachel filia ejus בָּאָה *venit.*] בָּאָה cum accentu in ultimâ, præsentis est temporis, uti monent R. Salom. & Aben Ezra. Chald. אתיא, *venit.* Est similiter participium præsens. Eadem etiam vox habetur in Targum Jonathæ. At LXX ἤρχετο, *veniebat*; quo verbo utuntur ver. 9. ubi בָּאָה habet accentum in penultimâ, ac præteriti est temporis; Chaldæus ibi habet אתת, & similiter Targum Jonathæ. R. Salomon discrimen inter hoc באה & alterum notavit, hisce verbis, דראשון

והראשון לשון עשׂה וחשני לשון עשׂוהו, i.e. *Prius est præsentis temporis, posterius autem præteriti.* Prius significat eam venire, posterius autem venisse. Vide ad cap. 46. 15.

וַיָּגֶל אֶת הָאֶבֶן *Et revolvit lapidem.*] Targum Jonathæ, וגלגל יתי אבנא בחדא מן אודעוי, i.e. *Et revolvit lapidem uno ex brachiis suis.* R. Salom. notat hoc verbo (ויגל) robur ac vires Jacobi indicari, quòd nimirum tam facilè amovit lapidem istum, ac quis operculum ollæ amovet. Burgensis refert Hebræorum expositores dicere, quod solus Jacob amovit lapidem, unde divinam virtutem in eo fuisse ostendebatur, eò quòd veniens fessus ab itinere poterat removere lapidem, qui non nisi à pastoribus simul congregatis amoveri potuit. Atque hoc textui consonum esse judicat. Addit eos dicere, hoc figurâsse, quòd aliquis veniens ex stirpe Jacob amoturus erat *lapidem*, id est, *duritiam cordis*, & adaquaturus *greges*, id est, *gentes*, scil. *aquâ & Spiritu sancto.* Fagius in Chald. Paraph. ait Hebræos inter notas eorum, qui erant ex stirpe Abrahami, referre corporis robur, quo eos præditos fuisse asserunt. Istud robur jam se in Jacobo exeruisse, &c. Jucunda (inquit Fagius) hæc sunt, si referantur ad Christum, cujus robur & fortitudo in istis patribus adumbrata fuit. Ipse enim est, qui grandem illum mortis lapidem revolvit, &c. Sunt (inquit Mercerus) qui Jacobum simul cum aliis id fecisse existimant. Ego verò solum, tum per ætatem (utpote tum 77 annorum) tum Spiritu Domini mirabiliter eum impellente, ut omnibus pastoribus esset admirationi, & rumor ejus per illam regionem pervagare-

Ver. 10.

tur; ut magis Laban incitaretur ad dandum ei uxorem de filiabus suis.

Ver. 17. יְפַת תֹּאַר וְיְפַת מַרְאֶה *Pulcra formâ, & pulcra aspectu.*] R. Sal. asserit תואר esse צורת והפרצוף, i.e. *formam faciei*; מראה autem esse יופי קלסתר, i.e. *splendorem vultûs*.

Et oculi Leæ erant הרכות *teneri.*] Chald. יאין, i.e. *pulcri*. Quia scil. (ut notat Fagius) tener aliquando pro pulcro & eleganti usurpatur; sed quod de Rachele sequitur, indicat contrario sensu hoc de Leâ dici. Atque ità intellexit R. Salom. qui tamen ineptam narrat fabulam, nempe Leam ex nimio fletu ejusmodi habuisse oculos; ità autem fleviſſe, quòd putaret ad suam sortem pertinere, ut Esavo nuberet. Sic enim omnes dicere solitos, Rebeccam duos habuisse filios, Labanem autem duas filias; ac majorem filiam majori filio, minorem verò minori matrimonio esse jungendam. Huc respexit Targum Hierosolymitanum, quod ità habet, *Et oculi Leæ erant teneri* (תיבין) *propterea quòd flebat, & orabat, nè in sortem Esavi caderet.* (ודלא יסתון במזלהי דעשו) Similiter Targum Jonathæ, *Et oculi Leæ erant rotundi* (sic vocem hîc usurpatam, nempe עגל, exponit Buxtorfius in Lexico Syro-Chald.) quòd fleret, & oraret coram Domino, ut impio Esavo non destinaretur. LXX οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ Λείας ἀσθενεῖς, *Oculi autem Liæ erant infirmi.* Vulg. Sed *Lea lippis erat oculis.*

Ver. 18. *Propter Rachelem filiam tuam minorem.*] R. Salom. notat Jacobum ità particulatim descripsisse Rachelem, quòd sciret sibi negotium esse cum homine fraudulento. Primò itaque dixisse, se servîturum *ob Rachelem*; deinde, nè fortè altera esset Rachel,

Rachel, quæ forinsecus (מִן הַשּׁוּק) venerat, addidisse, *filiam tuam*; ac denique, nè fortè Laban Leæ nomen mutaret; ac Rachelem appellaret, addidisse, *juniorem*: nec tamen omni hâc cautelâ, ac circumspectione quioquam profeciſſe.

מְלֵאת שְׁבֻעַ זֹאת *Imple hebdomadem hujus.*] Sell. Ver. 27. Lect. R. Sal. asſerit שבעת eſſe in regimine (סמיכות) nempe זאת eſſe genitivi casûs, hujus, non ejuſdem casûs cum שבעת (ſic Chald. שבוע דדא, i.e. *hebdomadem hujus*) per hebdomadem autem intelligi שבעת ימי המשתה, i.e. *ſeptem dies convivii ſcil. nuptialis*. Similiter exponit Aben Ezra. Atque id etiam Targum Hieroſol. & Targum Jonathæ. Nuptiale autem convivium ſeptem dies durare ſolitum, apparet ex Judic. 14. 15. Dicitur el, (inquit Hieron. in Traditt.) à ſocero Labani, ut ſeptem dies poſt nuptias ſororis prioris expleat, & ſic accipiat Rachel, *pro* quâ iterum ſeptem annis aliis ſervieret ſit. Non igitur, ut quidam malè exiſtimant, poſt ſeptem annos alios Rachel accepit uxorem, ſed poſt ſeptem dies nuptiarum uxoris primæ. Nam ſequitur, *Et ingreſſus eſt ad Rachel, & dilexit Rachel magis quàm Liam, & ſervivit ei ſeptem annis aliis.* Mercerus nil Labanem non diſtuliſſe Jacobo dare Rachelem, uſque ad finem ſeptennii poſterioris; id enim nimis iniquum & durum fuiſſe, ſed vel eodem anno, vel non multo poſt datam eſt fuiſſe Rachelem; idque arguere, id, quod dicitur, Rachelem invidiſſe fœcunditatem ſororis ſuæ, quod non feciſſet, ſi in fine ſecundi ſeptennii Jacobo nupſiſſet. Atque iſta quidem ratio ad id probandum mihi videtur valdiſſima. At cum dicitur, *Imple hebdomadem hujus.* Mercerus ſic intelligit, *Imple hebdomadem Rachelis,*

chelis, & hebdomadem annorum significari existimat; Quod autem Laban per hebdomadem intellexit septem annos, ex eo colligit, quòd mox se declarans dixit, pro servitute, quam servies apud me aliis septem annis. Sed ratio ista minùs valida videtur; iis enim verbis duntaxat ostenditur, quâ conditione etiam Rachel danda esset Jacobo; at per hebdomadem hujus, intelligendum esse septennium Rachelis, haudquaquam inde astruitur. Imò cùm dicitur, *Imple hebdomadem hujus*, & dabimus tibi etiam hanc; & ver. 28. Et jà fecit Jacob, & implevit hebdomadem illius, & dedit ei etiam Rachelem filiam suam in uxorem; si de septennio Rachelis exponendum esset, sequeretur, contrà quàm firmissimâ ratione motus sentit ipse Mercerus, Jacobum non nisi exacto altero septennio duxisse Rachelem; apparet siquidem ex serie textus, eum priùs impleviſſe hebdomadem hanc, de quâ fit sermo, quàm Rachelem duxerit. Omnibus igitur diligenti rationis trutinâ expensis, altera expositio mihi potior videtur. Id quidem in gratiam opinionis Mercerì potest objici, quòd Hebraicè sic legitur, מלא שבוע זאת ואת נתנה לך בעבודה אשר תעבד עמדי עוד שבע שנים אחרות ubi dictio זאת bis ponitur, quasi de unâ eâdemque filiâ sermo fieret; *Imple hebdomadem hujus*, & *dabimus tibi etiam hanc*. Sed זאת priori loco ad Leam, posteriori autem ad Rachelem referri potest, atque etiam, opinor, debet. Vulg. *Imple hebdomadem dierum hujus copulæ, & hanc quoque dabo tibi, &c.*

Hebdomada transacta Rachel duxit uxorem. Vulg.

Ver. 32. *Et dabimus tibi etiam hanc.*] Statim (inquit R. Salom.) post exactos septem dies convivii; deinde, postquam eam duxeris, servitutem servies.

כי ראה יהוה בעניי *Nam vidit Dominus afflictionem*

nem meam.] LXX ἀφλε ἐφλέ μου κύριος τὴν ταπείνωσιν, *quoniam vidit Dominus humiliationem meam, vel humilem, vilem, abjectam meam conditionem.* Vulg. *Vidit Dominus humilitatem meam.* Quod rectè Lyra interpretatur, *Vidit me Dominus vilem & abjectam reputatam; ideo consolatus est me.* Hinc autem facilè constare potest, quis sit verus ac germanus sensus verborum Beatæ Virginis Luc. 1. 48. ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulg. quia respexit humilitatem ancillæ suæ. Nonnulli existimârunt B. Virginem humilitatis ergò eo honore à Deo dignam habitam esse, ut Christus ex eâ nasceretur; cùm ταπείνωσις non denotet humilitatem, prout superbiæ opponitur (ea enim virtus dicitur ταπεινοφροσύνη, nusquam autem, quod sciam, ταπείνωσις) sed respondeat Hebræo עֳנִי, ac *humilem afflictámque conditionem significet.*

יִלְוֶה אִישִׁי אֵלָי. *Adjungetur maritus meus mihi.*] Ver. 34. Chald. יִתְחַבַּר *consociabitur.* Et eodem verbo utitur in suo Targum Jonathan. LXX πρὸς ἐμὲ ἔσται, *apud me erit.* Hieron. in Tradit. ait Aquilam interpretatum esse, *Applicabitur mihi vir meus.* Sed à Doctoribus Hebræorum exponi, *Prosequetur me vir meus*; id est, *Non ambigo de amore in me viri mei; erit mihi in hâc vitâ comes, & ejus dilectio me ad mortem usque deducet & prosequetur.*

In

In CAPUT XXX.

Ver. 1. וַתֵּרֶא רָחֵל כִּי לֹא יָלְדָה לְיַעֲקֹב וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחֹתָהּ וַתֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הָבָה לִי בָנִים וְאִם אֵין מֵתָה אָנֹכִי] *Et si non, mortua ego.* (inquit R. Salom.) מאין לי שאין לו בנים, ושוב נפטר, i.e. *Hinc colligimus eum, qui non habet liberos, pro mortuo reputari.* Vide ad cap. 16. 2.

Ver. 2. וַיִּחַר אַף יַעֲקֹב בְּרָחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי] *Num loco Dei ego, scil. sum?* Chald. היכמא אתו בעיא ולא מן קדם יי חבעין, i.e. *Num à me petis? Nonne à Domino* (ad verb. ab ante Dominum, à conspectu Domini) *petes?* Seu (ut Fagius vertit) *petere debes?* Targum Jonathæ, עין דאת בעיא בעי מן קדם יי, i.e. *Imerea dum petis à me, pete à Domino, à quo sunt filii.*

Ver. 3. *Et pariet super genua mea.*] Chald. *Et ego nutriam.* Paraphrastes (inquit Fagius) expressit Hebraismum. *Et pariet super genua mea*, i.e. *cum illa pariet, ego accipiam puerum in gremio meo, & nutriam.* R. Salom. hanc Chaldæi expositionem ait, ut approbat; eodemque modo exponit Jonathan. Lyra sic exponit, ut pariat filios, quos possim tenere super genua mea; ita quod licet sint mei per naturam, tamen mei erunt per adoptionem. Hæc expositio, quæ alteram, atque aliquid etiam amplius in se comprehendit, cum ils, quæ sequuntur, congruit, ואבנה גם אנכי ממנה, *Et ædificabor*, i.e. *liberos habebo etiam ego ex illâ.* Vide ad cap. 16. 2.

Ver. 8. נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי עִם אֲחֹתִי] *Luctationibus Dei luctata sum cum sorore meâ.*] *Luctationibus Dei*, seu *divinis*, i.e. *maximis.* Nam ut Kimchi notat ad Jon. 3. 3. *Mos est Scripturæ nomen Dei rebus adjungere,*

adjungere, ad illas augendas atque amplificandas. Sic cap. 23.6. *Princeps Dei.* Psal. 36.6. *Montes Dei.* Et Psal. 80.10. *Cedri Dei.* Chald. *Suscepit Dominus petitionem meam, cum supplicarem in oratione meâ: desideravi ut esset mihi filius, sicut sorori meæ, & etiam datus est mihi.* Fagius in Collat. refert R. Davidem in Rad. post Aben Ezram verbum נפתל exponere per נתחברו *converti*, נתעותו *conari*, נתלו *luctari*, & עקש *obliquare*, ut faciunt luctatores atque certatores, qui corpus in luctamine variis subvertunt & obliquant modis. Qualis autem fuerit illa luctatio, atque conatus, asserit Paraphrastes explicasse, nempe quòd precibus apud Dominum contenderit, atque ità prolem efflagitarit. R. Salomon etiam de intortione, qualis in luctâ esse solet, interpretatur. Refert autem Menahem filium Seruk exponere, Additionibus à Deo additâ, vel conjunctionibus à Deo conjunctas sum sorori meæ. Similiter Lyra; Additionibus Dei addita sum cum sorore meâ; q. d. Deus addidit mihi alium filium, & jam addita sum cum sorore meâ in hoc, quòd habeo complures filios sicut ipsa, licet non æquali numero, &c. Hujus expositionis etiam meminit Fagius, ac in ejus gratiam asserit נפתל aliquando significare addere & conjungere; atque inde esse נפתלים filium & ligamen, quo aliquid conjungitur. Nescio autem an נפתל conjungendi significationem unquam habeat. Amama in Conf. non existimat filium dictum esse נפתל à conjunctione, sed ab intortione, idque Mercerum eleganter docere asserit, ac propterea Shindlerum vocem eam filium retortum interpretari. LXX συνεκρίθην ἀδελφῇ μου, * *collata sum* (versata sum huc illuc, ut in luctando fieri solet)

* Sic in Edit. Rom. Latinè vertitur. Fagius in Collat. vertit, *comparata sum.*

solet) *cum sorore meâ*. Vulg. *Comparavit me Dominus cum sorore meâ*. Hieron. in Tradit. ex LXX sic habet, *Habitare me fecit Deus habitatione cum sorore meâ*. Sic minùs rectè videtur interpretari τὸ συνεσχέθην, nisi fortè aliam aliquam lectionem habuerit. Refert autem Aquilam transtulisse, συνανέστρεψέ μοι ὁ θεὸς, καὶ συνεστράφην. Asserit denique vocem Hebræam & conversionem & comparationem sonare. At נפתל (ut monet Fagius) non propriè *comparare*, sed *convertere*, *pervertere*, & *luctari* significat. Ante illa autem suprà citata, LXX habent, συνεπλάκη μοι ὁ θεὸς, *Contorsit me Deus*; vel, ut alii legunt, συνελάβετό μοι ὁ θεὸς, *Auxiliatus est mihi Deus*. Deinde sequitur, καὶ συνεστράφην τῇ ἀδελφῇ μου. Burgensis ait, verbum Hebræum *controversiam*, vel *contentionem* sonare; & sensum esse, *Contendi cum sorore meâ*. Addit, cùm dicitur in glossâ interlineari, *Nephthalim* dictum esse à conversione, errorem scriptoris esse videri, ac legendum, *à controversione* seu *controversiâ*. At etiamsi locum rectè exponat Burgensis, in eo tamen procul-dubio fallitur, quòd glossam istam aliter legendam existimet. Glossa enim ex Hieronymo desumpta est, qui sic Hebræam vocem interpretatur, asserens eam & *conversionem*, & *comparationem* sonare. Unde glossa ad verba ista, *Vocavitque eum Nephthalim*, sic scribit, *à conversione* (in nonnullis libris mendosè legitur, conversatione) *vel comparatione*. *Nepthalim* enim utrumque sonat. Mercerus notat hunc locum variè exponi, sed inter omnes expositiones hanc asserit esse certissimam, *Distorsionibus Dei*, i.e. *luctationibus quibus maximis ac valentissimis, distorsi me, distorta sum*, i.e. *luctata sum*, &c. Qui enim luctantur, membra distorquere,

storquere, & versare huc illuc, ut eos quibuscum colluctantur, dejiciant. Atque hoc putat voluisse LXX quicquid velit * Hieronymus. Alii (inquit) *convinctionibus Dei sum conjuncta, comparata, & æquata sorori meæ*; quòd גדול sit filum, quod sibi invicem conjunctum & glomeratum est. Sed ego גדול etiam ab intortione dictum puto, quasi obtortum filum, &c.

* Qui in alium sensum ea quæ LXX interpretatus est.

גד *Turma venit.*] Duæ dictiones in unam sunt conflatæ; בגד est pro בא גד. Aben Ezra ait duas esse dictiones, ac Aleph deesse. R. Salom. notat unicam esse dictionem, quare autem ità scribatur, se nescire fatetur. Chald. אתא גוד *venit turma, seu exercitus.* Fagius vertit, *Venit fortuna. Fortunam enim* (inquit in Annotat.) *& constellationis fortunam Hebrei Gad vocant.* Juxta hanc expositionem ait Leam cum quâdam exclamatione & gratulatione, qualem in prospero aliquo eventu fieri videmus, dixisse videri, בגד *venit fortuna.* Ità etiam interpretatur R. Salom בא מזל טוב, i.e. *venit sidus bonum, seu fortuna bona.* Atque ait similiter usurpari vocem גד, Isai. 65. 11. Hujus interpretationis etiam meminit Aben Ezra, atque ait in linguâ Ismaëliticâ seu Arabicâ vocem Gad ità significare, scil. מזל טוב, i.e. *bonam fortunam.* Ipse autem putat גד esse idem quòd גדוד, i.e. *turmam, exercitum.* Atque ità Isai. 65. 11. per *Gad* intelligi *turmas* seu *exercitus* cœlestes, licèt alii velint significare כוכב הצדק *stellam justitiæ*; i.e. *stellam Jovis.* Cum Aben Ezrâ consentit Kimchi (uti refert Fagius.) Sic igitur hi exponunt, quasi Lea dixerit, se jam turmam habere filiorum. LXX ἐν τύχῃ, *in fortunâ.* Τύχη autem hic intelligenda est (inquit Fullerus

Ver. 11. Targum Jonathæ, *Et dixit, Venit fidus bonum; Nam futurum est, ut filii ejus obtineant possessionem suam in principio ultra Jordanem; Et vocavit nomen ejus Gad.*

Fullerus Misc. lib. 5. cap. 17.) ἀγαθῇ τύχῃ, vel * εὐτυχίᾳ, quemadmodum etiam ab Hesychio declaratur, fortuna videlicet prospera, vel secunda. Unde vetus Interpres Latinus, *Feliciter*, transtulit. Scholiastes autem notat alios libros habere, εὐτύχημαι, i.e. *bonâ fortunâ sum usa*; ac citat Theodoretum, sic scribentem, εὐτύχημαι, ἀντὶ τοῦ λαλῶ ἐγὼ μέλλω, ἀλλὰ τῆς λείας, γυναικὸς ἐν ἀσεβείᾳ τραφείσης, καὶ κατὰ βραχὺ τὰ θεῖα παιδευθείσης. οὕτω καὶ ὁ πάππος πατὴρ ἔφη τὸν ὁλοσάρωλω, h.e. *Bonâ fortunâ sum usa*; *Non est hoc Jacobi dictum, sed Leæ, mulieris in impietate educatæ, ac paulatim rerum divinarum cognitione instructæ. Sic & pater ejus dixit, Auguratus sum.* Hieron. in Tradit. refert Aquilam interpretari, *Venit accinctio.* Nos autem (inquit) dicere possumus, *in procinctu.* Ea enim potest præpositionem sonare, *in*, & *venit*. Ab eventu ergò sive procinctu, qui Gad dicitur, Zelphe filius *Gad* vocatus est. Idem Hieron. in Tradit. cap. 49. Gad (inquit) significantius ἐυζωνος, id est, accinctus, sive expeditus exprimi potest. Atque Aquilæ interpretamentum τῷ Gad Fullerus mavult *accinctus* reddi, quàm *accinctio*. Hanc autem interpretationem putat forsan natam ex Syriaco vocabulo גדא, quod juvenem significat; Juvenes enim plerumque esse ἐυζώνους, *bene accinctos*, i.e. *agnavos, strenuos*, &c. Quin & Isai. 65. 11. existimat Aquilam interpretatum esse *Gad* ἐυζωνον, ac solem ibi intelligi, strenuum, si cœlestium radiorum efficaciam consideres; expeditum, si mirabilem eunicali celeritatem. Addit utrumque pulcerrimè depingi Psal. 19. 6. Vide insuper, si lubet, Seldenum de Diis Syris, Syntag. 1. cap. 1.

Et

Targum Hierosol. Et dixit Lea, *Venit fortuna bona* (גד טבא) quia *fortunam* sibi existimabat esse propter filios quos ei Deus dederat (גד טבא)

Et venit, &c.

Et invenit דודאים *mandragoras.*] Sic vulg. LXX Ver. 14. μῆλα *mandragoras, poma mandragoratum.* Chald. דודאין. Fagius in Chald. Paraph. vertit *mandragoras*; at in Collat. *violas.* Aben Ezra ait, *Dudaim* * Arabicè appellari *Fabrochin*; atque asserit esse boni odoris, id quod probat ex Cant. 7. 13. Item formam hominis habere, similitudinem nempe capitis atque manuum; Se autem nescire profitetur, quare ad conceptum sint conducibiles (ea siquidem de causâ Rachel eas desiderâsse putatur) cùm naturâ sint frigidæ. R. Salom. ait esse herbam Arabicè dictam יסמין *Jesemin.* Istam autem herbam, scil. *Jesemin*, album violam esse docet Fullerus Miscel. lib. 6. cap. 6. Sixtus Senensis Bibl. S. lib. 5. Annotat. 109. refert Franciscum Georgium tomo 1. problemate 215. reprehendere Hieronymum, quòd *Dudaim* vertit mandragoras, cùm lilia exponere debuisset. Nam quî fieri potest (inquit) ut Rachel sterilis concipiendi desiderio tantopere mandragoras expetierit, quæ frigidissimæ sunt, & conceptibus præsertim infestæ, imò etiam sumentibus lethiferæ, ut Dioscorides longo sermone prosequitur? Hinc & *Andraclon* ipsa Mandragora dicitur, quia hominem interimit; quamvis alii eam diei velint Andrieclon, ab hominis effigie; quod falsum experientia comprobat, nisi fortè interpres de alio mandragoræ genere intellexerit, quam Circeam vocant, cujus radix amoribus deservit; hujus tamen radix, ut ipse Dioscorides refert, pastoribus eam mandentibus, capitis gravedinem affert, ac stuporem inducit. Similiter & de alio genere Mandragoræ, quæ Morion appellatur, idem Author narrat, quòd ejus drachma in potu sumpta dementiam inducat.

* בלשון ישמעאל

Dudaim

Dudaïm ergò lilia sunt, quæ calida sunt, & conceptui valde propria. Ejusmodi quoque error habetur in Cant. ubi dicitur, Mandragoræ dederunt odorem suum, cùm mandragora prorsus inodora sit, nec ullum odorem emittat. Hæc ille, ut à Senensi citatur. At Fagius in Chald. Paraph. refert à Medicis, proditum esse, hanc herbam (nempe mandragoram) menstrua ciere, vulvámque mulieberem ad conceptum mirificè accommodare. Idem etiam habet in Collatione, ubi etiam testatur Kimchium scribere, *Dudaïm* esse radicem herbæ, quæ præ se ferat similitudinem hominis, masculi scil. & fœmellæ, & quæ vulgò Mandragora vocatur. Gerundensem etiam refert sic scribere, Attulit Ruben ramos, aut fructum, qui similis est pomis, habétque odorem optimum. Radix verò habet figuram capitis & manuum. Fullerus Misc. lib. 6. cap. 6. ait doctissimos Hebræos interpretes, Aben Ezram, Kimchium, Chaldæum Paraphrasten, alios, hanc expositionem suffragiis suis comprobâsse. Omnes enim יבראחים vertisse, vocabulo Arabico usos, *Jabroa*, vel *Jabrob*, vel *Jabroc*, quod Mandragoram denotare ex Matthæo Sylvatico ostendit. Notat etiam ex Dioscoride, Mandragoram φιλτρος vel amatoriis illecebris idoneam habitam esse à veteribus; nomen autem Hebræum Dudaïm sonare φιλτρα, vel amatoria. Præterea purgando ad conceptum prodesse mandragoram, monere rerum naturæ peritos; atque inde videri ortum cognomentum quoddam Veneris apud Hesychium, ut Mandragoritis appellaretur. Denique ex Lemnio docet mala mandragoræ esse odorata; quin & Dioscoridem testari ea esse, ὑδατι μετρίᾳ βάρος τινος, h. e. *moderatè, non vehementer fragrantia,*

Targum Jonathæ etiam habet יבריחין

tia, idcirco naribus non injucunda. Quæ nam inter hæc adeò discrepantes planè, ut videtur, repugnantes de mandragoris sententias vera sit, meum non est statuere; à judicet quisque prout ad judicandum fuerit idoneus. Mercerus putat non certò constare quod herbæ aut fructis genus voce Dudaim significetur; quòd ipsa opinionum varietas maximè reddit probabile. Tremellius igitur ac Junius laxè interpretantur flores amabiles; quòd nimirum *Dod* amicum, ac amorem denotet. Drusius istam interpretationem improbat, atque illud Galen objicit, ἐτυμολογία πλάνης ἀλήθειας, i. e. *etymologia est fallax testis*. At cùm vox aliàs obscura est, aliquid lucis ad significationem ejus excipiscendam afferre potest etymologia.

Ver. 20. בָּרָה אֱלֹהִים אֹתִי זֵבֶד טוֹב *Bonam portionem largitus est mihi Deus.*] Chald. יָהַב יְיָ יָתִי יְרוּלָק טָב, *Dedit Dominus ipse mihi portionem bonam.* Chaldæo assentit R. Salomi eodémque modo exponit Aben Ezra, ac notat hanc vocem זבד non ampliùs in Scripturâ reperiri. LXX δεδώρηται μοι ὁ θεὸς μου δῶρον καλόν, *dedit Deus mihi donum bonum.* Videtur (inquit Mercerus) sonare insigne donum. Hinc זבדי Zebedæus, quasi dos mea, vel dotalis.

יִשְׁכֹּן *Habitavit mecum.*] Sic Hieron. in Traditionibus exponit. Chald. מִיתֵי מִדְרָעוֹהִי גַּבְרָא לְוָתִי יְהֵי, *Erit habitatio viri mei mecum.* Et sic Targum Jonathan. LXX συνοικήσει μοι, *cohabitabit mecum.* Ita Hieronymus perperam scribitur *diliget*, pro *deliget*. Vulg. *mecum erit.*

Ver. 22. וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רִחְמָהּ *Et recordatus est Deus Rachelis, & exaudivit eam, & aperuit vulvam ejus.*] Targum Hierosolymitanum in hunc locum sic habet: *Quatuor sunt claves, traditæ in ma-*

num Domini totius mundi, quas non tradidit neque Angelo, neque Seraphin, nempe clavis pluviæ, clavis cibationis, clavis sepulcrorum, & clavis sterilitatis. Clavis pluviæ, de quâ Scriptura sic loquitur, *Aperiet tibi Dominus thesaurum suum bonum, &c.* Deut. 28. *Clavis cibationis*, de quâ Scriptura, *Aperis tu manum tuam, &c.* Psal. 145. *Clavis sepulcrorum*, de quâ Scriptura, *Cùm aperuero ego sepulcra vestra, &c.* Ezech. 37. *Clavis sterilitatis*, de quâ sic Scriptura, *Et recordatus est Dominus Rachelis, &c.* Deinde locum usque ad finem, *Et recordatum est verbum Domini in misericordiis suis bonis Rachelis, & audivit verbum Domini vocem orationum ejus*, & dixit verbo suo se daturum ei filios.

Ver. 27. נִחַשְׁתִּי *Experto sum.*] Sic Chald. נסיתי *probavi, experimento didici.* R. Salom. exponit נסיתי בנחושׁ שלי, i.e. *augurio meo probavi.* Atque addit, נחוש ירוע לי, i.e. *augurio deditus fuit*, scil. Laban. LXX οἰωνίσμενός ἐν, *auguratus sum utique.* Vulg. *experimento didici.* Ea interpretatio videtur optima.

De ver. 30, vide ad cap. 33. v. 14.

Ver. 32. *Transibo per universum gregem tuum, &c.*] Multum (inquit Hieron. in Tradit.) apud LXX Interpretes confusus est sensus, & usque in præsentem diem nullum potui invenire nostrorum, qui ad liquidum, quid in hoc loco diceretur, exponeret. Vis, inquit Jacob, me servire tibi etiam alios septem annos? fac quod postulo. Separa omnes discolores, & varias, tam oves, quàm capras; & trade in manum filiorum meorum; rursúmque ex utroque grege alba & nigra pecora, id est, unius coloris, da mihi. Si quid igitur ex albis & nigris, quæ unius coloris sunt, varium natum erit, meum erit; si quid verò unius coloris, tuum. Rem

non difficilem postulo; tecum facit natura pecorum, ut alba ex albis, & nigra nascantur ex nigris; Mecum erit justitia mea, dum Deus humilitatem meam respicit, & laborem. Optionem Laban datam libenter arripuit; Et ita, ut Jacob postulabat, faciens, trium dierum iter inter Jacob, & filios separavit, nè quis ex vicinitate pecoris nasceretur dolus. Itaque Jacob novam struxit pharmacopœiam, & contra naturam albi & nigri pecoris naturali arte pugnavit. Tres enim virgas, populeas, & amygdalinas, & mali granati (quanquam LXX syracinas, & nucinas, & plataninas habeant) ex parte decorticans, varium virgarum fecit colorem; ut ubicunque in virgâ corticem reliquisset, antiquus permaneret color; ubi verò tulisset corticem, color candidus panderetur. Observabat ergò Jacob, & tempore, quo ascendebantur pecora, & post calorem diei ad potandum avida pergebant, discolores virgas ponebat in canalibus, & admissis arietibus, & hircis, in ipsâ potandi aviditate oves & capras faciebat ascendi, ut ex duplici desiderio, dum avidè bibunt & ascenduntur à maribus, tales fœtus concipierent, quales umbras arietum & hircorum desuper ascendentium in aquarum speculo contemplabantur. Ex virgis enim in canalibus positis varius erat etiam imaginum color. Nec mirum hanc in conceptu fœminarum esse naturam, ut quales perspexerint, sive mente conceperint in extremo voluptatis æstu, quo concipiunt, talem sobolem procreent, cùm hoc ipsum etiam in equarum gregibus apud Hispanos dicatur fieri. Et Quintilianus in eâ controversiâ, in quâ accusatur adulteronus, quòd Æthiopem peperit, pro defensione illius

illius argumentetur, hanc conceptûs esse naturam, quam suprà diximus. Et scriptum reperitur in libris Hippocratis, quòd quædam suspicione adulterii, fuerat puniendæ; cùm pulcerrimum peperisset, utrique parenti genericque dissimilem, nisi memoratus medicus solvisset quæstionem, monens quærere, ne fortè talis pictura esset in cubiculo, quâ inventâ mulier à suspicione liberata est. Hæc Hieronymus; quæ cùm ad hujus loci dilucidationem plurimum faciunt, facere non potui quin transscriberem. Lyra notat vulgatam versionem hîc multùm discrepare à literâ Hebraicâ. Idem à Steuchio & Cajetano, aliisque Pontificiis observatum agnitumque testatur Amama in Censurâ Fagii in Collatione apud LXX Interpretes, & vulgatum Latinum hîc tantam esse confusionem, ut difficulter certum sensum elicere possis. Hoc in genere monuisse sufficiat, neque enim singulas horum Interpretum in hoc loco ab Hebræo aberrationes, cùm sint innumeræ, scrupulosius persequi operæpretium duco.

Omne pecus punctatum.] R. Sal. interpretatur, כל בהמה נקודה בנקודות, i.e. *Pavois maculis respersum.*

Et maculosum.] *Latis sive grandibus maculis aspersum*, ut à R. Salomone exponitur.

Et omne pecus fuscum.] R. Saloni. exponit, כל בהמה שחומה וקרוי אדום, i.e. *fuscum, subrufum.* Ab. Ezra vult vocem istam denotare רדוי, i.e. *nigredinem*; ut putat ideo nigrum sic vocari à calore (אדום enim colorem significat) quòd nigrum calidius sit quàm album. Assentior Mercero, qui asserit esse propriè fuscum, חום, (vel, ut nos pronunciamus, חוֹם) non planè nigrum. Sic autem

tem dictum esse à calore, quòd talis color sit à calore & adustione, quasi adustus color. Ut & nos (inquit) vocamus *enfumé*, quasi fumeus color, & quidam Hebræorum dicunt עשמני.

Et dixit Laban, Ecce, &c.] *Vel, Etiam, Ita.* Ver. 34. Mercerus ait esse particulam assentientis, non, ut aliàs, pro ecce. Est quidem ista hujus particulæ significatio apud Rabbinos frequens, nunquam autem (quod scio) in Scripturâ ita usurpatur, sed semper significat, *en*, vel, *ecce*, atque ista significatio huic loco satis convenit. Aben Ezra ita exponit, asserens הן idem esse quod הנה, i.e. ecce. In alterâ autem notione accipit R. Salom. inquiens, לשון הן קבלת הנקרא, i.e. *Dictio Hebræa assensum indicat.*

Et amovit isto die hircos הנקודים *in pedibus re-* Ver. 35.
versos.] Ad verb. *ligatos.* Chald. רהיטין *pedibus maculosos*, à רהט pes. Targum Jonathanis, מסימנא מסימנין, i.e. *pedibus notatos*, vel *signatos*. Sic Aben Ezra ait hanc vocem significare *pedes maculis distinctos*. Et R. Salom. ad cap. 2. 9. de ferie pendes vocari עקודים, quæ talos albos, à עקד *ligare*, quòd eâ corporis parte ligari soleant. Mercerus refert nonnullos exponere עקוד, quod lineam nigram per dorsum in longum habet; vel quod alias maculas habet nigras oblongas, circumdantes membra, quasi fuisset ligatum: atque hoc R. Levi magis probare. Ipse autem exponit maculis velut fasciis in pedibus revinctum.

Et posuit facies ovium, &c.] Chald. *Et posuit in* Ver. 40.
capite ovium quicquid erat pedibus variegatum & vel gregis, קדמת
quicquid fuscum erat in ovibus Labanis. Sensus quod & oves
est (inquit Fagius,) agnos maculosos jam natos & capras sub
separavit in gregem, quem antecedere fecit oves se continet.

Labum, ut ità ex aspectu agnorum maculosorum maculosos ac diversi coloris parerent. Triplici enim arte & industriâ usus est Jacob. Primâ, ponendo virgas discoloratas ante oves in canalibus. Secundâ, ducendo agnos maculosos ante oves. Vers. 39.
Tertiâ, virgas in canalibus eo tempore ponendo, quando robustiores oves conceptui operam dare sunt, aut quando ad coitum proclives erant, ne sic robustiores ederent fœturam, &c.

Ver. 41. בכל יחמו הצאן המקשרות *Oves robustiores.*] Chaldæus, cui assentit R. Salom. בכל זמן שהצאן, *i.e. oves primitivæ.* Et sic Targum Jonathi בכל זמן דיחמן ענא, *Oves autem primitivæ* (aut explicat Fagius) *dicuntur, quæ coibant in primâ admissurâ, mense sesto Martio, unde propter clementiam subsequentis æstatis validiores erant.* Vers. 42.
Notat etiam Fagius vocari Hebraicè עטופות hoc est (ad verbum) *colligatæ*, à robore illarum membra robustius quodammodo colligata sive consolidata fuerint. In Collatione fert sic vocem hanc interpretari Gerundensem post R. Menahem. Antea autem dixerat יחמו vocari *oves robustiores*, id est, *conspirantes* (nam יחם & ligare, & conspirare significat) seu quæ conspirationem inierunt, libidine excitatæ. Sed altera etymologia concinnior videtur. Mercerus sic appellari putat, quòd *in primâ admissurâ velut colligatæ inter se fuerint oves, & ad coitum ardentiores.* בעת יחם הצאן? *Ut conciperent inter virgas.*] Vim verbi Hebraici (inquit Hieron. in Traditi) nisi circuitu exprimere non possum. *Jehumamma* enim propriè dicitur extremus in coitu calor, quo corpus omne concutitur; & patranti voluptati vicinus est finis. Sic Hieron. (Verbum יחם proprie est *inardescere*, quocunque demum pacto id accidat;

cidat; specialiter autem denotat *incalescere libidine, vel concipere*; Eo sensu sæpius in hoc capite usurpatur. Sic etiam Psal. 51. 5. *Et in peccatis* יחמתני *concepit me mater mea.*

בהעטיר צאן *Et cùm debiliores essent oves.*] Aben Ezra intelligit oves, quæ coëunt mense Tisri, seu Septembri. Chald. ובד קשירת עדנא, *Et cùm serotinæ essent oves*; Vel, ut Fagius interpretatur in admissurâ serotinâ ovium. Similiter Targum Jonath. ובד קוש עדנא, *Serotinas autem oves ea vocari asserit Fagius, quæ in posteriore admissurâ, hoc est, in mense Septembri, in autumnali, sc. conceptu coïbant; essque quia propter subsequens frigus hyemisque asperitatem debiliores reddebantur*, Hebr. vocari עטופים; Nam עטף *languescere & deficere* significare.

העטופים *Debiles.*] Aben Ezra exponit שאין בהם, i.e. *quæ viribus erant destitutæ.* Ac notat verbum עטף hoc sensu usurpari Psal. 107. 5. עטופה בהם נפשם, *anima eorum in eis deficiebat.* Sic & Fagius in Collat. testatur Gerundensem interpretari עטופים per עלושים, i.e. *debiles*; à עטף *mœrore deficere.* Chaldæus pro העטופים habet לקיטיא, i.e. *serotinæ.* Sic etiam Targum Jonath. Similiter R. Salom. asserit verbum עטף hîc *tarditatem* denotare, prout id interpretatus est Chaldæus Paraphrastes. Sic & R. Nathan in Concordantiis suis hanc significationem huic verbo in hoc loco attribuit. Sic & Aquila transtulit ὀλιγότοκα, *serotina.* Et Symmachus, ὑστεροφόρα, *nata ex secundâ fœturâ.* Mercerus exponit *serotinæ, à deficiendo.* Ac refert, R. Salomonem putare עטופים *serotinæ* dici à עטף *operire, amicire*, quòd autumno sint oves lanâ & cute obductæ, & ideo ineptæ ad coïtum, nec expeditæ & alacres, ut

Ver. 42.

vere. At verba R. Salomonis minus hîc adverti videtur vir eruditissimus. Non enim ipse R. Sal. ita interpretatur, sed duntaxat refert R. Menahem ita interpretatum esse, ut [illegible] hîc significet, [illegible], i.e. *Opertus est ne lanâ, nec ut ex maribus concipiant appetentes.* De autumno autem, & vere hîc nihil quicquam habet. Sed nec satis assequor, quomodo oves autumno sint magis lanâ onustæ, quam vere, nisi (quod forte in Orientalibus illis regionibus usu venit) adveniente vere tonderentur.

CAPUT XXXI.

Ver. 1. FEcit (comparavit, acquisivit) omnem hanc gloriam [illegible] LXX. ad verbum transtulerunt, [illegible]. Chaldæus sensum verborum expressit, [illegible], i.e. *Acquisivit omnes hasce divitias.* Targum Jonathæ, [illegible], i.e. *fecit sibi omnem gloriam harum divitiarum.* Vulg. *illius facultates ditatus est nimis.* Valde eleganter, si pro *facultate* dixisset *facultatibus.* Latinè enim non singulare facultas, sed plurale *facultates* pro *divitiis* usurpatur.

Ver. 3. *Ero tecum.*] Chald. *Verbum meum tibi auxilio.* Et sic etiam Jonathan in suo Targum, quin & *Verbum Dei* pro *Deo* apud Chaldæos Paraphrastas passim usurpatur.

Ver. 7. [illegible] *Decem vicibus.*] Chald. [illegible] *decies*; ad verb. *decem temporibus.* Targum Jonathæ,

Jonathæ, ... *decem partibus*. Quod est obscurius. R. Salom. ait, ... Ver. 41.
... 10. *Modus* non minus denotat quàm decem. Atque ideo significari putat, Labanem ter tecum mutasse mercedem Jacobi, in eandem etiam sententiam Berechias Rabbi citat Menerus. Salomonis Aben Ezra, qui ait, ... esse ... *numerare*, & ..., *decorem*, vel simpliciter ponit, quòd soceri Laban fefellerat Jacobum; vel definitum numerum ponit pro indefinito, ac *decies* pro sæpe, quòd numerorum summa sit decenarius. ... (i. *decem*) pro *multis* (inquit Drusius) ponitur. Nam est *summa numeri*, ait Aben Ezra, *in quo omnes omnium numeri*, ut R. David, *qui unitates omnes complectuntur in decem*. Sic Drusius ad Hebr. ... Hoc mihi magis videtur probabile, quàm quod Hieronymus in Traditionibus Hebraicis dicit, ... Laban decies anno parere solitas oves: ut ita reipsa Laban decies mercedem Jacobi mutare potuerit. LXX. ... Ver. 41.
Αἰνεῖ ἀμνῶν, *decem agnorum*. Insolentem hanc interpretationem notavit Hieronymus. Pro *decem* (inquit in Traditionibus) *verbum* LXX. ... interpretati fuerunt *decem agnis*, nescio quâ opinione ductos, cùm verbum Hebraicum ... *Minim* numerum magis quàm agnos sonet. Denique & ex consequentibus hîc magis sensus probatur, quòd per singulos fœtus semper Laban concipiendi naturam verterit. Aquila (ut notat schol.) vertit, ... *decem numeros*. Symmachus, *decenum centum*, *decies numero*. Syrus (ut refert Eusebius) ... ἀντὶ τῶν πολλάκις, i. *decies pro multoties*.

Ego sum Deus Bethel.] ἐγὼ εἰμὶ ὁ θεὸς, ὁ ὀφθεὶς Ver. 13.
σοι ἐν τόπῳ θεοῦ, *Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei*. Bethel significat *domum Dei*; unde pro

eo

eo LXX posuerunt locum Dei, & de suo addiderunt, ὁ ὀφθεὶς σοι qui apparuit tibi.

Ver. 15. וַתֹּאכַל גַּם אָכוֹל אֶת כַּסְפֵּנוּ׃ Et comedit etiam comedendo argentum nostrum.] Chaldæus utrique dum Hebræo planè convenit. Nec procul abunt LXX, καὶ κατεσθίουσα κατέφαγε τὰ ἀργύριά μου, & devorationi absorbuit argentum nostrum. Vulgatus emphasin verborum non expressit, Comedítque pretium nostrum. Quod Lyra sic explicat, Quia de servitio tuo, quod fuit pretium nostrum, consecutus est divitias, de quibus vixit. Fagius in Chald. Paraph. similiter expanit; Sensus (inquit) hujus loci est, Vendidit nos tibi; servivisti enim illi pro nobis, & decoxit pecuniam nostram, id est, quæ nobis debebatur pro meritis nostris labore. Fructus enim laborum Jacob reddebat ad Labanem. Largè accipiunt Hebræi in comedendi verbum hîc pro frui; q. d. opus nostrum vertit in suum commodum; fruitus est nostris. Hæc Fagius.

Ver. 16. כִּי כָל הָעשֶׁר אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאָבִינוּ Nam omnes divitiæ.] R. Salom. ait particulam כי hîc idem valere quod אלא, i.e. sed; q. d. Nos ex paternis opibus nihil omninò habemus, sed quod Deus (vel excepto quod Deus) patri nostro ablatulit, id tantum nostrum est.

לְאָבִינוּ וְלָנוּ הוּא וְלִבָנֵינוּ Quæ Dominus ablatulit patri nostro.] R. Salomon ait, שמוקח פה, i.e. Verbum hujus ubicunque reperitur in Scriptura, separationem sive ablationem denotat. Hoc sanè in loco significat simpliciter, auferre, vel ereptum; alibi autem sæpe valet eripere è miseriâ, vel è periculo.

Ver. 19. וְרָחֵל גָּנְבָה אֶת הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאָבִיהָ Et furata est Rachel Teraphim patris sui.] Chaldæus, צלמנין, imagines patris sui. Aben Ezra refert nonnullos dicere, Teraphim esse

esse instrumenta arcus, ad partes harum cognoscendas facta. Aliorum autem opinionem esse, peritos astrorum posse efficere imagines, quæ certis horis loquantur, eósque ad id probandum afferre illud (Zach. 10.) *Teraphim*, sive simulacra locuta sunt vanitatem. Istius verò loci asserit alium esse sensum, ac sibi videri *Teraphim* esse imagines humanâ formâ factas, idque ad recipiendam virtutem, sive influentiam corporum cœlestium. Atque hinc (nempe Teraphim humanam effigiem habuisse) strui posse existimat, cur Rachel in illa *Teraphim*, quæ Michal in lecto posuit, quæque custodes domus (milites à Saule ad tuendum Davidem missi) Davidem esse existimarunt. Kimchi in Radic. (est in Fagio) sic ibi, [illegible] i.e. *Teraphim* sunt imagines, per quas futura cognoscebant. LXX. hic interpretantur, ἐμφανίσεις. Symmachus, διδαχάς. Hos. 3. 4. LXX. pro Teraphim habent δείγματα, *manifestationes*. Hieronymus ad istum locum refert Aquilam transtulisse φωτισμούς, *illuminationes*. Chaldæus istic habet [illegible], i.e. *indicantes*. Kimchi ibidem rationem istius interpretationis reddit, [illegible], i.e. *Quid indicent fictæ, juxta opinionem eorum, qui in eis confidunt.* Istius Kimchi certè opinionem de Teraphim habuisse idololatras, apparet ex illo Zach. 10. 2. *Teraphim locuta sunt vanitatem.* LXX. ibi, οἱ προφητεύοντες, qui loquuntur. *Quisquis* (inquit D. Seldenus, de Diis Syris Syntag. 1. cap. 2.) διδάσκει, προφητεύει, θεολογεῖ, sive [illegible] *ea censet jure appellandi, & prædicendi sive futura monstrandi his fatentur simul fariolum.* Rectè interposuit vir doctissimus

* Sic in Fagio habetur, malim verò [illegible]

vocem

vocem istam *Iole*; Nam procul dubio Interpretes, qui Teraphim istis nominibus exposuerunt, non nisi ex idololatrarum opinione illusisse appellationes ejus tribuerunt. Considerandum (inquit Iuna) quod ubi Translatio nostra habet *Idola*, in Hebræo habetur *Theraphim*: & dicunt aliqui, quod fuerit imagines factæ partim per astronomiam, & partim per necromantiam, quæ dant responsa. Hebræi dicunt, quod est caput alicujus pueri primogeniti, interfecti, & sacrificati dæmonibus, & sculptum caput præcisum, & liniatur, & (ponatur) sub cubiculo, & ponatur super stipite, & super linguam ejus ponatur aurea lamina, & scribitur nomen dæmonis, & sic dat responsa. Mercerus refert illa verba Rabbi Salomonis (Capitulum Rebbiezer continet). Ac in isto quidem libro capitulo hæc reperiri; Quid sunt Teraphim? Mactabant primogenitum hominis, ejus caput diffindebant, & salibant, atque oleo condiebant, ac inscribebant lamina aurea nomen immundi spiritus, & ponebant sub lingua ejus, ponebant in pariete, & accendebant coram illo lucernas, atque supplicabant illi, & loquebatur cum eis. Hæc ibi, atque eadem paulò ante Targum Jonathanis habet. Vorstius in Animadversionibus in Rabbi Eliezer, aliarumque descriptiones *Theraphim* interdum Eos circumferri, sed non nisi admodum vel exiguâ probabilitate elaboratas, Mercerum existimat. Iguotali veram *Teraphim* effigiem Burgensis asserit. *Teraphim* in Hebræo semper significare *imagines*, vel *simulacra*; non autem semper significare simulacra facta ad quærendum responsa, vel ad idololatriam perpetrandam. Atque hæc quidem ex historiâ Mical (quam in hanc rem ci-

tat

tat Burgensis) satis videntur probabiliter R. Salomon dixisse, Rachelem furatum esse hasce partes, ut imagines, ut illum ab idololatria abstraheret, quod ita fecisse Laban ex ver. 30. Labanem Teraphim istos praedixisse. Aben Ezra istam opinionem improbat; Si enim (inquit) id illo animo habuit, cur secum ista portavit, ac non potius in via abscondidit? Ipse igitur existimat Rachelem ineuntem, quod Laban exstirpare gestiret, intelligeret. In Pirke R. Eliezer, loco supra citato, utraque ratio exprimitur, nempe Rachelem illa furatam esse, ne indicarent Labano aufugisse Jacobum, & ut exstirparetur idololatria de domo ejus. Fagius refert etiam hanc causam ab Hebraeis assignari, cur imagines hasce Rachel abstulerit, nempe quòd pro mercede, quâ Laban Jacobum fraudaverat, eas acceperat. Ratio, quam amplexus est Aben Ezra, maximè videtur verisimilis; Nam ex historiâ cap. 35. appareat, ideoque Jacobi superstitioni adhuc nimium fuisse deditum.

ויגנב יעקב את לב לבן הארמי Et furatus est Jacob Ver. 20.
cor Labanis.] Hoc est, ut Chaldaeus explicat, ויכסי יעקב מן לבן, Et occultavit Jacob à Labane. Hunc esse sensum, posterius membrum ostendit, ubi quòd fugam ipsius ei non indicaverit, hoc quòd ibum Labane fugit. Videtur etiam ver. 27. Alio igitur sensu phrasis ista, furari cor alicujus, hîc usurpari videtur, quàm 2 Sam. 15. 6. Hîc Jacob dicitur furatus esse cor Labanis, quòd furtim sive clanculum à Labane fugerit; illic autem Absalom dicitur furatus esse corda filiorum Israël, quòd furtim sive clanculum in corda eorum se insinuaverit. Quanquam utrobique eodem sensu phrasis accipi potest, nempe ut furari eò idem valeat quod fallere vel decipere. Targum Jonath.

Jonath hîc habet, ויגנב את לב, id est, Et furatus est Jacob scientiam Labanis, id est, ἐκλεψε ὁ Ιακὼβ τὴν διάνοιαν. Celabat autem Jacob Labanem. Vulg. Nihilque Jacob contineri socero suo quid fugeret. Vide ad ver. 26.

Ver. 23. *Iter septem dierum.*] Hinc colligit R. Salom. Labanem tantum itineris uno die confecisse, quantum Jacob septem diebus. Jacobum enim non dubitat tribus istis diebus iter fecisse, quibus iter fecerunt ii, qui Jacobi discessum Labani nuntiabant, ut habetur ver. 22. Item tribus istis diebus, qui peracti fuerunt antequam Laban eò pervenire potuit, unde Jacob discesserat. Sex igitur dierum itinere ante Labanem fuisse videtur Jacob; septimo tamen die Jacobum assecutus est Laban. Acuta quidem ratiocinatio, sed haud scio an etiam solida. Etiamsi enim triduo antè fugisset Jacob, quàm Labani res innotuerit, haud tamen necesse est, & alterum triduum præteriisse priusquam ad locum unde Jacob discesserat, pervenerit Laban. Dicitur quidem cap. 30. 36. *trium dierum iter fuisse inter oves quas custodiit Jacob, ut aves quæ filiis Labanis erant commissæ*; sed ut demus Labanem jam cum filiis suis fuisse (de quo tamen haud liquet) gressum suum ità maturare potuit (nec dubium est, quin quantâ maximâ potuit celeritate profectus est) ut eo, ubi Jacob ante fugam erat, multò celerius perveniret.

Ver. 24. Eadem loquendi formula habetur cap. 24. 50. *Cave nè loquaris ad Jacobum* מטוב עד רע *a bono usque ad malum.*] Id est, *neque bonum, neque malum*, nihil omnino, scil. in eum finem ut reducat Jacobum; uti recte exponit Aben Ezra. Schematismus Hebraicus (inquit Pagnin.) hunc habet sensum, *Cave vel blandiris, vel minis eum revocti fo-*

cias.

cia. Ità etiam exponit Mercerus, & Gualterius, qui notat similem phrasim esse 2 Sam. 13. 22. *Et non locutus est Absalom cum Amnon à malo & usque ad bonum, seu, sive malum, sive bonum; hoc. iniquam hujus rei mentionem apud eum feci, sive improbando, sive approbando.* LXX Φύλαξαι σεαυτὸν, μὴ τοῦτο λαλήσῃς μετ' Ἰακὼβ τοῦτο, *Cave tibi, nè loquaris cum Jacob mala.* Vulg. *Cave nè quicquam asperè loquaris contra Jacob.* Vim Hebraïcæ phraseos non videntur animadvertisse; certè non expressérunt. R. Salom argutè hinc notat, *etiam improborum bona justis esse mala*, גם טובתם של רשעים רעה לצדיקים. *Improborum* ἀγαθὰ κακὰ δικαίοις.

In monte Gilead.] Ità hîc per anticipationem mons iste appellatur, ut notat Hieron. in Traditi. Sic ver. 21. & 23. Ver. 25.

Et furatus est cor meum.] LXX τί ὅτι ἔκρυψας ἀπέδρας, καὶ ἐλαθροφόρησάς με; *Quare clanculum fugisti, & furatus es me?* Videntur ista, καὶ ἐλαθροφόρησάς με, ex alterâ aliquâ versione huc esse inserta. Vel potiùs Interpretes ante oculos habuerunt ea, quæ sequuntur ver. 27. למה נחבאת לברח ויגנב אותי; i.e. *quare occultâsti fugere* (occultè fugisti) *& furatus es me, furtim me reliquisti?* Nam Græca versio hunc versum cum sequente miscet, & confundit. Ver. 26.

Cum quocunque inveneris deos tuos, nè vivat.] R. Salom ait ex hâc Jacobi execratione factum esse, ut Rachel in viâ moreretur. Aben Ezra vult affertivè dictum, **Non vivet*, *sed ego eum interficiam.* Non placet ei, ut sit imprecatio, nec ut hinc secuta sit mors Rachelis, cùm uxor Phinees, nullâ præeunte imprecatione, æquè ac Rachel in puerperio obierit. Frivolum certè est, Rachelis Ver. 32. Ità Hebræa potiùs & sanant, לא יחיה

obitum

obitum huic imprecationibili; si modò fuit imprecatio, asscribere? Arbitror autem nec imprecationem esse, nec assertionem, sed potius commissionem; quasi cum quoquam deos tuos inveneris, per me licet eum interficias. Targum Jonathanis, מיתנסיב, *moriatur* (vel moriatur) *tempore non suo, prematur à morte mortiatur.* *Coram fratribus nostris cognosce quid mecum sit, &c.*] LXX illa, *coram fratribus nostris*, cum præcedentibus connectunt, ὃ ἐστιν? εἰκαιότερον ἢ ἀληθῶς ἐν μέσῳ. *Non vivet coram fratribus nostris*, i. e. coram fratribus nostris interficiatur. At fortè culpa est non Interpretum, sed librariorum, qui locum non rectè distinxerunt. Vulg. *Coram fratribus nostris scrutare, &c.*

Ver. 33. *Et venit Laban in tentorium Jacobi.*] LXX hic vocem Hebræam, nempe חוּם, *Obel*, i. e. *tentorium*, quæ sæpius repetitur, semper vertunt οἶκον, i. e. *domum*.

Ver. 35. *Quia juxta consuetudinem fœminarum accidit mihi.*] Intelligit fluxum menstruorum, qui cap. 18. 11. dicitur *via mulierum*. Mercerus refert Rambam hic objicere, Num menses obstant, quo minus mulieres possint surgere? Deinde respondere, in plerisque mulieribus menses ità afficere, ut etiam dolorem capitis, stomachi, & totius corporis membrorum gignant, ut decumbere cogantur in lecto, aut strato. Item magis abominationi fuisse apud veteres, quàm apud nos mulieres menstruatas, ut nihil prorsus cum illis haberent commercii, ac nè alloquio quidem eas dignarentur. Unde non legimus Labanem cum sermone dignatum esse, sed protinus resiluisse, & ab eâ abhorruisse.

Ver. 36. *Persecutus es me?*] Chaldæus R. Salomon

lomon & Aben Ezra exponunt רדפתנו per רדפתנו, i.e. persecutus, vel insectatus es. Quia autem רדף etiam urdere significat; ideo non male Mercerus existimat רדף gravius esse quàm רדך; ac significare ardenter persequi.

ואנכי לא אכלתיו Ego id solvebam.] Sic LXX ἐγὼ Ver. 39.
ἀπέτινον. Vulg. Ego damnum omne reddebam. Aben Ezra exponit, חטאת חוטא ; i.e. peccatum fuit super me, fuit mihi imputatum. Verbum חטא hic idem est quod luere sive solvere; ut recte notat Labbertus contra Socinum de Satisfact. Christi, lib. 2. cap. 11. Mercerus ait vicinum esse ei significationi, quâ in Piel significat expiare à peccato, ut Psal. 51. 7. תחטאני באזוב expies me hyssopo, &c. Sic hoc in loco, Ego eorripiebam illud, nomine meo suscipiebam, damnum præstabam. Est autem אכלתיו cum defectu Aleph pro אוכלתיו.

Et timor Isaaci.] Hoc est, ut Chaldæus interpretatur, Et ille quem timuit Isaac. Atque ita etiam Targum Jonathæ. Etiam ver. 30. & 32. ubi de idolis Labanis sermo habetur, pro אלהי, deos meos, & אלהיך, deos tuos, Chaldæus habet דחילי, timorem meum, & דחילך, timorem tuum. Timor ponitur pro eo qui timetur. Aben Ezra putat Jacobum hîc meminisse timoris Isaaci; quòd eum sibi profuisse existimârit. Atque addit, טוב ירא אב לבן, Nam pietas patris prodest filio. Sed ut hoc verum sit, nequit esse tamen hujus loci sensum apparet ex ver. 53. Ipse Aben Ezra ad istum versum, ubi dicitur Jacob jurâsse per timorem patris sui Isaaci, exponit, בשם אשר ירא אביו בו, per eum, quem pater ipsius timebat. Addit ibidem nonnullos dicere, cum innui timorem, quo eum imbuerat Isaac cùm esset ligatus; nec hoc alienum

esse existimat (ואיננו רוגש) At ego arbitror hoc longè alienissimum. Mercerus refert Hebræos hinc Deum vocare פחד, i.e. timorem; quin & ità appellare cùm verum Deum, tum deos alienos, quos timent idololatræ. R. Salom. asserit Jacobum dixisse, *timor Isaaci*, non autem *Deus Isaaci*, quòd *Deus non soleat nomen suum justis tribuere, dum in vivis sunt.* At id autem quod legitur cap. 28. 22. respondet, id tunc quidem à Deo factum, quòd Isaac caligantibus ejus oculis, quasi mortuus haberetur. Aliàs autem usitatum non esse, nec ausum fuisse Jacobum ità loqui. Sed hæc frivola esse videntur. Vide ad cap. 32. 9.

Ver. 47. *Et vocavit eum Laban, Jegar Sahaduthæ; Jacob autem vocavit eum Galeed.*] LXX καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν Λαβὰν Ἀσσὺρ, βουνὸς μαρτυρίου· Λαβὰν δὲ ἐκάλεσεν αὐτὸν, βουνὸς μαρτυρίου, Et vocavit eum Laban, Acervus (vel collis) testimonii: Jacob autem vocavit eum, Acervus (vel collis) Testis. Fortè lectio est mendosa, & pro μαρτυρίου debet esse μαρτυρῶν. Verisimile enim est Græcos interpretes utrobique genitivum posuisse, βουνὸς μαρτυρῶν, ut βουνὸς μαρτύρων. Eadem certè utrobique est ratio. Vulg. *Quem vocavit Laban, Tumulus testis*, & Jacob, *Acervum testimonii*; utraque juxta proprietatem linguæ suæ. Illa quæ illa verba, *Utraque juxta proprietatem linguæ suæ* (ut Lyra notat) non sunt de textu, sed ab interprete addita. Et si dixisset (inquit Lyra) *Et vocavit acervum testimonii*, sed tunus idiomate Syro, alter idiomate Hebræo, clariùs esset translatio. Minùs autem accuratè verba Hebræa ac Syra reddidit Latinus Interpres, quàm Græci. Nam Syriacè יגר שהדותא (in nonnullis codicibus apud Lyranum ibidè legitur Schadutha) est *testimonium* potiùs

potiùs quàm testis: & contrà Hebræi dicunt Eloh est testis potiùs quàm testimonium, licet etiam illic in Thargum interpretetur utrumque, nempe & Eloh & Sahadutha, testimonium. Sed ista fortassis non adeò magni sunt momenti. Nam verisimile est Jacobum ideo planè verba Hebræa exprimere voluisse, quod Laban verbis Syris expressisset. Ver. 54.

Et sanctificavit Jacob super montem, & vocavit fratres suos, ut comederent panem. Vol. benedixit, nempe Deum, ut interpretatur R. Salom. idque rectè, ut sequentia demonstrant. Verbum אכל apud Hebræos, ut & Sidonium apud Græcos cum sacrificare, tum epulari significat. Vide Munsterum in Josue. Quod autem ista cœna fuerit sacrificium, & Rectè R. Salomon hoc probet ex eo quod dicitur, Omnes illi ederunt panem Domini, id est, sacrificium, non video. Fortè tamen ideo dictum, quia ex sacrificio seu animali sacrificato. Ver.

In CAPUT XXXII.

Et Angeli Dei occurrebant. Scilic. (ut exponit Aben Ezra) ad ei in via auxiliandum ut R. Salom. (ut Hebræorum sententiam, quòd unicuique provinciæ certos angelos deputatos existimant) ait hos fuisse angelos servos Israelitici, qui Jacobo obviam venerunt, ut eum in terram istam deducerent. Hinc Lyra, Dicunt (inquit) Hebræi, quòd angeli, qui custodiebant provinciam Syriæ, conduxerunt eum usque ad locum illum, qui erat in fine provinciæ illius, & tunc alii angeli, qui præerant provinciæ alteri, sibi occurrerunt, & obviaverunt sibi ad conducendum eum. Mercurius verò Hebræorum observavit non videtur. Ver. 1.

Et ait cum videret eos: Castra Dei sunt hæc. Ver. 2.

Et misit nuntios ante se. Ver. 3.

Et præcepit eis dicens. Ver. 4.

Et ascendit nuntius. Ver. 6.

Et timuit valdè. Ver. 7.

Et dixit: Si venerit Esau. Ver. 8.

angelis; sed occurrerunt ei angeli. Uter (inquiunt) major est, qui custodit, an qui custoditur? Is qui occurritur, an cui occurritur? Regi occurritur, & principibus, non ipsi aliis occurrunt. LXX hic interpretum, &c. nequaquam. Illud eos vocabulo sui. Vidit castra Dei applicuit. Ita legit Ambrosius lib. 2. de Jacob, cap. 6. ubi observat Nobilius. In Hebræo ista non habentur, uti nec in Chaldaicis Paraphrasibus, nec in vulgata Latina versione.

Ver. 2. Et ait cum vidisset eos: Castra Dei hæc sunt. Bina castra. Nimirum quod (ut exponit Abenezra) ibi scipsum castra erant, hi castra angelorum. R. Salom. vult bina ista castra fuisse angelorum, nempe angelorum qui fuerunt extra terram Canaan, & cum Jacobo huc usque venerunt, & angelorum terræ Canaan, qui ei nunc in occursum venerunt. Targ. Hierosolym. sic habet, Et dixit Jacob, quando vidit eos, Fortè exercitus sunt Labanis fratris matris mea, qui venerunt ad præliandum mecum, & ad me occidendum; vel, fortè sunt exercitus sanctorum angelorum a Domino missi, qui venerunt ad me liberandum manibus eorum; propterea vocavit nomen loci istius Mahanaim. Melitæ Targum Jonathæ, Et dixit Jacob cum eos vidit, Nunquid hi exercitus Esavi, qui * eorum me deiecit, aut sunt exercitus Labani, qui eorum me persequuntur; sed sunt exercitus sanctorum angelorum, qui missi sunt a Domino; propterea vocavit nomen loci istius lingua domûs sanctuarii Mahanaim. Expositio Abenezræ simplicissima est, ac verissima videtur.

* vel, contra me לקדמותי

Ver. 8. Et turma (ad verbi castra, sue exercitus, notionem) quæ relicta est, evadet. Nempe (inquit R. Salom.) hæc velit nolit, nam pugnabo cum

cum eo. Asserit iste Rabbinus Jacobum ad tria se parasse, nempe ad munus, vers. 21. ad bellum, quod ex his ipsis verbis colligit; & ad preces, vers. 9. &c. At procul dubio Jacob nihil minùs cogitavit quàm cum Esavo manum conserere. Recitat igitur Aben Esra, qui citat istam R. Salomonis interpretationem, בזרוע עלו, i.e. *Velit nolit, seu ipso invito*, quasi dixerit Jacob, *per vim & ingratiis una turma evadet*, ait esse בדרוש ידוש, i.e. *per modum Drasch*, seu expositionem longè petitam, minimèque simplicem & literalem. Sensum autem esse asserit, quòd vel fortè fugâ evadent, vel ira Esavi unius turmæ percussione satiabitur.

Et Deus *patris mei Isaaci*, Dominum, &c.] R. Salom. aiit Jacobum antea vocâsse *Deum timorem patris sui Isaaci*, hîc autem *Deum patris sui Isaaci*, atque etiam subjungere nomen appropriatum (יהוה המיוחד), sic appellant tetragrammaton יהוה) propterea quòd Deus duplici Jacobo de eo protegendo, ac in patriam reducendo factâ promissione, primò se *Deum Abrahami*, ac *Deum patris ipsius Isaaci* appellaverat, cap. 28. 13. Deinde *nomine suo proprio* (בשמי המיוחד) *se ei revelaverat*. Sic enim scribitur cap. 31. 3. *Et dixit Jehova Jacobo, Revertere, &c.* Vult igitur R. Salom. Jacobum hoc in loco titulos hosce Deo tribuere, ut ità se in promissionibus istis, ipsi à Deo factis, fiduciam suam repositam habere testaretur. Ver. 9.

Minor sum omnibus misericordiis, & omni veritate, &c.] Chald. זעירן אנא מכל חסדין ומכל טובתא, i.e. *Minora sunt merita mea omnibus misericordiis, & omnibus beneficiis, &c.* LXX. Interpretes quid hîc secuti sunt, quidve voluerunt, nescio, qui sic vertunt, μικρότερός Ver. 10.

[illegible] omni veritate. Sufficit mihi ab omni justitia, & omni veritate. Græcas Scholiastes notat Cyrillum legere, ἀρκετόν μοι, sufficit mihi: Italica antiquam libros habere, iuste duly sufficient sum. Hieron. in Tradit. ex Hebræo vertit, *Minor sum omnibus misericordiis tuis, &c.* Actque ita alicui nescio quid quod sensum turbet, in Græcis & Latinis codicibus contineri. Nobilius ita, *Iuste &c. pot, &c. valere, Satis mihi superque esse debet, quod mihi tam justæ beneficiis es prosecutus.* Ac ille sensus haud facilè ex Græcis verbis elicitur; Sic enim potius dicendum esset, *Iuste &c.* (vel *iustitia*) *pot. mihi* [illegible] *esse.* Mitum autem videri possit, LXX. Interpretes interpretari חסדים *misericordias, justitiam* (quod non hoc solum in loco faciant, sed & alibi, nempe Gen. 24. 27.) cum *misericordiam*, seu *benignitatem* denotet, ac Zimmachus potius respondeat alteri vocabulo, nempe חנינה. Sic enim quandoque *justitia* ponitur pro *veritate* seu *fidelitate in præstandis promissis*, ut 1 Joan. 1. 9. Atque ipsi quidem LXX. Genesis 24. 49. pro חסד habent ἀλήθειαν, & pro חסד *iustitia*. Ita sanè hæc Hebræa vocabula, cum una sunt conjuncta, inter se distinguuntur, quòd (ut notat Mercerus) חסד significet *benignitatem*, vel *beneficentiam*, cum gratuitò primùm quidem quid promittitur, vel absque promissione confertur. אמת autem *veritatem*, cum quod promissum est, præstatur. R. Nathan in Concordantiis חסד interpretatur חוסר תוספת, i.e. *additionem bonitatis*. Plenius Kimchi ad Hos. 4. 1. חסד יתר על הראוי, i.e. *abundantiam bonitatis*, quando bonum ultra id quod debitum est, confertur.

Ac

Ac ad Mic. 7.20. acutè ac eruditè observat, dici Deum exhibuisse חסד *benignitatem* Abrahamo, & אמת *veritatem* Jacobo, quia terra Canaan gratuitò promissa fuit Abrahamo, promissio autem ista Jacobo, nempe posteris ejus praestita. Fullerus Miscel. lib. 1. cap. 8. notat Symmachum reddidisse חסד χάριν *gratiam*; atque asserit Joan. 1.17. ἡ ἀλήθεια, nihil aliud esse quàm nobilissima illa duo, חסד ואמת, quæ persæpe in Testamento Vetere conjunctissima occurrunt. Quorum (inquit) prius denotat gratuitum Dei favorem, quo fit, ut ultra, adeóque præter rigidam & immotam universæ legalis (ut ità dicam) severitatis lineam, æterna bona, remissionem nempe peccatorum, renovationem & vitam cœlestem promittat prorsus immerentibus, imò contraria omnia merentibus: Posterius indicat immutabilem Dei constantiam ac veritatem, quâ promissa bona iisdem, quantumvis immerentibus, largissimè ultra omnis juris lineam perfectissimæque præstat. Quamvis autem utraque, χάρις καὶ ἀλήθεια, *Gratia & Veritas* in Lege crebrò commemorentur, non tamen illic exhibentur, sed in Evangelio per Christum duntaxat, in quo omnes promissiones Dei sunt *Etiam*, & *Amen*, ad ipsius Dei gloriam. 2 Cor. 1.20.

Non cum baculo meo, &c.] Chald. אֲרוּם יְהוּדָה: עִבְרִית, *Nam solus transivi.* Targum Jonath. *Nam cum baculo meo duntaxat, &c.* R. Salomon sic commentatur, *Non fuit mecum neque argentum, neque aurum, neque pecus* (seu possessio, וְלֹא מְקֻנָּה) *sed tantùm baculus meus.* Addit Midras Agada dicere, quòd baculo suo percussit ac divisit Jordanem. Sed altera expositio simplex est ac genuina,

Ver. 15. עֲשָׂרִים פָּרִים *Et juvencos decem.*] Vulg. *boves viginti.* Vel legit, vel in animo habuit עשרים pro עשרה. Scitè Amama in Censurâ, Nobis de alieno non licet esse tam benignis. LXX cum Hebræo consentiunt, τοὺς δέκα μόσχους. Similiter Chaldæus, ותורין עסרא. Et Targum Jonathæ, ותורי עסרא, i.e. *Et tauros decem.*

Ver. 20. אֲכַפְּרָה פָנָיו *Placabo iram ejus.*] Ad verbum, *operiam faciem ejus.* Vel, ut Mercerus interpretatur, *abstergam vultum ejus.* Ità passim usurpari hoc verbum in sacrificiis asserit, q.d. detergere maculam & peccatum. Refert Ramban velle id significari esse magis Rabbinicum, & in Scripturâ deduci à כופר lytro, quasi sacrificium pro redemptione animæ detur; ipse tamen priorem expositionem sequitur, ac notat, in Ezrâ כפוריים esse pelves, ab abstergendo sanguine per sacerdotes ad labra eorum. Sic hoc in loco, velut abstergam ab irâ vultum ejus, i.e. *placabo, & propitium mihi reddam, conciliabo.* Aben Ezra hîc exponit אכפרא per אכסה ואסתיר, i.e. *operiam & abscondam.* Et פני per כעסו, i.e. *iram ejus.* Ut 1 Sam. 1. 18. ופניה לא היו עוד, i.e. *Et ira seu indignatio ejus* (ad verb. *& facies seu vultus ejus*) *non erat ei amplius.* *Facies* pro irâ ponitur, quia ira in facie apparet, ibi statim se conspiciendam præbet. R. Salom. in eundem sensum interpretatur, אבטל רוגזו, i.e. *indignationem ejus cessare faciam, seu auferam.* Et citat illud Isai. 28. 18. ubi verbum כפר sensu isto usurpatur, וכופר בריתכם את מות, i.e. *Et irritum erit fœdus vestrum cum morte.* Chald. אודניוה לרוגזיה, i.e. *quiescere faciam indignationem ejus.* Targum Jonath. נרעי ית סגר אפוי, i.e. *reconciliabo affectum vultûs ejus.*

Munere

Munere quod proficiscitur לְפָנַי *ante me.*] Sic Onkelos & Jonathan in Paraphrasibus suis, קדמי *ante me.* Vulgatus (omisso pronomine) *muneribus quæ præcedunt.* LXX videntur legisse לפניו, i.e. *ante eum*, ἐν οἷς ἄγουσι τοῖς προπορευομένοις αὐτόν, *muneribus quæ præcedunt eum.* Notat autem Nobilius pronomen à Complutensi abesse.

וַיֵּאָבֵק *Et luctabatur.*] אבק *est pulvis.* Inde verbum in Niphal נאבק *luctari*, quia (ut rationem reddit Aben Ezra) qui luctantur, pulverem excitare solent. Similiter Menahem (ut refert R. Salom.) exponit ויאבק per ויתקשר, i.e. *Et pulverizabat se*, ab אבק *pulvere*, quòd luctantes pedibus suis hùc illùc movendo pulverem excitent. Ipse autem R. Salom. exponit, ויתקשר, i.e. *colligavit se*, vel *complicavit se*, utì solent luctatores eos, quibuscum luctantur, amplexari, seseque cum eis complicare. Hâc significatione aït verbum נאבק usurpari in linguâ Syrâ. Chaldæus habet, ואשתדל quod Fagius interpretatur, *Et luctabatur.* Verbum autem השתדל *occupatum esse in re aliquâ, vel rei alicui operam dare* propriè denotat. Targum Jonath. ואתקטש מלאכא עמיה בדמות גבר, i.e. *Et certabat angelus cum eo in similitudine viri.* LXX ἐπάλαιε, *luctabatur.* Et sic Vulg. Aquila & Symmachus, ἐπάλαιεν, *volvebatur, volvebat, seu versabat se.* De hâc autem Angeli cum Jacobo luctatione vide, si placet, Senensem Bibl. S. lib. 5. Annotat. 111. Ver. 24.

Et tetigit כַּף יְרֵכוֹ *cavitatem femoris ejus.*] Onkelos & Jonathan, כפתי ירכיה, i.e. *latitudinem femoris ejus.* Sic LXX, τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ αὐτοῦ. Fagius aït vocem Hebræam Caph propriè interiorem partem manûs, id est, *volam*, & *plan-* Ver. 25.

& planum pedis denotare, & propter similitudinem hoc in loco vertebram & cotylen significare, id est, ossis cavitatem illam, in quâ abscondimus summa pars femoris, quod Ischium Græcia dicitur, & etiam caput illud femoris, quod in ischium inseritur. Ac citat Kimchium in Radic. afferentem, os illud, in quod os femoris ingreditur, vocari *Gaph*, eò quòd recurvatum est. (Nam Caphaph incurvari significat.) Alios verò sentire sic vocari, eò quòd caro, quæ est circa os cotylæ superioris, formam habeat manûs recurvatæ. Vulg. *Et tetigit nervum femoris ejus.* At quomodo Caph significet nervum haud scio. Postea quidem mentio fit nervi, sed alia vox nempe *Gid* usurpatur. Monet autem Mercerus hoc non fuisse in poplite, ut quidam putant, sed ad ischium, aut femur in junctura ejus. Nos (inquit) vocamus *le hanche*.

וַתֵּקַע *Et luxatum est cavum femoris Jacobi.*] Hoc est (ut explicat Aben Ezra) מקומו, *recessit è loco suo, loco suo motum est.* Sic Jer. 6. 8 תקע נפשי, *ne recedat anima mea à te.* Sic R. Salomon asserit verbum תקוע, *recessionem*, seu *remotionem* (לשון רחוקות) denotare, ac illum Jeremiæ locum ad hunc explicandum adducit. Onkelos, יתן. Jonathan, יתעו, & mora est latitudo femoris Jacobi. LXX. καὶ ἐνάρκησεν, *& obtorpuit.* Vulg. *& emarcuit.*

Ver. 28. כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים וַתּוּכָל

Nam principem egisti, vel principatum obtinuisti, cum Deo, & cum hominibus, & prævaluisti.] Chald. *quoniam princeps* (הוה) *es tu coram Domino, & cum fortibus, & prævaluisti.* Sic vertit Fagius, qui in Annotat. ait posse legi, *Quoniam magnus es tu coram Domino,*

Domino, & cum fortibus certandi [certandi] contendisti, & prævaluisti. At per fortes intelligi angelos, vel sensum esse potest, Si cum Deo, & angelis contendisti, & superior evasisti, quanto magis homines superabis? Aben Ezra ad cap. 33. vers. 10. ait multos Interpretes existimare Angelum Jacobo advenisse, ut animum ejus corroboraret, ac mecum ei adiniscere. Cum enim Angelus cum superare nequiverit, quanto minus ab homine superari potuerit? Hanc autem expositionem improbat, atque asserit verbum שרה cum לע quidem significare *prævalere, superare*, non autem cum עם. Ideoque hic sensum esse, ושר עם, i.e. *princeps habebitur cum angelis, & cum hominibus principibus*. At illud ותוכל, *Et prævaluisti*, arguit sensum ab Aben Ezra improbatum esse genuinum; eumque sequi videtur R. Salomon. Non dicetur (inquit) amplius benedictiones tibi obvenisse יעקבי, i.e. *supplantatione & dolo*, sed בשרירות ובגבורה, i.e. *virtute ac aperto marte*, ad verbi *dominationem & revelationem faciet*. Ac illud, *Et cum hominibus*, interpretatur de Esavo & Labane. Similiter Hieron. in Tradit. Sensus (inquit) est, *Non vocabitur nomen tuum supplantator*, hoc est, יעקב Jacob, *sed vocabitur nomen tuum princeps cum Deo*, hoc est, *Israel*. Quomodo enim princeps ego sum, sic & tu, qui mecum luctari potuisti, princeps vocaberis. Si autem mecum, qui Deus sum, vel angelus (quoniam plerique variè interpretantur) pugnare potuisti, quanto magis cum hominibus, hoc est, cum Esau, quem formidare non debes? Ibidem Hieron. redarguit eos, qui *Israel interpretantur, vir videns Deum, sive mens videns Deum*, quasi esset compositum ex איש *Ish*, vir, & ראה *Raa*, videre, & אל El, Deus. Theophylactus

lactus isto errore abreptus est, qui ad Luc. 1. 54. ait nomen *Israël*, si interpreteris, idem esse quod ὁρῶν θεὸν, *videns Deum*. Quod autem Hieronymus illic asserit *Israël* interpretari, *princeps Dei*, sive directus Dei, in eo profectò & ipse à veritate aberrat. Nam Israël idem quidem valet, quod *princeps Dei*, vel *cum Deo*, à שרה *princeps*, & אל *Deus*; non autem idem quod *directus Dei*, vel *cum Deo*; prima enim littera Jod est adventitia, & formativa nominis proprii, nec componitur nomen ex ישר *rectus*, & אל *Deus*. LXX hunc locum sic interpretantur, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ, καὶ μετ' ἀνθρώπων δυνατὸς ἴσθι, *Non vocabitur, &c. quia invaluisti cum Deo, & cum hominibus potens eris*. Videntur legisse ישרא absque ו præfixo, vel illud tanquam redundans omisisse. Aquila, ἄρχων ἐστὶ θεοῦ, *Princeps fuisti cum Deo*. Symmachus, ἄρξῃ ἰσχύι παρὰ θεοῦ, *princeps fuisti fortitudine erga Deum*. Theodotion, ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ, *invaluisti cum Deo*. Hinc autem apparet omnes hosce Interpretes derivâsse nomen *Israël* ex Sar *princeps*, vel Sara *principatum habere*, & *El Deus*, quæ sola est vera nominis derivatio, ut ipse angelus hîc aperte significat. Targum Jonath. *Non vocabitur, &c. quia princeps fuisti* (שלטת עברין) *cum angelis Domini, & cum fortibus, & prævaluisti eis.*

Sic Lyranus eundem errorem errat, asserens Israël interpretari *directus cum Deo*, vel *princeps cum Deo*.

Ver. 29. *Cur ita quæris nomen meum?*] Vulg. addit, *quod est mirabile*. At ista Hebræus textus non agnoscit, nec in Chaldaicis versionibus habentur. Sed nec in Romanâ editione LXX Interpretum, refert quidem Nobilius nonnullos legisse, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, atque ità habere Theodoretum quæst. 91. Græcus autem Scholiastes testatur verba ista apud neminem Interpretum in Hexaplo fuisse.

Fagius

Fagius in Collat. putat ex Judic. 13. hinc à filiolo quodam fuisse adjecta, quod tamen est verisimile. Amama in Censura ait Romanos Correctores à Clemente octavo ordinatos verba ista expunxisse, à bonâ mentibus tamen esse retenta. In Codice meo, qui Lugduni apud Antonium Vincentium impressus fuit, anno 1566. verba ista habentur, nec quicquam (quod aliàs fieri solet) in margine annotatur. Lyra etiam ista legit, sed monet non esse de textu.

Ver. 32. * Vel, contractum.

*Propterea filii Israël non comedunt nervum * luxatum.* Quare, inquit R. Salom. appellatur גיד הנשה ? respondet, מפני שנשה מקומו ועלה, i.e. *Quia è loco suo exsiliit, & ascendit.* Asserit enim נשה *Nasbe esse* à נתה *Nasba*, prout significat *festinare, exsilire*, (והוא לשון קפיצה) Eam significationem verbum נשה ait habere Jerem. 3. 30. נשרה גבורותיכם, *exsiluit*, seu *elisus abiit robur eorum.* Similiter R. Nathan in Concordantiis ait נשה in hoc Geneseos loco pariter ac in illo פשע *remisit*, ut etiam alibi significare *recessionem, prolationem, & remotionem.* At verbum נשה fere significat *oblivisci*; unde Fagius, Hebræi (inquit) vocant *nervum oblivionis*, quod scil. ex contactu angeli loculum suum deseruit, & conterminus in locum superiorem recedens. Ita enim scribunt Hebræi, ויקרא גיד הנשה שנשה מקומו ועלה מלמטן ושכח מקומו ומן מקומו שכח, i.e. *Et vocatur Gid Hanasche (seu nervus oblivionis) quod motus fuerit loculus, & asscenderit, quasi dicas, quod oblitus fuerit loculus suus, & ab eo recesserit.* Refert etiam Fagius non nullos accipere נשה pro נשה, i.e. * *perit, defecit,* Jer. 31. 30. ex dictâ potiùs à נשה. ** à נשה.*

* Illud נשרה

** Vide Bibliam Polyglottam.

dissipatum

dissipatum esse, ac legere nervum dissipatum: atque huic sententiæ subscribere Kimchium in Radicibus. LXX. interpretantur, καὶ ἐνέφυσεν ἐν ἐκείνῳ nervum qui obstupuit, vel obtorpuit. Vulg. qui aruit. Mercerus ait Judæos, quòd hodie ignorent ubi sit hic nervus, ideo ab omnibus nervis in posterioribus animantium abstinere solere, imò & posterioribus animantium, saltem donec nervi omnes sint amoti. Nec ait quam eos multa de hoc nervo agere, peculiari capite eum describant, quod à primis ejus vocant נשה in tra- [illegible] hic de profanis usibus.

In CAPUT XXXIII.

Ver. 1. Et divisit pueros &c. וַיַּחַץ. Non ut plerique existimant Cinquic Hieron. tres turmas fecit, sed duas. Denique ubi nos habemus divisit, quia posuit gulgores, id est, dimidiavit, ut unum cuneum faceret ancillarum cum parvulis suis, & alium Liæ & Rachel, quæ liberæ erant, cum filiis earum, primâque ire faceret ancillas, secundas liberas, ipse autem ante utrumque gregem fratrem adoraturus occurreret. Hinc Hieronymus, quem sequi videtur Shindlerus in Pentaglotto, in verbo נחץ, hunc enim locum adducens, exponit וַיַּחַץ & divisit populum, qui erat apud ipsum in duas turmas. At pace tantorum virorum, ipse Genes. 21. & 6. & 7. aperte mihi monstrare videtur, Jacobum filios suos una cum uxoribus in tres turmas divisse. De verbo autem וַיַּחַץ etiam (tum de in futuro יַחַץ, & per apocopen וַיַּחַץ) inter-

dum

dato significet, dividere, in duas partes æquales dividere, nonnunquam tamen simpliciter ponitur pro dividere. Dan. 11. [illegible] i.e. & divisit in quatuor plagas cæli.

Et Rachelem & Iosephum postremo loco posuit.] Ver. 2.
R. Salomon ibi notat, [illegible], i.e. *Posterius posterius dilectum.* Quos maximè caros habuit Jacob, eos postremo loco posuit, nempe ut à periculo, si quod esset, essent remotissimi. Idem etiam observavit Aben Ezra, Jacobum fecisse, ut postremo loco posuisse Rachelem & Josephum, quò melius evaderent, eò quòd ipsos potissimum dilexerit.

וישקהו Et osculatus est eum.] Verbum Hebraicum Ver. 4.
hic punctis desuper positis more inusitato habet, id mysterii alicujus latendi causâ factum suspicantur Hebræi. *Raal Turim* (apud quem rarò occurrit quicquam non ineptum) ait hoc innui, quòd Esau in animo habuit Jacobum mordere, quod Hebræis est נשך, *Nashac*, aut osculari eis est נשק *Nashak*. Notat etiam Cabbalistica (ut totus pene *in istis* nugis occupatur) per Gematriam, id est, juxta numerum quæ ex literis exsurgit, idem valere [illegible], i.e. *& osculatus est eum*, ac [illegible], i.e. *ad mordendum eum*. Sic in Pirke Rlieser, cap. 39. dicitur, *Nolegat*, [illegible], *& osculatus est eum*, sed [illegible], *& momordit eum*. R. Salomon etiam refert quosdam hujus vocis punctationem sic interpretari, quòd Esau haud sincero ac integro animo osculatus est Jacobum; è contrà autem R. Simonem filium Jochai asseverare, manifestè traditum esse, quòd Esau fratrem suum odio habuit, verum ista horæ incaluisse viscera ejus, ac eum sincerè totóque animo osculatum esse. Certè insolentia

ista

ista punctatione (à quocunque demum adhibita fuerit, de quo licem movere jam nolim) innui videtur, rem miram planè fuisse, ut Esau, qui hostili animo adverso Jacobum processit, eumque fundituus delere cogitavit, jam subitò, quasi in alium virum mutatus, amplexu atque osculo eum exciperet.

Ver. 9. * Eadem etiam verba habet illud Targum, ver. 11.

ויאמר עשו יש לי רב *Est mihi multum.*] Targ. Jon. יש לי סגי *sunt mihi apte multa.* LXX ἱκανά μοι ἐστιν. Vulg. *habeo plurima.* R. Salom. ait Esavum sic jactabundum dixisse (יתנו לו) se nempe multò plus quàm necessariis suis usibus sufficeret habere; Jacobum autem (ver. 11.) dixisse יש לי כל *sunt mihi omnia*, scil. *quæ sunt necessaria*, i. e. *quantum sufficit mihi.* Sic LXX ἱκανά μοι ἐστιν. Noster utrobique, *I have enough*, i. e. *mihi satis est.* At procul dubio non sine causâ aliis verbis se expressit Jacob, quàm quibus usus fuerat Esau. Vulg. autem cap. 43. 28. *Sordida, sufficit mihi.*

Ver. 12. והלכה נסעה *Et ibo* נסעה *ante te.*] Vel, *e regione tui*, vel *juxta te.* Chald. נסעה, *simul*, sed ita etiam Jonathan. Fagius in Animadversionibus censuit esse, *Ibo & habitabo tecum, & æquis passibus eodem tecum iter habebo.* LXX πορεύσομαι ἔμπροσθέν σου, *ibo coram te*, vel *recta.* Videntur legisse נכחך, æque ac ותלכה ויסעה, & *ibo.* Symmachus, ἐγὼ ἀκολούθως σοι πορεύσομαι, *ego consequenter tui faciam.* Schol. πορεύσομαι ἐπὶ τὰ κατεναντίον σου, *ibo e regione tui.* Vulg. *atque* [illegible] *e regione tui ibo.*

Ver. 13. והעלות עלי צאן ובקר מניקות עלי *Et vaccæ & oves fœtantes mihi sunt.*] Sic Aben Ezra exponit: עלי עליהם, *quod super eas mares allecturine.* Vulg. fortasse LXX διὸ ἐπ' ἐμοὶ εἰσὶν, *ideò sunt apud me.* At Chaldæi, *lactantes.* Sic Targum Jonathan [illegible] Et R. Salomon,

עוללי, i.e. *nutrientes fœtus suos*, à עולל quod puerum vel parvulum lactentem significat. Atque ità etiam Kimchi in Radic. nti. testatur Mercerus. Vocis forma arguere videtur radicem potiùs esse עלל quàm עולל alioqui utrayis expositio loco satis congruit.

לאשר לבי *Ad eadem operæ* לבי id est, *propter* Ver. 14.
opus. Sic supra cap. 30. 30. לרגלי *propter me*, ad verb. *ad pedem meum*. Chaldæus ibidem לרגלי i.e. *propter me*. Targum Jonath. *propter me* (ad verb. *in pede meo*, לרגלי) *quod tibi profui, ex quo ingressus fui in domum tuam*. R. Moses in More Nebuchim parte 1. cap. 28. notat רגל in hisce Geneseos locis manifestam denotare. Aben Ezra hîc exponit, .81.רא
שורש מלאכה ועבודה i.e. *propter pecuniam quæ* (i.e. cujus cura) *est opus meum*. Atque hîc sibi videri, vocem מלאכה significare id quod quis ab potestate sua possit efficere: ad interdum eo notare סחורה, i.e. *pecuniam*, vel *divitias*, ut cum dicitur Exod. 22. 11. *si non miserit* (extenderit) *manum suam* במלאכת רעהו *in opus proximi sui*, i.e. *in facultates ejus*. Atque hinc putat nuntium dici מלאך, quòd is in potestate sit ejus à quo mittitur.

למה זה אמצא חן בעיניך *Quare istud? inveniam* Ver. 15.
gratiam in oculis domini mei. Onkelos & Jonathan eodem planè sensu interpretantur. Fagius in versione suâ interseris *saltem inveniam (saltem) gratiam*, &c. Atque in Annotat. ait sensum esse, *Satis est mihi, si tandem tibi gratus & acceptus fuero*. At si hæc verborum esse sensus, dicendum potiùs, *inveniam* (tantùm) *gratiam*, &c. Quare quamrapidè aliunde petere, non memini legere *saltem* pro *tantùm*. LXX. ἐύροιμι χάριν

ἐναντίον σου. Κύριε, *Satis est, quòd inveni gratiam coram te Domine.* Ac sic esset מצאתי, *in oculis meis*, & חנני, *inveniam*, idem valeret quod חנני *inveni*. At cap. 34. 11. ומצא חן בעיניכם LXX verunt, ὑμῖν χάριν εὑρεῖν ἐνώπιον ὑμῶν, *invenire gratiam coram vobis.* In eundem modum etiam hoc in loco interpretari debuerunt. Hisce autem verbis Jacob humanitatem istam Esavi deprecatur, atque indicat beneficii loco sibi futurum, si Esau ipsum cum suis, prout expedire judicaverit, proficisci permiserit, nec comites sibi adjunxerit, quippe qui non tam honori ac auxilio, quàm oneri ac damno forent.

Ver. 18. *Et venit Jacob* שלם *(ad) Shalem.*] Ut sit nomen loci. LXX εἰς Σαλήμ. Vulg. *in Salem.* At Hebræi appellativè sumunt. R. Sal. argutiùs more suo enarrat, שלם בגופו, *incolumis corpore suo*, quòd circumcisio ipsius sanata, esset שלם בממונו, *incolumis divitiis suis*, quòd ex omni isto munere (quod nempe Esavo dederat) nihil ei decesset: שלם בתורתו, *incolumis lege (seu religione) sua*, quòd sit domo Labanis doctrinam suam non dedidicisset. Aben Ezra exponit, שלם בשוא, i.e. *quod venit in pace, seu prosperè*, nec quicquam adversi sustinuit. Atque existimat hoc ideo dictum, quòd statim capite sequenti narratur quemadmodum cum ad urbem Sichem Jacob venisset, grave ei infortunium ex raptu Dinæ acciderit. Drusius in difficil. loca Gen. cap. 33. refert etiam Gerundensem & R. Levi hic interpretari שלם *salvus, incolumis.* Sic Onkelos, ויתי יעקב שלים לקרתא דשכם, *Et venit Jacob salvus ad urbem Sichem.* Et Jonathan eadem habet verba, ac insuper addit post שלם, i.e. *salvus, incolumis*, בגו גלוותיה, i.e. *in*

qua

quæ habebat. Lyra asserit Hebræorum sententiam videri verissimam, nempe ut *Salim* hîc appellativè *pro sano & integro* sumatur, quia civitas ad quam venit Jacob, capite sequenti vocatur *Sichem*. Imò hoc ipso loco * ità vocatur. Mercerus mavult loci nomen esse, qui etiam diffus erat *Sechem*, nostris *Sichem*, & corruptè *Sichar* Joan. 4. ubi Samaritani Templum exstruxerunt, ubi adorabant exemplo, ut calumniabantur, Jacob, qui illic diu mansit. Et quanquam hæc urbs deinceps *Sechem*, non *Salim* in Scripturâ dicatur, nihil tamen obstare ait, utrumque nomen hîc poni. *Sechem* autem hîc viri nomen esse asserit in *Salem*, quæ erat urbs ipsius *Sechem*. At certè cum capite sequenti & aliis passim urbs ista vocetur *Sechem*, nusquam autem *Salem*, rationi magis videtur consentaneum, ut *Salem* hîc accipiatur appellativè, utque Hebræa ista, שלם עיר שכם אשר בארץ כנען sic reddantur, Et *venit Jacob incolumis* (nihil damni passus neque à Labane, neque ab Esavo) *ad urbem Sechem*, Ver. 19. [*Centum nummis.*] R. Salom. exponit שלמה per שלם, i.e. *monetam*, ac refert R. Akibam dixisse, eum profectus esset ad loca maritima (ubi nummi) monetam ibi vocatam fuisse *Kesbitu*. Kimchi ut est apud Fagium in Collat.) sic refert verba Akiba, קשיטה, i.e. *Centesimum in Arabicum audivi quid vocarint nummum Kesbita.* Chald. קשיטין, i.e. *centum agni*. Sic LXX. & Vulg. Fagius hîc ser. rationem hujus interpretationis intelligere non posse, quum *Kesbita*, testantibus doctioribus Hebræorum, sit genus monetæ, ac etiam Lucas Act. 7. non agnorum, sed argenti mentionem faciat. Strachus (relle Anuma ih Genes.) vertit *centum denariis*,

* עיר שכם (ad) urbem *Sichem*. Quanquam Sichem hîc potest esse nomen viri.

narii, vel *obolis*; ac putat Vulgatum deceptum à LXX Interpretibus, eorum autem codices corruptos esse, ac ἀμνῶν habere pro μνῶν, i.e. *agni*, pro *minis*. Hebræi (inquit Lyra) dicunt, *centum obolis*; & ideo translatio nostra hîc deficit, vel dictio quæ in Hebræo ponitur est æquivoca. Drusius in Gen. cap. 97. ait omnes Hebræos, quos viderit, exponere *Kesitha*, per קשׂוּ, quod à Lyrâ & aliis *obolum* reddi non probat, cùm centum oboli tantum efficiant quinque siclos; non autem verisimile sit, agrum tam vili fuisse venditum. Addit fortè *agnos* hîc dici *numos agni imagine signatos*. Ità (inquit) nonnulli putant, & potest esse verum, &c. Sic apud Athenienses *numus, bovis imagine signatus*, dicebatur *bos*, unde Proverbium, *Bos in linguâ*. Targ. Jonath. habet, מאה מרגלין, i.e. *centum margaritis*. Sed istud æquè excedit, ac *centum obolis* deficit.

Ver. 20. Et vocavit illud El Elohè Israel.] Id est, *Deum fortem, Deum Israëlis*. El idem valet quod אל ותקיף, i.e. *robustus & fortis*, ut notat hîc Aben-Ezra. Sic Aquila ἰσχυρὸν interpretatur. R. Sal. ait altare non fuisse vocatum Deum Israëlis, sed propterea quòd Deus Jacobo adfuerat, eúmque liberaverat, ideò Jacobum appellâsse altare nomine signi, sive miraculi (שם אות ומופת) ut tam Dei nominis istius appellatione, commemoraretur: quasi dixerit Jacob, *Is qui fortis est, neque Deus benedictus, mihi, cui nomen est Israël, est Deus*. Atque in istum modum exponit locum Exod. 17. 15. Aben Ezra autem dit propterea quòd Deus auxiliatus fuerat Jacobo, eum vocâsse altare, quo Deum coluit, *Deum fortem, Deum Israëlis*. Nomen istud revera altari fuisse impositum existimat. Atque ità etiam intelligit loca ista, Exod. 17. 15. & Ezech.

Ezech. 48.35. Chaldæus hîc ità habet, *Et erexit ibi altare, & cultum instituit super eo coram Deo forti, Deo Israëlis.* Targum Jonathæ sic, *Et erexit ibi altare, & dedit ibi decimas, quas separavit ab omnibus, quæ habebat, coram Deo forti, Deo Israëlis.* LXX καὶ ἐπεκαλέσατο τὸν Θεὸν Ἰσραήλ, *Et invocavit Deum Israëlis.* Omiserunt nomen *El*; & pronomen לוֹ illud, quod ad altare refertur. Vulg. *Invocavit super illud fortissimum Deum Israël.* At לוֹ קָרָא est, vocavit illud, nempe altare. Non ineptè videntur interpretari, qui putant nomen *altare* esse repetendum, *Et erexit ibi altare*, & vocavit illud *(Altare) Dei fortis, Dei Israëlis.* Simplicius tamen esse existimo, ut hîc sensus sit, *Et vocavit illud, scil. altare, El Elohè Israël*, id est, *Deus fortis (est) Deus Israëlis*; quemadmodum Exod. 17. 15. *Jehova Nissi*, i.e. *Dominus (est) vexillum meum.* Et Ezech. 48.35. *Jehova Shammah*, i.e. *Dominus (est) ibi.*

In CAPUT XXXIV.

ET egressa est Dina.] תֵּצֵא, inquit Aben Ezra, i.e. à seipsâ, ultrò, suâ sponte, animo suo obsequens, cùm nullam egrediendi idoneam occasionem habuerit. Salomon, Prov. 7. 11, 12. notat mulierem meretriciam foràs vagari solere: Et in linguâ Chaldaicâ meretrix vocatur נַפְקָא Vide ad ver. 31. גְּרָא, i.e. *egrediens foràs.* Verbo isto hîc utuntur Chaldæi Paraphrastæ, Onkelos scil. & Jonathan, תִּנְפַּק רְנוֹתָא. Illa quidem non nisi ex puellari quâdam curiositate exiit, ut verba ista indicant, ad videndum filias istius terræ; sed hâc vagatione ejus factum est, ut vitiata rediret. Apostolus igi-

tur Tit. 2. 5. præcipit, ut *juniores fœminæ sint obse-*
quæ, i.e. *ut domi se contineant.*

Ver. 3. ותדבק נפשו בדינה *Et adhæsit anima ejus Dinæ.*] Chaldæus, ואתרעיאת, *Et delectata est anima ejus in Dinâ*, vel *complacuit animæ ejus.* Est Hebraismus, (ut notat Fagius) pro *amore illius captus est.* LXX καὶ προσέσχε τῇ ψυχῇ Δείνας, *Et attendit, vel adhæsit animæ Dinæ*, quasi in Hebræo esset, ותדבק בנפש דינה. Vulg. *Et conglutinata est anima ejus cum ea.* Verbum דבק alibi, nempe Genes. 2. 24. LXX interpretantur per προσκολλᾶσθαι, quod propriè est *agglutinari.*

Ver. 4. *Accipe mihi puellam hanc in uxorem.*] Hinc apparet Jacobum per aliquot annos illic mansisse, quum Dina quamprimum istuc venit, non ultra septem annos nata esset, ut notat Aben Ezra ad cap. 33. ver. ult. Atque idem etiam notat Mercerus, qui propterea putat haud verisimile esse, Dinam mox ut istuc venit, raptam fuisse, aut Sichem in minorem annis duodecim insaniisse.

Ver. 13. *Et responderunt filii Jacobi, &c.* בְּמִרְמָה *dolosè.*] Onkelos, בחוכמתא. Jonathan, בחוכמא, i.e. *prudenter.* Sic & R. Salom. qui ex istis verbis, *quæ vitiaverat Dinam sororem ipsorum*, probari putat non fuisse *fraudem*, sed *prudentiam.* At Scriptura disertè vocat מרמה, *dolum* vel *fraudem.* Lyra dicit dictionem Hebraicam esse æquivocam, & accipi aliquando pro *dolo*, aliquando autem pro *cautelâ bonâ.* At *Mirma*, nunquam (quod sciam) nisi in malum usurpatur; nec certè hoc in loco aliter accipi potest, cùm filios Jacobi dolosè se gessisse sit manifestum. Burgensis fatetur dictionem Hebræam (quæ apud Burgensem in nonnullis libris mendosè scribitur *myrine* pro *myrma*, vel *mirma*) nunquam

nunquam significare *prudentiam* vel *cautelam*, sed *fraudem* duntaxat & *dolum*; asserit tamen sustineri posse eorum opinionem, qui dicunt filios Jacobi hîc dolosè non egisse; *dolum* enim quandoque impropriè pro *bonâ cautelâ* usurpari. Ad hoc confirmandum citat illud 2 Corinth. 12. *dolo vos cepi*; at quàm perperam locus iste intelligatur, suprà ostendi ad cap. 27. 35. Addit Burgensis, quia Sichimitæ nullam petierunt veniam de tantâ injuriâ Jacobo filiisque ejus illatâ, ideo eos pacem non concessisse, sed solùm dixisse, se posse cum eis fœdere jungi, si circumciderentur; non autem promisisse se eâ conditione cum eis fœdere junctum iri. At contrarium ex ver. 15. & 16. tam evidens est, quàm quod maximè. Denique asserit, Jacobum non redarguisse Simeonem & Levi de dolositate & injustitiâ, sed eo tantum nomine quod ipsum cum familiâ suâ periculo exposuerunt, cùm præ incolis terræ istius pauci fuerint, ver. 30. Indè colligit, si Jacobi familia adeò fuisset numerosa ut adversariis resistere potuisset, Jacobum filiorum suorum facta approbaturum fuisse. At quàm longè à vero hoc sit alienum, luculenter patet ex cap. 49. 5. 6. 7.

Et dabimus filias nostras, &c.] Argutatur hîc R. Salom. ac notat ex pacto Hamoris cum Jacobo filiisque ejus ver. 9. atque ex responsione filiorum Jacobi hoc versu, constare, Jacobi filiis fuisse concessum, ut Sichemitis quas vellent in uxores darent, ex ipsorum autem filiabus pro libitu sibi eligerent. Illic enim dicitur, *Date filias vestras nobis, & accipite filias nostras vobis*; ita Jacobi filios allocutus est Hamor. Similiter hîc Jacobi filii dicunt: *Dabimus filias nostras*, scil. לעצמינו, id est, ex

Ver. 16.

ex arbitrio nostro, prout nobis visum fuerit; Et filias vestras accipiemus nobis, scil. מאשר ירצה לנו, i.e. *Inter omnes quas nobis libitum fuerit eligere.* Ubi vero Hamor & Sichem filius ejus cum civibus suis colloquuntur, observat eos verbis in contrarium versis uti, *filias eorum accipiemus nobis, & filias nostras dabimus eis*, ver. 21. (quasi nimirum ex ipsorum arbitrio res gerenda esset) ut ità eos ad circumcisionem acceptandam facilius perducerent: In eum certè finem sermonem suum verbis ad id quàm fieri potuit maximè accommodatis instituerunt, ut liquet ex ver. 23.

Ver. 17. *Auferemus filiam nostram.*] At Dina eorum soror erat. Ità est, eam tamen hîc filiam appellant, tum (ut notat Aben Ezra) quòd juvencula esset, tum quòd etiam nomine patris sui loquerentur.

Ver. 29. *Et omnem substantiam eorum, & omnes parvulos eorum.*] Ad verb. *Et omnem parvulum eorum.* LXX hîc nimium ab Hebræo vagantur, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν, καὶ πάντα τὰ κτήνη αὐτῶν, *Et omnia corpora eorum, & omnem supellectilem eorum.*

Ver. 30. *Et dixit Jacob Simeoni & Levi.*] Vulg. Quibus perpetratis audacter dixit ad Simeon & Levi. At ista, Quibus perpetratis audacter, sunt additicia, ut etiam à Lyrâ notatum est.

Et ego (cum non habeam) paucos.] Ad verb. *viros numeri.* Onkelos & Jonathan, ואנא עם דמנין, *Et ego (cum sim) populus numeri*, vel (ut vertit Pagnus) *populus qui numerari possit.* Est autem periphrasis paucitatis; Nam ut notat Aben Ezra, דבר שימנו הוא מעט, i.e. *Ea quæ numerari possunt exigua sunt numero: Paucis est numerare pecus.* Deuteron. 33. 6. יהי מתי מספר,

מספר i.e. *Et (non) sint viri ejus numerus*, i.e. *numerabiles, pauci.* Isai. 10. 19. ויהי מספר, *numerus erunt*, hoc est, ut exponit Kimchi, מעטים *pauci.* Hieron. *præ paucitate numer abuntur.*

Num tanquam cum scorto ageret cum sorore nostrâ?] Ver. 31.
Onkelos, הכאנתא, Num tanquam cum egrediente foras, &c. Vide ad ver. 1. Targum Jonathæ sic habet, Non oportet dici in congregatione Israëlis, *Præputiati polluerunt virginem*, & cultores imaginum vitiârunt filiam Jacobi; sed sic dici oportet, *Præputiati interfecti sunt propter virginem*, & cultores imaginum propter filiam Jacobi. Nec irridebit nos Sichem filius Hamor propter circumcisionem suam, at quasi mulierem meretricium, evagantem foris, quæ vindicem non habet, reddidisset sororem nostram, *nisi hoc faciuus* perpetrassemus.

In CAPVT XXXV.

Surge, ascende in Bethel.] R. Sal. censet istud infortunium proximè memoratum, nempe raptum Dinæ, Jacobi ideo accidisse, quòd tamdiu assondere in Bethel, ibique votum suum persolvere, cunctatus fuisset. Sed etiamsi Jacob in eo peccaverit, ideo tamen supplicio isto affectum fuisse affetere nimis videtur temerarium. Ver. 1.

Deos alienos.] Sic Vulg. Hebræa ad verbum sonant, *deos alieni.* Onkelos & Jonathan, מן טעותא, *Idolo populorum.* R. Salom. exponit de idolis, quæ ex spoliis urbis Sichem apud eos remanserunt. Atque ità etiam Targum Jonathæ. Aben Ezra ait, חלילה, *Absit*, Ver. 2.

abſit, ut Propheta cubaret cum deorum alienorum cultricibus; ac pollicetur ſe hunc locum alibi expoſiturum; ſed ubinam id præſtet neſcio.

Ver. 4. תחת האלה אשר עם שכם *Sub quercu quæ eſt in Sichem.*] Vel, *juxta Sichem.* Targum Jonathæ, תחות טורא דמתבי לקדמות שכם, *Sub quercu quæ vicina eſt urbi Sichem.* אלה autem, quo vocabulo pro Hebræo אלון etiam Onkelos utitur, alii *quercum* exponunt, alii *tilium*, alii *terebinthum*. LXX ὑπὸ τὴν τερέβινθον, *ſub terebinthum*. Sic etiam Vulg. *Subter terebinthum*. Maſius ad Joſ. 8. 30, 31. ait, אלה & אלון eandem eſſe poſitionem; utrum autem quercum, an terebinthum; aut aliam aliquam arboris ſpeciem ſignificet, cùm apud Hebræos varia ſit opinio, non definit. Idem etiam ad Joſ. 24. 26. ait, cujus generis arbor ſit אלה, nihil certi à quoquam aſſeri. Multos enim quercum fuiſſe arbitrari; alios pinum, aut abietem; iſti autem opinioni favere videri Græcum nomen ἐλάτη: LXX ſolere *terebinthum* vocare; eſſe etiam qui *ulmum*, eſſe qui *eſtameam* interpretentur. Ipſe verò cum Symmacho, Aquilâ, & * Latino Interprete ex quercuum genere fuiſſe ſuſpicatur; quòd homines peregrini referant etiam nunc *Elon*, ſive *ilicem* oſtendi apud illam Abrahæ memorabilem habitationem, & folia illi eſſe paullò majora quàm Lentiſco, fructus verò quales quercubus. Ratio hæc, quâ nititur Maſius, adeò infirma mihi videtur, ut miror illum, virum certè doctiſſimum, quicquam ei tribuere. Nam ſi iſtiuſmodi arbor in loco iſto jam conſpiciatur, quid tum poſtea? Num exiſtimandum eſt eam ab Abrahami uſque, vel Jacobi temporibus exciſſe? Credat Judæus apella. Si autem

* Vulg. Joſ. 24. 26. אלה vertit quercum.

tem postea ibi exorta est, quomodo ad hunc locum illustrandum quisquam faciat non video. De voce autem *Elà*, R. Salom. ad Hos. 4. 13. ait suâ linguâ vernaculâ, nempe Gallicâ, esse "אורמא *ulma*; Et Kimchi ibid. suâ, nimirum Hispanicâ, "אולמו *ulmo*. Certum vocis significationem ignorari apparet. LXX autem hîc addunt, καὶ ἐξέλειπεν αὐτὰ ἕως σήμερον, *& perdidit ea usque in hodiernum diem*; quæ ab Hebræo textu absunt, uti etiam à Chaldæo, & Latino.

Ver. 7. וַיֵּרָא אֵלָיו אֱלֹהִים ׀ בְּבֹאוֹ מִפַּדַּן אֲרָם *Apparuit ei Deus.*] Ad verbi *apparuerunt*. Verbum enim נִגְלוּ plurale est, quia *Elohim* etiam est plurale quoad terminationem vocis, licèt de Deo vero usurpatum quoad sensum & significationem sit singulare. Chaldæi Paraphrastæ, Onkelos & Jonathan de Angelis interpretantur, וְאִתְגְּלִיאוּ לֵיהּ מַלְאֲכַיָּא דֵּיי, *apparuerunt ei angeli Domini*. Ità etiam & Aben Ezra Elohim hîc exponit angelos, & citat illud cap. 28. 12. *Et ecce angeli Dei, &c.* At cùm hîc ratio reddatur quare vocavit locum istum *El Bethel*, i. e. *Deus Bethel* (vide ad cap. 33. 20.) Elohim hîc de Deo dici haud dubium est. De constructione autem nominis *Elohim*, de Deo vero usurpati, cum verbo plurali, contrà quàm fieri solet, vide suprà ad cap. 20. 13.

Ver. 8. *Et mortua est Debora nutrix Rebeccæ.*] R. Salom. ait se ex verbis R. Mosis Haddarshan (seu Concionatoris) didicisse, Rebeccam (juxta promissum suum cap. 27. 45.) misisse Deboram ad Jacobum, ut è Padan Aram exiret, eâmque reverentem in viâ obiisse. Eodem etiam modo Lyra hunc locum explicat. LXX ἀπώλεσεν δὲ Δεβόρα ἡ τροφὸς Ῥεβέκκας. Hieron. in Tradit. observat, ipsos LXX

hîc

hîc interpretari מינוקת *nutricem*; miratur igitur, nec sine causâ, quare suprà cap. 24. 59. eandem vocem interpretarentur τὸ ὑπόλειμμα, *substantiam*. Targum Jonathæ hîc pro מינוקת *nutrix*, habet מיגוגרא *pedagogam*; est vocabulum à Græco formatum. Cap. 24. 59 legitur מרגניתא, sed, ut monet Buxtorfius in Lexico Syro-Chald. eodem modo, quo hîc, legi debet.

מתחת לבית־אל *Sub Bethel.*] Vulg. ad radices Bethel. R. Salom. ait urbem Bethel in monte sitam fuisse, ac Deboram ad radices montis fuisse sepultam.

Ver. 10. *Non vocabitur nomen tuum amplius Jacob, &c.*] Aben Ezra bene explicat, לשון בני אדם ישראל, i.e. *Non solùm Jacob, sed etiam Israël.* R. Salom. putat allusum esse ad significationem nominis Jacob, quod supplantatorem denotat, & nominis Israël, quod principatum designat. לשון אדם הבא במארב ועקבו אלא לשון שור ונגיד, i.e. *Non vocabitur amplius eo nomine quod designat hominem insidiis, ac fraude utentem; sed eo nomine quod dominum ac principem sonat.* Vide ad cap. 32. 28. *Dudum* (inquit Hieron.) *nequaquam ei ab angelo nomen imponitur, sed quod imponendum sit à Deo prædicatur. Quod igitur ibi futurum promittitur, hîc docetur expletum.* Hæc Hier. in Tradit. Atque ità etiam locum illum superiorem cap. 32. 28. intellexit R. Salomon, quasi istic mutatio nominis posteà à Deo facienda tantùm promitteretur. Ista autem expositio pro concesso sumere videtur, non Deum sed angelum quempiam creatum fuisse, qui cum Jacobo luctatus est, quod tamen multi non concedent, nec certè videtur concedendum, propterea quòd (ut alia missa faciam) ipsum nomen Israël indicat

indicat Jacobum cum ipso Deo luctatum fuisse, eique prævaluisse.

אני אל שדי Ego sum Deus omnipotens.] R. Sal. sic explicat, Ego ir sum qui valeo benedicere: benedictiones enim meæ sunt. Vide suprà ad cap. 17. 1. Ver. 11.

Et erexit Jacob statuam.] Aben Ezra dubitat, utrum Jacob jam secundò statuam erexerit, an idem sit quod suprà narratum est, cap. 28. 18. ut sensus sit, quòd jam antea erexerat: hoc autem putat probabilius. Ego verò existimo alterum esse verisimilius. Dicitur enim ver. 13. Deum à Jacobo ascendisse, in loco quo cum illo locutus est: deinde sequitur ver. 14. Et erexit Jacob statuam in loco isto, quo cum illo locutus est: horum verborum connexio arguere videtur, Jacobum jam postquam cum ipso loqui Deus cessasset, ac ab ipso discessisset, statuam ibi erexisse. Ver. 14.

כברת הארץ Paululum terræ.] Onkelos, כמות Ver. 16. אחרא (lege etiam Chaldæus 2 Reg. 5. 19.) Fagius vertit, quasi stadium terræ: in Collatione autem omittit particulam quasi. Buxtorfius in Lexico Syro-Chald. exponit כמות miliare. Alii (ut notat Mercerus) interpretantur jugerum, quantum dia uno arari poterit. Ita Onkeli interpretationem intellexit Fullerus Miscell. lib. 2. cap. 15. Ait enim Onkelum כברת transtulisse, tanquam per Metathesin à כברה, vel כברות deductum, vocabulo Syro-Chaldaico arationem (ut putat) sonante: Nam verbum ἀροῦν, arare, voce חרת ab Interprete Syro expressum esse, 1 Cor. 9. 10. Aben Ezra ait in כברת fortè similitudinis esse notam, ac כברה esse כמדת מדה, i.e. vice sive itineris mensuram. R. Salomo refert Menahemum interpretari ex significatione כבר, quod forsan multum id

id est, *multum itineris seu viæ*: alios autem ex voce כברת, quæ *cribrum* significat, ut denotetur tempus, quando terra instar cribri est perforata, vel excavata (בזמן שהארץ נחלות נחלות כברות) Quod fere fit (inquit Fagius in Collat.) post hyemem gliscente vere, cum terra ob multiplices rimulas, scissuras & cavernas cribri formam habere videtur. Clarius Merocrus, cum scil. vernò tempore terra aratro profinditur. Atque ità etiam illius expositionis sensum explicat Amama in Censura. Ipse autem R. Salom. ait significare spatium terræ, nempe *parasangam* (פרסה) aut amplius. Fullerus loc. cit. docet *Parsam* sive *parasangam* eandem esse mensuram cum *leucâ*, ac continere duo milliaria. R. Salom. ad cap. 48. 7. ubi etiam hæc verba כברת הארץ occurrunt, asserit esse mensuram terræ, nempe bis mille cubitos, juxta mensuram termini Sabbati, sive itineris, quod in Sabbato confici licuit. Ad 2 Reg. 5. 19. ubi in historiâ Naamanis eadem verba habentur, tantum ait significare certam quandam terræ mensuram. R. Levi illic exponit terram cultam, quæ fuit circa urbem, ac sensum esse ait; Naamanem non longè abiisse discessisse, inter eum enim & urbem non fuisse nisi agros cultos urbi adjacentes, vineasque ac hortos ad eam pertinentes. Kimchi ad illum locum ait, כמו שיעור מיל, i. e. *Est mensura milliaris*. Ità etiam exposuisse fertur R. Saadia. In Radicibus autem Kimchi (uti Fagius & alii referunt) vult Capi in *Cibrâh* esse notam similitudinis, non de radice; ac verbis illis, *Cibrâh haarets*, significari spatium terræ, quod eundo confici potest à manè usque ad tempus prandii. Sic Fagius in Collat. exponit illa Hebræica, כמהלך יום. Deinius autem,

autem, tempus quo cibus sumitur; quæ interpretatio cum Hebraicis verbis melius respondet, tum cum alterâ opinione de mensurâ miliaris magis convenit. Huic Kimchii expositioni sic intellecta favet Drusius, qui vertit, *circiter* * *dietam terræ*, hoc est (ut ipse explicat) tantum spatium quantum homo conficit inter refectionem. Exempli gratiâ, spatium illud quod viator conficit à mane ad jentaculum, à jentaculo ad prandium, à prandio ad cœnam. At nè sic quidem huic expositioni cum eâ quæ proximè præcedit, bellè convenit. Sic enim non nisi tria miliaria quis in die conficeret. Et tamen Kimchi etiam alio nescio quo loco (uti testatur Fagius) refert exponi de miliari; ac dici tantum itineris esse à sepulcro Rachelis usque ad Ephratam. Ramban (referente Meteoro) dicit se loca ista invisisse, ac inter sepulturam Rachelis & Bethlehem non interesse miliare. Ipse igitur exponit filiam * Chaldaicè *filia*, ut sit mensura velut terræ filia metaphoricè; at quid hoc sibi velit me nescire fateor. LXX. vertunt ὡς ἱππικὸν στάδιον. Reliquerunt vocem Hebræam, velut ignorantes (inquit Fagius) quid significet, & tanquam loci alicujus nomen esset. Similiter & in aliis locis sæpe ab eis factum notat Fagius; atque hinc colligit non esse Septuaginta versionem, quæ illorum nomine circumfertur. Quis enim (inquit) fieri potuisset, ut tam periti Hebraicæ linguæ viri, ut de eis opinio est, ità insigniter in linguam sanctam? Certè Græcam Veteris Testamenti versionem non esse ejusmodi qualem LXX. ediderunt, sed plurimis in locis corruptam ac depravatam, nemo, opinor, dubitat. Quod ad hanc ipsam vocem, de quâ agimus,

* עוד כדרך הארץ, circiter dietam terræ.

* Ità etiam Hebraicè significat Psal. 2. 12. & Pro. 31. 2.

aginus, attinet, 2 Reg. 5. 19. corruptè scribitur Χαβρωθὰ pro Χαβρωθὰ, quod in aliquibus libris haberi testantur Græca Scholia; atque ità in Complutensi Editione esse notat Nobilius. Eo-qua igitur tanta caussa fuit * Morino, ut ità de Romanâ Editione illius Græcæ versionis gloiaretur. Hieron. in Traditt. notat LXX Interpretes cap. 48. 7. vocem *Gibiah* transferre *hippodromum*, de quo miratur. Fullerî conjectura est, eos ideo sic transtulisse, quòd existimârunt רגמ per metathesin literarum esse pro דרמ à רמד *equitavit*, ità ut sumatur pro certo quodam mensuræ genere, curlis equestri destinato, atque inde factum fortassis, ut Munsterus *stadium* verterit. Aquilam Hieronymus refert transtulisse, κατ' ὀλίγον τῆς γῆς. Sed melius (inquit) est, si transferatur, *In electa terræ tempore eum introivit Ephraim*. Atque adde vernum tempus significari, olim in floreni omnia rumpuntur, & anni tempus electum est, vel cùm transeuntes in viam carpunt, & eligunt è vicinis agris quodcunque ad manus venerit, diversis floribus invitati. Hinc Vulg. hoc in loco, *vernotempore*. Et 2 Reg. 5. 19. *Electo tempore*. Fagius putat autorem vulgatæ versionis secutum esse eos, qui à רגמ, i. e. *tribu* significationem hujus vocis *Gibrub* arcessunt. Sed potiùs deducit à רגמ, *eligere*, ut sentit Mercerus; atque etiam Amama in Genes. Burgensis ad cap. 48 notat dictionem Hebraïcam non significare *tempus*, nec *tempus*, sed mensuram parvam terræ. Et Dotting ibidem refert Lyram idem etiam notâsse in tractatu suo de differentiâ Translationis vulgatæ & Hebraïcæ veritatis, licèt in Commentariis vulgatæ Translationi se accommodaverit. Fullerus in Aquilæ interpre-

* In Proleg.

terpretatione potissimum acquiescit, ac existimat per דרך ארץ viam patentem, publicam ac regiam significari, quæ extrà urbem est; à ברה eadem significationis cum ברא & בורר, nempe *mundabalsch*, purum ac mundum reddere, purgare. Jos. 17. 18. ובראתו. Vulg. succides atque purgabis ad habitandum spatia. Eodem (inquit) modo דרך viam patefactam declarabit, per quam libera ultrò citroque commeandi facultas existit. At ex verbis tum hoc loco positis, tùm cap. 48. 7. Rachel apud me moriebatur in viâ, cùm adhuc esset *Cibrath* terræ ad veniendum Ephratam, maximè mihi videtur verisimile per *Cibrath* terræ spatium quoddam terræ denotari. Illud בדרך, *in viâ*, istam Fulleri interpretationem hic videtur excludere; deinde istud עוד *cùm adhuc* [scil. esset] & ista, לבוא אפרתה *ad veniendum Ephratæ*, postulare videntur, ut *Cibrath terræ* certam quandam terræ mensuram designet. Omnibus igitur perpensis, nihil occurrit probabilius, quàm quod putat Mercerus, *Cibrath* scil. terræ esse *mensuram* interiùs, *sed exiguam, & nobis ignotam.*

Puer autem ejus vocavit eum Benjamin] Ben est *filius, Jamin dextra.* Quid autem Orientem respicienti Australis plaga est dextra, ideò etiam *Jamin* quandoque Austrum significat. R. Salomon igitur putat hunc à Jacobo sic appellatum, quòd is solus ex omnibus Jacobi filiis natus esset in terrâ Canaan, quam venienti è Mesopotamiâ asserit esse Australem; idque probat ex Genes. 12. 9. Sed probatio ista minùs firma videtur. Drusius in Præter. ad 1. Corin. 15. 4. hanc eandem rationem nominis *Benjamin* reddit; at ad difficil. hoc. Genes. refert Gerundensem negare terram Canaan ad Meri-

Ver. 18.

Meridiem Mesopotamiæ sitam esse, sed ad Occidentem potius, cùm Mesopotameni respectu Canaan dicantur filii Orientis. Fortean igitur (inquit) * sita erat in Euro Austro, & ex parte Austrum, ex parte Orientem respiciebat. Sic Babylonii filii Orientis vocantur, licèt regio illa deputetur Septentrioni. Mercerus asserit Ramban (is idem est cum Gerundensi) falli; Mesopotamiam enim esse terræ Israël Aquilonarem Orientalem. Sequitur igitur sententiam R. Salomonis (quem, more suo, vocat *Rasi*, quia abbreviatè nomen ejus scribitur יר"ש) ut bono omine sic eum notâsse patet, quòd sibi solus in terrâ Canaan, dextrâ orbis parte respectu Mesopotamiæ, esset natus. Addit, *vel certè filium dextræ*, idem, *roboris & felicitatis*; allusione ad æquivocationem nominis *Oni*: Nam *On* non solùm luctum significare (quo sensu Rachel eum vocavit *Benoni*, i.e. *filium luctus mei*, vel *afflictionis meæ*, ut notant Aben Ezra & R. Salom.) verùm etiam robur, ut Isai. 40. 29. Et infrà cap. 49. 3. Drusius refert Aben Ezram & Hiskuni interpretari *Benjamin* filium dierum, quia pater senex admodum erat, cùm eum gigneret; ut יָמִין *Jamin* sit pro יוֹם *Jom*, ex dialecto Syriacâ. De Hiskuni non habeo dicere, nec in universum de Aben Ezrâ pronunciare audeo; in commentariis autem ejus in hunc locum de hoc nomine *Benjamin* nihil invenio. Probabiliorem Drusius putat istam expositionem, quòd nomen ab eo impositum sit, qui Deut. 26. 5. Syrus vocatur, ac jam recens è Syriâ venerat, ubi tot annos commoratus fuerat. Sed non magni ponderis hæc esse videntur, cùm in reliquorum filiorum nominibus, etiamsi in ipsâ Syriâ nati essent, dialecto ista non

* Scil. Mesopotamia respectu terræ Canaan. At sic ratio haud quadrat.

non usus sit Jacob; imò cap. 31. 47. disertè notatur Jacobum, cùm monti nomen imponeret, verbis puris Hebraicis usum esse, etiamsi Laban Syriacis usus fuerit. Ego igitur cum Hieronymo eos errare existimo, qui *Benjamin* filium dierum interpretantur. Cùm Rachel ob difficilem partum filium suum vocâsset *Benoni*, i.e. *filium luctus mei*, Jacob meliora de eo sperans, vocavit eum *Benjamin*, i.e. *filium dextræ meæ*, q.d. hic felix sanctusque mihi erit filius. Targ Hieros. Pater autem ejus vocavit eum linguâ sanctuarii *Benjamin*.

Et retendit tabernaculum suum וַיֵּט אָהֳלֹה *ultra turrim Eder, vel turrim gregis.*] Hunc locum (inquit Hieron. in Tradit.) Hebræi esse volunt, ubi postea Templum ædificatum est, & turrim Ader turrim gregis significari, hoc est, congregationis & cœtûs. Quod & Prophetæ Michæas testatur, dicens, Et tu turris gregis nebulosa, filia Sion, &c. illóque tempore Jacob transiisse locum, ubi postea Templum ædificatum est, habuisse tentoria. Sed si sequemur ordinem viæ, pastorum juxta Bethlehem locus est, ubi vel angelorum grex in ortu Domini cecinit, vel Jacob pecora sua pavit, loco nomen imponens; vel, quod verius est, quodam vaticinio futurum jam tunc mysterium monstrabatur. Sic Hieron. Targum Jonathæ, *Ultra turrim gregis*, locum, unde futurum erat, ut rex Messia in fine dierum revelaretur. Innuit locum non longè fuisse à Bethlehem. Ver. 21. עֵדֶר Eder, vel Ader, ut legit Hieron. gregem significat. Ver. 21.

Et abiit Ruben, & concubuit cum Bilhâ concubinâ patris sui.] Jonathan in Targum suo, ac R. Sal. ità hunc locum interpretantur, ac si propterea Ruben cum patris sui concubinâ Bilhâ concubuisse dicatur, quòd cùm videret lectum Jacobi post Ver. 22.

mortem Rachelis in tentorio Bilhæ positum, existimans in matris suæ Lecx contemptum fuisse factum, eum turbavit ac destruxit. Insulsum sanè commentum, ac violenta Scripturæ in alienum sensum detorsio.

Ver. 26. *Qui ei nati fuerunt in Padan Aram.*] At Benjamin natus fuit in terrâ Canaan. Ità est, verùm (ut notat Aben Ezra) Scriptura de omnibus dicit, eos natos fuisse in Syriâ, quòd ibi majori ex parte nati fuerint. Manasses in Conciliatore suo quæst. 55. in Gen. refert Hiskuni ità interpretari, etiam Benjamin in Padan Aram natum æstimari, quia ibi Rachel mater ejus cum precibus suis à Deo impetravit. Sed hoc à simplicitate Scripturæ nimis est remotum; illud etiam remotius quod dicit Lyra, *Benjamin* ibi natum reputari, quia mater ejus indè fuit oriunda, & patri ejus matrimonio juncta. Expositio Aben Ezræ procul-dubio est germana, quam ipse tandem Lyra amplectitur, eique subscribit Mercerus.

Ver. 27. *Kiriath Arba.*] Sive civitatem Arbæ. LXX ἐις πόλιν τῆς ἀρβὲ, *in civitatem campi.* At quomodo קרית ארבע Arba campum significet haud intelligo. Hieron. in Tradit. LXX Interpretes hîc redarguit, quòd Hebron in monte sita fuerit. Ipse Hieron. vertit, *in civitatem Arbæ*; atque ait eandem civitatem & *Mambre* dici, ab amico Abrahæ antiquitus appellatam.

In

In CAPUT XXXVI.

Adah filiam Elon.] Suprà cap. 26. 34. vocata est *Basbemath*; binominis igitur fuit, ut notat Aben Ezra. R. Salom. aït *Adah* vocatam fuisse *Basbemath*, quòd aromata (quæ Hebraïcè vocantur בשמים *Besbamim*) idolis incenderet. Sed hæc nominis ratio non nisi vocum inter se similitudine, levi certè fundamento, nititur. Ver. 2.

Et Aholibamah.] R. Salom. aït eam esse *Jehudith* (de quâ cap. 26. 34.) ac Esavum (quem vocat יהושע, i.e. *impium illum*) eam vocâsse Jehudith (quod confessionem sonat) quasi ea idololatriam suam abnegâsset, ut ità patrem suum deciperet.

Filiam Anah, filiam Zibeon Hivei.] *Invenimus* (inquit Aben Ezra) *Anah fuisse fratrem Zibeon* (ver. 20.) *item filium ejus* (Zibeon) *vocatum fuisse Anah* (vers. 24. & 29.) Hinc colligit, vel patrem & filium, vel duos fratres cum eâdem muliere congressos esse, nec discerni potuisse, uter eorum pater esset qui ex eâ geniti erant. Addit fortè hanc Aholibamah fuisse filiam Anah, qui fuit filius Zibeon, ac Scripturam eam patri simul ac avo tribuere, ut inter duos Anas distingueretur. Manasses in Concil. refert R. Isaacum Aramam, & Abrabanelem dicere, Zibeonem cum nuru suâ incestum commisisse, atque indè natam Aholibamam; quæ propterea vocatur filia Anæ, quòd is pater ejus putabatur, cùm matris ejus maritus esset; & filia Zibeonis, quòd is ejus pater revera fuerit. Idem testatur R. Levi Ben Gersom

existimare, Aholibamam ex Anâ fuisse genitam, vocari autem & filiam Zibeonis, quòd ab eo esset educata; quemadmodum filii Merab ob istam rationem vocantur filii Michal, 2 Sam. 2. 8. Refert denique Manasses Rabbenu, Tam velle nomen Anah hîc esse nomen fœminæ, quæ fuit filia Zibeonis. Ità quidem nulla in verbis esset difficultas; sed minùs probabilis est ista opinio, cùm quòd Scriptura non soleat omisso patre matrem commemorare, tum quòd *Ana* sæpius infrà in hoc capite memoratus, nempe ver. 20. & 24. & 29. semper vir fuisse ostenditur. LXX. Ἰουδὶθ τὴν τοῦ Δεβεγὼν, *Filiam Ana, filii Sebegon.* Videntur legisse בן pro בת. Mercerus notat vulgatum interpretem eodem etiam modo legisse; at id in dubio esse videtur. In textu enim reperio, *filii*, at in margine, *filiæ*. Lyra legit, *filiam Anæ, filiam* (nonnulli codices mendosè habent, *filia*) *Sibeon.* Movet enim quæstionem, quomodo Aholibama dicatur filia duorum, scil. patris & filii; & vinprobatâ Hebræorum opinione de incestu, dicit fortè fuisse filiam Anæ naturalem, Sebeonis autem adoptivam, quemadmodum Ephraim & Manasses Josephi naturales filii, Jacobi autem adoptivi fuerunt. Vel posse dici eam avi filiam appellari, quemadmodum Laban filios filiarum suarum, filios suos appellavit. Hoc etiam Mercero placuit, & est quidem vulgare Hebræorum dictum, quod multis Scripturæ locis confirmatur, בנים בנים הרי בנותיהם, i.e. *filii filiorum sunt quasi filii, vel pro filiis habentur.* Nescio tamen an hîc dictum istud locum habeat. Sic enim satis fuisset dicere, *filiam Zibeon*, quemadmodum 2 Paral. 22. 10. *Athalia*

lia vocatur *filia Omri*, qui ejus avus fuit; erat enim filia *Ahab*, ut est cap. 21. 6. R. Levi adversùs istam expositionem objicit, tunc dicendum fuisse, בת ענה בת ענין, *filiam Anæ, filii Zibeonis*. Mercerus respondet Scripturam dixisse filiam Anæ, filiam Zibeonis, ut commodior fieret distinctio inter utrumque Anam, filium nempe & fratrem Zibeonis, ut infrà legitur, nè quis statim ubi audiret Aholibamam filiam Anæ, filiam dici putaret Anæ fratris Zibeonis, additum esse, filiam Zibeonis. At distinctio ista æquè perspicua, imò magis perspicua esset, si diceretur, filiam Anæ filii Zibeonis; nec ità ullus in verbis scrupulus remaneret. Manasses huic objectioni respondens quid sibi voluerit haud scio; asserit enim in Scripturâ propter inclusa haud dubiè mysteria, quæ optimè (scilicet) intelligunt Cabbalistæ, sæpius literam pro literâ esse positam; quasi scil. hîc בת pro בן diceretur; nec tamen ullum Scripturæ locum profert, ubi istiusmodi literarum mutatio inveniatur. Ego verò ad id quod objicit R. Levi responderem, multò quidem clariorem, adeóque ab omni ambiguitate immunem fore sensum, si scriptum esset, filiam Anæ filii Zibeonis; eundem tamen sensum, licèt non adeò evidenter, hac certò ex hac lectione emergere, filiam Anæ, filiam Zibeonis. Mercerus ex hoc ipso capite alterum locum tanquam huic parallelum affert, nempe ex ver. 39. ubi Mehetabel dicitur filia Mathred, filia Mezahab. Sed incertum est utrùm Mathred & Mezahab sint nomina virorum, an fœminarum; si autem fœminarum sint nomina, ità legi potest, filia Mathred, filiæ Mezahab. Atque ità habet Vulgatus.

LXX autem (ut hoc in loco legentes בת pro בן) Συγατηρ Μαχαλὰθ υἱὸς Μαυζὲκ.

Ver. 3. *Et Basemath filiam Ismaëlis.*] R. Salomon notat eam antea vocatam fuisse *Mahalath*, nempe cap. 28. 9.

Sororem Nebaioth.] Vide supra ad cap. 28. 9.

Ver. 4. *Et Ada peperit Esavo Eliphazum.*] Hieron. in Tradit. asserit hunc esse Eliphazum istum, qui in libro Job memoratur.

Ver. 5. *Et Korachum.*] Quia ver. 16. inter duces ex filiis Eliphaz numeratur Korach, ideo R. Salom. ait eum fuisse ממזר *Mamzer*, i. e. *spurium*, ex incestu genitum, filium nempe Eliphaz, qui cum patris sui uxore Aholibama coïit. Aben Ezra ait nonnullos existimare duos fuisse Korachos, nempe Korachum filium Adæ, & Korachum filium Aholibamæ; sibi autem videri unum duntaxat fuisse Korachum, filium scil. Aholibamæ; numerari autem inter filios Eliphaz, qui duces fuerunt, quòd inter eos habitaverit; vel quòd fortè cùm mater ejus esset mortua, ab Adâ inter filios ipsius fuerit educatus, ac pro filio habitus; quemadmodum simili de causâ Mical filios habuisse legitur.

Ver. 6. *Et abiit in terram.*] Nempe ut habitaret ubicunque commodè posset, ut exponit R. Sal.

Ver. 8. *Et habitavit Esau in monte Seir.*] Ex cap. 32. 3. & 33. 14, 16. apparet Esavum antea in monte Seir habitâsse. Manasses in Concil. quæst. 53. in Gen. refert R. Mosen Gerundensem, Abrabanelem & Hiskuni hunc nodum solvere, dicendo Esavum antea quidem in Seir habitâsse, sed sine familiâ; postquam autem Jacob è Mesopotamiâ in Canaan rediisset, quia terra tot armentorum capax non

non erat, Esavum assumptis uxoribus, liberis, omnibúsque suis stabilem sedem in Seir posuisse. Mercerus in hanc sententiam citans Gerundensem, asserit pulcram sibi videri nodi solutionem, ac inter nostros Augustinum & Eucherium penè consentire testatur.

Et Timna fuit concubina Eliphaz.] R. Salom. vult hanc Timnam eam esse, cujus fit mentio 1 Paral. 1.36. ubi inter filios Eliphaz recensetur. Et quia in hoc ipso capite ver.22. Timna dicitur soror Lotan, qui fuit filius Seir, ver.20. ideo ait Eliphaz rem habuisse cum uxore Seir, atque ex eâ genuisse Timnam, éámque cum adulta esset, ejus factam concubinam; non autem recenseri inter filios Seir, quia soror Lotan fuit ex matre, non ex patre. Sed unde constat unam eandémque personam hic & in Paralipomenis memorari? Mihi certè non videtur verisimile; imò existimo Timnam, cujus in Paralipomenis fit mentio, fuisse virum; atque in hanc sententiam citatur Hiskuni à Manasse in Concil. quæst. 57. Ità hîc ver.40. legitur dux Timna, ubi Aben Ezra notat, זכר הוא, i.e. *in hoc loco est mas.* Atque addit, multa esse nomina, quæ maribus pariter ac fœminis sunt communia. Sic Aholibama (ut idem observat) ver.41. est mas, cùm ver.2. & 5. sit fœmina. Manasses refert Gerundensem existimare, Timnam concubinam Eliphaz, postquam peperisset Amalec, alterum quoque filium concepisse, & ex partu morientem suum ei nomen imposuisse, ad propagandam nominis sui memoriam; atque hunc esse, qui in Chronicis filius Eliphaz appellatur; à parente autem Eliphaz nuncupatum fuisse Korah, atque eo nomine in stirpe illius recenseri. Ver.12.

censeri. Ità quidem fieri potuit, unde autem constet ità factum, non intelligo.

Ver. 15. *Hi sunt principes duces filiorum Esau.*] Hoc est, interprete R. Salomone, ראשי משפחות ; i.e. *capita familiarum.* Aben Ezra ait, אלוף esse נשיא ונגיד, *principem & magnatem.* Onkelos & Jonathan אלופי interpretantur per רברבי, i.e. *magnates, vel principes.* Fagius in Chald. Paraph. refert Hebræos inter *Alluph, ducem,* & *Melec, regem,* sic distinguere ; מלך שקרוי משוח ואלוף שאתו מוכתר, i.e. *Rex dicitur, qui coronatus est; dux verò, qui non est coronatus.* Mercerus existimat duces hosce dominationem habuisse, in suâ quemque familiâ ; nec alios aliis successisse, sed eodem omnes tempore ducatum tenuisse.

Ver. 16. *Dux Korah.*] Hic Korah inter filios Eliphaz, at ver. 18. inter filios Aholibamæ uxoris Esau recensetur. Ex Rabbinis nonnulli (teste Manasse in Concil. quæst. 58. in Gen.) dicunt Eliphaz uxorem patris sui incestâsse, atque indè natum Korah. Alii autem volunt eum inter filios Eliphaz numerari, etiamsi Aholibamæ filius fuerit, quia inter eos habitavit, vel cùm valdè infans esset, ab Eliphaz acceptus educatúsque fuit. Sunt etiam qui dicant duos fuisse Korachos, unum filium Eliphaz, alterum filium Aholibamæ ; atque hoc ego potissimùm amplecti velim.

Ver. 20. *Isti sunt filii Seir Horæi.*] Hieron. in Tradit. ait Esau, & Edom, & Seir esse unius hominis nomen : quòd autem sequitur, *Et Horæi habitantis terram*, novam vult inchoare narrationem. At clarum est, *Seir* hîc ab Esau (qui & *Edom* vocatur) distingui, eúmque vocari Horæum. Idcirco autem (inquit Hieron.) Horæorum recordatus est, quia primo-

primogenitus filiorum Esau ex filiabus eorum accepérat concubinam, (Timnam enim, de quâ ver. 22. eandem esse ait cum eâ, quæ ver. 12. dicitur concubina Eliphaz.) LXX. ἕτοι οἱ υἱοὶ Σηὲρ τοῦ χορραίου. Vulg. *Isti sunt filii Seir Horræi.* Planum est, eos Horræi cum Seis conjungere, ac propterea Seir de alio quopiam ab Esau diverso intelligere. Apertè etiam Lyra, *Iste* (inquit) *Seir non fuit Esau, sed alius, qui fuit ante eum; quod patet ex hoc, quod additur Horæi. Illi enim qui habitaverunt illam terram ante Esau, & filios ejus, vocati sunt Horæi, sed filii Esau expulerunt eos de terrâ, & dominati sunt ibi, ut habetur Deut. 2.*

חורי *Horæi.*] Sic plerique interpretantur, ut sit nomen gentilitium, vel à loco deductum. Aben Ezra autem exponit *nobilem*, ut vox חורין usurpatur Neh. 4. 14. & sæpe etiam alibi. חורי propriè *album* denotat; & quia albedo est color *nobilissimus*, ideo pro *nobili* ac *illustri* ponitur; ut contrà חשוכים alibi pro *obscuris* & *ignobilibus*, Prov. 22. 29.

Zibeon & Ana.] Hi numerantur inter filios Seir; at ver. 24. Ana dicitur filius Zibeonis; hinc Hebræi, tum veteres, tum recentes (teste Manasse in Concil. quæst. 59. in Gen.) colligunt Zibeonem cum matre suâ concubuisse, indéque ortum Anam; ac propterea Anam & fratrem Zibeonis fuisse, utpote ex eâdem matre natum, & filium, quòd à Zibeone esset genitus. Sic illi ex quâlibet occasione incestus & spuriatus fingunt; at eundem utrobique Anam intelligere nulla nos cogit necessitas.

Anan & Ana.] Vide annotationem proximè præcedentem. Ver. 24.

Iste

Iste est Ana, qui invenit אֶת הַיְמִים *mulos, &c.*] Vox Hebræa *Jemim* variè exponitur. R. Salomon exponit פרדים, i.e. *mulos*. Asserit Anam fecisse ut asinus super equam ascenderet, atque ità mulum fuisse genitum. Addit hunc Anam fuisse (*Manzer*) spurium ex incestuoso coitu natum, ac similiter monstrosum bestiarum coitum inveniſſe. Aben Ezra refert R. Saadiam etiam *Jemim* interpretari *mulos*, verbum autem מצא *invenit* interpretari דרכיב, i.e. *equitare fecit**; quasi scilicet Ana iste primus mulis ad equitandum usus fuerit. Addit verò Aben Ezra, fortè Anam artem istam generandi mulos inveniſſe, cùm diversæ animalium species naturaliter inter se copulari non soleant. Hanc expositionem confirmari ait ex eo quod sequitur, nempe eum id fecisse dum patris sui asinos in deserto pasceret. Atque indè etiam eos refellit, qui *Jemim* interpretantur *plantas*. Quid enim plantis cùm asinis? Kimchi in Radic. (citante Fagio in Collat.) ait, *Jemim* sunt *muli*, qui compositi sunt ex duabus speciebus, nempe equo & asinâ. Cúmque dicit (Scriptura) *invenit*, sensus est, quod (non casu, sed) consilio (id fecit) שיריכיב חמור על הסוסה, i.e. *quod asscendere fecit* (ad verb. *equitare fecit*) *equum super asinam, atque ità produxit hanc speciem in mundum.* Similiter Targum Jonathæ, *Iste est Ana, qui coire fecit* greges* (עדרוהא) *cum asinis, & tandem invenit mulos, qui ex istis* (scil. equabus & asinis inter se copulatis) *orti sunt.* Onkelos vertit, *Hic est Ana, qui invenit* ית גבריא *fortes.* Fagius in Annotat. ait, [a] *mulos* intelligi, eósque à robore appellari גבריא, *animalia scilicet robustissima.* Alii putant Chaldæum voce גבריא significâsse *gigantes*, ac Hebræum

* Non videtur verbum דרכיב hic accipi posse eo sensu, quo in verbis Kimchi infrà citatis accipitur.

* Scil. equarum.

a In Jonathâ est בורניתא quod *mulos* interpretatur Buxtorfius.

brazum יְמִים pro asini vocabulo יָמִים accepisse. Ita sentit Mercerus, atque hoc rectius judicari Amama. Ego verò Fagio potiùs consenserim, mulos denotari voce יְמִים, cùm quòd omnes Hebraei ita interpretentur, tum quòd diu antea fuerunt gigantes, ut videbimus cap. 6. quomodo igitur existimare potuit Anam gigantes invenisse? Aut quonam tandem modo is eos invenisse dicatur? Denique, si ita interpretemur, quis esset sensus eorum, quæ sequuntur, cùm patris sui asinos in deserto pasceret? LXX. ὃς εὗρε τοὺς ἡμιόνους, *qui invenit Jamin.* Ipsam Hebræam vocem, tanquam obscuram ac ignotæ significationis, reliquerunt, quod & alibi non raro faciunt. Vide ad cap. 35. 16. Hieronymus in Tradit. recitans versionem LXX Interpretum legit *Jamim*, quod ad Hebraeam vocem aliquanto propiùs accedit. Asserit autem Hieron. multa & varia apud Hebræos de hoc capitulo disputari; apud Græcos quippe & nostros super hoc silentium esse. *Alii* (inquit) *putant Jamim maria appellata; iisdem enim* * *literis scribuntur maria, quibus & nunc hic sermo descriptus est. Et volunt illum, dum posuit asinos patris sui in deserto, aquarum congregationes reperisse, quæ juxta idioma linguæ Hebraicæ matia nuncupentur, quod scilicet stagnum reperierit, cujus rei inventio in eremo difficilis est. Nonnulli putant aquas calidas juxta Punicæ linguæ vicinian, quæ Hebraæ conterminæ est, hoc vocabulo signari. Sunt qui arbitrentur angelos ab hoc ad missos esse ad asinas, & ipsum istiusmodi reperisse cubitum, ut velocissimi ex his asini nascerentur, qui vocantur Jammim. Plerique putant quod equarum greges ab asinis in deserto ipse fecerit primus assendi, ac mulorum inde nova contra naturam animalia nascerentur.*

* Literis quidem iisdem, sed non iisdem punctis. Maria enim dicuntur יַמִּים. *Iamim*, hic autem est יְמִים. *Iemim.*

tur. Hæc Hieron. qui etiam refert Theodotionem transtulisse ἐν τοῖς ἡμίοις. Aquilam autem & Symmachum in plurali τοὺς ἡμίονους. In Scholiis Græcis Bibliorum versioni additis, ex Diodoro hæc citantur, ὁ ἵππος καὶ ὁ ὄνος ἐν τοῖς ἡμίοις ἐβόσκοντο ἄγριοι, καὶ τοῦτο ἐποίησε τὸ ἔθνος. οἱ δὲ ἑρμηνεύσαντες, σύνηθες ἦν τοῖς πάλαι τὸ ἔθνος τοῦτο τεθηκέναι, i.e. *Syrus & Hebræus Jamim volunt significare aquam, ac si diceretur, invenit fontem in deserto. Qui autem sunt interpretati* (Græci scil. Interpretes) *ipsam quodammodo dictionem Hebraicam posuerunt.* Vulg. *Iste est Ana, qui invenit aquas calidas.* Fagius ait non constare quare ita verterit, nisi quod conjectura fit eum legisse vel מים *Majim, aquas*, vel ימים *Jammim, maria*, pro יֵמִים *Jemim, mulos*: sed quod adjecit *calidas*, nullum plane ex ipso textu caussam apparere. At ex Hieronymi verbis modo citatis caussam istius versionis licet colligere, nimirum quod in lingua Punica, Hebrææ conterminâ, vox ista *aquas calidas* significare dicatur. In margine codicis mei pro *aquas*, jubemur legere *equas*; sed quid sibi vult, equas calidas? Deinde ex Hieronymo satis constat alteram lectionem, nempe *aquas calidas*, esse germanam, ubinterpretatio minus probanda videatur, quippe cui longè præferenda sit illa Hebræorum, quos alii passim sequuntur, nempe *mulos*: vocem Hebraicam *Jemim* denotare. Amama ex Druſio observationem quandam Hiskuni affert de mulis, *Omnes* (inquit) *qui aures rotundas habent, eorum mater fuit equa, & pater asinus; quorum aures erant longæ, eorum mater fuit asina, & pater equus.* Illud an verum sit (inquit Amama) scali nostrum, ii dijudicent.

Vers. 25. *Adolibama filia Ana.*] Aben Ezra ait illum non esse

esse Anam illum, qui in initio versûs memoratur; sed eum de quo agitur versu præcedenti. At ego cautiùs non video cur Ana in principio hujus versûs non sit idem cum eo, qui in versu antecedente describitur. Ideo autem hîc repetitur nomen Anæ, quòd antea de filiis, hîc autem de filiâ ejus agitur.

Hi sunt reges, qui regnârunt in terrâ Edom, antequam regnaret rex super filios Israël.] Id est, *ante Mosen, qui fuit rex Israël*, ut scribitur Deut. 33. *qui fuit rex in Jesurun.* Sic exponit Aben Ezra. Et ad locum istum Deuteronomii ait, מושה רבינו, i. e. *est Moses noster.* R. Salomon autem istic de Deo interpretatur. Mercerus ait coactum esse hunc locum de Mose interpretari; illud enim Deut. 33. de Deo accipiendum videri. Mosen igitur ait divinitùs scire potuisse reges in Israël regnaturos, Hoc tamen videtur verisimilius. Vide Gen. 17. 6. & Deut. 17. 14. &c. Aben Ezra autem acriter insurgit in nescio quem [Samuelem, vel Isaac filium (אפרנ) quòd scripsit Paraschas, sive sectionem hanc in diebus Josaphat scriptam fuisse. Ait eum meritò vocatum Isaacum (quod risum sonat) ab omnibus enim esse ridendum. Atque addit, librum ejus dignum esse, qui comburatur. Ver. 31.

Jobab.] Lyra refert Ambrosium & Augustinum velle hunc fuisse Jobum; Hebræos autem dicere Jobum fuisse ex stirpe Nahor, fratris Abrahami. Præterea Job Hebraicè aliis literis scribitur, nempe איוב, cum hoc nomen sit איוב. Ver. 33.

Ex Rehoboth fluvii.] Onkelos, Ver. 37.
Similiter Jonathan; ex *Rehoboth, vel qui est Rehoboth, quæ juxta Euphraten.* LXX. ἐκ Ῥαωβώθ.

ברחובות עיר, *ex Rooboth, quæ apud fluvium.* Hieron. de locis Hebraicis, *Roboboth* (inquit) *civitas Assyriorum, quam ædificavit Assur egrediens de terrâ Senaar.* — Or, Rohoboth urbs alia juxta fluvium, ubi erat * rex Edom; & usque hodie est præsidium in regione Gabalenâ, & vicus grandis, qui hoc vocabulo nuncupatur. Vulgatus autem ab omnibus diversus abit, sic habens, *de fluvio Rohoboth.* Ex urbe fluvium facit inauditâ (inquit Amama) metamorphosi.

* Drusius censet legendum, *Saul rex Edom.*

Ver. 40. *Hæc etiam sunt nomina ducum, &c.*] Aben Ezra ait, duces hîc memoratos fuisse filios eorum ducum, quorum supra fit mentio, nec memorari nisi qui locum aliquem (seu provinciam) possederunt, (ולא ידוע כי אחרו מן שש על מקומם) R. Salom. vult hæc esse nomina ducum qui nominibus provinciarum suarum appellati fuerunt, postquam mortuus est [a] Hadad, ac regnum eorum cessavit; duces autem antea memoratos ait propriis nominibus fuisse appellatos, (שמותיהם & mox, שמות) Hanc expositionem confirmat ex 1 Paral. 1. 51 &c. Merentus putat hæc nomina, *Timna, Alva, &c.* et gentium quibus sunt dominati, & virorum qui illis sua nomina imposuerunt, fuisse. Certè quin virorum nomina fuerint haud dubitandum videtur; quædam enim ex iis antea fuerunt memorata: gentium autem nomina fuisse unde constet nescio. Lyra ad ver. 15 ait, de filiis Esau exiisse primò duces, postea reges; ac tandem regnum iterum redactum fuisse ad ducatum: quemadmodum filii Israël primò habuerunt Judices, deinde reges, & postea duces, nempe post Captivitatem Babylonicam.

[a] Sic appellatur 1 Paral. 1. qui hîc Hadar vocatur.

lonicam. *Primò* ergò numerari duces, qui præcesserunt regnum; *secundò* reges; atque *ultimò* duces, qui fuerunt post regnum. Ad hunc autem ver. ait nonnullos dicere, reges prædictos non numerari nisi eos, qui usque ad tempus Mosis regnaverunt de stirpe Esau; & duces, qui post reges numerantur, revera eos præcessisse, sed ob regiam dignitatem post eos recenseri. Utriusque dicti falsitatem ex eo patere ait, quòd 1 Paral. 1. dicitur, Adad autem mortuo, duces pro regibus in Edom esse cœperunt.

In CAPUT XXXVII.

ET *habitavit Jacob, &c.* R. Salom. notat Mosen, postquam breviter descripsisset habitationem Esavi, ac * generationes ejus, Jacobi habitationem ac generationes fusè narrare. Similiter observat decem generationes ab Adamo ad Noam breviter esse recensitas, de Noâ autem fusè tractari. Item decem generationes à Noâ ad Abrahamum brevi narratione esse percursas; at ubi ad Abrahamum ventum est, longam instituì narrationem. Ad hujus rei illustrationem annectit parabolam de margaritâ, quæ si in arenam ceciderit, colligit quis arenam, eámque cribro secernit, dùm margaritam invenerit, quam inventam servat, lapillos autem quibuscum mixta erat, abjicit. Ver. 1.

* Vox à R. Salomone usurpata וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת etiam eamdem denotat, uti statim ostenditur.

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב *Hæ sunt generationes Jacobi.* Vox Toledoth, quæ *generationes* solet significare, hîc, ut monet Aben Ezra, significat *eventus* ac casus qui Jacobo acciderunt. Ità verbum *Jalad*, Ver. 2.

gignere, unde Toleda, generatio, sumi notat, Prov. 27.1. Nescis מה ילד יום quid pariet dies, i.e. quid unius diei spatio accidet. Mercerus ait hoc Ramban non probare, sed cur improbet non intelligo. Non statuit (inquit Fagius) hic texere genealogiam stirpis Jacob, sed potius miserabiles casus & eventa, quæ ipsi Jacob acciderunt.

ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם Et attulit Joseph malum eorum rumorem patri ipsorum.] R. Salom ait eum patri narrâsse quicquid mali in fratribus suis, filiis Leæ, conspexit; eos nempe comedisse אבר מן החי, i.e. membrum de vivo (animante) ac despexisse filios ancillarum, servos eos vocitantes, nec non de illicito coïtu fuisse suspectos. Sed nescio cur hoc ad filios Leæ restringi debeat; quin potiùs de filiis ancillarum, quibuscum versatus dicitur, intelligendum videtur. Aben Ezra ait filios ancillarum Josephum, quòd parvus esset, ministrum sibi constituisse, atque hoc cum patri suo detulisse; non enim iniquum fuisse, si fratribus suis, dominæ (scil. Leæ) filiis ministrâsset. Fagius ait sensum esse, quòd conquestus est apud patrem de probris, quibus eum afficiebant fratres ejus. Ego potiùs in universum de omnibus eorum flagitiis ac malefactis intelligendum censuerim. דבה *Dibbâ* autem (ut notat Fagius) *infamiam, detractionem, & obloquutionem*, sive verè, sive falsò fiat, significat. Et Hebræi inter מוציא רעה, i.e. *proferentem infamiam*, & מוציא דבה, i.e. *referentem infamiam*, distinguunt; ut prius sit ejus, qui hoc falsò & mendaciter facit, de quo est illud Prov. 10.18. מוציא דבה הוא כסיל *qui profert convitium, is est stultus*: Posterius autem ejus,

ejus, qui verè aliquem defert, studio emendandi malum, ut Joseph fratres suos. Hoc igitur laudi, illud verò vitio vertitur. Idem etiam discrimen inter, דבה cum verbo הוציא, & דבה cum verbo הביא observat Amama, ac citat illud Num. 13. 32. ויוציאו דבת הארץ, *& protulerunt rumorem mali de terrâ istâ.* Vulgatus hic habet, *Accusavitque fratres suos crimine pessimi.* Lyra ait in Hebræo haberi, *rixam pessimam.* At Burgensis dicit, nec rixam, nec crimen pessimum in Hebræo esse, sed vocem quæ significat *detractionem*, eandémque dictionem haberi Num. 13. ubi dicitur, *detraxerunt terræ, quòd esset mala.* LXX hunc locum in contrarium planè sensum perverterunt; ità enim interpretati sunt, ac si non Joseph fratres suos, sed fratres ejus ipsum apud patrem accusâssent. κατηγόρουν δὲ τοῦ Ἰωσὴφ λόγον πονηρὸν πρὸς Ἰσραὴλ τὸν πατέρα αὐτῶν, *detulerunt autem Josephum crimine malo ad Israëlem patrem ipsorum.* Sic Cyrillus Alexandrinus (ut in Græcis Scholiis notatur) οἱ ἀπὸ Ζίλφας τε καὶ Βάλλας λόγον πονηρὸν κατήγαγον ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ, i.e. *Filii Zilphæ & Bilhæ criminationem malam adversùs Josephum deferebant.* Istam etiam lectionem secuti sunt Chrysostomus, Theodorus Heraçleotes, Theodoretus, & Isiodorus Peluſiota, ut refert Senensis Bibl. S. lib. 5. Annotat. 113. Ibidem etiam testatur Procopium asserere Aquilam eodem modo hunc locum transtulisse. At in Græcis Scholiis Aquila fertur vertisse, καὶ ἤνεγκεν Ἰωσὴφ τὸν λόγον αὐτῶν πρὸς τὸν πατέρα αὐτῶν, *Et detulit Joseph vituperium eorum ad patrem suum.* Similiter & Symmachus, καὶ ἔφερεν Ἰωσὴφ διαβολὴν κατ' αὐτῶν πονηρὰν, &c. *Et afferebat Joseph accusationem adversùs eos malam.* In

istam etiam sententiam interpretatus est Chaldæus Paraphrastes Onkelos. In Græcis etiam Scholiis notatur ex Diodoro, Syrum & Hebræum pro κατηλώγησεν habere κατηλώγησε, ut non fratres Josephi illum, sed ille fratres suos apud patrem accusâsse, atque indè illis invisus fuisse intelligatur. Drusius ait, quædam exemplaria LXX Interpretum habere κατηλώγησεν κατ' Ἰωσήφ, veram autem lectionem esse, κατηλώγησε ὁ Ἰωσήφ. Nobilius innuit ità in Complutensi Editione legi; alteram autem lectionem antiquam esse apparet. Sed ut lectio non sit depravata, interpretatio certè est perversa. Targum Jonathæ ità habet, Et *attulit Joseph malam eorum famam* (יהּ שׁיפּוּתהוֹן בּישׁ) *& vidit eos, quòd comedebant carnem evulsam ab animante vivo, aures nempe, & caudas, & venit, ac indicavit* (ואתי, legendum opinor, ואחוי) *patri ipsorum.*

Joseph septemdecim annorum, &c.] Hebr. בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, i.e. ad verb. *filius septemdecim annorum.* Sic alibi passim phrasis ista usurpatur. In hoc autem annorum numero cum Hebræo consentiunt LXX, Onkelos & Jonathan; at ab eo dissentit Vulgatus, qui habet, *sedecim* pro *septemdecim.* Videtur esse culpa librariorum, non Interpretis; sic post Steuchum sentit Amama, qui meritò reprehendit Lyram, quòd versionem vulgatam cum Hebraicâ veritate sic conciliare velit, ut hæc de decimo septimo anno nondum completo, illa autem de decimo sexto completo intelligatur. Hâc enim ratione ubique numeros mutare liceret interpreti.

Ver. 3. כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ *Nam erat filius senectutis ejus.*] Ad verb. *filius senectutis ei.* Onkelos interpretatur,

pretatur, אחי בן חכים הוא ליוסף, i.e. *Nam filius ſapiens erat ei*, i.e. *reputabat eum filium ſapientem*; quaſi in Hebræo filius ſenectutis diceretur, quòd ſenilis in eo eſſet prudentia. At procul dubio ſimplex ac genuinus verborum ſenſus, ut notat Aben Ezra, eſt, Joſephum ideo patri præ cæteris charum fuiſſe, quòd eum in ſenectute ſuâ genuerit. Eâdem ratione (ut idem obſervat) Benjamin etiam vocatur ילד זקונים *filius ſenectutis*, cap. 44. 20. Ità etiam interpretatur R. Salom. qui tamen Onkeli expoſitionem affert, atque illuſtrandæ confirmandæque ejus gratiâ addit, Jacobum docuiſſe Joſephum quæcunque ipſe à Sem, atque Heber didiciſſet. Quin & aliam inſuper expoſitionem adjungit, nempe Joſephum ſpecie ac vultu patri ſuo fuiſſe ſimilem. Atque ità Jonathan interpretatur in Paraphraſi ſuâ, *Et Iſraël dilexit Joſephum præ omnibus filiis ſuis, eò quòd vultus Joſephi ſimilis eſſet vultui ipſius.* Sed hoc à vero loci ſenſu eſt alienum. Burgenſis Onkeli interpretationem propugnare conatur; at cur filius ſenectutis aliter hîc accipiatur, quàm cap. 44. 20. non video. Mercerus etiam iſtam expoſitionem nimis allegoricam & coactam judicat.

Et fecit ei כְּתֹנֶת פַּסִּים *tunicam polymitam.*] Onkelos ſimiliter, כתונא דפסי. Aben Ezra exponit, כתונת מרוקמת, *tunicam acu-pictam, diverſicolorem, ex variis filis artificiosè contextam.* Notat vocem פסים hîc eo ſenſu uſurpari, quo uſurpatur Dan. 5. 5. יצאו אצבעות יד אדם, *particulæ manûs*; כתונת פסים ad verbum eſt, *tunica particularum*, h.e. *ex variis particulis confecta.* Eodem modo, quo Aben Ezra, interpretatur etiam Jonathan Paraphraſtes, (Atque ità etiam habet Targum Hieroſolymita-

num) פַּרְגֹד מְצֻיָּר, *tunicam figuratam, pictam.* Sic & Fagius exponit *tunicam figuratam & pictam*, hoc est, *ex variis licijs confectam.* Ac refert quosdam Hebræorum velle fuisse sericam. LXX χιτῶνα ποικίλον, *tunicam variam.* Aquila, ἀσφυγόδετον, *talarem.* Symmachus, *Tunicam manicatam, sive* (inquit Hieron. in Tradit.) *quod ad talos usque descenderet, & manibus artificis mirè esset varietate distincta; sive quòd haberet manicas, antiqui enim magis colobijs utebantur.* Lyra ait in Hebræo esse *tunicam sericam*; atque eodem etiam modo exponit Burgensis. Quomodo autem vox Hebræa sericum denotet haud scio. Mercerus refert quosdam Hebræorum talarem vestem, seu vestem ad talos usque demissam interpretari, quòd פַּס sit articulus tam manûs, quàm pedis: ipse autem mavult tunicam polymitam, seu diversorum colorum, vel ex filis diversis significari. Atque hæc omnium optima mihi videtur expositio.

Ver. 4. לֹא יָכְלוּ דַבְּרוֹ לְשָׁלוֹם *Nec potuerunt eum alloqui pacificè.* דבר עמו, i.e. דבר, *loqui cum eo*, ut exponit R. Salom. Et sic Onkelos & Jonathan, למללא, quod idem sonat. Vel, דבר לו, *loqui ad eum*; uti interpretatur Aben Ezra. לשלום verò vel est *in pace*, i.e. *pacificè*, *more pacifico*; vel *de pace*, i.e. *non potuerunt eum more solito salutare, non potuerunt eum interrogare quomodo valeret.* Ità לשלום usurpatur 1 Sam. 17. 18. Quemadmodum nos dicimus, *Quomodo vales?* Sic illi dicebant, השלום לך, *Num pax est tibi?* Vide 2 Reg. 4. 26. Et pro eo quod nos dicimus, *Salve*, illi dicebant, שלום לך, *pax tibi*, 1 Sam. 25. 6. Vide etiam hoc ipso capite Gen. ver. 14. LXX καὶ οὐκ ἐδυνάσθη λαλῆσαι αὐτῷ εἰρηνικόν. Vulg. *Nec poterant ei quicquam*

* vide ad Gen. 29. 6.

qnicquam pacificè loqui. R. Salom. argutiùs quàm verius ait inter eorum vituperia hoc in ipsorum laudem esse commemoratum, quòd non aliud in ore aliud in corde haberent.

וְהָיוֹ עָלֵינוּ לְעֵבְדִים אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ *Num regnando regnabis super nos? superdominando dominaberis nobis?*] Ab. Ezra sic exponit, *Numquid nos constituemus te regem?* Vel, *Numquid tu per vim* (בחזקה) *dominium in nos exercebis?* Ego potiùs existimârim idem utroque verborum circuitu significari; hanc autem repetitionem indignationis esse indicium. Ver. 8.

וַיִּגְעַר בּוֹ *Et increpavit eum.*] Nempe quòd sermonibus istis (ut notat R. Salom.) odium atque invidiam sibi conciliabat. Aben Ezra asserit verbum גער cum *Beth* constructum, uti hoc in loco, significare *increpare*, vel *objurgare*, seu *ignominiâ afficere* (וידך קלון) at sine Beth *perdere* (לשון השחתה) ut Mal. 2. 3. *Ecce ego increpo vobis semen.* Addit autem posse etiam ibi in alterâ significatione accipi, scil. metaphoricè (עד ירוח משל) ut sensus sit, *Deum velle increpare semen, ut præ metu non audeat assurgere.* Ver. 10.

Num veniendo veniemus ego & mater tua, &c.] Aben Ezra ait Jacobum hîc loqui de Bilhâ, Rachelis ancillâ, quæ Josephum post matris ipsius obitum educavit. R. Salom. putat Jacobum ità de industriâ locutum, ut Josephi fratribus res absurda videretur, nè alioqui illum odio haberent. q.d. Quemadmodum hoc de matre tuâ est impossibile (cùm ipsa jamdudum sit mortua) ità & reliqua sunt inania. Lyra etiam similiter exponit, qui tamen & aliam expositionem adjungit, nempè matrem Josephi, etiamsi antea mortuam, in prole suâ, scil. Benjamin adorâsse Josephum. Sic Mer-

cerne, *De matre* (inquit) *quæstio est, quia Rachel tum non vivebat, &c.* Potuerit Lea, & ancillæ in Ægyptum descendere; sed licèt essent mortuæ, tamen in suâ familiâ, & ex se natis, qui ipsis subjiciuntur, Josephum adorârunt. Certè ad eventum hujus somnii astruendum id videtur dicendum, matrem Josephi in posteris suis Josephum adorâsse; ex capite enim 46. ver. 26. nec Leam, nec ancillas, Jacobi uxores, in Ægyptum descendisse apparet.

Ver. 12. *Ut pascerent* אֶת הַצֹּאן *gregem, &c.*] Particula אֵת supernè est punctata, ut aliæ quædam voces superiùs notatæ. R. Sal. ait hinc innui, eos non nisi ad sese pascendos abiisse. Istiusmodi frivolis commentis iste nimiùm solet indulgere.

Ver. 13. הִנֵּנִי *Ecce ego.*] Q. d. *Paratus sum voluntati tuæ obtemperare.* Sic exponit Aben Ezra, אֲנִי עֹשֶׂה כִּדְבָרֶיךָ, i.e. *faciam secundùm verba tua; faciam prout mihi dixeris.* Ità etiam R. Salom. notat vocem istam significare *animum mitem, ac ad jussa facienda paratum* (לְשׁוֹן עֲנָוָה וּזְרִיזוּת) *Etiamsi* (inquit) *Joseph haud ignorabat, se fratribus suis fuisse invisum, tamen jubente patre ad eos invisendos se promptum exhibuit.*

Ver. 14. *Vide pacem fratrum tuorum, & pacem pecoris.*] Id est, *Vide an fratres tui rectè valeant,* & an pecus bene habeat. LXX ἴδε ἐὰν εἰρηνεύουσιν οἱ ἀδελφοί σου, καὶ τὰ πρόβατα. Vulg. *Si cuncta prospera sint erga fratres tuos, & pecora.* Vide ad ver. 4.

Ver. 18. וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ *Et machinabantur adversùs eum.*] Onkelos, וְיִשְׁיְרוּ עֲלוֹהִי. Fagius vertit, *Et cogitârunt de illo.* Malim, *contra illum.* Aben Ezra exponit, וְחָשְׁבוּ מַחֲשָׁבוֹת רָעוֹת, i.e. *cogitabant cogitationem malam.* Ac monet verbum נכל *fraudem, ac*

astutiam

astutiam denotare. Similiter R. Salom. מחשבות ערומים, i.e. *Impleti fuerunt dolis ac versutiis.* LXX ἐτρωξίσαντο, *malignabantur.* Sic Latinè vertitur in Edit. Rom. Malim, *malignè cogitabant*, vel *improbè machinabantur.* Symmachus, ἐδολιοῦσαντο, *dolum meditabantur.* Targum Jonathæ, ואתיעטו עלוהי, *Et consilium inierunt adversùs eum.*

לא נכנו נפש *Nè percutiamus eum (in) animâ.* Id est, *nè percutiamus eum lethaliter, nè interficiamus eum.* Aben Ezra sic phrasin Hebræam explicat, לא נכנו מכת נפש להוציא נפשו, i.e. *Nè percutiamus eum percussione animæ, ut animam ejus exire faciamus.* Similiter exponit R. Salom. מכת נפש וה, i.e. *percussione animæ, quâ mors denotatur.* Ver. 21.

Et exuebant Josephum tunicâ suâ. R. Salom. putat hanc tunicam à polymitâ fuisse diversam, ac de tunicâ interiori, quæ cuti proximâ, interpretatur. (וזה חלוק) Aben Ezra etiam asserit vocem hîc usurpatam, nempe כתונת *Cetoneth*, in linguâ S. significare החלוק הדבק לעור, i. e. *indusium quod cuti adhæret.* Ac putat eos Josephum denudâsse, nudúmque in foveam projecisse. At quantum mihi videre licet, tunica hæc eadem est cum polymitâ, ac propterea exegeticè additur, *Tunicâ polymitâ, quâ indutus erat.* LXX ἐξέδυσαν τὸν Ἰωσὴφ τὸν χιτῶνα, τὸν ποικίλον, τὸν ποδήρη ἀστὸν, *Exuerunt Joseph tunicâ variâ, &c.* Non nisi unius tunicæ, ejusque polymitæ, mentionem faciunt. Quoad sensum, opinor, rectè. Vulg. *Nudaverunt eum tunicâ talari & polymitâ.* Ubi duplex adhibetur interpretatio vocum Hebraïcarum, כתונת פסים, sed non nisi unica tunica intelligitur. Lyra sic Ver. 23.

in Hebræo esse, *Et exspoliaverunt eum tunicâ suâ, & tunicâ sericâ.* (Sic ille interpretatur vocem פסים, ut suprà notatum.) At certè in Hebræo textu (uti neque in Chaldaïcis Paraphrasibus) copula & non apparet; atque ideo frustra Lyra hinc colligit Josephum duplicem habuisse tunicam, unam simplicem, alteram sericam, ac utramque fuisse ademptam. Rectè (si Burgensis modò rectè interpretetur כתנת פסים, *tunicam sericam*, quod mihi non videtur) asserit in Hebræo haberi, *Exspoliaverunt eum suâ tunicâ, tunicâ sericâ.* (Ità procul-dubio legendum, non ut libri, saltem nonnulli habent, suâ tunicâ sericâ, ut apparet cùm ex verbis quæ in textu Hebræo habentur, tum ex iis quæ ipse Burgensis subjungit) ac si dicat (inquit) *tunicâ suâ, scilicet tunicâ sericâ.*

Ver. 25. * Sic Vulg.

וּנְכֹאתָם * *aromata.*] Onkelos, שעוא, quod Fagius vertit *aroma.* Buxtorfius in Lexico Syro-Chaldaïco ait esse speciem quandam aromatis, sive balsami. Jonathan, שעוא [a], quod Buxtorf. exponit *ceram.* LXX. Θυμίαμα, *incensum.* Hieron. in Tradit. refert Aquilam transtulisse *storacem.* R. Salom. hîc ait omnem variorum aromatum collectionem vocari נכאים. Et ad 2 Reg. 20. 13. נכחו exponit בית נגזי בשמין בית, i. e. *domum ubi aromata sua recondita habebat.* Chaldæus istic, בית גנזוי, בית, *domum thesaurorum suorum.* Kimchi, בית חמודות, *domum desiderii sui*, i. e. *ubi res desiderabiles seu pretiosas habuit.* Ambo autem isti Rabbini hunc Geneseos locum ibi citant, inuentes eodem sensu utrobique accipi, etiamsi hîc cum *Aleph*, illic sine *Aleph* reperiatur. Shindlerus exponit בית, *thesaurum, rem desiderabilem, pretiosam*; נכאים autem *ceram.* Verisimiliùs videtur idem

a Jonathan, quatuor habet vocabula, nempe שעוה שעלא וקשוא ולטום cùm in Hebræo sint tantùm tria; nec plura habet Onkelos, eadem nempe quæ Jonathan, excepto primo; & tamen (quod miror) R. Sal. refert Onkelum pro נכאים habere שעוה

idem utroque vocabulo denotari. Lyra ad cap. 43. 11. exponit *ceram*. Mercerus non dubitat certum quoddam esse aromatis genus, quodnam autem sit, dubium putat. At si נכאת 2 Reg. 20. 13. & נאתו hoc in loco idem valeant, non certum aliquod aromatis genus, sed potius (quod vult R. Salom.) multorum aromatum collectio significari videtur.

ורוט *Et resinam.*] Sic Vulg. Et similiter LXX. Onkelos וקשט, quod Fagius *resinam* interpretatur; Buxtorf. *opobalsamum*, vel *theriacam*, vel *resinam*. Mercerus ait se non dubitare, quin vox Hebræa ורוט *resinam* significet, cùm & Latinum nomen literis transpositis vicinum sit, & Græcum item ῥητίνη. At hoc nimium leve fundamentum esse videtur. Ego igitur potius existimo (quod & Mercerus ad cap. 43. 11. sentit) de hisce nihil ferè certi afferri posse.

ולט *Et stacten.*] Ità Vulg. Et sic etiam LXX. Onkelos טוכא, quod Fagius *stacten* interpretatur; atque ità etiam Buxtorfius, licèt addat variare Interpretes. Mercerus ait, quosdam putare לט *theriacam* esse. R. Salom. refert Rabbinos ipsorum dicere radicem herbæ cujusdam esse. Veram ac germanam horum nominum significationem ignotam esse apparet.

Et præteribant viri Midianitæ, &c.] R. Salom. ait Ver. 28.
Josephum ipsius fuisse venditum; fratres nempe ejus illum vendidisse Ismaëlitis, Ismaëlitas autem Midianitis, ac Midianitas denique Potipharo. At cap. 39. 1. Potiphar dicitur emisse Josephum ab Ismaëlitis. Rectiùs igitur Aben Ezra dicit, *Midianitas* vocari *Ismaëlitas*. Sic reges Midian notat appellari Ismaëlitas, Judic. 8. 24. Quanquam cur

locus

locus iste de regibus tantùm intelligatur, non video. Illud autem maximè videtur verisimile, quod putat Mercerus, nempe non eosdem fuisse Midianitas & Ismaëlitas, sed societatem inter se iniisse, ut communiter ab utrisque, id est, à totâ societate Joseph emptus fuerit. Kimchi ad Judic. 8. 24. dicit Midianitas illic vocari Ismaëlitas, ac similiter in hoc capite nomina ista promiscuè usurpari, quòd Ketura, unde Midianitæ, eadem sit quæ Hagar, unde Ismaëlitæ. Sed hoc inane est commentum; & ut verum esset, tamen haud idonea esset ratio cur istorum nominum, quibus distinctæ nationes sunt appellatæ, promiscua sit usurpatio.

בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף *Viginti argenteis.*] LXX pro *argento* ponunt *aurum.* ἐπράθη χρυσοῦ. Hieronym. Tradit. notat discrepare ab Hebræo; *Pro aureis* (inquit) *in Hebræo argenteis habet. Neque viliore metallo Dominus venundari debuit, quàm Joseph.* At hoc quod de Domino dicit, leviculum esse videtur; neque enim ad Domini majestatem spectabat quod ità venundatus fuit. Vulgatus * cum Hebræo consentit; atque ità etiam Onkelos & Jonathan, quorum ille hoc in loco simpliciter habet, בעסרין כסף, *viginti argenteis*; at suprà cap. 20. ver. 16. ubi de argenteis sermo est, *argenteos siclos* interpretatur; hîc autem habet, בעסרין סעין דכסף, *viginti obolis argenteis*; quod pretium nimis vile esse videtur. Superiori loco & Targum Jonathæ, & Targum Hierosolymitanum de siclis interpretantur.

* Vulg. quidem habet *viginti argenteis*, sed in margine est, *viginti*, quæ procul dubio est vera lectio.

Ver. 35. *Et omnes filiæ ejus.*] Id est, *nurus ejus*, ut exponit R. Sal. ex sententiâ R. Nehemiæ. *Licet enim* (in-

אין אדם נמנע *Non prohibetur homo*; vel (ut Porchetus habet) *Non est prohibitum hominibus, &c.*

quit)

quit) *appellare generum filium, & nurum filiam.* Abi Ezra interpretatur de Dinâ Jacobi filiâ, & filii ejus filiâ. Vide ad cap. 46. 7. Expositio R. Salomonis habetur in Bereshith Rabba, uti refert Porchetus contra Judæos, parte 1. cap. 18. Utramque autem expositionem non incommodè conjungi posse existimo, ut nimirum per filias Jacobi, & Dinam ipsius filiam, & Seram filiam Asher, & filiorum denique Jacobi uxores intelligamus.

Nam descendam ad filium meum lugens שְׁאֹלָה *in sepulcrum.*] R. Salom. ait, juxta simplicem ac literalem sensum *sepulcrum* significari voce *Sheol* (בִּמְשִׁוש לְשׁוֹן קְבוּרָה הוּא) ut sensus sit, *In luctu meo sepelietur, nec consolationem capiam, quamdiu vivam.* Addit autem juxta expositionem magis allegoricam *gehennam* intelligi (וּלְפִי הַנִּמּוּשׁ גֵּיהִנֹּם) Ac juxta istam vocabuli acceptionem Jacobum sic loqui fingit, *Hoc signum mihi datum fuit à Deo, quod si nullus ex filiis, me vivo, moriatur, certò persuasus sim me non visurum gehennam.* Quid ineptius? Aben Ezra interpretatur *Sheol* per קֶבֶר, i.e. *sepulcrum*, atque addit *interpretem Christianorum* (quos vocat תּוֹעִים, i.e. *errantes*) *errâsse, quòd hîc gehennam exposuerit.* Videtur perstringere vulgatum Interpretem Latinum, qui *Sheol* vertit *infernum*, quo ferè intelligitur *gehenna*, seu locus damnatorum supplicio destinatus, licèt vox ista *infernus* etiam pro *sepulcro* accipi possit, atque ità procul dubio eam interdum ipse vulgatus Interpres intellexit; ex. gr. Psal. 140. 9. (vel 141. 7.) *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum*; ubi Genebrardus de sepulcro interpretari cogitur. Targum Jonathæ hîc habet, לְבֵית קְבוּרְתָא, *ad domum sepulcri.* Onkelos vocem *Sheol* retinet. Fagius autem in Onkeli Paraphrasin,

raphrasin, notat *sepulcrum* vocari *Sheol*, à *Shaal*, i. e. petere, eò quòd semper petat, & nunquam satietur. Prov. 30. 15. 16. Non ergò (inquit) Sheol hoc *in loco infernum illum*, id est, *locum pœnarum ac damnatorum* significat (*ad hunc enim non descendit Jacob*) *sed potius communem illum statum omnium defunctorum, tam piorum, quàm impiorum hominum. Id quod ex multis Scripturæ locis manifestum est. Ex quo facile est intelligere articulum fidei nostræ in Symbolo Apostolico, ubi de Christo dicitur*, Descendit ad inferos; *quo sine dubio significatur, Christi mortem non fuisse fictitiam, sed veram, revera illum mortuum fuisse, ac sepultum, conveniémque illum defunctorum statum pro nobis peccatoribus quoque degustâsse.* Hæc Fagius. Porchetus contra Judæos, parte 1. cap. 18. & ex illo Galatinus de Arcan. lib. 6. cap. 8. probare nititur sepulcrum hic non posse intelligi, quòd Jacob existimaverit filii sui corpus non fuisse sepultum, sed à bestiis devoratum. Quare (inquit) procul dubio liquet, quòd non de se, neque de filio quantum ad corpus, sed quantum ad animam sit locutus; neque de tumulo, sed de inferno, quo jam credebat filii sui animam pervenisse. Atque hoc argumentum Bellarmino etiam (de Christi animâ lib. 4. cap. 10.) arrisit; sed admodum est infirmum, cùm *Sheol* (uti notârunt Mercerus ad hunc locum, & ad c. 42. 38. Amama in Censurâ, & R.mus *Usserius* in eruditissimo tractatu Anglicè scripto *de Limbo Patrum, sive de Descensu Christi ad inferos*) generaliter omnia loca subterranea significet, nec tam artificiale, quàm naturale sepulcrum denotet, quale nimirum intellexit Mæcenas, cum dixit,

Nec tumulum curo, sepelit natura relictos.

Et præclarè ad hanc rem Seneca, *Omnibus* (inquit)

quit) *natura sepulturam dedit: naufragos idem fluctus, qui expulit, sepelit: suffixorum corpora cruribus in sepulturam illesum; eos qui vivi uruntur pœna funerat.* Aben Ezra ad Jon. 2. 3. significationem hujus vocis *Sheol* sic explicat, שאול מקום עמוק i.e. *Sheol est locus profundus, oppositus cœlo quod est sublime.* Atque ita sanè *Sheol* & *cælum* hâc ratione inter se opponuntur Job 11. 8.

(וידינים) *Et Medanitæ.*] Ver. 28. מדינים *Midianitæ.* Ver. 36. *Midianitæ.* LXX utrobique Μαδιανῖται. Et Vulg. *Madianitæ.* Ità etiam Onkelos & Jonath. מדינאי i.e. *Midianitæ.* At Mercerus vult Medanitas à Midianitis esse diversos, prout cap. 25. 2. *Medan* & *Midian* inter filios Abrahami ex Ketura distinctè recensentur. Rabbini (quorum mihi copia) hunc locum non attingunt. Fieri potest, ut *Medanim* hîc iidem sint qui *Midianim* ver. 28. cùm non nisi unicâ literulâ nomina inter se differant: locus tamen iste cap. 25. 2. nonnihil persuadet diversas nationes his nominibus fuisse insignitas.

Venumdederunt eum, &c. מכרו אתו וגו׳ *Eunucho Pharaonis.*] Sic Vulg. Similiter LXX τῷ σωματοφύλακι, *spadoni Pharaonis.* At Onkelos & Jonath. רבא דפרעה *principi seu magnati Pharaonis.* Et similiter Targum Hierosol. רבי שולטנא *dynastæ Pharaonis.* Faglus in Chald. Paraph. monet Hebræum *Saris* non semper significare *castratum*, sed interdum שר ומשמרת i.e. *principem & præfectum*; atque in hâc posteriori significatione hîc accipi. Mercerus hîc, & ad cap. 39. 1. dicit hoc vocabulo propriè *castratum* denotari; generaliter autem id transferri ad *præfectos regum*, propriè *cubiculatios*, non solum reginarum, qui ab initio

spadones

ſpadones erant, ſed & regum & principum, qui jam non erant caſtrati.

שר הטבחים *Principi interfectorum.*] Vel *coquorum.* Aben Ezra notat hanc vocem טבח uſurpari על הרג ועל בישול, i.e. *Et pro occidere, & pro coquere.* Onkelos, רב קטולוא, i.e. *magiſtro interfectorum.* Fagius ait verba Onkeli eſſe ambigua, quòd ac Hebraïca, ac poſſe intelligi vel qui regiis jumentis mactandis, coquendis ac in cibum parandis præerat, vel qui damnatorum plectendorum curam habebat, vel qui militum ac ſicariorum dux erat. R. Salom. primo ſenſu Hebræa accipit; exponit enim הטבחים per שוחטי בהמות, i.e. *eos qui macta bant jumenta regis.* Atque ità LXX ἀρχιμαγείρῳ: dicit Hieronymus aliorſum trahat, *In pleriſque* (inquit in Tradit.) *locis archimagiros, id eſt, coquorum principes pro magiſtris exercitûs Scriptura commemorat.* μαγειρεῖν *quippe Græcè interpretatur occidere. Venditus eſt igitur Joſeph principi exercitûs & bellatorum, &c.* Porchetus adverſ. Jud parte 1. cap. 3. citans locum 2 Reg. 25. & Jer. 52. ubi Nebuzaradan vocatur שר הטבחים, verba illa vertit, *princeps coquorum.* Ac proculdubio Nebuzaradani cum culinâ nihil erat negotii. Arbitror igitur vel ſecundâ vel tertiâ ſignificatione à Fagio memoratâ accipi, ſeu potiùs utrâque; duæ enim poſtremæ ſignificationes inter ſe coïncidere videntur. Certè id quod legitur cap. 40. 3. nempe principem pincernarum, & principem piſtorum Pharaonis traditos fuiſſe in cuſtodiam domûs שר הטבחים, arguit hoc nomine ſignificari eum, qui ſontibus plectendis præerat. Atque ità in Targum Jonathanis pariter ac Hieroſolymitano exponitur רב סוכלטריא,

id

id eſt, *Principi ſeu præfecto ſpiculatorum.* Quo ſenſu σωματοφύλαξ uſurpatur Mar. 6. 27.

In CAP. XXXVIII.

ET *factum eſt in tempore illo, &c.*] Aben Ezra monet non eſſe intelligendum tempus illud, quo Joſeph fuit venditus; quod enim hîc narratur, ante venditionem Joſephi accidiſſe. Id autem indè colligit, quòd ex quo venditus fuit Joſeph, uſque ad Jacobi cum familiâ ſuâ deſcenſum in Ægyptum, non niſi viginti duos annos interceſſiſſe appareat: hîc autem dicitur adoleviſſe Onan, atque uxorem habuiſſe; deinde multos dies præteriiſſe, ac concepiſſe Thamarem, & peperiſſe Pharezum, qui (cap. 46.) in Ægyptum deſcendiſſe, duóſque filios habuiſſe legitur. Notat phraſim iſtam, *in tempore illo*, eodem modo uſurpari Deut. 10. 7, 8. tribum enim Levi ſeparatam fuiſſe anno ſecundo ab exitu ex Ægypto, Iſraëlitas autem anno demum quadrageſimo Gudgodam advenîſſe. Putat autem ideo hoc in loco hiſtoriam hanc interſeri, ut appareat quàm longè aliter ſe geſſit Joſeph in negotio uxoris heri ſui, quàm ipſius frater Judah hîc ſe geſſerit. Ver. 1.

Filium viri Cananei.] Onkelos, Jonathan & R. Salom. כנענאי hîc interpretantur תגרא, i.e. *mercatorem.* Aben Ezra etiam notat nonnullos eo ſenſu exponere, quemadmodum vox כנען *Canaan* ſumitur Hoſ. 12. 7. Et כנענים Zach. 14. 21. Addit autem *poſſe exponi* כמשמעו, i.e. *ſimpliciter ut ſonat*, nempe *pro Cananæo.* Ver. 2.

ויהי בכזיב בהולדה אתו *Et fuit (ſcil. Judah) in* Ver. 5.

Chezib, cùm pareret illum.] Aben Ezra notat *Chezib* esse nomen loci. Ità etiam R. Salom. qui dicit ideo locum sic dictum, propterea quòd ibi *parere* desiit. Nam כזב *Chazab* significat *mentiri*, item *deficere*. *Chezib* (inquit Fagius in Chald. Paraph.) *urbs est Palestinæ, cui ab eventu, quòd ibi uxor Jehudah parere cessavit, nomen inditum quidam sentiunt: unde quidam vocem* בכזיב *verbaliter exponunt*, hoc modo, *Et factum est, cùm mentiretur, seu falleret partus*, hoc est, *cùm cessaret parere. Mentiri autem & fallere partus dicitur, cùm cessat, & non amplius parit mulier. Et hanc lectionem sequitur Latina* Vulgatæ editio. Alii sic legunt, Et fuit in fallendo, dum ipsa pareret eum*, h. e. *parùm abfuisset ut partus fefellisset, aut periclitata esset mater in partu ejus. Mentiebatur enim puer, aut fallebat, id est, non consueto more venit, sed obliquo, quod valde periculosum est.* Hæc Fagius, qui addit, sententiam Hebræorum, qui Chezib pro nomine proprio loci accipiunt, veriorem ac simpliciorem esse videri, eique LXX. Interpretes astipulari. LXX. αὐτὸν δὲ ἐν Χασβὶ, &c. ab Hebraicâ veritate (ut notat Fagius in Collat.) discrepant, quòd verbum masculinum היה *fuit*, scil. Judah, femininè reddiderunt, αὐτὴ δὲ ἦν, *hæc autem erat*: deinde quòd pronomen relativum singulare אשרתו *eum*, pluraliter interpretati sunt, αὐτοῦ *eos*. Ità quidem nunc legitur, at apud Hieron. in Tradit. *Hæc autem erat in Chasbi quando peperit eum.* In quæ verba sic commentatur Hieronymus, *Verbum Hebræum hîc * pro loci vocabulo positum est, quod Aquila pro re transtulit, dicens, Et factum est, ut mentiretur in partu, postquam genuit eum. Postquam enim genuit Selam stetit partus ejus.* כזבי Chasbi *ergò non nomen loci, sed mendacium dicitur. Unde & in alio*

* Vulg. quo usque parere ultrà cessaret.

* Nempe juxta LXX idque juxta ipsam veritatem, licèt contrà sentire videatur Hieron.

loco

loco scriptum est. (scil. Habac. 3.) *Mentietur opus oliva*, id est, *fructum oliva non faciet.* Hæc Hieron. Nota autem in Hebræo non esse, quemadmodum hic scribit Hieron. (deceptus fortè lectione LXX Interpretum) כזבי *Chasbi*, sed נוב *Chesib*. Targ. Jonathæ, ודחד מסקת מן קדמוי ויתיר, i.e. *Et fuit quasi cessaret illa cum peperisset eum.* Ego Fagio assentior, simplicissimum esse ut *Chesib* hic sit nomen loci; atque hoc Mercero placuit, qui asserit hunc locum Mich. 1. אכזיב *Achzib* appellari.

Et fuit Er primogenitus Judæ malus, &c.] R. Sal. Ver. 7.
ait eum etiam semen suum perdidisse, idque fecisse nè uxor gravida pulcritudinem suam amitteret. Ex eo autem colligit, Onan & Er ejusdem flagitii reos fuisse, quòd dicatur Deum Onan etiam interfecisse. Hoc ille ità accipit, ac si sensus esset, Deum hunc eandem ob caussam interfecisse, ob quam illum interfecerat; cùm tamen fieri potuit, ut Deus in Onan ob scelus illic memoratum animadverteret, quemadmodum antea in Er ob aliud aliquod scelus animadverterat. Targum autem Jonathæ eodem modo, quo R. Salom. exponit, *Et fuit Er primogenitus Judæ malus coram Domino* ועל דאמר דחוי יהוי מחשיד לאיבוחוי, i.e. *Propterea quòd non dederit semen suum uxori suæ.*

Et novit Onan quòd ipsius non futurum esset semen.] Ver. 9.
Onkelos, *quòd non ipsius nomine vocandum esset semen.* Similiter Jonathan, *quòd non ipsius nomine vocarentur filii.* Ità etiam exponit Aben Ezra, qui expositioni suæ confirmandæ citat illud Deuter. 25. 6. *Erit que ut primogenitus, quem peperit, succedat nomine fratris ejus defuncti, nè nomen ejus ex Israël deleatur.* Ex hâc certè historiâ apparet legem

istam, postea tempore Mosis latam, antea in Dei populo viguisse.

Ver. 12. *Et Hira* רעהו *amicus ejus.*] LXX ὁ ποιμὴν αὐτοῦ, *pastor ejus.* Legerunt רֹעֵהוּ. Nam רֵעֶה est *amicus*, vel *socius*; at רֹעֶה est *pastor*. Pro diversitate punctorum רעהו est vel *amicus ejus*, vel *pastor ejus*. Hieron. in Tradit. ità legit, ut in Hebræis codicibus nunc legitur, ac Græcæ translationis discrepantiam notat; *Pro pastore* (inquit) *amicus legitur; sed verbum ambiguum est, quia iisdem literis utrumque nomen scribitur; verùm amicus* רעוה Re, *pastor*, רעוי Ro *legitur.* Sic Hieron. cùm potiùs *amicus* sit רֵעֶה *Ree*, & *pastor* רֹעֶה *Roe*. Vulgatus hîc LXX interpretes sequitur, *opilio gregis*; unde constare videtur Hieronymum non fuisse autorem istius versionis, cùm à Hieronymo nonnunquam dissentiat. Onkelos & Jonathan Hebræo consentiunt, רחמוי, i.e. *amicus*, vel *dilectus ejus.*

Ver. 14. *Et sedebat* בְּפֶתַח עֵינַיִם *in loco publico.*] Ad verb. *in ostio oculorum*, vel *fontium.* Nam עינים *Enajim* & *oculos*, & *fontes* significat. Aben Ezra ait, *Pethac Enajim* esse nomen loci: atque addit nonnullos dicere duos fontes aquarum in viâ fuisse, unde scil. locus nomen istud sortiretur. Fagius tum in Chald. Paraph. tum in Collat. ità sententiam Aben Ezræ refert, ac si ipse hoc diceret; ac Fagium hîc, ut aliàs ferè ubique sequitur Gualterius; cùm tamen verba Aben Ezræ sunt, יש אומרים, i.e. *Et sunt qui dicunt*, unde non ipsius, sed aliorum quorundam sententiam ab eo referri apparet. Onkelos, בפרשות עינין, *in divisione fontium*, ut vertit Fagius; qui in Annotat. sic explicat, i.e. *in divisione viarum, sive in bivio, quod erat prope fontes,*

qui

qui erant in isto loco. Refert autem nonnullos legere, *in loco publico*, sive *in propatulo*, ubi erat frequens ultrò citróque euntium transitus. Atque in Collat. citat Kimchium in Radic. ità exponentem. Addit autem, quia vox Hebræa לעיניהם alicubi & *pro eo qui viam monstrat, & alicui duci est*, accipitur, ut Num. 10. *dicebat Moses socero suo, Ne quæso derelinquas nos; tu enim nosti mansiones nostras in deserto, & fuisti nobis* לעינים *pro oculis*, i.e. *dux & monstrator viæ*, ut habet Vulgata Editio; nequaquam absurdum fore, aut alienum, si לעיניהם pro Mercuriali statuâ, vel tali aliquo signo, quod viam monstrabat, accipiatur, quæ fere in locis, ubi multæ viæ occurrunt, poni solent. LXX Hebræam vocem licèt corruptam reliquerunt, πρὸς τοῖς πύλαις Αἰνάν, *ad portas Ænan*. Hieron. in Traditt. affert non esse nomen loci, sed sensum esse, *sedit in bivio, sive in compito, ubi diligentius debet viator aspicere, quod iter gradiendi capiat.* Vulg. *in bivio itinere.* Similiter R. Sal. בפרשת דרכים, *in divisione viarum, seu in bivio.* Bivium potest appellari *Perhæ Enajim*, i.e. *apertio oculorum*, quòd cùm quis in bivio constitutus est, oculos aperiat oportet, ut quam viam ingrediatur, dispiciat. Ità fortè intellexit Jonathan, qui interpretatur, בפרשת אורחין דכל עיינין משתכחין חסן, i.e. *in divisione viarum, ubi omnes oculi diligenter animadvertunt.* Potest autem & locus publicus sic appellari, quod istic omnes oculi versantur, in loco publico omnium oculis quis est expositus; & haud scio an is Jonathæ sensus fuerit; Verba enim ejus sic reddi possunt, *in divisione viarum, ubi omnes oculi contemplantur, vel intuentur.*

ותתכס בצעיף ותתעלף *Et operuit (se) velo, & involvit*

volvit se.] LXX. περιέβαλετο τὸ θέριστρον, καὶ ἐκαλλωπίσατο, *induit theristrum, & adornavit se.* עלה hic velum, quo facies obtegitur, denotare apparet ex ver. 15. Vide suprà ad cap. 24. 65. Verbum autem התעלפה significat *sese involvere*, nec propriè *ornatum* denotat, etiamsi Onkelos ità interpretari videatur. מתקנת, quod Fagius vertit, *ornavit se*; atque ità etiam Shindlerus in suo Pentaglotto in radice עלה. At exponi potest, idque fortasse rectius, *Et aptavit*, seu *paravit se*. Optimè autem Jonathan, מתעלמת, i.e. *obtexit, vel obvelavit se*. Sic R. Salom. *operuit faciem suam, nè quis eam cognosceret.*

Ver. 15. *Existimavit eam esse meretricem.*] Nimirum quia (ut explicat R. Sal.) in propatulo, quasi omnibus sese prostituens, sedebat.

Nam faciem suam operuerat.] Hoc non est ità accipiendum, ac si faciem obtegere signum esset meretricis; id enim pudoris potiùs est indicium; vide cap. 24. 65. Sed rationem continet (ut notat R. Salom.) quare Judah eam non cognoverit, sed pro scorto habuit, nimirùm quòd facies ejus operta fuit, ut eam videre non potuerit. Addit autem R. Salom. antiquiores Rabbinos ità interpretatos esse, ac si sensus esset, quòd Thamar, dum in socceri sui domo erat, pudibunda ac verecunda fuit, ac propterea Judah eam minimè suspectam habuit. Hanc etiam expositionem recitat Ab. Ezra, eique suum adjicit calculum, dicens, זאת, i.e. *recta est*: at mihi longiùs petita, & à simplici verborum sensu aliena videtur.

Ver. 18. *Sigillum tuum, &c.*] Aben Ezra notat Judam præ vehementi, quo in mulierem flagravit amore, tria ob rem leviculam pignori dedisse.

ופתילה

וצמידיך *Et armillas tuas.*] Sic Fagius in Collat. interpretatur; quanquam vox est singularis, *armillam tuam*, ut habet Vulg. LXX, *ἐκτὸν δακτύλιον, & parvum monile*, vel *armillam*. *Est autem* (inquit Fagius) צמיד *nomen deductum à* צמד, *quod* bonjungere & ligare *significat. Quidam ex nostris* fasciam *esse dicunt.* Hæc ille. Chald. ושושיפך, *Et pallium tuum.* Sic Fagius verdit; notat autem alios interpretari *fularium*, (atque ità ipse Fagius in Collat.) alios *vestem*, alios *pallium*. Kimchi imo denique pro *capitis linteo, ac palliolo* accipere. R. Salom. citat hæc Chaldæi interpretatione, additamina explicandæ gratiâ, ושושיפך מחכמת בד, i.e. *Et vestem tuam quâ operta es.* Mercerо non placet *pallium* vel *tunicam* exponi, quòd Judah nudus non discessisset. Verisimilius igitur putat, quod Ramban & alii conjectant, *capitis tegmen* fuisse, seu *ornamentum* instar *vittæ*, seu *fasciam*, *fularium lineum*, quo caput etiam viri obvolvebant, uti hodie solent Turcæ; idque Voce Chaldaïcâ שושיפ vel שושיפא significatum videri. צמיד enim ait proprie esse *filum obvolutum*, sed per Synecdochen *linteum ex variis filis contextum* significare. Mihi autem æquè improbabile videtur, Judam absque usu tecti capitis tegmine, ac sine pallio discessisse. Maximè igitur probarim *armillam* hac Voce denotari. Ver. 25.

ביד רעהו *Per manum amici sui.*] LXX, διὰ χειρὸς τοῦ ἑταίρου αὐτοῦ. Vulg. *per pastorem suum.* Vide supra ad ver. 12. Ver. 20.

איה הקדשה *Ubi* קדשה *sacrum*, &c.] קדש in Piel est *sanctificare*; item *præparare*. Inde קדשה *sacrum publicum, prostibulum, meretrix quibusvis parata.* Sic R. Salom. vim vocis explicat, מקודשת ומוזמנת Ver. 21.

לזנות, id est, *destinata ac parata ad scortandum*. Mercerus refert quosdam antiphrasi dictum putare meretricem קדשה, ut Latinè dicitur, *sacri fames*; sed priorem nominis rationem magis probare videtur D. Seldenus de Jure Nat. &c. lib. 5. cap. 4. ait קדשה in hâc Thamaris historiâ accipi pro מפקרת לזנות, seu *meretrice, quæ in stuprum se publicè prostituit*, sive *scorto publico*; atque ità etiam Deut. 23. 18. plerunque Magistris sumi; eodem tamen vocabulo non modò scorta publica ex Lege interdici ad eorum sententiam, esse manifestum, sed etiam amicas qualescunque, quæ sine juris matrimonialis interventu pro libitu se permiserint.

Ver. 23. *Et dixit Judah, habeat sibi*, פן נהיה לבוז, *ne simus in contemptum, vel opprobrium.* Onkelos, *ne simus* נהי, *derisui*. Jonathan, לדיורא, quod idem valet. LXX ἀλλὰ μήποτε καταγελασθῶμεν, *sed ne forte derideamur*. Istud ἀλλὰ, *sed*, videtur redundare; Amama citans interpretationem hanc omittit istam particulam. Aquila & Symmachus, γενώμεθα εἰς ἐξουδένωσιν, *simus in contemptum*. Vulgatus autem ab omnibus longè est diversus, *Certè mendacii arguere nos non potest*. Mercerus notat hunc locum à vulgato Interprete parùm fideliter esse redditum. Quin & Steuchus (qui in Censurâ suâ refert Amama) fatetur hæc aliud sonare, quàm quod in Hebræo habetur. Id certè voluit Judah, jacturam potiùs faciendam esse eorum, quæ pignori dederat meretrici, quàm ut eam investigando res palàm fieret, ac se ludibrio exponeret. Sic Lyra, *In Hebræo* (inquit) *habetur, ut non simus defectui; quod exponunt Hebræi sic, Sit suum quod habet de meo, & non requiras amplius, nè factum istud divulgetur ad confusionem meam.*

Producite

Producite eam, & comburatur.] R. Salom. refert nonnullos dicere, quòd Thamar erat filia Shem, qui fuit sacerdos, ac propterea combustioni adjudicata. Lyra & Mercerus istam expositionem ex eo rejiciunt, quòd Shem diu ante defunctus fuerat. At (etiamsi non ausim dicere vel Melchisedecum fuisse Shemum, vel Thamaram Shemi fuisse filiam; tamen) argumentum istud parùm valet. Potuit enim nihilominùs Thamar Shemi esse filia, necadeò vetula, quin ad liberos pariendos esset idonea. Quod autem Lyra objicit, Judam Thamari dixisse, *Sede vidua in domo patris tui*, quasi indè constaret patrem ejus jam tum in vivis fuisse, rectè solutum est à Burgensi, nimirum domum seu familiam alicujus, præsertim si vir magnus fuerit, etiam postquàm obierit, ejus nomine quandoque appellari; sæpe enim *domus Davidis* post ejus obitum mentionem fieri. Idem Burgensis refert ex Hebræis quosdam dicere, idq; rationi consentaneum arbitratur, Judam istius loci principem egisse, & pro arbitrio suo judicasse, indè primùm Thamaram comburendam pronunciasse, postea autem eam ab omni prorsus supplicio liberâsse. Mercerus vacillare videtur, eò tamen magis propendet, ut existimet magistratum, qui in ista regione erant, Judam eam puniendam voluerit. Ego verò exiliimicim veritimiliùs esse Judam non per totam quidem regionem, sed tamen in suâ ipsius familiâ, eâ præditum fuisse autoritate, ut capitalem sententiam ferre potuerit. Ver. 24. Targum Jonathan, *Nonne filia est sacerdotis? producite eam, & comburatur.*

צדקה ממני] *Justior est me.*] Onkelos, זכאה, *justa est*; Ver. 26. מני מעברא, *ex me concepit.* Similiter Jonathan, וזכאת חמר מני אתעברת, *justa est Thamar, ex me gravida est facta.* Atque ita etiam

etiam R. Salom. *Justa est in verbis suis; ex me facta est gravida.* At ista expositio nimium est violenta. Neque enim ideo eam justam pronuncians, quod ex toto conceperat; quoniam enim esset ista ratio? sed nec *simpliciter absolutèque* eam dicit justam, seu in re ista innocentem ac puram, sed *tantum comparatè ad ipsum*, qui magis in culpâ fuit, quòd filium suum Selam ei maritum non dederit. *In Hebræo* (inquit Hieron. in Tradit.) *habet, justificata est ea me, non quòd justa fuerit, sed quòd comparatione illius minus mali fecerit, nequaquam vitæ ad turpitudinem, sed liberos requirendo.* Sic Hieron. qui minus commodè reddit מִמֶּנִּי *ex me*, quum potius reddendum fuit, *pro me*. Nam מִמֶּנִּי hîc, ut in illo, *pro alio*, Cant. 1. 2. ac alibi passim, comparationi servit.

וְלֹא יָסַף עוֹד לְדַעְתָּהּ *Et non addidit amplius eam cognoscere.*] R. Salom. refert quosdam interpretari וְלֹא חָדַל, *i. e. non addidit*; alios autem sensu prorsus contrario, וְלֹא חָדַל, *i. e. non cessavit.* Ut Num. 11. 25. pro eo quod textus Hebræus dicit, וְלֹא יָסָפוּ Chaldæus habet, וְלָא פְּסִיקוּ, *et non cessabant.* At prius procul dubio est rectum.

Ver. 27. וְהִנֵּה תְאוֹמִים בְּבִטְנָהּ *Et ecce gemelli, &c.*] R. Salom. notat hîc vocem תְאוֹמִים *plenè* scriptam, scil. cum Aleph, quia *annos fuerant multi*; at cap. 25. ubi de Esavo & Jacobo agitur, scribi *defectivè* תוֹמִם sine Aleph, *quia unus erat impius.* Tandem etiam notam habet ad cap. 25. 4.

Ver. 28. וַיְהִי בְּצֵאת יָדוֹ *Hic egressus est primùm.*] *Videtur* (inquit Mercerus) *antequam prodirent, cognovisse esse gemellos in utero; & cùm præter solitam rationem partûs, unius manus exerta esset, potuit eam hoc signo notare, ut si postea casu aliquo fieret, ut posterior exiret, agnosceret ut eum*

eum esse primogenitum, quòd initio manum protulisset. Hæc ille. At mirum mihi videtur, exertam manum tantùm posse efficere, ut quis pro primogenito habeatur, etiamsi postea manum retrahat, & alter prior toto corpore ex utero prodeat. Puerim igitur non eò spectatum fuisse, ut uter eorum primogenitus esse intelligeretur, sed duntaxat ut qui more adeò insitato manum exereret, hoc signo immoteleceret. Ver. 6.

פרץ עליך פרץ *Quomodo rupisti super te rupturam?* Ohald. Ver. 29.
i.e. *Quam nulla fortitudo tibi est ad fortiter agendum?* Vely *ut prævaluerunt?* Fagius vertit, *Quam multa fortitudo tibi est? ut prævaluerit.* In eundem sensum R. Salom. פרץ עליך חזק, *Fortitudo super te (est) robur.* Paullò supra Jonathan פרץ תקפא עלך. i.e. *Quam multa fortitudo? prævaluisti, & in te est prævalere, futurum siquidem est, ut regna possideas.* Mercerus sic exponit, *Quid rupisti super te ruptum?* id est, *sepem, quæ inter te & fratrem erat, velut interjecta rupisti, fracta secundinâ, quâ inclusus eras, ut fratrem præverteres?* LXX τί διεῤῥάγης ἐπ' ἐμοὶ διαῤῥαγείς; *Quid divisa est propter te macerie?* Videntur legisse פרז pro פרץ. Hieron. in Tradit. refert pro *macerie* Aquilam & Symmachum *divisionem* transtulisse. *Ab eo igitur* (inquit) *quòd diviserit membranulam secundinarum, divisionis nomen accepit. Unde & Pharisæi, qui se quasi justos à populo separaverant, divisi appellabantur.* Sic Hieron. Ac verum quidem est Pharisæos à separatione nomen istud sortitos; non tamen à פרץ, sed à פרש Pharisæorum nomen derivatur.

* Et intransitivè accepisse.

In

In CAPUT XXXIX.

Ver. 6. NEc sciebat cum ex quicquam nisi panem, &c.] R. Salpo panem vult vocem intelligi, ut sensus sit, Potipharum nullita rei curam habuisse præterquam uxoris suæ. Sic Ab. Esra refert nonnullos velle per *panem* occultè significari concubitum cum ipsius (כנוי לשכינה) uxore. Istam autem expositionem tanquam ineptam merito rejicit, ac existimat sensum esse, omnia Josepho in manum fuisse tradita præter panem; cum autem non licuisse Josepho tangere, quòd Hebræus esset, quemadmodum dicitur cap. 43. *Egyptio non licuisse conedere cibum cum Hebræis*. Illa expositio maximè arridet Eagio; mihi autem simplicior verborum videtur hæc interpretatio, quòd Potiphar planè nihil curarit, nullius rei curam habuit, nisi ut ederet, ac biberet; q. d. *Sedebat ad mensam, egrediebatur & ingrediebatur domum, de nullâ re quicquam solicitus*. Atque ita nonnulli interpretari refert Eagius. Hunc simplicem illo sensum asserit Mercerus, quòd herus ignoraverit quid rerum domi suæ gereret Joseph; omnibus ei concreditis, ut pro arbitrio suo omnia administraret; tantùm de cibo erat solicitus; non aliud curabat, quàm ut cibum sumeret.

Ver. 7. * Debet esse מרמותיו

Et conjecit oculos suos in Josephum, &c.] Videbat ut pœri. Hebræi (ut notat Kimchi ad Ezech. 29. 7.) dicunt, עינא ולבא מרמותא, *i. Oculus & cor sunt proxeneta peccatorum*, Abrabanel ad istam Ezechielis locum sic istud Hebræorum recitat, עינא ולבא תרי מרגלי ועבירה,

id

id est, *Oculus & eor sunt duo proxenetæ transgressionis.* Merito igitur Job *fœdus cum oculis* sais pepigit, Job. 31. 1. Eo David precatus est, *Averte oculos meos ne intueantur vanitatem.* Psal. 119. 37.

Ecce Dominus meus non novit, &c. LXX, ἐὰν ὁ Κύριός μου, Ver. 8.
ἐάν μου ὁ κύριος. *Si Dominus meus non cognoscit.* Videtur legendum לוֹא, vel לוֹא ὁ κύριός μου, &c. In Hebræo est הִנֵּה, *en, ecce.* Alibi autem observavi etiam LXX Interpretes particulam hanc vertisse *si*, nisi forsan lectio sit depravata. Hoc certè in loco juxta istam interpretationem, *Si Dominus meus, &c.* Sententia manet suspensa, & imperfecta.

אֵין גָּדוֹל בְּבֵית הַזֶּה מִמֶּנִּי *Non est major in domo hâc quam ego.* Ver. 9.] Vel potius, *Non est ipse major, &c.* ut interpretatur Mercerus: qui notat, si sensus esset, Non esse quenquam alium majorem Josepho, dicendum fuisse, אין גדול בבית הזה ממני, cùm autem dictum sit, אינני, sensum esse, ne ipsum quidem herum in domo suâ Josepho esse majorem. Acuta sanè ac erudita observatio.

Nec auscultavit ei ut cubaret juxta eam, ut esset cum eâ. Ver. 10.] Noluit Joseph (uti observat Aben Ezra) cubare in loco ei propinquo, neque cum eâ ad colloquendum manere.

וַיְהִי כַּיּוֹם הַזֶּה *Et factum quodam die.* Ver. 11.] Ad verb. *Et fuit quasi hoc die.* Aben Ezra putat sensum esse, hoc accidisse post unam septimanam, ex quo incepit Josephum sollicitare ad concubitum: aut post mensem unum, vel denique post integrum annum. Atque hoc maximè probat, ut eodem die post annum revertenti hoc accidisse intelligatur. Simplicius videtur diem quendam indefinitè intelligere; R. Salom. putat diem quendam fuisse

publicæ

publicæ alicui solennitati destinatum, unde factum fuit, ut omnes foris essent. LXX ἐγένετο ἡ πραγματεία τῆς ἡμέρας. *Facta est autem talis quædam dies.* Vulg. *Accidit autem quâdam die.*

Ver. 14. וַתִּקְרָא לְאַנְשֵׁי בֵיתָהּ *Et vocavit, vel inclamavit viros domûs suæ.*] LXX, καὶ ἐκάλεσεν τοὺς ἄνδρας τῆς οἰκίας, *Et vocavit eos, qui erant in domo.* At v. 11. dicitur neminem in domo fuisse. LXX igitur per τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ οἰκίᾳ videntur intelligere τοὺς ἄνδρας ἐκ τῆς οἰκίας. Sic enim ver. 11. habent, καὶ οὐδεὶς ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἔσω, *& nemo eorum, qui in domo, erat intus*; ubi ἐν τῇ οἰκίᾳ, *eorum qui in domo*, pro ἐκ τῆς οἰκίας, *eorum qui de domo*, omnino ponitur; alioqui enim in verbis aperta esset contradictio.

Ver. 20. אֶל־בֵּית הַסֹּהַר *In carcerem.*] Sic Vulg. LXX, εἰς τὸ ὀχύρωμα, *in munitionem*, seu *in locum munitum*. In Edit. Rom. Latinè vertitur, *in custodiam*. Onkelos, גבורא אסקדי. Et similiter Jonathan, בבי אסירי, i.e. *in domum vinctorum*. Aben Ezra fatetur se nescire, utrum סוהר sit vox Hebræa, an Ægyptiaca, quia statim sequitur ejus explicatio; quemadmodum (Esth. 8.) vox פתשגן, cùm sit Persica, exponitur per בני הרכבים. At quod hic additur, carcerem istum fuisse locum, *ubi vincti erant regis captivi*, non tam ad explicandam vocem *Sohar*, quàm ad distinguendum istum carcerem ab aliis carceribus, positum videtur. Mercerus refert ex Hebræis quosdam velle carcerem fuisse subterraneum, in cujus superiori parte esset foramen, per quod lucem recipere tantùm, & per quod in illud esset ingressus, à voce Chaldaicâ סהרא *fenestra*. Ipse autem à rotunditate mavult locum sic appellari, ut in * Cant. אגן הסהר, *crater*

* Cant. 7. 2.

ter ædificatio, i. e. rotundum, quasi limari forma. R. Nathan Mordecai in Concordantiis exponit hanc dictionem *Sohan*, סוהן, i. e. *rotundum*, vel *locum circundatum, conclusum.* Ver. 2.

Et quicquid ibi faciebant, עשה היה עשים, id erat Ver. 22. *faciens.* Aben Ezra refert quosdam sic interpretari, quasi Joseph eandem cum illis mercedem caperet, unde viveret: ipse autem existimat sensum esse, quæcunque fiebant opus erant, Josephum quasi fecisse, quòd eis præfectus esset. Hanc expositionem confirmari ait ex versu sequenti. Onkelos, cui illi pulatur R. Salom. במימרה דיהוה מעובדא, Ver. 11. *per verbum ejus, seu ex mandato ejus factum fuit.* Eodem sensu Jonathan, דמסיעבד, *incepit eis ut facerent.* Hunc genuinum loci sensum esse non dubito, præfectum carceris omnia Josepho demandâsse, ut nihil à quòquam in carcere nisi ejus autoritate fieret.

In CAPUT XL.

Incerna regis, משקי המלך] LXX, ὁ ἀρχιοινοχόος, Ver. 1. *princeps vinatiorum.* Sic Hieron. in Traditi. vertit Græcum illud vocabulum; atque addit in Hebræo esse משקי, illud verbum, quod in nomine servi Abraham dudum legimus. Intelligit locum illum Gen. 15. 2. at ibi in Hebræo est משק à משקה vel שקה *discurrere*: hîc autem est משקי à שקה *potare.* Aquila interpretatur ὁ ποτίσης, *potillator*, vel *pincerna.*

Et pistor.] LXX καὶ ὁ ἀρχισιτοποιός, *et princeps pistorum.* Aquila, καὶ ὁ σιτοποιός, *et pistor*, ficus,

sicum, ait vertit Nobilius; sed vox est generalior, & coquum significat.

Ver. 2. [adversus duos eunuchos ipsius.] Chald. על תרין רברבנוהי, *adversus duos principes, seu præfectos ipsius.* Vide supra ad cap. 37. 36.

Ver. 4. Et fuerunt בימים, *diebus* [aliquot] *in custodia.*] Vel *anno*, ut exponit R. Salom. Nam interdum ימים *annum* denotat. Vide ad cap. 24. 55. LXX, ἐκεῖ δὲ ἡμέρας ἐν τῇ φυλακῇ. Vulg. *aliquantulum temporis fluxerat, & illi in custodia tenebantur.*

Ver. 11. [*Tuli uvas, & expressi in calicem Pharaonis.*] Mercerus refert quosdam nostrorum putare, tum mortis fuisse, ut uvæ recentes in calicem regum exprimerentur, ut gustarent quale futurum esset vinum novum. Sed Hebræi cujusdam expositionem probat, nempe in vas quoddam uvas fuisse expressas unde vinum fieret, quod postea Pharaoni misceretur; quia uvæ non soleant in regis calicem exprimi; verùm in somnio illud omitti, &c.

Ver. 13. נשא פרעה את ראשך *Elevabit Pharao caput tuum.*] Onkelos, ידכרנך, *tui recordabitur*, vel *tui mentionem faciet.* Jonathan, יעל קדם פרעה ויהי דכרנך, *intrabit coram Pharaone recordatio tui.* R. Salom. ait hanc phrasin, *elevare caput alicujus*, recensionem seu computationem (לשון ישובון) denotare; ac locum sic explicat, *Cum recensuerit* (Pharao) *reliquos servos suos, ut coram se in convivio ministrent, te quoque inter illos numerabit.* Similiter Aben Ezra dicit, hanc capitis elevationem esse בדרך מספר, *per modum numerantis.* Idque confirmat ex ver. 20. ubi dicitur, *Et extulit caput principis pincernarum, & principis pistorum inter servos suos.*

suos. Fagius in * Chald. Paraphr. ait, *elevare caput* esse Hebraïsmum, pro *recensere, recordari, & reinspicere alicujus non sine honore.* Sed ultimis illis verbis, *non sine honore*, omnino repugnat istud ver. 20. ubi hæc phrasis tam de pistore, quàm de pincerna usurpatur. Quin & ex aliis Scripturæ locis liquidò apparet, *elevare caput* nihil aliud quàm *numerare*, vel *recensere*, sive id cum honore fiat, sive sine honore. Exod. 30. 12. כי תשא את ראש בני ישראל, *cùm elevaveris caput filiorum Israël*, i.e. *cùm recensueris*, vel *numeraveris filios Israël*, ut Onkelos, Jonathan, R. Salom. & ipse Fagius exponunt. Sic Num. 4. 2. *eleva caput filiorum Kohath*: & vers. 22. *eleva caput filiorum Gersbon*; i.e. recensa, vel numera eos. LXX. ἀνάλαβε τὴν ἀρχὴν τῶν υἱῶν, *recordabitur Pharao principatûs*. Sic & ibidem vers. 20. καὶ ἀναλήμψεται τὴν ἀρχὴν τῶν υἱῶν, καὶ τὴν οἰκίαν τῶν πατέρων. Videntur accepisse נשא pro פקד. Vulg. *Recordabitur ministerii tui.* Lyra dicit in Hebræo esse, *numerabit caput tuum.* At in Hebræo est, si verbum verbo reddas, *elevabit caput tuum*; nec (quod sensisse videtur Lyra) *elevare* hic idem valet quod *numerare*, sed ea est vis totius phraseos, *elevare caput.*

Et restituet te על כנך *super sedem tuam.* Vel, *in locum tuum.* כון à כן cognatæ significationis cum יסד *parare, firmare, stabilire* propriè *basin, firmam* ac *stabilem sedem* significat. Sic R. Salom. hic interpretatur על כנך על המושבות שלך *in basin tuam, & sedem tuam.* Sæpe usurpatur hæc dictio, ubi de Tabernaculo, ejúsque apparatu agitur: hîc autem metaphoricè usurpatur pro munere seu officio, in quo, tanquam in sede, quis constitutus est. Onkelos & Jonathan interpretantur משמשנך, *ministerium*

* Eadem etiam habet in Collat.

nisterium tuum. Aben Ezra, משמרתך *custodiam*, vel *observationem tuam.* LXX, ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ οἴκου σου, *in tuum pincernarium principatum.* Et cap. 41. 13. ἐπὶ τὴν ἀρχήν μου, *in principatum meum.* Vulg. *officium meum.*

Ver. 15. *De terrâ Hebræorum.*] Hinc apparet Hebræos jam tum, etiamsi peregrini essent & pauci, celebres fuisse. Ramban putat terram Hebron intelligi, ubi Abraham, Isaac & Jacob ferè sunt commorati. Hoc Mercero haud placet, quòd terra Hebræorum latiùs pateat. Certè posterioribus seculis æquè latè patet ac terra Canaan; Josephi autem tempore pro parte quâdam istius terræ, in quâ nimirum Abraham ejusque posteri sedem suam habuerant, usurpatam fuisse, est verisimile.

Ver. 16. סל חרי *Canistra candida.*] Vel, *canistra candidi*, scil. *panis.* Nam חרי est in regimine, atque indicat vocem sequentem genitivi casûs esse. Ità exponere R. Saadiam refert Aben Ezra; Potest etiam exponi, *canistra perforata*; nam חרי etiam *foramen* significat. R. Salom interpretatur *canistra facta ex viminibus decorticatis, undequaque albis*[a]. Atque hæc expositio Fagio videtur optima. LXX, καὶ κοφινοι χονδρίτων, *canistræ chondritorum.* Nobilius citat Augustinum dicentem, eos qui usum ejusdem linguæ habent, interpretari, *panes esse cibarios.* Aquila, ὀθονιον γυαρεως, *cophinus pollinis.* Hieron. in Traditt. ait in Hebræo esse, *cophinus farinæ.* Symmachus, κανοῦν σαλικὸν, *canistra basina*, h. e. *ex palmarum ramis contexta.*

[a] Ità etiam exponit Kimchi in Rad. ut testatur Fagius in Collat.

Ver. 19. נשא פרעה את ראשך מעליך *Tollet Pharao caput tuum à te.*] Hic dictio מעליך ostendit phrasin hanc, tollere caput aliter usurpari, quàm antea ver. 13. & postea ver. 20. nempe pro *interficere*, capitali

pitali supplicio afficere. Mercerus ait amphiboliam esse, & ludum seu jocum in hac loquutione; quia *tollere caput* est propriè *recensere, monere*: erigi velle, *recensebit caput tuum*; sed cum ille exspectaret, ut in superiori somnio, id futurum in bonum, insperatò addidisse, *desuper te*, quo ostenditur, *levare caput esse auferre*. Ego verò facerem me haud satis intelligere quemadmodum hæc inter se conveniant. Nam si hâc phrasi Joseph significare voluerit, *recensere*, certè non eâdem etiam simul significatur *auferre*. Sed nec satis concinnè dici videtur, *recensebit caput tuum desuper te*, vel *à te*. Verisimile quidem est, pistorem, cum audiret verba ista, *Tollet Pharao caput tuum*, putasse eodem sensu id dictum, ac antea, cum de pincerna sermo esset; at Joseph addita voce מעליך, *desuper te*, vel *à te*, omnem sermonis ambiguitatem sustulit, seque non jam de *recensione*, ut antea, sed de *interfectione* loqui ostendit. Atque hoc opinor, est quod voluit Mercerus, qui etiam rectè monet hâc phrasi, *Tollet caput tuum à te*, non (ut quidam putant) *decollationem* significari, sed demeax ac in genere *interfectionem*, quemadmodum *capite plecti* aliquis dicitur, cum mortis ei pœna infertur.

Non autem recordatus est princeps pincernarum Josephi, &c.] Non inepte videtur R. Salom. hujus oblivionis rationem assignare; כדי שלא ירהיבנו יוסף שיאמר לו ע"י שכחתני, i.e. *quia Joseph ex ejus recordatione pendebat, ideo duobus annis vinctus mansit.* Atque hoc pulcrè accommodat illud Psal. 40. 4. *Beatus est vir, qui fiducia Dominum fiduciam suam, nec convertit se ad superbos, vel ad Ægyptios*; Nam Ægyptus

Ver. 23.

* Quæ vox superbiam denotat.

Ægyptus vocatum * Rahab; הרהב עם הוא, הרהב אמרים, inquit R. Salom. h.e. Et non confidit in Ægyptiis, qui vocantur Rahab. Aben Ezra illud, זכר, non recordatus est, ad os refert; illud autem, נשכח, est: oblitus est ejus; refert ad animum; qui nec ore mentionem ejus fecit, nec in animo memoriam ejus habuit.

In CAPUT XLI.

Ver. 1. *Altum autem est in fine duorum annorum.*] Aben Ezra notat Scripturam non exprimere initium hujus computationis; putat autem eam incipere vel ab egressu principis pincernarum è carcere, vel ab ingressu Josephi in carcerem. Observat etiam & alibi in Scripturâ tempora similiter computari; nempe 2 Sam. 15. 7. Isai. 7. 8. Ezech. 1. 1. יאר על נהר *Juxta fluvium.*] *Jeor* propriè *rivum* significat; asserit autem R. Salom. nullum fluvium vocari *Jeor* præter Nilum; cum verò sic appellari, quòd tota terra hominum manibus formetur in rivos, in quos Nilus influens terram irrigat, cùm in Ægypto rarò pluat.

Ver. 2. באחו *In prato.*] R. Salom exponit באגם, *in palude*; "במרישי *Marish*, sic vernaculè appellari dicit. Aben Ezra ait quosdam interpretari *vallem, in quâ sunt plantæ*; alios autem dicere, esse *nomen plantæ*. Onkelos, באחו, Hebræam vocem, additâ duntaxat, more Chaldæorum, literâ Aleph in fine, retinuit. Fagius exponit, *in prato*; atque ità etiam in Lexico suo Syro-Chaldaïco Buxtorfius. Jonathan, בגבא, *in fossis*. LXX, ἐν τῷ ἕλει *in*

in achi. Hieron. in Tradit. notat nec Græcum, nec Latinum esse vocabulum hoc *achi*; sed Hebræum corruptum. Scholiastes testatur alios libros habere, ἐν τῇ ὄχθῃ, *in ripâ*. Atque ità legisse Philonem, scil. libro de Joseph, καὶ τοῦτο τῇ ὄχθῃ γέγραπται, ut ejus verba citat Nobilius. Aliud Scholium habet, ἐν τῷ ἕλει, *in paludo*; atque ità interpretatur Hieronymus. Ramban (referente Mercero) vult אחו esse nomen collectivum herbæ ad fluvios & stagna crescentis.

ותפעם רוחו *Et conturbatus est spiritus ejus.*] Sic Ver. 8.
Chaldæi, Onkelos & Jonathan, ופשרפא רוחיה. Atque hanc interpretationem sequitur R. Salom. qui tamen ad vim verbi explicandam addit, מקשקשת בחומו כפעמין, i.e. *sonabat intra eum instar tintinnabuli.* Notat autem de Nebucadnezzare (Dan. 2. 1.) dici, ותתפעם רוחו (nempe in conjugatione Hithpael, quæ significationem verbi intendere ac augere solet) propterea quòd duplex ei erat perturbatio, scil. ex oblivione somnii, & ex ejus interpretationis occultatione. Aben Ezra ait sensum esse, שחרחרו רוחו לנוף המוכה, i.e. *quòd spiritus* (Pharaonis) *similis erat corpori percusso*, פעם significat *percutere*, vel *pulsare*; unde פעמון, *campana*, vel *tintinnabulum*, à percussione seu pulsatione sic dictum.

ויקרא את כל חרטמי מצרים *Et vocavit omnes magos Ægypti.*] Aben Ezra ait, חרטומים fortè esse vocem Syriacam, vel Ægyptiacam; significare autem חכמי הטבע, i.e. *peritos naturæ.* Similiter ad Exod. 7. 11. *exponit peritos secreti naturæ.* Atque ait fortasse esse dictionem Ægyptiacam, vel Chaldaicam, quia non invenitur nisi ubi de Ægyptiis aut Chaldæis agitur. Atqui Fullerus Miscell. lib. 5. cap. 11. hâc

ipsâ ratione colligit, nec Chaldaïcam esse, nec Ægyptiacam, sed Hebraïcam. Si enim Chaldaïca est dictio, quorsum, ubi de Ægyptiis sermo est, usurpatur? Si autem Ægyptiaca, quare occurrit ubi de Chaldæis agitur? Jachiades in Dan. 1. 20. ait, חרטומים *Hartummim sunt sapientes intellectu theoretico.* Constantinus L. Emperor ibid. in Annotationibus suis ait illos Hartummim suâ rerum naturalium cognitione abusos esse, atque præstigiis nefariis artibus operam dedisse, quemadmodum Exodi liber affatim docet. Ac citat auctorem *fasciculi myrrhæ* dicentem, חרטומים משמע מקרא עתידי i.e. *Omnipræstigiator, quique mira patrat, & futura cum stupore prædicit, dicitur Hartom. Quocirca* (inquit) *vox Magi optimè quadrat; Nam primò sapientes sonat*, cujusmodi fuere & חרטומים, prout videre est Exod. 7, 11. ubi inter sapientes collocantur: & Dan. 5. 11. ubi cùm Daniel eis præfectus dicatur, inter meros præstigiatores non fuisse constat. *Deindè quemadmodum* חרטומים *ad nefarias artes sese applicârunt, pariter & magi.* Hæc L. Emperor, qui vult חרטומים esse ex חרש, quod Syriacè *magum* sonat, ut ש in ט permutatur, ם autem sit hebraïcum. Judæorum autem etymologiam, tanquam nugacem, rejiciendam dicit, qui volunt חרטומים esse חרטומים, i.e. *ardentes, seu ardenti studio in cadaverum ossibus occupatos.* Atque ità quidem hanc dictionem exponit R. Salom. incertum (ut notat Merorus) etymon afferens. Fullenius loc. cit. vult חרטומים deductum esse à חרטו *celo, fallo*, ac significare eum, qui superstitiosos quosdam characteres, picturas, imagines, figuras, aliáque ejusmodi

ejusmodi notissima Magices subsidia adhibebat in nefariis divinationis suæ operibus exequendis. At si חרטומים quandoque in bonam partem accipiebatur (quòd ex Dan. 5. 11. licèt colligere) altera etymologia, nempe à Syriaco חרש videtur convenientior. Onkelos certè & Jonathan hîc pro חרטומי habent חרשי, i.e. *magos*. Ità etiam Symmachus transtulisse dicitur μάγους. LXX autem ἐξηγητὰς, *interpretes*. Aquila, ἐπῳδοὺς, *occultatores*, vel *rerum occultarum cognitores, seu professores*.

Pharao tratus fuit servis suis.] Ex hoc atque aliis istiusmodi locis Aben Ezra colligit Pharao non esse nomen proprium hujus aut illius regis, sed omnium regum Ægypti commune; כי אין מדרך הנמוסות לדבר עם המלכים שמם ושמם, i.e. *Non enim civilitatis est, ut qui cum regibus colloquuntur, propriis nominibus eos compellent*. Ità sanè est, quemadmodum omnes Russiæ Imperatores appellari erant Cæsares, sic & omnes reges Ægyptii Pharaones. Ver. 10.

Me restituit in locum meum, & illum suspendit.] Id est, Pharao me restituit, &c. is in cujus potestate erat restituere, &c. Sic R. Salom exponit; atque asserit *ubicunque Scriptura istiusmodi brevitate utitur, intelligendum esse de eo, penès quem est facere*. Aben Ezra etiam ad Pharaonem refert; addit autem nonnullos de Josepho interpretari, שהשיב הדבר ותלה או בפתרון, i.e. *quòd is verbo, vel interpretatione restituit, & suspendit*. Ità Targum Jonathanis, והדר אתיבני על טורפני ותלי יתהון, i.e. *me restituit verbo suo in ordinem ministerii mei, & illum suspendit*. Consultum sanè mihi videtur aliò referri quàm ad Josephum; is autem unum restituisse, alterum suspendisse dicitur, Ver. 13.

quòd ita eorum somnia interpretatio est, ut illum restituendum, hunc autem suspendendum esse significaret. Similis est locutio Jerem. 23.

Ver. 15. שמעת חלום *Audies somnium.*] R. Salom. monet verbum שמע, *audire*, hîc positum esse pro intelligere, *& attendere*; לשון הבנה והאזנה. Vide suprà cap. 20. 7.

Ver. 16. בלעדי *Non est in me, &c.*] Vel, *sine me, &c.* Ità vocem Hebræam propriè significare, & Vulgatum rectè transtulisse, *Absque me Deus respondebit, &c.* asserit Fagius in Collat. At accentus Athnac arguit vocem istam non connectendam esse cum sequentibus, sed seorsùm sumendam, *Non est in me*, scil. *interpretari somnia; hoc ad Deum pertinet, is est, qui respondebit, &c.* Onkelos, לא מן חכמתי, *non ex sapientiâ meâ, sed à facie Domini responsionem dabit Pharaoni.* Similiter R. Salom. אין חכמה זו בי אלא מאת אלהים ישים תשובה בפי לשלחה פרעה, i.e. *Sapientia ista non est ex me, sed Deus respondebit; responsionem ponet in ore meo, in pacem Pharaonis.* Potest etiam sic exponi, בלעדי, *præter me*, vel *absque me est*, nempe, qui interpretetur; *Deus respondebit, &c.* Ità Aben Ezra refert nonnullos interpretari; atque ità infrà ver. 44. ולבלעדיך, *& absque te*, (i.e. absque autoritate tuâ) *non elevabit quisquam manum suam, &c.* Jonathan hîc sensum pervertit, בר מני לא איתי גבר דישתעי חלמין, i.e. *Præter me non est vir qui interpretatur somnia.* Quasi Joseph hîc in animo habuerit sese aliis anteferre, cùm id potiùs studuerit, ut omnis gloria ipsi adempta Deo tribueretur. LXX, ἄνευ τοῦ θεοῦ οὐκ ἀποκριθήσεται τὰ σωτήρια φαραώ; *Sine Deo non respondebitur salutare Pharaoni.* Hieron. in Tradit. aït in Hebræo aliter habere;

bere, nempe sic, *Stet ne Deus respondebit pacem Pharaoni.* Addit Symmachum apertiùs transtulisse, *Nàn ego, sed Deus respondebit pacem Pharaoni.*

Et ecce septem spicæ שבלים *ascendebant.*] Aben-Ezra notat hanc vocem nusquam alibi in Scripturâ reperiri; exponit autem per ריקות, i.e. *vacuæ, inanes.* Addit quosdam dicere quòd significet צורות, i.e. *imagines*; sic enim in linguâ Arabicâ significare asserit. Videntur qui ità interpretantur id velle adeò inanes fuisse istas spicas, ut similacra potiùs spicarum, quàm spicæ fuisse viderentur. R. Salom. exponit, *aridas atque exsuctas, instar ripis*, quæ Syriadè שחוחות dicitur. Mercerus refert quosdam exponere דקות, i.e. *exiguas*, quòd ità vox ista in Talmud usurpetur; quanquam & in Talmud vocem istam variè exponi aio; alios enim שחוחות exponere יבשות, i.e. *aridam*; alios autem רפויות, i.e. *dissam, confractam*; atque ità hoc in loco ferè interpretari Ramban. Concludit *emarcidas, & nullius succi* significare. Onkelos interpretatur קנין, atque ità etiam Jonathan, i.e. *marcidæ*, ut vertit Fagius. R. Salom. aït sic appellari à קץ, i.e. *flore*, quòd scil. אין בהם אלא קש, i.e. *nihil eis inerat nisi flos*; granum non habebant. Ramban autem (ut refert Mercerus) exponit קטן à נטוי in Talmud, pro *declivi*, ut hæ spicæ demissæ, & concavæ, ac vacuæ fuerint. LXX videntur hanc vocem præteriisse, ac similiter Vulg. Fortè putârunt idem planè significare cum voce sequenti דקות, i.e. λεπτοί, *tenues.* Ver. 23.

Ecce septem anni venient שבע גדול *abundantiæ magnæ.*] LXX, ἐυθηνίαι πολλαὶ, *abundantia magna*, scil. *erit.* Hieron. in Tradit. miratur LXX hîc interpretari Ver. 29.

terpretari שבע *abundantiam*, suprà autem cap. 26. 28. versille, *juramentum*. At nulla mihi dandi causa est, cùm non eadem ubique sit dictio. Hic enim est שבעה *abundantia, saturitas*: illic autem שבעת quod & *septem* significat, & *juramentum*.

Ver. 34. ויעש [ויעשה] *Et quintabit terram Ægypti.*] Id est, ut ponit Aben Ezra, חומש *quintam partem terræ possidebit*. Ità etiam Jonathan, *Faciet Pharao, & constituet procuratores super terram, qui accipiant* חומשא *unum ex quinque*, id est, quintam partem, ex omni frumento terræ Ægypti. Similia habet & Targum Hierosolymitanum. Onkelos autem interpretatur, ויזרע *& seminet*, vel *armet*; quemadmodum (quod notat R. Salom. qui etiam huic expositioni consentit) משושין *armatos* significat. Sed prior interpretatio est simplicior, idque Mercerus magis probat; ut hic quemadmodum cap. 47. 24. *quintatio* significetur. LXX, καὶ ἀποτάξασθω τὸ πέμπτον τοῖς βασιλεῦσι, & deputent quintam partem omnium fructuum terræ Ægypti. Vulg. *Et quintam partem fructuum, &c.*

Armare (inquit Fagius) *metaphoricè accipit pro providere, providere.*

Ver. 40. ועל פיך ישק כל עמי *Et juxta os tuum* (seu ex mandato tuo) *gubernabitur omnis populus meus.*] Vel, *armabitur*. Sic Fagius vertit. In Collat. at in Chald. Paraph. ad sensum à Paraphraste expressum esse simplicissimum, nempe ועל מימרך יתון כל עמי, & *juxta verbum* (seu *mandatum*) *tuum cibabitur omnis populus meus*. Ità etiam Jonath. ועל גזירת מימר פומך יתזנון כל עמי, & *juxta decretum verbi oris tui cibabitur omnis populus meus*. Similiter R. Sal. ישק interpretatur, יתזנון, *cibabitur*, כל צבאי עמי יהוה נעשים על פיך *sustentabuntur*

sustentabitur. Quæcunque necessaria sunt populo meo, manu tuâ (imperio tuo) *fient.* Aben Ezra in *armandi* significatione accepit, ut sensus sit, *Josephum fore ducem exercitûs.* Kimchi (ut refert Pagius) per *osculari* exponit, hoc sensu, *Os tuum osculabitur omnis populus meus*, hoc est, *te suspiciet, venerabitur, colet, atque te dominum esse agnoscet.* Mercerus ait Kimchium istam expositionem aliis attribuere, ipsum autem ex significatione נשק, i. e. *armorum* interpretari, atque hoc sibi maximè arridere. Verbum נשק plerumque denotat *osculari*, nonnunquam autem *armari*, ut Psal. 78. 9. נשקי, *armati*; si per constructionem liceret, non gravatè hîc exponerem, *osculabitur*, cùm osculum obsequii ac subjectionis signum fuisse constet 1 Sam. 10. 1. 1 Reg. 19. 18. Hos. 13. 2. Psal. 2. 12. Sed nescio an פיך עיך exponi possit, *os tuum osculabitur*; ego certè נשק pro *osculari*, cum præpositione על constructum aliàs non reperio. Simpliciùs igitur videtur interpretari, *juxta os tuum*, i. e. juxta mandatum tuum, *armabitur.* LXX. sensum redè expresserunt, ἐπὶ τῷ στόματί σου ἐπισκέψεται πᾶς ὁ λαός μου. Et Vulg. *Ad tui oris imperium cunctus populus obediet.* Drusius putat sensum esse posse, *Ad os tuum*, i. e. *sermonem tuum, osculabitur regem, qui volet è populo.* At id à simplici verborum sensu alienum puto.

Et induit eî שש בגדי *vestes byssinas.*] Onkelos & Jonathan, רקיק ירקין quod idem sonat. Sic LXX. καὶ ἐνέδυσεν αὐτὸν στολὴν βυσσίνην. Et Vulg. *vestivitque eum stolâ byssinâ.* De vocabulo Hebræo שש fusè admodum, nec minùs eruditè tractat Bootius Animadvers. lib. 2. cap. 1. ubi notat Syrum & Chaldæum semper vertere בוץ, similiter Ver. 42.

militérque Græcos βύσσος (quod ex שש factum est) & Hieron. *byssum*; solos autem Tremell. & Piscatorem pro *bysso* malle *xylinum*. Istam verò interpretationem ex eo rejicit ac refellit, quòd שש pretiosissimum fuit genus vestis, & regum cuntaxat atque magnatum gestamen, ut liquet ex hoc loco, & Prov. 31. 22. & Ezech. 16. 13, 13. tantum denique de byssо discimus ex Luc. 16. 19. Apoc. 18. 12. & 19. 8, 14. Ast Plinius de *xylinis* nihil amplius tradit (lib. 19. cap. 1.) nisi *vestes inde Ægypti sacerdotibus gratissimas esse, quia candore mollitiâve nulla sint eis præferenda*: duæ autem istæ notæ, *candoris*, & *mollitiei*, haud sufficerint ad summum eis pretium, summúmque honorem concilliandum. Addit neque eos audiendos, qui שש interpretantur *sericum*, quum Ezech. 16. 10, 13. שש quod omnium consensu *sericum* significat, & שש distinctè ponantur, tanquam duæ res diversæ. Quin & eos similiter errare, qui *byssum de serico vel bombycino* interpretantur; in quo errore non solùm hoc citeriore ævo, sed & ante multa sæcula nonnullos fuisse ostendit. Asserit denique byssum revera *lini* quoddam genus esse, ut ex Plinio loc. cit. constat; ac inter omnia lini genera proximum ab asbestiano principatum obtinuisse, adeò ut quondam pari pretio atque ipsum aurum permutata fuerit. Minùs igitur rectè Aben Ezra ad Exod. 25. 4. exponere שש per שז, & Kimchium in Radic. per שש, i.e. *linum* quomodo & Munsterus plerumque interpretatur. *Accuratiùs* (inquit) *istic Mercerus in Dictionario Pagnini* שש *byssum, esse genus lini subtilissimi, candidissimi, & omnium pretiosissimi*; qualia habet etiam ad Genes. 41. 42. &c.

Et

Et clamaverunt ante eum, אברך genu flectite.] Ut Ver. 43.
Alioqui sit latio. He, more Chaldaico, pro אברך. Ita Eagius in Collat. refert Kimchium exponere. Aben Ezra autem in futuro accipit, hoc sensu. Quisque coram eo clamabit, humiliabo & incurvabo me, i. laborem ei exhibebo. Sed non solent clamare quid ipsi facient, sed quid alii facere debeant. Onkelos interpretatur in hunc modum, Et clamavit coram eo, רבין אבא למלכא hic est pater regis. Quasi אברך sit compositum ex אב pater, & ברך rex. R. Salom. hanc interpretationem secutus, notat ברך Syriacè regem significare. Jonathas eadem cum Onkelo verba habet, atque insuper addit, רב בחוכמתא ורביך בשניא, i. e. grandis sapientia, & senex annis. Ubi altera quædam vocis compositio insinuatur, nempe אב pater, & רבי senex. Atque ita etiam Targum Hierosolymitanum, Et clamabant coram eo, & dicebant ודי אבא למלכא רב בחוכמתא ורביך בשניא, ecce pater regis, qui est grandis sapientia, & senex annis. R. Salom. refert & R. Judam ad istum modum interpretari; addit autem, Ben Dernaskith dixisse R. Jude, Quousque pervertes Scripturas? Abtech non nisi ex Bircajim (i. e. genibus) significationem suam habet, & sensus est, omnes sub manu (seu potestate) ejus ingressos egressosque fuisse. LXX. καὶ κηρύσσειν ἔμπροσθεν αὐτοῦ κήρυκος, & clamavit ante eum præco. Quasi אברך Abrec præconem denotaret. Hieron. in Tradit. testatur Aquilam transtulisse, Et clamavit in genibus ejus, ad geniculationem. Symmachum autem ipsum Hebraicum sermonem posuisse, Et clamavit ante eum Abrech. Unde (inquit) mihi non tam præco sive adgeniculatio, quæ in salutando, sive adorando fuisse accipi potest, intelligenda, quàm id quod Hebræi tradunt, dicentes,

dicentes, patrem teneriorum ex hoc sermone transferri. אב Ab, quippe dicitur pater; רך Rech, delicatus, ipse tenerrimus, significante Scriptura, quod justus prudentiam quidem patet omnium fuerit, sed justus omnium tenerrimus adolescens & puer. Haec Hieron. Unde apparet interpretationem istam, quae in Targum Jonathae, & Hierosolymitano habetur, satis esse antiquam, quicunque tandem istorum Targumim autores fuerint. Sed quantumcunque antiqua sit, ego jocularem esse judico. Mercerus putat dictionem אבך esse Aegyptiacam, licet ad fontem Hebraicum reduci possit: qui autem vocem faciunt compositam ex אב & ך, eos miserè dictionum vim facere arbitratur.

Ver. 45. Et vocavit Pharao nomen Josephi צפנת פענח Tsaphenath Paaneach.] Onkelos, גלי רזין vir cui secreta revelantur. Jonathan, גלי סתרין vir qui secreta manifestat. R. Salom. מגלה הנעלמות, explicans abscondita. Aben Ezra etiam huic interpretationi videtur assipulari; dubitat autem utrum voces sint Aegyptiacae, quod si sint, eorum expositionem se nescire fatetur. LXX. Σοφονθφανήχ, Psonomphanech. Scholiastes refert Syrum habere, ὁ εἰδὼς τὰ κρυπτὰ, qui novit occulta: ac Philonem, εὑρετὴν ἀφανῶν, occultorum inventor, & ὑποφήτην, vel somniorum interpres. Nobilius ex Philonis libro de Joseph haec citat, ἑρμηνεύεται δὲ ἀπὸ τῆς ἰδίας γλώττης ὑποφήτης ἐνύπνιος τυγχάνων· ἢ γὰρ ἀπὸ τῆς ἑβραΐδος γλώττης τοῦτο ἑρμηνεύεται, Nomen illi nomen imponit ex judicativa somniorum facultate, vernacula lingua appellans. Hinc apparet Philonem pro vocibus Aegyptiis accepisse. Josephus etiam Antiq. lib. 2. cap. 3. occultorum inventorem interpretatur. Hieron. in Traditi. Liceat (inquit) Hebraice

hoc

hoc nomen sonat *absconditorum repertorium*, eamque quia ab Ægyptiis potuit ipsius linguæ deinde habere rationem. Interpretatus ergo *Ægyptia Salvatori mundi*, id quod verbum verbo non semel reddit, sæpissime excidit libertate. Vulg. Ed. vocavit illum linguâ *Ægyptiacâ Salvatorem mundi*. Mutuum profectò quidquam addiscere. Nam ut demus voces esse Ægyptias, quod maximè videtur verisimile, unde tamen constabit significare *Salvatorem mundi*? aut quomodo contra omnium aliorum Interpretum sententiam ista nobis probabitur expositio? Lyra fatetur se penitus ignorare linguam Ægyptiacam, de propterea nescire verum hoc nomen significet *Salvatorem mundi*, nisi in quantum id dicit Vulgata Translatio. Mercerus ait forsan Hieronymum ita ab Ægyptiis sacerdotibus potuisse intelligere. Ego mihi videtur nequaquam ex omnibus istis Interpretibus, qui mysticum sensum occultorum *inventorem*, seu *revelatorem* exponunt, ab Ægyptiis veram hominis significationem potuisse intelligere. Dixerunt mihi aliquis (ut quit Amama in Cens.) *utra vox prior, absconditum mundum vel Salvatoretti significet*? Monstrat quisquam illam vestigium harum significationum ex lingua Ægyptiaca? asserunt vel unum cinædiorum, quæ veritati isti robur addat, & libentes eum admitteremus, ut pote qui magis factum esset ad ministerium Christi, cum Josephum in plerisque typum fuisse ipsa eruditio antiquitas. Hæc Amama, qui notat Ægyptiacam, Punicam, Arabicum, cæteràsque Orientales linguas magnam cum Hebræâ affinitatem habere, easque dialectos esse; unde probabile sanè est hâc nomen etiamsi vox sit Ægyptia, significare tamen *absconditum*, prout Hebraicè טמון à טמן *abscondere*. Hâc autem illius vocis significatione admissâ,

alteram

alteram dictionem, nempe רזפנ revelatorem, aut illiusmodi quiddam denotare, non est quòd dubitemus. Hollingerus Exercit. Anti-Morin. thes. 40. citat Athanasium Kircherium in Prodromo suo Coptico similiter interpretantem hoc nomen, atque asserentem רזפנ idem esse quod Ægyptiacum seu Coptum ⲗⲟⲩⲣⲉ ⲫⲁⲛⲉϩ vel ⲗⲟⲩⲣⲉ ⲫⲁⲛⲉϩ quorum prius ⲗⲟⲩⲣⲉ in Ægyptiacâ linguâ, *futura*, *Panex* vel ⲫⲁⲛⲉϩ, *veteres vel augures* significat; *vates*, qui futura vel abscondita aperit; atque omnes eos, qui futura prædicunt, Ægyptiacâ voce hûc fuisse appellatos; maximè verò Mosen ab Ægyptiis cohonestatum fuisse, uti docet Chronicon Alexandrinum his verbis: ὁτι Μωσῆς μετὰ τὸ ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Φαραὼ, ὁ ἐξουθενωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπροφήτευσεν τὰ μέλλοντα, ὃ ἐξουθενωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπροφήτευσεν τὰ μέλλοντα. Ibidem etiam Kircherus citatur in Pentateucho Coptico, seu Ægyptiaco, qui hodie in Bibliothecâ Vaticanâ asservatur, pro Hebræo רזפנ ⲫⲁⲛⲉϩ legi ⲗⲟⲩⲣⲉ ⲫⲁⲛⲉϩ quod satis arguit vocem esse Ægyptiacam; nec de eo amplius videtur dubitandum.

Et dedit ei uxorem Asenath filiam Potipherae, &c.] R. Salom. aït hunc Potipherem esse Potipharem, qui in servum venditus fuit Joseph. Hieron. in Traditionibus ad cap. 37. 36. ex Hebræis hanc narrat fabulam: *Traditum* (inquit) *Hebræi, emptum ab hoc Joseph ob nimiam pulchritudinem in turpe ministerium; & à Domino virilibus ejus auferri, posse eum electum esse, juxta illorum dictum* 90. *in pontificatum Heliopolis; & hujus filiam esse* * *Asenath, quam postea Joseph uxorem acceperit.* De ad hunc locum aït, *Josephum dominæ quondam ac emptoris sui filiam uxorem habuisse.* LXX. hunc pariter ac illum, cui servivit Joseph, vocant

* In nonnullis libris perperam scribitur *Asenath.*

cunt פוטיפרע. Vulgatus item utrumque vocat *Phutipharen*. Fagius etiam in Collat. ad cap. 37. 36. pro concesso sumere videtur Potipharum, cui venditus fuit Joseph, eundem esse cum Potiphera, de quo hîc agitur. Inde enim argumentatur Potipharum istum non fuisse Eunuchum propriè dictum, quòd liberos procreaverit. Ego autem Lyram, Mercero atque Amamæ assentior, qui duos diversos homines fuisse sentiunt; quod ex eorum cùm nominibus, tum officiis satis videtur manifestum.

Targ. Jonath. *Et dedit ei Asenath, quam peperit Dina Sichemo, & educavit soror Potiphera, principis Tanis.* Atque eadem habet cap. 46. ver. 20.

כהן *Sacerdotis, vel principis On.*] Aben Ezra exponit, עובד רשם או עובד עז, i.e. *colentis Deum*, vel *colentis idola*. Atque addit se existimare nomen *Coben* semper in Scripturâ significare משרת, i.e. *ministrum*. Onkelos autem & Jonath. interpretantur כהן per רבא, i.e. *principem*. Nec video quomodo ista Aben Ezræ sententia defendi queat, si per משרת, i.e. *ministrum*, is qui Deo in sacris ministrat, intelligatur, cùm Davidis filii 2 Sam. 8. 18. כהנים appellentur. Ubi Chaldæus, רבריון *principes*, *magnates*. Ità etiam R. Salom. quam interpretationem & Kimchi probat, & addit, גדולים חיו ומסונים על כלם, i.e. *quasi dicat, magni* (seu magnates) *fuerunt, & super omnes constituti*. Similiter exponit R. Levi, שרים ומושלים, i.e. q.d. *principes & dominatores*. Vide infrà ad cap. 47. 22.

Et protulit (ad verb. *fecit*, יעש) *terra in annis ubertatis* לקמצים *manipulos*, vel *manipulatim*.] Id est, ut explicat Mercerus, *magnam frumenti copiam, ità ut per manipulos colligeretur, & inferretur in horrea*. קמץ est *pugillus*, item *manipulus*; in plurali קמצים, Ver. 47.

ut à בקר arvum, בקרים. Onkelos vertit, *Et collegerunt incolæ terræ in septem annis ubertatis frumentum in horrea.* Accepit *terram* pro *terræ incolis*, & מקשיהם interpretatus est *horrea*. Hanc interpretationem non probat Mercerus, nec cum loci sensum esse existimat, sed potiùs ubertatem primorum septem annorum describi. Atque hoc rectum esse non dubito, licèt & R. Salom. cum Onkelo terram pro incolis terræ positam existimet, & illud מקשיהם similiter de *collectione frumenti* interpretetur, quamvis interim usitatam vocis significationem retineat, קומץ על קומץ יד על יד אגרופין, i.e. *pugillo super pugillum, manu super manum,* (ambabus, quod aiunt, manibus) *recondebant,* scil. frumentum.

Ver. 50. *Antequam veniret annus famis.*] Hinc R. Salom. observat *non licere homini tempore famis liberis procreandis operam dare*; מכאן שאסור לשמש בשעת רעבון. At certè hoc in loco observatio ista fundamentum non habet.

Ver. 51. כי נשני *Nam oblivisci me fecit, &c.*] De hoc verbo נשני Grammatici inter se dissentiunt. R. Jehuda (teste Aben Ezrâ, qui eum vocat המדקדק הראשון, i.e. *Grammaticum primum*) vult esse ad formam נגד, ut radix nempe sit נשש. At R. Moses Sacerdos Hispanus asserit Pathac esse loco Chirie, ut sit à radice נשה in Piel. Sanè verbum נשה pro *oblivisci*, est satis frequens; נשש autem alibi nusquam occurrit; sed nec usitatum est ut verba in Kal istiusmodi significationem habeant; ego igitur R. Mosi potiùs assenserim.

Ver. 56. *Et aperuit Joseph* כל אשר בהם *Omnia in quibus*] Scil. erat frumentum. Sic Onk. & Jon. *omnia*

omnia horrea in quibus erat frumentum. Aben Ezra exponit, *horrea, quæ inter eos erant.* Sensus eodem recidit.

וַיִּשְׁבֹּר לְכָל־עַם הָאָרֶץ *Et vendidit Ægyptiis.*] Versu sequenti idem verbum pro *emere* usurpatur. R. Salom. notat hoc verbum שָׁבַר non tantùm de terræ frugibus (בְּרִבּוּאוֹת) usurpari, sed etiam de vino & lacte, Isai. 55. 1. Propriè ac primariò verbum istud significat *frangere*; indè autem est nomen cum sex punctis, שֶׁבֶר pro *frumento*, quò fames frangitur. Atque hinc rursus verbum שָׁבַר pro *frumentari*, *frumentum parare*, *frumentum emere*, & (quemadmodum in hoc loco) *frumentum vendere.*

In CAP. XLII.

ET *vidit Jacob, &c.*] Ab. Ezra ait sensus invicem permutari, ac alterum pro altero poni, quia simul in eâdem sede conjuncti sunt. Hinc cap. 27. 27. *Vide odorem filii mei.* Et Eccles. 11. 7. *Dulcis est lux.* Et hoc in loco, *Et vidit Jacob, &c.* cùm mox ver. 2. Jacob dicat se istud *audivisse.* Sed & ideo *videre* usurpatur generaliter pro *sentire*, quia visus omnium sensuum est nobilissimus; uti notat Kimchi ad Zach. 1. 9. Ver. 1.

לָמָּה תִתְרָאוּ *Quare alii alios aspicitis?*] Onkelos, לְמָא תִתְחַזַּיוּן quod idem prorsus significat; Fagius autem vertit, *Quid vos ostentatis?* idque sic explicat, *Quid vos ostentatis coram hominibus, quasi vos nullam famem patiamini, frumentis abundetis, & nihil vobis deficiat?* In hunc sensum verba exponi asserit à Kimchio, & Aben Ezra. Kimchii verba citat, nempe ista, לְמָה תִתְרָאוּ עַצְמְכֶם שְׁאֵתִים שִׁבְעִים

שבעים ויש עמכם אוכל כי כל שאר רעבון בם ולכו לשבור שבר ואוכם ושובו, i.e. *Cur ostentatis vos, quasi saturi sitis, ac sit vobis esca? Omnis siquidem mundus proficiscitur ad emendum frumentum, & vos cessatis.* Verba Aben Ezræ (quæ à Pagio non citantur) ità habent, אל תתוראו שוש לכם והון, i.e. *Nè ostenteris vos, quòd vobis sit substantia*, vel quòd vobis sint opes. Addit autem Aben Ezra & aliam expositionem, אל תהיו מריבים זה עם זה, i.e. *Nè contendatis alii cum aliis.* Eo sensu verbum התוראה usurpari notat, 2 Reg. 14. 8. נתוראה פנים, *alter alterum facie inspiciamus*, i.e. cominus pugnemus. R. Salom. primò exponit, *Quare ostentatis vos coram filiis Ismaëlis, & filiis Esavi, ac si vos saturi essetis?* Deinde asserit se audivisse verbum istud *maciem* denotare, לשון בחישה, ut sensus sit, למה תהיו כחושים ברעב, *quare estis attenuati fame?* Fagius in Collat. hæc verba interpretatur, *Cur negatis, sive celatis famem?* Vel, *cur tabescitis fame?* Et etiamsi verbum בחש æquè significet *negare, celare*, ac *tabescere, attenuari*; tamen si prior significatio locum hîc haberet, hæc expositio à superiori haudquaquam esset diversa. Idem enim est dicere, *Cur ostentatis vos, ac si saturi essetis?* Et, *Cur famem negatis, vel celatis?* Mihi simplicissimum videtur interpretari, *Quare vos mutuò aspicitis?* Id est, quare quasi mentis ac consilii inopes, alii alios intuemini? Jonathan à verbis longiùs discedit, למה דין אתון דחלין למיחות לצרים, i.e. *Quare ita vos timetis descendere in Ægyptum?* LXX sensum non incommodè expressêrunt, ἵνα τί ἐκκακεῖτε; *Quare segnes estis?* Vulg. *Quare negligitis?*

Ver. 2. רדו שמה *Descendite istuc.*] R. Salom. ait Jacobum

bum non dixisse, לכו *ite*, sed ירדו *descendite*; nimirum hoc verbo innuisse, ac obscure significâsse Israëlitas fore 210. annis in Ægypto, juxta numerum, qui ex literis verbi ירדו conficitur. Sed hoc est Cabbalisticum.

Ne contingat ei אסון *infortunium.*] Onkelos, Jonathan, מותא *mors.* LXX, μελαγχολια, *languor.* Aquila, σϕαλματιας, *casus.* Symmachus, κινδυνος, *periculum.* R. Nathan in Concordantiis exponit אסון per מות *mortem.* Atque ista interpretatio confirmari potest ex Exod. 21. 22, 23. ubi similiter Chaldæi isti Paraphrastæ habent מותא, & certum est *mortem* istic intelligi. Ver. 4.

Ut videatis nuditatem terræ venistis.] Chald. למחמי ית בוקעא דארעא, i.e. *ruptu*ram *terræ*; h.e. (ut Fagius explicat) ubi inermis & imbecillis sit, & quâ parte hosti aditus & ingressus pateat, ut facilè expugnare possit. Addit autem, quia בוקעא etiam *infirmum* & *turpe* significat, ideo quosdam legere, *Venistis ad explorandum & persequendum infirmiora, sive turpitudinem, & nuditatem terræ*, ut Hebræi suis habet, h.e. quâ parte nudi, & minùs muniti sumus; sensu eodem cum priore. R. Salom. ait, Onkelum non accuratè expressisse vocem Hebræam, prout in Scripturâ usurpatur: לא דקדק לפרש אותה לשון לשון המקרא. Ipse autem exponit, גלוי הארץ מהיכן היא, i.e. *apertum terræ*, ex quâ scil. parte facilè capi possit. Isto sensu asserit vocem ערות semper in Scripturâ usurpari, nempe pro גלוי, i.e. *apertio* vel *manifestio*. Aben Ezra è contrà interpretatur סוד הארץ, i.e. *secretum terræ*; Per nuditatem vult intelligi secretum, quia nuditas tegi atque occultari soleat. Sic Aquila & Symmachus, Ver. 9.

τὰ κρυπτὰ, occulta. LXX etiam fortè idem voluerunt, interpretantes, τὰ ἴχνη τῆς χώρας, vestigia regionis. Vulg. infirmiora terræ. Interpretes etiamsi verbis differant, re tamen conveniunt.

Ver. 13. *Et unus non est.*] Periphrasin mortis (inquit Fagius) *hanc locutionem esse volunt*; q.d. *Non superest amplius, mortuus est.* Sicut & infrà dicit Jacob; *Non descendet filius meus vobiscum, quoniam frater ejus mortuus est, &c.* Mihi (inquit) *omnino videtur istius locutionis usus esse, ubi non certò constat de morte alicujus, ignoratur quò pervenerit, dubitatur num adhuc in vitâ sit nec ne.* Unde & de Hanoch suprà cap. 5. *usurpatur, quem non naturaliter mortuum, vitâque defunctum, sed ex hac mundo translatum esse sentiunt.* Hæc Fagius. Infrà autem ver. 36. de Josepho pariter ac Simeone vox ista usurpatur, cùm tamen Simeon tantùm captivus detinebatur; sed Jacob fortè eum quasi mortuum reputavit.

Ver. 18. *Hoc facite, & vivite.*] i. e. & vivetis. Vulg. *Facite quæ dixi, & vivetis.* Miror Amamam in Censurâ suâ hunc locum non animadvertisse, cùm (ut rectè notat Mercerus) Interpres perperam eum reddiderit. Neque enim cùm Joseph dixit, *Hoc facite*, respexit ad id quod antea dixerat, sed quod mox dicturus erat; novam nempe rationem inijt, quam deinceps ver. 19. & 20. exponit, ad experiundum (ità præ se ferebat) utrùm exploratores essent, nè ne.

Ver. 24. Targ. Jonath. *Et accepit ex eis Simeonem, qui consilium dedit ut ipsum interficerent.* *Et accepit ex eis Simeonem.*] R. Salom. ait Simeonem fuisse, qui Josephum in puteum conjecit, & qui dixit Levi, *Ecce somniator iste venit.* Sed ista sunt ἀγνοήματα, ac propterea incerta. Melius Aben Ezra,

Ezra, qui ait, *Josephum accepisse Simeonem, quòd cùm plures sint qui peccent, ie qui natu maximus est præcipuè pœnis solet; ideò autem relictum fuisse Rubenem, quòd is Josephum à morte liberaverit.*

Et vinxit eum ante oculos eorum.] R. Salom. ait Simeonem non fuisse vinctum nisi ante oculos eorum: postquam enim abiissent eum libertati fuisse restitutum, ac liberaliter tractatum fuisse existimat. At ex cap. 43. 23. videtur Simeon usque ad fratrum ipsius reditum vinctus mansisse; verisimile tamen est Josephum interea non nimis rigidè illum tractâsse.

אתי שכולה *Me orbastis.*] שכולה מ"ר Ver. 36.
אברתם שכול; inquit R. Salom. i.e. *Qui cunctos filios suos amisit, is vocatur Shacul*, i.e. orbus; de eo verbum *Shacal* usurpatur.

Non descendet filius meus, &c.] Ruben dixerat Ver. 38. ver. 37. *duos filios meos occidat, nisi eum tibi reduxero*; Jacob autem verbis ejus persuasus non erat, uti notat R. Salom. qui in isto sermone stultitiam Rubenis observat: Quid enim lucratus fuisset Jacob, si Rubenis filios, qui & ipsius Jacobi filii fuerunt, occidisset?

ואירע אסון Et acciderit ei infortunium.] Onkelos & Jonathan pro אסון habent מותא i.e. *mors*. Vide suprà ad ver. 4.

In CAPUT XLIII.

Cum consumpsissent edere frumentum.] כאשר כלו לאכל Ver. 2. Id est, cùm totum comedissent. R. Salom. notat hanc phrasin aliter hic usurpari, quàm suprà cap. 24. 22. כאשר כלו הגמלים

גמלים לשתות, *cùm consummâssent cameli bibere*; Ibi enim sensum esse, cùm quantum satis erat, bibissent, nunc bibere desiisse; hîc autem sensum esse, cùm consumptus esset cibus. Observat propterea Chaldæum Paraphrasten istic usum esse verbo סגיא, quod *sufficientiam* denotat, hîc autem alio verbo utis, nempe שלמו, quod *consummare*, seu *consumere* significat.

Ver. 11. מזמרת הארץ *De præcipuis terræ fructibus.*] זמרה *Zimra* est *carmen* sive *cantio*; hîc usurpari videtur pro eo quod est carmine sive cantione dignum; seu quod carmine vel cantione celebratur; quod tanquam egregium decantatur. Sic R. Sal. interpretatur, משובחת עלי הארץ שהכל שרין לעולם; i.e. *id de quo omnes cantant, quando in mundum venit.* Onkelos, מרגשא דארעא. Et similiter Jonathan, משבחת ארעא, i.e. *de eo quod laudatur* (seu est laudabile) *in terrâ*; hæc (ut explicat Fagius) *de præcipuis, optimis ac celebratissimis fructibus regionis.* Aben Ezra etiam vocem זמרת exponit כל דבר משובח, *omnem rem laudabilem.* LXX nimis dilutè, ἀπὸ τῶν ἀρίστων τῆς γῆς, *de fructibus terræ.* Rectiùs Vulg. *de quinio terræ frugibus*, vel, ut est in margine, *fructibus.*

נכאת] De hoc vocabulo, item de צרי ולוז & שקדים. Vide suprà ad cap. 37. 25.

בטנים *Nuces.*] Aben Ezra ait hanc dictionem non amplius occurrere in Scriptura, à nonnullis autem exponi אגוזים, i.e. *nuces.* Onkelos & Jonathan ipsam vocem Hebræam, Chaldaicè duntaxat terminatam retinent. Fagius vertit *nuces*; Buxtorfius in Dictionario Syro-Chaldaico, *nuces avellanas.* R. Salom. fatetur se nescire quid vox Hebræa significet; existimat

istimat autem [illegible] esse [illegible], quâ voce Persica significari putat Mercerus, qui de hujus vocis significatione nihil certi affirmâ posse asserit. LXX. *requiescite*. Et Vulg. *requiescite*.

Et amygdalas] Sic omnes interpretantur præter LXX. qui habent καῤῥα, *nuces*, quod nimis est generale. Verbum שקד *Shakad*, *vigilare*, item *festinare*, *sedulo*, ac *diligenter operam navare*; inde שקדים *amygdalis*, sic dicta, quod *inter arbores citissimè floreat*, ut notant R. Salom. & Kimchi ad Jerem. 1. 11. ubi in Hebræo est elegans paronomasia. *Quid vides Jeremia? Ego dixi*, שקד *virgam amygdalinam ego video*. Et dixit Dominus ad me, *Recte vidisti*, כי שקד אנכי על דברי, *Nam ego vigilo, seu festino super verbum meum, ut faciam illud*, i. e. ego festino id efficere quod locutus sum.

Et argentum duplex accipite, &c.] R. Salomon exponit argentum duplex respectu ejus, quod antea accipiebant, quod jam fortè carius quàm antea frumentum venderetur. Quod autem sequitur, *Et argentum quod repositum fuit in saccis vestris, reportabitis*, de tertio argento intelligit. Verborum quidem series huic expositioni favere videtur; simplicior autem videtur Mercerii interpretatio, ut nimirum per *duplex argentum* intelligatur argentum, quo aliud frumentum emeretur, & argentum, quod sacculis eorum repositum fuerat. Juxta hanc interpretationem particula ו, cùm dicitur וכסף, *& argentum, quod in ore sacculorum vestrorum repositum fuit, reportabitis*, non tam copulativa erit,

erit, quàm exegetica, hoc sensu; *Nempe argentum, quod in ore sacculorum vestrorum, &c.* Vel, quod eodem redit, causalis; *Nam argentum, quod &c.*

Ver. 14. וְאֵת אָחִיכֶם שַׁלַּח לָכֶם וְאֶת בִּנְיָמִן וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי שָׁכָלְתִּי׃ Et ego quemadmodum orbatus sum, orbatus sum.] Aben Ezra sic exponit, *Morte Josephe vepato me omnibus esse orbatum.* Melius R. Salom. *Quemadmodum orbatus sum Josepho & Simeone, sic etiam orbatus sum Benjamine.* Verba autem Hebræa exponi possunt, & fortasse reddi; *Si orbatus sum, orbatus sum*; ut Esth. 4. 16. כַּאֲשֶׁר אָבַדְתִּי אָבָדְתִּי, *Si perco, perco*; ubi כַּאֲשֶׁר licet significare soleat *quemadmodum* pro כְּמוֹ, *si*, usurpatur; quanquam & istic Hebræi in usitata significatione pro *quemadmodum* accipiunt. Sed altera expositio sensum facilliorem ac clariorem reddit; atque ita etiam in hoc loco. *Verba* (inquit Gualterius) *sunt viri sancti, ob eventum futurum committit voluntati Dei; qualis est phrasis* Esth. 4. 16.

Ver. 20. בִּי אֲדֹנִי׃ *O domine mi.*] Onkelos, בְּמֵימְרָא דְיְיָ, *in verbo domini.* Jonath. בְּמֵימְרָא קֳדָם יְיָ, quod idem sonat. Sic R. Salom. asserit vocem בִּי esse precandi ac supplicandi particulam: atque ita etiam exponit Aben Ezra; qui addit, sibi videri consilium esse loquendi formulam, qua se plenius explicetur, עשה לי מה שתרצה, *mihi domine fac quid libuerit, vel me pro libitu tractes, modo vivam.* Rambam (teste Mercero) exponit, *me deprecante, tuum in me dominium recipio & agnosco*; quod hæc particula semper cum יְיָ juncta reperiatur. Ipse Mercerus nil particulam esse obsecrantis, proprie autem usurpari cùm inferior superiorem alloquitur, ἰδίως δὲ λεγόμενον, *Orantis dominum.* Et sic Vulg.

בי ad verbum sonat, in me.

שלום

Pax vobis.] Scil. est; q. d. Nihil vo- Ver. 23.
bis est periculi; salva sunt omnia; non est quod pertu-
mescatis. Non est hic vox optantis seu precantis; sed
confirmantis & corroborantis. LXX. ἄφοβοι ἦτε,
propitium vobis, scil. est (non, ut censuit Nobilius,
sit) Deus. Sic Petrus, Mat. 16. 22. Christo dixit, Ἵλεώς
σοι κύριε. Vide Fulleri Miscell. lib. 2. cap. 2. ubi
verba ista eruditè explicata invenies.

Et dixerunt, Pax est servo tuo, patri nostro, &c.] Ver. 28.
LXX. interpretes hîc quædam addunt, quæ in Hi-
bræo non habentur, uti nec in Chaldaico Para-
phrasibus, nec in vulgatâ Latinâ versione, nempe
hæc, καὶ ἔσεσθε εὐλογημένοι ἐν τῷ σπέρματι ὑμῶν
τοῖς ἔθνεσι, &c. Et dixit benedictus (sit) Deus
Ver. 32.
Quia non poterunt Ægyptii panem edere cum Hebræis; nam ea abominatio est Ægyptiis.] Onkelos;
Quia pecus, quod Ægyptii colunt, Hebræi comedunt.
Atque eodem planè modo Jonathan, illi quod
pecus Ægyptii, Hebræi habent, vocat Judæi. Vide
capitis 46.

Et instabantur, &c.] De hoc (inquit Lyra, scil. Ver. 33.
instabantur) quòd homo, quem credebant esse ma-
gum, & ideo ignorantem, fecisset eos ita sedere, sicut sedebant in
domo patris sui. Si autem quæratur, quomodo unus hu-
iusmodi per hoc aliquam suspicionem, quòd ipse esset Jo-
seph, qui prædictum audierat somnium, dicunt Hebræi,
quòd hoc fuit, quia Joseph fingebat se hoc scire per ar-
tem divinandi. Persuadebat enim eis, scyphum
suum argenteum, &c. post primam persuasionem dicebat
Tulie, quæ est primogenitus, primò sedebit. Et sic non
sequenter de aliis. Et hoc videtur concordare cum eo,
quòd dicitur sequenti capite, Scyphus, quem furati estis,
ipse est, in quo bibit Dominus meus, & in quo augurari
solet: ac si diceretur, Sicut vidistis heri in mensâ. Hoc

Lyra,

Lyra, quæ nimis sunt frivola & nugatoria; deprompta autem (ut alia plurima, quæ apud Lyram occurrunt) videntur ex R. Salom. qui ait *Josephum percussisse scyphum, & clamâsse, Ruben, Simeon, Levi, Judah, Issachar, & Zabulon, filii matris unius, attendite hoc ordine, qui est ordo nativitatis vestræ. Et sic de reliquis, ubi autem venisset ad Benjamin, dixisse, Isti non est mater, & mihi non est mater, iste igitur juxta me sedebit.* Similia habet Targ. Jonathæ. *Et accepit manu sua scyphum argenteum, & instar divinantis somnia edidit, scilicet Leæ collocavit ex uno latere, & filios Zilphæ ex altero latere, & filios Bilhæ ex alia latere, Benjaminem autem filium Rachelis collocavit juxta se, vel ad latus suum,* וגו׳. Sobriè sol ideque Mercerus ait, tum Jacobi filios, tum alios, qui aderant, miratos esse homines, ut putabant, ignotos tanto honore à terræ principe fuisse affectos.

vide ad cap. 44. 15.

Ver. 34. וישׂא מנות וגו׳ *Et sumpsit portiones, &c.*] LXX, καὶ ἔλαβον μερίδας ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, *Sumpserunt autem partes ab eo ad seipsos.* Quasi legissent וישׂאו, cum Hebræo consentiunt Chaldæi Paraphrastæ, quam autem lectionem secutus sit vulgatus, haud liquet ex ejus versione, *Et mirabantur nimis, sumptis partibus quas ab eo acceperant.*

וישׂכרו ויׇשׇׁכְרוּ *Et affatim cum eo biberunt.*] Ad verb. *Inebriati sunt.* Sed hîc verbum שׇׁכַר non, ut alibi plerunque, *ebrietatem propriè dictam*, sed tantum *liberaliorem quandam compotationem* denotat. Hoc etiam sensu idem verbum usurpatur Cant. 5. 1. & Græcum μεθύω Joan. 2. 10. Targ. Jonathæ, & R. Salom. dicunt, nec Josephum, nec fratres ejus, ex quo ab eis venditus fuit Joseph, ad illum usque diem vinum bibisse, sed illud nec Scripturæ autoritate, nec ratione nititur.

In

In CAPUT XLIV.

Et ipse augurando augurabitur in eo [והוא ינחש ינחש] Ver. 5. Verbum נחש significat *augurari, auguriam facere*, vel *augures consulere*; & sic R. Jonah (teste Aben Ezrâ) hîc exponit, ישאל מנושים, *consulet augures*; & בו exponit בנעורו, i.e. *de eo*, vel *propter eum*. Fagius tùm in Chald. Paraph. tùm in Collat. ait R. Jonam sic interpretari, *Cogitat herus meus amissionem scypbi, ex quo bibit, esse malum omen & auguriam*. Sed unde Fagius istud habuerit, nescio; nam Aben Ezra, eo quo dixi modo, sententiam ejus refert. Kimchi in Radice (ut testatur Fagius) exponit, ישאל מנשים בעבורו, *consulet augures pro eo*; quæ est ipsissima R. Jonæ expositio ab Aben Ezrâ citata. Addit Kimchi *nonnullos interpretari, quòd ipsemet auguretur pro eo*, vel *ex eo*; q.d. *reputat amissionem scypbi omen malum sibi esse, eò quòd perierit ab illo vas, ex quo bibebat*. Idem autem verbum, nempe נחש significat *experiri, experiundo discere*, ut videre est supra cap. 30. 27. Atque ità hîc interpretatur Ab. Ezra, והוא נסה אתכם בו לדעת אתם אחים גנבים, i.e. *ille tentavit vos eo, ut sciret an fures essetis*. Onkel. vertit, והוא מקבל מנחש, & *sic inquirendo inquirit in eo*. Fagius vertit, *pro eo*, & ait hunc esse sensum, *Diligentissimè quærit augures propter eum, quisnam sibi illum surripuerit*. Vel, *Is scypbus est, quo utitur ipse in auguriis*. Vel, *quem amissum diligentissimè quærit*. LXX, αὐτὸς ἢ οἰωνισμὸς οἰωνίζεται ἐν αὐτῷ, *ipse autem augurio auguratur in eo*. Scholiastes refert Samariticum habere, πλάνησις πλανᾷ ἐν αὐτῷ, *tentatione tentat*

tentat in eo, quod ad interpretationem Aben Ezræ accedit. Vulg. *in quo augurari solet.*

Ver. 15. *Nonne nôstis* נִחֹשׁ יְנַחֵשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמֹנִי *quòd augurando augurabitur vir qualis ego sum?*] Ab. Ezra ad ver. 5. huno locum sic explicat, *Quare non metuistis, me ad tentandum vos* (לנסותכם) *ad explorandum quales sitis) coram vobis posuisse scyphum istum argenteum, ac oculis meis occultâsse, donec eum acciperetis?* At ad hunc versum aliam adhibet interpretationem, nempe hanc: נחש איש כמוני יש לו מנחשים; i.e. *quod vir ejusmodi, qualis ego sum, habet augures?* Atque addit nonnullos dicere scyphum istum fuisse מנחשת, i.e. *figuratum, signis insignitum*, atque indè Josephum coram fratribus suis intellexisse, atque indicâsse quisnam eorum esset natu maximus, quisque ei ætate esset proximus. Chald. אוֹ דְּנָקָא מְבָרַךְ גְּבַר דִּי כְוָתִי; *quòd investigando investigat vir qualis ego sum?* LXX, ὅτι οἰωνισμῷ οἰωνιεῖ ὁ ἄνθρωπος οἷος ἐγώ; *quòd auguriis augurabitur homo qualis ego?* Scholiastes, ἆρα μαντεύεται τὸ ὅμοιος ἐμοί; *quòd tentatione tentat similis mihi?* Vulg. *quòd non sit similis mei in augurandi scientiâ?* At Hebræa istum sensum in se non continent; idque Cajetanus & Steuchus (teste Arnama in Cent.) fatentur. *Non sunt* (inquit Cajetanus) *verba præferentis se aliis, sed dicentis communem esse divinationem sibi similibus. Non* (inquit Steuchus) *jactat se Joseph, sed rem omnibus principibus solitam de se refert.* Similiter & Burgensis, *In Hebraicâ* (inquit) *non dicitur, An ignoratis, quòd non sit similis mei in augurandi scientiâ? sed ponuntur quædam verba, quorum sententia est, An ignoratis, quòd homo similis mei posset per auguria talia scire? Quod videtur magis consonum rationi. Ipsi enim non habebant*

Vide ad cap. 43. ver. 33.

unde

unde debuissem scire, quòd Joseph esset maximus augurator: sed bene poteram præsumere, quòd Joseph, cùm esset tam potens, posset habere augures quoscunque voluisset, præsertim cùm in Ægypto essent multi conjectores, &c.

Deus invenit iniquitatem servorum tuorum.] Ægius sic explicat. Recordatus est Dominus peccati servorum tuorum, quod admiserunt perdendo fratrem suum. Addit quosdam peccatum hîc pro pœnâ peccati accipere; q.d. *Deus invenit unde puniret servos tuos, ob scelus admissum in fratrem suum. Nunc punit nos servos tuos Deus.* Ver. 16.

Atque ità quidem Aben Ezra ait עון *iniquitatem*, hîc exponi posse *iniquitatis pœnam*, uti sumitur cap. 4. 13. primò autem sic exponit: עון רשה לנו ובאחינו נשכחת ואובנו והוסם נמצא, i.e. *Iniquitas fuit nobis, & quasi oblivione sepulta, & abolita fuit, hodie autem inventa est.* Iniquitatem eorum in vendendo Josepho videtur intelligere. R. Salom. interpretatur in hunc modum, יודעים אנו שלא מרוצנו אבל מצאת חסקום נחיתת להבוא לנו ואנו *Novimus nos non peccâsse* (scil. in re istâ) *sed à Deo est, ut hoc* (i.e. hanc calamitatem) *in nos afferat.* q.d. Etiamsi quod ad hanc rem spectat innocentes simus, Deus tamen hâc ratione viam invenit, quâ ob aliud aliquod peccatum, cujus revera rei sumus, nos puniat. Similiter exponit Mercerus, *Ex suâ culpâ* (inquit) *hoc esse agnoscunt, quòd hâc ratione eos Deus punire velit; suâ admittendâ providentiâ pœnas reposcens, ubi commodum videt; ut creditor ubicunque debitorem invenit, debitum suum exigit, & repetit.* Hîc autem R. Salomonem imitatus est (etiamsi ejus non meminerit) Mercerus; is enim præter

ter illa antè citata, addit, מוצא מעל ויוצר מקום לעבודה משוי רוצה, i.e. *Creditor stationem invenit, quò debitum suum exigat.*

Ver. 18. כי כמוך כפרעה *Nam tu es sicut Pharao.*] Ad verb. *Nam sicut tu, sicut Pharao.* Aben Ezra sic hunc loquendi modum (qui frequens est in Scripturâ) esse concisum, ac sensum plenè expressum hunc esse, אתה כמלך ומלך כמוך, i.e. *tu es sicut rex, & rex est sicut tu.* Chald. כפרעה כן אוף, *sicut Pharao, sic tu.* R. Salom. ità explicat, *Honorabilis es tu in oculis meis, sicut rex.* LXX, σὺ δὲ μετὰ Φαραὼ, *tu es post Pharaonem.* At hoc minus est, quàm quod in Hebræo dicitur, nempè Josephum esse instar Pharaonis; hæc est vis Hebraïcæ phraseos. Vide Eccles. 9. 2. & Isai. 24. 2. ubi hæc phrasiologia sæpius usurpatur; & Kimchi ibidem notat utrumque eorum, qui inter se comparantur esse & משוי, i.e. *subjectum*, & נשוי, i.e. *prædicatum*, seu *attributum*, atque ideo notam similitudinis Caph utrique esse præfixam; q.d. והוי כוותיה כוותיה, i.e. *Hic sicut iste, & iste sicut hic.* Vulgatus hîc habet, *Tu es enim post Pharaonem dominus meus.* Ubi præterquam quòd LXX Interpretes secutus est vertendo כפרעה, *post Pharaonem*, pro *sicut Pharao*, in eo etiam ab Hebræo variavit, quòd verba ista, *dominus meus*, quæ cum sequentibus cohærent, ac novum versum inchoant, (אדני שאל את עבדיו, *Dominus meus interrogavit servos suos, &c.*) huc retraxit, ac partem hujus versûs constituit. Unde etiam verbum tertiæ personæ in verbum secundæ personæ commutavit, *Interrogâsti servos tuos, &c.* Similiter & LXX istîc formam locutionis immutârunt, licèt nomen Adoni suo loco reposuerint, Κύριε σὺ ἠρώτησας τοὺς παῖδάς σου, *Domine, tu interrogâsti servos tuos.* Et

Et ponam oculum meum super eum.] Aben Ezra simpliciter accipit pro *videre*, שאראה אורו, *ut videam eum.* At Fagius in Chald. Paraph. notat, *ponere oculum super aliquem* esse Hebraismum, pro *videre aliquem* non simpliciter, sed *cum quâdam benevolentiâ*; unde LXX ἐπιμελήσομαι αὐτοῦ, *curam illius habebo.* Eam sanè phraseos hujus vim ac emphasin esse apparet ex Jer. 39. 12. Targ. Jonathæ hîc habet, *ponam super eum oculum meum* לטבותא, *i.e. in bonum*: atque ità plenè exprimitur Jer. 24. 6. Ver. 21.

ואמרו *Et dixi.*] Sic Onkelos & Jonath. ואמרית, *& dixi.* At LXX & Vulg. ab Hebræo pariter ac inter se dissentiunt. Illi enim habent, καὶ εἴπατε, *& dixistis*; hîc autem, *& dixisti*, quod fortè mendosum est pro *dixistis*; nam ad quem secunda persona singularis referri possit, haud intelligo; si autem in plurali legatur *dixistis*, referendum erit ad Jacobi filios; at Hebraïca veritas, assentientibus Chaldæis Paraphrasibus, habet in primâ personâ singulari, *dixi*, ut ad ipsum Jacobum, quem ità loquentem introducit Judah, referatur. Ver. 28.

ונפשו קשורה בנפשו *Namque anima ejus ligata est in animâ illius.*] Ad verb. *Et anima ejus, &c.* si *Vau* more usitato accipiatur; sed hîc causalis potiùs quàm copulativa esse videtur, pro *namque, quandoquidem, propterea quòd.* Sic Isai. 64. 5. הן אתה קצפת ונחטא, *Ecce tu iratus es, & (i.e. nam, vel propterea quòd) peccavimus.* Chaldæus autem Paraphrastes Hebræam phrasin sic explicat, ארי נפשיה רחימא ליה כנפשיה, *Nam anima ejus dilecta est ei sicut anima sua*; h.e. (ut Fagius reddit) *diligit eum tanquam animam suam.* Ver. 30.

In CAPUT XLV.

Ver. 8. ET posuit me לְאָב in patrem Pharaonis.] Ab. Ezra exponit לְמוֹרֶה in doctorem: atque ita nomen patris usurpari notat cap. 4. 21. Targum Jonathæ habet similiter לְרַב, i.e. in magistrum.

Ver. 10. In terrâ גֹּשֶׁן Goshen.] LXX, ἐν γῇ τοῦ Αἰγύπτου, in terrâ Gesem Arabiæ. Hieron. in Traditionibus notat hîc vocabulum Arabiæ esse additicium, in Hebræis enim voluminibus non haberi: atque hinc errorem increbuisse, quòd terra Goshen sit in Arabiâ. Porrò (inquit) si, ut in nostris codicibus est, per extremum scribitur Gosem, quod mihi nequaquam placet, terram signat complutam. גשם Gosen enim in imbrem vertitur. Sic Hieron. ut in Plantini Editione legitur; at procul dubio legendum est, גשם Gosem enim in imbrem vertitur. Nam aliàs verba Hieronymi nec inter se consentiunt, ut cuivis patet, nec cum ipsâ veritate; nam גשם Gesem (quod Hieron. profert Gosem) imbrem significat, sive pluviam. Similiter autem & cap. 46. 34. LXX habent ἐν γῇ τοῦ Αἰγύπτου: at ibid. ver. 28. pro Goshen habent πρὸς αὐτὸν πόλιν, heroon civitatem; atque ità etiam ver. 29.

Ver. 12. Quòd os meum est, quod vobis loquitur.] Onkelos, quòd linguâ vestrâ ego loquor vobiscum; i.e. (ut Fagius explicat) Advertere potestis, quòd sim frater vester; loquor enim vobiscum patriâ linguâ, non per interpretem. Similiter Aben Ezra, Sensus (inquit) est, quòd loquebatur cum eis ipsorum linguâ absque interprete. Antea enim per interpretem cum eis loquebatur; cap. 42. 23. Jonathan in suâ Paraphrasi sic habet,

habet, quod ès meum in linguâ domûs familiarii loquitur vobiscum.

Et comedite pinguedinem terræ.] Onkelos, מן Ver. 18.
טוב ארעא, *bonum terræ.* Sic in verbis proximè præcedentibus Hebræus textus habet, ואתנה לכם טוב ארץ מצרים, *& dabo vobis bonum terræ Ægypti*; LXX, καὶ δώσω ὑμῖν τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς. Vulg. *ut comedatis medullam terræ.* In Hebræo est חלב quod *adipem* sive *pinguedinem* denotat.

ואל תחס עין על כליכם *Et oculis vestris* Ver. 20.
non parcat vasis vestris.] Ad verb. *super vasa vestra* Chaldæus Paraphrastes idem planè sonant. LXX; καὶ μὴ φειδέσθω ὑμῶν ὀφθαλμὸς ἐπὶ σκεύεσιν ὑμῶν, *Et nè parcatis oculis de vasis vestris.* In aliquibus codicibus Nobilius testatur esse ἐπισκευάσιν, *supellectilibus.* In Fagii Collatione est ἐπισκευὴν, quod idem valet. Vulg. *Nec dimittatis quicquam de supellectili vestrâ.* Quasi sensus esset, Omnem supellectilem vestram vobiscum afferte, nihil in terrâ Canaan relinquite. Alii verò interpretantur, quòd non debeant de supellectili secum comportandâ esse solliciti: q.d. Nolite satisfacere velle desiderio oculorum, ut solent qui aliò migrant, qui omnia volunt secum vehere, & nihil post se relinquere. Vos non sic; satis vasorum, satis supellectilis est in Ægypto. Atque hæc quidem expositio bellè quadrare videtur cum eo quod sequitur, *Nam bonum tuûm Ægypti vestrum est*; quomodo autem sensus ille (quem genuinum esse haud dubito) verbis conveniat, non satis perspicio. Quod enim Fagius ait, *Parcere hic accipi, sicut Latinis parcere; ire, parcere tugenio: sic parcere oculis*, id est, *satis facere oculis*; quid sibi velit, haud intelligo.

ligo. Neque enim unquam, opinor, Latini *parcere* pro *satisfacere* utuntur; nec hoc in loco dicitur, *Nè parcatis oculis* (etiamsi sic reddant LXX.) sed, *nè parcat oculus vester*, &c. Ex aliis igitur Scripturæ locis, ubi eadem phrasis, licèt non eodem planè modo usurpatur, ejus sensus hoc in loco est eruendus. Ezech. 5. 11. ולא תחום עיני וגם אני ולא אחמול, *Et non parcet oculus meus, & etiam ego non miserebor.* Sic Ezek. 9. 5. אל תחס עיניכם ואל תחמלו, *Nè parcat oculus vester, nec misereamini*: Ex his atque aliis illiusmodi locis apparet, oculum alicujus parcere dici, quando miseretur, seu misericordiâ afficitur. Ità igitur hoc in loco metaphoricè dictum videtur, *Nè parcat oculus vester vasis vestris*, i.e. nè quasi misericordiâ quâdam erga ea affecti sitis, ut ea etiam vobiscum comportetis, sed relinquite, abjicite, nullam prorsus eorum rationem habete.

Ver. 23. Aben Ezra videtur eodem modo, quo LXX & Vulg. interpretari. *Et patri suo misit* כזאת *in hunc modum.*] Ad verb. *secundùm hoc*; nempe (ut sequitur) *decem asinos*, &c. LXX, κατὰ τὸ ῥῆμα τοῦτο, *secundùm verbum hoc, & patri suo misit juxta eadem*, nempe quæ dederat Benjamini. Sic clarè Vulg. *Tantundem porrò*, *& vestium mittens patri suo*, &c. At hoc, à vero loci sensu est alienum; Nam כזאת, *juxta hæc*, seu *in hunc modum*, ut ex verborum serie manifestum est, non ea quæ præcedunt, sed quæ sequuntur, respicit. Scholiastes notat quosdam Græcos codices habere κατὰ τοῦτο, *secundùm hoc*, quod cum Hebraïcâ veritate melius convenit.

Ver. 24. אל תרגזו בדרך *Nè iracamini in viâ.*] Onkelos, אל תרגזון באורחתא, *nè contendatis in viâ.* Jonathan, לא תרגזון על עיסקא ובינתי דלמא תרגזון בכון עבדי אורחתא, *Nè contendatis ob negotium venditionis*

venditionis meæ, nè vobis indigneturi qui per viam transeunt. Prior pars paraphrasis sat rectè habet, illud autem בדרך, *in viâ*, minus concinnè interpretatur. Metuebat Joseph, ut notat Aben Ezra, nè ipsius fratres cùm in viâ ad patrem proficiscentes essent; alii aliis ob ejus venditionem irascerentur. Similiter R. Salom. ait simplicem verborum sensum esse, Josephum solicitum fuisse, nè in viâ ob venditionem ipsius contenderent, ac alii alios arguerent, dicentes, *Tu in causâ fuisti, ut venderetur, tu malè de eo locutus es, & fecisti ut non eum oderimus.*

ותפל לבו ויגע *Et debilitatum, vel dissolutum fuit cor ejus.* Ver. 26.] Alii aliter interpretantur. Aben Ezra ait sensum esse, quòd cor ejus ותפשר ועמד, i.e. *stetit & siluit*; ut idem hîc sit ויגע לבו cum ויגם לבו, *Et mœstum fuit cor ejus*; 2 Sam. 25. 27. Atque hoc belle convenit cum eo, quod dicitur ver. 27. *Et revixit spiritus Jacobi.* Hanc autem verbi נוח significationem petit Aben Ezra ex illo Thren. 2. 18. אל תתן נוחת לך, *nè des tibi quietem, cessationem, silentium.* R. Salom. interpretatur hoc verbum נוח recedere, quemadmodum apud Talmudicos notat usurpari; נזדלף לבו ונזלף מלחזיקה, i.e. *recessit cor ejus, & à credendo ubiit; cor ejus ad verba eorum non erat conversum, seu non attendit.* Onkelos, ולית מלוי ליעקב, *Et erant verba hæc* dubia *in corde ejus.* Jonathan, ומליו לביה, *Et divisum fuit cor ejus*; h.e. dubius animi fuit, utrùm crederet nec ne. At statim disertè dicitur, eum *verbis ipsorum non credidisse.* LXX, καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ, *& obstupuit mente.* Hæc interpretatio cur Fagio displiceret, non video. Quod enim dicit, *Si obstupuisset,*

* sic Fagius vertit, item vetus Latinus.

isset, utique vitam credidisset, minus firma videtur argumentatio. Potuit enim ad nuntium adeo mirum ac inexpectatum obstupescere, non tamen ei fidem habere, imò ideo fidem non habere, quia quod nuntiatum fuit, adeo mirum erat, ut ob id dicto obstupesceret. Vulg. *Qui audito quasi de somno evigilans, tamen non credebat eis.* Nimis longè (ut notat Ammia in Genes.) ab Hebræo discedit.

Ver. 27. *Et revixit spiritus Jacobi patris eorum.*] Onkelos, *Et quievit spiritus sanctus super Jacobum patrem eorum.* Jonathan, *Et quievit spiritus prophetiæ, qui recesserat ab eorum vendidere in Josephum, super Jacobum patrem eorum.* Similiter exponit R. Salomon. Fagius in Chald. Paraph. aiò Hebræos credere Patriarcham Jacobum, ex quo cœpit frui de amisso Josepho, non amplius afflictum fuisse spiritu prophetico; ac citat hoc Hebræorum dictum, רוח הקדש שורה עליו אלא משמחה, i. e. *spiritus sanctus non quiescit nisi super hominem alacrem, seu lætum; adverbialiter in medio lætitiæ.* Kimchi ad Jos. 3. 12. aiò, רוח הקדש שורה עליו מתוך שמחה, i. e. *Non quiescit Spiritus sanctus super quemquam nisi lætum.* Ad hoc confirmandum primò adducit id quod de Elisha legitur 2 Reg. 3. 15. deinde id, quod hoc loco de Jacobo narratur, atque asserit, omnibus diebus, quibus Jacob lugebat Josephum, non quievisse super eum Spiritum sanctum. Sed simplex loci sensus est, cùm antea quasi examinatus fuisset, jam ad se rediisse, ac quasi revixisse; atque ità interpretari videtur Aben Ezra. ΛΟΓΙΖΕΣΘΑΙ, Καὶ ἀναζωπυρεῖσθαι τὸν νοῦν Ἰακώβ. Hoc verbo ἀναζωπυρεῖν utitur Apostolus, hinc (ut videtur) mutuatus, 2 Tim. 1. 6.

In

In CAPUT XLVI.

Et ego etiam te certò reducam.] Vel, *faciam ascendere*, Ver. 4.
הַעֲלֵה. R. Salom. & Aben Ezra putant sensum hujus promissionis esse, quòd Jacob in terrâ Canaan esset sepeliendus. Melius R. Levi Ben Gerson; qui (referente Manasse in Concil. quæst. 60. in Gen.) sit hanc propheriam spectare posteros Jacobi, quos Dominus ex Ægypto reduxit. Ita Jonathan, מסקנך ית בנך, i.e. *Etiam filios tuos inde faciam ascendere.* Mercerus etiam indicat ad posteritatem Jacobi potiùs esse referendum, quàm ad sepulturam. Lyra primò exponit de corpore Jacobi ex Ægypto in Canaan reportando; deinde addit, posse etiam intelligi de filiis Israël, quos Deus inde eduxit.

Et Joseph ponet manum suam super oculos tuos.] יָדוֹ עַל עֵינֶיךָ, inquit Aben Ezra, i.e. *cum mortuus fuerit, sic enim vivi, sed tantùm sic mortui.* Apparet autem cum ex hoc loco, tum ex Ethnicorum scriptis, istud officium erga defunctos præstare solitos fuisse illos, qui illis quàm maximè propinqui putabant fuerunt. Ita Penelope in epistolâ ad Ulyssem de Telemacho filio loquens, sic precatur,

Ille meos oculos suprema, ille ora manusque Ovid. epist. 1
Figet, & in nostro spargetur pectore flammis.

Filiæ ejus.] Aben Ezra ait Jacobum non nisi Ver. 7.
unam habuisse filiam, nempe Dinam, sed eam fortè habuisse ancillas adolescentulas, quæ unà cum ipsâ educatæ fuerunt, ac propterea filiæ Jacobi vocantur, quemadmodum simili ratione Mical filios habuisse legitur. At durissimum mihi videtur,

detur, ut filias de ancillis interpretemur. Manasses in Concil. quæst. 61. in Gen. refert R. Levi Ben Gersom, & R. Bahye (seu, ut alii scribunt, Bechai) ità interpretari, ut sit enallage numeri, scil. pluralis pro singulari; ut hoc ipso capite, ver. 23. *Filii autem Dan Chusbim.* Unicum duntaxat filium habuit, & tamen in plurali dicitur, *filii.* Sic Num. 26. 8. *Filii autem Pallu, Eliab.* Hæc germana hujus loci videtur expositio. Nam quod ex Rabbinis nonnulli (teste ibidem Manasse) dicunt *utroque ejus partu, quo editus est aliquis duodecim Patriarcharum, simul natam esse filiam, etiamsi Dina tantummodo memoretur*, nè refutatione quidem dignum censeo. Lyra ait filius filiorum Jacobi, filias ejus appellari, & cum Dinâ intelligi. At hoc dici non potest, propterea quòd post filias Jacobi, ipsius filiorum filiæ distinctè memorantur, licèt vulgatus Interpres partem istam omiserit. Augustinus de nutibus Jacobi interpretatur, quod Mercero non probatur, quòd inter 70. personas, quæ in Ægyptum descenderunt, non numerantur. Sed nec ipsius Jacobi uxores eò descendisse certum est ex ver. 26. hujus capitis. Non igitur probabilitate caret ista Augustini expositio, etiamsi illam antea memoratam existimem probabiliorem, nempe plurale positum esse pro singulari, ut in genealogiis fieri solere etiam notat Mercerus.

Et filiæ filiorum ejus.] Aben Ezra ait non nisi unum ex filiis Jacobi, nempe Asher, habuisse filium, eâmque unicam. R. Sal. autem exponit eum de Serachâ filiâ Asher, tum de Jochebede filii Levi. Vide ad ver. 15.

Ver. 10. *Et Shaul filius mulieris Cananitidis.*] Aben Ezra ait hoc testimonio esse, quòd uxores tribuum (שבטים)

ורמוראי) i.e. Patriarcharum fuerunt Aramæa, Ægyptia, Idumæa, & Midianitides; hujus autem duntaxat mentionem fierl, propterea quòd contrà quàm fieri oportuit, fecit Simeon, ducendo Cananitidem in uxorem. Atque addit ideo mortem Er atque Onan commemorari, quòd essent filii Cananitidis.

ויוב *Et Job.*] Hoc nomen diversum est ab illo, cujus alibi in Scripturâ frequens mentio, illud enim cum Aleph in initio scribitur, איוב, hoc autem sine Aleph, יוב. LXX. habent Ἀσὲρ, *Asar*, quòd nomini Hebræo nihil habet simile. Ver. 13.

Triginta & tres.] At si particulatim numeres, inquit R. Salom. non invenies nisi triginta & duos. Asserit igitur in hoc numero comprehendi Jochebedam, de quâ dicitur (Num. 26. 59.) quòd *nata fuit in Ægypto*; hoc ille sic intelligit, quòd nata fuit juxta muros, cùm urbem ingrederentur; ait eam natam in Ægypto, non autem in Ægypto conceptam. At Aben Ezra illud de Jochebedâ negatur, atque ait eam juxta istam opinionem * centum & triginta annorum fuisse, cùm peperit Moysen; cùm tamen Scriptura tanquam rem mirum atque insolitam refert, Saram, cùm nonagenaria esset, filium peperisse. Ipse igitur existimat Jacobum ipsum inter istos triginta tres numerari; idque hoc argumento confirmat, quòd dictum sit (ver. 8.) *Jacob & filii ejus.* Quòd si quis objecerit illud, *Omnes, quæ exierunt è femore Jacobi, fuerunt septuaginta*; respondet, *Scripturam non solicitam esse de adscribendo uno è septuaginta*; ac notat Scripturam etiam alibi in istum modum loqui; ut Gen. 35. 26. *qui nati fuerunt in Padan Aram*, cùm tamen Benjamin ibi inter reliquos numeratos, istic natus Ver. 15.

* vide ad cap. 42. 2. Exod. 1. 5.

tus non fuerit. Quin & ex hoc ipso capite duo profert testimonia; primum ex ver. 8. *Hæc sunt nomina filiorum Israëlis, qui venerunt in Ægyptum, Jacob & filii ejus.* Ecce, inquit, recenset Jacobum inter filios Israëlis; nam Scriptura non nisi maximam partem sequitur. Alterum est ver. 27. *Omnes animæ domus Jacobi, quæ venerunt in Ægyptum, fuerunt septuaginta,* etiam tamen Manasses & Ephraim non venerunt in Ægyptum, sed in Ægypto nati fuerunt. Similiter etiam scriptum esse notat, *Patres tui cum septuaginta animabus descenderunt in Ægyptum,* etiam tamen isti duo (Ephraim & Manasses, qui numero isto sunt compresi) *ibique non descenderint.* Atque ille sanè Deuteronomii locus videtur refellere elucubrationem R. Salomonis, quæ altius aquam non subtilis videatur; nempe ver. 26. ubi dicitur, tota hæc pars, *omnes animæ, quæ venerunt cum Jacobo in Ægyptum, &c. fuerunt sexaginta & sex,* vocem מיצאי habere accentum in ultima, ac esse præteriti temporis; q.d. cum ex ibant è terra Canaan, tum ipsi in Ægyptum, non fuerunt nisi sexaginta & sex. Ac ver. 27. ubi dicitur, כל נפשות בית יעקב הבאה מצרימה *Omnes animæ domus Jacobi, quæ venerunt in Ægyptum, fuerunt septuaginta;* dictionem הבאה esse pœnacutam, ac præteriti temporis, propterea quòd postquam in Ægyptum venissent, fuerunt septuaginta, cum nimirum ibi invenerint Josephum, ac duos filios ejus; atque insuper etiam eis addita fuerit Jochebed, בין החומות, i. e. *Inter muros in ipso ingressu in Ægyptum,* edita. Ista observatio R. Salomonis de differentia inter מיצאי ver. 26. & יצאו ver. 27. etiam Mercero placuisse videtur; mihi argutior videtur quàm solidior. Istam autem opinionem de Jochebed

Deut. 10. 22.

Vide ad cap. 29. 6.

bedà hic inter triginta tres numerata, non solùm R. Salomoni, sed & aliis etiam Rabbinis arrisisse testatur Manasses Conciliat. quæst. 62. in Genes. ubi etiam refert R. Levi Ben Gersom, & Abrahamelum cum Aben Ezrâ sentire, nempe in hâc triginta tribus ipsum Jacobum esse comprehensum. Atque hoc ego omnino amplectendum puto. Cùm enim Num. 26. 59. disertè dicatur, Jochebedam in Ægypto natam fuisse, idque post Israëlitarum in Ægyptum ingressum, quo enim hic intelligi, qui una cum Jacobo in Ægyptum descenderunt, numeraretur? Manasses, loc. cit. ait, *superfluum videri, declarare, ubi nata esset Jochebeda*, ac præterea ex Rabbinis nonnullos conjectare, eam ex terrâ Ægypti conceptam, in ipso autem limine ejus ingressu natam fuisse, ideoque tum adnumeratam animis, quæ tum Jacobo fuerunt, & tamen non excludendam ex numero triginta trium, quos eum implet. At numerus iste absque eâ numerata scil. Jacobo, impletur, atque hoc quidem ratione multò commodiore, quòd sic ex implendum numerum in isto 33. comprehensa intelligamus. Si non adnumeratum animis quæ cum Jacobo fuerunt, tum ex numero 33. excludatur oportet, cùm numerus iste ex iis, qui cum Jacobo fuisse dicuntur, incluso tamen ipso Jacobo, absurdus. Superfluum videri, non debuit, Mosen declarasse Jochebedam natam fuisse in Ægypto, cùm Levi pater ejus, antequam in Ægyptum venerit, filios habuerit. Nullus igitur locus commento isti de Jochebedâ inter muros natâ relictus videtur.

* Lyra inter 33. numerat Er & Onan, exclusâ Dinâ. At, ut rectè notat Mercerus, Moses non nisi eorum catalogum texit, qui in Ægyptum descenderunt, vel filiorum in Ægypto fuerunt: ac propterea disertè monet Er & Onan in terrâ Canaan obiisse, innuens eos hoc catalogo non esse comprehensos. Vide ver. 8. & ver 26.

Et Josepho in terrâ Ægypti nati, fuerunt Manasse & Ephraim. Ver. 20.

LXX hic addunt, ἐγένοντο δὲ υἱοὶ Μανασσῆ, vocavit,

vacosii, &c. *Fuerunt autem filii Manassis, quos ei peperit concubina Syra, Machir. Machir autem genuit Galaad. Filii autem Ephraim fratris Manassis Sutalaam & Taam. Filii autem Sutalaam, Edom.* Hebræus textus ista non agnoscit; sed nec in Chaldaicis Paraphrasibus, nec in vulgatâ Versione apparent. Hieron. etiam in Tradit. diserte monet ea esse addita; non enim illo tempore, quo ingressus est Jacob Ægyptum, ejus natis fuisse Ephraim & Manassem, ut filios generare potuerint.

Ver. 21. *Et filii Benjamin, &c.*] In recensione filiorum Benjamin. LXX etiam ab Hebræo textu variant. Sic enim habent, καὶ οἱ υἱοὶ Βενιαμὶν, Βαλὰ, &c. *Filii autem Benjamin, Bala, & Bechor, & Asbel. Fuerunt autem filii Bala, Gera, & Noeman, & Anchis, & Rhos, & Mamphim. Gera autem genuit Arad.* At in Hebræo, consentientibus Onkelo & Jonathane, & vulgato Latino interprete, decem filii Benjaminis recensentur, nempe, *Bela, Becher, Asbel, Gera, Naaman, Ahi, Rosh, Muppim, Huppim, & Ard.*

Ver. 26. *Sexaginta & sex.*] Adde his Jacobum ipsum, Josephum ejúsque duos filios, & fiunt septuaginta, prout numerantur ver. 27.

Ver. 27. *Et filii Joseph, qui nati ei fuerunt in Ægypto, duæ animæ.*] Sic Heb. Chald. & vulg. Lat. At LXX, υἱοὶ δὲ Ἰωσὴφ οἱ γενηθέντες αὐτῷ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, ψυχαὶ ἐννέα, *filii autem Joseph, qui nati ei in terrâ Ægypto, animæ novem.* At si addamus quinque illos, quos isti Interpretes addunt ver. 10. non sunt nisi septem.

Omnes animæ domûs Jacobi, quæ venerunt in Ægyptum, septuaginta.] Miror Gualterium in Col-

Gualterius fortè de diversitate in vocibus interpretandis intellexit.

latione

latione suâ hunc locum, præter alia antea notata, non animadvertisse, cùm scriberet, *Nihil in hoc capite occurrere, quod notabilem aliquam inter Interpretes pariat diversitatem.* Nam certè cùm alibi in hoc capite, tum hoc ipso loco LXX multùm ab Hebræo textu pariter ac ab aliis Interpretibus sunt diversi. Pro *septuaginta* enim hîc habent, ἑξηκοντα πεντε, *septuaginta quinque.* Numerant quippe filium nepotémque Manassis; item duos filios & nepotem Ephraïm. Hieron. cùm quinque istos additos esse monuisset (ut antea est notatum) etiam hunc errorem corrigit; *Ex quo* (inquit) *manifestum est, omnes animas, quæ ingressæ sunt Ægyptum de fœminibus Jacob, fuisse septuaginta, dum sexaginta sex postea ingressæ sunt, & repererunt in Ægypto tres animas, Joseph scilicet cum duobus filiis eius; septuagesimus autem ipse fuerit Jacob.* Ad illud autem Act. 7. 14. respondens, *Facile* (inquit) *est excusatio. Non enim debuit sanctus Lucas in gentes actorum Apostolorum volumen emittens, contrarium aliquid scribere adversùs eam Scripturam, quæ jam fuerat gentibus divulgata, & utique majoris opinionis illo duntaxat tempore LXX Interpretum habebatur auctoritas, quàm Lucæ, &c.* Vide ad cap. 47. 21.

לְהוֹרוֹת לְפָנָיו *Ad instruendum ante ipsum.*] Onkelos, לְמֶעְבַּד קֳרָמוֹהִי, *ad præparandum ante ipsum.* Huic astipulatur R. Salom. כְּתִרְגּוּמוֹ לְפָנוֹת לוֹסְקוֹם וּלְהוֹרוֹת הֵיאַךְ יֵשֵׁב בּוֹ מְקוֹם שִׁינִּיעַ לְשָׁם, i.e. *Juxta Chaldaïcam ejus interpretationem, ad parandum ipsi locum, & ad instruendum, ubinam habitandum esset, antequam eò perveniret.* Similiter Targum Hierosol. & Targ. Jon. *ad parandum ei locum, ubi habitaret.* Ver. 28.

Et

Ver. 29. *Et flevit super collum ejus* עוי *albus, vel amplius* inquit R. Salomon. Unde לשון הרבות גזוזה עוי significat eum multum flevisse.

Ver. 30. *Moriar jam, &c.* Chald. *Si ego hoc tempore moriar, consolationem habebo, postquam faciem tuam vidi, &c.* Atque hunc esse literalem sensum asserit R. Salom. משורש נחומה, i. e. *Et alia sensus est, quem expressit Chaldæus Paraphrastes.*

Ver. 34. *Nam omnis pastor abominationi est Ægyptiis.* Præpostera quod pecora Ægyptiorum dii fuerunt, ut exponit R. Salom. Aben Ezra ait, hoc indicio esse, Ægyptios illis temporibus carnibus vesci non fuisse solitos. Atque addit, *Indos* (הודו) *ad hunc usque diem non videre, nec libere quicquam, quod* מחי נפש, i. e. *animatum est, comedere.* Mercerus refert, quosdam literis prodidisse, *non licuisse Ægyptiis macture nisi quinque genera animalium, boves, sues, vitulos, & asellos, agnis igitur & ovibus abstinuisse, quorum macta-tio cum Hebræis frequens fuerit, non mirum si Hebræos abominabiles duxerint.*

Vide cap. 43. 32.

In CAP. XLVII.

Ver. 2. *Et partem fratrum suorum accepit* וּמִקְצֵה אֶחָיו לָקָח Ad verb. *Et extremitatem fratrum suorum, &c.* Similiter Onkelos & Jonathan. Item Vulg. *Extremos quoque fratrum suorum, &c. Extremitas alicujus rei* (inquit Lyra) *accipitur dupliciter; scil. a parte superiori, & a parte inferiori. Et secundum hoc ista litera dupliciter exponitur uno modo sic, Extremos fratrum, id est, minores & debiliores. Et hanc expositionem sequuntur Judei dicentes, quod fecit hoc Joseph, ne si rex vidisset majores & fortiores, posuisset eos cum*

viris bellatoribus. Alio modo sic, extremos fratrum, *id est, majores & potentiores, ut ex hoc rex & consiliarii sui magis haberent acceptum dominium, viderentes cognationem ejus esse ita gratiosam. Et istud magis concordat prædictis cap. præcedenti.* Hæc Lyra. R. Salom. ità interpretatur, quemadmodum à Judæis exponi refert Lyra, ac viros nominatim recensèt, quos accepit Joseph, nempe, *Ruben, Simeon, Levi, Issachar, & Benjamin.* At Targum Jonathæ habet, *Zebulon, Dan, Naphthali, Gad & Asher.* Sed cùm Scriptura duntaxat numerum virorum indicet, ipsorum nomina definire nimiæ est audaciæ. Præterea etiamsi haud dubitandum videtur, Josephum non sine delectu ex fratribus suis accepisse, quos coram Pharaone sisteret; multóque etiam verisimilius sit, eum optimos quosque ac præstantissimos elegisse; haud tamen existimo ex vi vocis מִקְצֵה, istiusmodi quicquam solidè posse colligi. Quamvis enim vox ista propriè *extremitatem*, seu *extremam partem* denotet, pro qualibet tamen parte usurpatur. Gen. 23. 9. אשר בקצה שדהו. LXX, ὃς ἐστιν ἐπ' ἄκρου τοῦ ἀγροῦ αὐτοῦ, *quæ* (scil. spelunca) *est in parte agri ejus.* Vulg. *in extremâ parte agri sui.* Dan. 1. 5. ומקצותם יעמדו לפני מלך, *& aliqui eorum stabunt coram rege.* R. Saadia primò exponit, *& à fine eorum*, scil. *trium annorum*, de quibus istic fit mentio; deinde addit hanc expositionem, ומקצותם ישמשו את המלך, *pars eorum, vel aliqui eorum ministrabunt regi.* Similiter Aben Ezra refert, ac probat hanc interpretationem, ומקצותם והולדים, i.e. *& pars puerorum.* Dan. 1. 2. ומקצת כלי בית האלהים, *Et partem vasorum domûs Dei.* Quin & hunc Geneseos locum citat, ubi, ex ipsius sententiâ, vox מקצה ità usurpatur,

patur,

patur, scil. *pro parte.* Atque apud Rabbinos frequens est usus vocum מקצה & קצה, *pro parte, aliquibus, &c.* Hanc genuinam hujus loci expositionem esse censeo, *Et accepit partem fratrum suorum,* vel, *aliquos ex fratribus suis, &c.* In hunc sensum LXX, ἀπὸ δὲ μέρους ἀδελφῶν αὐτοῦ παρέλαβε, *de fratribus autem suis assumsit.* Sic Mercerus, *Ego* (inquit) מקצה *puto simpliciter sumi, ut alias* מקצה & קצה, *licèt frequentius apud Rabbinos, pro quibusdam.*

Ver. 6. אנשי חיל *Viri fortes, seu robusti.*] Vel, *industrii, gnavi, sedulo.* חיל est *robur, fortitudo*; item pro *industriâ & sedulitate* usurpatur. Prov. 31. 10. mulier industria & sedula vocatur אשת חיל. Vulgatus vertit, *mulierem fortem.* Ità hîc R. Salom. exponit, בקיאין באומנותם לרעות צאן, i.e. *Exercitati in arte ipsorum pastoritiâ.* Onkelos & Jonathan habent, גברין רחולא, quod idem planè sonat cum Hebræo. Fagius vertit, *viros robustos*; sed in Annotationibus monet *non tantùm de corporis, sed etiam animi robore intelligendum*; & *vulgatum propterea non infeliciter legere.* Quòd si nôsti in eis viros industrios, h.e. *aptos, peritos, & gnaros pecoris alendi.* LXX, ἄνδρες δυνατοί, *viri potentes.*

Præficias eos pecori meo.] LXX hîc de suo addunt, ἦλθον δὲ εἰς Αἴγυπτον πρὸς Ἰωσὴφ Ἰακὼβ, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἤκουσε Φαραὼ βασιλεὺς Αἰγύπτου, *Venerunt autem in Ægyptum ad Josephum Jacob & filii ejus, & audivit Pharao rex Ægypti.* Quæ, ut in Hebræo, cum quo consentiunt Chald. & Vulg. non habentur, ità nec hîc commodum habent locum. Quæ autem sequuntur apud LXX, καὶ εἶπε Φαραὼ πρὸς Ἰωσὴφ, &c. *Et dixit Pharao ad Joseph, &c.* suo loco non sunt posita; adeò mi sere

misere in istâ versione Græcâ sacer textus est de-
pravatus.

In terra רעמסס *Rameses.*] R. Salom. ait Ramé- Ver. 11.
ses hîc esse partem terræ Goshem. Similiter Ab.
Ezra ait Goshen comprehendere sub se Rameses.
Atque addit רעמסס cum Pathac sub ע, Ramses
(de quâ Exod. 1. 11.) non fuisse eam, in quâ habi-
tabant Israëlitæ; quippe quæ fuit una ex urbibus
thesaurariis Pharaonis.

Et pavit Joseph patrem suum, & fratres suos, & Ver. 12.
totam domum patris sui, panem לפי *juxta parvu-*
lum.] Chald. כזעורי. כזעיר. Fagius verbi, *secun-*
dum parvulos; & in Annotat. ait, ad verbum esse,
secundum os parvulorum. At revera ad verbum est,
secundum os parvuli, atque ita etiam ad verbum
sonant Hebræa. Nam Hebræum פי, & Chaldaï-
cum כזעיר sunt singularia, etiamsi forte pro plu-
ralibus usurpata, ut cap. 50. 8. טפם, *parvulos eo-*
rum significat, licèt ad verbum sit, *parvulum eorum.*
Addit autem Fagius Hebraïsmum esse, q. d. pro
ratione parvulorum, secundum numerum eorum,
juxta numerum familiarum, præbuit eis cibos.
Asserit etiam Kimchium in hunc modum expo-
nere, לפי ערכם, i. e. *secundum mensuram, ratio-*
nem, seu numerum parvulorum; ut sit sensus, quòd
unicuique fratri cibum suppeditârit, prout fami-
liam vel paucam, vel multam habuit. Hunc sen-
sum simpliciorem putat Fagius eo, quem non-
nulli verbis subesse existimant, nempe Josephum
tanto studio aluisse patrem suum, cum totâ ipsius
familiâ, quanto pueri infantes ali solent. At fa-
teor hanc expositionem mihi æquè ac alteram, at-
que adeò etiam amplius arridere. Melius mihi
videtur verbis quadrare, לפי, *ad os*, vel *juxta*

as parvuli, seu secundùm parvulum, juxta modum seu rationem parvuli. Atque haud scio an hoc etiam vo-
Vluerit Kimchi verbis istis, כפום זעירא דמשתעי, secundùm mensuram, modum, rationem parvuli, id est, eo modo, quo ali solet parvulus, magnâ scilicet curâ ac diligentiâ. Mitor Gualterius, cum exposuisset Hebraea כפום זעירא, ad os parvuli, quemadmodum alitur parvulus, vel juxta mensuram puerorum, interpretari Chaldaica לטפוי, secundùm certum parvulorum, כטפיא enim Chaldaicè idem planè est quod
Vטפוי, & in regimine, vel literâ quapiam præfixâ לטפי Hebraicè utrunque certè, nec rerum certarum significat. Alterum autem sensum secutus videtur Rabbi Salom. quippe qui exponit, לפי מה שהיו צריכין, i.e. prout indigebant omnes filiolos ipsorum. Id etiam voluisse videntur LXX, qui interpretantur, κατὰ ὄχλους, secundùm corpus, id est, secundùm personas, seu personam (singulare pro plurali posito) pro numero personarum. Similiter Vulgatus habet sibi ipsa singulis. In hunc sensum etiam exponit Mercerus, licèt alterius expositionis meminerit.

Ver. 13. ותלא. Et defessa est terra, Chaldaicè ותלאה est prodeunte à radice תלא idem significante quod תלה, fatigari, lassari. Olivetus ותלא, Et defatigata, vel defecit populus terræ. Similiter Jonathan, ואתלי עמא דארעא, Et lassati sunt, vel defecerunt populi terræ. Rabbi Salom. ait verbum Hebraeum, lassationem denotare, plurimum. Et simile huic esse illud Prov. 26. 18. כמתלהט חצים, sicut defessus jaculatur flammas. Sic Shindlerus etiam interpretatur locum istum; sed addit aliam interpretationem, quam ego veriorem arbitror, Sicut furiosus jaculatur,

tur, &c. Atque ità hoc in loco Aben Ezra aït verbum הלל, *mentis ac consilii inopiam* significare; q.d. populus terræ præ fame ac annonæ inopiâ eò redactus fuit, ut nesciret quid ageret. Kimchi etiam (teste Mercero) in Rad. exponit, *ad rabiem, alia est terra*; ut fames ad rabiem & insaniam homines adigit.

Et venerunt ad eum anno secundo.] R. Salom. exponit de anno secundo famis; secundo ex septem annis famis hoc putat contigisse. Et ad ver. 23. ubi dicitur, *Et panis non erat in totâ terrâ, &c.* aït Moſen redire ad primam materiam, nempe ad initium annorum famis. Existimat enim famem statim ab adventu Jacobi in Ægyptum cessâsse; quòd Lyra meritò rejicit ac refellit, quia Joseph prædixerat famem duraturam septem annis. Vide etiam cap. 45. 11. Deinde juxta istam opinionem sequeretur Josephum sustentâsse Ægyptios primo anno famis pro pecoribus, & per consequens dum adhuc duraret fertilitas, sustentâsse eos pro pecuniis. *Et ideo* (inquit Lyra) *dicendum est, quòd secundus annus hic intelligitur ab illo tempore, quo defecit eis pecunia ad emendum; & hoc fuit circa finem sterilitatis terræ, & maximè, quia Joseph prædixerat publicè, ità quod erat omnibus notum per totam terram Ægypti, de septem annis famis futuræ post sterilitatem: & ideo verisimile est, quòd multi de terrâ Ægypti reservaverunt sibi bladum, unde potest aut sustentari pecus, ità quòd non fuerunt compulsi vendere pro blado pecora sua, & possessiones suas tam citò, sed magis in ultimis annis famis.* Hæc Lyra. Vide ad ver. 19. Ver. 18.

הֲנִתָּמֶה. *Num celabimur.*] LXX, τί ὠφελήσει ἡμᾶς, *ad quid deleamur.* Acceperunt verbum נתם in alterâ significatione, quam habet in Niphal, nempe,

nempe, perdi, exstirpari, deleri; ac legerunt נִכְחָד. At Onkelos & Jonath. לָא נִכְסֵי, *non occultabimur.* Vulg. *Non celamus.*

Ver. 19. *Et da semen.*] R. Salom. aït, *Etiamsi Joseph dixerat quinque annos restare, in quibus nec aratio, nec messis futura esset, tamen cum Jacob in Ægyptum venit, unà cum eo venisse benedictionem, hominèsque cæpisse serere, ac famem cessâsse.* Hujus insulsi commenti meminit etiam Aben Ezra, qui addit *fieri posse, ut fames duraverit adhuc tribus annis, sed non adeò vehementer grassatam esse ac quatuor annis præteritis.* Hinc apparet eum, annum illum secundum, de quo ver. 18. non ab initio famis, ut R. Salom. sed ab adventu Jacobi in Ægyptum computare. Sed rectiùs Lyra *annum istum secundum* dici putat *respectu ejus anni, quo populi pecunia consumpta fuit, idque circa finem sterilitatis accidisse.* Mercerus aït, *Ægyptios anno septimo famis semen petiisse ad sementem faciendam, quia ex prædictione Josephi intelligebant famem post septem annos cessaturam.*

Ver. 21. *Et populum* וְאֶת־הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לָעָרִים *transire fecit in urbes.*] R. Salom. non malè interpretatur, *Josephum eos transtulisse ex urbe in urbem, ut ità eos non amplius partem in terrâ habere testatum esset.* Illud minùs solidum videtur, quod addit *Josephum ipsâ ratione ignominiam ac opprobrium fratribus suis deputisse, nè scilicet ab Ægyptiis exules, vel migratores* (עִבְרִים) *vocarentur.* LXX videntur legisse וְאֶת־הָעִבְרִי אֹתוֹ לְעִבְרִים, vertunt enim, καὶ τὸν λαὸν κατεδουλώσατο αὐτῷ εἰς οἰκέτας, *Et populum subjecit ei in pueros, seu servos.* Vulgatus etiam Interpres similem lectionem secutus videtur, qui sic habet, *Subjecitque eam Pharaoni, cunctisque populos ejus.* Lyra dubitat utrùm propter similitudinem inter Resh & Daleth

& Daleth Interpres iſte, an Scriptores Hebræorum, qui fuerunt poſt tempus Interpretis, decepti fuerint. Sed præterquam quòd omnes tres Chaldæi Paraphraſtæ, Onkelos, Jonathan, & Hieroſolymitanus habent מעבר, quod reſpondet Hebræo ויעבור, *tranſire fecit*, ipſa verborum ſeries ità ledum ſatis arguit.

וְרַק אַדְמַת הַכֹּהֲנִים לֹא קָנָה *Solummodo terram ſacerdotum non emit.*] Onkelos & Jonathan hîc pro כהנים habet בוסריא, quod vocabulum indicat quales fuerint ſacerdotes, nempe idolorum; Hebraïcè vocantur כמרים *Chemarim*, Zeph. 1. 4. Aben Ezra iſtam interpretationem probat; וזה כמרי המחרים אותם, i.e. *Sunt quales eos deſcripſit Paraphraſtes Chaldæus.* Ad verb. *ſunt juxta verba ejus, qui tranſtulit Syriacè*; ſed *Syriacam linguam* pro *Chaldaicâ* paſſim uſurpat. Similiter R. Salom. interpretatur, הכומרים, *ſacerdotes gentiles, idololatricos.* Atque addit, *dictionem* כהן Cohen *ſignificare ſemper* משרת לאלהות, i.e. miniſtrum Dei *(ſive veri, ſive falſi) niſi quando dignitatem ſeu principatum denotat, ut cum dicitur Cohen Midian, Coben On.* Vide ſuprà ad cap. 41. 45. Ver. 22.

חֶסֶד וֶאֱמֶת *Benignitatem & veritatem.*] Acutè hîc R. Sal. חסד שעושים עם המתים הוא חסר של אמת שאינו מצפה תשלום גמול, i.e. *benignitas, quæ exercetur erga mortuos eſt benignitas veritatis (ſeu vera) quia non expectatur retributio.* Quomodo autem Ab. Ezra inter hæc duo חסד & אמת diſtinguat. Vide ſuprà ad cap. 24. 49. Ver. 24.

Et cubabo cum patribus meis.] R. Salom. aït ſenſum eſſe, Et ego cubiturus *ſum cum patribus meis*; *tu autem tolles me ex Ægypto.* Aſſerit, *non poſſe ità exponi, quaſi hoc Jacob à Joſepho poſtulâſſet, ut ipſum* Ver. 30.

eum patribus suis cubare faceret in spelunca illa, in quâ Abraham & Isaac sepulti erant; quia mox sequitur, Et tolles me ex Ægypto, & sepelies me in sepulcro eorum. At nimium infirma videtur ista ratio. Quidni enim postquam dixisset Jacob, *Et cubabo cum patribus meis*, i.e. hoc à te postulo, ut cum patribus meis cubem, postea plenius sese explicet, & dicat, *Tu autem tolles me, &c.* Addit igitur R. Salom. ad expositionem suam amplius corroborandam, *hanc phrasin*, cubare cum patribus, *semper mortem, nunquam autem sepulturam denotare*; idque ex eo probat, quòd (1 Reg. 2. 10.) de Davide dicitur, *eum cubuisse cum patribus suis*, ac deinde, *eum sepultum fuisse in civitate Davidis*. Sed quare & istud τῆς πόλεως additum non dicatur, nescio. Aben Ezra primò ait, *mortem hâc phrasi significari*; postea autem dicit posse locum hunc sic exponi, *Ne me quæso sepelias in Ægypto, sed cubabo cum patribus meis. Quomodo autem istud erit? Tolles me ex Ægypto, & sepelies me in eorum sepulcro.*

Ver. 31. *Et adoravit Jacob* וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ *super caput lecti.*] Ità Onkelos, עַל רֵישׁ עַרְסָא. Et Jonathan, עַל רֵישׁ דְּרִגּוֹשָׁא. Et Paraphrastes Hierosolymitanus, עַל רֵישׁ דְּרִגּוֹשָׁא, quæ idem prorsus cum Hebræo sonant. Similiter Vulg. *conversus ad lectuli caput.* At LXX, καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ, *super fastigium virgæ ipsius.* Legerunt nempe מַטֵּה quod est *virga*, seu *baculus*, pro מִטָּה quod est *lectus*. Autor Epistolæ ad Hebræos cap. 11. versionem LXX Interpretum sequitur. Vide quæ suprà ad hanc rem spectantia annotavimus ex Hieronymo, nempe ad cap. 46. 27. Ad quem locum etiam hæc præterea habet Hieron. in Trudit. *Hoc autem* (inquit) *generaliter observandum, quòd ubicunque sancti Apostoli,*

Apostoli, aut Apostolici viri loquuntur ad populos, ubi plerunque testimonium abunditur, quæ jam facta sunt in gentibus divulgata. Ad hunc autem locum idem Hieron. sic scribit: Et in hoc loco jactant frustrà simulant adorâsse Jacob summitatem sceptri Joseph, quod videlicet honoratus filium, potestatem ejus adoraverit; cùm in Hebræo multò aliter legatur. Et adoravit, inquit, Israël ad caput lecticuli: quòd scilicet, postquam ei juraverat filius, secutus de petitione, quam rogaverat, adoraret Deum contra caput lecticuli sui. Sanctus quippe & Deo deditus vir, oppressus senectute sic habebat lectulum positum, ut ipse jacentis habitus absque difficultate ullâ ad orationem esset paratus. Hæc Hieron. qui etiam notat ipsos LXX Interpretes vocabulum מטה, quod hic habetur, paullò inferius, nempe cap. 48. 2, interpretari non *virgam*, sed *lectulum*. Aquila hîc, ἐπὶ κεφαλὴν τῆς κλίνης, *ad caput lecti*. Symmachus, ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς κλίνης, *ad summitatem lecti*. R. Salomon ait, *Jacobum se convertisse ad præsentiam Divinitatis*. Atque addit: חולה, i.e. *Hinc dicant præsentiam Divinitatis esse super cervical ægroti*. Aben Ezra ait, *Jacobum laudem Deo dedisse*, admonet *hunc adorandum non fuisse eandem cum eâ quam exhibuit Abraham* (cap. 23.) *quia ibi expressè dicitur, Abrahamum se incurvâsse filiis Heth*. Similiter Targum Hierosolymitanum, שבח על ריש ערשא, *Et laudavit* (seu gratias egit) *Israël super caput lecti*. Simile de Davide memoratur 1 Reg. 1. 47. Fagius refert quosdam putare hanc adorationem factam in honorem Josephi, eò quòd magistratus & princeps Ægypti esset. Id fortè volunt ista Aben Ezræ verba, quæ ante illa superiùs notata, ex aliorum opinor sententiâ

habet, משלך כבוד למלכות, i.e. *quòd exhibuit honorem regno, sive imperio*, nempe Josephi. Atque hunc esse istorum verborum sensum apparet ex verbis R. Salom. infrà citatis ad cap. 48. 2. Ista autem opinio parùm est probabilis; uti etiam & ista quorundam à Fagio pariter relata, *adorandi* verbum simpliciter pro *inclinare, ac incurvare se*, esse accipiendum, hoc sensu, Quòd *Jacob senex ac decrepitus, longâ oratione defatigatus, morbóque gravatus, se rursùm ad caput lecùli, requiem captaturus, reclinârit.* Non existimo verbum השתחוה, quod hîc habetur, nisi de *adoratione vel religiosâ, vel civili* usurpari.

In CAPUT XLVIII.

Ver. 2. ET roboravit se Israël] ויתחזק ישראל. Dixit (inquit R. Salom.) Etiamsi filius meus sit, tamen est, exhibebo ei honorem; משלך כבוד למלכות, i.e. *Hinc discimus, imperio honorem esse exhibendum.*

Ver. 5. & 6. *Ephraïm & Manasseh quasi Ruben & Simeon erunt mihi, &c.*] *Illud* (inquit in Tradit. Hieron.) *significat; Sicut Ruben & Simeon duæ tribus erunt, & ex suis vocabulis appellabuntur; sic Ephraïm & Manasseh duæ tribus erunt, duóque populos procreabunt; & sic hæreditabunt repromissionis terram, sicut & filii mei. Reliquos autem ait filios, quos post mortem meam genueris (ostendens necdum eo tempore procreatos) tui erunt, in nomine fratrum suorum vocabuntur in hæreditatem suam; Non, inquit, accipient separatim terram, nec funiculos proprios habebunt, ut reliquæ tribus, sed in tribubus Ephraïm & Manassæ, quasi appendices, populi*

pali commiscebuntur. Hæc Hieron. Lyra notat *Ruben & Simeon in exemplum potius quàm alios ponj, quia erant primogeniti, atque ideo qui æquiparavit filios Josephi istis, per consequens & alios minoribus.*

Juxta nomen fratrum suorum vocabuntur in hæredi- Ver. 6.
tate ipsorum.] Hoc est (ut Fagius explicat) *quando dividenda erit hæreditas terræ Canaan, comprehendentur sub Ephraim & Manasseh.* In eundem sensum R. Salom. *Si* (inquit) *rursus prolem habueris, non erit in numero filiarum meorum, sed inter tribus Ephraim & Manasseh comprehendetur, nec quod ad hæreditatem attinet, erit ea nomen inter tribus.* Addit, *etiam terra divisa fuit* לְמִנְיַן גלגולותם, i. e. *juxta numerum capitum, seu personarum* (uti scriptum est, Num. 26. 54. *Si major fuerit tribus, majorem ex tribubus hæreditatem; ac unusquisque, exceptis primogenitis, æqualem accepit portionem, non tamen nisi bisce* (scil. Ephraim & Manasseh) *appellatos fuisse tribus.* Similiter etiam exponit Aben Ezra, *Quos genueris post Ephraim & Manasseh, ii vocabuntur nomine fratrum ipsorum memoratorum, nempe cum eis in eorum hæreditate possessiones habebunt.* Addit *sibi non probari, quod quidam exposuit illud,* ומולדתך, *& quos genueris,* &c. *de filiis Machir, qui super genua Josephi nati* (vel educati) *fuerunt,* שגולדו על ברכי יוסף, *id enim minimè convenire cum eo, quod dicitur, juxta nomen fratrum suorum vocabuntur.* Quòd si quis objecerit, nos non invenire Josephum alios habuisse filios, respondet, *hanc objectionem nullius esse momenti; fortè eum habuisse, sed propterea quòd una cum fratribus suis possessionem acceperint, ideo Scripturam eorum non meminisse.*

Ego verò cùm venerim ex Padan, &c.] Aben Ezra Ver. 7.
putat Jacobum id jam recitare, nè Joseph ægrè ferret,

ferret, id eum ab ipso postulare (nimirum ut in sepulcro patrum suorum sepeliretur) quod ipse Racheli, matri ipsius non præstitit. Existimat Jacobum sese de hac re excusare, ac rationem reddere, quare alibi Rachelem sepelierit, nempe, *quòd subitò in viâ mortem obierit.* R. Salom. exponit quasi dicat Jacob, *Etiamsi id tibi oneris imponam, ut me sepeliendum in terram Canaan transferas, non ità eum matre tuâ egi, propterea quòd morabatur prope Bethelem.* Lyra ait doctores nostros sic exponere, ac si diceret Jacob, *Debes me excusatum habere de hoc, quòd non portavi eam ad sepulcrum majorum, quia habui legitimum impedimentum* (scil. quòd in itinere esset, & à loco sepulturæ prædictæ nimis distaret) *sed nihilominus construxi ei nobile sepulcrum.* Hebræos autem asserit aliter exponere, licèt in eundem finem, scil. ad excusandum Jacobum de hoc, quòd Rachel non erat sepulta in Hebron. *Et secundùm eos* (inquit) *Jacob se non excusat propter difficultatem portandi corpus Rachel ad locum prædictum, imò excludit istam causam, dicens,* Mortua est Rachel in terrâ Canaan, in quâ est Hebron; *Et ideo longitudo itineris me non impedivit, &c. Quid igitur? voluntas Dei, & ejus ordinatio. Dicunt enim Hebræi, quòd Jacob scivit ex divinâ revelatione, quòd tempore Nebuchodonosor destruenda erat Hierusalem, & quòd Nabuzaradan duceret populum ejus captivum in Babylonem, & quòd transirent juxta sepulcrum Rachel, quod est super viam illam, & tunc in transitu illorum ipsa Rachel de sepulcro miraculosè clamaret ad Deum, quærens misericordiam ejus super populum captivatum, ut scribitur* Jer. 31. 15. Hæc Lyra, quæ nimiùm sunt intepta, meritòque à Burgensi explosa. Quos autem ex Hebræis hîc Lyra intellexit, nescio; Abenezra,

contra

contra quàm illa de Hebræis refert, indicat difficultatem portandi corporis Rachelis, cùm in via mortua esset, in causa fuisse, quòd Jacob eam unà cum majoribus suis non sepelierit. Forte idem etiam voluit R. Salom. verbis ante citatis. Apertissimè verò Jonathan, cujus paraphrasis ità habet, ולא יכולית לסובורוחה לסקברה בסערי׳ כפלותא ואקברתה תמן באורח אפרת היא בית לחם, i.e. *Nec potui portare eam, ut sepeliretur in speluncâ duplici; sed sepelivi eam illic in viâ Ephratæ, quæ est Bethlehem.*

Et vidit Israël, &c.] At ver. 10. dicitur, *eum non potuisse videre.* Aben Ezra igitur ait sensum esse, eum non clarè videre potuisse, ità ut eos cognoscere; unde hoc ipso verſu dicitur, eum à Joſepho quæsiisse quinam essent. Istam expositionem etiam Abrabancelis, R. Levi Ben Gerson, R. Asarmæ, & R. Obadiæ Sphorno placuisse, testatur Manasses Ben Israël in Concil. quæst. in Gen. 63. Ver. 8.

Videre faciem tuam, non putavi.] Sic Onkelos, quæ idem sonant, si Latinè verteris. Ubi etiam ista Jonathanis, At LXX. vel aliud quiddam legisse, vel verbum פלל, quod est *judicare, arbitrari, &c.* in aliâ significatione accepisse videntur; quippe qui sic interpretantur, ἰδοὺ, ὃ οὐκ ἐνόμιζον ὄψεσθαι, *Ecce, facta sunt non sum privatus.* Ubi etiam pro infinitivo ראות apparet eos legisse in imperativo ראה. Vulgatus similiter vertit, nisi quòd ראה videtur insuper habuisse, *Non sum fraudatus aspectu tuo.* Ver. 11.

Et eduxit Joseph eos, &c.] Aben Ezra vult hîc esse הפך והעלם, hoc nempe factum à Josepho, postquàm filiis ejus Jacob benedixerat: & exponit illud Ver. 12.

illud ver. 13. ויקח יוסף את שניהם, *Et accepit Joseph eos ambos*, וכבר לקח, i.e. *Et jam acceperat.* At R. Salom. ait Josephum, postquam Jacob filios ipsius osculatus fuerat, eos eduxisse è genibus ejus, ut constitueret unum ei ad dexteram, alterum ad sinistram, quò manus eis imponeret, eisque benediceret.

וישתחו *Et incurvavit se.*] LXX, προσεκυνησεν, *& adoraverunt.* In plurali, ut referatur non ad Josephum, sed ad filios ejus, aut ad ipsum una cum filiis. Videntur legisse וישתחוו, nisi fortè mendosum sit προσεκυνησεν pro προσεκυνησαν. Onk. & Jonath. in singulari legunt, וסגד, *& adoravit*, quòmodo etiam legit Vulgatus.

Ver. 14. שכל את ידיו *Intelligere fecit manus suas.*] Sic Hebræa sonant, si verbum verbo reddatur. Sensus est, Sciens ac prudens manus suas ità disposuit, ut etiamsi Manasseh erat primogenitus, ac ei ad dextram collocatus, Ephraïm autem junior, ac ad sinistram positus, dextram tamen Ephraïmo, sinistram autem Manassi imponeret. Aben Ezra ait, נאמלו ידיו וישכילו מה שהוא נוצח לעשות, i.e. *Manus ejus quasi intellexerunt, quid ille facere voluit.* Nimium oscitanter in Collatione sua hîc se gerit Gualterius; *R. Jacob* (inquit) *& Kimchi transitivè exponunt*, intellexit Jacob ex manibus ejus, *nempe Joseph, quòd Manasses esset primogenitus; quia ex eo quòd sensit illum* ad se Manasseh à dexterâ suâ, intellexit & cognovit Manasseh esse primogenitum.* Sic ille; at primò, Num hoc est transitivè exponere? שכל *Sicel* transitivè sumptum, est *intelligere, facere, instruere, &c.* hîc autem exponitur *intelligere*, quod est transitivè exponere; verba enim sensûs ac intellectûs immanentem, non transeun-

* Ità codex habet, fortè pro *adfuere* vel *adduxere.* In Pagio est, *ob quod sentiret Manasseh è regione dexteræ suæ sibi adduci, &c.*

tem

tem denotant actionem. Deinde (ut videre est in Collatione Fagii, unde hæc, ut penè omnia, ubi de Rabbinis agit, desumpsit Gualterius) R. Jonah quidem in istum modum exponit; at non item Kimchi; is enim hac expositione R. Jonæ rejectâ, addit sibi rectum videri, ut שכל hic sit נתן, i.e. *verbum transitivum*, ut sensus sit, שכל לידין, i.e. *dedit intellectum manibus suis, quasi intelligenter & prudenter fecerint id quod fecerunt. Manasseh enim* (inquit) *fuit primogenitus; vidit autem* (Jacob) *per prophetiam quòd is benedictione minor esset futurus. Atque hæc fuit illa, quam exhibuit prudentia. Nam si dextram super caput Manassis collocasset, quænam in eo fuisset prudentia? cùm id ex communi hominum more fieri soleat.* כן יהוא דרך העולם *ad verb. sic est via mundi.* Hæc Kimchi, qui addit hanc esse sententiam Chaldæi Paraphrastis, qui interpretatur, אסתכימת לידוהי, *sapientificavit* (eo sensu utitur Fagius) *manus suas.* Targum Hierosolymitanum, & Targum Jonathanis habent, סדר ידוהי, i.e. *permutavit manus suas.* Sensum potiùs verbi, quàm verbum expressêrunt.

Coram quo ambulaverunt patres mei.] LXX, & Ver. 15.
ὑμῖν οἱ πατέρες μου εὐάρεστοι ἐνώπιον αὐτοῦ, *qui placuerunt patres mei in conspectu ejus.* Vide supra ad cap. 5. 22.

ויקרא בהם שמי *Et vocetur super eos nomen meum.*] Id est, ut Fagius explicat, *dicentur posthac filii mei, &c.* Manasseh & Ephraïm non Joseph, sed Israël sunt vocati. Vulg. *Invocetur super eos nomen meum.* Bellarminus hunc locum ad invocationem sanctorum astruendam trahit; quod etiamsi majori probabilitatis specie fieri potuisset, si Interpres dixisset, *invocentur ab eis nomen meum*, utrumq; Ver. 16.

tamen

tamen ineptum esset; & homine Hebraïcè docto (qualem se profitetur est Bellarminus) prorsus indignum. Vide Jer. 7. 11. & Isai. 4. 1. ubi, ut alia interim loca omittam, eadem phrasis usurpatur.

וְיִדְגּוּ לָרֹב *Et multiplicentur copiosissimè.*] Verbum Hebræum דָּגָה *pisce*, denominativum est, ac significat ità copiosè multiplicari, ut pisces solent. Onkelos vim verbi exprimit, וְיִתְבָּרְכוּן כְּנוּנָא *Et ficut pisces maris multiplicentur.* Similiter Jonathan, *Et sicut pisces maris copiosè multiplicantur in aquis, sic filii Joseph valde multiplicentur in terrâ.*

Ver. 20. בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל *In te benedicet Israël, &c.*] Hoc est (ut explicat R. Salom.) *Qui benedixerit filiis suis, benedicet eis benedictione eorum, & dicet quisque filio suo, Constituat te Deus sicut Ephraim & Manasseh.* Targum Jonathæ sic habet, *In te, Joseph fili mi, benedicet dominus Israël quærà in die circumcisionis dicent, Ponat te Dominus sicut Ephraim, & sicut Manasseh.*

Ver. 22. וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ *Et ego dedi tibi, &c.*] Portionem unam supra fratres tuos, quam capi de manu Amorræi gladio meo, & arcu meo.] Vox שְׁכֶם & appellativum est pro *humero*, item pro *parte*, & proprium nomen urbis, quæ appellata est *Sychem*. LXX. ἐγὼ δέδωκα Ἀβραὰμ τῷ πατρί σου ἐξαίρετον ἐπὶ τοὺς ἀδελφούς σου. *Ego autem dedi tibi Sicimam præcipuam, &c.* Sicima (inquit Hieron. in Tradit.) juxta Græcam & Latinam consuetudinem declinata est; aliquin Hebræè Sichem dicitur, ut Joannes quoque Evangelista testatur, licet vitiosè ut Sichar legatur, cum nos nunc Neapolim urbs Samariæ nominatam inveniamus. Quæ igitur וְשִׁכְמִי Sichem linguâ Hebraïcâ transferuntur in humerum, pulchrè allusit ad nomen, dicens, Et ego dilecto tibi humerum unum. Pro præcipuo enim, id est, ἐξαίρετον, unum scribitur in Hebræo. Quod autem ait, super fratres tuos, ostendit absque

sorte

sorte data eam tribui Josephi; siquidem eodem loco sepulta est Joseph, & manubiæ ejus. Ibi bidui cernitur. Hanc Hieronymi qui vicerunt, hic שכם pro humero seu parte accipere, ità tamen ut urbs eo nomine appellata fuerit illa fuerit. Atque hæc est Mercerii sententia. Nata (inquit) in nomine שכם esse amphiboliam. Nam cum humerum seu partem significet, est & nomen urbis, &c. Hoc itaque loco, quod alius fermone assequi non potest, sub nomine שכם partis unius, significat, meo judicio, se illi dare ultra portionem fratrum urbem Sichem, ut posset Ephraim eam in sorte suâ natâ eâ, Josua 21. Idem & Græci simpliciter hæc loca Hebraica verterunt, & addiderunt pro unam, & optimam eximiam. Hanc tantùm intelligo esse mentem illis Josephum tres portiones consecutum, & sed Sichem inter ea in quâ duarum portionum communionem habuit, quàm Ephraim pro suâ parte cum aliis adjacentibus sit consecutus. Hæc Mercerus, qui etiam monet Joan. 4. Sichem pro Sichem non nihil immutatâ voce, ut eorum infimia corrupte legi. R. Salom. interpretatur inde urbe Sichem, in quam ex Ægypto ossa Josephi fuerunt deportata. Addit autem exponi posse de primogenitura, ut sensus sit, Josephi filios duas habituros portiones, utque ubique שכם hic appellatione sumpta parte denotet. Addit Ezra referri quidam ista interpretari de urbe Sichem, quæ duabus Josephi portionibus ipse autem existimat vocem שכם hic significare partis seu partem. Atque istâ quidem voce ad hanc interpretandam utuntur Onkelos, Jonathan, & autor Pseudo-Jonathan, Hieroschymitanus. Fagius putat, eorum rationibus non posse commodè accipi pro urbe, quia additum unam, quasi non una tantùm urbs Sichem esset, sed duæ vel plures. Convenientiùs igitur lectionem arbi-

arbitratur, *Dedi tibi partem unam, &c.* tametsi per partem illam Sichem urbem intellexit Jacob; id quod non ineptè colligit ex verbis istis, *quam tuli de manu Amorrei, &c.* Quòd autem istorum verborum sensum attinet, Hieron. sic explicat, *Ensem* (inquit) *hic & gladium, justitiam vocat, per quam metuit peregrinus & advena, interfecto Sichem & Emor, de periculo liberari. Timuit enim, ut suprà divinum, ne vicina oppida & castella ob eversionem fadevatæ urbis adversus se consurgerent; & Dominus non dedit eis, ut nocerent illi. Vel certè sic intelligendum, Dabo tibi Sichimam, quam emi in fortitudine mea, hoc est, in parmâ, quam multo labore & sudore acquisivi.* Hæc Hieron. cujus expositio, præsertim hæc posterior, nimium dura videtur. Aben Esra notat *Amorrei* mentionem fieri, quòd inter septem populos fortissimus esset, atque adeò Josuam post occisos reges Amorræorum, quæsitam esse, *se dandum esse manum Amorræorum.* Illud autem, *quam cepi, ense*, ponit, חרבי וקשתי, *ita quam accipiunt Israelitæ*; quam prolepsin non immeritò dicit Masius sibi non probari. Fagius in Chald. Paraph. quærit *quomodo Jacob dicat se Sichimam cepisse, cum filii hoc fecerint?* Addo ego Jacobum prorsus ignovisse, cum filii illud fecerint, ac cum primùm illud intellexerit, graviter esse commotum. Respondeo, *Tametsi hoc factum primò patri displicuit, cum tamen vidit providentiâ Dei hoc esse factum, & Deo attendo displicere, sibi asscribere quod fecerant filii; maximè ob eam causam, quòd Deum propter peccatum Jacobi ebibant vicinæ populos, ne ipsum persequerentur, & opprimerent.* At quomodo dici possit factum istud filiorum Jacob, cum atrox & crudele fuerit, atque eo nomine ipsi Jacob invisum ac exosum, Deo non

-idit. displicuisse,

displicuisse, haud intelligo. Cautius igitur in Collatione suâ Fagius hunc locum interpretatur. *Licet* (inquit) *hoc factum ipsi Jacob primùm displicuerit, tamen ubi deinceps Dei providentiâ hoc factum esse intellexit, sibi adscribit quod fecerant filii. Jure belli Sichem Jacob obtinuerat, lacessitus à Sichimitis injuriâ, quod præter fas & pactum amicitiæ Sichem violâsset & stuprâsset filiam suam.* Hæc ille, quæ haud satis commodè nodum solvere videntur; nec enim vel Dei providentia, vel injuria Jacobo facta istud filiorum ejus facinus excusat, ut idonea sit caussa quare facinus istud sibi asscriberet. Mercerus ait, *Deum permisisse Jacobum frui isto agro, quem non citra sævitiam prædati erant filii, quòd possessoribus vacuus esset; & vellet Deus eum ipsi concedere in compensationem justi doloris de stupro Dinæ concepti.* Sed nè adhuc quidem persuasum est, Jacobum istud filiorum factum, quod tantopere detestatus fuerat, sibi asscribere. Nec istud dicit Mercerus, sed *non dubium esse, quin Jacob in armis paratus fuit, si fortè à vicinis invaderetur; atque ideo arcui suo ac gladio ejus terræ acquisitionem tribuere, quia non filiorum, sed suâ caussâ nemo ei obviam prodire ausus fuerit.* Similia habet R. Salom. *Cùm* (inquit) *Simeon & Levi viros Sichem interfeciſſent, vicini populi se congregaverunt, ut in eos irruerent; unde Jacob se ad eis resistendum armavit.* Hinc Lyra, *Dicunt* (inquit) *Hebræi, quòd depopulatâ urbe Sichem per filios Jacob, populi qui erant in circuitu, congregaverunt se, ut irruerent super Jacob, & filios ejus: sed ipse armavit se, & familiam suam ad resistendum eis, confidens de divino adjutorio, sicut sibi promissum fuerat à Domino. Unde & timor Dei,* id est, *à Deo immissus, cecidit super illos, & non sunt ausi invadere illum; ut habitum est suprà*

cap. 35. *Et ideo locum istum obtinuit jure belli; tum quia Dominus dederat sibi illam terram; tum quia propter violationem Dinæ digni erant eam perdere Sichimitæ. Et ideo quando Jacob fuit in possessione, videtur quòd licitè potuit eam, ut suam retinere. Unam etiam partem emerat, ut habetur cap. 33. sed de illâ, quia modica erat, non facit hîc mentionem. Ex tunc autem locum fuit ipsius Jacob; propter quòd dictum est suprà cap. 37. quòd filii Jacob omnes præter Joseph & Benjamin, pascebant oves in Sichimis, &c. Ex quo patet, quòd ibi morabantur ad tempus. Et ideo verisimile est, quòd haberent ibi domos ad habitandum, & caulas pro pecoribus, tanquam in loco, qui erat patris ipsorum.* Hæc Lyra. Similiter intellexisse videtur Jonathan, cujus paraphrasis ità habet; *Ego autem, ecce, dedi tibi partem unam dono supra fratres tuos, quam accepi à manibus Amorrhæorum, quo tempore ingressi estis in eam, & surrexi, & auxiliatus sum vobis gladio meo, & arcu meo.* Onkelos autem istæ, *gladio meo, & arcu meo*, metaphoricè accipit, quippe qui interpretatur בצלותי ובבעותי, i.e. *oratione meâ, & obsecratione meâ.* Quam interpretationem Fagius scitam ac lepidam appellat; atque *innuere ait, Jacobum ardentibus precibus suis, quas ad Dominum habuit, effugisse, ac effecisse, ut sibi Sichima à filiis expugnata remanserit, nec quicquam indè mali à circumjacente vicinia passus fuerit.* Precibus sanè Jacobum id à Deo impetrâsse, haud dubium est; at istud verbis hisce significari, haud est probabile. Ipse Fagius in Collat. etiamsi dicat Chaldæum Paraphrasten non inepte per *gladium & arcum* Jacobi, *fidem atque orationes* ejus intelligere; jubet tamen notare Hebraismum, quo, *in gladio & arcu meo*, pro *jure belli* usurpatur.

In

In CAPUT XLIX.

Congregamini, & indicabo vobis, &c.] Targum Jonathæ sic habet, *Puri estote à pollutione, & indicabo vobis secreta abscondita, eventus occultos, & donum mercedis justorum, & vindictam impiorum, & oblectationem seu requiem* (נחלא דעדנא) *horti Eden, quæ nam sit.* Similia etiam habet Targum Hierosolymitanum. Aben Ezra ait, *hic prophetiam esse de futuro, ac errare eos, qui benedictiones esse dicunt, propterea quòd dicitur ver. 28. Jacobum filiis suis benedixisse. Ubi enim* (inquit) *est benedictio Ruben, & Simeon, & Levi?* Vult igitur Jacobum primò prophetice filiis suis, quæ ipsis eventura essent, *prædixisse*; ac deinde postea eis *benedixisse*: quænam autem istæ benedictiones fuerint, Scripturam non commemorare. Certè verba illa, אשר יקרא אתכם, *quod eveniet vobis*, latiùs patet quàm ad *benedictiones* restringatur, cùm ad mala æquè ac bona extendi queat. R. Salomonem hic prætermisissem, nisi quòd eum à clarissimo quodam viro memorari, atque adeò, nec sanè immeritò, exagitari videam. *Detestandum* ait *esse ejus audaciam, ac impietatem, si quod ei adscribit Tostatus, proferre sit ausus, Jacobum scilicet paratum fuisse benedicere filiis suis, sed recedente ab eo Spiritu Dei, incidisse in deliria, eòque factum esse, ut quibusdam benediceret, quibusdam malediceret.* Verba R. Salomonis ità habent, בקש לגלות אחרונים ונסתלקה ממנו שכינה והתחזל אומר רבונו של עולם, i.e. *Quæsivit* (seu *studuit, in animo habuit*) *revelare finem* (quid tandem filiis suis eventum esset) *sed recessit ab eo di-*

Ver. 1.

Fagius citat verba Paraphrasis Hierosolymitanæ, atque indè observat *veteres Hebræos* sensisse *Iacobum in hâc prophetiâ non solùm ad temporalia, verùm etiam ad spiritualia respexisse.*

Rivet. exerc. 176. in Gen.

vina præsentia (vel Spiritus Dei propheticus) Et *incepit res alias dicere.*

ראשית אוני כוחי *Fortitudo mea, & principium roboris mei.*] Vulg. *Tu fortitudo mea, & principium doloris mei.* At nonnulli codices in margine pro *doloris* habent *roboris.* Amama in Censurâ diversæ lectionis non meminit, sed asserit *neminem præter vulgatum Interpretem hoc loco exponere* אוני *doloris mei.* At in eo fallitur vir eruditissimus. Aquila enim (ut à Græco Scholiaste & Nobilio est notatum) transtulit, κεφάλαιον λύπης μου. Et Symmachus, ἀρχὴ ὀδύνης. Et Paraphrasis Hierosolymitanæ autor, ושרירי ; i.e. *& principium affectionis meæ.* Falsam autem esse istam interpretationem haud dubium est. Etiamsi enim און *On* interdum *dolorem* significat, ut patet ex cap. 35. 18. hîc tamen non *dolorem*, sed *robur* significare, constat cùm ex voce præcedenti כח, quæ non nisi *fortitudinem* denotat, tum ex Deut. 21. 17. ubi cautum est, nè quis primogenitum suum, etiamsi fortè filius sit uxoris exosæ, duplici portione fraudet, propterea quòd est ראשית אוני, *principium* (non *doloris*, sed) *roboris ejus.* Item ex Psal. 105. 36. ubi primogeniti Ægyptiorum, à Deo percussi, vocantur ראשית אונם, *principium roboris eorum.* Et ex Psal. 78. 51. ubi idem de iis dicitur. Ad postremum istum locum, ad hunc illustrandum, hîc citat Aben Ezra, non illum Deut. 21. 17. ut putavit Amama, licèt utriusque loci eadem sit ratio. Apparet Amamam non inspexisse locum Aben Ezræ, sed ejus verba, prout apud Steuchum invenit, recitâsse. Rectè autem docet verba Aben Ezræ à Steucho, quem errantem secutus est (ut idem refert) Fonseca, perperam intellecta, cùm dicit *Aben*

Ezram

Ezram exponere locum hunc in significatione doloris, hæc citans ex Aben Ezrâ, ותבכור יקרא ראשית און כמו כי הוא ראשית אוני, quæ sic interpretatur, *primogenitus solet vocari principium doloris, quasi ille incipiat dolorem afferre patri suo.* Sed *qui vel tridum* (inquit Amama) *insumpsit lectioni Rabbinicæ, videbit Aben Ezram more suo locum per locum interpretari, & sic vertenda ejus verba*, Primogenitus vocatur *Reshith On*, sicut (illo loco) *Ki hu reshith ono.* Qui locus extat Deut. 21. 17. At revera verba Aben Ezræ, prout in Editione Buxtorfianâ extant, ità habent, ותבכור יקרא ראשית און וכמוהו ראשית אונים, h.e. *Primogenitus autem vocatur* Reshith On; i.e. *principium roboris; & simile huic est illud* (scil. Psal. 78. 51.) reshith onim, i.e. *principium roboris, seu virium.* R. Salom. etiam hîc exponit אוני per גבורה, & plures Scripturæ locos citat, in quibus *On* pro *robore* seu *viribus* usurpatur. Ità etiam Onkelos interpretatur ורישׁ רוגזי, i.e. *& principium fortitudinis meæ.* Syrus etiam (ut ex Diodoro Græcus Scholiastes refert) ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Quid Jonathan in Paraphrasi suâ voluerit, haud satis assequor, sed videtur ad alteram significationem *doloris* respexisse, dum sic interpretatur, ושירות קריות הרהורי, i.e. *Et principium eventûs cogitationis meæ.* LXX, à verbis hîc nimium recedunt, ἀρχὴ τέκνων μου, * *principium filiorum meorum. Vocatur autem* (inquit Fagius) *primogenitus principium virtutis, eò quòd in illo pater principium ostendit se virum esse, utpote in quo exerit masculam suam virtutem. Vel, ut alii sentiunt, quòd nascitur, dum adhuc pater fortis, & in florenti suâ ætate est. Neque enim* (inquit Mercerus) *hoc cum quibusdam recentiorum ad primum robur, & veluti columen familiæ refero,*

* Sic Hieron. in Tradit. *Et capitulum in libris meis.*

referò, sed ad primam vim generandi, quæ in primogenito exeritur.

עֵת שְׂאֵת וְעֵת עֹז *Excellentia dignitatis, & excellentia roboris.*] Verbum נשא, unde שאת, & ferre seu *portare* significat, & *elevare* seu *tollere*; hinc alii aliter interpretantur. LXX, σκληρὸς φέρειν, καὶ σκληρὸς ἐκβάλειν, *durus ad ferendum, & durus pervicax.* Vulg. *prior in donis, major in imperio.* Hieron. in Tradit. *major ad portandum, & major robore*, Sensum præterea loci sic explicat, *Tu es primogenitus meus, major in liberis; & * debebas juxta ordinem nativitatis tuæ, & hæreditatem, quæ primogenitis jure debebatur, sacerdotium scilicet & regnum accipere: hoc quippe in portando onere, & prævalido robore demonstratur. Verùm quia peccâsti, & quasi aqua, quæ vasculâ non tenetur, voluptatis effusus es impetu, idcirco præcipio tibi, ut ultrà non pecces, nisque in fratrum numero, pœnam ex peccato luens, quòd primogeniti ordinem perdidisti.* Onkelos ita habet, *Te debebat, seu ad te pertinebat* (לך יהוי רהוי) *ut acciperes tres partes, primogenituram scilicet, sacerdotium, & regnum.* Jonathan paullò fusiùs, *Ad te pertinebat primogenitura, & dignitas sacerdotii, & regnum; sed propterea quòd peccâsti, fili mi, data est primogenitura Josepho, & regnum Judæ, & sacerdotium Levi.* In eundem etiam modum Hierosolymitanus Paraphrastes R. Salom. sic, *Tibi convenichat ut præcelleres fratribus tuis sacerdotio, & regno.* Primogenituræ, id est, duplicis portionis, quæ primogenitis debebatur, non meminit, uti nec Hieronymus: at vide 1 Paral. 5. 1, 2. Fagius ait, dignitatem sacerdotii venire appellatione שאת, ab *offerendis* scilicet *sacrificiis*, & *elevatione* sive *expansione manuum*, quæ Hebræis נשיאת כפים dicitur, quâ populo sacerdotes benedice-

* Mendosè nonnulli libri habent, *fuisti.*

nediobant, &c. Mihi simplicissimum videtur, ut שְׂאֵת *dignitatem*, seu *excellentiam* significet; quâ quis supra alios elevatur, nec ex vocis proprietate ad sacerdotium magis quàm ad ullam aliam dignitatem referatur.

פַּחַז כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר כִּי עָלִיתָ יְצוּעֵי אָבִיךָ אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה׃ *Instabilis, vel *levis, ut aqua; nè excellas.* Ver. 4. * Mobilis, effusus.] Fagius ait Jacobum hâc loquendi formulâ laxâsse fœdam libidinem, quâ diffluxerat Ruben, quam comparat *aquis*, quæ ruptis aggeribus erumpunt atque celeriter labuntur, ità diffluentes, ut nemo eas cohibere possit. Locum autem in hunc modum וַתַּעַל יְצוּעִי עָלָה, *Quia habenas laxâsti fœdæ libidini, atque diffluxisti, non aliter atque erumpentes aquæ diffluunt; tum scil. quando victus obscœno amore, turpiter constuprâsti concubinam meam, atque ità commaculâsti torum meum: idcirco non eris excellentior, atque superior fratribus tuis, imò inferior, simul atque privaberis dignitate, ac jure tuo.* Sic ille, appositè sanè, atque eleganter; cujus ipsissima verba, tacito autoris nomine, habet Gualtperius. Chaldæi Paraphrastæ, ac Rabbini (quorum mihi copia) hîc vel frigent, vel inepiunt, nec quicquam memoratu dignum exhibent.

Simeon & Levi fratres.] Hoc est, ut bene interpretatur R. Salom. *in uno eodemque consilio conjuncti.* Illud autem minùs rectè ab eo additum, *Contra Sichem, & contra Josephum.* Atque huc nimium violenter trahit illud cap. 37. 19, 20. *Et dixerunt alii ad alios* (ad verb. *vir fratri suo*, אִישׁ אֶת אָחִיו) &c. quod non nisi de Simeone & Levi vult intelligi. Sanius Aben Ezra, qui hunc locum ad id, quod in urbe Sichem factum est (prout narratur suprà cap. 34.) duntaxat refert,

Ver. 5.

כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם׃ *Instrumenta, vel arma violentiæ*

lentiæ (in) *habitationibus eorum.*] Sic Aben Ezra exponendum judicat, ut מכרה hîc idem sit, quod מכורה Ezech. 16. nempe *habitatio*; idque etiam Mercero placet. R. Salom. ait מכרה significare *arma*, ac linguâ Græcâ *gladium* sic appellari, quasi מכרה idem esset cum Græco μάχαιρα. Addit autem & aliam expositionem, nempe illam Aben Ezræ, *in terrâ peregrinationis ipsorum, instrumentis seu armis violentiæ sese exercitaverunt.* Ac notat Onkelum in istum modum interpretari, *Viri fortes in terrâ peregrinationis ipsorum fecerunt fortitudinem.* Quæ verba (contra Jacobi mentem) laudem potiùs quàm vituperium sonant. LXX, συνετέλεσαν ἀδικίαν ἐξουδενώσεως αὐτῶν, *consummaverunt iniquitatem propositi sui.* Pro כלי procul-dubio legerunt כלה. Hieronymus vertit, *vasa iniquitatis arma eorum*; unde apparet eum hodiernam lectionem vocis כלי, interpretationem autem dictionis מכרותיהם, quam primò posuit R. Sal. secutum esse. Vulg. *Vasa iniquitatis bellantia.* Quod ab Hebræo est remotius.

Ver. 6. בסודם אל תבא נפשי *In secretum eorum ne veniat anima mea.*] Onkelos, ברזוהון לא הות נפשי, *in secretis eorum non fuit anima mea.* Quasi Jacob profiteretur se consilii factique eorum minimè conscium fuisse; quum Hebræa potiùs detestationem consilii eorum sonent. Jonathan & Hierosolymitanus, *In consilio eorum* לא אתרעיית נפשי *non acquiescit, non delectatur anima mea.* Aben Ezra exponis בסודם per ברוסודם, i.e. *cùm congregati fuerint, cùm coierint.* Sic enim interdum סוד *concilium* sive *cœtum* significat, sæpiùs tamen *secretum.* Vult autem Aben Ezra hîc, ut alibi sæpe, idem utroque versûs membro significari, ut בסודם

בקהלם idem sit cum בקהלתם, i.e. *in congregationis eorum*; & אל תבא idem cum אל תחד, i.e. *nè uniatis*; & נפשי idem cum כבודי, i.e. *gloria mea*. אל תחד כבודי *Nè uniatis gloria mea.*] Ità necessariò exponendum esse monet R. Salom. propterea quòd כבוד est masculini generis, atque ideo non potest conjungi cum תחד si tertiæ personæ fuerit, cùm tunc sit femininum. Eric igitur תחד secundæ personæ, masculini generis, & כבודי vocativi casûs, ut sensus sit, אתה כבודי אל תחד עמהם, i.e. *Tu, ô gloria mea, nè cum eis teipsum uniàs.* Aben Ezra probat interpretationem R. Mosis sacerdotis, qui hîc per *gloriam* intelligit *animam*, quemadmodum vox ista interdum in Psalmis usurpatur. LXX, μὴ ἑνώσαι τοῖς ἥπατά μου, *nè contendant* (alia lectio, quæ videtur melior, habet μὴ ἑνώσαι, *nè imitantur*) *uiscera mea.* Videntur pro כבדי legisse כבדי. Nam כבוד *Cabod* est *gloria*; at כבד *Cabed* est *jecur*. Chaldæi Paraphrastæ habent יקרי, *gloria mea.* Et sic Vulg. & Hieron. in Tradit. ubi interpretationem כבדי LXX, *jecur meum* (ut ille vertit) *improbat.*

עקרו שור *Destruxerunt murum.*] Sic Aben Ezra שור interpretatur חומה, i.e. *murum*, licèt eâ significatione cum Shurec scribi soleat; sed (ut idem notat) Shurec & Cholem facilè inter se permutantur. R. Nathan etiam in Concordantiis exponit שור hoc in loco *murum*. Sic Onkelos, הרעו סנאה שור, *fregerunt murum inimici*. Et Jonathan, פקרו שורה בעלי רבבוהון, *diruerunt murum inimicorum suorum.* Similiter Hieron. in Tradit. *suffoderunt murum.* Et sic Vulg. Alii autem exponunt, *eradicârunt bovem.* LXX, ἐνευρώσαντο ταῦρον, *subnervaverunt taurum.* Istâ significatione accipit R. Sal. & de

& de Joſepho nimium profectò inſcitè intelligit; רצו לעקור יוסף שנקראו שור, i.e. *voluerunt eradicare Joſephum, qui appellatur bos.* Similiter Paraphraſtes Hieroſolymitanus, זבינו יוסף אחיהון, i.e. *vendiderunt Joſephum fratrem ipſorum, qui aſſimilatur bovi.* Alludunt ad locum Deut. 33.17. Mercerus mavult *Shor* poſitum eſſe pro *Shur*, ut infrà ver. 22. ſcribitur. Atque hoc mihi potiùs videtur, ut ſenſus ſit, quemadmodum explicat Hieron. *quaſi quodam furore, ſic crudelitate rapti, muros hoſpitæ urbis everterunt.*

וברצונם Et in *voluntate ſuâ.] Sic Vulg. LXX, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν, in cupiditate ipſorum.* Vox רצון *Ratſon* (inquit Graſerus in Dan. 11. exercit. 2.) *hujuſmodi propriè animi affectionem ſignificat, in quam quis motu ſpontaneo propendet, & in eâdem cum delectatione acquieſcit. Vis ejus in ſacris maximè conſpicua eſt in deſignando propenſo illo amoris & benevolentiæ affectu, quo Pater Unigenitum filium, & nos in illo complectitur. Hieronymus putat radicis hujus tantam in hoc genere emphaſin eſſe, ut vice habeat Græca, quod eidem æquipolleat, ut LXX in hunc uſum vocem* [a] *fingulare excogitaverint.* —— *Per hanc phraſin* (רצונו pro libitu ſuo Dan. 11.36.) *Propheta hujuſmodi inſolentiam tribuit Regi noſtro, quâ is contemptâ omni divinâ & humanâ autoritate, excuſſoque legum fræno, omnia ad ſuam libidinem revocat, quam pro jure, & normâ juris vult haberi; juxta illud,* Sic volo, ſic jubeo, ſtet pro ratione voluntas. *In quâ tyrannidis notione vide hâc* (ſcil. רצון) Jacobus utitur Gen. 49.6. *de truculento facto duorum filiorum, Levi & Simeon, in Sichemitas.* Hæc Graſerus.

[a] Itâ quidem plerique LXX interpretantur vocem רצון ſed hîc interpretatio iſta non congrueret.

[a] vel, in libidine ſuâ. Noſtri feliciter exprimunt, in theſtr trigvill.

Ver. 7. *Dividam eos in Jacob, & diſpergam eos in Iſrael.*] Aben Ezra notat ſortem tribûs Simeon cecidiſſe in

in medio hæreditatis Judæ, nec urbes ejus inter se fuisse conjunctas, sed à se invicem dispersas: item Levi 48. urbes habuisse, quæ per tribus dispersæ fuerunt. R. Levi Ben Gersom ad Jos. 15. 21. loquens de eo, quod scriptum est Jos. 19. 1. & 9. ait, sic impletum esse id, quod dicitur in Lege, *Dividam eos in Jacob, & dispergam eos in Israël.* Similiter Kimchi ad 1 Paral. 4. 24. ait post genealogiam Judæ recensèri genealogiam Simeonis, *propterea quòd hæreditates eorum inter se vicinæ* (imò permixtæ) *erant*; non enim separatam per se hæreditatem habuisse Simeonem, sed in medio hæreditatis Judæ; atque id esse, quod dictum est, *Dividam eos in Jacob, &c.* Hieronymus etiam in Tradit. hunc locum explicans, *Levi enim* (inquit) *hæreditatem propriam non accepit, sed in omnibus* * *sceptris paucas urbes ad habitandum habuit. De Simeone verò in libro Jesu scriptum est, quòd & ipse proprium funiculum non invenit consecutus, sed de tribu Judæ quidam acceperit. In Paralipomenis autem manifestius scribitur, quòd cùm multiplicatus fuisset, & non haberet possessionis locum, egressus sit in desertum.* Hæc Hieron. Vide Jos. 19. & 1 Paral. 4. R. Sal. aït, אין לך עניים מופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון מה שורש ופדגוגים, i.e. *Non sunt tibi pauperes scribæ, & pædagogi, nisi ex Simeone* (ex tribu Simeonis) *ut essent dispersi.* Hanc antiquam esse Hebræorum traditionem apparet etiam ex Targum Hierosolymitano, quod sic habet, *Dixit pater noster Jacob, Si castra hæc* (scil. Simeonis & Levi) *simul fuerint, non poterit natio, vel regnum coram eis consistere. Dividam tribum Simeonis, ut sint Scribæ, & Doctores legis in congregatione Jacob; & distribuam tribum Levi, ut præsint*

* Id est, *tribubus.* Nam שבטים *Sibtei, sceptrum* pariter ac *tribum* significat.

* בקהלם אל תבא כבודי ad coetum eorum ne veniat gloria mea.

ſint * concionibus filiorum Iſraël. Jonathan in hunc modum [illegible], Dixit Jacob, ſi caſtra horum duorum ſint ſimul, non erit rex, vel Dynaſta, qui amet eos conſiſtat; dividam hereditatem filiorum Simeon in duas partes; pars una exibit ei è medio poſſeſſionis filiorum Judæ; & pars una erit inter reliquas tribus Jacob; & diſtribuam tribum Levi inter omnes tribus Iſraël.

Ver. 8. יהודה אתה יודוך אחיך *Judah tu (es) te laudabunt fratres tui.*] In verbis Hebræis יודוך & יהודה eſt elegans paranomaſia, quales in hoc capite plures reperiuntur. *Judah* derivatur à *Jadah*, quod eſt confiteri, gratias agere, laudare. Ratio nominis redditur cap. 29. 35. Onkelos habet, *Jehudah, tu confeſſus es, & non erubuiſti, in te* vel *per te* (בך) *confiteburtur fratres tui.* Jonathan explicat quid ſit quod Judah confeſſus eſt; *Judah tu confeſſus es de negotio Thamare* (vide cap. 38. 26.) *propterea tibi confiteburtur fratres tui, & de nomine tuo vocabuntur Judei.* Similiter, quod poſteriorem partem paraphraſis ſpectat, Hieroſolymitanus; *Judah, tibi confiteburtur omnes fratres tui, & de nomine tuo vocabuntur omnes Judei.*

Ver. 9. מטרף בני עליתה *à præda, fili mi, aſcendiſti.*] LXX, ἐκ βλαστοῦ υἱέ μου ἀνέβης, *ex germine, fili mi, aſcendiſti.* At טֶרֶף *rapium*, vel *prædam* ſignificat, à טָרַף *rapere, diripere.* Vulg. *Ad prædam, fili mi, aſcendiſti.* At מן non *ad*, ſed *à* vel *ab* ſignificat. Hieron. in Tradit. ait in Hebræo eſſe, *De captivitate fili mi, aſcendiſti*; ut oſtenderet eum captivos populos eſſe ductorum; & juxta intelligentiam ſacratiorem, *aſcendiſſe in altum, & captivam duxiſſe captivitatem.* Certè ut טרף *Tereph*, *præda*, pro *captivitate*,

tum, seu captivis accipiatur, non est alienum.

Ver. 10. לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים Non recedet sceptrum à Judâ, nec Scriba, vel Legislator à medio pedum ejus, usque dum Shilo veniat. Onkelos sic παραφράζει לא יעדי עבד שולטן מבני בנוי ולא ספר אולפן מבני בנוי עד עלמא עד דיתי משיחא דלה מלכותא, i.e. Non recedet exercens potestatem à domo Judæ, nec Scriba à filiis filiorum ejus in seculum, usque dum venerit Messias, cujus est regnum. Aperte hunc locum de Messiâ interpretatur. Atque ità etiam Jonathan, Non cessabunt reges, & dominatores à domo Judæ, nec Scribæ docentes Legem ex semine ejus, usque ad tempus, quo veniet rex Messias, parvulus filiorum ejus. Et Hierosolymitanus, Non cessabunt reges è domo Judæ, nec Scribæ docentes Legem ex filiis filiorum ejus, usque ad tempus, quo venerit rex Messias, cujus est regnum. Sic & R. Salomon ait Shilob esse מלך משיח שהמלוכה שלו, i.e. regem Messiam, cujus est regnum. Illud autem, Non recedit sceptrum de Judâ, sic exponit, מורה ומחוקק אלו ראשי גלויות שבבבל שהיו מושלים בשבט שמחזיקים אותו על פי המלכות, i.e. a Davide & deinceps hi (scil. qui ex tribu Judæ) sunt capita captivorum in Babyloniâ, qui populo dominantur sceptro, qui præfecti sunt ex mandato regis; ad verb. secundum jus regni. Morinus vertit, quia gubernant ad modum regni. Fagius ità interpretatur sententiam R. Salomonis, ac si de iis loqueretur, qui jam hodie in Babyloniâ de tribu Judæ principatum habent. Mihi autem dubium est, utrùm verba ejus (quæ integrè citavi) eò usque extendi debeant, an potiùs de iis solis intelligenda sint, qui olim principes fuerunt in Babyloniâ, cùm Judæi isti captivi fuerint. Hoc

* Deut. 33. 21.

מחוקק est Legislator, & à Chaldæo de Mose intelligitur, Isai. 33. 22. de Deo ipso usurpatur.

posteriori

posteriori modo intellexisse videtur R. Salomonis verba Galatinus de Arcan. lib. 4. cap. 4. Et Mercinus in Append. diatr. cap. 1. Fateor tamen probabile esse, verba citata ita esse intelligenda, ut ea interpretatus est Fagius, cùm quia dicitur שרורים, quod est præsentis temporis, *qui dominantur*, non שרדו in præterito, *qui dominati sunt*; tum quia aliàs nihil obtendere videretur iste Rabbinis, quo minùs ex hâc Jacobi prophetiâ evidenter constaret Messiam jam venisse. At si id sibi voluerit R. Salom. ad suam usque ætatem in Babyloniâ fuisse quosdam ex tribu Judæ, qui principatum in Judæos ibi commorantes tenerent, eh nimirum planè ψευδόμενον, & meritò in eum illud Hebræorum dictum torquet Fagius, רוצה לשקר ירדוק עדים, i.e. *Qui vult mentiri, prius faciat testes suos*; scilicet ut in mendacio non facilè deprehendatur. Præterea, diu ante tempora R. Salomonis omnia apud Judæos adeò confusa ac perturbata fuerunt, ut nulla prorsus tribuum distinctio remanserit. Aben Ezra hunc locum planè pervertit, dum sic exponit, לא יסור שבט מיהודה עד שבא משיח צדקנו שהוא מלכות יהודה, i.e. *Non recedet sceptrum dignitatis à Juda, donec veniat David, qui fuit principium regni Judæ*; h.e. qui fuit primus rex ex tribu Judæ. Atque addit, *hoc*, Non recedet sceptrum, &c. *non sic esse intelligendum, ac si cùm venerit Shiloh, tunc sceptrum recederet; sed istiusmodi locutionem esse, ac cùm licitur, Non deerit huic vel illi cibus, donec arva & vinea habuerit*: ac citat illud cap. 28. 15. *Non relinquam te donec*, &c. At etiamsi עד כי vel עד אשר, i.e. *donec*, interdum eo sensu usurpatur; hîc tamen alia hujus phraseos ratio esse videtur. Nam experientia

tia ipsa clarè indicat sceptrum à Judâ recessisse, idque à longo jam tempore: Jacob igitur hîc prophetice tempus præfinit, quando sceptrum recessurum esset, nempe postquam *Shiloh* venerit. Nec potest hîc per *Shiloh*, *David* intelligi; sic enim falsa esset prophetia. Etiamsi enim (ut notat Aben Ezra) aliquamdiu apud Davidem tribus Judæ principatum habuit (vexillum siquidem Judæ primo loco proficiscebatur, Num. 2. 3. Et Dominus dixit, *Judah primus ascendet*, Judic. 1. 2.) tamen (præterquam quòd interdum Judices ex aliis tribubus erant, ut Ehud, Gedeon, Sampson, Eli) quamdiu Saul regnavit, cessavit principatus Judæ, ac propterea ablatus fuit antequam Shiloh (si David fit iste Shiloh) veniret. Cautiùs igitur Kimchi, licèt non satis cautè, qui in Radic. (prout à Fagio citatur) ait נבואה על דוד שהיה, i.e. *Prophetia autem est de Davide, qui de tribu Jude fuit; aut de Messiâ.* Sunt ex Rabbinis (ibi refert Manasses in Concil. quæst. 65. in Gen. num. 8.) qui שבט *Shebet* hîc non *sceptrum* seu *potestatem* significare volunt, sed *virgam castigationis*; ut sensus sit, *Non tolletur castigatio à Judâ*, i.e. ab Israëlitis, qui vocantur Judæi, *& legislator è medio pedum ejus*, h. e. semper erunt quasi in portis eorum inimici, qui leges eis præscribant, *donec veniat Shiloh*, id est, Messias. Hîc primò *Shiloh Messiam* esse conceditur; deinde quod vocem *Shebet* attinet, etiamsi interdum *castigationem* denotet, ut Psal. 89. 32. hîc tamen pro *sceptro & potestate* accipi, apparet ex voce מחקק *Mehokek*, quæ *Scribam* vel *Legislatorem* significat. Nec potest intelligi de Legislatore extraneo (ut autores isti volunt) cùm disertè dicatur, Legislatorem

fore

fore *à medio pedum ejus*, nempe Judæ; quæ phrasis (ut viri docti annotârunt) honestè significat
* vide Deut. 28.57. *locus virilitatis*, & sensus est, eum ex tribu Judæ esse oriundum. Ad hæc, de castigatione ac afflictione locum hunc interpretari, haud quadrat cum eis, quæ præcedunt ac sequuntur, in quibus nihil non prosperum ac lætum de Judâ prædicitur. Denique verum non est, Israëlitas usque ad Messiæ adventum perpetuis conflictatos esse ærumnis, cum halcyonios dies multos habuerint, eo nempe tempore quo regnârunt David & Salomon, aliique deinceps ferè usque ad Sedekiam. Ibidem Manasses num? refert in Bereshith Rabba hanc explicationem reperiri, *Non auferetur sceptrum à Juda in æternum, quando veniet ille cui* (regnum) &c. Ut *Shebet* hîc significet *sceptrum*, עד *Ad, æternitatem*, & אשר *Chi, quando*. Huic interpretationi favere accentum asserit Manasses, עד enim habere accentum Jethib, qui distinguit, & dividit periodos. At primò, ut verum sit accentum Jethib interdum usurpâri istî inservire, id tamen rarum est, nec nisi quatuor sunt accentus, in quorum numero Jethib non est, qui munus id obire soleant. Deinde עד אשר, *ad chi*, quotiescunque simul, nullâ interposita dictione, occurrunt, semper conjunctim sunt sumenda pro *donec, usquedum*, &c. Nec unquam, opinor, ità à se invicem divulsa sunt, ut unum ad præcedentia, alterum ad sequentia referatur. Quantula denique esset ista consolatio, sceptrum non auferendum à Judâ postquam Messias venerit, si interea nullum tempus denotetur quandò Messias sit venturus? imò si (quòd Judæi somniant) sub ipsum mundi finem adventus iste Messiæ sit futurus? Alia quædam ejusmodi Rabbinorum

commenta

commenta à Manasse refutantur, quibus prophetiam hanc vitiare interpretari conantur, ut vel ad Messiam non spectet, vel Messiam jam venisse nobis asserat; sed adeo fere sunt insulsa & inepta, ut nec refutationem quidem, quidam refutationem meream mereantur. De voce autem *Shilob*, unde derivetur, & quid propriè denotet, variæ sunt sententiæ. Sunt qui simul idem valere putent quod *vas*, i. e. *cujus* sit, fuisse deparet Onkelosum, & Paraphrastem Hierosolymitanum, & R. Salomonem, quorum verba antea sunt citata. Eadem etiam LXX. Interpretum sententia fuisse videtur, quippe qui hic locum hunc exponunt, ὃ ἀπόκειται αὐτῷ, *quod reconditum est ei*, vel ὃ ἀποκείμενον αὐτῷ, *quod reconditum est illi*. Non deficiet princeps ex Juda, nec dux ex femore ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei. Profitus autem verbum, ut dixi, ab עָלַי alii (ut Nobilius post Schultetum notat) legunt, *il destinato*, *destinatus ejus*, quæ lectio mihi non videtur probanda. Utrovis autem modo legas, videntur illi Interpretes accepisse *Shilo* pro *Shello*, quod pro ratione loci significare potest vel *cui*, vel *cui*, vel *quod*, vel *quæ*, &c. Aben Ezra vel sero aliquid dicere. Vult enim vocabulum *Shilo* unum esse ex illis, quod *aboriyum* significet, quando significandum illam finis loco accipiendum esse non offendit. Mercerus exponit *embryum*, ut Messias dicatur *embryo*, vel *embryonatus*, ob exiguum & contemptum initio suum, & obscurum ejusdem ortum, ut *germen* vocatur. Nonnulli (teste Aben Ezra) *Shilo* hic de urbe sic appellata interpretantur, ac verbum שָׁם (*venit*) non simpliciter accipiunt, quo sensu dicimus *venit sol*, i. e. *oritur*, ut sensus sit, *donec veniat Shilo*, vel *donec veniat finis Shilo*, e

Grotius in Annotat. ad lib. 5. de verit. Relig. Christ. sic Cleb. Onk. & R. Salom. Aben Ezram & Kimchi exponere שִׁילֹה per לוֹ, i. e. *cujus est*. At Chaldæus, Sil. Onkelos, & R. Sal. exponunt potius per לֵיהּ, *ejus*; nec Aben Ezra exponit per לוֹ, sed tantum id exponi posse asserit.

quia scriptum est, Psal. 78. 67. & 70. *Et deseruit tabernaculum Shiloh. Et elegit servum suum. David.* Hanc expositionem Aben Ezra censet non absolutam, cum alia illius sit, maximéque contraria; quin & cuidam rationibus, quibus interpretatio Aben Ezræ de Davide hîc intellecto, refutantur. Idem Aben Ezra refert quosdam deducere Shiloh ex voce שלה *Shiláh*, quæ *secundinas* significat, & pro *fœtu* quærpatur Deut. 28. 57. Denique ait Shiloh posse exponi בנו, i. e. *filium ejus*, ut ו in שלה sit loco י, ut ויחיו pro ויחיו cap. 29. 21. Hæ autem duæ postremæ expositiones voci Shiloh interse haud diversæ videntur; ac proponens Kimchi in R. adic. pro una eademque accipit: De voce enim *Shiloh* loquens, prout in hoc loco usurpatur, ait, הוא שילה, i. e. *Expositio ejus est, filius ejus.* Et mox, והוא שלו ומלכותו, i. e. *Et ejus est regnum* (scil. non Shiloh) *à voce Beshiljatha*, quæ scil. occurrit Deut. 28. 57. ubi fœtum (ut antea notatum) significat, cum proprie *secundinam*, qui fœtus involvitur, denotet. Hoc sensu accepit vocem *Shiloh* Jonathan, qui in paraphrasi sua pro *Shiloh* habet, ומלכותא דמשיחא בתריה, i. e. *regnum Messiæ proximus filius ejus*, scil. Judæ. R. Salom. refert nonnullos interpretari *Shiloh* לו, i. e. *unus ipsi*; quia de Messiâ dicitur Psal. 68. 29. לך ישלמו נדרים, i. e. *tibi offerent reges munera.* Ex nostris nulli deducunt *Shiloh* à שלו *Shaláh*, quod est *tranquillum esse, prospere agere.* Mercerus profitetur se mallè à *Shaláh* deduci, ut sonet *tranquillum, prosperum, cui omnia prospere succedunt*, &c. Ergo ait Messiam vocari *Shiloh*, quia veram *felicitatem* ac *prosperitatem* affert. Shindlerus & Glassius volunt *Shiloh* à *Shaláh* deductum esse, ad formam nomi-

num

mum ישלם pro שלם, ac *Pentateuchum* Samaritanum denotare, dummodo eorum quæ illi maculæ scribere, ut *Shilah* sit à *Shalah*, *de tranquillitate*, *Shilonem*, *auctor tranquillitatis universæ* significet. Morinum (in Append. diatr. cap. 1.) refutant lectionem textûs Hebræi Samaritanum esse ישלה, *Illi* (inquit, nempe Samaritani) *legunt* ישלה, *tranquillus*, *pacificus*, seu potius *pacificans*, *tranquillans*. Ex omnibus hisce expositionibus vocis *Shilah* maxime nihil arridet, ut vel *tranquillum*, seu potius *tranquillantem* significet, à verbo *Shalah*; vel *filium ejus*, à *Shilah*; ut inde fit nomen שלה *filius*, & cum He pro Vau, שלו, *filius ejus*. Utrâ harum sterili sit præferendâ haud facile discerno, utramvis tamen earum reliquis præferre haud dubitarim. Vulgatus Latinus Interpres aliam prorsùs diuersæ lectionem habuit; quippe qui ita interpretatur, *Non auferetur sceptrum de Juda, & dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est.* Videtur pro שלה legisse שלח, vel שלו, omissoque ו pro ה legit. Morinus, acer ac vehemens hodierni textûs Hebraici impugnator, in appendice diatribes, cap. 1. & 2. magno conatu id egit, ut hunc locum corruptum & depravatum esse, ac pristinum non שלה, sed vel שלח, vel שלו lectionem fuisse demonstret. At revera magis agit, quod adeò impudenter se ipse refellit, ut si omnibus meritò derideudum prebeatur. *Argumentum* (inquit) *illud, quo tam validè Judæorum perfidia & Latinâ Græcâque editione convincitur, deleta plane, & radicitus est ex Hebræo textu, ut nunc legitur, desumptum. Respondeo*, 1. *Editionem Græcam & Latinam tale Ms. Codicis unius fidei se inserere*; atque ideo utriusque hostis genuina esse non posse. 2. Galatinus de Arcan. lib. 4. cap. 4. longè aliter quàm Morinus sen-

sit. Multis (inquit) nobiscum profide nostra Hebraica veritas habet. Atque huic suffragatur Joannes Isaacus ex Judæo Christianus, in Defensione Hebraicæ veritatis contra Lindanum, lib. 2. Verum (inquit) quod tu dicis, Judæos minus hoc vocabulo Siloh urgeri, quam illo, qui mittendus est; nemo non, qui vel mediocrem judicii habet, pervidere potest contrarium esse longe verissimum; quod & Petrus Galatinus, vir insignis eruditionis, & incomparabilis eruditionis comprobat. Hæc Isaacus. Sed & ante Galatinum idem censuit Porcherus adversus Judæos parte 1. cap. 2. Ubi nos (inquit) habemus, Non auferetur sceptrum &c. donec veniat qui mittendus est, aliter se habet Hebraica veritas. Ita namque translatio magis est juxta sensum, quam literalis. Quapropter judei in hac parte viam latam habent fugiendi, & nigredi veritatem, faciem veritatis habentem. Objicere enim nobis possunt, quod prædicta quæ tu de Messia dicere, sed de aliquo alterò, ut de Nabuchodonosor rege Babyloniæ, qui mittendus erat ad innumera peccata ipsorum, sive patrum ipsorum puniendo, &c. Eadem etiam pene ad verbum habet Galatinus loco citato; ac totum fere librum Porcheti compilavit, cujus tamen nullam unquam mentionem facit, ut non injuriis Morinus eum pertentasse appellet plagiarium. Sed ad ipsum Morinum redeo. Alii (inquit) nec legerunt, nec legere potuerunt LXX. quod vel quæ ipsi. Sic legit Onkelos, sic Salomon Jarki & sectum, & Onkelos interpretatus. Aquilam Hierosolymitanum legit eodem modo וכי. Eodem modo legit Saadias Gheon, & Syrus Interpres. Paraphrastes autem Chaldæus, & consequenter alius, qui interpretati sunt, cujus est, vel quod ipsi legisse in textu Hebræo וכי, ut nos colligimus, testatur R. Abenezr

lek

lect. in libro Michal Jophi ad hunc locum [illegible]
[illegible] hic. Qui interpretatur est hoc de Messia, interpretatus est quoque Sibillo vetus Sibillo, cujus est: Postea in Bereshith Rabba. Donec veniat Shiloh (i.e.) donec veniat ille, cujus est regnum. Hæc Morinus. Respon. 1. Si LXX. & Paraphrastes Chaldæi, aliique antiquissimi Hebræorum legerunt ושלו, quod non bene abunde demonstrasse putat Morinus; unde, quæso, prodiit illa altera lectio שילו, quemadmodum Hieronymum legisse contendit, nec satis immerito, modo Hieronymus vulgatæ versionis Latinæ auctor fuerit? 2. Ubi nunc Vulgatæ editionis divellit, a Concilio Tridentino, adversus quod hîscere Morino nec fas, nec tutum, decretum? Si enim (quod Morino tantùm arridet) vera germanaque lectio est ושלו, alteram illam lectionem שילו spuriam ac suppositiam esse necesse est. 3. Audiamus iterum Joannem Isaacum, qui loco ante citato de versione LXX. Interpretum agens, ἐκ βίβλων τῶν Ἑβραϊκῶν ἀδύτων, Ex quâ (inquit) interpretationis hac claritas perspicitur, LXX. Interpretes visum fuisse literam ו legisse, quibus nunc in textu Hebræo scriptum cernitur. Existimavêrunt aut nihil esse ו, aut aliquoties fieri solere. Hæc ille. Ali ipsi autores, quos pro se affert Morinus, contra ipsum faciunt, nempe R. Salomon Jarchi, & R. Aben Melek. Quod ad R. Salomonem attinet, interpretatur ille quidem Shiloh per Sibillo, cujus ad notat Onkelum sic interpretari. Aliquid tamen postea? Num propterea id textui Hebræo legi Sibillo non Shiloh? Quis adeò inepte, ut exilium [illegible] Edri (ut ipse Morinus nobis ostendit ex

tractatu Talmudico, Sanhedrim) multis annorum centenis ante natum R. Salomonem *Shilo* iudicium fuerit. Alius vero, qui an R. Salomonis aequalis fuit, vel eo non multò junior, cujusque verbo citat Morinus, de dictione *Shilo* loquens ait, ורבו דרשו מדרשי אגדות עליו וכו׳ i.e. *Sunt qui interpretantur juxta Chaldaeum Paraphrasten eadem sensu qua Shello*, i.e. *cujus est*. Dicit hic Rabbinus *Shilo* à Chaldaeo ac aliis quibusdam ità exponi, ac si idem valeret quod *Shello*; *Shilo* autem, non *Shello* cum legisse (an aliter cum lab legere existimasse) est apertissimum. Unde tales aliàs ipsi expositiones, alibi (ut supra notatum) memoratas, de solo *Shilo*, & de voce *Shilo* deductas? Similiter Aben Melek (ut ex ejus textu videre est) & quotiens (inquit ego Morino, quòd verba illius Rabbini, cujus aliàs insipientiam nihil opus non est, exhibeo) non refutatur (ut fecerat illi Morinus) vel Paraphrastes Chaldaeus, vel alius quicunque legisse *Shello* pro *Shilo*, sed hos interpretatos esse *Shiloh cujus Shello*, i.e. *ille ac si esset* (vel idem valeret quod) *Shello*. Haec longè pessima illius est ab eo, quod Morinus colligit. Ac (inquit Morinus) *legere hanc dictionem per ו* (quemadmodum in Bibliis Hebraeis unus legitur, שילו) *barbarissimum esse, seu potius solecissimum, quo genus hominum pro ineptissimo omnium haberetur*. Respondeo: Minime vel Morinus peritior sit linguae Hebraeae, quàm ipsi Rabbini, hique multi quidem, qui (ut notatu ipsis) legerunt *Shilh* cum ה, שילה. Si ideo ne vox שילו est barbarissima, vel solecissima, quòd ibi loco Vau, in textu Hebraeo plurimi exstent barbarismi, vel solecismi, cùm illatum literarum inter se permutatio saepe reperiatur. Praeter loca ante citata,

citata, vide Genes. 23. & Exech. 12. 14. Et Psal. 42. 9. Denique Morinus objicit, *ex textu Hebræo nomine* (sive appellativo scilicet) *Shiloh, nullum validum adventus Messiæ argumentum elici posse; ac ratione non alterius esse videtur necessarium, quid nesciremus quid sit Shiloh, dictio in Scripturis inusitata, quæ alibi præterquam in hoc loco nusquam deprehenditur, cujusque ut vocis barbaræ ignoratur significatio.* Respond. 1. Eadem ratione contendere quis posset multa Scripturæ loca esse corrupta, in quibus inveniuntur vocabula rara, & Arabica, quorum significationes propterea tinctæ nimis certæ, denique ab aliis aliter exponuntur. 2. Etiamsi Rabbini pariter ac nostri vetus dictionem significationemque hujus dictionis *Shiloh*, in eo omnes fere omnes convenisse, *Messiam* eò denotari (quicquid sint (inquit Junius, ubi supra) *quæ ipsis exceptis, quæ Shiloh enucleatè ejusdem interpretentur, fatentur tandem adesse.* Ipse Morinus (quod & ante & Galatinus fecimus) ex tractatu Sanhedrim ostendit *Shiloh* latius *nomine Messiæ* ab antiquis Hebræorum Doctoribus recenseri; שילה ומשיח שמו, i. e. *Qui sunt nomen R. Silæ, dicunt, Shiloh est nomen ejus; at dictum est, donec veniat Shiloh.* Obiter notes, quid probabiliùs fuerit, quàm vocem Morinus hanc lectionem *Shiloh* neotericum appellare potuit, ac obtendere R. Salomonem (scilicet) non *Shiloh*, sed *Shilho* legisse, cùm in tractatu Talmudico ità textus Hebræus legatur, atque inde *Shiloh* Internotatum Messiæ nuncupatum. Præterea, *consensus Judæorum antiquorum traditio* (sunt ipsissima verba Morini) *ferri locum ipsum de Messiâ intelligendum esse.* Citat trium Paraphrastarum dictum (ut ipse appellat)

pellat) ide hâc re testimonium; nec non R. Salomonis Jarchi, Bechai, Aben Melech, & Karitæ anonymi. Talmudistas porrò in hanc rem citat, item antiquissimum (ut vocat) commentarium, Bereschith Rabba, R. Mosen Bar Nachman, R. Asamam, Abarbinelem, R. Mosen Athich, & nonnemi libri celebris Arba turim; unde de hoc loco tandem sic concludit, *Licèt igitur ex vi textus Hebraici, ut nunc legitur, nullum possit adduci Messiæ argumentum aliud, id tamen si demonstratum est, ex traditione Judæorum & collatione textûs conjunctâ validissimè probatur.* Hæc ille. Nonne autem adeò confusa Judæorum traditio satis validum præbet argumentum, hodiernam hujus loci lectionem antiquissimam illis, planèque genuinam? Cùm igitur in punctis fuis formas mutaverit Morinus, nihilominus non removerit lapidem, ut textum Hebræum hoc in loco depravatæ legi offenderet, quid aliud tanto molimine effecit, quàm ut hodiernam hujus lectionem quam maximè firmam stabilemque reddiderit? Ex iis certè quæ hactenus dicta sunt, satis luculenter apparet, tres plurimum fuisse hujus loci interpretationes, omnes easdem Interpunctione, præter vulgatum Latinum, *Shiloh* in terra Hebræa legisse. Fagius in Chald. Paraph. air, non *Judæos esse, qui vocem* שילה *Shiloh à verbo* שלח *deducant, quod significat* mittere, *hoc sensu*, Non recedet sceptrum de Judâ, donec veniat qui mittendus est. Atque illum (inquit) *Nebuchadnezzarem esse dicunt, qui propter peccata populi ad ultimi exercitûs illius perditionem, regnique ablationem à Deo missus fuit. Tunc enim aiunt, interfecto rege Zedekiâ, qui de tribu Judâ erat, ac filiis ejus, regnum penitus defecisse, ità ut ab eo tempore nullus unquam posteà ex tribu Judâ*

regnaverit.

togaverit. Hæc Fagius, quem, cùm in hoc literarum genere peritissimus fuerit, miror in animum potuisse inducere, vocem שׁלה cum He, à verbo שׁלה, ulla ratione potuisse deduci. Postea autem ibidem Fagius ait *inveniri, qui in eâ sint sententiâ, quòd* שׁלה, *quod modo in Hebraicis Bibliis legitur, olim fuerit* שׁלו *vel* שׁלו, *Judæorum autem perfidiâ corruptum esse, quòd viderent* שׁלו *sibi commodiorem vocem offerre detorquendi eam ad sua impia placita, quam* שׁלה, *quæ plus stabilitatis nostram de Christo fidem.* Ego (inquit) *hic nihil certi pronunciare ausim, nisi quòd fortè quis conjecturam aliquam facere posset ex vulgatâ editione Latinâ, quæ mirandum in modum translata.* Gualtperius hæc Fagii verba refert, sic legit, *quòd viderent* שׁלו *sibi commodiorem vocem esse detorquendi eam ad sua impia placita, quam* שׁלו, *quæ plus stabilitatis nostræ de Christo fidem.* At ista lectio procul dubio est vitiosa, ac fortè inter Errata Typographica numeranda. Miror autem Fagium tam molli brachio sententiam istam perstringere, cùm ex versionibus LXX. Interpretum, & Chaldæorum Paraphrastum, & ex omnibus omnium expositionibus clarum satis manifestumque sit, veram ac primogeniam lectionem esse non שׁלה vel שׁלו, sed שׁלו. Glassius in Philolog. S. lib. 1. tract. 3. contra Huntlerum Jesuitam disputans, qui zelo meræ vulgatæ editionis contendit primitus legisse fuisse שׁלה, ac postea à Judæis in שׁלה mutatum. *Contrà verò* (inquit) *alterâ voce* שׁלו *magis pro perversâ suâ sententiâ potuissent uti; & quo uti possent, pro literâ* ו *quosdam Judæos legisse* ה *nonnulli autumant.* Hoc ille; atque hoc fortasse est quod voluit Fagius, cùm dixerit *ex Judæis esse, qui vocem* שׁלו *à* שׁלו *deducunt*; id fortè voluit, Judæorum

nonnullos

nonnullos pro שלח legere שלח. Utut sit, ego non dubito illum prorsus eâ commentum, & deorum illos legisse שלח, cùm nihil minùs in Hebræis scriptis reperiam. Quæ videtur mihi simplicior est ea, quòd vulgatus Interpres id verbi, ut liquidò constat, cum non שלח, sed שלח legisse. Non possum autem facilè demirari, Chaldæum dicere שלח æquivocum dici, & posse significare *mittere*, *sive mittam*, à verbo שלח, atque hinc esse Judæis nonnullos interpretari hanc vocem de Nabuchodonosor, qui propter peccata populi ad vastandam illius pervenerunt, atque ab regni Assyriorum à Deo missus fuit. Sed & Lyra similiter affert Rabbi Hebræum Silez, & esse proprium nomen loci, & significare in alio sensu missionem, ac propterea Judæos quos in istum montem de Nabuchodonosor hanc literam interpretari. Hæc verò intentionis forte, ut ab omnibus Hebræis dictio possibilis dici, possibilis legi, & non reddi, nullis omnino non suppetunt exemplis. Porrò cum quidam (ne nonnulli fingendi) reddiderunt, *Judæi*, & legerint שלח *missi*, vel *mittendi*, latinus lingua usus habeat, ut de Nabuchodonosor posse exponere, hæ autem vel legere, vel supponere non dicit, nec jure, quidem; dicit posse. Ipse Hieronymus etiamsi nullis legerit שלח, vel שלח, quam שלח quod unquam barbarum & solœcum detestetur, miratur tamen Lyram & Galatinum retulisse, nonnullos Judæos hanc dictionem שלח *missionis* interpretari, & per eam Nabuchodonosorem intelligere, quasi qui *mittendus* fuerit, ut Judæorum peccata punirem. *Verum* (inquit) *rei literam rerum scienti incognitum esse potest*, שלח *missionem*, *sive mittendum* nullâ ratione *significare posse? Quando Judæi illi, si illi unquam fuerunt, qui sic hanc distin-*

nem

non interpretati fuerint, assentiri potuerunt? Addit Mariana, si Judæis quidem liceret pathibeck, Judicare quidem per Shilah Nabuchadonosorem intelligi, atque eandem etiam intelligere videri Justinum Apologia apud Cyrillum lib. 9. in Iesaiam: at interpretationis hanc rationem non à significatione Grammaticâ illius dictionis, quisquis tandem ille significet, sed ab urbis semoliquè ruinâ, & Sedekiæ regis filiorumque captivitate deducere. Illum autem Interpretationem utramque (Kimchiana scil. illam, & Cyrillianam) improbare, id quis mirabitur? Præterea enim Jacobus nihil Judæorum calamitatem, sed gloriam, ut ex toto contextu patet, Deinde non omnino certum fuisse populum à Juda, quum à Davidis familia in hac captivitate principes habuerint, Salathielem & Zorobabelem &c. Antiquum de hac voce nomen Shilo dicendi finem faciam, illud præterire nolens non posse quod habet Gaal ben Mose Arcan. lib. 2. cap. 2. nempe hæc dictiones esse Messiam ex virgine nasciturum. Quin & in hanc sententiam citat Kimchi in Radicibus (quos ipse credimus) scribentem, Dum venit Shilo, id est, filius ejus, semini ejus subjicetur. Et propterea in eo Messiæ derivatque nomen Shilo, à nomine Shiliah, quod est semina quidem, in quo non est inesse in utero matris, qui aliquando in Scripturâ pro matre ponitur in matrem sumitur. Ex quibus (inquit Galatinus) apertissime liquet, quod Shilo in antedicta prophetia non est aliud, quam filius mulieris. Hæc quæ palam est, de prophetam dixisse, hanc venire Shilo, ut ostenderet Messiam ipsum de matre absque patre nascituram fuisse. Hæc ille, quæ cum à Paglo etiam, ac post Pagnino & Gualsperio sint citata, nullâ censurâ fuisse notata minus videtur. Neque enim de fœmi-

nino

minimo genere quicquam habet Kimchi; ubi de hac voce *Shiloh* loquitur. Verba Kimchi, prout a Pagnio referuntur, haec sunt, [illegible] (ut Pagnus vertit) *donec veniat Shiloh, id est, filius ejus. Et est prophetia de David, qui fuit de tribu Judae, aut de Messia; voce derivata a Shiloh, qui significat filius ejus.* In hisce autem Kimchi verbis non dicitur pronomen, *ejus*, esse formaliter genericum, sed contrarium potius dicitur, cum ponatur [illegible] *Shiloh* per [illegible] *Beno, filius ejus* (scilicet viri) non per [illegible] *Bnah, filius ejus* (scilicet mulieris). Recte enim est, lectio ista in Shiloh; si non sit derivativum (ut existimant illi qui a verbo [illegible] *Shiloh* deducunt) sed affixi locum habeat, esse pro [illegible] aut quia enim cum puncto camets, [illegible] *Shiloh*, non cum cholem, [illegible] *Shiloh* legeretur. Haec ego ignota esse non possunt, qui primoribus (quod aiunt) labris Hebraeam linguam degustarunt. Ipsa denique verborum series satis indicat, pronomen *ejus* (sic ita interpretari oporteat *Shiloh, filius ejus*) ad Judam esse referendum. Glassius loco citato ait a nonnullis observari, [illegible] habere literam ultimam, quod nomen solet assumere pronomina feminina; habere autem simul punctum Holem, quo significetur pronomen masculinum; atque inde colligi, relatum habere & ad matrem Domini, & simul ad Judam, ex cujus familia Messias promittitur nasciturus. Quidam autem (inquit) *Judaeorum perfidia hac expositione offuscare* [illegible] *conatus est.* Sed etiamsi hoc adversus Hunc dicam, quicunque iste Glassio res est, vim suam habeat, observatio tamen ipsa nihil refert, nec adversus Judaeos quicquam valet, quum Hebraei non cum puncto Holem,

Hebræi, sed cum puncto Camets pronomen fuerit illius, designet; cùmque inusitatum non sit in Scriptura (ut jam antea ostensum est) ut in eum Ghilem loco pronomen neutrius ponatur: Judæos igitur hinc urgeri, vel mysterii aliquod hîc suspicari, mihi (ante haud tutum videtur). Qui plura de loco hoc videre velit, præter Commentatores in Genesin consulat Galatinum de Arcan. lib. 4. c. 4. & 5. & 6. Casaubon. Exercit. §. 1, 2, & 3. Cunæum de Rep. Hebr. lib. 1. cap. 9. & 10. & 11. Et Medium postrem in Distribe super hanc prophetiam compositâ. Horum tres postremi, etiamsi in nonnullis levioris momenti à se invicem dissentiant, in eo tamen ab aliis plerisque dissidentes inter se consentiunt, quòd ablationem sceptri Judaïci, non in *Herode, sed in Hierosolymorum totiúsque Judææ Reipublicæ* eversione contigisse existiment; quod mihi maximè amplectendum videtur. Neque enim video, cur regnante Herode sceptrum à Judâ (i.e. à populo Judaïco) recessisse dicatur, cùm Herodes proselytus, ac propterea etiamsi non origine, religione tamen Judæus fuerit. Quòd si quis dixerit, ideo sceptrum tunc Judâ ablatum fuisse, quòd Herodes ex tribu Judâ non esset; eâdem correctione diu ante Herodem ablatum fuit, cùm scil. *Machabæi*, qui ex tribu Levi fuerunt, rerum potiti fuerint. At objici potest, diu ante excidium Hierosolymitanum, *Shilo, Messiam* venisse. Respondeo, in hac prophetiâ non dici, statim ab adventu Shiloh sceptrum à Judâ auferendum, (nedum ante adventum Shiloh, quod tamen evenisset, si Herodes illud abstulisset), sed non auferendum ante adventum Shiloh; ità ut necesse

mutelle futurit Shilo pedis verbo, quam sequentium auctorum. Quamvis igitur hæc explicatio laudi fuisse obtendatur, si cuncta alia familiis eiusdem tribus reliquæ fuissent, (cæperunt à Josh. 18. 11. dicitur, duæ è contrà, qui regnante Hierobo. 12. accidisse volunt, ita illiusmodi angustias se vulgasse, unde haud facile se expedire potuit videantur. Alteram præterea hujus objectionis solutionem, quam nempe D. Medus adhibet, vide in sect. proxime sequente.

עמים קהל יהי *Et ei (erit) congregatio populorum.*] Sic R. Salom. Interpretatur, קהל יהיה, i.e. *collectio, seu congregatio populorum.* Lyra etiam affert in Hebræo esse, *Et erit ei aggregatio gentium*; cum Vulgatus habeat, *Et ipse erit expectatio gentium.* Et similiter LXX. καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. Pagnus in Gothic. testatur nonnullos Hebræorum deducere יקהת à קוה obsepsere, continere, ut hic significet *constrictionem, debilitationem, & devastationem*, q.d. *Et ille debilitabit, subjugabitque gentes.* Onkelos exponit, ויהי מתקבל פולחנהון דעמיא *& ei obedient populi.* Sic Aben Ezra aic sensum esse, ישמרו אליו עמים, i.e. *quod gentes ad obedientiam ejus convertentur.* Kimchi etiam in Radic. (ut refert Pagnus) id explicat, ויהי משמעת עמים יקבל עליהם מה שיצוה, i.e. *Et auscultabunt populi, ut recipient super se id quod ei præceperit.* In eundem sensum Paraphrastes Hierosolymitanus ויהי פתגמי עמיא יתקבלון ויהי, i.e. *& sermones populi recipientur, & erit.* Mercerus simplicius putat pro *obedientiâ* accipere: atque hâc ideam ponen impari aic Proverb. 30. 17. קהלת. Ad quem locum refert, Kimchi & Ibn. & hoc in loco exponere

* Ad istum modum Jonathan. ויתרחיק ויתכנשון עממיא *i.e. & propter eum ligabuntur populi.* Nisi fortè id voluerit, populos quam celerrimè & ad eum recepturos.

gentium obedientiam, & imperii amplitudinem. Aben Ezra autem illic exponit יקהת, i.e. congregatio populorum. Et R. Salom. יקבצו, i.e. collectum; & de collectione populorum, nempe ex suis sedibus congregatorum. Unde LXX vertunt συναγωγὴ. Quod ad hujus loci sensum attinet, paulum refert, utrum hoc exponamus, Et ei erit obedientia populorum, an, & ei erit collectio seu congregatio populorum: ideo enim se populi ad eum congregabunt, ut ei obediant. D. Hieron. hic dicit, nunc repetit verba illa, donec, ut sensus sit, Non recedet sceptrum à Juda, donec veniat Shilo, & donec ei congregati fuerint populi. Regnante autem Herode, etiamsi Shilo venit, non tamen nisi post multos annos populi ad ejus fidem atque obedientiam, Apostolorum praedicatione, sunt adducti: quo facto, Hierosolyma à Romanis sunt deleta, ac respublica Judaeorum eversa. Hanc expositionem, quamvis simplicem & ingeniosam, confirmat ex illo Salvatoris dicto Matth. 24. 14. Et hoc evangelium regni praedicabitur in toto mundo in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis, scil. politiae Judaicae.

Ligans ad vitem pullum suum asinum.] Aben Ezra notat ר in עירה, i. e. ligans, esse redundans, ac sensum nil esse, adeò explicari fore: proverbium simile ejus, ut ligat pullum suum ad vitem, nec curat si vitem vendat. Pagnin sic explicat, *Vendiderit vini copia, ut quis ob id vitis ramum suum asinum pullo ligare.* Eodem plane modo locum explicant R. Salom. licèt Pagnin mentionem ejus non faciat. Onkelos hic עיר non pro pullo, sed pro civitate accepit: Sic ergo illum exponit, *Circumcidit Israël civitatem suam, postquam aedificabit templum.* Sensum, credimus, jubet in Christo sic Pagnin vertit. Potest verti ejus. Christi scil. Messiae

quæ bona erit vestimentum ejus, experimentum ejus fe-
cerint tinctum coccino, variisque coloribus.

Lavabit vino vestimentum suum.] R. Salom. redde-
re, hæc omnia pene abundantiam denotare, ut ita
quæ

Et sanguine uvarum operimentum suum.] Sanguis u-
varum, ut notat Aben Ezra, ob rubedinem sanguis
appellatur. Idem refert nonnullos dicere hic
esse casum defectu literæ Caph, pro כמו, i. e. sper-
matum, ipse autem putat ex eadem radice dictum
esse, ex qua חמוץ, quod velum, sive vestem
significat. R. Salom. dicit חמר esse genus quoddam vestis,
hæc amplius in Scripturis reperiri.

Ver. 12. חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב Rubi-
cundus oculis ex vino, & albus dentibus ex lacte.] חכלי,
ירוק עינים, super vinum; &, לבן שנים, quam lac, id est,
לבן שנים, magis quam lac. Ista quidem ejus
præpositio מן, ab, hic, comparationibus inserviit,
ut Canc. hoc loco non bene dicit. מן pro vino, ma-
lior est vino, LXX. Hic vinum, sive hic etiam re-
recordabimur amoris tui מן pro vino, super vinum,
plus quam vinum. Hæc autem ex versu antecedente
apparet vinum (ac propterea etiam & lactis) copiu-
am denotari, ut sensus sit, tantam vini lactisque fo-
re abundantiam, ut inde rubicundos oculos, ac albos
eos habeat. Nobilius reliquum in quibusdam libris
esse ferè oinos, & apud Latinos ferè a vino; &
apud Ambrosium, hilares oculi ejus vino. Vulgatus
alterum lectionum fuisse oinos secutus videtur,
quippe qui vertit, Pulchriores sunt oculi ejus vino, &
dentes ejus lacte candidiores. Paguus in Collatione
scripsit oinos, & interpretatur præ vino, quod potest ac-
cipi vel pro ex vino, vel pro super vinum. Certe
illud

illud ὑ γάλα arguit veram lectionem (licèt minùs rectam versionem) esse ὑσὲρ οἴνου, vel saltem ἀπὸ οἴνου eodem sensu usurpari. Lyra aït in Hebræo esse, *Rubicundiores vino oculi ejus; quia potatio vini abundans, & maximè quando vinum est bonum, apparet in oculis scintillantibus citius quàm in aliis partibus.* Ego verò dixerim in Hebræo esse, *Rubicundi oculi ejus vino*; vel, *rubicundus oculis ex vino*; atque huic versioni, non autem alteri, convenit ista expositio, nisi fortè *rubicundiores* non comparativè, sed positivè sumatur. Similiter cùm Lyra aït verbis istis, *Et dentes ejus lacte candidiores, designari abundantiam lactis, quia albedo lactis in dentibus eorum qui istud comedunt, apparet*; aut *candidiores* positivè accipit, aut certè sensus istis verbis non congruit.

Zebulun habitabit ad portum maris.] Aben Ezra notat tribus eo ordine, quo natæ erant, recensitas esse, excepto quòd hîc Zebulun ponitur ante Issachar, propterea quòd hæreditas Issachar inter Zebulun & Dan ceciderit. R. Salom. aït, *Zebulun mercaturæ deditum fuisse* (עוסק בפרקמטיא) *ac de annonâ prospexisse* (וממציא מזון) *tribui Issachar, qui in lege occupati fuerunt.* In hanc sententiam citat illud Deut. 33. 18. *Et de Zebulun dixit, Lætare Zebulun in exitu tuo; & Issachar in tentoriis tuis*; quasi Moses istic innueret, Zebulun ad mercaturam exercendam exire, Issachar autem Legi in tentoriis operam dare. Ver. 13.

Issachar חמור גרם *asinus ossis*, i.e. *osseus, robustus.*] Vulg. *asinus fortis.* R. Sal. חובל עול תורה כחמור רובץ, i.e. *portat jugum Legis instar asini fortis.* LXX, Ἰσσάχαρ τὸ κριὸν ἐπεθύμησεν, *Issachar bonum desideravit.* Pro חמר *asinus*, legerunt חמד *desideravit*; quare autem גרם interpretati Ver. 14. Targ. Hierosol. שבטא תקיף, i.e. *tribus fortis.* Et sic Jonathan.

ſunt *bonum*, conjicere haud poſſum. Hieron. in Tradit. ex Hebræo vertit, *Iſſachar aſinus oſſeus.* Druſius refert R. Jonam exponere *aſinum fractum*, id eſt, qui de loco movere non poteſt. גרם eſt *frangere*, גרם eſt *os*; item exponi poteſt *fractio*, licèt eo ſenſu occurrere non ſoleat. Addit Druſius, *alios exponere aſinum macrum, qui tantùm ex oſſibus conſtet, nihil carnis habeat.*

רבץ בין המשפתים *Recumbens inter duo onera.*] Vel, *inter duos terminos.* R. Sal. ſic explicat, *Sicut aſinus, qui die noctèque iter facit, nec in ædibus pernoctat, ſed ſi quando ad quieſcendum rectonbat, recumbit inter terminos* (בין התחומין) *in terminis urbium, ad quas merces portat.* Aben Ezra exponit המשפתים per המערכות, i. e. *acies*, vel *ordines.* שפת eſt *ponere, diſponere, ordinare.* Onkelos & Hieroſolymitanus interpretantur תחומא, & Jonathan, תחומי *terminos.* Onkelos in hunc modum תקיף יששכר *Iſſachar dives facultatibus, & poſſeſſio ejus inter terminos.* Hieroſolymitanus ſic, *Iſſachar tribus fortis, & terminus ejus erit in medio inter duos terminos.* Jonathan verò ſic, *Iſſachar fervidus in Lege, & tribus fortis, novit diſpoſitiones temporum* (ידע כווני בזמניא) *& recumbit inter terminos fratrum ſuorum.* LXX, ἀναπαυόμενος ἀνὰ μέσον κλήρων, *requieſcens inter cleros*, ſeu *ſortes.* Vulg. *accubans inter terminos.* Hieron. *recumbens in terminis.* Fagius ait ſenſum eſſe poſſe, *Iſſachar habitaturum inter terminos, id eſt, inter regiones, provincias, confinia, & terminos populorum, unde affatim habere poſſit, quæ ſibi neceſſaria erunt. Habuiſſe enim in circuitu ſuo Zabulon, Neptbalim, Aſſber & Ephraim.* Etque hoc putat LXX Interpretes reſpexiſſe. Idem notat vocabulum משפתים nuſquam in Scriptura reperiri niſi hoc in loco, &

Judic. 5.

Judic. 5. Lyra sic exponit, *Habitans inter terminos, quia tu unâ parte sortis ejus terminabatur ad mare mediterraneum, & ex aliâ ad Jordanem fluvium, ubi est mare Galilææ id est, lacus magnus per quem transit Jordanis fluvius. Simplex sensus* (inquit Mercerus) *est, inter duos terminos, seu limites; intellige mare Galilææ, & montem Tabor, aut Jordanem ex alterâ parte.*

Et vidit requiem, quòd esset bona, & terram, quòd Ver. 15.
esset amœna, & inclinavit humerum suum ad portandum, וַיְהִי לְמַס עֹבֵד *& fuit tributo serviens.* LXX, καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργός, *& factus est vir agricola.* Acceperunt hîc עֹבֵד pro *agricolâ*, quia עבד interdum pro *colere terram* usurpatur: at illud לְמַס *tributo*, vel *ob tributum*, indicat עבד usitatâ significatione hîc sumi, nempe pro *servire*. Aquila tamen & Symmachus feruntur transtuliſſe, καὶ ἐσται γεωργὸς ὑπηρετῶν, *& est agricola ad ministrandum.* Sed rectiùs Hieron. Et *factus est in tributum serviens.* Et Vulg. *Factúsque est tributis serviens. Asinum autem* (inquit Hieron.) *& humerum ad portandum deditum, quia in labore terræ, & vehendis ad mare oneribus, quæ in suis finibus nascebantur, plurimùm laboraret, regibus quoque tributa comportans. Aiunt Hebræi, per metaphoram significari, quòd Scripturas sanctas die ac nocte meditans, suadium suum dederit ad laborandum; & ideo ei omnes tribus serviunt, quasi magistro dona portantes.* Hæc Hieron. Quod autem de Hebræis refert, verum esse apparet ex R. Salomone, qui ità exponit, *Vidit portionem suam esse benedictam & fertilem; & inclinavit humerum suum ad ferendum*, scil. jugum Legis; *Et tributo serviebat, & omnibus fratribus tributo* (i.e. ut ab eis tributum acciperet) *serviebat, ut eos Legem doceret, atque ordines intercalationum* (וסדרי עבורין) Ac etiam

illud 1 Paral. 12. 32. ubi dicitur, *viros Issachar temporum intelligentiam habuisse*, ad sciendum quid Israëlitis facto opus esset. Similiter Paraphrastes Hierosolymitanus, *Et vidit domum sanctuarii, quæ vocatur requies, quòd esset bona; & terram, quòd fructus ejus essent pingues; & inclinavit humerum suum ad laborandum in Lege; & fratres ejus ei tributa offerebant.* In eundem sensum etiam Jonathan, *Et vidit requiem seculi futuri, quòd sit bonum, & partem terræ Israël, quòd sit jucunda; propterea inclinavit humerum suum ad laborandum in Lege; & fratres ejus ei dona offerebant.* Onkelos de fortitudine tribûs Issachar interpretatur, *Et vidit partem* (suam) *quòd bona esset, & terram, quòd esset fructifera; & subegit provincias populorum, & devastavit habitatores eorum; & qui relicti sunt in eis, ei servient, & tributarii erunt.* Aben Ezra contrario sensu accipit, *Et quando vidit terram suam, & locum ubi quiescebat, amœnam esse, inclinavit humerum suum ad ferendum quodvis onus, quemadmodum fert asinus; & fuit sicut servus, pendens tributum.* Et sensum ait esse, *Issacharitas non fuisse fortes, nec relicto loco suo ad bellum exisse*; atque id Mosen significâsse, cùm dixit, *Issachar in tentoriis permanere.* Deut. 33. 18. Hæc expositio literæ maximè conformis videtur.

Ver. 16. יָדִין דִּין *Dan judicabit populum suum.*] In Hebræo elegans est paronomasia, ut suprà v. 8. Hunc autem & sequentem versum R. Salom ait esse *prophetiam de Sampsone*; atque ità intellexisse videtur Onkelos, cujus paraphrasis ità habet; *De domo Dan eligetur, & consurget vir; in diebus ejus redimetur populus ejus; & in annis ejus quiescent simul tribus Israël. Erit vir, qui eligetur & consurget de domo Dan; terror ejus irruet super populos, & cædes ejus prævalebit*

bit super Philistæos; sicut serpens, exitiosus quiescet in viâ, & tanquam aspis insidiabitur in semita; interficiet fortes in castris Philistæorum, equites cum peditibus; enervabit equos eorum cum curribus, & dejiciet ascensores eorum retrorsum. Verba ista Chaldaïca, חורמן Fagius vertit, *tanquam serpens, & coluber*, quasi duæ species intelligerentur, cùm nulla sit nota copulativa, nec nisi unica serpentis species significari videatur, quæ appellatur *Hurman*, à *perdendo*; nam חורם *Haram* est *perdere*, unde חורמן *Hurman, pernicioſus*. Atque ità R. Salom. Chaldæum explicat, Onkelos autem (inquit) reddit, *Sicut serpens Hurman, quod est nomen serpentis cujusdam, cujus morsus est insanabilis; is autem est basiliscus*, שמעוני. Et *vocatur* Hurman, *quia unumquemque* (scil. quem momorderit) *efficit* Herem, i.e. *perditum, funditus perdit*. Jonathan & Hierosolymitanus similia habent, & Samsonem expressè nominant. Lyra hîc corrigit Vulgatum, qui vertit, *Dan judicabit, &c.* asserens in Hebræo esse, *vindicabit*, & exponi de Samsone. Burgensis dicit dictionem Hebraïcam quandoque significare *judicare*, quandoque *vindicare*. Primò certè ac propriè significat *judicare*, & ex consequenti *vindicare*, quòd quempiam de adversario suo, à quo læsus, vel injuriâ affectus est, *vindicare*, ad judicem spectat. *Vindica me de adversario meo*, dixit vidua judici, ut in parabolâ habetur, Luc. 18. 3. Mercerus ait Jacobum hîc significare fore, ut hæc tribus inter alias locum suum obtineat, & perinde populum suum regat, ac aliæ; q.d. *Erit è numero tribuum*. Atque hoc ad totam tribum, non cum Hebræis specialiter ad Samsonem refert; quod & mihi videtur esse simplicius; etiamsi nihil obstet, quo minùs id, quod

generatim de totâ tribu dicatur, in uno quopiam de istâ tribu magis conspicuè, atque eminenter impletum appareat.

Ver. 18. *Salutem tuam exspectavi Domine.* LXX, τὸ σωτήριον σου ὑπομενῶ κύριε, *salutem exspectans Domini.* Ad Dan hoc referunt, cùm in Hebræo sit יְשׁוּעָתְךָ, i.e. *exspectavi*; Forsitan in Græco codice mendosum est ὑπομενῶ pro ὑπομενῶν. Certè Hieronymus in Tradit. legit *exspectabo* (hoc est, ὑπομενῶ) si autem exponit, * *Salvatorem tuum exspectabo Domine. Samson Judex Israël, de tribu Dan fuit, hoc ergò dicit; Nunc videns in spiritu venian nutrire Samson, Nazaræum tuum, ex sit hostibus, triumphare; quòd in similitudinem columbi regulique obsidentis vias, nullum per terram, Israël transire permittat; sed etiam, si quis temerarius virtute suâ, quasi equi velocitate transiisse, eam voluerit prædonis more populare, effugere non valebit. Totum autem per metaphoram serpentis, & equitis loquitur: Videns ergò tam fortem Nazaræum tuum, quòd & ipse propter meretricem mortuus est, & moriens nostros occidit inimicos, putavi, ô Deus, ipsum esse Christum filium tuum: verùm quia mortuus est, & non resurrexit, & rursum captivus ductus est Israël, alius mihi Salvator mundi, & mei generis præstolandus est, ut veniat cui repositum est, & ipse erit exspectatio gentium.* Hæc Hier. Fagius in Chal. Paraph. piè & præclarè hunc locum illustrâsse videtur; *Mos est* (inquit) *Spiritûs sancti in verbo suo, ut si salutis quando mentionem faciat magni alicujus auxilii, & conferendæ populo Dei per aliques, sermonem indè dirigere ad præclaram, insignem, ac magnificam illam salutem orbi per Christum conferendam. Hoc idem & Jacob Patriarcha impræsentiarum facit. Postquam enim prædixit fore, ut ex tribu Dan prodiret, qui populum à tyrannide hostium*

* In Hebræo est יְשׁוּעָתְךָ, i.e. *salutem tuam*, non מוֹשִׁיעֲךָ, i.e. *Salvatorem tuum.*

stium suorum liberaturus esset, quod in Samsone completum fuit; vertit sermonem, & vaticinium ad Christum, cujus ille typus quodammodo erat, cujus salutem, ac redemptionem mundo per illum adhibendam, non sine magnâ animi consolatione, in Spiritu prævidit, atque prædixit. Quasi dicat Jacob, Plausibilia sunt hæc, quæ de Samsone prædixi; sed adhuc longe plausibiliora sunt, quæ per Christum illum dilectum Filium tuum conferes populo tuo. Hæc ille; atque addit Targum Hierosolymitanum de Christo exposuisse in hunc modum; *Dixit pater noster Jacob, Non (exspecto) redemptionem Gideon filii Joasb, quæ est* * *temporalis redemptio; neque redemptionem Samsonis, quæ est salus transitoria; sed (exspecto) redemptionem Messiæ filii Davidis, qui venturus est; ut adducat sibi filios Israël; cujus redemptionem exspectat, sive desiderat anima mea.* Sic Fagius verba istius Targum citat; at neque in Venetâ, quam mihi videre contigit, editione, neque in Basilienſi ullâ, fit mentio *Messiæ filii Davidis*; sed verba ità habent, אלא לפורקנא דאמרית במימרך למיתי לעמך בני ישראל ליום לפורקנך נפשי, i.e. *sed redemptionem, quam* a *in verbo tuo dixisti te adducturum populo tuo, filiis Israël, istam (inquam) redemptionem tuam exspectat anima mea.* Etiamsi autem Messias istic disertè non exprimatur, haud dubium tamen quin ejus redemptio intelligatur. In eundem autem modum & Jonathan ואסתכלת, *Dixit Jacob, quando vidit Gideon filium Joasb, & Samsom filium Manoab, quod redemptores consurgerent* (דיקיימין לפורקין) *non redemptionem Gideon ego exspecto, nec redemptionem Samsonis ego adhæreo, quod redemptio eorum sit redemptio momentanea* (פורקן דשעתא, ad verb. *redemptio horæ*) *sed redemptionem tuam exspecto, eique adhæreo Domine, quòd*

* Vel *momentanei*, פורקן דשעתא. Sic in edit. Basil. in edit. Venet. פורקן omittitur; quod minùs rectum videtur.

a Vel, *per verbum tuum.*

quòd redemptio tua sit redemptio sempiterna. Posteriores Judæi hîc cœcutiunt, ut in istiusmodi mysteriis solent; Aben Ezra pronomen לישועתך, i.e. salutem tuam, ad Dan refert, hoc sensu, *Quoniam Dan mordet pedes equi, metuit Jacob, nè eques gladio suo caput ejus contunderet; atque ideo dixit, Exspectò Deum tibi auxilio seu saluti fore.* Idem refert R. Isaacum dicere, *Jacobum, cùm filium suum more prophetico* (בדרך הנבואה) *vidisset in similitudine serpentis statim expavisse, ac dixisse; Exspectò Domine salutem tuam.* R. Salom. exponit de Samsone à Philistæis excœcato, atque opem à Deo ad se ulciscendum implorante.

Ver. 19. גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ וְהוּא יָגֻד עָקֵב *Gad, turma eum invadet, ipse autem in fine superabit.*] In verbis Hebræis est paronomasia, eáque multiplicata. Prædicit autem Jacob (ut interpretatur Aben Ezra) fore, ut turma sive exercitus contra Gad veniat, ipse autem tandem victoriam consequatur. Onkelos ità interpretatur, *De domo Gad castra armata erunt, quando transibunt Jordanem ante fratres suos ad prælium; & cum nonnullis opibus revertentur in terram suam.* R. Salom. istam interpretationem sequitur, ac עקב, quod Aben Ezra interpretatur באחרונה, i.e. *in fine, ad extremum*, pro *viâ*, vel *semitâ* accipit, בדרכן ומסלותם שהלכו ישובו, i.e. *in viâ ac semitis suis, quibus ibant, revertentur.* עקב est *calcaneus*, item *finis*, & *vestigium*. In eundem etiam sensum Jonathan, & Paraphrastes Hierosolymitanus interpretantur. Fagius etiam istum germanum loci sensum esse existimat. Alludere siquidem ait Jacobum ad nomen *Gad*, cui ab *expeditione* nomen est, ac vaticinari fore, ut ipse armatus, & expeditus reliquas tribus antecedat, donec

& una-

& unaquæque sortem suam in terrâ promissâ occupet. Addit posse ex Hebræo sic ad verbum reddi, *Gad cuneatus cuneabit eum* (scil. Israël) *atque ipse cuneabit tandem*; h.e. Gad cum turmis & copiis suis præcedet reliquas tribus, donec terram possideant; quo facto, ipse cum copiis suis rursum ad sua redibit. Vel sic, *Gad cuneum cuneabit ipse, &c.* h.e. ipse ducet exercitum, ac copias Israël. Sed quomodo יגודנו exponi possit, *cuneabit ipse*, fateor me nescire, cum affixâ, quod sciam, nunquam sic usurpentur, nempe ut personam agentem denotent. Vulgatus Interpres videtur eodem modo, quo Chaldæi Paraphrastæ, & R. Salom. intellexisse, quippe qui reddit, *Gad accinctus præliabitur ante eum, & ipse accingetur retrorsum.* Hieronymus in Tradit. ad expeditionem illam refert, sed & ulteriùs progreditur; *Totum autem* (inquit) *illud est, quòd ante Ruben,* * *dimidiam tribum Manassæ, ad sortes quos trans Jordanem in possessione dimiserat; post* junctio, & *quatuordecim annos revertens, prælium adversùm eos gentium vicinarum grande repererit, & victis hostibus, fortiter dimicârit. Lege librum Jesu Nave, & Paralipomenon.* Hæc Hieron. cujus expositio superiori præferenda videtur, quòd in illâ nihil de tribu Gad speciatim dicatur, quod non æquè de tribu Ruben, & de dimidiâ tribu Manassæ dici possit. Lyra ait, *Viros Gad eodem numero rediisse ad sortem suam, nec ullum ex iis in prælio cecidisse*; quod unde habuerit, miror. Mihi Aben Ezræ interpretatio simplicissima videtur. Mercerus etiam putat hîc significari, tribum hanc ob vicinos hostes, Ammonitas, Moabitas, & Syros, multa bella experturam, sed tandem eos fortiter repulsuram, & superaturam.

* Videtur deesse con-

superaturam. LXX vertunt, τὰλ πειρατήριον πειρατοῦσι αὐτὸν, αὐτὸς δ πειρατοῦσι αὐτὸν κατὰ πόδας: Latina Versio sic habet, *Gad, tentatio tentabit eum; & ipse tentabit eum secus pedes.* Nobilius autem monet πειρατήριον posse significare *globum atque incursionem piratarum.* Isto sanè sensu hic potiùs sumendum videtur, cùm Hebræum גדוד eò spectet, *tentationem* autem haudquaquam significet. Suspicor autem posterius αὐτὸν mendosum esse, ac legendum αὐτὸ, ut ad πειρατήριον referatur. Hieron. ex Hebræo vertit, *Gad latrunculus latrocinabitur eum, & ipse latrocinabitur plantam.* Addit, גדוד, pro quo posuit *latrunculus*, significantiùs exprimi posse ἀκμαῖος, id est, *accinctus*, sive *expeditus.* Atque ità Aquilam vertisse testantur Græca Scholia; Symmachum autem λόχος, i.e. *agmen insidiatorum*; sic Nobilius vertit; at λόχος simpliciter *agmen* sive *cohortem* significat. Idem etiam vocabulum *insidias* significat, at *agmen insidiatorum*, potiùs quàm eorum, qui aperto marte rem agunt, non opinor, significat.

Ver. 20. מאשר שמנה לחמו *ex Asher pinguis (erit) panis sive cibus ejus.* LXX, Ἀσὴρ, σῖτος αὐτοῦ ὁ ἄρτος, *Asher, pinguis ejus panis.* Et sic Vulg. Omiserunt Mem in מאשר, quasi redundaret. Atque ità Aben Ezra refert nonnullos existimare literam Mem hic esse נוסף, i.e. *additiam, redundantem*: ipse autem existimat sic exponendum, שמאשר יבא שמן לחם ושמן, i.e. *quod ex terrâ Asher veniet panis & oleum, sive pinguedo.* Similiter etiam & R. Salom. interpretatur, מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן שיהיו זיתים מרובים בחלקו, i.e. *Cibus, qui provenit ex portione Asher, erit pinguis, quia multi-*

te

te oleæ erunt in portione ejus. Ac notat Moſen in iſtum modum ei benedixiſſe, *Et pedem ſuum oleo tinget.* Deut. 33. 24.

נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר *Naphtali (eſt) cerva emiſſa,* Ver. 21.
&c.] Per *cervam emiſſam* R. Salom. intelligit *vallem Geneſar,* ſeu *Geneſaret,* גנוסר, quæ fructus ſuos citò maturos reddit, ſicut *cerva,* quæ curſu velox eſt. LXX, pro *cerva emiſſa* vertunt ἔλαφος ἀπολελυμένη, i.e. *virgultum reſolutum,* ut Hieronymus interpretatur, qui ait in Hebræo eſſe, *Nephthalim ager irriguus;* ac ſignificari, quòd *aquæ calidæ in iſtâ naſcantur tribu;* ſive quòd *ſuper lacum Geneſareth, & fluenta Jordanis irrigua ſit.* Hebræos autem refert velle propter Tiberiadem, quæ Legis videbatur habere notitiam, *agrum irriguum,* & *eloquia pulchritudinis* prophetari. Addit denique verba Hebræa אילה שלוחה *ejale Seluha* transferri poſſe, *cervus emiſſus,* propter *temperatas fruges valetudinem terræ uberiorem oſtendens. Sed melius* (inquit) *ſi ad doctrinam Salvatoris cuncta referamus, quòd ibi vel maximè docuerit, ut in Evangelio quoque ſcriptum eſt.* Hæc Hieron. cujus poſtrema interpretatio verborum Hebraïcorum, nempe *cervus emiſſus* (prout etiam habet Vulgata editio, etiamſi maſculino, quemadmodum eſt in Hebræo, *cerva emiſſa*) eſt veriſſima; nec intelligo quomodo vel *virgultum reſolutum,* vel *ager irriguus* verbis Hebraïcis ſignificetur. Quod ad poſteriorem verſûs partem attinet, R. Salom. eam intelligendam ait ſicut interpretatus eſt Onkelos, cujus paraphraſis ità habet, *Naphthali, in terrâ bonâ cadet ſors ejus; & poſſeſſio ejus erit fructifera: gratias agent, & benedicent ſuper eos,* ſcil. fructus. Sic Fagius vertit; at עליורוי verti poteſt, *ſuper iſta,* ſcil. terram bonam, & poſſeſſionem

sessionem fructiferam. Addit autem R. Salomon & aliam expositionem, ut nimirum sit prophetia de bello cum Siserâ gesto, & de cantico Barak (qui fuit de tribu Naphthali) & Deboræ: cujus expositionis etiam meminit Aben Ezra. Simplicissimum videtur cum Mercero intelligere, miram hujus tribûs *celeritatem*, ac *gratiam in rebus agendis* significari.

Ver. 22. בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף *Filius fructifer Joseph.*] LXX, υἱὸς αὐξανόμενος, *filius auctus.* Vulg. *filius accrescens.* Onkelos, בְּרִי דְיוֹסֵי יוֹסֵף בְּרִי דְיִתְבָּרֵךְ, *filius meus, qui multiplicabitur Joseph; filius meus, qui benedicetur, &c.* Jonathan, בְּרִי דְּבָרִית, *filius meus, qui auctus* seu *multiplicatus*, vel *magnificatus es, &c.* Atque ità etiam Hierosolymitanus. Aben Ezra ait בן (*filius*) hîc idem valere quod סעיף, i.e. *ramus*, ac feminini generis esse, uti & פורת. Fagius in Collat. vertit, *Filius fructificationis Joseph, filius uberta-tis, &c.* Ut פורת sit nomen substantivum, & à בן regatur; at si בן esset in regimine, scribendum esset cum segol, non cum tsere. Sunt (ut ibidem testatur Fagius) qui deducant פֹּרָת à פָּאַר *decorare*, vel intransitivè *decorum esse*, quiescente scil. literâ radicali Aleph in vocali longâ Cholem; * *Filius decoris Joseph, &c.* ut sit commendatio elegantiæ, venustatis & formæ, quâ pollebat Joseph. Sed magis analogum videtur, ut פֹּרָת à פָּרָה *fructificare*, deducatur.

* R. Salom. exponit בן יופי, i.e. *filius gratiæ*, seu *gratiosus.*

עַל עָיִן *Juxta oculum, vel fontem.*] Nam עין utrumque denotat. Priori sensu accepit Vulgatus, qui vertit, *decorus aspectu.* Ità etiam opinor LXX, qui interpretantur, ζηλωτός, *zelatus*, seu (ut Fagius vertit) *desiderabilis.* Alii autem exponunt *fontem*, juxta quem arbor plantata copiosè crescit. Sic Onkelos,

Onkelos, כגופן דנציב על עינא ושיא, i.e. *ſicut vitis quæ plantata eſt juxta fontem aquarum.* Similiter etiam Jonathan, & Hieroſolymitanus Paraphraſtes, nec non Aben Ezra. R. Salom. autem pro *oculo* ſumit, ac ſic explicat, וחנו נטוי על העין והרואה אותו, i.e. *gratia ejus inclinata eſt ad oculum ejus, qui videt eum*; h.e. gratioſus eſt in oculis eorum, qui ipſum intuentur.

בנות צעדה עלי שור *Filiæ gradiuntur ſuper murum.*] Nonnulli intelligunt ſenſum eſſe, *quòd filiæ Ægyptiorum muros conſcenderint, ut indè Joſephi pulchritudinem contemplarentur.* * Ità R. Salom. interpretatur, & Lyra, atque etiam Hieronymus in Tradit. *Sunt ex noſtris* (utì teſtatur Fagius) *qui ſic legunt, filiæ gradiuntur juxta ordinem. Nam* שור (inquit) *Hebræis etiam* lineam, ordinem, & diſpoſitionem *ſignificat. Et per filias intelligunt Civitates, quarum inſignem politiam hîc inſinuari volunt.* Horum ſententiæ ipſe Fagius accedere videtur, quòd inter ea, quæ hîc Joſepho promittuntur, ſecundo loco recenſeatur inſignis populi politia, ſeu optimus regiminis ſtatus. At etiamſi in Rabbinorum ſcriptis שורה *lineam* atque *ordinem* ſignificet, in iſtâ tamen ſignificatione nuſquam (quod ſciam) vel שור, vel שורה in Scripturâ uſurpatur. Mihi maximè placet eorum expoſitio, qui figuratum putant eſſe ſermonem (cujuſmodi paſſim in hoc capite occurrit) quo Joſeph *ramo fructifero* comparatur, vel *arbori juxta aquas plantatæ*, quæ adeò creſcit, ut *filiæ*, i.e. *rami muruin altitudine ſuâ ſuperent.* Ad iſtum modum explicat Aben Ezra item (ut refert Fagius) Kimchi in Radic. Ità etiam Onkelos intellexiſſe videtur, cujus in totum verſum paraphraſis ſic habet, *Filius meus, qui multiplicabitur*

* Ità etiam Jonathan & Hieroſolymitanus.

LXX videntur legiſſe בני ויעלו עלי שוב Sic enim interpretantur, υἱός μου νεαλὸς ἐπὶ μέγα, *filius meus novi ſimus, ad me revertere.*

cubitur, Josephi filius meus, qui benedicetur, sicut vitis, quæ consita est juxta fontem aquarum: duæ tribus egredientur ex filiis ejus; accipient partem & hæreditatem.

Ver. 23. וַיְמָרְרֻהוּ וְרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים Et exacerbaverunt eum, vel, & acerbè seu amarulenter eum tractarunt, & jaculati sunt, & oderunt eum sagittarii.] Aben Ezra notat in hisce verbis esse ὑστερον πρότερον: prius enim odisse eum; deinde in eum jaculatos esse. Monet autem intelligi de Josephi fratribus, qui eum vendiderunt; nec de eo arbitror esse dubitandum, etiamsi Jonathan & Hierosolymitanus aliò referant, nempe ad Ægyptiorum magos, quos Josepho invidisse ac studuisse ut eum de honore ac imperio suo dejicerent, hîc significari existimant. R. Salomon deducit רבו non à רבב jaculari; sed à ריב contendere; sic etenim interpretatur, נעשו לו אחיו אנשי ריב, i.e. facti sunt et fratres ejus viri contentionis. Ità etiam accepisse videtur Onkelos, qui sic תקיפו עלוי, Et exasperaverunt eum, & ulti sunt eum, & afflixerunt eum viri fortes, habentes litem cum eo; בעלי פלגורזיה ad verb. viri dissensionis ejus. Editio Veneta in 8°. legit, בעלי פלגורזא, viri dissensionis; at Basilicensis habet פלגורזיה, dissensionis ejus; atque ità etiam legit Fagius. Daghes autem in Beth indicat רבו esse à רבב potiùs quàm à ריב.

Ver. 24. וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו מִיְּדֵי אֲבִיר יַעֲקֹב מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל Et mansit in fortitudine arcus ejus, & roborata sunt brachia manuum ejus; à manibus, seu per manus * Magnifici Jacob; indè pastor, lapis Israël.] Onkelos paraphrasticè sic reddit, Et completa est in eis prophetia ejus, eò quod servavit Legem in occulto, & posuit fortitudinem

* Id est, Dei Jacob.

tum (i.e. Deum) *fiduciam suam*; [a] *tunc positum est aurum super brachia ejus, & possedit regnum, & confirmavit. Hoc contigit ei à conspectu Dei fortis Jacob, cujus verbo* (h.e. mandato) *cibavit patrem suum, & filios semen Israël.* Illud מפז videtur deducere à פז quod aurum significat, idque *optimum ac purissimum.* Ità etiam verbum istud interpretatur R. Salom. מפז זהב לשון, i.e. significationem habet ex illo (1 Reg. 10. 18. *Zahab maphaz*, i.e. *auro optimo.* Aben Ezra istam interpretationem improbat, & exponit מפז per מחזקות, i.e. *& roborata fuerunt*: atque ità etiam interpretatur R. Nathan in Concordantiis. Hæc expositio simplicior videtur, melíusque convenit cum eo quod præcessit, *Et mansit in fortitudine arcûs ejus.* LXX, καὶ συνῆλθεν μετὰ κραίτος τὰ τόξα αὐτοῦ, *Et contriti sunt in potentiâ arcûs eorum.* Quasi in Hebræo scriptum esset, ותשברו באיתן קשתם. Deinde, καὶ ἐξελύθη τὰ μέσα βραχιόνων χειρὸς αὐτοῦ, *Et dissoluti sunt nervi brachiorum manûs eorum.* Quasi hæc non de Josepho, sed de aliis ei adversantibus dicerentur. Vulgatus etiam vertit, *Et dissoluta sunt vincula brachiorum, &c.* licet ad Josephum referat. Similiter Hieronymus, qui in hunc modum exponit, *Versum tu* (Joseph) *arcum tuum, & arma pugnandi posuisti in Deo, qui fortis est propugnator, & vincula tua, quibus te fratres ligaverunt, ab ipso soluta sunt, & diruptа, &c.* Sic ille in Tradit. At in Hebræo nulla est mentio *vinculorum*, nec verbum פוּג unde מפוגות *dissolutionem*, vel *diruptionem*, sed *corroborationem* & *fortificationem* potiùs (ut notat Fagius) significat. זהב מפוג 1 Reg. 10. 18. optimè Shindlerus in Pentagl. exponit *aurum solidum.* Concertus etiam arguit germanam interpretationem esse, *Et roborata*

[a] Vel, prospera, בכח

rata

rata fuerunt; Nam à *robore, fortitudine,* & *constantiâ* Joseph commendatur; ideo dicitur, *Mansit in fortitudine arcûs ejus, & corroborata sunt brachia manuum ejus,* &c. Ultima autem illa verba, *indè pastor, lapis Israël,* Chaldæus ad Josephum refert, atque ità etiam R. Salom. Similiter & Hieron. *Ut ex tuo* (inquit) *semine tribus nascatur Ephraim, fortis & stabilis, & instar lapidis durioris invicta, imperans quoque decem tribubus Israël.* Idem Hieron. notat LXX Interpretes ab Hebræo dissentire, dum sic vertunt, ἐνεῦθεν ὁ καλυσχύσας Ἰσραὴλ παρὰ θεοῦ τοῦ πατρός σου, *Indè qui confortavit Israël à Deo patris tui.* Sed & ipse Hieronymus ad Hebræa non satis accedit, cùm legit, *indè pascetur lapis Israël à Deo patris tui.* Nam רֹעֶה est *pastor,* seu *pascens,* non *pascetur*: & verba ista מֵאֵל אָבִיךָ *à Deo patris tui,* novum versum inchoant, etiamsi possint (fateor) cum præcedentibus cohærere. Vulg. *Indè pastor egressus est, lapis Israël.* Deinde ver. 25. *Deus patris tui erit adjutor tuus,* &c. Hîc, ut sæpe alibi, observare licet Vulg. versionem à Hieronymo discrepare, quod argumento est Hieron. versionis istius non fuisse autorem. Aben Ezra illud מִשָּׁם, *indè,* refert ad אבִיר יַעֲקֹב, *potentem Jacob,* i.e. Deum; רֹעֶה *pastor,* exponit de Josepho, אֶבֶן autem non conjungit per appositionem cum רֹעֶה, sed cum יִשְׂרָאֵל, ut idem valeat quod עֹמֶד, q.d. *pastor ipsius Israëlis.* Kimchi etiam (teste Fagio) per אֶבֶן יִשְׂרָאֵל, *lapidem Israëlis,* intelligit כל ישראל, * *universum Israëlem, qui assimilatur lapidi, qui unum corpus est*; *vel quia Israël est* עקר בנין ויעולם, i.e. *fundamentum ædificii mundi.* Fagio maximè probatur nostrorum expositio, ut per *pastorem* & *lapidem Israël,* intelligantur *doctores,* & *rectores populi, quorum plerique ex tribu*

* Istam Kimchi expositionem non alienam censet Mercerus.

mihi Joseph fuerunt. Sed unde id constet, haud scio. Lyra exponit de *Jeroboam*, qui ex tribu Ephraïm erat, constitutúsque est rex Israël. Istam expositionem improbat, nec (ut mihi videtur) injuriâ Burgensis, qui de *Christo* interpretatur, idque ad hunc modum; Indè, i.e. *à potente Jacob*, scil. à Deo, *egrediens est pastor*, scil. Christus; *similiter & lapis Israël*, scil. ille, quem reprobaverunt ædificantes, &c. Ac testatur R. Mosen Gerundens. expressè dicere, *Lapidem, de quo hic fit mentio, intelligi illum, de quo Psal.* 118. *dicitur, Lapis quem reprobaverunt, &c.*

A Deo patris tui, &c.] Aben Ezra refert R. Saadiam exponere, אשאל מאל אבין, i.e. *petam à Deo patris tui, &c.* ipse autem vult hæc cohærere cum iis, quæ præcedunt, hoc sensu, Robur istud, quod in manu tuâ erat, fuit à Deo patris tui; atque is tibi erit auxilio. Similiter exponit & R. Salom. A Deo patris tui fuit hoc, & ille tibi auxiliabitur. Onkelos ità accipit, ac si esset precatio, מימר אלהא דאבוך והוי בסעוך, i.e. *Verbum Dei patris tui sit* (vel erit) *tibi auxilio.* Sic & Jonathan, מימר אלקא דאבוך והוי סיועך, i.e. *à verbo Dei patris tui sit* (vel, erit) *tibi auxilium.* Ver. 25.

Et benedicet tibi benedictionibus cœli, &c.] Onkelos, *Et benedicet tibi benedictionibus, quæ descendunt è rore cœli desuper; benedictionibus quæ proveniunt è profunditatibus terræ infernè; benedictionibus patris tui, & matris tuæ.* Jonathan postremam partem versûs sic reddit, *Benedicta erunt ubera, quæ suxisti; & viscera, in quibus jacuisti.* At hoc ineptum videtur, cùm ejus mater jamdudum esset mortua. Melius Hierosolymitanus, *Benedictionibus* (i.e. *benedicet tibi benedictionibus*) *uberum, quæ suxisti; & viscerum, in*

quibus cubuiſti. Optimè autem Aben Ezra interpretatur iſta verba, *Benedictionibus uberum, & matricis*, ſignificare שׁוּרְבוּ בָנָיו, i.e. *futurum, ut filii ejus multiplicentur.* Ac notat huic contrarium eſſe iſtud, Hoſ. 9. 14. *Da eis uterum abortientem, & ubera ficca.* Illud verò minùs rectum videtur, quòd ubera cœlo, uterum abyſſo comparari exiſtimet. R. Sal. putat שָׁדַיִם hîc non ubera denotare, ſed ſignificationem ſuam habere à שׁדא, quod Chaldaïcè idem valet cum Hebræo זרה, h.e. *projicere, jaculari*, ut ad maſculos referatur, qui ſemen inſtar ſagittæ ejaculantur; útque ſenſus ſit, ſemen emiſſum conceptui aptum fore, nec mulieres abortum eſſe paſſuras. Cùm autem primò Chaldaïcis verbis utatur, וברכתא דאבא ואמא, i.e. *benedictionibus patris, & matris*; neſcio an (ut ſæpe ſolet) Chaldæi Paraphraſtis interpretationem citet; quod ſi fecerit, aliam ſecutus eſt lectionem, quam quæ nunc cernitur. Nam & in Venetâ editione in 8°. & in Baſilienſi in folio legitur, וברכתא דאבוך ודאמך, i.e. *benedictionibus patris tui, & matris tuæ*: atque ità etiam legit Fagius.

Ver. 26. בְּרָכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכוֹת הוֹרַי *Benedictiones patris tui prævaluerunt ſuper benedictiones progenitorum meorum.*] Verbum הורה, propriè ad fœminas refertur, & ſignificat *concipere*; hîc autem הורי idem eſt quod יולדי, i.e. *genitores mei*, utì interpretatur Aben Ezra; qui putat hunc eſſe verborum ſenſum, *Benedictiones, quibus tibi benedixi, fortes ſunt*; & * conjungentur cum benedictionibus, quibus

* Ad iſtum modum Jonathan, *Benedictiones patris tui additæ erunt ſuper benedictiones, quibus benedixerunt mihi patres tui Abraham & Iſaac.* Idem fortè voluit Hieroſolymitanus, qui ſic habet, *Benedictiones patris tui additæ erunt tibi ſuper benedictiones, quibus benedixerunt tibi patres tui Abraham & Iſaac.*

bus

bus genitores mei mihi benedixerunt. Expoſitio R. Salomonis ſic habet, *Benedictiones, quibus mihi Deus benedixit, prævaluerunt ſuper* (ſeu ſuperârunt) *benedictionibus, quibus benedixit genitoribus meis.* Ac notat, Deum tantùm terram Canaan Abrahamo promiſiſſe, ac ſimiliter Iſaaco; Jacobo autem dixiſſe, *Et erumpes* (ſive multiplicaberis) *ad Occidentem, & ad Orientem, &c.* cap. 28. 14. Atque ideo Prophetam Iſaiam (cap. 58. 14.) dixiſſe, Et cibabo te hæreditate Jacobi patris tui; non hæreditate Abrahami. Sed hæc non tam ſolida, quàm argutia eſſe videntur; ac ex cap. 35. 12. & 48. 4. à Burgenſi refelluntur. Hinc enim manifeſtum ait eſſe, promiſſionem Jacobo factam cap. 28. 14. non ſe extendiſſe ultra terram Canaan: illud igitur, *Dilataberis ad Orientem, & ad Occidentem, &c.* intelligi de Orientali, & Occidentali plagâ terræ Canaan. Ipſe autem Burgenſis ad hujus loci explicationem obſervat, quòd cùm Jacob à patre ſuo benedictus eſſet, nulla expreſsè mentio facta eſt de multiplicatione animalium, quæ intelligitur *benedictionibus vulvæ*; nec de bonâ eorum gubernatione, ſeu nutritione, quæ *benedictionibus uberum* ſignificatur. Aſſerit igitur Jacobum hîc amplius benedixiſſe Joſepho, quàm ipſe à patre ſuo benedictus fuit; atque hoc eſſe quod dicitur, *Benedictiones patris tui*, ſcil. quibus tibi benedico, *confortatæ ſunt ſuper benedictiones patrum meorum*, i.e. quibus patres mei mihi benedixerunt. In eundem ſenſum Pagnus, *Vult* (inquit) *innuere Jacob, ampliores futuras benedictiones Joſeph, benedictionibus, quibus ei benedixerunt ei majores ſui*, q.d. Eris me multo felicior. Hæc ille; atque iſtam genuinam verborum expoſitionem eſſe arbitror.

עַד תַּאֲוַת גִּבְעֹת עוֹלָם *Usque ad terminum collium seculi, seu collium æternorum.*] Vulg. *Donec veniret desiderium collium æternorum.* Onkelos, ורחמוי לחן רברבי דמן עלמא, i.e. *quas* (scil. benedictiones) *desiderârunt sibi magnates, qui à seculo fuerunt.* Acceperunt ubique תאוה pro *desiderio*; atque ità quidem תאוה ab אוה deductum, significat. Quin & Jonathan eodem modo, quo Onkelos interpretatur. At R. Salom. hîc exponit תאוה per* גבול, i.e. *terminum*; ac notat verbum והתאוה eâ significatione usurpari, nempe pro *terminare, designare*, Num. 34. 10. Ex quo loco etiam Aben Ezra hunc interpretatur. Eâ significatione etiam Kimchi accipit, qui (prout à Fagio citatur) sic hunc locum explicat, כל זמן שיהיה קיים גבול גבעות עולם תהיינה הברכות לראש יוסף, i.e. *Quamdiu steterit terminus collium æternorum, erunt hæ benedictiones in caput Josephi.* R. Salomon cum præcedentibus hæc connectit in hunc modum, *Propterea quòd benedictiones meæ* (i.e. in me collatæ) *prævaluerunt usque ad finem terminorum collium seculi* (*seu mundi*; sic enim mox vocem *Olam* pro mundo usurpat) *Dedit enim mihi Deus benedictionem erumpentem extra Ægyptum* (פרוצה בלא מצרים) *quæ pertingit usque ad quatuor extremitates mundi.* In hanc rem citat illud cap. 28. 14. *Et erumpes ad Occidentem, & ad Orientem, &c.* Kimchii expositio simplicior & germanior videtur. LXX hîc, & in præcedentibus cum Hebræo textu parùm conveniunt; (ἐνεισχυσεν) ἐυλογίας πατρός σου, καὶ μητρός σου· ὑπερίσχυσεν ὑπὲρ ἐυλογίας ὀρέων μονίμων, καὶ ἐπ' ἐυλογίας βουνῶν ἀενάων, (*Propter*) *benedictionem patris tui, & matris tuæ: prævaluit super benedictiones montium stabilium, & in benedictionibus collium æternorum.*

* Ità etiam R. Nathan in Concordantiis.

rum. De ſuo addiderunt, *Et matris tuæ*, Et legiſſe videntur הוֹרַי עַד, i.e. *montium æternitatis, ſeu æternorum*, pro וְהוֹרַי עַד, i.e. *genitores mei, uſque ad*, &c. Fagius vertit, גִּבְעוֹת עוֹלָם, *collium mundi*; atque aſſerit עוֹלָם & *mundum*, & *æternitatem* ſignificare. Apud Rabbinos quidem paſſim pro *mundo* uſurpatur, vix autem, opinor, in Scripturâ iſto ſenſu invenitur. Iſtam certè ſignificationem, ſi uſquam in Scripturâ, habere videtur Eccleſ. 3. 11. גַּם אֶת הָעוֹלָם נָתַן בִּלְבָּם, *etiam mundum poſuit in corde eorum.* Vulgatus vertit, *Et mundum tradidit diſputationi eorum.* At Aben Ezra ad iſtum locum diſertè notat vocem *Olam* non inveniri in Scripturâ, niſi pro *tempore*, vel *æternitate*; atque ideo ſic exponit, *Etiam æternitatem poſuit in corde eorum*; ut ſenſus ſit, filios hominum ità eſſe occupatos, ac ſi in æternum eſſent victuri.

Erunt ſuper caput Joſeph, & ſuper verticem נְזִיר אֶחָיו *ejus, qui ſeparatus fuit à fratribus ſuis.*] Sic Onkelos, ולגבריא פרישא דאחוהי. Et R. Salomon, שנבדל מאחיו, quæ idem planè ſonant cum eo quod interpretatus ſum. Vulg. *Et in vertice Nazarei inter fratres ſuos.* נזר *Nazar* eſt *ſeparare*; indè נזיר *ſeparatus*, item *Naziræus*, vel *Nazareus*, à ſeparatione ſic appellatus. Quoniam autem נזר cum quinque punctis, *Nezer* coronam denotet, ideo hîc nonnulli נזיר pro *coronato, rege, principe* accipiunt. Iſto ſenſu ſumit Jonathan ſic ורהוי רבא ביקרא דאחוי, Et *ſuper verticem viri, qui fuit princeps, & rector ſeu dominator*, ושליט, in Ægypto, & ſplenduit honore fratrum ipſius: nec aliter interpretatur Hieroſol. Paraph. Hanc ſignificationem נזיר שׂר amplexi ſunt LXX. etiamſi perperam caput fratrum Joſephi, pro capite Joſephi ſuppoſuerunt. Sic

enim (nisi fortè locus sit depravatus, quod passim in istâ interpretatione usu venit) interpretantur, ηγεῖ ἐστὶ ἡγουμένης ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν, *& super capite fratrum, quorum dux fuit.* Mercerus exponit, Nazaræi, i.e. *principis, ducis fratrum suorum*; eximii inter fratres suos, quasi coronati; à Neter, *corona*: vel segregati à fratribus suis virtute & præstantiâ, ut Nazaræi, de quibus in Numeris erant à reliquis vitæ sanctimoniâ separati. At quidni de istâ separatione intelligi possit, quâ Joseph à fratribus suis, cùm eum vendiderint, fuit separatus. Refert quidem alicubi Mercerus Ramban, seu Gerundensem existimare, Jacobum de venditione Josephi nihil unquam intellexisse; sed nec Mercero videtur hoc arrisisse, nec mihi videtur * verisimile. Certè quod hîc ver. 23. & 24. item cap. 50. ver. 16. & 17. scriptum est, huic opinioni satis apertè videtur repugnare.

* Vide ad cap. 50. 16.

Ver. 27. *Benjamin* (sicut) *lupus lacerabit; mane comedet prædam, & vespere dividet spolium.*] Aben Ezra ait Benjamin ideo lupo comparari, יען גבור היה i.e. *propterea quod fortis esset*; fortitudinem autem tribûs istius ex viris Gibeæ apparere. At lupi *rapacitate* potiùs quàm *fortitudine* sunt celebres; malim igitur cum R. Salomone dicere, rapacitatem hujus tribûs hîc denotari: rapaces autem fuisse probat ex eo, quod Judic. 21. scribitur, nempe viros Benjamin uxores sibi rapuisse: sed ad generale Benjamitarum institutum, ac nativum ingenium, potiùs quàm ad istud speciale, & accidentarium (ut ità loquar) eorum facinus Jacobum respexisse crediderim. Addit autem R. Salom. idem etiam colligi posse ex eo, quòd 1 Sam. 14. 47. Saul hostes suos undiquaque vexâsse, ac spoliâsse dicitur:

huc

huc etiam applicat illud Mordochei & Estheris, qui Hamanis spolia dividebant. Onkelos hîc allegoricè accipit, ac sic exponit, Benjamin in terrâ ejus habitabit divinâ præsentiâ, & in possessione ejus ædificabitur sanctuarium; manè & vesperè offerent sacerdotes oblationes, & in tempore vespertino divident residuum portionum suarum, de reliquis, quæ sanctificata sunt. Hier. in Tradit. primò ait manifestissimam prophetiam esse de Paulo Apostolo, quòd in adolescentiâ suâ persecutus Ecclesiam, in senectute prædicator Evangelii fuerit. Deinde addit Hebræos sic edisserere, Altare in quo immolabantur hostiæ, & victimarum sanguis ad basin illius fundebatur in parte Benjamin fuit. Hoc ergò ait juxta eos significare, quòd sacerdotes manè immolant hostias, & ad vesperam dividunt ea, quæ sibi à populo ex Lege collata sunt. Ad istum autem modum & Jonathan & Paraphrastes Hierosolymitanus interpretantur. Lyra ait sic à nonnullis tum Hebræorum, tum Catholicorum exponi; istam autem expositionem alienam esse, quòd rapacitas lupi ubique in Scripturâ in malam partem sumatur: ideo sensum esse, quòd tribus Benjamin esset valdè bellicosa, ut patet ex Judic. 20. At certè rapaces potiùs quàm bellicosi, lupis sunt comparandi; etiamsi nihil vetet eosdem & bellicosos esse, & rapaces. Mercerum igitur sequi velim, qui generaliter ad ingenium totius tribûs referendum putat, fore scilicet rapacem, non quidem (inquit) in suos (licèt fortasse interdum etiam in suos) sed in hostes. LXX hîc deviant; nam pro עוד יאכל habent ἔδεται ἕως, *comedet adhuc*; quasi scriptum esset עד עוד, quod est *adhuc, amplius*, non עד, quod aliàs est *usque, usque ad*, hîc autem

autem prædam significat; atque ità Vulgatus exponit. Deinde ישלח שלל, *dividet spolia*, ut vertit Vulgatus, ad verbum *spolium*. LXX nescio quid in animo habentes interpretantur διδωσι τροφὴν, *dat escam*. Dici potest eos sensum, non verba spectâsse. Aquila, διαμεριεῖ λάφυρα, *dividet spolia*. Similiter Symmachus, μεριεῖ σκῦλα.

Ver. 28. *Et benedixit eis, unicuique juxta benedictionem ipsius benedixit.*] Dicunt aliqui (inquit Lyra) quòd illud refertur ad ea, quæ dicta sunt, ità quòd Jacob obiter non benedixit filiis suis, nisi prædicendo eis futura. Sed hoc non videtur verum, quia in præcedentibus, aliquibus eorum non benedixit, sed magis maledixit; sicut patet de Simeon & Levi, & Ruben: & tamen dicitur hîc, quòd benedixit singulis. *Et ideo melius videtur dicendum, quòd postquam prædixerat eis futura, imprecatus est eis bona, & sic benedixit eis; sed forma benedictionis non exprimitur hîc, quia non omnia scripta sunt. Non enim verisimile est, quin Jacob moriens imprecatus sit bona, spiritualia, & æterna singulis filiorum suorum, ad quæ debet dirigi finalis intentio omnium actuum humanorum.* Hæc Lyra; nec improbabilis est expositio, videturque esse R. Salomonis ad hunc versum; apertè autem est Aben Ezræ ad ver. 1. ut istîc notatum. Probabilius tamen videtur, non alias benedictiones intelligi, quàm quæ in hoc capite commemorantur. Id sanè innuì videtur hîsce verbis, *Hi omnes sunt tribus Israël duodecim; & hoc est quod dixit eis pater eorum, & benedixit eis*, איש אשל כברכתו ברך אותם, *juxta unius cujusque benedictionem benedixit eis*, id est, unicuique propriam ac peculiarem quondam benedictionem contulit; ac juxta Lyræ expositionem

tionem unâ eâdémque benedictione, nempe spiritualia ac æterna bona eis precando, omnibus benedixit. Cum Mercero igitur dixerim, licèt Jacob adversa nonnullis prædicat, id in eorum potiùs bonum esse, ut externè castigati vitam emendarent, &c.

In spelunc â, &c.] Mercerus notat hanc spelun- Ver.30. cam copiosè à Jacobo hîc describi, quia cùm jam & 31.& per multos annos abfuissent, poterant esse ejus 32. obliti. Item nè quicquam dubitarent, aut timerent, quasi quisquam negotium ac molestiam eis de illâ exhibiturus esset.

וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו אֶל הַמִּטָּה *Et collegit pedes suos in lectum.*] R. Salom. exponit, וַיַּכְנֵס רַגְלָיו, i.e. *ingredi fecit pedes suos; introduxit pedes suos.* Quasi antea pedes ejus extra lectum fuissent. Ità etiam intellexisse videtur Aben Ezra, *Nam in principio* (inquit, i.e. cùm primùm filios suos alloqui cœperit) *sedebat super lectum, & pedes ejus pendebant.* Addit istum suâ ætate morem fuisse terræ Edom; non autem ità compositos fuisse lectos Ismaëlitarum. Ver.33.

וַיִּגְוַע *Et exspiravit.*] Mercerus ait ἐυφημισμὸν hîc verbo isto significari, séque antea dixisse mortem facilem ac suavem, absque lento cruciatu verbo גוע denotari. At ad cap.25.8. istam Hebræorum de hoc verbo sententiam potiùs repudiat; ac existimat idem esse גוע quod Latinè *animam efflare*; id quod verius esse apparet ex cap.7.21. Vide suprà ad cap.25.17.

In

In CAPUT L.

Ver. 2. ET *Joseph præcepit servis suis* מֵת רְפָאִים *medicis.*] LXX, τοῖς ἐνταφιασταῖς, quod in Edit. Rom. Latinè vertitur, *sepulturibus*: & non sepultores, sed qui cadaver aromatibus condiunt, hîc dicuntur, ἐνταφιασταί. Inter ἐνταφιάζειν & θάπτειν est discrimen, ut eruditè observat R. R. Usserius in Tract. de Descensu ad inferos; illud *funerare*, seu ad sepulturam præparare, hoc *sepelire*; illud *aromatibus condire*, hoc *humo condere* significat. Vide notam sequentem.

לַחֲנֹט אֶת אָבִיו וַיַּחַנְטוּ הָרֹפְאִים אֶת יִשְׂרָאֵל

Ut aromatibus condirent patrem suum, & aromatibus condierunt medici Israëlem.] LXX, ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐνεταφίασαν οἱ ἐνταφιασταὶ τὸν Ἰσραήλ. Iterum pro Hebræo רפאים, i. e. *medici*, habent ἐνταφιασταί. Latina versio hîc similiter laborat, ut sepelirent patrem ejus, & sepelierunt sepultores ipsum Israël. Augustinus in Locut. (ut ad hunc locum notat Nobilius) sic scribit, *Non invenit Latina lingua, quemadmodum appellaret ἐνταφιαστάς. Non enim ipsi sepeliunt, id est, terræ mandant corpora mortuorum, quod non est Græcè ἐνταφιάζειν, sed θάπτειν. Illi ergò ἐνταφιασταὶ id agunt, quod exhibetur corporibus humandis, vel siccando, vel involvendo & alligando; in quo opere maximè Ægyptiorum cura præcellit. Quod ergò dicit etiam, sepelierunt, curaverunt intelligere debemus.* Hæc August. At οἱ ἐνταφιασταὶ Latinè dicuntur *pollinctores*; sic enim appellantur, qui mortuos curant, ut docet Nonius Marcellus

Marcellus de proprietate vocum. Condire autem aromatibus mortuorum corpora, quod Hebræo חנט denotatur, apud Ægyptios in usu fuisse docet Herodotus, quem in hanc rem citat Shindlerus in radice חנט. Jonathan pro לחנט habet לבסמא, *ut ungerent, seu aromatibus condirent*; Et pro ויחנטו similiter habet ובסימו, **& unxerunt, seu aromatibus condierunt.* Ità etiam R. Sal. de verbo חנט loquens, aït, עניין סרקות בשמים הוא, *i.e. aromatibus condire significat.* * Ità etiam ver. 6. & ibidem Hierosolymitanos.

ימי התחנטים *Dies eorum, qui aromatibus condiuntur.*] LXX, αἱ ἡμέραι τῆς ταφῆς, *dies sepulturæ.* Acceperunt התחנטים non pro participio, sed pro nomine; & τῆς ταφῆς posuerunt pro τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Ver. 3.

Et fleverunt eum Ægyptii septuaginta diebus.] R. Salom. aït, *quadraginta dies condituræ datos fuisse, ac triginta luctui.* Sic & Lyra, 70. *dies, scil.* 40. *dies condimenti, &* 30. *fletus.* Ità etiam Shindlerus in suo Pentaglotto interpretatus.

Et locutus est Joseph אֶל־בֵּית פַּרְעֹה *ad domum Pharaonis.*] LXX, πρὸς τοὺς δυνάστας Φαραώ, *ad primores seu magnates Pharaonis.* Per domum Pharaonis non malè intelligunt eos, qui in domo Pharaonis autoritate erant præditi, quique apud Pharaonem plurimùm valere poterant. Vocantur ver. 7. וזקני ביתו, *seniores domûs ejus.* Jonathan etiam interpretatur, עם רבני בית פרעה *cum magistris seu præfectis domûs Pharaonis.* Ver. 4.

In sepulcro meo אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי *quod fodi mihi.*] Sic Vulg. & LXX, ὃ ὤρυξα ἐμαυτῷ. Ità etiam Aben Ezra exponit כרותי per חפרתי, *i.e. fodi*; prout verbum כרה usurpatur Exod. 21. 33. Ex quo loco etiam R. Salom. hunc interpretatur. Refert Ver. 5.

fert autem nonnullos interpretari, *comparare*, *acquirere*; ac R. Akibam dixiſſe, cùm profectus eſſet ad loca maritima, לכרכי הים, ibi hoc verbum pro *vendere* uſurpatum fuiſſe, והיו קורין למכירה כורה. At *emere* potiùs quàm *vendere* hîc ſignificat: & fortaſſe R. Salom. per מכירה hîc *emptionem* intelligit, licèt *venditionem* plerumque denotet. Nam & verbum מכר, quod eſt *vendere*, nonnulli (ut refert Shindlerus) Amos 2. interpretantur *emere*. Onkelos hîc vertit, דאתקניית לי, *quod comparavi mihi*, vel (ut Fagius refert) *præparavi*. Jonathan autem habet, דחפירית לי, *quod fodi mihi*. Lyra refert Hebræos dicere quòd emit, quia Hebraïca dictio & *fodere* ſignificat, & *emere*. Et ſecundùm hoc (inquit) dicendum, quòd Jacob emit locum ſepulcri, non in ſe, ſed in avo ſuo Abraham, &c. Addit, Jacobum ibi pro ſe & Leâ feciſſe ſpeciale habitaculum. Sic Mercerus, qui mavult exponi, *fodi*, ait, veriſimile eſſe Jacobum, cùm ibi ſepelivit Leam, ſimul admonitùm fuiſſe de excidendo ſibi ſepulcro.

Ver. 8. *Et tota domus Joſephi, & fratres ejus, & domus patris ejus.*] LXX addunt, καὶ πᾶσα συγγένεια αὐτοῦ, *& tota cognatio ejus*. Nobilius autem monet in quibuſdam Græcis codicibus legi, καὶ πᾶσι συγγένειαν, *& cognationem*; pro quo (inquit) in Hebræo eſt, *tantùm parvulos ſuos*. Iſta procul-dubio eſt vera lectio, καὶ πᾶσι συγγένειαν, καὶ τὰ πρόβατα, καὶ τοὺς βόας ὑπελείποντο, &c. *Et cognationem, & oves, & boves reliquerunt, &c.* Aliter enim ſi legatur, καὶ ἡ συγγένεια αὐτοῦ, cùm iſta redundant, cùm nihil eſt in Græcis, quod Hebraïcis iſtis, רק טפם, *tantùm parvulos ſuos*, reſpondeat. Vulgatus hîc paullò eſt contractior,

Domus

Domus Joseph cum parvulis suis, absque parvulis, &c. Omisit illa, ובית אביו, *& domus patris ejus.*

יִשְׂטְמֵנוּ לוּ *Fortè nos odio habebit.*] R.Sal. notat particulam לוּ *Lu* varias habere significationes. Aliquando vocem esse rogantis, seu supplicantis, לשון בקורת, ut cap.30.34. לוּ יהי מדברך, *utinam sit*, vel *obsecro ut sit juxta verbum tuum.* Aliquando idem valere, quod אם, i.e. *si*; ut Deut.32.29. לוּ חכמו, * *si sapientes essent.* Aliquando autem usurpari pro שמא, i.e. *fortasse*, ut hoc in loco. Per שמא etiam hîc exponit Aben Ezra, qui similiter monet pluribus modis in Scripturâ usurpari. Onkelos interpretatur, דילמא, i.e. *fortè, nè fortè*: atque ità etiam Jonath. Sic LXX. μήποτε. Vulg. *Nè fortè.* Ver.15.

* Ibi exponi commodè potest, *utinam saperent.*

וַיְצַוּוּ אֶל־יוֹסֵף *Et legatos cum mandatis miserunt ad Josephum.*] Ad verb. *Et mandârunt ad Josephum.* Onkelos, ופקדון ליה יוסף. Fagius vertit, *Et legatos miserunt, &c.* Et in Annotat. Sensum (inquit) expressimus; nam ad verbum est, *Et præceperunt ad Joseph*, i.e. *cum mandatis miserunt ad Joseph.* Ità etiam R.Salom. exponit, *Præceperunt nuntio suo, ut iret ad Josephum, ac ad istum modum ei loqueretur.* Et notat verbum צוה, *mandare, præcipere*, similiter usurpari Exod.6.13. ויצום אל בני ישראל ואל פרעה, *Et præcepit eis ad filios Israël, & ad Pharaonem*, i.e. *Et misit eos cum mandatis ad filios Israël, & ad Pharaonem.* Vulg. *mandaverunt ei.* LXX, καὶ παρεγένοντο πρὸς Ἰωσὴφ λέγον, *& accedentes ad Joseph dixerunt.* At ipsi ad eum non accedebant, sed legatos, vel legatum ad eum mittebant. Jonath. & Hierosol. Paraph. (quâ ratione freti, nescio) dicunt eos [a] Bilham ad eum misisse. Ver.16.

[a] R.Salom. ait, eos misisse filios Bilhæ, quòd Joseph eis assuetus fuerat, ut habetur cap.37.2. At locus iste æquè facit pro filiis Zilphæ.

Pater

Pater tuus præcepit, &c.] Mercerus ait Hebræos putare hoc à Josephi fratribus fuisse confictum; ac Ramban in eâ esse sententiâ, quòd Josephum à fratribus suis fuisse venditum, ad Jacobi notitiam nunquam pervenerit. Venditum quidem (inquit) intellexerat, sed ità fortè fortunâ, ut in itinere pergens ad fratres captus ab exteris fuerit, & pro servo venditus in Ægyptum. Sanè verisimile non est Josephum id patri detexisse, multò minùs ipsos, &c. Hæc Mercerus, qui tamen alibi huic opinioni non tantùm tribuere videtur. Mihi certè haud videtur verisimile, Jacobum usque ad mortem, Josephi venditionem ignorâsse. Existimo ipsos Josephi fratres suâ sponte id patri indicâsse, cùm Josephum ad tantum honoris fastigium evectum viderint, ac præsertim cùm criminis perpetrati seriò ipsos pœnituerit. Quòd si illi ad crimen suum confitendum minùs prompti paratique fuissent, Jacob ex se facilè suspicari potuit, Josephum à fratribus suis malè fuisse tractatum, nec ab exteris, sed ab eis venditum, propterea quòd tunicam ejus sanguine tinctam ob ipsum retulerant. Denique hic ipse locus idem arguit; etiamsi enim Josephi fratres id, quod de suo patre dicunt, confinxerint; quo tamen prætextu illud fingere potuerunt, nisi res patri ipsorum cognita fuerit; imò & ei cognitam fuisse ipse Joseph intellexerit?

Ver. 17. נָשָׂא נָא פֶּשַׁע *Remitte, quæsumus, iniquitatem, &c.*] LXX, ἄφες νῦν ἀνόμιον, *accipe iniquitatem.* נשׂא interdum valet *accipere*, hîc autem est *remittere* seu *condonare*: ipsi LXX hoc ipso versu antea verterunt (idque multò, quàm hîc, commodiùs) ἄφες, *remitte*. Acutè hæc verba explicat R. Sal. q. d.

Etiamsi

Etiamsi pater tuus mortuus est, tamen Deus ejus vivit, & illi sunt servi ejus.

אנכי תחת אלהים *Num loco Dei sum ego?*] Ad Ver. 19. verb. *Num sub Deo sum ego?* Sed תחת, quod propriè est *sub*, interdum pro מקום, i.e. *loco* usurpatur. R. Saadia (teste Aben Ezrâ) existimat Josephum ideo sic locutum, quòd fratres ejus coram eo (velut adorabundi) prociderunt, ac dixerunt, *Nos servi tui sumus.* R. Salom. in hunc modum exponit, *Fortè loco Dei sum; ut cum admiratione quâdam sit dictum*, q.d. *Si vellem vobis quicquam nocere, num id facere valeo? Nónne vos omnes in me malum cogitâstis, & Deus id in bonum disposuit? quomodo igitur ego solus vos ledere potero?* Onkelos interpretatur, והלא דיי אנא, *Ego Dominum timeo.* Et similiter Jonathan. LXX, οὐ γὰρ τοῦ θεοῦ ἐγώ εἰμι, *Dei enim sum ego.* Eundem sensum cum Chaldæo Paraphraste eos secutos putat Fagius; q.d. *Timeo Deum, scio me non impunè abiturum, si vobis malum rependere conabor.* At quomodo iste sensus verbis conveniat, vix perspicio. Sic enim potiùs diceretur, והלא תחת אלהים אני, *Nónne sub Deo sum?* id est, *Nónne Deo sum subditus? Nónne ei servio? Nónne ejus sum, eúmque timeo?* Vulg. *Num Deo possumus resistere voluntati?* q.d. *Hoc non factum est consilio meo, sed divino, cujus voluntati non licet resistere.* Ità sensum istius interpretationis explicat Fagius. Et ad istum modum Mercerus hunc locum intelligit, *Stamne Dei loco, ut impediam ejus providentiam? Deus vos servatos hâc ratione voluit, sicut & me; ego nitar adversùs ejus providentiam? Absit.* Sic Mercer. At nec ista expositio sat congrua videtur; juxta eam enim potiùs dicendum esset,

Num

Num supra Deum sum, quàm, *Num sub Deo sum?* Vel, *Num major Deo sum*, quàm, *Num loco Dei sum?* Fagius refert à nonnullis sic exponi, *Nolite timere, quia numquid pro Deo, vel loco, seu vice Dei ego sum?* q.d. *Tantùm abest, ut vobis nocere cupiam, ut hactenus vobis loco Dei fuerim, hoc est, benefactor, auxiliator, & liberator vester. Id quod manifestum est; quod malum vestrum, quod contra me cogitâstis, Dei beneficio cessit vobis in magnum bonum.* At si iste esset sensus, non dicendum esset, התחת אלהים אני, *Num loco Dei sum?* sed הלא תחת אלהים אנו, *Nonne loci Dei sum?* Eorum igitur sententiæ accedo, qui sic explicant, *Num pro Deo ego sum?* id est, *Num Deus ego sum, ut supplicium de vobis sumam? penès illum, non penès me est supplicium sumere.* Illud certè ob oculos habuisse videtur Joseph, quod Scriptura docet, ac præcipit, Prov. 24. 29. *Nè dicas, quomodo fecit mihi, sic faciam ei; & reddam homini secundùm opus suum.* Et Rom. 12. 19. *Nè ulciscamini vosmet ipsi, sed date locum iræ.* Scriptum enim est, *Mea est ultio, ego rependam, dicit Dominus.* Eisdem verbis, licèt ex aliâ occasione, usus est Jacob cap. 30. 2. Sensus utrobique est, *Numquid id quod Deo proprium est, & ad eum speciatim pertinet, meum est facere?*

Ver. 23. Et vidit Joseph לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שִׁלֵּשִׁים *Ephraimi filios tertiæ generationis.*] Ad verb. *Ephraimi* (vel Ephraimo) *filios tertiorum.* Quia vox בני est in regimine, ideo Aben Ezra vult intelligi רבעים, i.e. *filios quartos, seu quartam generationem.* Chaldæus autem habet, בנין תליתאין, *filios tertios*, vel (ut Fagius vertit) *filios in tertiam generationem.*

Et filii Machir, filii Manassis, וְגַם בְּנֵי מָכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה

nati

nati fuerunt super genua Josephi.] Onkelos, אתילידו ורבו יוסף, *nati fuerunt, & educavit (eos Joseph.* Huic astipulatur R. Sal. בחרגו' גרלן בין ברכיו i.e. quemadmodum Chaldæus interpretatus est, *educavit eos inter genua sua.* Jonathan, nescio quare ad circumcisionem eorum à Josepho procuratam, refert, כד אתילידו בזידונין יוסף, *quando nati fuerunt, circumcidit eos Joseph.* Hoc innuere videtur eos à Josepho in domum familiamque suam fuisse ascitos.

ויחנטו אותו *Et aromatibus condierunt eum.*] LXX, Ver. 26. και ἐθαψαν αὐτὸν, *& sepelierunt eum.* Melius ἐνετάφιασαν, ut ver. 2.

ADDENDA.

CAP. 3. 19.

Nam pulvis es, & ad pulverem revertêris.] Jonathan, *Nam pulvis es, & ad pulverem reverteris*; futurum siquidem est, ut *resurgas*, ad rationem reddendam de omnibus, quæ fecisti, in die judicii magni.

CAP. 7. 11.

Anno sexcentesimo vitæ Noæ, mense secundo, &c.] Jonath. Anno sexcentesimo vitæ Noæ, mense secundo; is est mensis *Marbesvan* (i.e. *October*.) Nam hactenus non numerabantur menses nisi à *Tisri*, (i.e. *Septembri*) qui fuit principium anni, (primus mensis) in quo mundus incepit.

CAP. 8. 4.

Mense septimo.] Jonath. Mense septimo; is est mensis *Nisan* (i.e. *Martius*) Septimus scil. iste est mensis, si à *Tisri*, i.e. *Septembri* numerare incipias. At R. Sal. vult hunc mensem esse *Sivan* (i.e. *Maium*) septimum scil. à *Casleu*, i.e. *Novembri*, quo mense pluviam cessâsse asserit. Sed altera expositio, ut nimirum juxta ordinem mensium anni menses numerentur, multò concinnior commodiórque esse videtur; alioquin enim si modò hoc, modò illo modo numerati fuerint, nimia erit confusio.

Ver. 5. *Usque ad mensem decimum.*] Jonath. Usque ad mensem decimum, mense *Tamuz*, i.e. *Junium*, qui scil. à *Tisri*, seu *Decembri* est decimus. R. Salom. ait hunc mensem esse *Ab*, i.e. *Julium*, qui à *Marbesvan* seu *Octobri*, quo mense pluvia incepit, est decimus.

dictum. Sed ob rationem antea allatam Jonathanis computatio præferenda videtur.

Et ædificavit Noa altare, &c.] Jonathan (quo fundamento nixus haud scio) ait id fuisse altare, quod exstruxerat Adam, super quo & ipse, & Cain & Abel obtulerant; cumque aquis diluvii diruptum fuisset, à Noâ fuisse reparatum. Ver. 20.

Sementis & messis, &c.] Jonath. *sementis* (erit) *in revolutione Tisri*, i.e. *Septembris*; & *messis in revolutione Nisan*, seu *Martii*; &c* frigus in revolutione *Tebeth*, i.e. *Decembris*; & ª calor in revolutione *Tammuz*, i.e. *Junii*. Ver. 22.

* קורא
ª חומא

CAP. 9.

Erit vobis in cibum.] Constat (inquit Grotius de Verit. Relig. lib. 5.) post magnum diluvium, Noæ ejusque posteris a Deo jus datum quolibet victu utendi. Videtur vir doctissimus in eâ esse opinione; id ante diluvium homini non fuisse concessum. At præter rationes antea allatas argumentum ab Abelis sacrificio desumptum, plurimum in se roboris habere videtur ad probandum jam tum statim ab exordio mundi homines carnibus vesci potuisse. Quorsum enim alias laudi esset Abeli, quòd de optimis pinguissimisque pecoribus Deo obtulit? Certè si carnibus tunc abstinendum esset, perinde fuisse videtur, utrùm pinguia quis, an macra sacrificaret. Nescio autem an id tantùm voluit Grotius, tempore Noæ quorundam animalium esum non fuisse prohibitum, quemadmodum postea tempore Moïsis, ad delicias quamdiu Lex illa viguit, prohibitus fuit. Iri Annotat. enim ad istum locum ait, *obstare videri mentionem animalium mundorum, & immundorum in diluvii historiâ. Sed* (inquit) *aut id non erat dictum est ad eos, quibus* Ver. 3.

quibus nata Lex; aut immunda intelligi debent ea, quæ hominum vitiis naturaliter defugit; quæ profana dixit Tacitus, hist. 6. Nisi malis munda accipere, quæ herbis aluntur; immunda, quæ aliis pascuntur animantibus. Hæc ille. At ut antea notatum ad cap. 7. 2. Locus iste cap. 8. 20. omnino arguit, etiam ante Legem Mosis distinctionem fuisse animalium mundorum & immundorum, quod ad sacrificia attinet; utrùm autem tunc etiam animalia quædam ità erant immunda, ut ea comedere esset illicitum, minùs certum videtur, nec quicquam reperio, quod ità rem habuisse satis probabiliter persuadeat.

CAP. 10. 2.

Et Thitar.] Jonathan & Hierosol. תרקי. Et *Tharki*, vel *Thraki*. Junius & Tremellius dicunt Hierosolymitanum (de Jonathane silent, quippe quem, opinor, non conspexerunt) interpretari *Turcos*: cur nationem non video, cur תרקי non æquè *Thraces* (quomodo Jun. & Tremell. ut alii ferè omnes interpretantur) ac *Turcos* designet.

Ver. 9. *Is fuit potens venator, &c.*] Jonath. *Is fuit potens rebellione coram Domino; propterea dicetur, vel dici solet* (מתמר) *Ex quo mundus fuit creatus, non fuit sicut Nimrod, potens venatione & rebellione coram Domino.* Hierosolymitanus ait, eum venatione esse homines, ac suasisse ut ab instituto Sbem se abdicerent, ac ipsius instituto adhærerent.

Ver. 11. *E terrâ hâc* יצא אשור *exiit Assur.*] Alii interpretantur, *exiit in Assyriam*, ut *Assur* pro regione Assur, seu pro Assyriâ ponatur. Atque ità Jonath. *E terrâ hâc exiit Nimrod, & regnavit in Assur, seu Assyriâ.*

CAP. 15. 12.

Et ecce horror, obscuritas magna cecidit super eum.] Jonathan

Jonathan & Hieroſol. dicunt, Abrahamum vidiſſe quatuor imperia ipſius poſteros ſubjugatura, nempe Babyloniorum, Medorum, Græcorum, & Perſarum. Quare autem Medos ac Perſas (quorum imperium conjunctum fuit) ità diſterminant, nec ullam Romanorum mentionem faciant, haud intelligo.

CAP. 16. 1.

Et erat ei ancilla Ægyptia, cui nomen Hagar.] Jonathan & R. Sal. dicunt Hagar fuiſſe filiam Pharaonis, ac Saræ à Pharaone in ancillam fuiſſe datam; quod adeò ab omni probabilitatis ſpecie alienum eſt, ut vix recitari, nedum refelli mereatur.

CAP. 18. 24.

Fortè ſunt quinquaginta juſti in urbe iſtâ.] Jonath. putat non ſolùm Sodomam, ſed & reliquas quatuor urbes intelligi, ut ſenſus ſit in ſingulis iſtis quinque urbibus decem juſtos fortè poſſe reperiri. In eundem etiam modum interpretatur R. Salom.

Fortè reperientur iſtic quadraginta.] Jonathan ità exponit, ac ſi in ſingulis reliquarum quatuor urbium decem eſſent reperiendi, Zoar autem ideo miſericordiam conſequeretur, quòd ejus peccata exigua eſſent. Sic nimirum interpretatur illud cap. 22. v. 20. quod nimis profectò eſt coactum. Ver. 29.

Fortè reperientur ibi triginta.] Decem (inquit Jonathan) in ſingulis trium urbium; Zeboim autem & Zoar propter miſericordiam tuam parcas, ſeu condones, סלח. Ver. 30.

CAP. 20. 9.

מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי *Opera, quæ non fient (i. e. non fieri debent, non ſunt facienda) feciſti mihi; ad verb. mecum.*] Onkelos & Jonathan, *Opera, quæ non ſunt recta ut fiant, feciſti mecum.* LXX, ἔργον

ἔργον ὃ σὺ ἐποίησας μοι, מעשה אשר עשית לי, *opus quod nemo faciet, feciſti mihi.* Fortaſſe pro עשית legerunt עשיתי, pro activo fient, paſſivum *facient.* Vulg. *Quæ non debuiſti facere, feciſti nobis.*

CAP. 21. 13.

Atque etiam filium ancillæ in gentem ponam (i.e. gentem ex eo faciam) *quoniam ſemen tuum eſt.*] Jonathan, *Atque etiam filium ancillæ ponam* לעם לסטים *in populum latronem*, i.e. *latrocinantem, quoniam filius tuus eſt.* At etiamſi poſteri Iſmaëlis latrociniis dediti fuerunt, unde viri docti exiſtimant eos dictos Saracenos, à *Sarac*, Arabicè, *furari, latrocinari*; hîc tamen nimium intempeſtivè id memoratur, nec ſatis decorum eſt iſtiuſmodi ſermonem Deo tribuere.

CAP. 22. 9.

Et ædificavit ibi Abraham altare, &c.] Jonathan ſimile hîc commentum habet ac ſuprà cap. 8. 20. hoc nimirum eſſe illud altare quod Adam primò ædificaverat, deinde cum aquis diluvii dirutum fuiſſet, Noa reparaverat; cumque poſtea tempore diviſionis terræ (ab impiis, ſcil. illis conditionibus Babel) dejectum fuiſſet, id nunc ab Abrahamo refectum aſſerit. Hîc quidem in Hebræo eſt המזבח cum literâ He præfixâ, quæ ſuam emphaſin habere ſolet, quemadmodum articulus apud Græcos, q.d. altare illud; at non ſemper ità eſt emphatica, nec cap. 8. 20. præfixa eſt quòd ſi demus hîc emphaſi non carere, num hoc idoneum ſatis eſt fundamentum cui iſtiuſmodi commentum innitatur? Dicere poſſumus המזבח hîc eſſe illud altare, nempe ſuper quod tam raram atque inſitatam victimam erat oblaturus.

Ver. 18. *Et benedicentur in ſemine tuo, &c.*] *Et benedicentur* בזרעך

בגין זכוות בנך *propter merita filii tui omnes populi terræ.*

CAP. 25. 23.

Et major serviet minori.] Jonath. *Et major erit subjectus minori, si filii minoris præcepta Legis custodierint.*

CAP. 27. 3.

וְעַתָּה שָׂא נָא כֵלֶיךָ *Et nunc sume quæso arma seu instrumenta tua.*] Hinc apparet נא non idem significare cum עתה, i.e. *nunc*, sed rogandi esse particulam, etiamsi interdum pro עתה potiùs usurpetur Jonathan hîc pro עתה, pariter ac pro נא habet כדון, i.e. *nunc*. Vide ad cap. 12. v. 11.

CAP. 49. 4.

אַל תּוֹתַר *Nè excellas.*] Id est, *non excelles.* אל hîc pro לא, i.e. *nè* pro *non* poni videtur, etiamsi emphasin quandam possit habere, *nequaquam excelles; absit ut excellas.* Vulg. *non crescas.* Aquila, μὴ πολυσθένῃς, *nè abundes; nè plus habeas,* scil. *quàm fratres tui.* Sic Rom. 3. 1. Τί τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; *quid est quod plus habet Judæus?* scil. *quàm Gentiles. Quænam est illius super hanc prærogativa?* Atque hoc propriè denotat verbum Hebræum יתר. Similiter exponit Symmachus, οὐκ ἔσῃ περισσοτερεύων, *non eris abundantior.* In eundem etiam modum interpretatur Casaubonus Exercit. 1. §. 2. μὴ πλέον ἔχε, *nè plus habeto, nè excellito posthac eo jure, quod tibi ordo nascendi dederat. Id jus* (inquit) *præcellenter versu Jacobus appellaverat elegantissimè* יתר שאת ויתר עז *præcellentiam dignitatis, & præcellentiam roboris: quem sensum Latinus Interpres illis verbis expressit, prior in donis, major imperio.* Nam cùm dicit Jacobus, ejusdem originis verbo utens, אל יותר, *Nè excellito supra fratres, jus prius illi auferitur.* Idem

jus tribuitur Judæ illis verbis, *adorabunt te filii patris tui. Primogenituræ jura erant, portio bonorum amplior*, Deut. 21. 17. *Et inter fratres præcellentia. Bona quæ Rubeno debebantur, Jacob transtulit ad Josephum; honorem in Judam derivavit; ut exprimitur Chronicorum lib. 1. capitis quinti initio.* Hæc ille, appositè sanè, & eruditè. LXX quid in animo habentes nescio, vertunt, μὴ ἐκλείψῃ, *nè effervescat.*

Ver. 10. *Nam auferetur sceptrum de Judâ.*] Molinæus vir eruditus, in libro qui inscribitur Vates, li. 4. ca. 7. vertit, *Non recedet tribus à Judâ*; atque asserit sensum esse, fore ut tribus Juda nunquam desinat tribum efficere, & habere aliquos magistratus de suâ tribu, donec Gentes adventu Messiæ ad fidem convertantur. Ac cap. 8. dicit, omnia esse plana, si per שבט *Shebet, tribus*, non verò *sceptrum* intelligatur; flammam autem ex nive petere, & historiæ fidem vertere in somnia, qui vult à Jacobi morte ad nativitatem Christi sceptrum sive principatum fuisse penès tribum Juda. Et cap. 9. improbat opinionem Pererii & Casauboni, qui volunt, quæ Jacob dixit de tribu Juda, ad totum Israëlem pertinere, quasi Jacob dixisset, fore semper in Israële aliquem principatum. Cùm enim unaquæque tribus suum habeat vaticinium peculiare, rationem non pati, ut sola tribus Juda nihil habeat sibi proprium, & quod Judæ dicitur, ad alios Jacobi filios transferatur. At, ut fateor, vix ullam hujus prophetiæ explicationem inveniri posse, quæ suis non laboret difficultatibus, ità à communi, & receptâ ferè ab omnibus interpretatione vocis *Shebet* haud puto discedendum. Certum est dictionem istam quandoque *sceptrum* designare, eo sensu bis usurpatur Psal. 45. 6. Quin & in istâ significatione

hic

hîc accipi arguit vocabulum מחוקק *Mehokek*, quo ipſe Molinæus cap. 10. mavult *Legiſlatorem* denotari, quàm *ſcribam*, quia חוק *Hok* *ſtatutum* ſignificat, & *legem*; Pſal. 2. 7. & 105. 10. Eo ſenſu, nempe pro *Legiſlatore* notat uſurpari vocem *Mehokek* Pſal. 60. 9. (al. 7.) & Judic. 5. 7. etiam ſi ibi ſit מחוקק & מחוקק, non מחוקקי, ſed מחוקק pro uno eodémque nomine ſumenda videntur. Deinde ſi *Shebet* hîc *tribus* exponatur, ut ſenſus ſit, tribum Judæ ante adventum Meſſiæ non ceſſaturam, nihil certè huic tribui peculiare in ſe habebit hæc prophetia; idem enim & de tribu Benjamin dici potuit. Sed nec video quomodo tueri poſſit Molinæus, Judam ſemper habuiſſe aliquos Magiſtratus de ſuâ tribu, ſi verum ſit quod dicit cap. 8. αἰχμαλωτολεχλω, qui Hebræis dicitur *Roſh galuha*, titulo tenus fuiſſe principem, nec ullum habuiſſe civile imperium, nec Præfectos & Proreges à regibus Perſarum conſtitutos. Nam procul dubio non majorem authoritatem in propriam tribum habuerunt magiſtratus tribui peculiares, quàm in totum populum habuit αἰχμαλωτάρχης, nec non Præfecti & Proreges à Perſarum regibus conſtituti. Quin & Præfectos Proregéſque hoſte civile aliquod imperium habuiſſe, licèt non ſummum ac planè regium, ex hiſtoriâ Ezræ, Nehemiæ, & Zorobabelis eſt ſatis manifeſtum. De Peretii autem ac Caſauboni expoſitione, quod adversùs eum objicit Molinæus, haud tantarum virium eſſe videtur, ut propterea ſit deſerenda, ſi ſano modo intelligatur. Nam etiamſi quod de tribu Juda hîc dicitur, ad * alias etiam aliquot tribus, nempe *Benjamin* & *Levi* pertinebat, hoc tamen peculiari-

* Ad totum nempe populum, qui ceſſabit, decem tribubus ab exilio nunquam reverſis.

cer ad honorem tribûs Judæ spectabat, quod totus populus ab eâ denominatus esset, & populus Judaicus, seu populus Judæorum appellaretur. Vide, si libet, Cunæum.

Ibid cap. 7. Molinæus ait per adventum Messiæ in hâc prophetiâ non esse intelligendum Christi *nativitatem*, sed *manifestationem Christi per Evangelium*. Nam rempublicam Judæorum stetisse, & formam aliquam politiæ habuisse per annos 70. post Christum natum. Et cap. 9. manifestationem Christi per Evangelium, & vocationem gentium intelligendam esse per hunc adventum Shiloh, probari asserit ex verbis sequentibus, *Et ad eum populi congregabuntur*. At utraque ratio infirma esse videtur. Nam quod priorem attinet, pro concesso sumit rempublicam ac politiam Judæorum protinus ex quo Shiloh venerit esse cessaturam, cùm verba sacri Vatis id præ se non ferant, sed tantùm eam ad adventum usque Shiloh duraturam, nec cessaturam priusquam Shiloh venerit. Ad posteriorem autem facile est respondere, adventum Shiloh, & populorum ad eum aggregationem duo à se invicem distincta esse, nec unum per alterum esse exponendum.

INDEX

Index Vocum Hebraïcarum, quæ in hoc Libro explicantur.

א

אֵב pag.370.
אֵדִיב pag.122.
אֵבֶן p.265.
אוֹהל p.256.
אוֹרִים p.226.
אוֹן p.404.
אִוִּים p.340.
אֱלֹהִים p.4.
אֵל pag.276.
אֵל pag.158.
אֵלוֹף p.298.
אֵלֵם p.208.& 223.
אֵלָה p.107.& 282.
אֵלוֹן ibid.
אֵלוֹן ibid.
אֵמֶר p.159.
אֶמֶת p.189.
אֵמוֹן p.357.
אַרְבֶּה p.71.
אֵשֶׁם p.208.

ב

בְּאֵר cum accentu in ultimâ, quomodo differat à בְּאֵר cum accentu in penultimâ, p.228.& 378.
בְּאֵרָה p.115.
בּוּז p.4 & 5.
בְּהֵמָה p.16.
בֵּן p.130.
בְּנָה ibid. & p.30.
בְּעֵר p.71.
בַּעַל p.115.
בֶּקֶר p.5.
בָּרָא p.3.& 22.
בַּת p.445.

ג

גֵּד pag.237.
גֹּזַל p.196.& 457.
גּוֹל p.125.
גֵּוֹל p.169.
גֹּמֶא p.185.
גֵּעֶר p.311.
גֵּרֶם p.433.

ד

דִּבְּרָה pag.306.
דִּיבֹן p.278.
דִּינָה p.398.
דְּרָאוֹן

יִרְאֵיאֹכֵל pag.239,240.
יֹשֵׁר p.128.
יָלַל p.152.
יָלַק p.256,257.
יָם p.436.
יָרַשׁ p.200.
יָשַׁע p.13.

ה

הִנֵּה pag.98.
הֵן p.245.
הָיָה p.131.& 450.
הִשְׁכִּיל 182.

ו

! usurpatur interdum causaliter, pag.176. & 185.& 369. Interdum exegetice, p.362

ו

וָבַד & יָבַד pag.241.
וָבַח p.259.
וָבַל p.241.
וָגוֹה p.360.

ז

זָוַוּ pag.38.
זוֹם p.78.
זוּם p.244.

ח

חָטָא pag.257.
חָיָה p.16.
חִיל p.384.
חָלָה p.151.
חָמַשׁ in Piel, חִמֵּשׁ p.
חָנַט p.459.
חָנַן pag.155.& 189.& 262.
חֲצִירִים p.196.
חָצָה p.270.
חָקוֹת p.206.
חֲרָטִים p.341,342.
חָתָן p.299.& 338.
חָתַךְ p.77.

ט

טָבַח pag.320.
טִירוֹת p.196.
טָלוּא p.244.
טָעָה p.160.

י

יָאַף pag.330.
יָדַע p.148.
יְהוָה p.23.
יְחִידָן p.171.
יָחֵם p.99.
יַחְזוּ p.175.
יַחֵם p.246.
יָם p.108.
יָמִים p.300.
יְמִים p.190.
יָסַף p.330.
יָעַר

יָצַר pag.222.
יָצָר p.62.
יְקֹוָה p.430.
יְקוֹם p.70.

כ

ּ nota similitudinis, quam vim habeat, cùm geminatur. p.368
בְּאֵשׁ p.361.
בְּגַד & בָּגוֹד pag.110. & 248. & 409.
כֵּהֵן p.353. & 289.
כָּוָב p.322.
כָּזַב p.387.
כִּי p.250.
כִּי אִם p.143.
כֵּן p.337.
כַּף p.265.
כָּפַר p.264.
כְּרוּב p.40.
כָּרָה p.459.
כַּשׂוֹם p.179.

ל

לָהַט pag.386.
לוֹ p.461.
לוּן p.190.
לוֹשׁ p.315.
לָעַשׂ p.202.

מ

מַאֲכֶלֶת pag.282.
מָנַן in Piel pag.120. & 121.
מוֹנִים p.248,249.
מוֹעֵד p.14.
מוֹרָה p.215.
מְחוֹקֵק p.413.
מְכִירָה p.413.
מַלְאָכָה & מְלָאכָה p.175.
מִסְפּוֹא p.188.
מִסְפָּר p.280. & 281.
מִעֲיָה p.206.
מַעֲבָה p.225.
מָקוֹם p.224.
מַקֵּלָה p.110. & 111.
מַרְאָה p.230.
מַרְזֵחַ p.172.
מִרְמָה p.219, 221, 278.
מִשְׁפָּחוֹת p.434. & 435.
מֶשֶׁק p.122.
מַתְעִיתֵנִי p.217. & 218.

נ

נָא pag.109.
נֵד pag.45.
נֵגֶד & נֶגֶד p.28.
נָגַשׂ p.152.
נוֹם p.185, & 186.
נָזִיר p.453.
נָחַל p.210.
נָחַשׁ p.242. & 365.

נֵבֶל pag.312.
נָגַח & נֹגַח p.198.
נַכְאוֹת p.314.
נָסָה p.170.
נְעוּרִים & נַעַר p.77.
נָפַל p.107.
נְפִילִים p.61.
נַפְתּוּלִים p.234.
נָצַל p.250.
נָקוּד p.244.
נָשָׂא p.46.& 355.
נָשַׁב p.125.
נָשָׁה p.269.
נָשַׁק p.219.& 346.

ס

סִיר p.334.
סוּד p.408.
סוּס p.151.
סָגַר p.73.
סְגוֹרִים p.132.
סָדִים p.319.

ע

עֲבוֹדָה pag.209.
עִבְרִי p.116.
עֵז p.46.
עִזִּי p.233.
עֲטָפִים p.247.
עִוֶּלֶת p.310.
עֵלָה p.173.
עֲלוֹת p.272.
עָלַף p.325.& 328.
עָקֵב p.221.
עֵקֶב p.440.
עֲקֻדִּים p.245.
עֵרוֹם p.31.
עֵרֶב p.9.
עָשֵׁב p.13.
עֲשָׂרָה p.22.& 107.
עֲשָׂרָה p.198.

פ

פָּגַע pag.224.
פּוּג p.273.
פּוּז p.447.
פֶּלֶג p.395.
פָּלָה & פָּלֵא p.147.
פָּלָשׁ p.230.
פֵּן p.33.
פָּנִים p.264.
פְּסִים p.309.
פַּעַם p.341.
פְּקוּדִים p.206.
פָּשַׁע p.208.
פָּרָא p.132.
פָּתָה p.88.
פֶּתַח p.152.
פָּתַל p.236.
פָּתִיל p.237.& 328.

צ

צָבָא pag.19.
צְדִיק p.34.

צָעִיר pag.68.
צָעָה p.27.& 461.
צָפַח p.169.
צָפַע p.18.
צָפֹן p.345.
צָעִיף p.192.
צָרִי p.315.

ק

קְדֹשָׁה pag.327.
קָוָה p.12.
קוֹד p.
קָטֹן & קָטוֹן p.86.
קָטָן p.353.
קַיִץ p.78.
קָנָה p.120.
קָצָה p.383.& 384.
קְרִיַת אַרְבַּע p.179.
קְשׁוֹטָה p.275.
קָשַׁר 246.

ר

רָאָה pag.356.
רֵאשִׁית p.1.
רָגָז p.372.
רָגַל p.273.
רוּד p.221.
רוּחַ p.6.
רָחַף p.7.
רִיב p.210.
רָכוּשׁ p.116.
רמשׁ p.16.
רָמַס p.79.
רָצַץ p.199.
רָצוֹן p.410.
רָקִיעַ p.10.

ש

שְׁאוֹל pag.317.& 318.
שְׁאֵרִת p.407.
שָׁבַע p.231.
שִׁבְעָה 212.
שָׁבָט p.415.
שָׁבַר p.355.
שַׁדַּי p.135.& 285.
שׁוּחַ p.191.
שׁוֹר p.409.
שׁוּר p.445.
שָׁחָה in Hithp. וְהִשְׁתַּחֲוָה p.392.
שִׁיבָה p.195.
שָׂכַל p.396.& 397.
שָׂכָם p.398.& 399.
שָׁלַח p.39.& 110.
שָׁלֵם p.274.& 275.
שָׁלוֹם p.310.
שָׁמַע p.99.
שָׁמַר p.361.
שֹׁרֶשׁ & שֹׁרֶשׁ p.14.& 15.
שָׂרָה p.266.
שָׁקַף p.148.

ת

תַּאֲוָה pag.452.
תֵּבָה p.66.

וּזְעִיר pag. 230.
וְיִשְׁלַח pag. 5.
וְכֹל p. 201.
וְלִוְיָתָן p. 305.
וְנָוָה p. 206.
וְעֵדִית p. 463.
וְעַם p. 201. & 202.
חֶסֶד pag. 64.
חֵילִי p. 216.
חֵיקָן p. 15.
חֲנִיָּה p. 161.
חֲשׁוּקָה p. 37.
חֲרַטֹּמִים p. 29.
חֲרָפִים p. 252. & 253.

Index

Index verborum (præterquam Hebraicorum) phrasium, ac rerum, quæ in hoc libro notatu digna continentur.

A.

Abeo ad malum. p.254
Adam, an sepultus in Hebron. p.189.280
Ἀδολεσχεῖν & ἀδολεσχία. p.191. 192
Ἀγνεία & ἁγνότης. p.508
Ἀναζωπυρεῖν p.370
Angelus. Suum cuique provinciæ deputatum esse Angelum sentiunt Hebræi. p.225.& 259
Angelos cum mulieribus concubuisse nonnulli existimârunt. p.58
Ἄυλι. p.201
Animantia munda & immunda, an fuerint ante Legem Mosis. p.137. & 321
Arbor scientiæ boni & mali quare sic appellata. p.26

B.

Beer-sheba cur sic dicta. p.211. & 214
Benjamin, cur sic dictus. p.239

C.

Caput alicujus elevare quid sit. p.387
Carnibus vesci, an licuerit ante diluvium. p.321
Claves quatuor Deo peculiares. p.442
Concubina, quomodo ab uxore differat. p.130.& 194

D.

Decem pro multis. p.249
Dei nomen rebus ad eas agendas atque implicandas addi solet. p.234.& 235
De Deo Scriptura more humano loqui solet. p.62.& 98
Dies an primitus à vespera inceperit. p.25.9
De opere diei secundi quare non sic dictum, quòd esset bonum. p.11.12
Duces à Regibus quomodo distinguantur. p.298

E.

Ἐντρυφᾶν. p.458
Esau quare ità appellatus. p.201
Ejus impietas. p.205

F.

Filio carere est quasi mortuum esse. p.234
Fœmina ab ea bonum patrem quisque accipiatur. p.220
Furari cor alicujus, quid sit. p.253

G.

Genua. Super genua alicujus pervere, quid significet. p.234

H.

Hebræi sic appellati. p.92. &c.
Hebræorum terra. p.338
Hebræi Codices Græcis anteferendi. p.55
Hebræa Lingua omnium antiquissima. p.97

I.

Jacob quare ità appellatus. p. 221, 266. & 284
An mentitus fuerit, cum benedictionem à patre obtinuit. p.218
Janus. Noam appellatum fuisse Janum à Jajin, i.e. vino, sentiunt nonnulli. p.85
Jerusalem quare sic dicta. p.126
Quot nomina habuerit. ibid.
Iram. p.163
Iris an fuit ante diluvium. p.84
Ismaël an respexerit. p.195
Israël quid significet. p.268. & 284

K.

Ketura an eadem fuit quæ Hagar. p.193. & 194

L.

Luna quo sensu vocatur luminare magnum. p.14

M.

Magistratus officium à Deo. p.83
Μαχη & μάχαιρα. p.60. & 118
Mendacium an unquam sit licitum. p.180. & 218
Menses Mulierum. p.256
Meretrix in linguâ Chaldaicâ à vagando nomen habet. p.272
Meveri pro obtinere. p.46.
Mortuis quæ exhibetur benignitas, ea vera est benignitas. p.389

N.

Nomen alicujus super aliquem vocari quid sit. p.397. & 398
Nomina quædam maribus ac fœminis communia. p.207
Nuptias cum fratris filiâ in lege non fuisse prohibitas perperam sensit Burgensis. p.101

O.

Oculi peccatorum proxenetæ. pag. 332
Oculum ponere super aliquem quid significet. p.368.

P.

Panis pro quovis cibo ponitur. p. 259
Padan Aram cur sic dicta. p 198
Pascha Judæi somniant in usu fuisse tempore Isaaci. p.217
Patres. Ad patres ire quid sit. p.128
Cum patribus cubare quid. p.389 390
Pedes elevare quid denotet. p.228
Perfectio qualis in hâc vitâ reperiatur. p.64
Pharao Regum Ægyptiorum commune nomen. p.343
Pharisæi unde sic appellati. p.371

Pisces ibi delumbi perierint. p.72
Pollentiores qui dicantur. p.458
Populus. Colligi ad Populum suum quid sit. p.195
Primogenitum, ejus dignitas p.203, 204, 205. & 404, 405

R.

Rapina. p.65

S.

Sabbatum quare datum. p.20, 21
Samaritanus Pentateuchus. p.56 & 106
Sara an eadem cum Jischa. p.101
Scala in visione Jacobo exhibita quid significet. p.224, 225
Septuaginta Interpretes. An eorum sit versio, quæ sub eorum nomine circumfertur. p.287
Sacer textus in istâ versione est miserè depravatus. p.385
Spiritum S. super hominem tristem non quiescere, dicunt Hebræi. p.374
Statua quid. p.225

T.

Tanuiroosis. p.233
Thare an respueris. p.118
Theristrum quid. p.192
Theraphim. p.250, &c.
Timor pro Deo, qui timendus est pœnitus. p.257

V.

Verbum Dei pro Deo apud Chaldæos Paraphrastas passim. p.248
Videre generaliter pro sentire. p.355
Violentus. Vide Rapina.
Vnus pro primo. p.9
Volucres utrum ex terra, an ex aquâ sint factæ. p.15. & 28, 29
Vulgata versio Latina. An quo autore sit Hieronymus. p.110, 324. & 448

Z.

Zebedæus unde sic dictus. p. 241

FINIS.

ERRATA.

Num. prior indicat paginam, alter lineam.

In Præfat. p. 5. l. 4. lege Chetta. 5. 30. Barrabitum. 10. 13. Ipſi. 10. 5. Rabbins. 23. 16. non-nullum. 26. 1. Iſraelitarum. 39. 22. עין 40. 17. etiamſi.

Pag. 1. 2. potuerunt. 4. 18. חיקרו. 6. 25. much. 7. יקרו. 8. 19. amen. 11. 22. יתוה 12. 7. commodus. 14. 3. vellim. 23. יאמרון. 15. 8. vivens. 16. 19. homini. 18. 1. initial. 21. 18. tunc. 22. 16. adaptationem. 23. 25. Jhova. 26. Jhovah. 25. 16. Charris. 27. 15. acuta. 16. is eſt. 28. 18. dicitur. 29. 6. privatiſſe. ult. facta. 39. 21. Latinus. 35. 4. eruburmus. 36. 4. magnat pro &. 37. 4. eſt. 27. periculum. 39. וישלחון. 42. 21. adeo. 44. Stenchus. 48. 16. Syrum. 48. 12. ואחרנא. 49. 14. ואחרנא. 53. 21. ידיעוני. 59. 7. doctiora. 62. 28. יש. 65. 16. ad quid. 71. marg. בין. 77. 22. parvitate. ib. 31. סחרון. 79. 13. terradicitur. 85. 13. דאחרון. 90. 7. Toar. 96. reſponderi. 100. marg. modum. 101. 22. quia. 26. cum אין. 117. לקרבא. 124. 23. tunc. 126. 3. Hebræo Theard. 128. 17. Ezra ait. 130. 27. querela. 145. 22. ſe. 148. 26. dele comma. 153. 20. textus. ib. 15. דיתאמרון. 155. 22. Euſeb. LXX. 158. 12. לית. 26. eveniret. 158. 27. poniſſe pro. 159. 6. ara. 158. 24. pet. 163. 11. in an. 166. ult. laurum. 167. 16. dixiſſe ory. 168. 19. bolus. 18. Martioli. 171. 25. דאשתיר. 172. 26. Hebræos. 174. 13. Saturum. 175. 3. ſervis. 176. 30. meretrix. 177. 19. Domini, Dominus. 178. 19. Domini. 180. 8. Arak. 190. 26. uti. 202. 17. שרה. 205. שלישות. 218. 28. שטרון. 238. 18. communiodata proprietatem. 251. 22. ſecundilitati. 237. 8. obſtructionibus. 238. 30. unicuiſ. 241. 28. habitabit. 245. 14. דרוסם. 246. 23. עיר ישיר. 251. 33. appellanda. 256. 8. quid. 258. 8. Ad. 274. 2. ſi. 18. נסלוק. 301. 23. pallet. 314. 8. Neſle Burgenſis ſi. 331. 3. exercuerat. 345. 12. homine. 356. 20. At. 362. 13. שלך. ib. 14. reportatæ. 372. 6. trucidus. 373. 32. ἀνθρωπος pro. 376. 14. ἡμᾶς. 383. 12. ἐκεῖνος. 18. militarum. 389. 6. legendum. 390. 23. לישי. 391. 21. שלישותון. 28. ארש ארשון. 394. 1. ille. 31. אלה. 396. penultimo tranſlatus. 397. 19. vocabulo. ib. 23. Ephr. filii. ib. nil. utcunque. 400. 5. Arcum. 18. queſtum. 403. 17. quam ut. 408. 18. vaſculo. 407. 8. tranſſe. 409. 19. intrantur. 412. 18. Thamaris. 419. 25. שלוחון. 422. 3. qui vel. 426. 21. שלישון. 433. 15. iſte. 438. 10. ſic. 17. populari. 18. ut ſi quando mentionem faciat magni alicujus auxilii, & ſalutis confrendæ. 439. 29. ulla ſit. 440. 22. multis. 441. 10. affixa. 444. 17. סחרון. 446. 20. arcus. 447. 15. arcus. 17. arcus. 448. 1. arcus. 452. 6. utriqne. 455. 4. divina præſentia. 456. aliter. penult. quandam. ult. at. 458. 4. at.

FINIS.